

Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig

IRTA ANGYAL DÁVID

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE
HATODIK KÖTET

*

SZERKESZTI
SZILÁGYI SÁNDOR

*

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT
BUDAPEST

Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat betűivel
1898

Előszó

A korszak történetének előzményei. Ellentét az udvar vallási politikája és a rendi szabadság s a protestáns vallás jogai közt. Az 1604-iki XXII. törvénycikk és Bocskay felkelése. A bécsi béke jelentősége. Rudolf bukása és Mátyás trónralépte. A koronázó országgyűlés

A XVII. SZÁZAD első éveiben Rudolf kormányának hatalmi törekvései s a megújított katolicizmus térítő buzgalma éles ellentétbe jutottak a rendi szabadság és a protestáns vallás jogaival.

„Az isteni hatalom – írja Khlesl bibornok – csak egy vallást enged meg; Krisztus és Béliál közt nem lehet közösség.” Ugyancsak Khlesl fejtegette, hogy „a jogászok egyhangú véleménye szerint a fejedelem mindenkor fel van jogositva arra, hogy elvegye alattvalóitól a megadott szabadalmakat. E tanoknak fogékony hallgatói voltak Rudolf udvarában.

A fokozódó merészséget, mely az állami s vallási központosításra való törekvésekben nyilvánult, jellemzi az 1604-iki XXII-ik törvénycikk története. Himelreich királyi titkár 1603 április havában azt írja, hogy a rendek végzésében egyes cikkeket kijavítani, vagy azokhoz valamit hozzátenni, vagy belőlük valamit elvenni szokásos volt, csak olyasmit nem szabad a végzéshez toldanunk, a miről a rendek nem határoztak. De mi történt a következő évben? Ugyanaz a Himelreich, ki 1603-ban az idézett tételt hirdette, 1604-ben már elfojtotta legutolsó alkotmányos aggodalmait és Mátyás főherceg indítványára „gyenge tehetsége szerint” megfogalmazta a rendek végzéséből hiányzó cikket, mely azután törvénynyé lett. E csempészett törvénycikk megróvja a rendek egy részét ama szokatlan, sőt új eljárásért, hogy vallásos sérelmek emlegetésével botránykozttatva a hű rendeket, rossz példát nyújtott. A király e törvénycikkben megerősíti valamennyi elődjének a katolikus vallás fentartására vonatkozó rendelkezéseit és erős büntetésekkel fenyegeti a nyugtalankodókat az esetre, ha a jövőben hasonló panaszokkal merésznék háborgatni a nyilvános tárgyalásokat.

A törvénycikk tartalma és törvénynyé emelésének módja mutatják, hogy az udvar s a rendek felfogásának békés egyeztetése nem volt lehetséges.

Bocskay tehát – mint maga mondja – kardot kötött fel oldalára, hogy a haza megromlott szabadságát a régi kívánatos jó állapotra hozhassa. És megkötötte a bécsi békét, mely szilárd alapja lett a rendi és vallásos szabadságnak. Az udvar kénytelen volt Bocskay szövetségesével, a törökkel is megkötni a békét a Zsitva torkolatánál. Bocskay felkelésének hatását Magyarország határán túl is érezték. A bécsi békét az örökös tartományok rendei is biztosították; e tartományok szövetkezése egymással s a magyar rendekkel nagy változásoknak tör utat. Bocskay felkelése még a német birodalmi protestánsok egyesülését is sietteti.

De Rudolf nem tudott megnyugodni a dolgok ez új fordulatában. Szerette volna megakadályozni a két békének életbeléptetését. Mind a kettő sértette katolikus érzelmeit és autokrata önértetét. Igaz, hogy nem volt ereje a küzdelem folytatására, de makacssága a zavarok állandósításának veszélyével fenyegetett és ekkor nyilvánvalóvá lett, hogy a legfontosabb állami érdekek kívánják az uralkodásra képtelen fejedelem lemondását. A magyarországi, morvaországi és a két ausztriai főhercegség rendeinek szövetsége arra kényszerítette Rudolfot, hogy 1608 június 25-én aláírja az oklevelet, melyben Mátyás főherceg javára lemond a nevezett tartományok és a magyar királyság fölötti uralmáról. Érdeemes megjegyeznünk, hogy négy nappal ez okirat aláírása után a szövetkezett rendek a sterboholi táborban szerződést kötöttek, melyben arra kötelezik magokat, hogy inkább megtagadják a hódolatot Mátyástól, semhogy lemondjanak az egymásnak tartozó segítségről az esetre, ha a vallásszabadság megvalósítása valami akadályba ütköznék.

Látjuk ebből, hogy a főherceg és a szövetkezett rendek céljai közt lényeges volt az eltérés.

De az 1608 szeptember 29-ére összehívott pozsonyi országgyűlés ez eltérés ellenére is sikerrel végezte munkáját. A koronázás előtti törvénycikkek átvették a bécsi béke intézkedéseit, többnyire oly módosításokkal, melyek a protestáns és rendi felfogás diadalát teljesebbé tették. November 16-án Mátyást királylyá választották a rendek, másnap megválasztották a nádort s 19-én megkoronázták a királyt.

Elbeszélésünk azokkal az eseményekkel kezdődik, melyek az 1608-iki koronázó országgyűlés befejezése után mentek végbe.

I. FEJEZET.

II. Mátyás. Khlesl. Illésházy nádorsága.

A közhangulat II. Mátyás irányában. A király magyarbarát politikája. Egyéni tulajdonságai. Tanácsadói. Khlesl bibornok. Politikai tervei és Magyarország. Illésházy István, az új nádor. Mátyás visszamegy Illésházyhoz. Az új nádor vallási és pénzügyi politikája. Diplomatai munkássága. Szerepe az ausztriai vallásszabadság kérdésében. A magyar-osztrák morva rendek szövetsége. Zierotin Károly és a morvák. Az új morva alkotmány. Az alsó- és felső-ausztriai bonyodalmak. Tsernebl. Az inzersdorfi templom ügye. A horni szövetség. A magyar rendek álláspontja az osztrák ügyekkel szemben. A Habsburg-ház ellenségei. Illésházy közbenjárása Mátyás és az osztrák rendek közt. Az osztrák kérdés megoldása. Illésházy halála

NEM CSEKÉLY várakozások fűződtek Mátyás trónra léptéhez. Végre oly királya volt az országnak, a ki nem rejtőzött el termeiben, a ki látszólag érdeklődött alattvalói sorsa iránt. A magyarok már régebben ismerték. Látták országgyűléseiken s a hazai csatamezőkön. Még mint főherceg, azon volt, hogy népszerűséget szerezzen magának Magyarországon. Ünnepeles alkalmakkor nem egyszer jelent meg magyar ruhában. Egy országgyűlésen kinyilatkoztatta, hogy gyermekkorától fogva szereti a hőslélkü magyar nemzetet, a melynek kedvéért büszkén viseli nevét.¹

Türelmetlenül várta azt a percet, midőn dicső névrokona koronáját fejére teheti. Mert e korona birtokában ősei többi trónjához is nyitva volt előtte az út. Pedig Mátyás, ki harmadik fia volt Miksa császárnak és királynak, első ifjúságában nem igen remélte, hogy reá fognak szállani családja legfőbb méltóságai s már-már beérte volna a csekélyebb díszszel és jövedelemmel is. De azért ne higyük, hogy emelkedését erélyének köszönheti. A körülmények segítették és környezetének erélye egyengette számára az utat. Jól mondja Grillparzer Rudolfja Mátyásra célozva: „Egyikünk sem örökölte atyáink tettejét.”

Csakhogy Mátyás jobban válogatta meg tanácsosait, mint szerencsétlen bátyja. Több érzéke volt az államférfiúi érdem s megbízhatóság iránt és hiven ragaszkodott kipróbált embereihez. Igaz, hogy e hűségben teljes önállótlanágának is nagy része volt, de alattvalói szerencsájüknek tekinthették, hogy önállósága nem párosult szeszélyességgel. Inkább névleg uralkodott. Fő tanácsadója hiában figyelmeztette arra, hogy csak erélyes elhatározások teszik nagygyá az uralkodót, hogy foglalkoznia kellene az ügyekkel, ismernie kellene az embereket s élénk tevékenységet kell kifejtenie, mert különben nem serkentheti munkára környezetét s nem szerezhet fejedelmi tekintélyt. Mátyás megelégedett a tekintély látszatával. Nagy örömet lelte a külső fényben, mely irigyelt méltóságát megillette. Birodalma súlyos bonyodalmai nem zavarták meg nyugalma s nem borítottak felhőt nyájás arczára. Szerette nézegetni a bátyjától gyűjtött drágaságokat. A zenét is kedvelte s talán még több öröme volt az udvari bolond tréfáiban. Pontosság és egyformaság jellemezték szokásait. Fiatalságában némi hajlamot mutatott az eretnekek tanai iránt, de midőn ötvenkét éves korában uralkodó lett, egyháza engedelmes hívének bizonyult s készséggel hallgatta meg az egyházi tanácsadók intéseit.²

E tanácsadók közül Khlesl püspök volt a legbefolyásosabb. A velencei követ szerint Lermának sem volt akkora befolyása III. Fülöpre, mint Khleslnek Mátyásra. Khlesl, ha jónak látta, megváltoztatta a titkos tanácsnak már ura aláírásával ellátott határozatait és a saját előterjesztését aláíratta a királylyal a tanácsosok hire nélkül. A jezsuiták tanítványa volt; eleintén az egyház jogait makacsul védte az államhatalom ellen, de midőn hatalomra jutott, az állami érdeket meg akarta óvni a nemzetközi katholicizmus törekvéseivel szemben. Politikája nem tetszett a pártoknak. A protestánsok gyűlölték benne vallásuk veszedelmes ellenségét, a katolikusok pedig vallási hévből vagy hatalmi érdekeik szempontjából nem helyeselték azt, hogy ura hatalmának szilárdítása kedvéért a protestánsokra is támaszkodott. Nehéz volt félre nem érteni szövevényes, legtöbbször inkább furfangos, mint okos politikáját. „Supra ingenium Germanorum,” mondja róla a pápai nuntius.

A bécsi pék fia nagy javadalmú egyházi méltóságokat szerzett, majd mindenható miniszterré s bibornokká lett. Büszke volt hatalmára, nem értett ahhoz, hogy alázattal kibékítse ellenfeleit. Mátyásnak is sok kemény igazságot mondott, a király nem az udvar sima emberét szerette benne, hanem a leleményes és fáradhatatlan tanácsost, a kinek vezetése alatt biztosságban érezte magát. És Khlesl nem fizetett hálátlansággal e bizalomért. Mátyással együtt emelkedett, Mátyás szerencséjéhez volt kötve az ő szerencséje is. Magyarország nem csekély szerepet játszott Khlesl politikai terveiben. Eléggé érezte, hogy a császári hatalom ellenfelei folytonos bátorítást és erőt meritenek a magyarországi zavarokból. De hogy jól választotta-e az eszközöket a magyarországi zavarok elnyomására, arról még szólnunk kell.³

Khlesl nem intézkedhetett oly korlátlanul a magyar dolgokban, a mint szerette volna. Mert most negyvenhat évi időköz után újra nádora volt az országnak. Illésházy István már befejezte élete legnagyobb munkáját, midőn a nemzet bizalma a nádori méltóságra emelte. Már sokat dolgozott, küzdött és tapasztalt, midőn hatvanhét éves korában az a súlyos feladat várt rá, hogy az 1608-iki törvényeknek érvényt szerezve, önállóvá tegye a közigazgatást s egyszersmind új erőre segítse a kimerült országot. E munkában biztos talajon akart állani, azért rajta volt, hogy megszilárdítsa Mátyás trónját, melyet belső zavarok, a külső ellenség s a megsértett prágai udvar cselszövényei ostromoltak.

Illésházy e törekvését osztrák történetírók úgy magyarázzák, hogy Mátyás a nádori méltóság odaigérésével, nagy összeg pénz és birtokok ajándékozásával kötelezte le magát a gazdagodni vágyó főurat.⁴ Kétségtelen, hogy Illésházy felhasználta a jó alkalmat vagyona gyarapítására, mint mások is, és talán több sikerrel, mint mások, de Mátyás trónjának szilárdítása oly világos s az országra nézve oly hasznosnak bizonyult alapgondolata volt politikájának, hogy ehhez képest személyes érdekeinek szempontja ugyancsak eltörpül az utókor előtt.

Kortársaival azonban meggyűlt a baja nagy jövedelmei miatt. Forgách érsek még a bibornokok collegiuma előtt is panaszt emelt azért, hogy a kormány az érsekséget illető szentgyörgyi és bazini tizedeket bérbe adta Illésházynek, még mikor az esztergomi érseki szék nem volt betöltve és Mátyás király nem akarta a nádort kárpótolni más jövedelmekkel.⁵

Sok más panasza is volt az érseknek Illésházy ellen. Rendkívül haragudott, midőn a nádor az 1608-iki országgyűlés végén Lippay János személynököt a szélütötte Istvánffy Miklóshoz küldötte, ki ekkor tanúk előtt dadogva vallotta, hogy az Illésházy ellen hozott ítéletet birói pecsétje alatt az ország világos törvényei s szokásai ellen volt kénytelen kiadni. Forgách azt hitte, hogy a nagy történetíró nem tett volna ily vallomást, ha szellemi erejét meg nem töri a betegség és a maga részéről ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy Illésházy hasonló vallomást nem fog tőle kicsikarni. A bibornok kérte a királyt, hogy ne engedje meg a vallomásnak hiteles formában való kiadását a nádor részére, mert ez az egész dolog Rudolf császár s az ítéletet hozó birák becsületét sérti s Illésházy ezzel csak új zavart akar támasztani az alighogy lecsendesült országban. Ugy látszik, hogy ekkor a bibornok valóban megakadályozta a vallomásnak hiteles levélben foglalt kiadását. Pedig Illésházy bizonyára nem gondolt új országos zavarok támasztására, hanem igazságtalan biráit akarta megalázni s talán arra is gondolt, hogy utódjainak esetleg szüksége lehet arra a bizonyosságlevélre. Halála után két évvel özvegyének valóban kiadták Istvánffy vallomásáról a hiteles bizonyosságot.⁶

Természetes volt, hogy a bibornoknak útjában állott a protestáns nádor, ki hatalmas befolyásával érvényt szerzett a vallásszabadságról alkotott legújabb törvényeknek. „Illésházy” – írja Asztalos András, a buzgó nagyszombati polgár – „míg élt, jó patronusa volt a religiónak s addig békeségben oltalmazta minket.”⁷

De nemcsak a protestánsok emlékeztek meg róla hálásan. A ki oly jól értett vagyona gyarapításához s gazdasága rendbentartásához, egyszersmind hű és gondos sáfárja volt az állam vagyonának. Az elmúlt zavarok alatt sok állami birtok került magánosok kezére. A nádornak gondja volt arra, hogy azt a sok száz falút, „kit mód nélkül birnak az emberek, az

ország szükségére,” foglalja le a kamara. A pénzügyi igazgatásra nézve az volt a terve, hogy a portákra kivetett adó ne a kamarához kerüljön, hanem a megyéktől egyenesen a végbeliek kezébe jusson a pénz az ő nádori intézkedései szerint. Ezt a tervét ugyan nem valósíthatta meg, de mégis gondja volt arra, hogy a közjövödelmeket mindenekelőtt a végbeliek fizetésére fordítsák s ebbeli intézkedéseit a hozzáértők még évek múlva is követendő mintául ajánlották.⁸

A diplomácia terén otthon érezte magát. Régebbi mondása volt az, hogy „az okos halász is, ha hálója megakad, nem egyszerre rántja ki, mert elszakadna, hanem enged s lassacskán rántja ki.”⁹ Később még gyakorlottabb volt az okos halász teendőiben.

Diplomáciai munkásságának nyomaival még találkozni fogunk, itt csak arról a tevékenységről akarunk megemlékezni, melyet az ausztriai vallásszabadságnak nagy jelentőségű ügyében fejtett ki.

Már említettük azt a szerződést, melyet a magyar, az ausztriai s a morva rendek 1608 június 29-én irtak alá a sterboholi táborban. Rövid volt a szerződés, de nagy dolgokról intézkedett s úgy látszott, hogy hatásosan. A három ország rendei kötelezték magukat, hogy el nem hagyják egymást a vallásszabadság ügyében s a míg a szövetkező országok valamelyikében a lelkiismeret szabadsága fenyegetve van, addig egyikük sem hódol meg az új fejedelemnek. A szerződő felek bizonyára komoly elszánással kötötték meg a szövetséget, de midőn az annyira féltett jogok biztosítására került a sor, kiki sietett magán segíteni s arra vigyázott, hogy a szomszédbeli tűznek oltása minél kevesebb áldozatába kerüljön.

Először is a morvák hódoltak meg Mátyásnak. Itt Zierotin Károly volt a rendek vezetője, a bölcs és mérsékelt szellemű főúr, ki hazája s a szövetséges országok érdekében is mindenekelőtt az új uralkodó hatalmát kívánta megalapítani. Tudta, hogy a vallásszabadság dolgában valamit engednie kell, mert különben az oly nagy bajjal kivívott új állapotokat komoly zavarok fenyegetnék. Beérte azzal, hogy kivívhatta a nemesek és alattvalóik vallásszabadságát és megnyugodott abban, hogy Mátyás a királyi városokban nem engedte meg a protestáns istentiszteletet. De annál messzebb ment a rendi szabadságok biztosításában. Jól látta, hogy itt kevesebb ellenállásra számíthat. Az 1608. évi augusztus utolsó napjaiban tartott brünni országgyűlés egész terjedelmükben felújította a régi rendi szabadságokat; még a fegyveres ellenállás régi joga is felelevenült. Jól mondja egy morva történetíró, hogy a velencei aristocrazia is szívesen elfogadta volna az 1608-iki morva alkotmányt.¹⁰

De Alsó- és Felső-Ausztriában súlyos bonyodalmak akasztották meg az új kormány első lépéseit. Itt nem Zierotin volt a rendek vezére, hanem Tsernebl Erasmus, az alkuvást nem ismerő kálvinista, ki elméleti meggyőződése s heves természete miatt veszedelmes ellenzéki vezér volt. A népfelség tanához ragaszkodott, szerinte a nép választja fejedelmét s így joga van őt megfosztani méltóságától. Csakhogy ő a nép alatt a nemességet értette. De annyiban democraticusabb volt Zierotinnél, hogy a protestáns városok ügyét nem akarta feladni.¹¹

A vezetése alatt álló felső-ausztriai rendek kijelentették, hogy addig nem hódolnak Mátyásnak, míg meg nem adja a teljes vallásszabadságot. Sőt tovább mentek, elfoglalták Linzet s mint souverain urak igazgatták az országot.

Az alsó-ausztriaiak eleintén nem voltak ily merészek. Hanem a midőn Geyer lovag kinyitotta a protestánsok számára a még Rudolf rendeletére bezárt inzersdorfi templomot és Mátyás kormánya újra bezáratta azt, sőt a lovagot éjnek idején ágyából a börtönbe hurczoltatta, az alsó-ausztriaiak is követelőbben léptek fel. Kijelentették, hogy meg nem hódolnak, míg Mátyás írásban nem biztosítja őket, hogy sérelmeiket orvosolja és szabadságaikat tiszteletben tartja. Majd Bécsből Hornba vonultak, szövetkeztek a felső-ausztriaiakkal s velük együtt fegyveres ellenállásra készültek. De jól tudták az elégtelen rendek, hogy magukra hagyatva nem sokra mennének. Külföldi segítségre gondoltak s

egyebek közt a sterboholi szövetségesekre számítottak. Fontos volt reájuk nézve a magyarok magatartása.

Követeik arra kérték a magyar rendeket, hogy adjanak fegyveres segítséget, támogassák kivánságaikat Mátyás előtt s ha kell, még a koronázást is halasszák el. Nagyon rosszul esett a horni elégületleneknek az a hír, az 1608-iki országgyűlés Mátyást mégis királylyá koronázta. Úgy hitték, hogy ennek nem lett volna szabad megtörténnie az ő sérelmeik kedvező elintézése előtt. De azért tovább is sürgették a magyarok közvetítését, melynek már volt is némi eredménye, midőn Thurzó 1608 november 29-én tudósította az osztrákokat, hogy Illésházy nádorrá lett s hozzá kell ezentúl fordulniok.¹²

Az ügy, melynek vezetését Thurzó ekkor Illésházyra hagyta, nem csupán Magyarországot s Mátyás uralma alatt egyesült szövetségeseit érdekelte, hanem európai jelentőségű volt.

A Habsburg ház ellenségei élénk figyelemmel kísérték az ausztriai zavarokat. Tsernembl összeköttetésben állott a német birodalmi protestans rendek uniójával. Az unió központja volt mindazon európai törekvéseknek, melyek az ausztriai ház gyengítésére irányultak. Igaz, hogy a Franciaországgal, Velenczével és a nem-német protestans hatalmakkal való szövetség még nem volt megállapítva, hanem mégis tervbe volt véve. És voltak, kik a haragvó Rudolf bosszúvágyát is fel akarták használni Mátyás gyengítésére, hogy újra feléledjen a testvérek viszálya a spanyol és katolikus érdekek nem csekély ártalmára.

Illésházy a spanyol és katolikus hatalmi törekvéseket szívéből gyűlölte ugyan, de mindamelltt az ausztriai zavarok csillapodását óhajtotta, nehogy e szikrán oly tűz lobbanjon fel, mely Mátyás hatalmát elhamvaszsa. Nem játszott vezérszerepet a közvetítés munkájában, egyrészt nagy elfoglaltsága s beteges állapota miatt. De másrészt megnyugodott Zierotin tevékenységében, nem mintha függött volna a morva rendek vezetőjétől, mint Tsernembl kedvetlenül megjegyzé,¹³ hanem mivel nagyra becsülte Zierotint és tudta, hogy e kérdésben a morva és magyar érdekek azonosak.

De azért ő sem maradt egészen tétlenül. Mindenekelőtt békére intette az elégületleneket, úgy hogy ezek közül némelyek már hitszegéssel is vádolták.¹⁴ A sterboholi szerződésnek azt az értelmezését, hogy a magyarok kötelesek volnának az osztrákokat országos határozatokkal vagy épen fegyverrel segíteni, nem fogadta el, mivel a szerződés általánosságban volt tartva s különös sérelmekről nem emlékezett meg. Mindamelltt segíteni akart a szövetségeseknek. Midőn 1609 első napjaiban bizonyos magyar dolgokban Bécsben járt, latba vetette tekintélyét az ausztriai vallásszabadság érdekében. Nagyon erélyesen nyilatkozott Mátyás előtt. Tanácsolta neki, hogy kerülje a vérontást, mert ha még sokáig halasztaná a rendek kivánságainak megadását s csatára kerülne a dolog, vajjon mit nyerne vele? Ha Mátyás lenne a győztes, saját országát tenné tönkre s kiirtaná azt a nemességet, mely a király őseiért mindenkor vérét ontotta. Ez esetben a papság maradna meg, melylyel ugyancsak kevés csatát vivhatna ő felsége. Ha pedig a király vesztene, a szerencsétlenség így sem volna kisebb. A magyarokra ne számíton a király, mert azok egyik félnek sem segítenek s ha már az országba jönnek, inkább a rendekhez csatlakoznának. Hallotta ugyan Illésházy Khleslnnek azt a tanácsát, hogy a felség inkább egy fehér pálczával vándoroljon ki országából, semhogy megadja az osztrákoknak a vallásszabadságot. De a nádor ily tanácsot nem adna, mert az országok kapnak urat és királyt, de a király országot nem fog kapni. Gondolja meg a felség, hogy az ausztriai főherczegségről van szó, a melyből származik s a melynek nevét viseli. Különben is jobb, ha nem háborgatja a hitet; senki sem száll a szomszédja helyett a menybe vagy a pokolba.

Illésházy érvei hatottak Mátyásra. Úgy látszott, hogy már oly engedményekre hajlandó, melyek nem állanak távol a horni elégületlenek kéréseitől. Csakhogy a katolikus tanácsosok ugyancsak lerontották Illésházy beszédének hatását. Ezekkel is értekezett a nádor bécsi tartózkodása alatt. Kérte őket, hogy ne izgassanak s legyen gondjuk arra, hogy a mit a

király megerősít, azt meg is tartsa mindenki. Egy fiatalabb s előkelő tanácsos erre azt felelte, hogy a horniak kérését csak vérrel lehet megerősíteni. „Fiam uram – válaszolá a nádor – a te véred nagyon kevés arra, hogy mindezt megerősitse.”¹⁵

Illésházy távozása után még két hónapig alkudoztak a rendek Mátyással, míg ez végre, különösen Rudolf udvarának cselszövényeitől tartva, megnyugodott a márczius 19-iki resolutióban, melyet Tsernembl is elfogadott. E resolutio épen csak a városok vallásszabadságáról nem nyilatkozott határozottan, pedig nagyrészt e pont körül forgott a hosszú vita. Mátyás e tekintetben csak a morva követség előtt tett szóbeli nyilatkozatára hivatkozott, melyet Tsernembl a maga felfogása szerint jóra magyarázhatott.

Illésházy nem sokáig örülhetett a béke helyreálltának. Gyomorbaja miatt Bécsbe vitette magát, az ottani orvosoktól remélve segítséget, de midőn oda ért, igen rosszul érezte magát. A királyhoz izent, engedelmet kérve arra, hogy evangélikus pap jöhessen hozzá, mert papjai közül egyet sem hozott magával – fősვნყსégből, mint némelyek mondák. Az izenetet későn adták át s midőn a pap megérkezett, a nádor már haldokolt. Május 5-én halt meg, hatvannyolczadik évében s augusztus 5-ikén temették el Bazinban.¹⁶

-
1. Károlyi Árpád, Magyar Országgyűlési Emlékek. VIII. k.
  2. L. Ger. Soranzo jelentését Fiedlernél, Die Relationen der Botschafter Venedigs. Fontes Rerum Austr. II. XXVI. Hammer, Khlesl's des Cardinals Leben, III. 382. sz. Ritter, Matthias. (Allgemeine Deutsche Biographie. XX.)
  3. Hammer már idézett munkája még mindig a főforrás Khlesl életére nézve. Kerschbaumer könyve: Cardinal Khlesl (Wien 1865.) használható, de nem oly gazdag levéltári anyagban, mint Hammeré. V. ö. még Soranzo id. jelentését, Ranke kitűnő jellemrajzát: Zur deutschen Geschichte vom Religions-Frieden. (Sämmtliche Werke, VII. 217.) s Ritter életrajzát. (Allgemeine Deutsche Biographie, XVI. 167.)
  4. L. Hammer, Khlesls Leben, II. 129. s Gindely, Rudolf II. I. 269, továbbá Chlumeckyt s Hubert műveit; Horváth Mihálynál (V. 66.) szintén nagyon ki van emelve a Hammertől felfedezett kétszázezer forintnyi ajándék. V. ö. még Szalay László, Magyarország tört., IV. 501.
  5. Paria Litterarum ad Sacrum Collegium Illmi ac Revmi Dni, Contarini május 2-iki római dispaccioja mellett, a M. Tud. Akad. Tört. Bizottságának gyűjteményében és Forgách levele a bécsi kamarához a M. Nemz. Múzeum levéltárában, Fol. Lat. 145.
  6. L. Forgách levelét a királyhoz, Pozsony, 1608 decz. 18. az orsz. levéltárban, (Orsz. Tört. Eml.) s a királyi bizonyosságlevelet, Károlyi Árpádnál, Illésházy hűtlenségi pöre 163.
  7. Ipolyi, Veresmarti Mihály megtérésének históriája. (Budapest 1875.) 269. Ipolyi kézirat után idézi a levelet, melyet Lichner már kiadott a pozsonyi ágostai főiskola 1861–62-iki értesítőjében, 14. I.
  8. Levele a kamarához, Hodolin 1609 január 12. (Orsz. levéltár, Kamarához intézett levelek). Relatio Commissionis Cassoviensis 1612. (M. Nemz. Múzeum, Fol. Lat. 2186.) és Illésházy levele Preinerhez, Bazin, 1609 márcz. 7. (Országos levéltár, Act. Thurz. Fasc. 69. No. 35.)
  9. Károlyi Árpád, id. m. 152.
  10. Chlumecky, Carl von Zierotin, (Brünn, 1862.) 516. 519. 520.
  11. L. róla Jodok Stülz értekezését, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, IX. 159.
  12. L. Katona, Historia Critica Hung. XXIX. 107. 157. s Hevenessy kézíratait, XLIX. 381.
  13. M. Ritter, Die Union und Heinrich IV. (Briefe und Acten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges, II. 187.)
  14. Tsernembl levelét: „Der Illésházy ist nit so schuldig, wie mein Herr Vetter maint.” lásd Hevenessynél, XLIX. 352.
  15. L. Eyzing Erasmus jelentését Hevenessynél, id. h. 425. V. ö. Gindely, Rudolf II. I. 286. Gindely a jelentést a müncheni levéltárban látta.
  16. Katona, id. m. XXIX. 225. 228. Pompejus de Paar levele Thurzóhoz, Pozsony, 1609, május 22. az orsz. ltárban, (Act. Thurz. Fasc. 48. No. 7.) Illésházy sirkövének feliratát közli Concilia Emil, Történelmi Tár, 1884. 579.

II. FEJEZET.

Az 1609-iki országgyűlés.

A nádorválasztás kérdése. Az udvari hatóságok és az ország önállósága. Az országgyűlés megnyitása. A rendek követelik a nádorválasztást. Thurzó György jelöltsége. Az udvar titkos feltételei. A nádorjelöltek. Thurzó megválasztatása. Az új nádor egyénisége. Eddigi szereplése. A katolicizmus és protestantizmus küzdelme a bécsi béke után. Forgách Ferencz bibornok. V. Pál pápa. A vallási kérdés az országgyűlésen. A Bocskay által elkobzott egyházi javak ügye. Az egri káptalan székhelyének kérdése. A tized. A túróczi prépostság. A jezsuiták birtoklási joga Magyarországon. A protestáns vallásszabadság. A reakció. A nagyszombati vallási viszály. A protestáns predikátor kiűzetése a városból. A győri katonák panasza. Pázmány Péter fellépése. Az Nagy Calvinus Jánosnak hiszekegy Istene. Az országgyűlés hangulata a szerző ellen. A többi vallásügyi sérelem. A törvényhozás intézkedése a had- és pénzügyekben. A katonaság panasza. Forgách és a protestáns katonák. Kolonics Sigfried. Az érsek-ujvári zendülés. A végvárok katonái. Az idegen katonaság kérdése. A horvát-szlavon dalmát végek visszacsatolásának ügye. Tárgyalások Ferdinánd főherczeggel. Zengg, Varasd ügye. Mikulanic esete, Zrinyi Miklós panaszai. A liesi szerb telepítvényesek. A bán hatásköre. Egyéb hadügyi intézkedések. A pénzügyi kérdések. A kincstartói tiszt visszaállításának kísérlete. A bécsi kamara és a magyar pénzügyi igazgatás. A dica, tized és harminczad. A nádor fizetése és a borkiviteli tilalom. A szabad királyi városok szabadalmi. A korponai városi követek szavazási jogának kérdése az országgyűlésen. A hét bányaváros. A korona őrzésének költségei. Bocskay török koronája. Az ország területi épségére vonatkozó törvényczikkek. Az igazságszolgáltatás. Homonnai Bálint országbíró halála. Mágócsy Ferencz és a kassai főkapitányság. Forgách Zsigmond országbíró. Joó János elkobzott javainak ügye. Migazzi püspök kiszabadítása a száműzetésből. Az országgyűlés vége

Az 1608-iki koronázás előtti harmadik törvényczikk szerint a király a nádor halála után egy év leforgása alatt nádorválasztó országgyűlést tartozik összehívni. A törvényczikk e rendelkezést még nyomatékosabbá teszi azzal a hozzátétellel, hogy ha a király elmulasztaná az országgyűlés összehívását, az országbíró vagy a tárnokmester hivataluk és becsületük elvesztésének terhe alatt köteleztetnek a nádorválasztó országgyűlés egybehívására.

S mégis, midőn Mátyás kormánya 1609 november elsejére Pozsonyba hívta az országgyűlést, az volt a szándéka, hogy ha csak lehetséges, meggyűlöltje a nádor választását. 1608-ban nem igen lehetett a rendek ellen valamit próbálni, de most már a központosító irány valamivel nagyobb merészségre tett szert. Az udvar nyügnök érezte a nádori hivatalt. Midőn Illésházyt nádorrá választották, Rudolf császár környezete kárörömmel emlegette, hogy minő csorbát szenvedett ez által a királyi méltóság.¹

Az öreg nádor halála nem nagy szomorúsággal töltötte el Mátyás udvarát. Úgy gondolták, hogy nélküle is rendén van minden; a kamarák intézkednek a pénzügyekről, a hadi tanács pedig a katonai dolgokról. És a nádori fizetés megtakarítása javára válnék a kimerült kincstárnak. De mivé lenne a magyar önállóság? Ezt nem akarták feltűnően sérteni, hanem kikérték bizonyos esetekben a magyar tanács véleményét is. Hiszen az 1608-iki törvények helyreállították a magyar kancellária és a magyar tanács hatáskörét s méltóságát.

Hanem e tanács Illésházy halála után néhány hónappal már panaszkodott, hogy a törvényen sérelem esett s hogy a felek ügyei a magyar hatóságok mellőzésével hol a hadi tanácshoz, hol pedig az udvari kamarához utasítatnak. A hadi tanács erre nem maradt adós a felelettel. Kifejtette, hogy a magyar tanácsosoknak untig elég befolyása van a végvárok ügyeire. Ebből elég nagy rendetlenség származik. De lehetetlen, hogy a hadi tanács a maga részéről ne avatkozzék a magyar hadi ügyekbe, hiszen a végvárok költségeihez ő felsége egyéb tartományai is járulnak. Különben a hadi tanács csak I. Ferdinándtól kapott utasítása szerint jár el és a magyar királyságnak javát óhajtja. Legjobb volna, ha a felség magyar hadi tanácsosokat is nevezne ki, a mi eloszlatná a magyar rendek gyanakodását.²

Tehát mintegy közös hadügyi főhatóságot óhajtott a tanács az önálló magyar hadi igazgatás helyett. Senki sem tagadhatta, hogy a viszonyok bonyodalmassága a legjobb akarat mellett is lehetetlenné tette az állami igazgatás önállóságának oly fokú megvalósítását, a minő

a legújabb törvények alapján követelhető volt. De ép a nádor volt arra hivatva, hogy érvényt szerezzen a törvényeknek a királyi tekintély s a szövetséges országok jogos érdekeinek lehető kimélésével.

A magyar tanács érezte ezt s midőn az országgyűlés elé terjesztendő királyi propositiok iránt véleményét kérték, első pontnak a nádori szék betöltéséről való tanácskozást ajánlotta. Ez az ajánlat azonban óvatos körülírással volt fogalmazva, mert a tanács bizonyos előzékenységet akart mutatni az udvari hangulat irányában, noha nem mondott le az alkotmányos követelés lényegéről. Lehet, hogy e fogalmazás ellentétes vélemények egyezményét fejezi ki. De az udvari kamara s a hadi tanács is véleményt adtak az országgyűlési propositiokról. Ezekben a körökben aligha volt véleménykülönbség a nádori hivatalra nézve. És valóban a királyi előadások első pontja elismeri ugyan e méltóság nagy fontosságát, de hivatkozik arra, hogy a király elődjei alatt is a nádorok mellőzésével királyi helytartókkal elégedtek meg a rendek s mivel a közjövedelmekből ki nem telik a nádor fizetése, gondolják meg a rendek, hogy nem volna-e jobb most is a régi példát követni? És e kérdés rossz benyomásának enyhítése végett hozzáteszi a királyi propositio, hogy nem egyházi férfit óhajt helytartónak.³

November 17-én délután 2 órakor érkezett a király Pozsonyba. Forgách bibornok a rendek élén a kikötőnél szónoklással fogadta. 19-én a királyi várban átadták a propositiok a király egy rövid latin beszéde kíséretében. November 20-án a rendek már gyűlést tartottak s ebben a királyi javaslatok magyar fordítását is meghallgatták. A másnap tartott gyűlésen megindult a vita a nádor választása kérdésében. A rendek utasításuk szerint az 1608-iki törvényhez ragaszkodtak. Nem járultak a főrendek izenetéhez, mely a választás elhalasztását ajánlotta és a királyi előadásoknak is a papokon kívül nagyon kevés pártolója akadt a rendek közt.

Hanem a főrendek most újabb akadályt vetettek a rendek szándéka elé. Nevükben Telegdi püspök, Török István és Czobor Mihály azt kérdezték a rendektől, hogy ha már meg kell választani a nádort, honnan telik majd a fizetése? Ő felsége meg nem adhatja s a főrendek nem tűrik, hogy e végből az ő jószágaikra adót vessenek.

A rendeket ez izenet meg nem rémitette. November 23-iki gyűlésökben kijelentették, hogy előbb a nádort meg kell választani, a fizetésre nézve majd megalkuszik ő felsége a választottal. Régen is ez volt a szokás s a néhai nádor fizetését is így határozta meg ő felsége.⁴

A rendek itt Mátyásnak január 29-iki rendeletére is czéloztak, melyben Illésházynek négyezer forint évi fizetést utalványozott néhány harminczad jövedelméből.⁵

Ez összeg ma legalább is 28,000 forintnak felel meg,⁶ pedig a király bizonyára még másféle jövedelmekkel is szaporította Illésházy fizetését.

És ha meggondoljuk, hogy a legszükségesebb kiadásokra sem volt pénze az országnak, el kell ismernünk, hogy az udvar s a főrendek ellenvetésének volt némi súlya. De a rendek előtt az alkotmányos szempont volt a döntő. A főrendek ellenkezése sem tartott sokáig. Megizenték a rendeknek, hogy határozott javaslatokkal kellene előállani a nádori fizetés fedezetére nézve s akkor remélhető, hogy az udvar engedni fog. Tudták már ekkor, hogy az udvar engedni készül, csak hogy valami új módot keres az alkotmányos jognak csorbitására. Már izenetet is váltott a két ház a fizetés fedezetének módjáról, midőn november 29-én felolvastak a rendek előtt egy leiratot, melyben a király kijelenti, hogy nem ellenzi ugyan a nádor választását, hanem azt kívánja, hogy a rendek ajánljanak jelölteket s a királyé legyen a kinevezés joga.

Ezt az ajánlatot az udvari tanács beható tárgyalásai előzték meg. Forgách érsek s néhány magyar tanácsos is helybenhagyták a választásnak a leiratban ajánlott módját. Istvánffy is megbízást kapott, hogy hiteles jelentésben írja le, mi módon töltötték be hajdan a nádori méltóságot. Pedig itt fölösleges volt a történetíró kutatása. Az 1608. évi koronázás előtti III. törvényczikk világosan kimondotta, hogy a király ajánljon két protestans s két

katholikus jelöltet s ezek közül válaszszeretnek a rendek. E törvénytől a rendek nem akartak elállani s különben is tudták, hogy az udvar a protestáns nádor választását szeretné kikerülni.

Végre azonban belátták a király bizalmas tanácsadói, hogy Thurzó nádorságát nem lehet megakadályozni. Legalább ártalmatlanná akarták tenni a kényelmetlen nádorjelöltet. Deczember elsején este 5 és 6 óra közt meg kellett jelennie a király előtt s itt Krenberg udvari kancellár egy iratot olvasott fel előtte, mely a titkos tanács határozata értelmében volt fogalmazva. Ez irat emlékeztette Thurzót arra, hogy ő is hozzájárult az udvarnak a nádorválasztás kérdésében tett ajánlataihoz. Ő felségének – így folytatta Krenberg – jogában van bárkit kinevezni, de bizik Thurzó kipróbált hűségében s neki akarja juttatni a nádori méltóságot. Hanem elvárja Thurzó ügyességétől, hogy a rendeket reá fogja bírni a jelöltek megnevezésére. Egyelőre kívánja tőle a király, hogy írjon alá bizonyos föltételeket. E föltételek közt szó volt arról, hogy Thurzó nem fog olyasmit tenni, a mi a királyi méltóságot sértené; hogy az egyházi rendet s a világi katolikusok jogait tiszteletben tartja s hogy helyreállítja a nádorválasztás régi módját, ha netalán a rendek most nem akarnának jelölteket ajánlani. Úgy hisszük, hogy Thurzó aláírta a feltételeket.

Az utolsó feltételből világosan látszik, hogy a titkos tanács deczember elsején már nem remélte, hogy a rendek el fognak állani a választásnak a múlt országgyűlésen megállapított módjától. Úgy látszik, hogy már deczember 2-án olvasták fel a rendek előtt azt a királyi határozatot, melyben a katolikusok részéről Erdődy Tamás és Forgách Zsigmond, a protestánsok részéről pedig Thurzó György és Széchy Tamás neveztetnek meg jelöltekül, de azzal a föltétellel, hogy a nádorválasztás módjának megváltoztatásáról tanácskoznia kell a rendeknek, ha lehet, még ez országgyűlés alatt. A főrendek elfogadták a föltételt s nevében Thurzó szólította fel a rendeket, hogy nyugodjanak meg a főrendi határozatban. Ebből heves vita keletkezett, a papság nagy lármával követelte a királyi jognak tiszteletben tartását, de a felsőmagyarországiak ellenzékét nem bírta megtörni. Az országgyűlés most már harmadik feliratát küldötte a királyhoz s ezt deczember 4-én tárgyalta a titkos tanács. Másnap leérkezett a királyi válasz, mely mindenekelőtt csodálatát fejezi ki a rendek makacssága miatt. Pedig a király annyira engedékeny mindenben. Most sem akarja visszavonni a jelöltek megnevezését, hanem mégis kívánja az eljárás megváltoztatását a jövőre nézve. A rendek erre oly választ küldöttek, melynek jogi érvelését bajos lett volna megczáfolni. Kifejtették, hogy törvénytelen s szükségtelen volna a kívánt változtatás. Szükségtelen, mivel a jelöltek megnevezése s a választottnak királyi megerősítése elegendő biztosítékai az uralkodói tekintély megóvásának. Kéri azért ő felségét, hogy álljon el feltételétől, mert idejük és pénzük kevés arra, hogy a további halasztás esetén együtt maradhassanak.

A rendek akarata győzött. Deczember 7-én a két ház együttes ülésén megtörtént a választás. Előbb Erdődy Tamás, azután Thurzó és Széchy mentegetőztek, hogy gyengéknek érzik magukat a nádori hivatalra. Forgách Zsigmond nem volt jelen. Széchy Thurzóra, Thurzó Széchyre, Erdődy pedig Forgáchra szavazott. Forgách bibornok beszédet mondott. Kijelentette, hogy személyes tekintet nélkül, egészen pártatlanul szavaz s lelkiismeretének szavát követve, Erdődyt választja, a kit istenfélő és tapasztalt embernek ismer. A papság követte a bibornok példáját. De Erdődy csak ötven szavazatot kapott, Thurzónak százötven szavazatával szemben. Most a bibornok szerencsét kívánt a választottnak s részrehajlatlanságra intette. Ezután nagy vivátkiáltás közben felemelték Thurzót, ki a nagy meghatottságtól egy ideig néma volt. S midőn szólni kezdett, könnyek akasztották meg beszédét. Majd legyőzve érzékenységét, köszönő beszédében szomorú képet rajzolt az ország állapotáról. Másnap reggeli 6 órakor hálaadó istentisztelet volt az evangélikus templomban, majd 9 és 10 óra közt az új nádor a várban a király előtt az egész országgyűlés jelenlétében letette az esküt. Midőn a nádor a várba ment s onnan visszajött, a rendek elkisérték, hanem a főpapság s a katolikus urak nem csatlakoztak a kísérethez.⁷

Az ország kormányát újra kipróbált kéz vezette. Thurzó negyvenkét évet töltött be, midőn Illésházy utódjának választották. A szigetvári hős unokáját már származása s nevelése is előkészítették a közélet vezérszerepeire. Tizenhét éves korában Erneszt főherceg udvarába jutott. Résztvett a tizenöt éves háborúban s nem egy csatamezőn nézett szembe a halállal. 1597-ben Velenczében is megfordult, két év múlva főpohárnokká, majd dunáninzeni kapitánnyá lett. Oly jó szolgálatokat tett s oly ügyesen forgolódott az udvarnál, hogy 1607-ben grófi rangot kapott s felvehette címérébe a kétfejű sast. Nem csatlakozott Bocskay felkeléséhez, hajlékony s óvatos ember volt. Láttuk, hogy az 1609-iki országgyűlésen is, midőn a rendek állhatatosan küzdöttek az 1608-iki törvények fentartásáért, Thurzó kísérletet tett az udvar felfogásának érvényesítésére. De úgy látszik abban a tudatban, hogy a rendek győzelme úgy is bizonyos. Senki sem kételkedhetett alkotmányos érzelmeiben, hanem mégis inkább szerette a békés megalkuvást, semmint a heves küzdelmet. Nagy munkásságot fejtett ki a bécsi béke után következő években. A szabályos viszonyok helyreállítását s az ország lecsillapítását „jó és szent dolognak tartotta.”

Az 1608-iki országgyűlésen ő volt az egyik protestáns nádorjelölt s bár ekkor versenytársára esett a választás, a roppant vagyonú főúrnak, Árvamegye örökös főispánjának, a magyar tanács tagjának, a főpohárnoknak s az ország kincstartójának tekintélye és befolyása vetekedett a nádoréval. Illésházy halála után pedig a király ismételten megbizta, hogy Forgách Zsigmonddal egyetértve vezesse a ország ügyeit. Az udvar ekkor még valamennyire bizott hűségében, a mennyire protestáns magyar főúr hűségében bizni tudott. De érezte Mátyás környezete is, hogy Thurzó hajlékonyságára csak bizonyos határokig számíthat. Méltóságára rendkívül féltékeny főúr volt. A reá ruházott méltóság hatáskörének megsértését mintegy személyes sérelemnek vette s úgy is védekezett ellene. Sokat fáradozott családja fényének emelésén. Mint szerető férj s gondos apa párját ritkította. Második nejéhez, Czobor Erzsébethez irt levelei, szeretetreméltó emlékei boldog családi életének.⁸ Felekezetről is annyi szeretettel gondoskodott, mint családjáról. Felfogása szerint hivatala világi fejévé tette egyházának, melynek szabadságát s dogmáit nagy szenvedélylyel védelmezte. A vallási kérdés volt a kor küzdelmeinek éltető eleme. Alig volt vitás ügy, melynek valami köze ne lett volna a katolicizmus és protestantizmus ellentétéhez. Ez ellentét uralkodott mindenben, súlyosbitotta a politikai bonyodalmakat s élesítette a személyes összeütközéseket.

A bécsi béke után a protestantizmus biztosítani kívánta vívmányait, a katolicizmus pedig vissza akarta hódítani elvesztett hatalmát.

Nehéz volt küzdelme, elszánt s erős vezetőkre volt szüksége. Ily vezető volt Forgách Ferencz, az esztergomi érsek. Protestánsnak született, mint az ellenreformáció sok más hőse; anyai részről Pemflinger Márknak, a nagyszebeni királybirónak, Luther buzgó hívének volt unokája. Atyja a hős Forgách Simon volt, ki számos sebet kapott s osztott a csatatereken. Fiában is katonavér volt. Csakhogy fia nem a csaták babérait vágyott. A katolicizmus iskoláiban s fővárosában az ellenreformáció eszméinek hatása alatt nevelkedett s e nagy mozgalom bajnokává lett. Gyorsan emelkedett a hierarchia lépcsőin. Mint veszprémi püspök, gyakran meglátogatta a gráci jezsuitákat s mondják, hogy ott a szerzetnek tagja kívánt lenni. De a hagyomány szerint a jezsuiták lebeszélték szándékáról, mivel azt tartották, hogy az előkelő származású ifjú mint püspök nagyobb szolgálatokat tehet a katolikus ügynek. Ebben nem csalódtak. Érczfalként állott ellen az eretnekségek széthintőinek, mint Erythraeus írja róla. Heves véralkatú, büszke főúr volt. Nem tűrte az ellenmondást, kiméletlenül áttört minden akadályon. Nem igen volt türelme a diplomácia szövevényes útjain járni. Gyakori mondása volt, hogy inkább veszszen el minden, vagy hogy inkább haljon meg, semhogy engedjen valamit. A Mátyás és Rudolf között dúló viszályban Rudolffhoz szegődött. Jól tudta, hogy a trónváltás kárára lesz vallásának. Csak az utolsó perczben hajolt meg Mátyás előtt. A protestánsok szenvedélyesen gyűlölték nagy ellenségüket. Körülbelül mindent neki tulajdonítottak, a mi e korban vallásuk ártalmára történt. Forgáchot tartották az 1604-iki XXII.

törvénycikk szerzőjének. Ma tudjuk, hogy nem ő írta a cikket, de mivel bizonyos, hogy annak keletkezése s tartalma ellen Forgáchnak nem volt kifogása, nem mondhatjuk, hogy ellenfelei hamis nyomon jártak. A protestánsok egy hatalmas pártja formális vádiratot szerkesztett ellene. Az 1608. év elején tartott országgyűlésen törvény elé akarta idézni s meg akarta fosztani érseki méltóságától.⁹

De Forgáchot ez ellenkezés vissza nem rettenté. Szembeszállott hatalmas ellenfeleivel s folytatta munkáját. Mátyás koronázása után a főpapság élén a pozsonyi káptalan előtt tiltakozott az 1608-iki vallási törvények ellen. Midőn nyomtatásban is megjelentek, a Rómába küldött példány kíséretében levelet írt a bibornokok collegiumához, melyben fejtegette, hogy minő csorbákat ütöttek az egyház jogain s érdekein. S bár az ő neve s a főpapoké a törvények alá vannak jegyezve, nekik nincs semmi részük az istentelen vallási cikkekben, melyek az ő tiltakozásuk mellőzésével határozottak el. Forgách még a maga sérelmeit is elpanaszolja. A kormány s egyesek jogtalan eljárása miatt neki évenként több mint tizenháromezer forint kára van. Kéri tehát a bibornok az egyházi rend nevében a collegiumot, hogy a pápánál támogassa a magyar egyház ügyét és hogy az apostoli szentszék tekintélyének erejével intse meg a királyt, hogy Szent-István méltó utódjának mutassa magát. Igaz, hogy Forgách közvetlenül a pápához is fordult, de V. Pál rossz néven vette a bibornokokhoz írt levelet, mondván, hogy a hol a pápa lakik, ott nem kell máshoz fordulni. Neheztelését érezte is az esztergomi érsekkel, a ki viszont a curiát vádolta közömbössége miatt a vallás dolgaiban. A heves főpapot kissé igazságtalanná tette buzgalma, V. Pál komolyan vette a Magyarországból érkezett panaszokat, rosszalta, hogy a bécsi nunczius ily kevés sikert ért el s egy brevéjében kinyilatkoztatta, hogy a főpapság nem köteles elismerni az 1608-iki törvényeket.¹⁰

De a pápa egyszersmind tekintetbe vette Mátyás nehéz helyzetét. S valóban nem is a király vallási buzgalmán mult, hogy a főpapok kivánságai nem teljesedtek. Nagyon is gyöngye volt arra, hogy kihívja protestáns alattvalóinak haragját, de azért tőle telhetően támogatta a katolikus rendek törekvéseit a pozsonyi országgyűlésen. Arra nem vállalkozhatott, hogy érvényt szerezzen Forgách bibornok felfogásának. Midőn a propositiok előkészítéséről volt szó, a magyar tanácsnak az egyházi rendhez tartozó tagjai abból a felfogásból indultak ki, hogy az 1608-iki törvények a katolikus egyházi és világi rendek tiltakozása miatt érvénytelenek. A vallás szabadsága volt szerintük a legnagyobb baj. De ha már nem lehet segíteni minden bajon, legalább az egyház néhány vérző sebeit kellene behegeszteni. A propositiok egy pontjának tiltakoznia kellene a superintendensekről szóló törvény oly módu kiterjesztése ellen, hogy a katolikus jövedelmeket a protestánsok egyházi céljaikra fordítsák s így tovább. De a magyar tanács többsége nem fogadta el ez indítványokat, mert e pontok felvétele a propositiokba nyílt harcot jelentett volna az 1608-iki törvények, vagyis a diadalmas protestantizmus erős várai ellen. Pedig e harcra a kormánynak nem volt kedve és ereje.

Azért a királyi előadásokba a főpapoknak csak oly kivánságai vétettek föl, melyeket a magyar tanács is jóváhagyott s melyeknek napirendre tűzése nem ellenkezett az említett törvényekkel. Ilyen volt első sorban a Bocskay-féle adományok és beírások kérdése. Igaz, hogy e dolog nemcsak az egyházat érdekelte, mert világi birtokok is kerültek idegen kézbe a zavarok alatt, de mégis inkább az egyházi rend kedvéért volt e kérdés az előadásokba fölvéve második pont gyanánt. A főrendek az országgyűlés kezdetén mindenekelőtt a birtokrendezés tárgyalását sürgették s ezzel akarták a nádorválasztást elodáztatni. Hanem a rendek meggyúsították e szándékot. Különbén a dolog lényegére nézve nem ellenkeztek a kormány akaratával. Deczember 11-ikén hosszas tanácskozás folyt a birtokok visszaadásáról. Kiváló volt a nem rég kinevezett *causarum director*, Kithonich János beszéde. A határozatokkal a kormány meg volt elégedve. Bocskay adományai semmivé váltak. Az elzálogosított jószágokra nézve oly intézkedések történtek, hogy azok is minél rövidebb idő alatt felszabaduljanak. E törvényes határozatok nem terjedtek ki a bécsi békekötés alapján Bocskay

kezén maradt területre. Az ottani adományok érvényben maradtak, ha a béke után keltek s a mennyiben a fiscus vagy az egyház jogait nem sértették. Ily módon helyreállt a királyi jogok érvénye s az egyházi rend is elégtételt kapott – a törvénycikkeiben.

A királyi propositiók még másnemű elégtételt is ajánlottak. A magyar tanács s a főpapok egyező véleménye alapján felszólította a király a rendeket, hogy gondoskodjanak a megkárosított káptalanokról és konventekről s különösen az egri káptalanról. E káptalannak, mivel a török elől menekülni volt kénytelen, az 1597-iki országgyűlés Kassát jelölte ki székhelyül. 1603-ban kelt Rudolf királynak az a parancsa, melynek alapján Belgiojoso az egri káptalan számára foglalta el a kassai templomot, a mi nem igen emelte a káptalan népszerűségét a protestánsok előtt. A bécsi béke számúzta a káptalant Kassáról s új székhelyéről most az országgyűlésnek kellett gondoskodnia. A rendek többsége, különösen a felsőmagyarországi vármegyék protestáns követeinek sürgetésére, nem akarta elismerni az egri káptalan szavazati jogát, mivel ez idő szerint nincs székhelye s nincsenek birtokai. De a főrendek elleneztek e határozatot s különösen Forgách bibornok tiltakozott ellene. Igen sok magánérdek s némileg országos érdekek is szóltak az ellen, hogy a káptalan visszanyerje birtokait. Végre a X. törvénycikk Nagy-Szombatot jelölte ki ideiglenes székhelyül s ugyane cikkben arra kéri az országgyűlés a királyt, hogy egyelőre gondoskodjék a káptalan ellátásáról. A törvénycikk ez ideiglenes intézkedés szükségét úgy magyarázza, hogy a káptalan tizedjövödelméből egy idő óta a végvárak költségeit fedezik s országos csapás volna, ha tovább is nem abból fedezhetnék. Volt ebben valami igazság, csak hogy nem ez volt az egész igazság. A káptalan javait részben Bocskay osztogatta szét egyeseknek s másrészt a nádor is jónak látta egyelőre fentartani e javakat állami célokra s különböző szolgálatok jutalmazására. Azért kellett a káptalannak egyelőre Nagy-Szombatba költöznie, rendes jövedelmei nélkül. Ez eset is mutatja, hogy az eladományozott javak helyreállításáról szóló törvénycikk végrehajtása minő akadályokba ütközött.¹¹ S mivel a királyi előadások az elosztott konventekről is megemlékeztek, az országgyűlés kérte a királyt a jászai és túróczyi konventek helyreállítására s a mig ez meg nem történik, intézkedik arról, hogy világi levélkutatók végezzék el a teendőket e hiteles helyeken ép úgy, mint a leleszi konventnél.¹²

De mindezek a határozatok messze elmaradtak a katolikus főpapok kívánságai mögött. Az ő legnagyobb sérelmeik fel se voltak említve a királyi előadásokban.

Ilyen volt például a tizedek ügye. Az 1608-iki országgyűlés a koronázás utáni V. törvénycikkben kimondotta, hogy a tizedek ügyéről nem az egyházi bíróság dönt, hanem a világi hatóság.

A főpapság e cikk megsemmisítését kérte, mert mióta – úgymond – keresztény az ország, azóta a tizedekről az egyházi bíróság ítél. Itélhet is bátran, mert a pap nem saját ügyében ítél, hanem más egyházi férfiú dolgában. Különben a tized nem világi dolog, hanem isteni rendeleten alapuló egyházi intézmény, azért nem szólhatnak hozzá a világiak. A tizednek e természetét az ország alkotmánya is elismeri. Különben a visszaélésekben több része van a világiaknak, mint a papságnak. A protestánsok még ezt a jövedelmet is lelkészeiknek törekednek juttatni.

Igazán törekedtek már a XVI. században is s különösen Bocskay ideje óta ott, a hol tehették. Tulajdonkép ők is elismerték, hogy a tized az egyháziak ellátására van rendelve, hanem szerintük lelkészeik is egyházi férfiak voltak és pedig az 1608-iki törvény alapján teljesen egyenlő jogúak a katolikusokkal. Az országgyűlés mellőzte a főpapság sérelmeit s nem változtatta meg a tizedről szóló 1608-iki törvényt.¹³

A főpapság még a túróczyi prépostságnak a jezsuita-rend számára való visszaszerzését is kívánta. Rudolf adományozta a jezsuitáknak a prépostságot, melyet Bocskay fölkelése idején elvesztettek.

Az 1608-iki koronázás előtti VIII. törvénycikk megfosztotta a jezsuitákat a birtoklás jogától Magyarországon. A főpapság nem merte kérni e cikk eltörlését. Oly jól ismerte a

protestánsok nagy gyűlöletét a katholicizmus e harcziás szerzete ellen, hogy a prépostságnak egyszerű visszaadását nem is ajánlotta, hanem csak arra kérte a királyt, hogy a maga nevében szerezzék meg azt s azután majd alkalmas módon visszaadhatja a jezsuita társaságnak. E prépostsághoz tartozott azelőtt a sellyei rendház, melyet szerettek volna helyre állítani a főpapok, mert a jezsuita collegium nélkül – így szóltak – az ifjuság nem nevelhető a katolikus hitben és a papokban is megfogyatkozunk majd, pedig most is hihetetlenül csekély a papok száma. V. Pál is kérte a királyt, hogy állítsa helyre a collegiumot és szerezzék vissza javait. A jezsuita atyák is folyamodtak a királyhoz azon a napon, midőn az érdekelt felek az országgyűlésen bemutatták az elvesztett javokról szóló okiratokat, hogy patronusi jogával szerezzék vissza birtokukat s parancsolja meg a nádornak a túróczi prépostság inscriptiojának megvizsgálását.

Azonban az 1609-iki országgyűlés talán még sulyosbitani kívánta a jezsuitákról hozott 1608-iki törvényt, de semmi esetre sem akarta enyhíteni.¹⁴

Igy intézte el az országgyűlés a katolikusok kívánságait. A törvényhozás termében a protestánsok győztek, de az ellenfél még sem volt teljesen legyőzve s egyes jelek arra mutattak, hogy az 1608-iki törvények ellen felveszi a harcot a törvényhozás termén kívül.

1609 elején úgy látszott, hogy a protestáns vallásszabadság nemcsak a törvényekben van biztosítva a legteljesebb mértékben. Asztalos András írja ekkor Nagy-Szombatból, hogy „immár Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennek előtte még csak házoknál sem volt szabad olvasni az szent írást, most nyilván nagy biztossággal hirdettetik az evangelium Pozsonban, Szombatban, Komáromban, Győrött, Samariában, Sellién; az jezsuitákat be sem bocsátják az országba. Sok helyeken, hol az háború előtt be sem mert menni az evangelicus prédicator, most immár az pápistát be sem bocsátják, mint Komáromban, Ujvárbán, Samarjában, Selyére, mely ugyan az jezsuitáké vala, és több falukban is.” Oly teljes volt e szabadság, hogy Asztalos tanúsága szerint „szegény Hollósi Márton Nagy Szombatban bizonyára nagy bátran és nyilván prédikál az Antichristus ecclesiája ellen és pápának minden cardináli, érseki, pispeki és káptalanja ellen, minden félelem nélkül, noha az érsek, ki cardinalis, úgymint Forgách Ferencz, legtöbbet itt lakik ez mi városunkban.”

Hanem nem sokára protestáns levélírónk szavaival élve ép Nagy-Szombatban „háborut kellett szenvednie az Krisztus ecclesiájának.”¹⁵ A város katolikus tanácsa rossz szemmel nézte a protestantismus szabad mozgását s terjedésének útját akarta állani. Azzal fenyegette a kálvinistákat, hogy mint idegeneket ki fogja őket üzni a szabad királyi város területéről. Illésházy nádor 1609 márczius 24-éről kelt parancsában szigoruan meghagyta a tanácsnak, hogy ne merje háborgatni a kálvinistákat, mert az országgyűlésen hozott törvény ellenében a városi szabadalom érvénytelen.¹⁶ De a nádor halála után a tanács, igen valószínűen a bibornok ösztönzésére, támadásra határozta el magát. Még az országgyűlés kezdete előtt felszólította Asztalos Andrást, a jómódú polgárt, ki mint Szenczi Molnár Albert pártfogója, tisztelt nevet szerzett magának irodalmunk történetében, hogy a házánál tartott iskolát zárja be s az idegen új tanítót bocsássa el. Asztalos nem engedelmeskedett, pénzbírságra ítélték, de nem fizetett. A város most törvényszéke elé idézte a prédikátort s az iskolamestert. Rátkay prédikátor bátran védelmezte magát, de a katolikus többség kimondotta az ítéletet, hogy az iskolamesterrel együtt három nap alatt hagyja el a várost.

Az elítéltek nem akartak távozni, a tanács most Asztalos házára tört s a pénzbírság fejében „250 frt érő marhánál” többet vettek el tőle, mint a károsult írja. A kálvinisták az udvarhoz folyamodtak, nem eredménytelenül, mert az október 12-én kelt királyi rendelet arra inti a nagyszombati tanácsot, hogy a protestánsokkal ne czivakodjék, s ha bárminő ügye-baja van velük, akár a vallás dolgában, akár más tekintetben, tegye függővé az ügyet a király határozatától. E rendeletre a nagyszombatiak különös feleletet adtak.

Megesküdtek, hogy addig nem esznek, nem isznak, mig a prédikátort és iskolamestert ki nem üzik. „Hatalmasul reá kültek prédikátorunk házára – írja Asztalos – 4 tanácsbeli ember

és fertálmesterek és drabantok jelen lévén szekerekre portékáját felrakván feleségestül gyermekestül kikülték az város határából azonképen az iskolamesterünket is.”¹⁷

A nagyszombati protestánsok most az országgyűléstől vártak segítséget. Követeik előadták az ügyet az uraknak s a megyei követeknek s ezek meg is ígérték, hogy a vallásszabadságból semmit sem engednek. A nádorválasztás után rögtön elővették a rendek a nagyszombati sérelmet. A december 9-iki ülésen Tarnóczy Miklós, a nagyszombati protestánsok ügyvéde, azt kívánta, hogy a város hívja vissza a református lelkészt s tanítót és rendeljen nekik fizetést a városi jövedelemből. Asztalos károsításáról is megemlékezett.

„Nem igaz!” kiáltá a vádirat olvasása közben Lipcsey András, a nagyszombati katolikusok képviselője. Erre Szegedi, a közbekiáltónak protestáns földije, elégtételt kért a *salvus conductus* megsértése miatt. Meg is kapta, de az izgatottság ezzel nem szűnt meg, sőt kevésbe mult, hogy a papokat ki nem dobták a teremből. A nádor azzal az ígérettel csillapította le a kedélyeket, hogy néhány nap mulva ítéletet fog hozni a vitás ügyben.

A nagyszombati katolikusok képviselőit Forgách bibornok bátorította. Midőn december 8-án elmondották neki, hogy a napokban egy protestáns lelkész be akart lopózni Nagy-Szombatba, a bibornok azt felelte, hogy legyenek résen a városiak, s ha mégis beférkeznek az a lelkész, ne úgy utasítsák ki, mint Rátkait, hanem dobják át a város falán. „Inkább haljak meg” – így végzé az ingerült főpap – „semhogy megint prédikátort vigyenek Nagy-Szombatba.”

De a viszonyok erősebbek voltak Forgách akaratánál. A december 16-iki gyűlésen újra Nagy-Szombat volt a napirenden. A hangulat oly kedvezőtlen volt a katolikus felfogásra nézve, hogy Forgách a főpapokkal együtt elhagyta a termet. A rendek kimondották, hogy a város hívja vissza az elűzötteket s azon kívül birságot fizessen.

Thurzó mérsékelte ez ítéletet. 19-én kelt parancsában elrendelte az Asztalostól elvett áruk visszatérítését s meghagyta a városnak, hogy a nádori követek jelenlétében fogadják be az elűzötteket s jelöljenek ki számukra tisztességes helyet vallásuk szabad gyakorlata végett. A város büntetését mellőzte. December 28-án Herman és Baitsy nádori biztosok bevezették az elűzötteket, de nagyon kevés ideig maradtak ott, a papot előbbi hajlékába helyezték vissza, a tanítónak pedig nem szereztek iskolahelyiséget. Ugy látszik, hogy a biztosok azért siettek el a városból, mert a nádor parancsa szerint nem akarták a dolgot a végletekig vinni. Thurzó sejtette, hogy Forgách mindezt nem fogja tétlenül nézni. A bibornok valóban azzal vádolta a nádort a király előtt, hogy jogtalanul ítélte el a nagyszombati előljáróságot. Midőn Thurzó e vádról értesült, nem bírta fékezni haragját. December utolsó napján beszédet tartott az országgyűlésen, leírta Forgách eljárását a nagyszombati ügyben, majd az országgyűlésre hivatkozott, hogy ítélje meg az ő ellene emelt vádak igazságosságát. „A ki így vádaskodott” – kiáltott fel a nádor – „akár főpap, püspök, bibornok vagy nemes volt, hazudott mint egy gaz áruló.” A rendek zajos helyesléssel fogadták e beszédet. Dobjuk ki az ablakon, kövezzük agyon a bibornokot – így kiáltoztak sokan. Elég ebből ennyi – jegyzé meg erre a nádor – az országgyűlés úgy is már vége felé jár.

Thurzó különben tovább is ép oly erélyesen, mint mérsékeltlen intézkedett a nagyszombati ügyben. A reformátusok azt kívánták, hogy a tanács községük papjának és tanítójának a város jövedelméből rendeljen fizetést. A nádor e kívánságot nem hagyta jóvá; fizessék őket a hivek – így intézkedett a király határozatára hivatkozva, – de a tanács ne háborgassa a vallásszabadságot s adjon helyiségeket a papnak s tanítónak.¹⁸

A nagyszombati viszályon kívül a győri katonák panasza is helyet foglalt a rendek sérelmei közt. Még Illésházy nádor életében zavarta a győri kapitány katonáinak vallásszabadságát. Illésházy ekkor segítséget ígért s vigasztalta a panaszkodókat, hogy az ördög mindig ellensége volt az evangéliumnak s ellensége is lesz a világ végéig, hanem nem fog ártani Krisztusnak. De ez az elmélkedés nem riasztotta el a főkapitányt s a papságot a további támadásoktól, a győri protestáns katonák tehát oltalmat kértek az 1609-iki

országgyűléstől s a rendek e sérelmet is nyomatékosan ajánlották a király figyelmébe. A király azt felelte, hogy nem avatkozhatik ugyan a győri püspök hatáskörébe, de a panaszkodókat meg fogja hallgatni.¹⁹ Nagyobb zajt csapott Pázmány Péternek „Az Nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy Istene” című könyve, mely 1609-ben jelent meg Nagyszombatban.²⁰ A szerző neve, az a körülmény, hogy a jezsuita rendhez tartozott, s a könyv tartalma egyenlő erővel szították a protestáns rendek haragját. Pázmány azt bizonyította e könyvben, hogy Kálvin tanítása ellenkezik az apostoli hitvallás ágazataival. S miután végig járt a hitvallás tizenkét ágazatján, összefoglalva okoskodása eredményét, XII pontban előadja, hogy „az Calvinus magyarázatja szerint mint kelljen mondani az Credót.” Kálvin e megmagyarázott Credójának első pontja így hangzanék: „Hiszek az pokolbeli ördögben, minden ocsmány vétkeknek alkotójában, kegyetlen mostoha Atyában, erőtlén, nem Istenben.” Tehát Kálvin Istene az ördög s a második ágazat szerint Krisztus nem az Isten fia s nem urunk.

Büntessük meg az „istentelen jezsuitát” istenkáromló könyvéért, mondották a rendek. A papokat, kik Pázmány védelmére keltek, ki akarták dobni a teremből. Tömeges küldöttség vonult a nádor elé, felszólítván őt, hogy büntesse meg Pázmányt. „Majd az országgyűlés színe elé idézem” – válaszolta Thurzó – „s ha vétkesnek bizonyul, megkapja büntetését, de kihallgatás nélkül a tetten ért gonoszokat sem ítéljük el.” Thurzó szeretett volna szabadulni az egész dologtól. Tudta, hogy az udvar nem venné jó néven Pázmány zaklatását. Hanem engedett a protestánsok újabb sürgetésének s az ország színe elé idézte Pázmányt. Pázmány erre azt felelte, hogy a hit kérdéséről szóló viták az egyházi törvényszék elé tartoznak, s ha kell, igazolni fogja eljárását főpásztora vagy az apostoli nuntius előtt.

Némelyek szerint attól lehetett tartani, hogy Pázmányt megkövezik, ha megjelen az országgyűlés előtt. Thurzó mégis lecsillapította a rendek ingerültségét. A pápai nuntius szerint azt mondotta a nádor a rendeknek, hogy rosszul fognak járni, mert a páter Kálvin irataiból vett idézetekkel fogja állításait bebizonyítani. Nem is valószínűtlen, hogy más érvekkel együtt ezt is felhozta Thurzó, mert hiszen akkor nem csupán a katolikus polemikuskok, hanem lutheránus theologusok is, mint például Nicolai 1597-ben, azt mondották a kálvinistákról, hogy az igaz Isten helyett az ördögöt tisztelik. Sőt Luthernek ily értelmű nyilatkozatát Pázmány magyar fordításban közölte könyvének első lapján.²¹

Ezek voltak a protestáns rendek főbb vallásos sérelmei. De voltak még más panaszaik is; a hangulat mindig izgatott volt, ha a vallásszabadság ügyére került a sor. Látszott, hogy a lecsendesült küzdelem szenvedélyei még erősek s könnyen fellobbanthatók. A rendek azt mondották, hogy a bécsi béke meg van sértve, különösen a nagyszombati és győri esetek által. December 24-én ismételten felterjesztvén sérelmeik jegyzékét, kijelentették, hogy minden eddigi határozatuk semmissé lesz, ha ő felsége meg nem erősíti a vallásszabadságról szóló cikkelyt. Krenberg már előbb tudtul adta a rendeknek, hogy a király tiszteletben kívánja tartani a bécsi békét s az 1608-iki törvényt. A rendek végre megnyugodtak az ígértben s nem intézkedtek törvénycikkben a vallásszabadságról.²²

Annál több cikkben intézkedtek a had- és pénzügyről. Midőn az országgyűlés megejtette a nádorválasztást, az új nádor köszönő beszédében e szavakkal rajzolta a közállapotokat: „Az ország pusztá, a nemesség és a nem nemes lakosság elszegényedett, a jövedelmek nagyon megfogyatkoztak, a végvárok romladoznak, a katonák ruhátlanok és fizetetlenek.”²³

Hiteles adatok bizonyítják, hogy e szavak nem voltak a szónoki hatás kedvéért kitalálva, mintegy ellentétül a nádori feladat bonyodalmasságának élénkebb kiemelésére. Az országgyűlés meg volt győződve a mondottak igazságáról, úgy is foglalkoznia kellett ez állapotokkal már összeülésének első napjaiban. Ekkor ugyanis a végbeli katonák küldöttsége jelent meg Pozsonyban.

E katonák már hónapok óta nyugtalankodtak. 1609 február végén az összes bányavidéki végvárok kapitányai, lovas és gyalog hadnagyai „és közönségesen kicsinytől fogva nagyig az egész végbeli lovon és gyalog szolgáló vitézlő rendek” gyűlést tartottak Gyarmaton s panaszaik előadására küldöttséget indítottak a királyhoz.

„Soha szolgáló embernek nem volt rosszabb dolga, mint most, nagy fizetetlenül, éhen és mezitlenül hagynak bennünket koldulásra jutnunk és senkinek sincs gondja a dülő félben levő várak és palánkok építésére,” – így panaszkodtak. És a panaszok mellett a fenyegetések sem hiányoztak.

Növelték még e zavart Forgách érsek intézkedései. Az érseknek kellett fizetnie az érsekujvári katonákat s ezért rendelkezni is akart velük. Állítólag azt mondta volna, hogy Érsekujvár az övé s nem ő felségéé, a mire Illésházy igen határozottan kinyilatkoztatta, hogy Ujvár az országé s ő felségéé.

Hanem Forgách nem engedett. 1609 nyarán a katonák szavai szerint „Cardinál urunk bejövén jesuitákkal sok papjaival, hitünkben háborgat bennünket, szent egyházunkat erővel hatalommal, sok fenyegetésekkel el akarja tőlünk venni.” Könyörögtek a katonák a bibornoknak, hogy ne vegye el tőlük a szentegyházat, ne hozzon közikbe papot, jezsuitát; ők ki nem adhatják az egyházat, melyet Homonnay adott nekik s melynek birtokában a szegény Illésházy levele megerősítette őket. A bibornok erre fizetésük elvesztésével fenyegeté a kérelmezőket, de ezek „az ország hire nélkül” ki nem akarták adni a templomot. „Ha már fizetésünk ennyire elmult” – így könyörögtek a kamarának – „kérjük az egy Istenért Nagyságtokat, hogy ne hagyjon bennünket háborgatni az mi hitünkben, ne fojtsanak meg, az igaz keresztyénségnek ne legyünk mi átkában, az mit vérünk hullásával egyszer kerestünk, és helyére hoztunk, ne engedje Nagyságtok tőlünk ilyen hatalmasul elvenni.” A bányavidéki főkapitánynak Kolonics Sigfriednek is voltak surlódásai az érsekkel. A viszály elintézésére biztosok küldettek Érsekujvárra a királynak szeptember végén kelt resolútiójával. Ez a resolúció főbb pontjában a bibornok diadalát jelentette. Kolonics meg volt alázva, az őrség pedig lázongott, midőn a biztosok elhagyták a várost. A lázongók agyonütöttek egy lovas kapitányt s egy érseki gazdatisztet súlyosan megsebesítettek. Senki sem tudhatta, hogy min végződik a forrongás. Október végén Thurzó György a király megbízásából Érsekujvárra indult, hogy rendet csináljon. Ide gyűltek már ekkor a kerület végvárainak küldöttei. A nádor végig hallgatta sérelmeiket. Főbaj volt a fizetés elmaradása. Azután felemlítették a nagyszombati esetet, melyből magukra nézve rosszat jósoltak. Hiszen a nem rég náluk levő biztosok a király nevében az érsekujvári templom átadását követelték s csak azt engedték meg, hogy az ottani várban építhessenek a katonák templomot. E biztosok azt is követelték, hogy még azok is fizessenek az érseknek tizedet, a kik nem az érsektől kapnak zsoldot. Általában szokatlan tizedeket követeltek. A legelőtől el vannak tiltva a katonák marhái, a mi azelőtt nem volt szokás. Az érseki fizetésnek nagy részét rossz borban s használhatatlan gabonában kapják; készpénzt alig látnak.

Thurzó kénytelen volt megígérni a lázadók büntetteinek megbocsátását. Azután biztosította őket, hogy rövid idő múlva megkapják a fizetést. Az elkeseredett katonák a főkapitányt is őrizet alá akarták helyezni, mivel annyiszor ígérte nekik a zsoldot. Erről a szándékról Thurzó lebeszélte őket, hanem Kolonics kénytelen volt írásbeli biztosítékot adni arról, hogy személyével és pénzével felel a katonáknak adott ígéret beváltásáért.

Thurzó ezután az országgyűlésre utazott. Hanem a végbeliek küldöttei is megjelentek Pozsonyban, hogy az ország és a király színe előtt követeljék járandóságaikat. Azzal fenyegetőztek, hogy elhagyják állomásaikat s az ezután következő pusztulásért nem felelnek.

A hátralékos zsold sok ezer forintra rugott.

November 25-én a király és az országgyűlés írásban válaszoltak a végbelieknek. Az egész összeget előteremtteni most lehetetlen – így hangzott a válasz – de három hónapi zsold

posztóban, két hónapi pedig készpénzben nem sokára a katonák kezében lesz. A többire nézve legyenek türelemmel.²⁴

Igy csendesítették le a végvárak katonáit. Kénytelenek voltak hitegetni őket, mert különben ostorai lettek volna a vidéknek, melynek védelmére voltak hivatva. Hasonló viszonyok uralkodtak az ország valamennyi kerületében. A közjövödelmek nem fedezték a végvárak költségeit. Ily körülmények közt nagy fontossága volt annak a pénzbeli s másnemű segélynek, melylyel az osztrák tartományok s a német birodalmi rendek járultak a végvárak fentartásához. Csakhogy a külföldiek nem igen szívesen adták meg a segélyt s most sértve is érezték magukat. A bécsi béke s az 1608-iki koronázás előtti czikkok kitiltották a német kapitányokat s katonaságot a várakból s csak igen csekély részt engedtek az idegen elemnek az ország védelmében. Igaz, hogy a törvényczikkok szerkesztésétől a végrehajtásig még igen nagy lépés volt hátra, de Illésházy komolyan hozzálátott a dologhoz s a külföldiek zugolódtak, hogy a magyarok kiűzték földieiket s még sem áttallják támogatásukat kérni. A király tehát propositióiban a magyar tanács ajánlatára a rendek figyelmébe ajánlotta e körülményt és intette őket, hogy mérsékeljék az illető határozatok élet, mert különben meggyűlölik az idegenek a magyar nemzetet és az annyira szükséges segítség még el fog maradni.²⁵

Ez nem csekély kívánság volt. Az ország katonai igazgatásának önállóságáról volt szó. A bécsi béke s az 1608-iki koronázó országgyűlés ebbeli vívmányaihoz a rendek szívvel, lélekkel ragaszkodtak.

Az idegen katonaságnak az ország valamennyi végváraiból való kivitelét követelték. A király figyelmeztette az országgyűlést a végletes határozatok hatására. Végre a rendek is engedtek valamit. A XI. törvényczikkben kijelentették, hogy nem akarnak megfélemleni a németek érdemeiről. Tudják, hogy sok áldozattal járultak a magyar föld védelméhez. Hanem azon senki se csodálkozzék, ha a többi nemzet példáját követve, a magyarok sem akarják a hivatalokat idegeneknek juttatni. Azt nem ellenzik a karok és rendek, hogy csekély számú külföldiek Magyarországra jöjjenek s itt magyar kapitányok vezérlete alatt engedelmessé legyenek a hazai törvényeknek. Nem akarják teljesen kizárni a németeket a magyar korona területéről már csak azért sem, mert az ország negyedik rendének, a városoknak lakói többnyire németek. E hivatkozásból is látjuk, hogy a rendi felfogás nem idegenkedett a politikai nemzet egy egész osztálya nem magyar voltának hivatalos elismerésétől még akkor sem, midőn nemzeti követelésekről volt szó. De noha kimélték a karok és rendek az idegenek érzékenységét, mégis kimondták a XI. törvényczikkben, hogy a bécsi békekötés intézkedései érvényben maradnak.

Ez intézkedéseket részletesen kifejtik az 1608. évi koronázás előtti XI. és XII. törvényczikkok. E törvényczikkokban az országgyűlés arra kérte a királyt, hogy a végekben magyar alattvalóknak adja a kapitányi hivatalt s meg is nevez egyes várakat, melyekből az idegen főtisztek vagy katonák eltávolítását kéri. Megemlíti egyebek közt a felsőmagyarországi várakhoz tartozó Nógrádot, Murányt, Lévát s a különálló Komáromot. De a törvénybe iktatott kérelemnek nem volt fogamatja. Nógrádban megmaradt a német főkapitány, valamint Komáromban is. Murány egész őrsége német maradt s a lévai őrség egy része német katonákból állott az 1608-iki országgyűlés után is.²⁶ Nem ok nélkül mondotta ki tehát az 1609-iki országgyűlés a XI. törvényczikkben, hogy érvényben maradnak a bécsi békekötés intézkedései.

De még fontosabb dologról is rendelkeztek a már említett 1608-iki törvényczikkok. Emlékeztették a királyt ígéretére, hogy koronázása után követeket küld Ferdinánd főherceghez Grácba. E követeknek alkudoznia kellett volna a főherceggel a horvát-szlavon-dalmát végek parancsnokságáról, kivezetvén előbb a várakból az idegen katonaságot s a külföldi kapitányokat. Ez merész kezdemény volt. 1578 óta e végvárakat a Drávától az Adriáig a Grácban székelő főherczegek igazgatták katonai tekintetben. A főherczegek tartományainak adója fedezte a végvárak költségeinek nagy részét. 1611-ben 513,618 forint

volt kivette Stájerországra, Karinthiára és Krajnára, a horvát-szlavon végvárok külségeinek fedezésére.²⁷ Az 1608-iki országgyűlés nem tiltakozott az ellen, hogy idegen pénzzel lássák el a magyar koronához tartozó várakat, sőt pénzügyi tekintetben az addigi állapotok fentartását kérte.

Illésházy nádor végre akarta hajtani a koronázó országgyűlés e határozatait. Már 1609 január elején két magyar küldöttség indította meg a tárgyalásokat Ferdinánd főherceggel. Az ország nevében Telegdi János boszniai püspök, Lysthy István és Joó János, Mátyás király nevében pedig Erdődy Tamás bán és Draskovics János arra kérték Ferdinándot és tartományainak rendeit, hogy teljesítsék a magyar országgyűlés kívánságát. A magyar küldöttség egyebek közt arra is hivatkozott, hogy a főherceg tartományai is elfogadták a bécsi békét, melynek czikkelyét az 1608-iki országgyűlés megerősítette. A főherceg gyorsan és határozottan válaszolt. Ha csak azt kérnék a magyarok – úgymond – a mi a bécsi békében van, könnyen megadhatná, de mást is kérnek. A végvárok átadásán kívül a zsoldosok fizetését, a lőszerekkel való ellátást és az erődítések jó karban tartását is követelik. Már pedig ily fontos dologban nem határozhat tartományainak országgyűlése nélkül. A főherceg ráért. Tudta, hogy reá nézve legjobb az időtől várnia e kérdés megoldását. A magyarok hivatkoztak törvényes s természetes jogaikra, felemlítették, hogy a benszülöttekből álló őrség megbizhatóbb, mint az idegen zsoldos. E czélzást sértésnek vették a belső ausztriai rendek s kijelentették, hogy ők nem hajlandók idegen helyek jó karban tartására költeni adójukat. A főherceg környezetében azt mondták, hogy a magyarok adófizetőiké akarják tenni az örökös tartományokat. Megeshetik még, – így mondogatták ott – hogy a bán az udvar útján parancsokat küldözget majd a főhercegnek. Azután a gráci udvar véleménye szerint veszedelmes lett volna a magyarok kezére bizni e várakat, melyek belső Ausztriát védelmezik. Thurn gróf azt írja, hogy a magyarok s horvátok voltak a törökök legjobb kémei. Szerinte a főherceg ép oly kevéssé adhatja át a magyaroknak e nem magyar költségen épült és fentartott várakat, valamint a római birodalom nem adja át nekik Győr és Komárom várát. Szóval, mint Erdődy Tamás írja Thurzónak már 1609 szeptember közepén, „az mi gráci herceghez való commissionk még ez ideig mind csak vontatásban volt” s hozzátehetjük, hogy maradt is.

Természetes, hogy az idegen katonaság mindinkább érezte hatalmát a végvárok falain kívül is. Az 1609-iki országos küldöttség több erre vonatkozó sérelmet terjesztett Ferdinánd főherceg elé. Követelte, hogy Zengg városát ne szakítsa el a főherceg a magyar koronától, hanem hagyja meg a király és utána a bán hatósága alatt; továbbá vezesse ki a szlavóniai végvárok központjából, Varasd városából, mint a megyei törvényszék helyéből, az ott ez idő szerint felesleges német katonaságot. Áttért azután a küldöttség Mikulanics Antal esetére. Mikulanics otocsácsi kapitányt Veit Khissl károlyvárosi generalis rágalom vétsége miatt katonai törvényszék elé állította s elítéltette. Mivel Mikulanics nemes ember volt, a küldöttség tiltakozott az ország jogai s szabadságai e megsértése ellen.

Végül a küldöttség magáévá tette Zrinyi Miklós gróf panaszait. Ferdinánd katonái és hivatalnokainak tulkapásai csökkentették Zrinyi buccarii kikötőjének jövedelmét. A küldöttség ebben azt a törekvést látta, hogy Ferdinánd a kikötőt el akarja szakítani a magyar koronától. Tiltakozott ez eljárás ellen, valamint az ellen is, hogy fentartotta a Zrinyi birtokaira telepített törökországi bevándorlók szabadalmait. E szerb nemzetiségű görög keletieknek, kiket oláhoknak (walachi) neveznek az egykorú emlékek, a károlyvárosi kapitány a XVII. század elején átadta Gomirjét és Moraviczát a földbirtokosnak, Zrinyi atyjának beleegyezése nélkül. A telepítvényesek a károlyvárosi kapitánytól függöttek s nem hogy engedelmeskedtek volna Zrinyinek, hanem még alattvalóit is háborgatták. Így járt Zrinyi a Licsre telepített szerbekkel is, kik szintén elidegenedtek tőle. Hiában kérte a főherceget, hogy adja a telepítvényeseket az ő hatalma alá, vagy vitesse ki őket birtokaiból.

Az 1604-iki s az 1608-iki országgyűlés határozatai is támogatták Zrinyi kérelmét, de a főherceg a végek védelme végett szükségesnek tartotta az új alattvalók szabadalmainak fentartását. Az országos küldöttség sürgetése ez ügyben eredménytelen volt.

Ilyformán a bán hatásköre különösen katonai tekintetben, de mint láttuk, sok más tekintetben is, pusztán a Kulpa melléki végházakra szorult. Csakhogy minő hatáskör volt ez. A bán még nem volt beigtatva hivatalába. Fizetése késett, a báni végvárak „mindenestől puszták voltak”. „Hogy mihez fogjak én a rendekkel” – írja Erdődy Tamás a királynak – „katonaság és pénz nélkül, nem látom át.”²⁸

Mindezek után az 1609-iki országgyűlés kénytelen volt megújítani vagyis inkább gyengíteni az 1608-iki határozatokat. A XXVII. törvénycikk már nem azt mondja, hogy vétessenek ki a végvárak Ferdinánd főherceg kezéből a bécsi béke rendelkezése szerint. Sőt – úgymond a törvénycikk – meg kell kérnünk a főherceget a horvát és szlavón végvárak igazgatásának átvételére s egyszersmind arra is, hogy értsen egyet a bánnal, tartsa tiszteletben hatáskörét s az ő ajánlatára benszülötteknek osztogassa a kapitányi tisztségeket. A XXVIII. törvénycikk a bánnak beigtatását s katonaságának fizetését sürgeti. Az LIX. törvénycikk pedig megújítja az ország tiltakozását a Zrinyi grófon elkövetett jogsérelem ellen.

A hadügyi igazgatás önállósága érdekében ennél többet nem tehetett az országgyűlés. Ezután még eleget téve a királyi propositiók kívánságainak, a békés időkre való tekintettel a régibb mértékre szállította le a gyalogok és lovasok fizetését. Eltiltotta továbbá az országgyűlés az ország lakóinak idegen szolgálatba lépését. Intézkedett még a portális katonaságról.

Négy porta egy felfegyverzett lovast tartozott kiállítani, a városoknak pedig a nádor és a bán kivetése szerint kellett gondoskodniok a gyalogokról.

A pénzügyek terén is élénken foglalkoztatta a rendeket az igazgatás önállósága. Már a tizenhatodik századi országgyűlések szerették volna feleleveníteni a régi kincstartói állást. A kincstartó lett volna gondviselője az ország összes jövedelmeinek s egyszersmind védelmezője a pénzügyek önállóságának. Az 1608-iki országgyűlés koronázás előtti V. törvénycikke sürgette a kincstartó megválasztását s egyszersmind kimondotta, hogy a magyar közjövdelmekbe az idegen nemzetek ne ártsák magukat s hogy a hazai pénzügy semmiben sincs alárendelve az osztrák vagy a birodalmi kamarának. Ha e határozott szavakat halljuk, azt hihetnők, hogy e törvénycikket átgondolt előkészület előzte meg s elszánt végrehajtás követte. Pedig nem úgy volt; az országgyűlés már eloszlott, midőn a pozsonyi kamara levéltárában még kutatták a régi kincstartók instructióját. Valószínűleg ez oklevél segítségével akarták megállapítani a törvénybe ígatott hivatal hatáskörét. Hanem a pozsonyi kamarán nem találtak kincstartói instructiót, a miről 1609 elején jelentést is tettek az udvari kamarának s Thurzó Györgynek, a ki ekkor ideiglenes kincstartó volt. Elhalasztották az új hivatal életbe léptetését s a király 1609 május 18-án administratornak nevezte ki Vizkelethy Tamást, a ki mintegy helyettese lett volna a kincstartónak, oly hatáskörrel, mely a két magyar kamara s az egész pénzügyi igazgatás szerkezetét meg nem zavarta. De hogy mily kevés gondja volt Mátyás udvarának az 1608-iki V. törvénycikk végrehajtására Vizkelethy megbízatása után is, arra nézve eléggé jellemző egy Nyitra megyének küldött királyi rendelet. A király meghagyta a megyének, hogy beszédvén a dica-pénzt, az alispán vagy valamely nemes társaságában küldjék fel a rovót Bécsbe számadásra és annak igazolására, hogy még szeptemberben sem szedték be az egész dicát. Nyitra megye csodálkozott, hogy „extra regnum kell számot adni, mivel hogy nem volt szokás,” s nem tiltakozott ugyan, mert a rovó ő felsége szolgálja, hanem attól tartott, hogy ezentúl szokásossá lesz az udvarnál való számonkérése az adónak.

Az 1609-iki országgyűlés nem mondott le a pénzügyi önállóságra való törekvésről. Sérelmi pontjai közt kiváló helyet foglalt el az a kérés, hogy az ország összes jövedelmeit „az adriai tengertől kezdve” a kincstartó kezelje. Az udvar fenakadt az összes jövedelmek

kifejezésen, de különben nem volt kifogása a kincstartói cím ellen, csak azt kívánta, hogy a zavar kikerülése végett megmaradjon az érintkezés a különböző hatóságok között, vagyis nyiltabban szólva, megmaradjon az udvari kamara fenhatósága. E szándékot sejtették a rendek s tiltakoztak ellene a XXI. törvénycikkben, mely helyre állítja a kincstartó s a mellé rendelt tanácsosok hatalmát, kimondván azt is, hogy egyetértsenek a nádorral és az udvari kamarával, de ne függjenek tőlük. Azonban a megújított törvény ép oly kevésbé érvényesült, mint az 1608-iki. Maga a nádor tanácsolta a királynak, hogy előbb kutattassa ki az ország összes jövedelmeit s csak azután kerülne a sor annak megállapítására, hogy mely jövedelmekről rendelkezék a kincstartó. Addig az administratorok is elvégzik a teendőket.

Szóval a rendek kissé könnyen határoztak bonyodalmas dologról. Az ország jövedelmének egy része egyenesen a bécsi kamara alá volt rendelve, a végvárok költségének jó részét pedig idegen segítség fedezte, bizonytalan volt az évi jövedelem s még bizonytalanabb az évi kiadások összege.

A pénzügyi önállóság egész épülete rozzant volt, s a rendek a tető kidiszításával akarták kezdeni az újjáépítést. Így esett meg, hogy a törvénytár szép czikkokkal gazdagodott, de a valóságban a két magyar kamara alárendeltje maradt „a többi kamara fejének,” vagyis az udvari kamarának.²⁹

Hanem az országgyűlés nem csupán ily elméleti érdekű pénzügyi intézkedésekkel foglalkozott. Kivetette a dicát, de nem oly összegben s oly módon, mint a királyi propositiok követelték. A király ugyanis azt kívánta a rendektől, hogy az előzetes kiigazítás után s tekintetbe véve a méltányos kivételeket, minden jobbágy- és zsellérháztól két forintot, a földesúr részéről pedig egy forintot ajánljanak. A tizenöt éves háború alatt a nemesség többször is gyarapította a magáéból a dica jövedelmeit. A rendek azonban úgy hitték, hogy most nem szükséges ily áldozatokat hozniok, s megmaradva a régi adókulcs mellett, minden porta után három forintot szavaztak meg a végvárok költségeire. Azonkívül a korona őrzése, a követségek s az országháznak költségeire minden porta után még egy negyedik forintot ajánlottak meg.

A rendek intézkedése szerint az előkelő nemesek közül választott rovóknak egy birtokos nemes és a szolgabíró kíséretében újra kellett összeszámlálniok a portákat, négy jobbágyházat vagy tizenkét zsellérházat számítva egy-egy portára. A szlavóniai és a hódolt porták az adó felét fizették. A király három évre kívánta az adó megszavazását, a rendek csak két évre ajánlották meg. Az 1608-iki országgyűlésen ugyanannyi adót s körülbelül ugyanily módon vetettek ki a rendek, hanem a végek nem sokat láttak belőle, a minek nem csupán a kamarai administratio volt az oka.

Thurzó 1609 július elején a dica-jövedelmeit a végbeliek két havi zsoldjának kifizetésére nem tartotta elégségesnek. Ez időtájt a felsőmagyarországi részekben még csak a porták kiigazításával voltak elfoglalva: hogy mikor kerül a sor a dica behajtására s a katonák kifizetésére, azt Thurzó nem merte megjósolni. Általában a lefolyt zavarok alatt igen sok országos jövedelem akadt fen egyesek kezén és a zavarok multával is felszaporodtak a hátralékok. Az országgyűlés elrendelte, hogy kiküldött biztosok tisztázzák e dolgokat, kérjék be a számadásokat és tegyenek javaslatokat az ország jövedelmeinek növeléséről.³⁰

A visszaélések nem csupán a dica-jövedelmeit csorbították, a tizedjövedelemnek és a harminczadoknak is voltak „vakmerő zavarói,” viszont megesett, hogy a dézsmálók és a harminczadosok is sanyargatták a népet vagy zaklatták a kereskedőket. Mind e bajokon törvényekkel akart segíteni az országgyűlés.

Dica, tized és harminczad: az államnak mind e különböző jövedelmeit igen nagy részben a nem nemes lakosság, de különösen a jobbágyság fizette. Nem csupán pénzt követelt az állam a jobbágytól, hanem munkát is, az ugynevezett ingyenmunkát a végvárok jó karban tartására. Az országgyűlések részletesen megállapították, hogy melyik megye melyik

végvárhoz tartozik ingyen munkát szolgáltatni. Különben ezt a terhet is sokszor pénzzel váltották meg.

Az országos jövedelmeknek az akkori viszonyok közt nem csekély részét kötötte le az országgyűlés a nádor választásával. A LXVII. törvénycikk a király s a nádor megegyezésére bízta az ország első hivatalnokai fizetésének megállapítását. A király 1610 február 18-án kelt rendeletében az év első napjától számítva évi huszonkétezer magyar forintnyi fizetést utalványozott a nádornak a szokásos adományokon s illetékeken kívül. E fizetés fedezetére, mely ma körülbelül százötvenezer forintnak felel meg, a felsőmagyarországi harminczad s különösen a borvám jövedelme volt kijelölve. De éppen a borkivitelre nézve megújította az 1609-iki országgyűlés az 1588-ikinek tilalmát, kimondván a XLIII. törvénycikkben, hogy magyar alattvalónak a külföld egy országába sem szabad bort kivinnie. E tilalomtól azt várták a rendek, hogy a külföldi kereskedők hozzánk jönnek vásárolni, a minek következtében a magyar termelőket s kereskedőket a külföldön nem zaklatták volna, ellenben a külföldi kereskedő megfizette volna a vámot, melyet kiváltságok vagy visszaélések alapján a magyar nemesek és polgárok gyakran nem fizettek meg. Midőn e törvényről szó volt az országgyűlésen, Kassa tiltakozott a borkivitel tilalma ellen, Thurzó ellenben azt helytelenítette, hogy a városi lakók szabadalmukra hivatkozva, nem fizetik a vámot, noha a nemesek és főurak megfizetik, ha kereskedést üznek. A kassaiak tiltakozása nem használt, de azért a XLIII. törvénycíkket sem hajtották végre, mint sok más társát. Először is megszegték a törvényt. 1610 január elsejétől április 21-ig csupán a kassai polgárok 696 hordó bort vittek ki Lengyelországba, mintha nem is volna XLIII. törvénycikk. A nádor Kassa városát e törvénysértés miatt az eperjesi nyolczados törvényszék elé idézte, de április 21-én kiadott rendeletében mind uraknak, nemeseknek, polgároknak és minden egyéb rendeknek megengedte a Lengyelországba való borkivitel azzal a kikötéssel, hogy az eladásra szánt borok után mindenki fizessen harminczadot. Talán belátta, hogy nem szerezhethet érvényt a tilalomnak, de hozzájárult az is, hogy a lengyelek megtiltották a borvásárlók Magyarországra menetelét s így a harminczad jövedelme jelentékenyen apadt.³¹

A szabad királyi városok szabadalmi nem csupán ebben az ügyben kerültek szóba az országgyűlésen. Az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk kimondja, hogy az Ulászló hetedik decretumában megnevezett szabad városok helyet foglalhatnak a karok és rendek közt, de az ott meg nem nevezettek ügye a törvénykönyv országos átvizsgálásáig függőben marad. A koronázás előtti XVI. törvénycikk rendelete szerint ez átvizsgálást a kirendelt bizottságnak a következő országgyűlésig el kellett volna végeznie. A király 1608 júniusában fel is szólította Forgách bíbornokot, hogy végezze el a bizottság a munkát, de a bíbornok és a tanácsosok nem akartak e fontos s nagy felelősséggel járó dologhoz látni, hanem a jövő országgyűlésig való elhalasztását tanácsolták. Az 1609-iki országgyűlés most a nádort bízta meg, hogy gondoskodjék a munkának a következő országgyűlésen való előterjesztéséről. Így tehát nyugodtan várhattak az Ulászló törvényében meg nem nevezett szabad városok s közülök többen, ugymint Varasd, Modor, Korpona, Kaproncza és Körös el is küldötték követeket az 1609-iki országgyűlésre. Midőn november 29-én a personalis felszólította a korponaiakat, Gyürky Benedek s néhány társa tiltakoztak a város szavazati joga ellen. De a követek hivatkoztak a királyi meghívó levélre s szabadalmaikra. Gyürky többször ismételte a tiltakozást, míg végre a rendek elhatározták, hogy a város kiváltságait még az országgyűlés alatt megvizsgáltatják. Deczember 26-án a nádor felolvastatta a kiváltságokat s Korponát szabad királyi városnak hirdették ki.

A korponaiak csak a sajátjukat védték, de a hét bányaváros már jogainak kiterjesztését kérte. A bányavárosok azt kívánták, hogy külön szavazatot kapjanak, hiszen nem tartoznak együvé, hanem egymástól elkülönítve különböző megyékben vannak elszórva. A megyei követek a bányavárosok mellett voltak, a papok s a főrendek elleneztek a kérést, azt mondván, hogy a hét bányavárosnak mindig egy szavazata volt s a taxát is együttesen fizetik. Így most

ebben maradt a dolog. Különben a rendek közt nem csupán Gyürky volt a szabad városok kiváltságainak ellensége. Kimondotta ugyan az országgyűlés, hogy a szabad városok kiváltságai megmaradnak, de fentartotta az 1608-iki országgyűlés rendelkezéseit, melyek e szabadságok kiterjesztése ellen voltak irányulva. Sőt nemcsak megújította az 1608-iki országgyűlésnek azt a határozatát, hogy a szabad városokban vallás és nemzetiség különbsége nélkül németek, magyarok vagy tótok is lehessenek bírák s hogy a magyaroknak joga van házat vásárolni a városokban, hanem ez utóbbi rendelkezést a XLIV. törvénycikkben még azzal a fenyegetéssel toldotta meg, hogy valahányszor a városiak vétének ellene, mindenkor kétezer forintnyi büntetést fizetnek a kincstárnak.³²

E rendszabálytal a rendek az idegen ajkú polgárok ellen fordultak, kik a nemesek letelepedését városaikban nem szívesen látták. Azonban polgár és nemes egyetértett mindabban, mi a korona méltóságára s területének épségére vonatkozott. Miután az országgyűlés a szent korona őrzésének költségeire országos adót vetett ki, a XX. törvénycikkben meghagyta a nádornak, hogy a Bocskainak ajándékozott török koronát keresse meg, vegye el mostani birtokosától és adja át a királynak. Azt a törvénycíkket végre is hajtotta a nádor. A korona Homonnai Bálint örökösének birtokában volt, s Mágócsy Ferencz, az örökös gyámja, az átadás elhalasztását kívánta, mivel Bocskai végrendeletében a koronát az erdélyi fejedelmeknek hagyta, Báthory Gábor pedig fenyegette Homonnai fiát, hogy fegyveres erővel veszi el tőle a koronát. Ép azért sürgette a nádor az átvételt, mert tartott tőle, hogy a fejedelem kezébe jut. 1610 június 30-án átvette a koronát a gyámoktól Sárospatakon és Bécsbe vitette.³³

Sokkal nehezebb volt az ország területi épségére vonatkozó törvénycíkkék végrehajtása. A XXXVIII., XLV. s LXII. törvénycíkkékben ismételte az országgyűlés az 1598-iki s különösen az 1608-iki intézkedéseket, melyek értelmében az Ausztriának elzálogosított Kabold, Kőszeg, Borostyánkő, Fraknó, Kismarton és Szarvkő, a Lengyelországnak elzálogosított tizenhárom szepesi város s a királynak óvári birtokai osztozzanak a közterheken, mivel a magyar koronához tartoznak. A nádor érvényt akart szerezni e törvényeknek, rendeletére a megyék be akarták hajtani az adót, de nem sokára igen határozott parancsok érkeztek Bécsből a határszéli megyékhez, melyekben meg volt hagyva nekik, hogy a szóban forgó uradalmakat ne háborgassák, mivel Ausztriához tartoznak és az ügyet majd tisztázza – a jövő országgyűlés. A szepesi városok pedig nem bocsátották be a rovót, s a lengyel király komolyan eltiltotta, hogy alattvalóira adót vessenek.³⁴

Ily akadályokba ütközött akkor a magyar törvények végrehajtása.

Az 1609-iki országgyűlés különös gondot fordított az igazságszolgáltatásra. Törvénykönyve részletesen foglalkozik az illetékek kiszabásával. Majd elpanaszolja, hogy a folytonos háborúk miatt már régóta szünete van az igazságszolgáltatásnak, azért a birodalom régi szokásainak felélesztését határozza el. A rendek tehát a nádor ajánlatát fogadva el, megválasztották a tábla s a felsőbb törvényszék bíráit s mivel időközben Homonnai Bálint országbíró elhalt, az országgyűlés arra kérte a királyt, hogy e hivatalt is töltsse be a rendek közvetítésének figyelembe vételével. A törvénycikk nem mond nevet, de a rendek egy felterjesztéséből tudjuk, hogy Mágócsy Ferenczet ajánlották e hivatalra. Pedig Mágócsy neve nem volt kedves az udvar előtt. Ép az országgyűlés kezdetén kínos feltűnést okozott magaviselete. Kassán lakott, mint felsőmagyarországi főkapitány, de tisztét az udvar a katolikus Forgách Zsigmondra ruházta. Ez a kinevezés nem tetszett a felsőmagyarországi protestáns rendeknek, maga a nádor is arra kérte a királyt, hogy halaszssa el a kinevezést az országgyűlés eloszlásáig. Mágócsy elzáratta a kapukat Forgách előtt. Azt izente neki, hogy csak menjen el néhány napra valamelyik birtokára, a mig Pozsonyból megérkezik a rendek határozata. Ember emlékezete óta – írja Forgách – ily vakmerően nem ellenkezett még tábornok a királyi akarattal, mintha tiszte inkább függne a rendek, semmint ő felsége határozatától. Mágócsy megbízottja, Mladossevith Péter Pozsonyban védelmezte megbízója

érdekeit. Midőn látta, hogy nem boldogul, a Mágócsytól kapott megbízás értelmében az alsóház november 20-iki ülésén bejelentette Mágócsy lemondását a főkapitányságról. Majd hirül adta Mágócsynak a nyilvános lemondás megtörténtét, s midőn Forgách is beküldötte Kassára a november 25-én kelt királyi rendeletet, a büszke főúr engedelmeskedett a királyi parancsnak s 29-én átadva a kulcsokat, eltávozott Kassáról.³⁵

Mágócsy nem akart zavart támasztani, csak a személyén ejtett sérelem miatt daczolt egyideig s figyelmeztetni is akarta az udvart arra, hogy veszélyes dolog önkényesen osztogatni a hivatalokat a rendek tetszése ellen. Hanem a figyelmeztetés nem sokat használt, mert az országbirói tisztelet is Forgách Zsigmondnak adták.

Még csak két törvénycikkéről akarunk megemlékezni. Az egyikben a karok és rendek támogatják a felségsértés miatt elítélt hajdani personalis, Joó János kérését, ki elkobzott javait kívánta visszaszerezni. A másikban ő felsége megkeresésére a Bocskay korában annyira gyűlölt Migazzi püspököt s volt kamaraelnököt szabaditják ki forma szerint a száműzetésből. E két törvénycikk szembeállításából is kivehetjük, hogy megvolt a törekvés a multak elfelejtésére. Hetvenhét törvénycíkket hozott e hosszú országgyűlés, melynek tartama alatt a király november 17-étől január 4-ig időzött Pozsonyban. De törvénykönyvéből s gyakran szenvedélyes tárgyalásaiból eléggé kitűnik, hogy az ellentétek nem simultak el teljesen. A rendek meg akarták menteni a korszakalkotó 1608-iki koronázó országgyűlés vívmányait, melyekben az udvar nem birt megnyugodni. Meghiusítani igyekezett azokat az életben, de nyíltan nem igen mert ellenük fellépni, mert sokféle nehézséggel kellett küzdenie.

-
17. L. A velencei követ 1608. december 8-iki dispaccioját a M. Tud. Akad. Tört. Bizottságának gyűjteményében.
  18. A magyar tanács felterjesztése, 1609 szept. 7. Jászay, Országgy. irományok, a Magyar Nemz. Múzeum kéziratárában (Quart. Lat. IV. 260.) s a hadi tanács szeptember 25-iki válasza az orsz. ltárban. (Acta Diaetalia.)
  19. L. az erre vonatkozó iratokat Jászay kéziratai s az Acta Diaetalia közt.
  20. Memoriall undt Verlauff des ungerischen Landtags in Pressburg cz. kézirat Selmezbánya város levéltárában.
  21. A pozsonyi kamarához intézett rendeletet I. az orsz. levéltárban, Benignae Resolutiones. 1609.
  22. Acsády Ignác, Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. (Budapest, 1889. 42.)
  23. A fentebbiekre I. az idézett selmecezi Memorialt, továbbá az orsz. ltárban őrzött Acta Diaetalia csomót s a már idézett Jászay-féle okiratgyűjteményt. V. ö. Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, II. 8–21. Zsilinszky az Acta Diaetalián s a Jászay gyűjteményén kívül a lőcsei követek jelentését is használta.
  24. Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez. (Budapest 1876.) I. és II. k., ifj. Kubinyi Miklós történeti bevezetésével. V. ö. Act. Thurz. Fasc. 26. No 2. Fasc. 24. No 15. és Fasc. 18. No 5.
  25. A fentiekre nézve I. Ipolyi, Veresmarti Mihály élete és munkái. (Budapest, 1875.) 39. s következő lapjait. A Forgách ellen intézett „Bizonyos okok” szerkesztése idejét Ipolyi 1609-re teszi; lehetséges, hogy a vádirat reánk maradt formájának egy része 1609-ben kelt, de az bizonyos, hogy Forgáchot az 1608-iki első országgyűlésen akarták vád alá helyezni. Kiténik ez Pázmány s Forgách leveleiből, melyeket Ipolyi idéz munkája 61. s 62. lapjain.
  26. Római dispacciok, 1609 május 2.–június 6. (a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága gyűjt.) és Zsilinszky, id. h. 2.
  27. L. a selmecezi Memorialt. V. ö. Szederkényi, Heves vármegye története, III/IV.
  28. XLIX. és L. t.-cz.
  29. Zsilinszky, id. m. II. 40. V. ö. Pokoly József, A magyar protestans egyházak vagyoni jogi viszonyai az 1790–91. XXVI. törvénycikkig. (Protestáns Szemle, 1895. 116.)
  30. Orsz. ltár, Acta Diaetalia. Jászay irományai, id. h. Katona, id. m. XXIX. 279.
  31. Asztalos e levele ki van adva a pozsonyi ágost. hitv. ev. főiskola 1881–1862-iki értesítőjében, 8. s 9.
  32. Ipolyi, Veresmarti Mihály élete és munkái. 269.
  33. Ipolyi, id. h. 271–273. Asztalos és Makai leveleit I. a pozsonyi értesítőben, 14. s 17. V. ö. Stelczer, Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchgemeinde in Tirnau. (Pest, 1870.) 122.

34. L. ezekre nézve Zsilinszky id. m. 21 s k. II., Stelczer id. h., a pozsonyi értesítő id. évf. és Ipolyi id. m. Ipolyi Thurzó eljárását ez ügyben nem tartja őszintének, tisztának és egyenesnek. (277.) Thurzó csak nem akarta nagyon sérteni az udvar s a katolikusok érzékenységét, de a protestánsok jogait is következetesen védelmezte. Némileg közvetített a szélsőségek közt, de nem járt görbe uton. Ipolyi szerint Thurzó előbb arra hivatkozott, hogy a rendeket az ő közbenjárása csillapította le, pedig Forgách közbenjárásának volt köszönhető a királyi rendelet, mely a város javára módosította a rendek határozatát. Ipolyi szerint Thurzó e rendeletet is tágan értelmezte. Pedig nem tagadhatjuk, hogy Thurzó valóban mérsékelte a rendek határozatát. S decz. 19-iki és 26-iki rendeleteiben nem hivatkozva a királyi határozatra, ép úgy megemlíti a protestánsoknak járó helyiségeket, mint január 6-iki rendeletében, midőn a királyra hivatkozik. Különben a rendelet ezt a részét a tanács nem sietett végrehajtani.
35. Illésházy levele, 1608 decz. 17. Hevenessy-féle gyűjtemény, XLIX. 417., a selmeczi Memorial és Jászay irományai, IV.
36. Egyetlen példánya a mármaroszigeti lyceum könyvtárában.
37. Fraknói, Pázmány Péter, 50., Pázmány Péter levelezése (Mon. Hung. Hist. I. XIX.) 15. Nicolai nyilatkozatát I. K. Hasenál Kirchengeschichte, III/I. (Lipscse, 1891.) 243.
38. Selmeczi Memorial és Jászay irományai, id. h.
39. Selmeczi Memorial.
40. Selmeczi Memorial, továbbá Act. Thurz. Fasc. 1. No. 46; 41. No. 3; 40. No. 12; 7. No. 60. és 65. No. 15.
41. Prágai dispacciok, 1608 decz. 22. s 1609 febr. 23 (M. Tud. Akad. Tört. Bizotts. gyűjt.); továbbá a magyar tanács véleménye s a propositiok id. h.
42. L. a selmeczi Memorialt és Jászay irományait; v. ö. Komáromi András, A bányavidéki véghegyek 1610-ben. (Hadtört. Közl. 1893.)
43. Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinands II. I. 290.
44. L. Ratio Commissionis Caesariae ad Status Styriae Negotio Restitutionis Confiniariorum Regni Hung. Act. Thurz. Fasc. 17. No. 41. (A stájer rendek válasza) u. ott, Fasc. 6. No. 4. (Erdődy Thurzónak) u. ott, Fasc. 70. No. 13. (Erdődy Mátyásnak, bécsi állami ltár, (Turcica 1609.) Gróf Thurn János Ambrus Ferdinánd főhígnak, 1609 július 25, bécsi áll. ltár, (Hungarica.) Gesuch des Gf. Zrinyi an König Mathias, u. ott, (Hungarica, 1610. 1611.) Zrinyi és Mikulanicis dolgáról I. még Lopašić, Spomenici Hrvatske Krajine. (Mon. Historiam Slavor. Merid. Spect.)
45. Katona, Historia Critica, XXIX. 122. Acsády, Két pénzügytörténelmi tanulmány, (Budapest, 1894.) 36, 70. és 96. továbbá a selmeczi Memorial, Jászay irományai id. kötet, Lóránth Ferencz levele Thurzóhoz és Nyitramegye Thurzónak és Révay Péternek 1609 szept. 22. (Act. Thurz. Fasc. 71. No. 12. és Fasc. 85. No. 7) Benignae Resolutiones 1609. az orsz. ltárban.
46. L. az 1609-iki országgyűlés törvényzikkein kívül Zsilinszky, Az 1609-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. (Értekezések a tört. tudom. kör. X. 16. 1.), Károlyi, Magyar Országgyűlési Emlékek, X. 105. Thurzó a királyhoz, Bitse 1609. július 2. (Act. Thurz. Fasc. 2. No. 13.)
47. L. ezekre nézve a selmeczi Memorialt, az 1610 febr. 18. kelt kir. rendeletet az orsz. levéltárban, (Orsz. Tört. Eml.) és Thurzó rendeletét, 1609 április 20. (Act. Thurz. Fasc. No. 3.) V. ö. Acsády, Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. 71 és 73.
48. Selmeczi Memorial, Forgách bibornok levele a királyhoz, Pozsony, 1609 június 26 az orsz. ltárban (Turcica), továbbá Jászay Pál, A sz. k. városok szavazatjoga országgyűléseken (Pest, 1843.)
49. Katona, id. m. 328. és Act. Thurz. Fasc. 7. No. 49.
50. Benignae Resolutiones. 1613. Acta Thurz. Fasc. 25. No. 18. és Fasc. 75. No. 10.
51. Jászay irományai, Forgách Zs. s Thurzó 1609 novemberi levelei a királyhoz az orsz. ltárban, (Orsz. Tört. Eml.) a selmeczi Memorial és Lépes Bálint levele Krenberghez Jászay irományai közt. Mágócsy lev. Thurzóhoz, 1609 decz. 1. az orsz. ltárban. (Act. Thurz.)

III. FEJEZET.

Vallási és politikai küzdelmek II. Mátyás országában.

Mátyás és a császári korona. A Habsburgok németországi uralmát fenyegető veszélyek. A Jülich örökség ügye. Lipót főherceg, passauai püspök. A halli gyűlés. IV. Henrik szövetsége a protestáns birodalmi rendekkel. A katolikus liga. Miksa bajor herceg. Rudolf császár Prágában. A cseh rendek. A katolicizmus ügyének hanyatlása. Khlesl és az 1609 márczius 19-iki resolutio. Az osztrák rendek sérelmei. Kísérletük a magyar rendekkel való szövetkezés megújítására. Az osztrák evangélikus rendek gyűlése Bécsben. Követségük a magyar országgyűlés előtt. A rendek közbenjárása Mátyásnál. A morva rendek olmüci gyűlése. Thurzó a februári bécsi gyűlésen. Zierotin visszavonulása. A nádor közvetítő szerepének hatása. Az osztrák rendek halála. Az evangélikusok 1610-iki zsolnai zsinata. Forgách bibornok tiltakozása a zsinati végzések ellen. Az Apologia, válasz Forgách tiltakozására. Pázmány álnévű felelete. Az 1611-iki nagy-szombati katolikus országos zsinat. A papnevelés ügye. A zsinat és a király. IV. Henrik halála s az ebből támadt bonyodalmak. Rudolf és Mátyás viszálya. Khlesl és a németországi protestánsok. Magyar követek Prágában. A végvárra ígért cseh subsidium ügye. Szerződés Rudolf és Mátyás között. Ferdinánd és Miksa főhercegek Rudolfnál. A passauai csapatok ügye. Lipót főherceg befolyása a császárra. A passauai csapatok pusztítása. Mátyás bejövetele Csehországba. Cseh királylány koronáztatása. Rudolf kétségbeesése és halála. Mátyás császárrá választatása. Khlesl fáradozásainak diadala

Az 1609-iki országgyűlés alatt és után az európai helyzet bonyodalmai sok gondot okoztak II. Mátyásnak. Magyarország királya, az alsó- és felső-ausztriai főherceg, Morvaország örgrófja s Csehország kijelölt királya mindenek fölött biztosítani szerette volna magának a Rudolf után várható örökséget, Csehország trónját s a császári méltóságot.

Csakhogy általában komoly veszély fenyegette a Habsburgok németországi uralmát. Jülich, Cleve és Berg hercege 1609 márczius 25-én meghalt, utódot nem hagyva hátra. Tartományaiért versengés támadt. A brandenburgi választó és a neuburgi pfalzgróf rögtön elfoglalták a vitás területet, hogy a versenytársak utját elállják. Ezért nevezték őket a possideáló fejedelmeknek.

Ha az övék marad az elfoglalt terület, a rajnai egyházi fejedelmek birtokait protestáns hatalmak zárták volna körül s a spanyol Némétalföld ellenséges szomszédainak száma gyarapodott volna. Így tehát az általános katolikus s a különös spanyol és habsburgi érdekek azt követelték, hogy a jülich örökség katolikus kézre jusson. A tüzes és nagyravágyó Lipót főherceg, passauai és strassburgi püspök, ki Rudolfnak legkedvesebb rokona volt, engedélyt kért a császártól a possideálóktól még el nem foglalt Jülich várának birtokba vételére.

Lipót áruhában utazott el Prágából és július 23-án át is vette a várat a császári érzelmű várparancsnoktól. Ez lett volna a fiatal főherceg tervei szerint az első lépés az egész jülich örökség elfoglalására, majd Rudolf hatalmának helyreállítására és ekkor bizonyára a katolikus ügy megmentőjének jutott volna a császári méltóság. Így álmodozott Lipót.

Annyi bizonyos, hogy a császár e közbelépése meglepte a pártokat és megbarátkoztatta őket a nagy összeütközés gondolatával. Folytatták a szervezkedést s előkészítették a harcot diplomatai úton. A protestáns birodalmi rendek uniójának halli gyűlésén 1610 elején IV. Henrik követe, Boissise is megjelent. A francia király nem szalaszthatta el e jó alkalmat a spanyol-osztrák hatalom megtörésére s szövetséget kötött az unióval. Ez nem volt elég; Hollandia, sőt I. Jakab angol király is segítséget ígértek a francia királynak. Savoya is részt vett volna a spanyol hatalom elleni küzdelemben. A halli gyűlés Dánia, Velence és a protestáns svájci kantonok segítségét is számba vette. IV. Henrik el volt szánva a háborúra, annál is inkább, mert ismerte az ellenfél gyengeségét.

Megalakult ugyan a birodalomban a ligának nevezett katolikus unió Miksa bajor herceg vezetése alatt, de szűkkörű célokkal. Csupán önvédelemre volt alakítva, Rudolfot és

Mátyást nem vette fel tagjai sorába s nem avatkozott a jülichi kérdésbe. Igaz, hogy Spanyolország megígérte a katolikus ügy támogatását, hanem azzal a feltétellel, hogy az osztrák Habsburgok ne maradjanak ki a ligából. Különben is III. Fülöp országa ki volt merülve, gyöngén és rossz sejtelmekkel készült a háborúra. A pápát a katolicizmus veszélyének érzete, a IV. Henriktől való félelem s a spanyol hatalom népszerűtlensége az olasz földön ingadozóvá tették. Végre elszánta magát a liga pénzbeli támogatására, azonban csak általános ígéreteknél maradt.

De mindennél többet ártott a Habsburgok s a katolicizmus ügyének a császár egyénisége. Testben, lélekben beteg ember uralkodott a prágai palotában. Örökölte betegségre való hajlamát, a mértéktelenség s zivataros uralkodásának szerencsétlen fordulatai fejlesztették azt. Különösen 1600 óta teljesen fel volt dülva idegrendszer. Ekkor kezdődött a komornyikok uralma, mint a csehek mondták. Az államférfiak ugyanis nem bírtak az uralkodóhoz jutni, de a szolgák, akik a császár kegyébe férkőztek, mindenhatók voltak. Pedig Rudolf féltékeny volt hatalmára, de uralkodni nem tudott. Szeretett volna mindent maga végezni, hanem az elhatározás nehéz munkájába került s mind képtelenebb volt komolyan foglalkozni az államügyekkel. Fájt neki az emberekkel való érintkezés, senkiben sem bízott, gonosz szándékokat feltételezett azokban, kik közeledtek hozzá. Hirtelen kitörései voltak, majd elkomorult, kedvetlen és szeszélyes volt. Különösen az éj csendjében néha elszorult szive, lélekzete akadozott s rémes látomások gyötörték. A félelem hatása alatt mindent engedett, majd felébredt uralkodói önérzete s megfontolatlan erélyre ragadta. Az események mintegy igazolták embergyűlöletét. Testvérei megfosztották országaitól. A méltatlanság, a megaláztatás érzete mint égő seb emésztette lelkét. Csupán Csehország maradt meg számára s itt is a rendek uralkodtak.

Kicsikarták a királytól a protestáns szabadságok megerősítését s Budowecz kijelentette, hogy az országgyűlésnek korlátlan joga van. Rudolf helyzetét javíthatta volna a Mátyással való egyetértés. De mértéktelenül gyűlölte testvérét s próbálgatta, hogy miként áshatná alá hatalmát. Midőn Lipót főherceg 1610 elején a császár parancsára Strassburgban és Passauban ezredeket toborzott, Mátyás hívei rögtön arra gondoltak, hogy Rudolf testvérét akarja megtámadni.

Jellemző az akkori helyzetre a hugenotta Duplessis-Mornay 1609-iki levele, melyben azt írja, hogy „hat év múlva vége van az Antikrisztus uralmának”. Körülbelül ugyanekkor Gaetano prágai nuntius azt jelenti V. Pálnak, hogy talán ő lesz az utolsó nuntius, kit az apostoli szék arra a tájakra küldhet, mert úgy látszik, hogy ott teljesen elbukik a katolicizmus ügye.¹

Mindezeket tekintetbe kell vennünk, ha meg akarjuk érteni Mátyás viszonyát országainak rendeihez.

Nehéz szívvvel írta alá Mátyás az 1609 márczius 19-iki resolútiót. „Nem tudom, hogy mi történt velem, midőn aláírtam,” mondá a király Khleslnek. A püspök megtagadta a királytól és tanácsosaitól a szentségeket, mivel a resolúció miatt a „Bulla in coena Domini” alapján ipso facto ki van reájok szabva az excommunicatio Mátyás azután absolutiót kapott a pápától. Különben Khlesl minden hitbuzgalma mellett alapos politikai okokkal mentegette urának eljárását, mert különösen a császárválasztásra való tekintettel káros lett volna, ha a katolikus fejedelmi udvarok teljesen elvesztik bizalmukat Mátyás katolikus érzelmei iránt. Khlesl ki is jelentette egy bizalmas levélben, hogy a panasz nem használ, hanem segíteni kell az ártalmas cikkekből származó bajon.

A cikkek ártalmát annyiban gyengítették, hogy nem igen hajtották végre őket. De az ausztriai rendeknek fő sérelme most is a városokra vonatkozott. Ezekre nézve, mint említettük, a resolúció nem nyilatkozott, Mátyás csak olyforma szóbeli ígéretet tett a morva rendeknek, hogy az ausztriai városoknak nem lesz bántódása. Hanem a rendek úgy látták, hogy a városokban nincs vallásszabadság s azt kérdezték, hogy mit jelentett tehát a király

szóbeli ígérete? Szerintük a városok a rendekhez tartoznak, Mátyás tanácsosai ezt határozottan tagadták; az ő felfogásuk szerint a városok csak a kamara jószágai.

Az 1609 szeptember elejére Bécsbe hívott országgyűlésen a felső és alsó-ausztriai rendek hiában kérelmeztek s panaszkodtak felirataikban, sérelmeiket nem intézték el. November elsején azután egy terjedelmes iratot adtak át a királynak, melyben összefoglalják panaszukat s élesen bírálják a kormány eljárását. Nem bírtak tüzetes választ kapni. November 15-én kelt iratukban megsürgették a választ, de a sürgetést Bécsben már nem adhatták át, mert a király Pozsonyba utazott az országgyűlésre. A rendek titkára nem restelte a fáradságot, utána utazott a királynak s 17-én benyújtotta az iratot Haimburgban.²

A pozsonyi utat már jól ismerték az ausztriai rendek. Most újra a szövetségeshez fordultak, hogy segítse őket vallásszabadságuk visszanyerésében. Követük, Gienger Jeromos már Pozsonyban volt az országgyűlés megnyitásakor. Leveleket adott át a rendeknek, Thurzónak és Pozsony városának. Thurzó mérsékletre intette az ausztriaiakat, hanem ügyüket nem akarta elejteni s azt izente nekik, hogy a rendek összes gyűléséből küldjenek követeket Pozsonyba. Akkor majd ő és a magyar rendek minden lehetőt megtesznek.

Méltán hivatkozott Thurzó a magyar rendek hangulatára. Az alsóház november 20-iki ülésén Giengert nagyon szívesen fogadta. Lippai personalis szerette volna megakadályozni az ausztriai irományok felolvasását, de a rendek nem tágitottak. Nagy figyelemmel hallgatták végig az iratnak és körülményes mellékleteinek felolvasását, mely délig tartott. Többen azt tanácsolták Giengernek, hogy a bécsiek küldjék le több példányban az iratot s magyar fordításban is, mert a megyei urak közül nem mindenki ért latinul.³

Az ausztriaiak megfogadták Thurzó tanácsát. November végére Bécsbe hívták a protestáns rendek nagygyűlését, de hogy addig ne legyen szünete a dolognak, november 26-án utnak indították Starzer Zakhariás jurisdoctort és lovagot, hogy Pozsonyban sürgesse meg a királyi választ s a magyar rendek segítségét. Starzer új panaszokat is jelentett be. A király Bécsből való távozása után – úgymond – egy bizottság elkobozta a bécsi könyvesboltokban a protestáns könyveket s köztük több olyat, melyek magyar urak számára voltak megrendelve. Azután elpanaszolta, hogy Krems és Stein tanácsa csak azoknak ad polgárjogot, a kik gyónóczédulát mutatnak. Az udvart nagyon kellemetlenül érintette Starzer pozsonyi útja. Ép akkor volt napirenden a nádorválasztás kérdése, az udvari tanácsosok attól tartottak, hogy Starzer panaszai még inkább felizgatják a rendeket. Szerették volna eltávolítani. Majd semmitmondó szép szavakkal akarták tovább küldeni, majd meg fenyegették s végre formálisan ki is utasították.

De Starzer makacs ember volt, s mivel Thurzó is támogatta és az udvar meggondolta, hogy nem jó lesz az osztrákokat végleg elkeseríteni, addig maradt Pozsonyban, míg dolgát el nem végezte.

A rendek figyelmeztették Starzert, hogy ne adja át iratát a personalisnak, a ki valószínűleg nem fogja azt bejelenteni az országgyűlésnek, hanem adja oda majd az udvarnak. November 29-én Mladossevith Horváth Péter, abauji követ és Bocskay hajdani tanácsosa lakásán a megyei és városi követek nagy számú gyülekezete hallgatta meg Starzer előadását. Starzer szemrehányáson kezdte. Az ausztriaiak segítették a magyarokat a szent korona haza vitelében. De a magyarok mégis megkoronázták Mátyást, mielőtt az osztrák sérelmeket elintézte volna. Mladossevith azt felelte, hogy ők sem helyeslik a történeteket, de ezentúl helyt fognak állani az osztrákokért. Reggeli ötkor nyitották meg a gyülekezetet és onnan egyenesen a hétkor kezdődő alsóházi gyűlésre mentek a követek. A personalis ép a főrendeknél volt. Mladossevithék felolvastatták az osztrák iratot és elmondották, hogy mit beszélt Starzer. Mikor a personalis visszajött, már igen izgatott hangulatban találta a rendeket. Nemsokára fogalmaztak is feliratot az osztrákok ügyében, de a papság erősen ellenezte, s mivel a bécsi iratokba valami formahibák csuszak be, Forgách bibornok vádolta a

megyéket, hogy hamis leveleket hoztak az országgyűlés elé. A formahibákat utólag kijavították, de most már Starzer küldetése be volt fejezve.⁴

Mert december 8-ika óta Starzer nem volt követe, hanem csak egyszerű tagja annak a nagy küldöttségnek, mely az evangélikus rendek összes gyűlése megbízásából Pozsonyba érkezett. Ezt a gyűlést Mátyás király eltiltotta, hanem hasztalanul, mert a rendek igen határozott hangon válaszolva régi jogaikra hivatkoztak. S így tulajdonképpen forradalmi természetű küldöttség jelent meg Pozsonyban a már ismeretes Tsernebl Erasmus vezérlete alatt. A követek névsorában oly nevek is fordultak elő, mint Windischgrätz és Starhenberg, kik ekkor a magyar alkotmány segítségével akarták kényszeríteni fejedelmük tanácsosait törvényes szabadságaik tiszteletben tartására. Az udvar eléggé vádolta Thurzót, hogy az ő tanácsa okozta ezt az osztrák követjárást. Mielőtt nádorrá kijelölték, egyebek közt azt is követelték tőle, hogy ne avatkozzék a szomszéd tartományok ügyeibe. Most azonban hasznát vették mérséklő s közvetítő munkájának.

Noha az osztrák küldöttség tiltott gyülekezetnek volt megbízottja, a király még sem merte tőle megtagadni a kihallgatást. Csak azt kívánta, hogy a városok küldöttei ne csatlakozzanak az urak és lovagok küldötteihez. Ezt a kívánságot Tsernebl és társai visszautasították. Az együttes audientiaát sürgették. De a kiket a király nem fogad, járulhatnak-e az országgyűlés elé?

December 12-én kellett volna a küldöttségnek az országgyűlés előtt megjelennie. De mivel a királyi audientia miatt még nem hárultak el a nehézségek, Thurzó kérte az osztrákokat, hogy csak két nap múlva jöjjenek. A király meglegedését fejezte ki a magyarok ez eljárása miatt s el is várta a rendektől, hogy addig nem fogják meghallgatni a szövetségeseiket, míg ő nem végez velük.

De a magyarok nem így értelmezték a pozsonyi és eibenschützi szerződéseket. Midőn a rendek látták, hogy az együttes audientia végleg elmaradt, december 14-én fogadták az osztrákokat. Reggeli 9 órakor diszes magyar küldöttség kíséretében indultak a követek az országgyűlés termébe. Itt Tsernebl szónokolt. Beszéde végén 5 pontba foglalta az osztrákok sérelmeit. Az első a városok helyzetére vonatkozott. Azután kívánta a bécsi resolutionak kihirdetését Ausztriában, továbbá a hivataloknak valláskülönbség nélkül való betöltését, a resolutio pontjainak végrehajtását s az ezek ellen vétkezők megbüntetését, végre a protestánsok ellen toborzott katonaság elbocsátását. Thurzó kívánságára e pontokat később írásban is beadták az osztrákok.

Ugyancsak a december 14-iki ülésen olvasták fel a belső-ausztriai protestáns rendeknek a magyar országgyűléshez intézett levelét, melyben arra kérik testvéreiket, hogy segítsenek nekik s ha majd a végvárak ügyében küldötteik Grácza érkeznek, ott a Ferdinánd főhercegtől elnyomott vallásszabadságot is védelmezzék. A főherceg e levél miatt keményen megfenyegette alattvalóit.

A magyarok egyelőre Mátyás alattvalóin igyekeztek segíteni. December 16-iki feliratukban a király elé terjesztették az osztrákok sérelmeit. A király azt felelte, hogy ez osztrák ügy s nem a magyar országgyűlés elé való, noha tekintettel lesz a magyarok közvetítésére. A király most formális szempontokkal védekezett a szövetség ellen, melyet országai az ő érdekében kötöttek.

1610 január 2-án újra magokhoz kérték a rendek az osztrák követeket. Thurzó elmondotta nekik, hogy mit határozott a király. Február 3-ára Bécsbe hívja majd az ausztriai rendek gyűlését s ott minden sérelmüket kívánságuk szerint elintézi. Elmondotta még Thurzó, hogy a magyar országgyűlés a XLII. törvényczikkben megerősítette az Ausztriával és Morvaországgal kötött szövetséget. Végül arra kérte a nádor az osztrákokat, hogy a belső-ausztriai protestánsok érdekében tegyenek meg minden lehetőt.

Az osztrákok nem a legjobb kedvvel hallgatták végig a nádor előterjesztését. Tsernebl válaszoló beszédében arra célzott, hogy a király már sokszor ígérte a sérelmek

elintézését, pedig az ő ügyök oly világos, hogy rögtön el volna intézhető. Megköszönte a magyarok közvetítését, de azt kérdezte, hogy mi a haszna a szövetség törvénybe iktatásának, kivált az esetre, ha a bécsi gyűlésen a panaszok elintézetlenül maradnak.

A beszéd következtében hat magyar úr ment a gyűlés után az osztrák követekhez, hogy megmagyarázza nekik az országgyűlés nevében a XLII. törvényczikk czélját.

E magyarázat szerint a rendek a törvényczikkben az örök emlékezetnek adták át a szövetséget. Meg akarták könnyíteni a kölcsönös segélykérést. Végül az írott szerződések a levéltárakban elveszhetnek, de a törvényeket kinyomtatják s kihirdetik. Különben a szövetség hasznát nem részletezhetik a magyarok, mint Tsernembl kívánta, mert biztosra veszik, hogy ő felsége teljesíti ígéretét. Ha mégis baj támadna, a magyarok tudni fogják kötelességöket.⁵

Tsernembl és társai többet nem kívánhattak a magyaroktól, de Pozsonyból távozva, még erősebb biztosítékot kerestek. Az osztrákok küldöttsége a morvaországi rendek olműzi gyűlésén is megjelent. És oly nagy volt itt a protestáns rendi felfogás hatalma, hogy Dietrichstein bibornok, V. Pál bizalmas embere, volt az első szónok, a ki pártolta az osztrák kérelmeket. A morva rendek követséget küldöttek a februári bécsi gyűlésre, ahol a magyarok részéről Thurzó nádor jelent meg.

Feltűnő, hogy most Zierotin otthon maradt s Thurzónak engedte át a közvetítő szerepet, noha 1609-ben Illésházy nádor életében ő volt a szerencsés közvetítő. Visszalépésének oka az volt, hogy ő is határozottan állást foglalt Mátyás mindenható tanácsosa, Khlesl ellen, akit a protestánsok legnagyobb ellenségüknek tartottak. Ezért kényelmetlen lett volna helyzete a bécsi udvarnál s különben is teljesen bizott Thurzóban.⁶ Zierotin annyira át volt hatva a szövetséges országok érdekközösségének érzetétől, hogy oly intézményekkel akarta az uniót szilárdítani, melyek némiképp a mai delegációkra s közös miniszteriumokra emlékeztetnek. A nélkül, hogy az országok alkotmányának önállóságát érintené, a rendek bizottságainak közös gyűlését tervezte, mely közös ügyekről intézkednék s a király tanácsadóit felelősségre vonná. Ugy gondolta, hogy Mátyás ily módon erős támaszt találna alattvalóiban a mindenfelől fenyegető zivatarok ellen s alattvalói is könnyebben megőrizhetnék szabadságaikat. De az események nyugtalan hullámozása nem engedett neki időt a terv végrehajtására. Egyelőre örült, hogy a közös érdekek megóvása jó kézre van bízva a bécsi rendi gyűlésen.

Thurzó együtt érzett a protestáns rendekkel, de a magyar érdekek szempontjából meg akarta akadályozni a viszály elmérgesedését. Igen erélyes volt Mátyás király békülni nem akaró tanácsosaival szemben, hanem Tsernembléket is csillapította, a mennyire lehetett. Mindjárt a gyűlés elején kijelentette Mátyás tanácsosai előtt, hogy a rendeket ki kell elégiteniök, különben háborúra kerül a dolog a szövetséges országokban. Már pedig a magyarok azért választották Mátyást királylyá, mert Morvaországnak és Ausztriának is ura volt, különben magyart választottak volna, és ha kitör a háború, oly királyt fognak keresni, a ki elég erős lesz védelmezni őket.

A nádor szavainak hatása nem maradt el. Mátyás környezete engedni volt kénytelen, hanem nehezen nyugodott meg a helyzetben, melyen változtatni nem birt s kicsinyes eszközökkel próbálta elhalasztani a döntést. Február 20-án majdnem szakadás állott be. A nádor a rendi gyűlésen beszédet tartott, melyben szokása szerint a béke áldásairól értekezvén, előterjesztette a király engedményeit. Ezután felmutatta a királyi rendeletet, úgy a mint a tanácsosoktól kapta, de kitűnt, hogy a rendelet pontjai ellenkeznek a nádor szóbeli előterjesztésével. A nádor szándékos félrevezetést látott e dologban s annyira megharagudott, hogy a morva küldöttekkel együtt majdnem ott hagyta Bécsset, hanem az udvar kibékítette. Lipót főherczeg toborzásai felzavarták Mátyás udvarának nyugalma s nem szerették volna Tsernemblt a bosszút kereső Rudolf táborába kényszeríteni. Márczius 3-án Thurzó azzal a tudattal hagyta el Bécs városát, hogy az ausztriaiak főbb sérelmei el vannak intézve úgy, a hogy Pozsonyban kívánták.

Az osztrák rendek egy küldöttsége utána utazott Magyarországra s kivánságukra Thurzó márczius 5-én írásbeli bizonyítványt állított ki az egész alkudozásról. Az osztrákok kivánsága szerint ez oklevélben részletesen fel lettek volna sorolva mindazok a megadott engedmények, melyek Mátyás írott rendeleteibe nem voltak foglalva. De Thurzó bizonyítványa csak általánosságban mozgott, mert úgy hitte, hogy most már szükségtelen volna az udvar érzékenységét bántani. Különben az ausztriai rendek meg voltak elégedve Thurzó közbenjárásával s köszönetük jeléül egy körülbelül tizezer forint értékű bécsi házat vettek neki.⁷

Thurzó haza sietett, mert otthon is volt rendezni való vallási ügy. Csakhogy itt nem mint közvetítő szerepelt, hanem mint nádor, a ki a maga hatáskörében érvényt tud szerezni a törvénynek. Az 1608-iki koronázás előtti I. cikk azt rendelte, hogy a gyűlölség és egyenetlenkedés kikerülése végett minden felekezet külön előljáró vagy superintendens vezetése alatt álljon. Thurzó még nem is volt nádor, midőn e törvényre támaszkodva 1609 június 20-án kelt levelével a zsolnai zsinatot július 15-ére összehívta. Pázmány azt állítja, hogy ez alkalommal kevesen gyűltek össze s nem is határozhattak semmit a papok versengése miatt. Annyi bizonyos, hogy az 1609-iki meghívásnak nem volt eredménye, a mi meg nem történhetett volna, ha Thurzó szokott erélyével vezeti az ügyet. Igen valószínű tehát, hogy Thurzó maga is óhajtotta a zsinat elhalasztását, talán mivel a közelgő országgyűlést és nádorválasztást véve tekintetbe, nem akarta felingerelni a papságot és az udvart.

Sokáig azonban nem huzta a dolgot.

1610 márczius 28-ára a tiz éjszaknyugati vármegyéből húsz ágostai evangélikus főúr és nemes, három városi követ és huszonnyolc lelkész jelent meg Zsolnán a nádor hívására. A zsinaton összesen 419 község volt képviselve oly területről, a hol ma kétszáznál kevesebb evangélikus községet találunk.

Három nap alatt végezte tanácskozásait a zsinat, mely talán a legjelentékenyebb a magyarországi ágostai evangélikus zsinatok közt. Három superintendenszt választottak Zsolnán a három kerületre osztott tiz megye számára, majd tizenhat cikkben megállapította a zsinat a választottak hatáskörét. E cikkek közül kiemeljük a hetediket, mely szerint a superintendens az elnöklete alatt tartott vizsga után felszentelheti a theologusokat. Mert a zsinat, Thurzó szavai szerint, első sorban ép azon a bajon volt hivatva segíteni, hogy a magyarországi jelöltek Wittenbergbe, Briegbe vagy még tovább voltak kénytelenek utazni a pappá avatás kedvéért, mintha az Úr lelkének nem ugyanazt a fuvallatát érezné a mi országunk, mint a többiek. A superintendens kötelességei közé tartozik továbbá a kánoni vétségek vizsgálata s megbüntetése. Ezt a feladatát tapasztalt egyházi és világi férfiak segítségével végzi. Kisebb jelentőségű ügyekben a seniorok ítélnék s ekkor a felek a superintendens ítélőszéke elé vihetik a pert, de tovább nem. A superintendensek évenként s hacsak lehet, személyesen vizsgálják meg egyházaikat s felvehetik a censust, vagyis a székdíjat.⁸

A zsolnai határozatok sokáig érvényben maradtak a magyar evangélikus egyházban, s a zsinat példáját követve más vidékeken is szervezkedtek, Thurzó hitfelei. De nem csupán ebben rejlik a zsinat fontossága. Nem mondhatni, hogy e zsinat egészen új dolgokat határozott. Gömörben például a tizenhatodik században is voltak superintendensnek nevezett lelkészek, akik ugyan nem szenteltek fel papokat, de vizsgálták egyházaikat olyformán, mint a zsolnai zsinat rendeli.⁹

A protestáns egyházlátogatóknak fizetett census cathedraticus sem volt egészen új dolog. Igaz, hogy a szepesi városok esperessége még a XVII. század elején is egész 1608-ig beszoigáltatja a katolikus prépostnak a censust, noha azon a vidéken akkor kevés volt a katolikus hívő. De másrészt már az 1592-iki zólyomi 10-ik kánon rendeli, hogy az evangélikus lelkész a maga esperesének fizesse a cathedraticumot. A dunántuli superintendencia pedig a XVI. század végén a régi szent királyok törvényeire hivatkozva,

minden cathedrától egy magyar forintnyi censust rendel az egyházlátogató esperesnek.¹⁰ De mindezek úgyszólván rendezetlen állapotok voltak.

Hogy a magyar protestánsok egyházi ügyekben saját püspökeik hatósága alá tartoznak, hogy az egyházi jövedelmekről és biráskodásról a maguk körében intézkedhetnek a katolikus főpapság beavatkozása nélkül, ezt az elvet országos törvényre való hivatkozással először a zsolnai zsinat léptette életbe. Ebben van nagy jelentősége. Hatását még fokozta az, hogy a király helyettese vezette tanácskozásait. „Eddig csak párt s engedelmeskedni vonakodó egyházi szakadésként tekintetett a protestánsság” – írja századunk negyvenes éveiben egy katolikus író – melynek megtéritésére csak idő kivántatnék; de most pártból önálló testület lön, szakadványból alkotmányos társulat és saját kézre rendezett egyház.”¹¹

És mindez az 1608-iki törvények következménye volt. Nem ok nélkül tiltakozott ellene a főpapság. Midőn az 1609-iki országgyűlés előtt a királyi propositiok megállapításáról volt szó, a magyar tanácsnak az egyházi rendhez tartozó tagjai a superintendensekről szóló törvényczikk változtatását ohajtották. E miatt – így szóltak – csorbát szenved az egyházlátogató katolikus főesperesek tekintélye, e czikk alapján a prebendák és oltári adományok a prédikátoroknak és iskolamestereknek jutnak.¹² De a királyi propositiokban mellőzve volt ez ohajtás az egyházi rend más sérelmeivel együtt.

Most tehát nem volt más mód, mint folytatni a tiltakozás politikáját. Forgách bibornok 1610 április 17-iki kelettel ünnepélyes óvást tett közzé ez eretnekek vakmerősége ellen.

Tiltakozásának főbb pontjai a következők: A superintendensek nem törvényes püspökök, mert a niceaei zsinat rendelése szerint az egyház csak azokat ismerheti el, a kiket más püspökök szentelnek e tisztre. Már pedig az ágostai confessio szerint az evangélikusok minden hitelvben megegyeznek a katolikusokkal s csak azokat a visszaéléseket mellőzik, melyek a kánonok ellenére újabb időben terjedtek el az egyházban. A superintendensek tehát a confessio tanítására tett esküjüket szegik meg, ha jogtalanul avatkoznak a püspöki hatáskörbe.

Továbbá a zsolnai zsinat a Concordia könyvének aláírására kötelezi a lelkészeket. Pedig ebben szörnyű, embertelen és keresztényellenes tévedések vannak. Végül a zsolnai zsinat idegen jogokat bitorolt. Mert az érsek akarata ellenére gyűlt össze, tudta nélkül rendelt el egyházi látogatásokat s intézkedett az egyházi javakról. Nincs országos törvény, mely megengedné, hogy a főesperesek megfoszthatók a census cathedraticustól, s hogy az egyházi törvényszékek hatósága a superintendensre bízható. Mind ez ellenkezik az isteni s emberi törvényekkel s a magyar országgyűlések határozataival. A bibornok tehát semmisknek nyilatkoztatja az újszerű gyülekezet végzéseit. A kiközösítés büntetésével fenyegeti a hamis superattendens czimmal felruházottakat, ha a zsinat végzéseit végrehajtanák s ugyane büntetéssel fenyegeti mindazokat, akik beleegyezésükkel hozzájárulnának a végzések végrehajtásához.

Mértéktelen volt a nádor haragja, midőn a tiltakozást olvasta: „Az prédikátorok és superintendensek felől mit iratott legyen az vöröss pap – írja nejének – hiremmel volt. Igen nehéz az békának az dér és ördögnek az temjény, de válasza leszen, gondom vagyon reá.” A közbéke megbontásával és törvényszegéssel vádolta a bibornokot. Különös gondja volt arra, hogy a papjaitól készített válasz az egész zsinat nevében legyen írva s ne tűnjék fel magános ember polemiájának.¹³

Még 1610-ben kinyomatta az Apológiát, mely Forgách tiltakozására pontonként válaszol. Igaz – mondja az Apologia – hogy a niceaei zsinat határozata szerint a püspököt püspökök szentelik fel, azonban csak akkor, ha vannak igazi püspökök. De ha azok, a kik az igazi püspökök czimét viselik, ellenségei az evangéliumnak, akkor az egyháznak joga van a szentelésre alkalmas embereket választani. Hivatkozik az Apologia az aphtolokra, akik Titust és Timotheust nem a zsidó főpapokhoz küldötték, hanem maguk szentelték fel az új presbyterium segítségével. Az ágostai confessio a szentelés módját nem a hitelvek közé

sorolja, hanem azokhoz a dolgokhoz csatolja, melyeket a visszaélések megrontottak. A második fejezetben az Apologia védelmezi a „legszentebb” Concordia könyv megtámadott tanításait. Végül az idegen jogok bitorlásának vádjára felel. Az országos zsinat összehívásának joga az érseket nem illeti meg. Izrael népének zsinatjait nem Áron és Eleázár, hanem Mózes és Józsué hívták össze. A régi keresztény zsinatok is a császárok hívására gyűltek egybe. Ezeknek példáját követte a nádor, aki az 1608-iki törvénycíkket hajtotta végre. Vajjon a bibornok hajlandó lett volna-e a nevezett törvénycíkket végrehajtására, ha a protestánsok netalán kérik erre?

A census cathedraticusra nézve az Apologia Pál apostollal válaszol: A ki nem dolgozik, az ne egyék. Azoknak fizessék-e a protestánsok a censust, a kik egyházuk és tanításaik legnagyobb ellenségei? A bibornok régi törvényekre hivatkozott, de az új törvény azoknak érvényét lerontja. Már pedig a zsolnai zsinat semmit sem határozott, ami ellenére volna e törvénynek. Mi csak a magunk egyházáról gondoskodtunk, – írja az Apologia – a más hitet vallók dolgaiba nem avatkoztunk. Itéljen Isten. Hiszszük, hogy a király és az ország rendjei megfognak védelmezni bennünket a vakmerő támadások ellen.

Eddig mind a két fél, bár igen hevesen, de méltósággal vitatkozott. Most azonban hosszadalmas s irgalmatlan scholasticus czivódás keletkezett. Pázmány, kinek Forgách tiltakozása megírásában bizonyára része volt, alig egy hét alatt megírta álnév alatt kiadott válaszát. Csak két év múlva jelent meg erre a protestáns felelet Petschius freiwaldi lelkészétől. Pázmányé volt az utolsó szó. Balásfy szerint Pázmány könyveinek megjelenése után „a zsolnai zsinat nem hánykódék többé írásival.” Tény az, hogy a protestánsok elnémultak. Az is igaz, hogy Pázmány tudománya és vitatkozó ereje nehéz munkát szerzett ellenfeleinek. De lehetséges, hogy a protestánsok megelégték a mondottakat és bizonyos, hogy 1612-ben ép úgy gondolkodtak a zsolnai zsinatról és a Concordia könyvről, mint 1610-ben.¹⁴

Különben a vitairatoknál hatásosabb választ adott Forgách bibornok; a zsolnai zsinat évében ő is zsinatot akart tartani. Nem tarthatta meg 1610-ben, mert Mátyás udvara attól félt, hogy a zsinat még inkább elmérgesíti a gyűlölséget egyrészt Forgách, másrészt Thurzó és a protestánsok közt. A királynak pedig szüksége volt a nádor s hivei tevékeny jóindulatára kényes politikai helyzetében, s így a nuntius közvetítésével a bécsi udvar reábirta Forgáchot a zsinat elhalasztására.¹⁵

De 1611 augusztus 1-én megnyithatta a bibornok a nagyszombati zsinatot. Itt voltak Náprági Demeter, a kalocsai érsek, mint győri püspök; hét más püspök, a káptalanok küldöttei, a szentmártoni főapát és öt más apát, több prépost, a soproni keresztések küldöttei és Pázmány, ki a turóczi prépostságot bíró jezsuiták nevében szavazott. Placidus de Marca, V. Pál nuntiusa is megjelent.

Ötven év óta ez volt az első katolikus országos zsinat Magyarországon. Ez volt egyszersmind az első magyar országos zsinat, melyen a trienti határozatokat nyilvánosan elfogadta a magyar katolikus egyház, mert az 1564-iki zsinat csak egyházmegyei volt. A trienti zsinat hatása alatt áll a nagyszombati, gyakran idézi határozatait s azoknak szellemében igyekszik emelni a vallásosságot s az egyházi fegyelmet.

Panaszkodik a zsinat a papok hiányáról. Volt oka reá. Körülbelül ez évekből jelentik a pápának, hogy az egész Magyarországon, Erdélyben és Horvát-Szlavónországban legfeljebb ha háromszáz fölszentelt pap található, ide értve a főpapokat és a szerzeteseket is. Innen van, mondja a nagyszombati zsinat, hogy a hívők a szomszéd protestáns paphoz mennek kereszteltetni s prédikációt hallgatni. Növeli a bajt, hogy a katolikus lelkészek közt nem kevés akad, aki tudatlansága vagy romlottsága miatt elfojtja hívőiben a buzgalmat. Azért inti a zsinat a püspököket, hogy ne kiméeljék a költséget a papnevelő intézetek alapítására s az egyházi rendek feladásában szigorúan tartsák meg a trienti határozatokat. A zsinat megbízásából Forgách a pápát is megkérte, hogy támogassa a magyar papnevelés ügyét. Sokat foglalkozik a zsinat a papi élet tisztességével. Meghagyja a főespereseknek, hogy

hirdessék a népnek a papok házasságának érvénytelenségét. Sok más büntől is óvja a zsinat a lelkészeket, a kikre a trienti zsinat szavai szerint minden szem úgy néz, mint a tükörré. Azonban jól mondja Ipolyi, hogy a zsinatnak az akkori körülményekhez képest egyik legfontosabb határozata a főesperesi látogatások újabb s hatásosabb életbeléptetése volt.¹⁶

De bármily alkalmasak voltak a zsinat intézkedései a katolikus egyházi élet tisztaságának emelésére, a papság hatalmának és jótékony hatásának fokozására, mégis lényeges kérdés maradt a katolikus egyházra nézve az, hogy mennyiben számíthat a királyi hatalom gyámolítására s hogy mennyiben gátolják a király akaratát a politikai bonyodalmak.

A tördőfés, mely 1610 május 14-én véget vetett IV. Henrik életének, az európai politikában nagy változást okozott. Az „eretnekek védője” nem volt többé; Medici Mária kormánya még segítette az uniót Jülich várának elfoglalásában, de tovább nem akart menni. A Habsburgok ellen tervezett nagy európai háború vezetésére senki sem vállalkozott. Ennyiben a prágai, bécsi, madridi és római udvarok meg voltak nyugtatva. De a testvérek viszálya még nem szűnt meg, noha az 1610 májusában Prágába hívott német fejedelmi gyűlés azon volt, hogy helyreállítsa az egyetértést. A két ellenfél igen különböző reményeket fűzött a tárgyalásokhoz. Rudolf vissza akarta nyerni elvesztett országait, másféle engedmény iránt nem volt érzéke. Mátyás szeretett volna a nehézségektől szabadulni, melyeket Rudolf gördített a császári trónhoz vezető útjára. A Prágával folytatott tárgyalások alatt Mátyás meghívására országainak rendjei bizottságokat küldtek Bécsbe. Nem az ő tanácsaik után indult a király, de még sem akart meglenni azoknak helyeslése nélkül, a kiknek jó indulatára volt alapítva hatalma. Thurzó távol volt, de élénk figyelemmel kísérte a történeteket. Azt tanácsolta a királynak, hogy szorososan csatlakozzék a németországi protestáns hatalmakhoz. Mert most nem Bocskayról és a hajdúkról van szó, hanem hatalmas városokról és fejedelmekről, a kikkel nehezen boldogul. Khlesl nem is hanyagolta el az összeköttetéseket a protestáns hatalmakkal, amennyire politikája megengedte. Különben Thurzó a vérontás kikerülését óhajtotta, de minden perczen kész volt a fölkelést kihirdetni, akár a határok biztosítása végett, akár más hadi célból, ha Rudolf makacssága miatt háborúra kerülne a dolog.

A tárgyalások közben többször volt szó Magyarországról. Rudolf azt kívánta, hogy a tőle elvett országokat Mátyás mint hűbérese igazgassa s hogy a magyar végvárok kapitányai a császár hűségére esküdjenek. Szó sem lehetett arról, hogy Mátyás udvara elfogadja ez ajánlatokat, melyek annyira sértették a magyar alkotmányt s a király jogait. De azért a király kívánta, hogy a szerződés megemlékezze a végvárok ügyéről.

1609-ben két magyar küldöttség járt Prágában, hogy a cseh rendektől sürgesse a magyar végvárok költségeihez megígért járulékot. A második küldöttséget októberben Lépes püspök, a magyar kancellár vezette. Hanem a cseh rendek nem akartak fizetni, azt mondták, hogy a császár megtiltotta a magyar követek fogadását s a pénz megadását. Most az egyszer engedelmesek voltak a csehek, s Lépes püspök csak valami „gonosz nyavalyával” érkezett vissza Bécsbe, de pénzt nem hozott a „jó csehektől.” Sőt Rudolf nem is felelt a királynak ez ügyben irt levelére. Most az 1610-iki békeszerződésből is kimaradt a segítség ügye, de a braunschweigi herceg, ki némi önérdékből és sok jóindulatból Rudolf iránt, a közvetítő szerepét játszotta, megígérte a császár nevében a királynak, hogy a végvárok segítsége nem marad el, s hogy Rudolf a birodalmi segítséget is sürgetni fogja.

Szeptember közepén alá volt írva a szerződés. Khlesl már előbb megmondotta a bécsi nuntiusnak, hogy az egyezés hiábavaló. Csak annyi értelme lett volna a szerződésnek, hogy erejénél fogva a király külsőségekben elismeri Rudolfnak, mint a család fejének, fenhatóságát.

Ha ez elégtételt Rudolf őszintén elfogadja, Mátyás császárságának legnagyobb akadálya eltűnt volna. De amennyiben a szerződés új helyzetet teremtett, nem hajtották végre az első pont kivételével.

Ennek értelmében Ferdinánd és Miksa főherczegek október 9-én megjelentek Rudolf előtt, hogy bocsánatot kérjenek tőle Mátyás nevében. Rudolf nem engedte őket szóhoz jutni, hanem kijelentette, hogy a bocsánatkérést megtörténtnek tekinti. Miksa ezután szétszakította az 1606-iki szerződést, melyben a főherczegek Rudolf mellőzésével Mátyást választották az uralkodóház fejévé. A császár nyájasan társalgott vendégeivel, Miksa főherczeg bocsánatkérésére azt felelte, hogy nem emlékszik, mintha a főherczeg valamit vétett volna ellene. Ily napja ritkán volt Rudolfnak. Mint nagylelkű győző állott sértői előtt. Hanem mindez csak a modor dolga s az udvari nevelés eredménye volt. A nagy uralkodói tulajdonságok nem pusztán a neveléstől függenek. A római birodalom ura tudott még grandezzával viselkedni, de nem volt már ura önmagának.

A bosszú gondolata valóságos rögeszméje lett. A szeptemberi szerződés és a braunschweigi herczegtől hozott ígéreték szerint a császárnak el kellett volna bocsátania a Lipót főherczegtől toborzott passauai katonaságot. Állítólag pénz hiánya miatt nem tehette. Nem úgy kell képzelnünk a dolgot, mintha a császár tervszerű intézője lett volna a passauai katonaságtól okozott tragédiának. Jó tanácsok s különösen a braunschweigi herczeg hatása alatt ingadozott olykor s megijedt a következményektől. De az egész idő alatt állandóan azt érezte, hogy a passauiak az ő ügyét védelmezik s bárminő formában, de bosszút állnak a hűtlen testvéren s a lázadó rendeken. Astrologusai fejedelmi jutalmat kaptak, mert azt jósolták, hogy a császári csapatok Mátyást megverik és elfogják.

De a mennyiben itt tervszerű intézésről szólhatunk, Lipót főherczeget kell a rendezőnek tartanunk. Ez ügyben az ő befolyása igen nagy volt a császárra. Neki pedig határozott tervei voltak, bár eszközeivel nem volt tisztában. Meg akarta fenytetni a kivivott szabadságaikra büszke cseh rendeket s országot akart magának szerezni, hogy a császárválasztásnál nagyobb súlylyal léphessen fel a maga érdekében.

Midőn a passauiak Ramée vezetése alatt Ausztriába, majd 1611 elején Csehországba törtek s Prágáig vonultak, Rudolf és Lipót egy ideig azt hitték, hogy nyiltabban léphetnek fel. De kiderült, hogy tervük megbukott. Ramée seregének vadsága roppant elkeseredést szült. A cseh rendek fegyvert fogtak. Ramée csak a Moldva balpartján fekvő városrészt bírta elfoglalni, az ó- és újváros a csehek birtokában maradt. A protestánsok a katolikus reactio eszközeinek tekintették a passauiakat. Iszonyú jelenetek keletkeztek; a harminczéves háború előre vetette árnyékát. A Prága felé vonuló Mátyást úgy várták mint a szabadítót. Most egyszerre Rudolfnak is került pénze a passauiak kifizetésére, csak hogy már későn volt. A magyar öltözetben bevonuló Mátyást kitörő örömmel fogadták a prágaiak. Pünkösöd hétfőjén királylyá koronázták; a koronázáskor Lépes nyitrai püspök is fogta a cseh koronát.

Most Rudolf majdnem úgy érezte magát Prágában, mintha fogva lett volna. A II. Fülöp udvarában nevelkedett autokrata kész lett volna a protestánsokkal is szövötközni, hogy Mátyásnak árthasson, Két koronát kellett átadnia testvérének s megérte még azt is, hogy Mátyás 1611 decemberében házasságra lépett Annával, a tiroli főherczegnővel.

A császár mind betegbb és szomorúbb lett. Tycho Brahe egyszer azt mondotta, hogy a császár és kedvelt oroszlánja ugyanazon befolyás alatt állanak. Már pedig az oroszlán ekkortájt kimult.

1611 január 30-án reggeli 7 órakor a császár is meghalt. Közvetlenül halála előtt Gunderode ezredest hívatta, ki a protestáns unióval való érintkezéseit közvetítette.

A Habsburgok német ága még 1611 végén gyűlést tartott s december 27-én családi szerződést kötött, mely, tekintettel az elmúlt zavarokra, a jövőre nézve biztosítani kívánta a család egyetértését. A negyedik pontban a főherczegek arra kötelezték magokat, hogy minden erejükkel segíteni fogják Mátyást a császári korona elnyerésében.

Ez a szerződés döntő hatással volt Mátyás reményére. Mert voltak ugyan pártok a birodalomban, de mennél inkább közeledett a választás napja, a választó-fejedelmek annál kevésbbé voltak hajlandók a császári méltóságot idegen családra ruházni. A spanyol udvar

kezdettől fogva Mátyás részén volt. A protestáns választók szintén a királyt pártolták, a ki országában a protestáns rendektől függött. Ép ez okból ellenezték jelöltségét az egyházi választók, de meghajoltak a többség előtt s így 1612 június 13-án a választó fejedelmek frankfurti gyűlése Mátyást egyhangulag választotta meg.

Khlesl ekkor a titkos tanács igazgatója lett.¹⁷ Most már czim és rang szerint is első minisztere volt Mátyásnak. Büszkén tekintett vissza eddigi munkájára s ezentúl szabadabban dolgozhatott az ellenreformatio s a királyi hatalom erősítésén. Nem vak buzgalommal látott munkájához, hanem a körülményekkel alkudva – *secundum scientiam*, – mint mondani szokta.

-
52. L. Gindely, Rudolf II., I. és II. Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation, II. (Stuttgart, 1895.) Janssen, Geschichte des deutschen Volkes. V. (Freiburg, 1886.) Az 1609 aug. 22-iki római dispaccio a M. Tud. Akademia tört. bizottságának gyűjteményében.
  53. Raupach, Erläuterter evangelisches Oesterreich. (Hamburg, 1738.) IV.
  54. L. Raupach, id. h. 253. I. és Hevenessy gyűjt. LV. 16. Raupach egykorú nyomtatvány után indul, melynek tárgyunkra vonatkozó része le van másolva Hevenessynél.
  55. Hevenessy gyűjt. id. k. 22, a selmeczi Memorial és Act. Thurz. Fasc. 86. No. 12.
  56. Hevenessy gyűjteménye, LV. 36. s kk. Zsilinszky, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, II. Selmeczi Memorial és Steiermärkische Geschichtsblätter, III. 1882. 65. Amit Katona (XXIX. 215.) Supplex libellusnak nevez, az tulajdonkép Tsernembl decz. 14-iki beszéde.
  57. Érdekes, hogy Janssen (id. m. 588.) Thurzót máhrischer Palatinnak nevezi. A tudós polemikus tévedésének van valami történeti értéke.
  58. Raupach, id. h. Archiv für oest. Geschichte, IX. Zsilinszky, id. m. és Chlumecky, Zierotin, 646–648. Hurter (VI. 215.) tagadja, hogy a február 20-iki ülésen valami hamisság történt. De vegyük tekintetbe, hogy Raupach forrása hiteles és hogy Thurzó 20-iki beszédében pontokat sorolt fel, melyek nem egyeztek a neki átadott királyi rendelet pontjaival. Ezek a pontok bizonyára szóbeli megegyezésen alapultak. Ha Thurzó oly nagyon félreérti azt, amit a tanácsosok mondtak, akkor meg nem engedték volna neki már másnap, hogy ő maga fogalmazzon oly pontokat, melyek inkább megfeleltek a február 20-iki szóbeli előterjesztésnek, semmint az akkor bemutatott írásbeli rendeletnek.
  59. L. Szeberényi, Corpus maxime memorabilium Synodorum evangelicorum. (Pest, 1848.) Peniculus Papporum Apologiae Solnensis, Joannes Jemicus scribebat, (Possony, 1610. és másodsor 1611.) 8 és Doleschall, Die Silleiner Synode. (Jahrbuch der Gesellschaft für die Gesch. des Protest. in Oesterreich, IV. 1883. 90.)
  60. Schmal, Brevis de vita Superintendentium Evangelicorum Commentatio. (Fabó, Monumenta, I. 5.)
  61. L. Pokoly József cikkét a Protestáns Szemle 1895. évfolyamában, 63. 185.
  62. Lányi Károly, Magyarföld Egyháztörténetei. (Pest, 1844.) II. 190. I.
  63. Zsilinszky, id. m. 6.
  64. Thurzó levelei nejéhez, (Budapest, 1876.) II. 258. és Ribini, Memorabilia aug. ev. confessionis. 382.
  65. Apologia Pro Synodo Solnensi (Kassa, 1610.) a M. Tud. Akad. könyvtárában. (Függelékében Forgách tiltakozása.) Peniculus Papporum Apologiae, Malleus Peniculi Papistici, scribebat Petrus Petschius (Kassa, 1612.) Logi Alogi scribebat Joannes Jemicus. (Pozsony, 1612.) Fraknói Vilmos (Pázmány Péter, I. 97–107.) bőven szól e vitáról.
  66. Fraknói, id. m. I. 109.
  67. Péterffy, Sacra Concilia, II. 152. s 170. Ipolyi, Veresmarty Mihály. 331. Károlyi Árpád, A korponai országgyűlés 1605-ben. (Budapest, 1896.) 38.
  68. L. Hammer, Hurter, Chlumecky, Gindely, Ritter, Ranhe, Kerschbaumer id. munkáit, az 1609 október 1. kir. rendeletet (Orsz. Tört. Emlékek) és Lépes levelét (Act. Thurz. Fas. 82. nr. 15.)

IV. FEJEZET.

Báthory Gábor uralkodása.

Az ország helyzete a portával szemközt és az erdélyi állapotok. Rákóczy Zsigmond lemondása. Báthory Gábor. Gyermekkora. Neveltetése. Ecsedi Báthory István. Az új fejedelem egyénisége. Hajlamai. A török athname megérkezése. A három évi adó elengedése. Bethlen Gábor a portán. Báthory viszonya Mátyáshoz. A kassai szerződés. A hajdúk ügye. A kállói zendülés. A kassai szerződés megerősítése. Illésházy jóindulata Báthory irányában. Khlesl erdélyi politikája. Törekvés a királyi fenhatóság megerősítésére. Alkudozások új szerződés létrehozására. Daróczi erdélyi küldetése. A kállai hajdúk ügyének elintézésére. Daróczi második követsége. Bethlen Gábor és társai Pozsonyban. Thurzó György politikája Erdély irányában. Kendi és társai összeesküvése. Kendi lakodalma. A széki éjjeli merénylet. Az összeesküvés felfedezése. A besztercei országgyűlés. A megtorlás. A vallási ügy az országgyűlésen. A jezsuitákat kitiltó törvény megújítása. Az erdélyi püspökség megszüntetése. A zsidók. Kendi Magyarországon. Forgách Zsigmond politikája. A kassai gyűlés. A hajdú kérdés megújítása. Báthory és Thurzó összejövetele. Kornis Boldizsár kivégeztetése. Ujabb gyűlés Kassán.

Imrefi magyarországi küldetése. A második kassai szerződés. Báthory követi Bécsben. Mátyás hangulata Báthory ellen. Báthory lengyelországi aspirációi. A moldvai és oláhországi ügyek. A hajdúk betörése Lengyelországba. Kendi és társai készülődései. Báthory követe a portán. Hasszán budai pasa. Báthory hadi készülődései. A lengyelországi remények megújulása. Báthory viszálya a szászokkal. Szeben elfoglalása. A szebeni országgyűlés. A havas-alföldi hadjárat. Radul menekülése. Báthory Oláhországban. A vajdaság betöltésének kérdése. Nagyhatalmi tervek. Báthory terveinek hatása a portán. Michne Radul. Az erdélyi hadak visszavonulása. A két oláh vajda villongása. Serbán Radul győzelme. Weisz Mihály és Radul. A brassai ütközet. Forgách Zsigmond hadjárata. A hajdúk elpártolása Báthorytól. Várad ostroma. Kolozsvár elfoglalása. Bethlen Gábor Forgáchnál. Nagy András árulása. Forgách egyesül Radullal. A megyesi tábor. A Székelyföld pusztítása.

Radul a szerzett zsákmánnyal hazatér. A török segítő csapatok megérkezése. Forgách Oláhországban. Seregének bolyongása a moldvai havasok között. Forgách hazatérése. Hajdúházadás. Fegyverszünet Báthoryval. A brassai zendülés. Weiss Mihály aspirációi. Báthory Brassó megbékítésére indul. Giczzy András támadása. A trónkövetelő Brassóban. Nagy András árulása és kivégeztetése. A földvári ütközet, és Weiss Mihály halála. Brassó visszatér a fejedelem hűségére. Fordulat Báthory politikájában. A tokaji fegyverszünet megerősítése. Béke II. Mátyás és Báthory között. Báthory viszálya Bethlen Gáborral. Bethlen Drinápolyban. Balassi Ferenc és Borsos Tamás portai követsége. A török hadak Erdélyben. Khlesl és az erdélyi politika. Az erdélyi közhangulat Báthory ellen. Báthory Váradra menekül. Forgách Zsigmond hadi vállalata Várad elfoglalására. Báthory meggyilkoltatása. A kassai, eperjesi, trencsényi részgyűlések. Az országgyűlés összehívása. A protestáns rendek kívánságai. A katolikusok sérelmei. A katolikus papok üldözései. A turóczi prépostság. A jezsuiták térítései. Igazságszolgáltatási kérdések. Az alsó-ausztriai kamara és a bányavárosok. A pénzügyi bajok. A tizedügy és a főpapság sérelmei. A harminczadok rendezésének szüksége. A felső-magyarországi borkivitel. A só kivitele behozatalának ügye. Gabonakiviteli tilalom. A felső magyarországi és pozsonyi kamara 1610-iki deficitje. A végvárok ellátása. Törekvés a pénzügyi helyzet javítására. Az adó. A végvárok fentartásához szükséges ingyenes munkák. Az 1608-iki törvények végrehajtásának kérdése. Mladossevith Péter és az ellenzék. A német katonaság ügye. Ellentétek Thurzó György és az udvar között. Dóczy András szatmári főkapitány. Kolonics érsekújvári főkapitány ügye. A nádor, a magyar tanács és a kancellária hatásköréről szóló 1608-iki törvények megerősítése. Az erdélyi hadjárat ügye az országgyűlésen. Khlesl ítélete az országgyűlésről. Mátyás elégedetlensége

A frankfurti császárválasztó gyűlésen Mátyás érdekében nem csekély hatással emelték ki azt a körülményt, hogy mint magyar király, meg bírja védeni a birodalmat a porta részéről fenyegető veszély ellen.

E tekintetben elsőrangú kérdés volt, hogy az erdélyi állapotok mennyiben gyöngítik vagy mennyiben erősítik a magyar királyság helyzetét a portával szemben.

1608 elején nagyjelentőségű trónváltás történt Erdélyben. Az öreg Rákóczi Zsigmond lemondott. Szerette a fejedelmi címet, de sokkal fáradtabb volt, semhogy felvegye a küzdelmet a mindenfelől reátámadó hatalmak ellen. Égi madarak módjára visszavágyódott ősi fészkébe, mint maga mondotta. Teljes ellentéte volt Somlyai Báthory Gábor, kit a kolozsvári országgyűlés Rákóczi kivonulása napján választott utódjává.

Tizenkét éves volt Báthory, midőn atyja, István király unokaöccse 1601-ben meghalt. Az ecsedi ág utolsó sarja. Báthory István országbiró örökbe fogadta az árvát Anna húgával

együtt. A hatalmas főúr gondosan nevelte fogadott fiát. Buzgó kálvinista. lévén, az árvának lelki üdvösségéről akart gondoskodni, midőn a katolikus vallásban született a „pápai tévelygésből” az „igaz keresztyén” hitre vezérelte. Még végrendeletében is szívére kötötte Gábornak a nagy Báthory nemzetség hagyományait s roppant örökséget hagyva reá, mintegy módot adott neki a hagyományok felélesztésére. Szóval az ecsedi vár ura, ki királya előtt sem szívesen hajolt meg s ugyancsak félvállról beszélt a „császár képével”, minden lehetőt megtett fogadott fiáért, csak a gyöngéd családi élet példájától fosztotta meg. Azt beszélték Ecsedi Báthory Istvánról, hogy feleségéhez öt esztendeig csak egy szót sem szólt. Midőn haldokolt, felesége bement hozzá és csak ennyit mondott: „vaj te kemény szívű.” Palocsay Horváth Anna, kit Báthory Gábor eltaszított magától, talán ugyanezt mondotta férjéről.¹

Az új fejedelem még nem töltötte be tizenkilenczedik évét, midőn 1608 virágvasárnapján (márczius 30-án) ünnepélyesen bevonult Kolozsvárra.² Ifjúsága magyarázza és némileg menti is hibái jó részét. Junói gyermeknek nevezi az egykorú történetíró az ifjút, a kit testi ereje, szépsége, előkelő származása s úriás bőkezősége miatt annyira megkedvelt a tömeg, hogy sokan mindvégig ragaszkodtak hozzá. Még a komolyabbak is sok jót vártak tőle eleintén. De csakhamar aggódva látták, hogy mértéktelen indulatai erőt vesznek jobb hajlamain. Nem tudott betelni a gyönyörökkel, az érzéki mámor tompította eszét és szívét. Kicsiny volt neki Erdély: úgy látszik, hogy Bocskay és Báthory István egyesült hatalmáról álmódott. Volt elég ügyessége közel eső czélok elérésére. Minő fortélyokat használt, hogy az öreg Rákóczit kiforgassa trónjából. Meg tudta nyerni ekkor az esztergomi érseket, a prágai udvart, a hajdúkat, a törököt s az erdélyieket. A hatalomra jutva, kevésbé volt óvatos, nem igen volt képes lassú kintartással, nyugodt, következetes és körültekintő erélylyel törekedni nagy tervei végrehajtására. Nagyon szívesen hallgatta meg hizelgő tanácsadóit, mikor veszélytelennek tudták feltüntetni előtte mindazt, a mi szenvedélyeinek kedvezett. Az erdélyiek nem ok nélkül gyűlölték „a hosszú nyakú, megfonnyadt” Imrefit, Báthory legbizalmasabb tanácsosát, a ki neje becsülete árán sem átallotta megvásárolni urának kegyét.³

Az új uralom szilárdsága mindenekelőtt a portától függött. Azért nagy örömmel fogadta Báthory a hirt, hogy Bethlen Gábor hosszas távollét után megérkezett a török követtel. 1608 november 29-én Szászsebesen vette át Báthory Gábor az Ahmet szultántól küldött athnamét a zászlóval és karddal együtt. Egykorú feljegyzés szerint az átadás nem nagy pompával ment végbe s az ajándékok sem voltak drágák, de annál becsesebb küldemény volt maga a szeptember 4-ikén kelt athnamé. A cikornyás hitlevélnek legnevezetesebb pontja az volt, hogy a szultán három évre elengedte az adót az új fejedelemnek. A török örült, hogy megbízható fejedelem uralkodik Erdélyben. Báthoryt nem csupán a tatár khán ajánlotta, hanem, a mi talán többet nyomott a portán, a hajdúvezérek küldötte is. Azt is tudták a törökök, hogy Báthoryt Bocskay is kedvelte. De ez alkalommal is legtöbbet köszönhetett a fejedelem Bethlen Gábor ügyességének és buzgalmának.⁴

Mikor Bethlen haza érkezett, Báthory már a másik hatalmas szomszédal is szövetséget kötött, így kívánván eleget tenni a márcziusi országgyűlés választási feltételei ötödik pontjának, melyben a rendek azt kívánták, hogy „ő nagysága mind az két császár között ügyekezze hazánkat békeséges állapotban megtartani.” Imrefi Jánost és Kornis Zsigmondot küldötte Kassára, hogy alkudozzanak Mátyás főherczeg biztosaival, a kiknek Illésházy volt a vezére. Illésházy bölcs mérséklete megkönnyítette az erdélyiek feladatát. Azt kívánta, hogy Báthory ne szakaszsa el Erdélyt a magyar koronától, ismerje el a bécsi békét és segítségre kötelezze magát Magyarország ellenségei ellen, a törököt kivéve. Ennyit mond az augusztus 20-iki szerződés első s leglényegesebb pontja. Igaz, hogy Illésházy a Magyarországgal való kapcsolatnak erősebb kiemelését kívánta a követektől, de engedett, mert nem akarta megnehezíteni a fejedelem helyzetét s úgy hitte, hogy a további követelésekről egyelőre minden kár nélkül lemondhat. Előzékenységét az új fejedelem iránt azzal is kimutatta, hogy a szerződésben átengedte neki Nagybányát, melyet Erdély 1607-ben

vesztett el Homonnay Bálint és Rákóczi Zsigmond versenygése alkalmából. Sokat foglalkoztak az alkudozó felek a hajdúk ügyével. Midőn Bocskay a hajdúkat megneemesítette, hogy „hű székelyeinek szokása szerint” minél hasznosabb szolgálatokat tegyenek, egyebek közt Kálló városát is nekik ajándékozta. Bocskay halála után a lázongó hajdúkat 1608 áprilisában az a hitlevél nyugtatta meg, melyben Homonnay megígérte nekik, hogy az ország Bocskai adományaiban nem fogja őket háborgatni s hogy különösen Kállóra nézve teljesedik kívánságuk. Kállóban ugyanis csak a város volt a hajdúké, a várban Rákóczi Lajos parancsolt az őrségnek. Az őrséggel s a várkapitánynyal azonban nem fértek meg a hajdúk, azt beszélték Rákócziról, hogy egyszer el akarta fogatni vezéröket, Nagy Andrászt. A hajdúk tehát azt várták Homonnaitól, hogy oly kapitányt fog Kálló várába küldeni, a ki jobb barátságot tart velök. Rákóczi valóban nem maradhatott Kállóban. Ép midőn a hajdúk – Homonnay hitlevelébe bizva – már letették a fegyvert, a kállai őrség ágyúkkal lövöldözött a városbeli hajdúkra, valószínűleg a kapitány akarata ellenére. Rákóczi ekkor egy útról hazatérve, még nem volt a várban. A dühös hajdúk levágták kíséretét s őt magát is megsebesítették. Ezt az új zavargást Báthory közbelépése csillapította le, mert a mióta a hajdúk Báthoryt az erdélyi trónra segítették, sokat vártak tőle s hallgattak szavára. Igaz, hogy a barátságos viszonyt megzavarták az apró félreértések. Ide számíthatjuk a Báthory megbízásával Budára utazó Kornis Boldizsár balesetét, a kit a hajdúk Szolnok és Debreczen közt kifosztottak. Az ily vállalatok miatt gyűlöletessé lett a hajdú név az országban, kivált a nemesek előtt, a kik közt sokan úgy is lenézték a jórészt „pásztorokból, kocsisokból, lovasokból és parasztemberekből” nemesekké lett katonaságot. Illésházy nem egészen így gondolkodott róluk. „Ugyan nem kell azért megvetni ezeket,” – így nyilatkozott a hajdúkról – „az kik országunk szabadságáért felkötötték volt kardjokat.” S így Kassán is hajlandó volt a hajdúk méltányos kívánságait teljesíteni. Különben is tekintetbe vette, hogy a Kállay család „nagy igazságot remél” Kállóhoz, melynek érvényesítését már a bécsi béke megígérte; tekintetbe vette továbbá, hogy a hajdúk békés kitelepítése után Kátló tisztán királyi végvárrá lesz, melynek ügyeibe Báthory nem avatkozhatik s végül úgy gondolta, hogy a hajdúk majd kevesebbet garázdálkodnak, ha kedvük szerint való biztos lakást kapnak. Azért megegyezett az erdélyi követekkel abban, hogy a hajdúk hagyják el Kállót s kárpótlásul az Erdélyhez tartozók Nádudvart vegyék át, a magyarországiak pedig Csegét.

A kassai szerződést az erdélyi rendek s a fejedelem esküjökkel erősítették meg az 1608-iki szeptemberi országgyűlésen. Ezután Sennyei Miklós és Kornis Zsigmond Pozsonyba utaztak s ott a fejedelem nevében előadott kívánságukra a XIX. törvényczikkben a király és a magyar rendek is megerősítették a szerződést.⁵

Ez eredményt is Illésházy jóindulatának köszönhatték a követek, mert a király tanácsosai közt sok ellensége volt a kassai szerződésnek. Ezek Báthory Zsigmond idejét emlegették s hivatkoztak arra, hogy Erdély, Oláhország és Moldva hajdan Magyarországhoz tartoztak. Khlesl is szerette volna a régi állapotot életre ébreszteni, első sorban azért, hogy meggátolja a török terjeszkedését. De nem kevésbé fontos volt neki az a másik szempont is, hogy a támadó politika Erdélylyel szemben módot ad a fegyveres erő gyarapítására a magyar területen. Már pedig e fegyveres erő megtörvén a protestáns és rendi ellenzékét Magyarországon és a vele szövetséges tartományokban, jelentékenyen emelte volna Mátyás tekintélyét.⁶ A király tanácsában a katolikus magyarok is az erdélyi fejedelem ellen fordultak, noha közülök csak kevesen követték volna Khlesl legvégső céljáig. A zágrábi és boszniai püspökök határozottan kimondták, hogy az erdélyi fejedelem oly hűséggel tartozik a magyar királynak, mint régen a vajdák. Illésházy nem szerette volna megsemmisíteni Erdély önállóságát talán akkor sem, ha oly könnyen teheti, mint a tanácsadó püspökök képzelték. Hanem attól tartott, hogy az ifjú fejedelem több engedményt tesz a töröknek, mint kellene s általában óhajtotta a királyi hatalom erősítését az ország keletén. Ezért folytatta Pozsonyban a Kassán megkezdett alkudozást s 1609 tavaszán az Erdélybe küldött Daróczit bizta meg azzal,

hogy új szerződést kössön Báthoryval. Az új szerződés első pontja az lett volna, hogy Erdély szövetsége Magyarországgal a török ellen is érvényes. Illésházy tehát engedett e pontra nézve az udvari hangulat nyomásának, de utólag megírta Daróczinak, hogy nem szükséges írásba foglalnia e pontot, úgy is megegyezett már arról az erdélyi követekkel. De ragaszkodnia kellett Daróczinak ahhoz a másik két követeléshez, hogy Báthory évi tiszteletdíjat fizessen a királynak s legalább tizezer főnyi segítséget ígérjen neki. Viszont a nádor hajlandó lett volna a szabad fejedelmválasztás jogát elismerni a szerződésben.

Báthory azonban ily alapon nem akart alkudozni, a kassai szerződéshez ragaszkodott s annak lényeges változtatását határozottan megtagadta. Nem akarta elfogadni a szerződésről szóló királyi hitlevelet, melyet Daróczi hozott magával. Ebben ugyanis hívünknek volt nevezve a fejedelem, pedig Fráter István, ki 1608-ban Pozsonyba kísérte az erdélyi követeket, maga húzta át e megszólítást a hitlevél fogalmazványában. Báthory a serenissimus címet kérte a királytól, de Daróczi azt felelte erre, hogy e cím csak az uralkodóház tagjait illeti meg.

Más dolgokban több eredménye volt Daróczi küldetésének. A kassai szerződésnek Kállóra vonatkozó részét nem hajtották végre, mivel sokféle nehézségbe ütközött Nádudvar és Csege átadása. A zavar azonban nem szünt meg Kállóban. Daróczi sürgetésére Báthory megígérte, hogy rendet csinál és kitelepíti a hajdúkat. Be is váltotta ígérését. 1609 szeptemberében Kálló városáért csere címén százezer magyar forintban Böszörmény városát és Pród falut adományozta a hajdúknak.⁷

De a bécsi udvar ennél sokkal többet kívánt a fejedelemtől. Illésházy halála után Thurzó fentartotta a Daróczitól átadott követeléseket. Ekkortájt sok hamis hirt terjesztettek Báthory hadi készülteiről oly emberek is, a kik szolgálatkészségük fitogtatásával érdemet akartak szerezni. Mindenesetre tanácsosnak látszott bizonyos jóindulatot mutatni Báthory iránt. Daróczi 1609 őszének elején újra Erdélybe utazott s megvitte Báthorynak az illustrissimus princeps, vagyis a felséges címet, egyszersmind értésére adván, hogy követeit szívesen látnák a pozsonyi országgyűlésen. Bethlen Gábor, Sennyei Miklós és Rhédey Ferencz valóban felutaztak Pozsonyba s ott a december 9-iki ülésen előadták kérelmüket a kassai szerződés megerősítése s egyes erdélyiek magyarországi birtokai ügyében. Igaz, hogy a követek meg voltak elégedve a fogadtatással, de a dolog lényegére nézve semmit sem végeztek. Az udvar részéről azt mondták nekik, hogy a kassai szerződés érvénytelen, mert az 1608-iki országgyűlés csak abban a hiszemben hagyta jóvá, hogy Báthory kötelezni fogja magát a török ellen való segítségre is, mint követei megígérték. Bethlenék kelletlenül fogadták a választ, hanem Thurzó azzal biztatta őket, hogy mihelyt dolgai engedik, Erdély felé fog utazni, a fenforgó ellentétek kiegyenlítése végett. Úgy is volt, mert mikor a nádor hazatért az 1610-iki bécsi gyűlésből, rögtön az erdélyi dolgok rendezésére gondolt. Mert újra rossz híreket kapott onnan. Erdély – írja ekkor a nádor – mint új Afrika a változások szörnyetegeit szüli. Igaz, hogy az erdélyi szörnyetek mesebelieknek bizonyultak, de a nádor még sem mondott le utazó szándékáról. Daróczi Ferenczet és Dengelegi Miklóst is útnak akarta indítani, hogy a követség színe alatt biztos értesülést szerezzenek Báthory törekvéseiről s hogy előkészítsék a nádor alkudozását. Bicsén nem sokáig pihent Thurzó és a zsolnai zsinat eloszlása után, vissza nem rettenve a nagy hótól, sártól és az áradásoktól, Kassa felé indult. Április 2-án Nagyfaluban új erdélyi tragédia hírét hallotta. De most valódi és véres tragédiáról, Kendi és társai szerencsétlen végű összeesküvéséről beszélt a hír.⁸

Egykorú elbeszélések szerint az összeesküvésnek az lett volna fő oka, hogy Báthory Gábor meggyalázta Kendi István és Kornis Boldizsár nejeit. Jósika Miklós regénye meglehetősen népszerűséget szerzett e magyarázatnak, mely elég természetesnek látszott. Mert tudjuk, hogy Báthory nem kimélte alattvalói házas életének tisztességét. Ha a rossz nyelveknek hihetünk, akadt olyan erdélyi úr, a ki a fejedelmi jogok ily kiterjesztését derült philosophiával tűrte. Kendi és Kornis nem ilyen emberek voltak, hanem Kendinek nem is volt

oka bosszút állani a fejedelmen neje sértett becsülete miatt. Kendi csak 1610 elején utazott Parnóba mátkájához, a már meghalt Rákóczi Zsigmond leányához s ha márcziusban már Szamos-Ujvárra hozta is nejét, annyi bizonyos, hogy Báthory az összeesküvés kitörése előtt nem találkozhatott a fiatal asszonynyal. Hitelesebb feljegyzések tanúskodnak a Kornis Boldizsáron ejtett sértésről. Úgy látszik, hogy a fejedelem valóban üldözte a szép Kornisné s hogy „a tisztaságszerető, tökéletes házastárs”, mint unokája nevezi, visszautasította az erőszakos udvarlót.⁹

Megengedjük, hogy az ily dolgok élesítették Kornisék gyűlöletét a kicsapongó fejedelem ellen. Hanem más okoknak lényegesebb befolyást kell tulajdonítanunk az összeesküvés keletkezésére. Mindenekelőtt a vallási ellentétet kell kiemelnünk. 1607-ben Báthory megígérte Forgács bibornoknak, hogy támogatja a katholicizmust, ha a trónra segíti. Lehet, hogy az erdélyi katolikusok biztak a fejedelem őszinteségében. Pedig csakhamar kitűnt, hogy Báthory nem a szülői ház, hanem az ecsedi udvar vallásos hagyományaihoz ragaszkodik. Kivánságára az 1608 szeptemberében tartott kolozsvári országgyűlésen azt határozták a rendek, hogy az unitárius Kolozsvár fogadjon be református papot, ki a fejedelemtől kijelölt helyen teljesítheti egyházi kötelességeit. A következő évben Báthory az óvári templomot ajándékozta a kolozsvári reformátusoknak, majd később a saját költségén felépíttette a romba dőlt régi egyházat s a fiscalis jövedelmekből alapítványt tett a pap s az iskola ellátására.¹⁰

Nem így gondoskodott a katolikusokról. Nem akarta őket háborgatni, de régi hatalmuk visszahódítását nem tartotta kívánatosnak. Forró György jezsuitának megengedte, hogy Erdélyben tartózkodjék. A páter Kolozsvárt volt, midőn Báthory bevonult. Üdvözlő beszédében emlékeztette a fejedelmet arra, hogy mit köszönnek a jezsuiták a Báthoryaknak. A keresztyén fejedelmek – mondá Forró – azt reménylik, hogy az új fejedelem visszahívja majd a társaságot és elődeinek nyomdokaiba lép. Báthory nyájasan felelt és ígéreteivel a katolikus vallás jövőjére nézve reményeket ébresztett. De semmi sem történt, a mi e reményeket igazolta volna. Az 1609-iki októberi országgyűlésen Forró ösztönzésére a katolikusok a jezsuiták visszahívását sürgették s az esetre, ha régi székhelyeikre vissza nem térhetnének, azt kívánták, hogy legalább a rendek a maguk birtokán tarthatnák őket. A rendek azonban a fejedelem beleegyezésével a „religio dolgát” a jövő országgyűlésre halasztották.¹¹

E határozatot igen komoly összeütközés előzte meg. Kornis Boldizsár hevesen kifakadt a protestáns többség ellen. Körülbelül így beszélt: Ti most örültök, mi meg búsulunk. De mi is elegen vagyunk, vagy kilencz ezren, még visszanyeri a mise régi értékét s ti fogtok búsulni. Erre nagy láрма keletkezett, a fejedelem megtudta, mi történt s Imrefit küldé a rendek közé. Imrefi keményen megdorgálta Kornist. Szabad-e – úgymond – az országot fenyegetni? Ily beszéd halált érdemel. A többség felzúdulása fokozta Imrefi beszédének hatását. A katolikus urak elnémultak.¹²

E jelenet is mutatja, hogy néhány katolikus főúr már 1609 végén mennyire gyűlölte Báthory kormányát. Néhány főurat mondunk, mert az összeesküvést nem tekinthetjük általános katolikus mozgalomnak. Oly főurak tervezték azt, a kiknek lelkében a vallásos sérelmeket erősen átértzett személyes sérelmek tetézték. E főurak segítették Báthoryt a trónra s csalódott várakozásuk halálos gyűlöletre vált. Talán Kornis Boldizsár volt köztük a legbuzgóbb katolikus, de reá is vonatkozik, a mit unokája feljegyzett, hogy a családi megbecstelenítésen kívül „egyéb törvénytelen dolgok” is érték az elégtelen főurakat.¹³

Kendi volt az összeesküvés vezetője. Pedig őt kancellárjának választotta Báthory s neki adta Szamos-Ujvárt. Kendi ezzel nem érte be, hanem pénzt is veretett egy régi ágyúból, mint némelyek hitték, Báthory tudtával, de a fejedelem egy hű embere határozottan állítja, hogy Báthory csak az összeesküvés felfedezése után értesült a pénzverésről.¹⁴

Kendi semmibe sem vette Báthory jótéteményeit, nyughatatlan ember volt teljes életén át. Fejedelem akart lenni s míg az nem lehetett, a fejedelem után nem tűrt nagyobb urat

magánál.¹⁵ De a fejedelem és kancellárja közt Imrefi állott, a Báthory-család e Magyarországból származó hive, kit az elégületlenek Báthorynál is inkább gyűlöttek. Nehezen bírták elviselni az ifjú uralkodó büszkeségét, de hogyan tűrjék ez ide vetődött, velük nem egyenlő származású s hozzá még nagyon kevésbé tiszteletre méltó ember uralmát?

Kendi 1610 elején Parnóba utazott menyasszonyához. Ekkor sokat érintkezett a felsőmagyarországi katolikus urakkal, a kiknek körében sokszor hallotta, hogy „kár eretnek embernek erdélyi fejedelemséget viselni.” Lehet, hogy Forgách Zsigmonddal is találkozott, még valószínűbb, hogy közvetve tárgyalt vele. A felsőmagyarországi generális nagyon hamar elhitte, a mit szeretett hinni; az ő phantáziája növelte nagyra azokat az afrikai szörnyetegeket, melyekről Thurzó beszélt. Kendi bizonyára azt hirdette, hogy neki nagy pártja van Erdélyben, mert mindenki zúgolódik Báthory ellen; a katolikus urak pedig azzal biztathatták Kendit, hogy Magyarország részéről segítségre számíthat, ha megbuktatja Báthoryt.¹⁶

Ezalatt a fejedelem vigan farsangolt az egész országon végig. 1610 márczius 25-ikére hívta a rendeket a beszterczei gyűlésre. Az elégületlenek, a kik közt Kendi mellett Kornis Boldizsár volt a főintéző, nem akarták bevárni az országgyűlés megnyitását. Báthory nyíltan fenyegette Kornist s Kendi sem érezte magát teljes biztosságban. Attól tartottak, hogy Báthory úgy fog bánni velük Beszterczén, mint Zsigmond fejedelem bánt annak idején Kendi Sándorral és társaival.

Márczius 5-ikén Kendi is megjelent Báthory udvarában Nagy-Szebenben. Hivogatta a fejedelmet vendégségbe valamelyik házához, különösen Szamosujvárra, Azonban Imrefi már régebben gyanakodott s most úgy érezte, hogy e szokatlan meghívások valami rosszat jelentenek. Reábeszélésére a fejedelem elkerülte a veszedelmes vendégségeket s Kolozsvárról Széken át indult Beszterczének.¹⁷

Báthory ez óvatossága megdöbbenetette az összeesküvőket. Érezték, hogy cselekedniök kell. Kendi és Kornis együtt utazva a fejedelemmel, elrejtették zavarukat, úgy hogy a fejedelem mit sem gyanított készülődéseikről. A kancellár jól kitalált okokkal arra bírta Báthoryt, hogy gyalogságának és lovasságának egy részét küldje előre. Körülbelül ötven kék drabant s vagy harmincz nemes ifjú maradt a fejedelem körül. Kendi előre sietett, hogy a fejedelem szállását elrendezze.

Nagyon különös szállásrendező volt. Úgy intézte a dolgot, hogy a fejedelem mennél nehezebben kapjon segítséget, ha szüksége lesz rá. Az ajtók zárjait s reteszeit levonatta, a sövényeket néhol kivágatta, néhol pedig felemelte. A fejedelem szállásán puskaporos hordót is akart elrejtetni, de már késő volt, Báthory közeledett. Márczius 24-én vonult be Székvárosába.¹⁸

Dél felé Kendi Szamosujvárra izent, hogy fegyveres szolgálai éjjelre Széken legyenek. Sarmasági, Sennyei Pongrácz, Kovacsóczi és a Kornisok is ott voltak lovasaikkal. A szamosujvári gyalogokat és lovasokat Szilvási Péter, Kendi hive, egy csűrbe helyezte el és megparancsolta nekik, hogy mind talpon álljanak. Nagyon kevesen tudták, hogy miről van szó. A vezérek nem is szereztek meggyőződést arról, hogy van-e valami buzgalom az ügyért azokban, a kiknek hűségétől s önfeláldozásától függött a siker.

Kendi és Kornis ébren töltötték az éjszakát. Éjfél tájban magokhoz hívták Török Jánost, Kendi nagy erejű főlovászt. A bátrabb s szenvedélyesebb Kornis előadta Töröknek, hogy nem akarják tovább tűrni Báthory gonoszságait. Ő maga fogja megölni a fejedelmet, mint udvari főkapitánynak szabad bejárata van hozzá, de szüksége van Török s még egy ember segítségére. Huszonöt ház jobbágyot ígért neki a segítségért. Török megrémült, szabadkozott, de látta, hogy életével játszik, ha ellenkezik s így csak annyit mondott, hogy „Szolga vagyok!” Az összeesküvők Imrefit s fiát is meg akarták ölni, de egyelőre nem gondoltak rájuk, úgy is azt hitték, hogy mindent elérnek, ha Báthory elvérzett.

Mikor Kendi házából távozott, félni kezdett. „Fele Lónát s tizezer forintot adtam volna, ha ezt nálam nélkül elvégzik” – mondá egyik hívének. Már vissza akart fordulni, de

Kornis tartóztatta. Töröknek előre kellett mennie, hogy kikémlélje, vajjon elindultak-e már a drabantok, a kiknek elmenetele előtt Kornis nem akart a dologhoz látni. Csakhogy időközben a fejedelem egy szolgája észrevette az őrtüzeket. Oda sietett az örökhöz s kérdé tőlük, hogy kit őriznek? A jó emberek nem titkolták, hogy hány emberből áll a sereg s hogy a kancellár parancsából virrasztanak. Mihelyt a szolgálja megjelentette tapasztalatait, Báthory magához hívatta Imrefit.

A mint Török az udvarba ért, a fejedelem szolgáljai megkötözték és Báthory elé vitték. Itt mindent megvallott és kegyelmet kapott. Báthory fegyvert fogott és zaj nélkül házába gyűjtötte a drabantokat s a nemes ifjakat. Az összeesküvők még kétszer küldtek kémeket, a fejedelem házába, de azok is úgy jártak, mint Török.

Reggel felé aggodalmasan várakozva a kiküldött kémekre, Kornisnak végre eszébe jutott, hogy jó volna az összegyűjtött katonaságnak előadni a vezérek czéljait. Midőn a főurak fegyveres szolgáljai meghallották, hogy miről van szó, zúgolódni kezdének. Báthory a második kémnek elfogatása után meg akarta támadni az összeesküvőket, de Imrefi tanácsára más utat választott. Parancsából Kereki Ferencz nevű komornyikja az urakhoz ment s kérte őket, hogy siessenek a fejedelemhez, mert már itt az indulás ideje. „Megyünk” – volt a válasz, de egymás közt így folytatták: „Bizony mind levágot bennünket, ha oda megyünk.” Most már vége volt Kendi álmódott fejedelemségének s vége az összeesküvők bátorságának is. Futott az egész csapat a legnagyobb rendetlenségben. A fejedelem csak emberei egy részét merete az üldözésre küldeni, mert attól tartott, hogy a menekülők lesbe csalják katonáit. Kendi, Sennyei Pongrácz, Sarmasági, Keresztúri és Szilvási elmenekültek; Kornis Zsigmond pedig, hallván a történetet, Radnótról Moldvába futott. Kornis Boldizsárt és Györgyöt utólérték az üldözők; Györgyöt megölték, Boldizsár egy ideig védte magát, de megsebesítették és elfogták.

Báthory azt hitte, hogy az összeesküvőknek hatalmas pártja van az országgyűlésen összegyűlt rendek közt. De Bethlen Gábor, a ki már Beszterczen volt, eloszlatta aggodalmát s a fejedelem így nyugodtan vonult be az országgyűlés színhelyére.¹⁹

Hanem a Szék városában töltött rémes éjszaka kemény kérget vont a fejedelem szívére. A beszterczi országgyűlés törvényeibe iktatta a fej- és jószágvesztés ítéletét a már említett összeesküvők ellen, a kikhez még új neveket is csatolt. Kornis Boldizsár életéért aggódva raboskodott. Sokan szenvedtek, a kiket talán igaztalan gyanú terhelt. Legrövidebben bánt a fejedelem Kolosvári Jánossal, a fiscalis directorral, a ki a vádiratot szerkesztette az összeesküvők ellen. Aligha sejtette ekkor, hogy a maga fejére olvassa a mások ellen idézett törvényeket. Azzal gyanúsították, hogy magára vállalta Kornis és Kendi védelmét az országgyűlés előtt, ha a gyilkosság után a rendek az összeesküvők ellen fordulnának. Báthory hirtelen elfogatta a mitsem gyanító Kolosvárit és minden törvényes eljárás nélkül felakasztatta a beszterczi kapu előtt. Beszélték ekkor, hogy Kendinek Kamuthi nevű szolgáját Szamos-Ujváron a fejedelem parancsára ágyú elé kötözték s úgy lötték darabokra.²⁰

A megtorlás kegyetlensége még azoknak sem tetszett, a kik különben egyetértettek Báthoryval a megbukott mozgalom kihasználásában. A vallás ügye az 1608-iki határozat értelmében rendes körülmények közt is szóba került volna Beszterczen. De már az 1609-iki gyűlés hangulata sem volt kedvező a katolikusokra nézve, annál kevesebbet várhattak a beszterczi határozatoktól. A rendek a protestánsok sérelmeiből indultak ki. Némely helyen, különösen Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékben előfordult, hogy a katolikus patronusok papjaikat erőltették alattvalóikra s átadták nekik a protestáns templomokat a papi jövedelemmel együtt. Az országgyűlés eltiltotta a katolikus főurakat a „cujus regio, ejus religio” elvének alkalmazásától s elrendelte a sérelmes állapotok orvoslását. De itt meg nem állapodott. Megújította az 1588-iki törvényezikket, mely a jezsuitákat kiltván az országból, meghagyja még azt is, hogy „egyébféle római religión való szerzeteseknek klastromok, collegiumok és közönséges helyen templomok ne lehessen.” Úgy gondoljuk, hogy e törvényt megújították volna a rendek Kendi mozgalma nélkül is, mert hiszen Rákóczi Zsigmond alatt

egymásután két országgyűlés elevenitette fel az 1588-iki cikket. Különben megjegyezzük, hogy kevés jezsuitát sújtott a beszterczei határozat, mert a jezsuiták hivatalos jelentése szerint 1610 elején csak három páter volt erdélyi területen s ezek közül egy Wesselényi Pál kérésére tovább is megmaradt Csáky Istvánné jószágán, noha e Fabó Bálint nevű papot névszerint is kitiltotta a beszterczei határozat. Azzal sem mondtak egészen új dolgot a rendek, midőn elhatározták, hogy „az pápista papoknak pisepek ne legyen.” Mióta az 1601-iki országgyűlés elkobozta a püspökség javait, Erdélynek csak címzetes püspökei voltak, a kiknek már a beszterczei határozat előtt is kevés volt a befolyásuk. De lényegesen súlyosbitották a rendek a katolicizmus helyzetét azzal a határozattal, melynél fogva több helyről, de különösen az egész Udvarhelyszék területéről kitiltották a „pápás papokat.” Ennél a tilalomnál különösen kiemelik a rendek, hogy a katolikus papok az „ő felsége ellen való practikában misceálták magokat,” noha itt első sorban talán nem is az erdélyi papokat vádolták.

Midőn már így felébredt a türelmetlenség szelleme a bevett vallások egyike ellen, szinte természetes volt, hogy a zsidók ellen is fordul. A rendek a „káromló” papok üldözését határozták el s a felekezet híveit a következő országgyűlés színe elé idézték.²¹

A beszterczei vallásügyi törvények is elég világosan hirdették, hogy Kendi Istvánnak nincs számbavehető pártja Erdélyben. Thurzó igen nagy lelki nyugalommal fogadta a Kassára futott kancellárnak azt az írásbeli nyilatkozatát, hogy Magyarországhoz való hűsége miatt kellett menekülnie társaival együtt s hogy Erdély nevében a két ország szövetségének fentartására kötelezi magát. A nádor úgy vette észre, hogy Kendi s barátai csak a maguk nevében nyilatkozhatnak. Rögtön belátta, hogy képzelgés volna beszédeikre terveket építeni. Jól tudta, hogy Erdély most nem kapcsolható Magyarországhoz, de még ha ez lehetséges volna is – így fűzte tovább gondolatait – ki bírná fentartani e kapcsolatot az adott viszonyok közt? Thurzó tulajdonképen Illésházy erdélyi politikáját akarta folytatni. Midőn egészen őszintén beszélhetett, azt mondta, hogy nem szeretné mellőzni az Illésházytól kötött kassai szerződést, mert Erdély nem szegte meg annak pontjait.²² De csak ritkán beszélhetett ily őszintén. Láttuk már, hogy Illésházy is kénytelen volt engedni az udvar hangulatának, pedig akkor a nádor helyzete erősebb volt a királyyal szemben, mint Thurzó korában. Vegyük még hozzá, hogy Thurzó nem érezte magát kötelezve arra, hogy elősegítse Báthory dynastiai nagyravágyását. S így a nádor hol akarva, hol akaratlanul, mind erősebb ellentétbe jutott Báthoryval.

Mégis lényeges volt a különbség Thurzó és Forgács Zsigmond politikája közt, még ha a nyilvánosság előtt úgy látszott is, hogy egy úton haladnak. Forgách mohón kapott a Kenditől nyújtott sovány alkalmon. „Nekem úgy tetszik” – írja ekkor a nádornak – „szép dolog vóna is még az régi mód szerint incorporálni Erdélt Magyarországgal, nem kellenék mindenkor szentelt vízzel utánok járni.”²³ Rögtön munkához látott. Április 19-ére Kassára hívta a szomszédos megyék és szabad királyi városok követeit. Már gyülekeztek is a követek, midőn a nádor április 14-én Kassára érkezett. Thurzó hazabocsátotta őket, mert szerinte ilyen részgyűléseket csak a király, vagy a nádor hívhat össze s mert az országbíró leginkább Erdély ellen hirdetett gyűlést, a mi fölösleges kihívás volt.²⁴

Thurzó felfogása szerint tanácsosabbnak látszott megindítani a tárgyalásokat Erdélylyel, mert a mióta ki volt mondva a kassai szerződés érvénytelensége, a két állam viszonya szabályozásra szorult. Báthory nem utasította vissza a feléje nyújtott jobbot, de alig bírta elfojtani ingerültségét a szenvedett sérelmek miatt. „Homonnai Bálint uram miatt idegenedett el tőlünk Huszt,” mondták a rendek a beszterczei gyűlésen. Báthory mind eddig hiában próbálta a várat visszaszerezni, „Ha hirt hall” – írta erre nézve a fejedelem Thurzónak – „gonosz indulatnak ne tulajdonítsa, meg akarjuk tartani az Confoederatiót, de oda nem engedjük a magunkét.” Báthory nem kapta meg a Bocskaynak adott török koronát s más drágaságokat, melyeket az elhunyt fejedelem végrendelete alapján követelt. Láttuk már, hogy mint intézkedett Thurzó a török koronáról. Gyanította, hogy az erdélyi fejedelem a koronát

nem csupán kereskedelmi értéke szerint becsüli. Nagyon haragudott Báthory Forgács Zsigmondra Kendi pártolása miatt s a nádorra is neheztelt, hogy ki nem adta az árulókat. Méltán bántotta az, hogy az országos törvényben is elismert kassai szerződést érvénytelennek nyilvánították. Világos jele volt ez a rosszhiszeműségnek, melyet hiában próbáltak takargatni a legkülönbözőbb okokkal.

Másrészt Thurzó sem szerette Báthoryt erőszakosságai s ledérsége miatt. Midőn meghallotta IV. Henrik megöletését, azt jósolta, hogy Báthorynak „is végét érheti a latorság”. Különösen azt vette rossz néven tőle, hogy a magyar területen letelepedett hajdukat is „hittel kapcsolta” Erdélyhez. Az előző évek történetéből jól tudta mindenki, hogy minő hatalma van annak, a ki a hajdúkkal rendelkezik. A tiszavidéki nemesség nem érezte magát biztosnak otthonában, mert a jobbágyok is megirigyelték a hajdúk szabad életét és mivel „amaz útfélen vetett borsó módjára kezdett dolguk lenni” a hajdúk garázdálkodásai miatt, hihető volt, hogy elkeseredésükben magok is a pusztítók közé állanak.

Thurzó is próbálta megnyerni a hajdúkat a királyi szolgálatnak, hanem Báthory áldozatkészsége s törekvései nagyobb hatással voltak a hajdúk vezetőire. A fejedelem igen érzékenyen sebezte a nádort, midőn azt írta neki, hogy nem hadi vállalatra gyűjti a hajdúságot, mint a nádor gondolta, hanem a Thurzóval való személyes találkozás fényét akarván emelni, Nagy Andrást, a kapitányokat s a hadnagyokat hívja magához – „minthogy nagyságod olyan igen hívatta őket, hogy nagyságoddal magunk megismertethessük őket.”

Ily körülmények közt nem igen csodálkozhatunk azon, hogy a nádor és a fejedelem személyes találkozása a királydaróczi mezőn Szatmár és Tasnád közt eredménytelen volt. Nagy pompát fejtett ki a két úr. Báthory vagy ötezer ember kíséretében szállott Tasnádra. Thurzót csekélyebb, de „tekintetesebb” kíséret vette körül. A június 8-iki találkozásnál „igen egymásra vigyáztak,” hogy egyik se szálljon le előbb a másiknál. A találkozás után is jártak még a követek ide s oda, de mind hiába; Báthory nem akart elállani az Illésházyval kötött szerződéstől. Thurzó azt fejtegette, hogy Erdély Oláhországgal és Moldvával együtt elismerve a magyar korona fenhatóságát, helyet foglalhatna II. Mátyás országainak szövetségében, ha a szerződés kivétel nélkül minden ellenség s így a török ellen is irányulna. Ezt a föltételt Thurzónak követelnie kellett, mert tudta, hogy különben el nem fogadják a szerződést Bécsben. S mégis engedett volna e pontra nézve, ha Báthory a hajdúk s a birtokkérdések ügyében előzékenységet mutat. De Báthory e kérdésekben makacs volt s nagy terveire gondolva nem akarta kihagyni a szerződésből e pár végzetes szót: „a török kivételével.”²⁵

Thurzó bizonyára eljárta a királynak abban a megbizásában, hogy igyekezzék megmenteni az elfogott Kornis Boldizsár életét, ha még nem késő. Báthory azzal válaszolt e közbenjárásra, hogy július 4-én lefejeztette a foglyot a kolozsvári pellengérenél s maga is végig nézte a kivégzést.²⁶

Igen feszültté vált a viszony a daróczi találkozás óta. Mind a két fél készülődött, mert mindegyik tartott a másik támadásától. Thurzó most elővette Forgáchnak tavaszi tervét s a felsőmagyarországi rendeket augusztus elejére Kassára hívta. A gyűlés a szokott módon intézkedett a katonáállításról s a táborba szállásról, mivel a nádor előterjesztése szerint „az erdélyi fejedelemnek velünk való tetetes barátságával magunknak hizelkednünk igen káros.” A nádor készülétei s a gyűlés egybehívása gondolkodóba ejtették Báthoryt. Imrefit Nagyváradra küldötte, hogy a kint lévő tanácsosokkal együtt intézzék el a vitát, és pedig úgy, hogy „ne menne kardra a dolog.” Thurzó sem akarta másként. Imrefi azonban nem mert Kassára menni, a Tiszán túl egy faluban várakozott társaira; lehetséges, hogy Kendi bosszujától tartott. Sennyei Miklós, Prépostvári s Fráter alkudoztak a felsőmagyarországi rendekkel Kassán.²⁷ Augusztus 15-én alá volt írva a második kassai szerződés. Az erdélyiek most oly követelésekben is megnyugodtak, melyeket Báthory nem fogadott el a daróczi találkozásakor.²⁸ A nádor akkor azzal vádolta a fejedelmet, hogy „Szabolcs vármegyének jó részét benne való hajdúkkal egyetemben ő Felsege koronás király urunk birodalmától

elszakasztván, dézmáját és egyéb jövedelmét a koronának magának tulajdonítván, országunkban országunk törvénye folyását meggátolta.” A kassai szerződés most rendezte Báthory ecsedi uradalmának határait, de élesen elválasztotta a fejedelem földesuri s uralkodói jogát. A kassai pontok értelmében a szabolcsi és szatmári hajduk is engedelmisséggel tartoztak a magyar királynak. Az általános politika szempontjából a második kassai szerződés csak újabb kiadása volt az elsőnek. A nádor meg volt elégedve az eredménnyel. Az ecsedi birtokrendezés oly csere útján történt, mely igen szép birtokokkal gyarapította a tokaji uradalmat. „Én azért, édes szívem, ma jól jártam” – írja a nádor nejének a cserére czélozva. De nem ez volt a döntő. A béke meg volt mentve; legalább remélhető volt, hogy a hajduk támadása s a jobbágyok lázongása elmaradnak. De vajjon remélhette-e a nádor, hogy az udvar megnyugszik Illésházy szerződésének megújításában? E remény nélkül meg nem egyezett volna az erdélyiekkel, hanem aggodalmait azzal némitotta el, hogy a békének megmentésével minden esetre igazolhatja eljárását.

Báthory nem a legjobban fogadta visszatérő követeit. Úgy látszik, hogy sokáig haragudott Imrefire. Érdekeinek gondosabb megóvását kívánta volna. De mivel figyelme lassankint másfelé fordult, elfogadta a szerződést, aláíratta rendjeivel s szívesen vette volna, ha a szeptember végén Bécsbe küldött Péchy Simon s Erdélyi István a ratifikált példánnyal térnek vissza. Ezt azonban hiába várta. Az erdélyi követek Bécsbe érkezése előtt a nádort az udvarhoz hívták. Mátyás tanácsosai valószínűleg megmagyarázták Thurzónak, hogy a szerződést nem ártott megkötnie, de a király most már megalkudott Rudolf császárral, s így fölösleges a kassai szerződés megerősítése. Mennyivel okosabb volna megbuktatni Báthory Gábort. A dolog nem is volna lehetetlen, ha a titkos megbizással utazó Cesare Gallo Erdély szomszédait felbujtja a fejedelem ellen. Thurzó nem igen védelmezhetette Báthoryt, mert biztos hírek érkeztek a hajduk meg-megújuló nyugtalanságáról s az erdélyi hadi készületekről. Kénytelen volt tehát megegyezni Khlesl s Krenberg kancellárral arra nézve, hogy az erdélyi követeket különböző ürügyek alatt Bécsben tartóztatják mindaddig, a mig Cesare Gallo vissza nem érkezik. Az ürügy hamar meg volt. Az Erdélyből hozott okirat néhány szóban különbözött a Kassán szerkesztett példánytól. A kisebb tollhibákat a követek is ki akarták javítani. De volt lényegesebb eltérés is. A törökre vonatkozó záradéknál az erdélyi példányban határozottan ki volt emelve, hogy Erdély nem tartozik segítséget adni Mátyásnak a porta ellen, mig a török okot nem ad reá „Erdélynek.” Ez utolsó szó nem volt meg a kassai példányban, már pedig e szó nélkül a célzatos magyarázat úgy értelmezhetette a szóban forgó záradékot, hogy Erdély nem tartozik ugyan segítséggel Mátyásnak a király részéről megindított háboruban, de ha a török a támadó, akkor Erdély is köteles fegyvert fogni. Legalább úgy hiszszük, hogy Báthory e célzatos magyarázatnak akarta útját állani az „Erdélynek” közbeszurásával. Péchy és Erdélyi nem merték e pontot megváltoztatni s így hosszas veszteglés után eredmény nélkül távoztak.²⁹ Báthory ez eljárást nyugodtan tűrte. A türelmes önvédelem tulajdonkép nagy erőt adott volna a fejedelemnek az udvar kétszínű s gyöngé politikájával szemben. De Báthoryt messze ágazó terveinek bonyodalmai oly helyzetbe sodorták, mely újabb alkalmat nyújtott az udvarnak a támadások folytatására.

Még nem volt erdélyi fejedelem, midőn a lengyel trón elfoglalására készült. Összeköttetései voltak azokkal az elégületlenekkel, a kik 1606 óta Zebrzydowszky és Radziwill vezetése alatt veszedelmes mozgalmat indítottak III. Zsigmond ellen. Báthory e törekvéseit valószínűleg Bocskay is támogatta.³⁰ Úgy látszik, hogy különösen egy Herbut nevű lengyel úr közvetítette Báthory érintkezéseit Zebrzydowszky pártjával. Herbut előkelő, de könnyelmű és izgága ember volt, Nem lehetetlen, hogy annál nagyobb reményeket keltett Báthoryban, mennél nagyobb szüksége volt Ecsed urának pénzére. Meg is egyezett már a fiatal trónjelölttel a királyi méltóság elfogadásának föltételeiben. Nem tudjuk, hogy eléggé megbízható párthiveket toborzott-e Báthorynak, de annyit tudunk, hogy Zsigmond hivei Báthoryt tekintették az elégületlenek trónjelöltjének.³¹ Zsigmond király 1607 nyarán

Guzownál legyőzte a felkelőket. Nápolyi Péter, az erdélyi diplomata, ki a lengyel viszonyokat jól ismerte, a guzowi vereség után azt írja, hogy Báthory megválasztása többé nem lehetséges. „Ha vagyon is oly szándoka Báthory Gábor uramnak”, – mondja Nápolyi, – jobb elhagyni, mert minden igyekezeti hiába leszen.”³²

Csakhogya Báthory nem hagyta el. Úgy hitte, hogy növelve fejedelmi hatalmát, még elérheti a királyi trónt. Moldvai és oláhországi politikája összefüggésben volt lengyel terveivel. Rendelkezni akart a két vajdaság erejével.

Már pedig nem igen rendelkezhetett Moldvával, hol a még gyermekkorú Mohila Konstantin uralkodott a lengyelek segítségével. A tartomány városaiban lengyel őrség volt elhelyezve, a vajda Zsigmond király vazallusa volt, Báthorynak nagyon kényelmetlen volt az ily szomszédság. El nem üzhette Konstantint, de legalább szövetségesévé akarta tenni, hogy így felhasználhassa céljaira. A vajda, ki igen nehéz helyzetben volt a portával s az ellenségeit támogató oláh vajdával szemben, szívesen ráállott a szövetségre 1608-ban, nemcsak segítséget ígérve Báthorynak ellenségei ellen, hanem nyolczezer forintnyi ajándékot is. De Konstantin nem birt fizetni, elég baja volt a portai adó előteremtésével. Báthory megharagudott, 1609 júniusában visszaküldötte Jassyba a moldvai hitleveleket s visszakérte az erdélyieket. Konstantin nem akarta visszaadni a hitleveleket, hanem novemberben kincstartójától ajándékokat s kétezer forintot küldött a fejedelemnek az adósság törlesztésére. Báthory nem fogadta el a pénzt s letartóztatta a kincstartót mindaddig, míg az erdélyi hitlevelek meg nem érkeztek Jassyból.³³ Ekkor már úgy gondolta, hogy nemsokára még érzékenyebben büntetheti a lengyelek vazallusát.

Igy gondolkodott akkor Radulról is. Kezdetől fogva el volt szánva arra, hogy a császári udvar e kipróbált hívét nem türi meg szomszédságában. Hozzájárult még az is, hogy Báthory András halálát s Erdély romlását meg akarta torolni az oláh népen s fejedelmén. Uralkodása legelső tényei közé tartozott az a levél, melyben Weiss Mihály brassai senatortól tanácsot kért Radul elüzetéséről. Konstantin vajda is örömet támogatta volna Báthoryt az oláh vajda ellen. Weiss azt felelte, hogy jobb a biztos béke, mint a remélt győzelem s hogy Radul gazdag, ravasz és hadi dolgokban jártas ember. Weiss leginkább Brassó érdekeit akarta megóvni, de szavának nagy súlya volt. A fejedelem még nem érezte magát elég erősnek a támadásra s elfogadta a jó tanácsokat is. Radul sem számíthatott a testvéri viszálylyal elfoglalt ausztriai ház rögtöni segítségére, azért örült, hogy megköthette a szerződést az erdélyi küldöttséggel az argysi kolostorban 1608 május végén.³⁴

Egyelőre úgy látszott, hogy a felek komolyan veszik a szövetséget, de csakhamar felébredt a kölcsönös gyűlölet és gyanakodás. Báthory jól ismerte Radul összeköttetéseit Mátyás udvarával, meglepetésektől tartott s olykor készült is a védelemre. Radul pedig hallotta, hogy mennyire gyalázza őt Báthory, attól tartott, hogy ellene ingerli a törököt, békíteni is próbálta haragos szomszédját, de előre látva a veszedelmet, menedékhelyet igyekezett magának szerezni Lengyelországban s Magyarországon.³⁵

A daróczi találkozás után kitűnt, hogy mennyit érnek a moldvai s oláh szövetségek. Midőn a fejedelem segítséget kért Thurzó készülődései ellen, Moldva egy embert sem küldött, az oláh csapat pedig akkor érkezett meg, mikor mindennek vége volt.³⁶ Most már csordultig telt a pohár. A fejedelem alig bírta fékezni haragját, kivált Radul ellen.³⁷

Mind jobban növekedett tehát Báthory ellenségeinek száma s gyűlöletük sem csillapult. A lengyel király neheztelt reá a moldvai ügy miatt és talán az iránt sem volt közömbös, hogy Báthory még folyvást hiveket akart szerezni magának a lengyel urak közt. 1610 nyarán egy feltűnést keltő eset fokozta a lengyelek elkeseredését. Egy hajdú csapat Stadniczky hívására Lengyelországba ment s ott kegyetlenül pusztított és zsákmányolt a főur ellenségeinek birtokain. Sokan azt hitték, hogy a hajduk Báthory tudtával vonultak ki, de a fejedelem határozottan tagadta.³⁸ Akárhogy történt, a hajdukaland újabb ösztönt adott a lengyeleknek arra, hogy Erdélynek bajait gyarapítsák. Kendit és társait nem csupán Mátyás

király egyes hivei, hanem a moldvai s oláh vajdák és a lengyel főurak is biztatták. Kornis Zsigmond és Sarmasághy 1610 augusztusában Moldvában voltak és türelmetlenül várták az alkalmat, hogy Erdélybe törhessenek.³⁹

Kendiék készülődése s a második kassai szerződés meg nem erősítése gyorsaságra ösztönözték Báthoryt. Konstantinápolyban élénkebben sürgette a két vajdának letételét. Báthory ügye ekkor rendben volt a portán. Juszuf császár, a ki a fejedelmet Darócra kísérte, Konstantinápolyban nem győzte dicsérni Báthory hűségét, erényeit s kiváló testi erejét. Az 1610 szeptember 23-án megérkező Petky Jánost, mint Erdély követét, nagyon jól fogadta a porta. A két vajdára nézve határozott választ nem adtak a követnek; azt mondták, hogy az ügy vezetése a budai basára van bízva. Már pedig Hasszán basa dicsérte az erdélyiek hűségét, azt mondta rólok, hogy „az szép kifolyó kútforrás az forrásából isznak.” Báthorynak pedig azt írta, hogy mi „az hatalmas győzhetetlen császáruk kedves gyermekének tudgyuk édes fiam felségedet lenni.” Ez nem volt csupa szóvirág; Báthory úgy gondolta, hogy a porta szívesen veszi, ha valaki megszabadítja a két vajdától, a kik a lengyel és német pártfogásban biztak. A végbeli basák nem küldöttek ugyan jelentékeny segítséget Erdélybe, de mégis támogatták Némethy Gergelyt, midőn Magyarországon hadat gyűjtött a fejedelem számára. Azért nem vette a fejedelem igen komolyan a Petkyvel megérkezett császárnak azt az intését, hogy ne hozzon idegen katonaságot az országba. Ibrahim ajándékokat és szép szavakat is hozott az intés enyhítésére és ezekre többet adott Báthory, mint kellett volna.⁴⁰

Lengyelországból is jó hírek érkeztek. Úgy látszik, hogy valamelyik lengyel nagy úr jó üzenetet küldött Báthorynak. Báthory számított Zsigmond király oroszországi bonyodalmaira; a törököt figyelmeztette a növekvő lengyel hatalom veszélyességére s alighanem maga is küldött követeket Moszkvába, hogy izgassa az oroszokat a gyűlölt lengyel uralom ellen. Széles jó kedv uralkodott Báthory környezetében, már azon gondolkodtak, hogy a havasalföldi vállalat után hányféle úton törnek majd Lengyelországba. El volt terjedve akkor Erdélyben az a hír, hogy Báthory emberei a nagy evés, ivás s táncolás közben ilyeneket mondogattak: „Ez országot pusztítsuk el s az scythiai magyarokként vegyünk más országokat s azt éljük, míg ez az ország megépül.”⁴¹ Ez a hír mutatja, hogy bizonyos erdélyi körök nem a legjobban vélekedtek Báthory terveinek államférfiúi komolyságáról.

S nem volt-e alapja vélekedésüknek? Báthory úgy tüntette fel a dolgot, hogy az ellene készülő támadást akarja megelőzni. De vajjon jól volt-e választva az idő a támadásra ép akkor, midőn a török biztatása csak határozatlan volt, de az összes szomszédok ellenségeskedése igen határozottan nyilvánult. A lengyel korona délibábja hinárba csalta az ifjú fejedelmet. És mintha nem lett volna elég a külső ellenség, közvetlenül a támadás előtt a legnagyobb kiméletlenséggel lázította maga ellen alattvalói egy hatalmas osztályát. Báthory gyűlölte a szászokat, mint németeket, mint szabadságaikhoz makacsul ragaszkodó polgárokat s mivel tudta, hogy veszély esetén magyar fejedelem nem igen számíthat hűségükre. Vegyük hozzá, hogy szabadabban kívánt rendelkezni vagyonukkal s területükkel.⁴² Már eddig is voltak surlódásai a szászokkal. Az 1609 tavaszi országgyűlésen 25,000 forint rendkívüli adót vetett ki rájuk. Gúnyolta a szászokat, midőn rovásukra lakomázott városaikban, s egy alkalommal elfogatta a szebeni Rhener Jánost hűtlenség gyanúja miatt, egyszersmind elkobozván sok ezer értékű árúját. Nagy összeget és sok hadi szert követelt a szászoktól, midőn a daróczi találkozás után háborúra készült. Jóval kevesebbet kapott, semmint várt.

Midőn 1610 végén nagy hadi vállalatára elindult; alkalmasnak látta az időt arra, hogy megbüntesse az engedetlen szászokat. Szeben városát akarta fővárosává tenni, mert szüksége volt oly erősségre, a hol meghuzhatja magát, ha bajba kerül s a honnan a két vajdaság és esetleg más országok ügyeit is könnyebben vezetheti, mint Kolozsvárról. Különben is vádolta Szebent Báthory András halála miatt.

A szebenieknek feltűnő volt Báthory nagy hadi készüllete. Követséget küldöttek hozzá, mely arra kérte a fejedelmet, hogy kevés kísérettel látogassa meg városukat. Báthory el akarta

oszlantni a szebeniek gyanuját, a mi nem sikerült ugyan teljesen, de mivel a polgárok ellenállás esetén még nagyobb bajtól féltek, megnyitották kapuikat. Egyszerre csak azon vették észre magukat, hogy Báthory december 11-én néhány ezer ember élén elfoglalta városukat. December 17-ére országgyűlést hívott össze új fővárosába. Az országgyűlés arra volt hivatva, hogy törvényes szint adjon az államcsinynek. Imrefi kereste az adatokat Szeben hűtlenségének bebizonyítására. A történeti bűnökön kívül egyebet nem bizonyíthattak a városra, mint azt, hogy a tanács habozott, vajjon bebocsássa-e a fejedelmet. Ez alapon az országgyűlés kimondotta, hogy a város egész községi vagyonával együtt a fejedelem birtokává lett. A bécsi udvari kamara is alkalmazta e módszert, ha pénzt akart szerezni egyes áldozatul kiszemelt magyar főurak vagyonából. Szomorú napok virradtak most az elítélt fővárosra. Báthory nem elégedett meg az országgyűlésen kimondott büntetéssel. Fenyegetőzött, hogy megöleti a tanácsot és a százak tanácsát, feldulatja az egész várost, ha százezer forintot le nem fizetnek neki. Végre megelégedett az összeg felével, de a nagy kegyelem kieszközléseért Imrefinek is járt kétezer forint. Azután a polgárok a fegyvereket Báthory parancsára minden házból a piacra, a fejedelem szállása elé hordották. S hogy általában az egyéni tulajdont s női erényt minő tiszteletben részesítették Báthory és katonái, alig kell bővebben elmondanunk. De az igazság kedvéért megjegyezzük, hogy az erdélyi magyarok közül még azok is, a kik Báthory eljárását politikai hibának tekintették, mintegy a nemesis művét látták Szeben pusztulásában. „Ők minden változásokban magokat oltalmazták, olyankor hiztak, a mi romlásunk nekik volt hasznokra” – mondja Mikó Ferenc.⁴³

Rögtön kitünt, hogy minő hiba volt ép most, a veszedelmes hadjárat kezdetén így elkeseríteni a szászokat. Báthory meg akarta lepni Radult. De Weiss Mihály, Radul régi jó barátja, titokban tudatta a vajdával, hogy mi készül ellene. A válogatott lovassággal előre küldött Bethlen Gábor már nem foghatta el a vajdát, ki kincseit összeszedve Moldvába menekült. Báthory az 1611. év elején Oláhországba érkezett, oláh fejedelemnek czimezte magát s Tergovistból január 7-én a portára küldötte Keresztesi Pált. Keresztesi Konstantinápolyban előadta urának nagy politikai terveit. Az oláh fejedelemséget Báthory magának kérte, de úgy látszik, hogy ez ajánlat el nem fogadása után Keresztesi Báthory megbizásából a fejedelem András nevű testvére számára kérte a vajdaságot. Báthory a moldvai vajda helyébe Istvánt, János vajdának fiát ajánlotta, a kinek ügyét az angol követ már hosszabb idő óta hasztalanul igyekezett előmozdítani a portán. Keresztesi azután fejtegette, hogy urának nagy pártja van Lengyelországban. Ha a maga, továbbá a két vajdaság erejével, s a szultán parancsára hozzá csatlakozó tatársággal most támadhatná meg Lengyelországot, midőn Zsigmond Moszkvában van elfoglalva, könnyen kivivhatná Báthory István koronáját. A Keresztesit kísérő csausz Báthorynak azt a nyilatkozatát terjesztette, hogy az oldalára kötött karddal még a magyar koronát is megszerzi.

A portán igen kedvezőtlen benyomást keltettek Báthory terveit. Eddig csak néhányan ismerték azokat s talán azok sem tudták, hogy hová törekszik a nagyravágyó vazallus. Nagyon megköszönték Báthorynak a jó szolgálatot, de félre nem érthető módon tudatták vele, hogy ne fáradjon a vajdaságok osztogatásával. A portának már vannak jelöltjei. Oláhországot a Konstantinápolyban nevelkedett Michne Radulnak szánták, Moldvát pedig egyelőre nem akarják bántani. A török el volt foglalva Perzsiával, az európai dolgok minél simább elintézését kívánta s csupán ez okból is kelletlenül fogadta Báthory nyugtalan terveit. A kajmakám csodálkozva kérdé Starzertől, Mátyás követétől, hogy tulajdonképen kiből bizik Báthory, mikor ellenségeivé teszi a moldvát, az oláht, a lengyelt s a törököt. Fialat bolondnak, bolondos királynak nevezték a portán a fejedelmet, kinek hatalma a havasalföldi hadjárat óta meg volt rendítve.⁴⁴

Gunyosan jegyzi meg Mikó, hogy „így mi a hajduknak megvevők az országot, elpusztíták, dulák, égeték. Onnat mi sem Moldovára, sem Lengyelországra nem menénk.” Báthorynak vissza kellett vonnia hadait, csak Lugosi Jánost hagyta ott az új vajda mellett

„valami négyszáz lóval”. De Serbán Radul időközben moldvai s lengyel csapatokat gyűjtött s tavaszra kelvén az idő, Michne Radulra tört. Az oláhok a régi vajdához pártoltak, a kis erdélyi csapaton könnyű győzelmet aratott Radul; maga Lugosi is ott veszett. Radul most Erdély ellen készült.

Weiss két brassai senatorral Radulhoz utazott. Megbeszélte vele a hadjárat tervét s kalauzokat hagyott nála. Most bebizonyult, hogy Weiss Mihály nem ok nélkül figyelmeztette Báthoryt Radul hadvezéri ügyességére. Valóban e tekintetben Báthory nem mérközhetett vele. Radul az ó-sánczi szorosnál kelt át a hegyeken ott, a hol nem várták. Visszaszorította Báthorynak a tömösi szorosnál álló csapatait s július 9-én tábort ütött Brassó falai alatt. Az erdélyi sereg majdnem kétszer akkora volt, mint a Radulé. A Szent-Péter és Brassó között elterülő síkságon ütközött össze a két ellenfél. Radul volt a támadó, de a székelyek visszaverték. A győzelem felbontotta a rendet Báthory táborában. Radulnak a papirosmalom mögé rejtett lovasai gyors támadással teljesen megzavarták az eddigi győzőket. Ekkor Radul újra támadott és szétverte Báthory seregét. A fejedelem nagy bajjal menekült, seregének jó részét a csatatéren hagyva. Elesett Imrefi is, a hízelgő tanácsadó, a ki főszerzője volt a szerencsétlen kalandnak. Talán az a magyar lovasság gázolta el testét, melyet Kendi vezetett Radul táborába. Majdnem egy hónap mulva temették el Imrefit Weiss parancsára, a ki a százok Hámánjának szokta volt nevezni Báthory e rossz geniusát.⁴⁵

A fejedelem ügye e perczen veszve látszott, annál is inkább, mert a brassai csata napján már utban volt a magyar király hadserege Forgách Zsigmond vezetése alatt. Történetírásunk felfogása szerint Forgách támadása jó részt Thurzó Báthory ellen érzett személyes gyűlöletének tulajdonítható. Pedig nem egészen így áll a dolog. Thurzó nem volt barátja az Erdély ellen tervezett háborúnak. Ha duzzogva félre áll, semmit sem akadályozott volna meg. Inkább magára vállalta a dolgok intézését, hogy a mennyire lehet, jó végre fordítsa a szerinte czélszerűtlenül tervezett vállalatot. Nem ellenezte Cesare Gallo útját a két vajdához, csak arra figyelmeztette Serbán Radult, hogy előrenyomulása nem biztosít neki jogot Erdély birtokára. Legjobban szerette volna, ha az udvar megerősíti a második kassai szerződést. De Pécsi Simon és Erdélyi eredménytelen útja után is azon volt, hogy a tárgyalások fonala meg ne szakadjon. A király követei Erdélybe utaztak 1611 elején s Báthory Wesselényi Istvánt és Frátert még Radul győzelme előtt Bécsbe küldötte a Thurzóval kötött szerződés kassai szövegének megerősítésével. Azonkívül Báthory a maga és az erdélyiek nevében kiállított reversalist ígért, melynek értelmében segítséggel tartozik a magyar királynak, ha a török támadja, de egyszersmind magának is segítséget kér, ha a porta őt támadja. Thurzó nagyon ajánlotta a követektől átadott szerződés megerősítését. Mind hiába. Bécsből megparancsolták az erdélyi hadjáratot. Thurzó 1611 június 15-ére Eperjesre hívta a felső-magyarországi rendeket. A gyűlés elhatározta a személyes felkelést s a megyei katonaság táborba szállását – a hajduk ellen. Erdélyről a nyilvános tárgyalások nem igen szóltak. Thurzó is azt remélte, hogy a hadjárat céljait az eperjesi határozatok értelmében bizonyos korlátok közé szoríthatja.⁴⁶

Annál többet remélt Forgách Zsigmond, midőn június 29-én kiindult Kassáról a rég óhajtott hadjáratra, körülbelül ötezer emberrel. Átkelve a Tiszán, serege ugyancsak megszorodott. Nagy András, a rettegett és gyűlölt hajdúvezér 1611 elején Báthorynál volt, de még Serbán Radul támadása előtt Magyarországra szökött. Elpártolásának főoka az volt, hogy értesült az eperjesi gyűlésről. Nem birta megakadályozni Forgách átkelését a Tiszán, jónak látta tehát megadni magát. Forgách most azt hitte, hogy minden meg van nyerve. A hajduk segítségével akarta elfoglalni Erdélyt a hozzá tartozó vármegyékkel együtt. Thurzó megijedt s Tokajba sietett Forgáchhoz. A nádor a hajdukat ártalmatlanná akarta tenni, nem bizott hűségükben s attól tartott, hogy szövetségük „nagyobb tüzet és zűrzavart” fog támasztani. Forgáchot azonban nem birhatta mérsékletre és óvatosságra. Forgách reményeit még fokozta az, hogy a hajduk elfoglalták Sarkadot, Kerekit, Telegdet néhány más kisebb

bihari erősséggel együtt. Várad ellen nem boldogult Forgách, pedig e törekvésében a nádor is támogatta. Ott Rhédey kapitány „megfelelt tisztének hazája és nemzete javáért,” noha oly beteg volt, hogy a maga erejéből mozdulni sem tudott.⁴⁷ Forgách Szabolcson, Szatmáron és a Szilágyságon át Kolozsvárnak tartott, hogy Serbán Radullal minél hamarabb egyesülhessen. Zilahon értesülve Radul diadaláról, Sennyei Pongráczot és Kornis Zsigmondot előre küldötte Kolozsvár elfoglalására. Midőn utánuk akart indulni, seregében lázadás keletkezett. A felső-magyarországi nemesség nem akart tovább menni: azt mondták, hogy a katolikusok törnek Báthoryra, hogy szégyen magyarnak az egyetlen fejedelem ellen támadni, a ki semmit sem vétett a király ellen. Hivatkoztak az eperjesi határozatokra. Hangulatukat jellemzik a Forgách támadásával foglalkozó egykorú versnek következő sorai:

Pápa akaratja: egy magyart másikra
Támasszon egymásra: őket elfogyassa;
Mit vétett ellened neked Erdélyország,
Ellenséged mert volt neked csak hajduság.⁴⁸

Sokan elhagyták a tábor, az ott maradtak is kelletlenül követték Forgáchot, a ki július 21-én érkezett Kolozsvárra. A város néhány napig ellenállott, de július 25-én megadta magát. Forgáchot itt még nagyobb öröm érte, sok erdélyi jelent meg táborában. Ezek közt volt Sarmasághy Zsigmond, a ki 1610 végén Kendiéktől Erdélybe szökött s most újra elpártolt. Vele jött Kemény Boldizsár, a későbbi fejedelem atyja és Petky János, a volt erdélyi kancellár, a „Virtus és Voluptas vetekedésének” fordítója, a kinek nejét, mint akkor beszélték, Báthory meggyalázta, midőn Petky a portán járt követségben.⁴⁹ A Thurzótól kapott utasítás szerint Forgáchnak Kolozsvárnál meg kellett volna állapodnia. A nádor talán úgy számított, hogy a Kolozsvárra összehívott országgyűlés beleegyezésével vagy az új fejedelem, vagy Báthory oly feltételeket fogadna el, melyekben az udvar is megnyugodhatnék. De Forgáchnak még nem kellett a béke, tovább ment, elfoglalta az üresen hagyott Gyula-Fejérvárt s augusztus 5-én Szerdahelynél ütött tábor, nem messze Szebentől, a hol Báthory tartózkodott. Radul is Szeben felé tartott, de alkalmas tüzéség és gyalogság hiányában nem foghattak a várnak derekas ostromához. A szerdahelyi táborban megjelent Bethlen Gábor is, Erdélynek ekkor tekintélyre és vagyonra első főura, a ki Forgách állítása szerint hűséget esküdött a királynak. Úgy látszik, hogy Bethlen ki akarta kémlelni Forgách szándékait s talán hajlandó lett volna a fejedelemséget elvállalni, ha a török fenhatóságát Forgách feltételei meg nem sértik. Hanem úgy vette észre, hogy Forgách helyre akarja állítani azt a német uralmat, „a kinek elrązásáért sok halmot raktak az erdélyiekből.” Azért visszaérve Dévára, megizente Forgáchnak, hogy elindul a török császár segítségének sürgetésére.⁵⁰ Más csapás is érte ekkor a reményekben még mindig kifogyhatatlan hadvezért. Nagy András meghallotta, hogy Bosnyák Tamás Bajom várát, a hajdúvezér tulajdonát elfoglalta, s hogy háborgatja a debreczeni harminczad jövedelmében is, melyet Báthory ajándékozott e változékony hívének. Több se kellett Nagy Andrásnak Szebenbe szökött Báthoryhoz, a ki már úgy is kísértgette, azután Magyarországra sietett s megverte Bosnyák Tamást Diószegnél. Báthory a Bosnyáktól nyert zászlókat a töröknek küldötte. Ekkor Erdélyben lényegesen megváltozott a hangulat Forgách rovására.

A Radullal egyesült Forgách augusztus 24-én tábor ütött Medgyes mellett, hova a következő napra országgyűlést hívott össze. Itt akarta fejedelemmé választatni magát. Hanem oly kevesen jelentek meg, hogy a gyűlést nem tarthatta meg. A székelyek nem akartak elpártolni Báthorytól s ezt az alkalmat Radul felhasználta a székely föld feldulására. Forgách nem állott neki segíteni. Tizenkét napi pusztítás után az egyesült csapatok Radul ajánlatára Brassó elé vonultak. Itt tudták meg, hogy Báthory elhagyta Szebent, elfoglalta Szász-Sebest és Medgyesnek tart. Forgách utána akart menni, de az oláhok a székelyektől szerzett zsákmánnyal haza felé takarodtak. Azt mondták, hogy védelmezniök kell országukat a török és tatár ellen. Most látta csak Forgách, hogy miért kívánkozott Radul Brassó felé. Alig hogy

Radul elhagyta Erdélyt, a Bethlentől megsürgetett török segítség is átkelt az erdélyi határon. Forgách próbálta ugyan megakadályozni a tatárok átkelését, de több baja volt saját embereivel, mint az ellenséggel. Hiába igyekezett Czobor Mihálylyal, Nyáry Istvánnal, Melith Péterrel s Bocskay Miklóssal együtt féken tartani seregét, haza vágyódó katonái nem engedelmeskedtek. Szeptember 18-án kénytelen volt Radul után menni Oláhországba. Midőn innen még egyszer vissza akart fordulni Erdélybe, a magyar katonák azzal fenyegették, hogy megkötözik s úgy viszik Báthorynak. Le kellett tehát mondania a hadi vállalatokról. Szeptember 29-én érkezett Forgách Radullal a moldvai határhoz. A következő napon egy erdőben a tatárok és oláhok táborára törtek, elvették összes ágyuit és szekereit. Radul most elvált Forgáchtól. Ekkor a megfogyott csapatok vezére a legrövidebb uton szeretett volna haza jutni. Egy kalugyer s egy Mármarosban született szatmári katona megígérték, hogy a hegyeken át Mármarosba vezetik a sereget. Forgách nagy jutalmat ígért nekik. Azonban a vezetők maguk sem ismerték az utat. Tíz napig bolyongott a hadsereg uttalan utakon. A hideg, az éhség s a fáradság miatt az emberek és lovak nagy része elpusztult. A fejedelemség keresésére indult főuraknak lóhus volt a tápláléka. Egyszerre a kalugyer is eltűnt, már azt hitte a kimerült csapat, hogy nem menekül ki a hegyekből. Végre két pásztorra akadtak, a kiktől megtudták, hogy Mármarostól ugyan messze vannak, hanem a moldvai Kimpolung nem messze van tőlük. Innen azután Szucsavába tértek, ott kissé felfrissültek s november 19-én, a lengyel határszélen át, a homonnai uton Kassára érkeztek.⁵¹ Forgách hadseregének talán felét sem hozta haza.

A gúny tárgyává lett hadvezér itthon is nagy zavart talált. Nagy András diószegi győzelme jeladás volt az általános hajdúlázadásra. Nagy volt az ijedelem Kassán. Cesare Gallo és Kis Lukács, a szepesi kamara pénztárnoka, nem mertek kimozdulni Szatmárból, mert Nagy András leselkedett reájuk. Kassán oly égi jeleket láttak, melyek Bocskay idejére emlékeztettek. A nádor fegyverre szólította a nemességet, segítséget kért a lengyeltől, a királytól s fogadott hadat, a hol csak tudott. Hanem a megyék csak „ráklábon ballagtak.” Attól tartottak, hogy Báthory ellen viszik őket. Nagy András már Kállót merete ostromolni a törökökkel együtt. De itt vereséget szenvedett, még nagyobb, mint Ladánynál. A nádor most örült, hogy Báthory is hajlandó a békére. Hanem Forgách és Czobor, a nádor veje folytatni akarták a háborút. Thurzó, a kinek előrelátását az események oly fényesen igazolták, most már könnyebben beszélt. „Ha Forgách uram még is örüli és kívánja az lóhust és búdosást, ám lássa” – így nyilatkozott s decemberben fegyverszünetet kötött Báthory megbizottjaival Tokajban. Báthory kötelezte magát, hogy követeket küld Mátyáshoz s a magyar országgyűlésre, hogy kiadja a hajdúk közé menekült jobbágyokat s hogy a régi hajdúságot csendességben tartja.⁵²

Békében akart élni nyugati szomszédjával, hogy megfékezhesse engedetlen alattvalóit. Brassó, a szász föld leggazdagabb városa, nem akart Szeben sorsára jutni. Lehetetlen volt kicsinyelni ez ellenállást a polgárok vagyona, a város földrajzi helyzete s közjogi állása miatt. Brassó ura volt a Havasalföldre vezető legfontosabb utnak s fenhatóságát kiterjesztette az egész Bárczaságra, sőt Fogaras egy részére is.⁵³ Növelte a mozgalom jelentőségét, hogy oly ember állott élén, a ki nem könnyen hajolt meg. Weiss Mihály, a brassai senator, ki csak 1611 karácsonyán lett bírónak, művelt, világlátott és diplomáciai dolgokban tapasztalt ember volt. Báthorynak eleintén jó szolgálatokat tett, de mindinkább meggyűlölte a szászokkal szemben annyira kiméretlen fejedelmet. Weiss büszke volt a szászok szabadságára, azt képzelte, hogy Nagy Károly küldte őket Erdélybe. Nem volt elvi ellensége a nemzeti fejedelmeknek, de Báthoryval szemben bárminő külföldi hatalommal szívesen szövetkezett Erdély ellen. Brassó nagysága volt törekvéseinek központja. „Én a városé voltam s vagyok s nem az enyém” – írta Báthorynak és e szavaknak súlyt adott élete feláldozásával. A szász történetírás e hőst Jósika Miklós regénye is az államférfiúi bölcsesség és önzetlenség példájának tünteti föl. De úgy látszik, hogy e nyakas polgár, a ki nemességet szerzett magának s a brassai aranypénzek egy

nemét a saját czimerével verette, bizonyos hiú képzelgéssel vállalkozott a dictator szerepére. Szász eredetű ellenségei azzal vádolták, hogy a kancellárságra törekedett.

Eleintén pénzzel s éber vigyázattal távolította el Báthory hadait Brassó falaitól, leplezve ellenséges szándékát. De Serbán Radul győzelme után a brassaiak krónikásuk szavai szerint felmondották a fejedelemnek a tüzet és vizet. Keserűen csalódtak a Forgách vállalatához fűződött reményeikben. A kassai generalis kivonulása után csupán Brassó daczolt még Báthoryval a szász községek élén. Weiss oly kevéssé vesztette el bátorságát, hogy tüzelni mert a Báthory segítségére érkező török csapatokra. Omér pasa azonban nem bántotta Brassót. Valószínű, hogy a szászok megvesztegették, de különben is elvégezte már teendőit Erdélyben, mert Forgách és Radul megszöktek előle. Nem azért küldték, hogy Báthoryt erősítse, hanem hogy a török fenhatóságát védelmezze s a fejedelem örült, hogy nagy ajándékok árán megszabadithatta országát az alkalmatlan segítségtől.

Weiss fentartotta összeköttetéseit a portával s az itt szerzett pártfogás segítségével Brassó szerződést köthetett Michne Radullal, az új oláh vajdával. A városnak szüksége volt e szövetségesre első sorban azért, hogy élelmet szerezzen Oláhországból. Báthory érezte, hogy Brassó hosszadalmas ellenszegülése felbátorítja még valamennyi külső s belső ellenségét. Szerette volna hódolatra bírni a várost. Többi közt a hozzá hű Weyrauch Dávid kőhalmi királybíró útján szőlította engedelmességre a lázadókat. Weiss erre azt izente, hogy nem hisz a fejedelem kegyelmében s nem bánja, ha az egész ország reá támad, „van mivel megvendégljük, a bors az ágyukban van.” Báthory legalább a Brassóval tartó községeket akarta megfenyíteni. 1612 márczius végén indult ellenük s elfoglalta a kis bárczasági községeket Hermány kivételével. A nem igen erős templomkastélyt egy cseh származású festő védelmezte. Az ostrom sikertelensége eléggé bizonyítja, hogy Báthorynak nem volt elég ereje a lázadás fészkének elfoglalására.

Különben így is nagy csapást mért Brassóra. A város összeköttetési éjszak felé el voltak vágva s kivált Töröcsvár elfoglalása miatt az Oláhországgal való közlekedés is rendkívül meg volt nehezítve.⁵⁴

Brassót a kiéheztetés veszélye fenyegette. E válságos pillanatokban nagy örömet szerzett a brassaiaknak az a hír, hogy a török vállalatot indít Báthory ellen. 1611 végén ugyanis a fejedelem Giczy Andrást a portára küldte. Giczy hajdú volt és Illésházy pártfogásából emelkedett.⁵⁵ A Mágócsy család szolgálatában forgolódva, munkácsi kapitánynya lett. E hivatalát mindenféle zsarolás és kegyetlenség elkövetésére használta fel. Végre menekülnie kellett, mert megölt egy kanonokot. Erdélybe szökött s hízelgéseivel csakhamar Báthory kegyébe férközött.⁵⁶

A fejedelemnek 1611 végén tudnia kellett, hogy a portán rosra fordult ügye. Nehezteltek reá, mivel formális engedély nélkül támadta meg Oláhországot és Serbán Radul elüzetése után meg akarta tartani az oláh vajda címét. A brassai lázadás fokozta a porta elégületlenségét. A török jól ismerte a szászok jelentőségét; a basák nem olvasták közömbösen Weiss Mihály levelének e szavait: „Nem hajdú, nem katona, hanem mi adtuk esztendőnként az hatalmas császárnak az adót.”⁵⁷ Pedig az adó kérdése most nagyon égetővé vált. 1611 tavaszán letelt a három adómentes év, Báthory nem akart fizetni s most a reá nézve annyira kedvezőtlen viszonyok közt a Bethlentől kieszközölt kedvezmény megújításáról kellett gondoskodnia. Ily helyzetben igen lényeges dolog volt Báthoryra nézve az, hogy lelkiismeretes és tapasztalt ember védelmezze érdekeit a portán. S ő mégis Giczyre bizta a követséget. Giczy Báthory ellen használta fel a fejedelemtől küldött ajándékokat. Összeköttetésbe lépett Weiss Mihálylyal s a Brassóba zárközött elégületlen nemesekkel. Az ő nevükben bevádolta Báthoryt, zsarnoknak s hűtlen vazallusnak tüntetve fel. Az osztrák követ kapott a jó alkalmon, a renegát Mehemet agának tizenkétezer tallért ígért, ha megbuktatja Báthoryt.⁵⁸ Gyürösi Mehemet kajmakámnak most nagy kedve volt a hűtlen vazallusok buktatására. Serbán Radult már elüzte, 1612 elején Tomsa Istvánt tette moldvai vajdává

Konstantin helyébe. E sikerektől felbátorítva Giczyt akarta ültetni Báthory trónjára. Giczy tizenötezer arany évi adót ígért a portának s arra kötelezte magát, hogy átadja Lippát, Jenőt a hozzájuk tartozó kastélyokkal, városokkal és falukkal.⁵⁹ Giczy június 15-én érkezett Tergovistba. De Michne Radul vonakodott neki segítséget adni. Az erdélyiek pedig nem hallgattak Giczy csábító leveleire. Báthory és Giczy közt könnyű volt nekik a választás. Csak július 21-én vonult be Giczy a lázadó városba. Ezeröttszáz főnyi oláh csapat volt mellette, de három nap múlva az is megszökött.⁶⁰ A portán is megváltozott a hangulat. A budai basa megizente, hogy Giczynek nincsen pártja Erdélyben. A Perzsiából visszatérő Nazuf basa tehát megtiltotta Giczy támogatását.⁶¹

Ezzel a trónkövetelő jelöltsége elvesztette minden jelentőségét. Igaz, hogy a Giczyvel rokon lelkű Nagy András megígérte társának a támogatást. Nagy András az év elején a maga számára kereste a fejedelemséget, most azonban meghódolt Giczynek s azzal biztatta, hogy megöli Báthoryt. A levél a fejedelem kezébe került s a nagy sikerekről álmódó hajdúvezér augusztus 23-án a hóhér bárdja alatt végezte életét.⁶²

Weiss ügyének nem használtak az apró sikérek, a templomkastélyok visszahódítása s a többé-kevésbé szerencsés portyázások a székely földön. A Bárczaság ki volt merülve a székelyek s a hajdúk pusztításai miatt, Brassó városa pedig már roppant összegeket költött a felkelésre. Weiss türelmetlenné lett, nem bírta bevárni a külföldi segítséget, azt képzelte, hogy erélyes támadással megszerzi Giczynek a fejedelemséget. Október 8-án kivonult Brassóból. Weiss sokkal büszkébb volt, semhogy a hadi dolgokban tapasztaltabb Giczy tanácsára hallgatott volna. Október 16-án Földvár alatt megütközött a fejedelem hadaival, kik szétugrasztották gyülevisz zsoldosait. Weiss, úgy látszik, későn gondolt a menekülésre, a Barcza vizénél egy hajdú utólérte s levágta. A csatában vagy negyven brassai tanuló is elesett, a kik a székelyeket megpillantva így kiáltottak: „Énekeljünk, talán nem vágnák le.” A tanulók sirdombját ma is „Studentenhügel”-nek nevezik.⁶³

Weiss halála után Brassó tovább folytatta a küzdelmet. Benkner, a nagyravágyó senator vezette a mozgalmat s a Brassóba menekült nemesek Nemes Balázs és Kálnoki János vezetése alatt támogatták a brassaiakat. Giczy András már lemondott vágyáról. Azonban a porta okult Giczy esetén, nem akart oly vállalatba fogni, mely esetleg nagy háboruba sodorná. Jobb alkalomra várakozott s a nagyvezér néha remélte, hogy Báthory is jobb utra téríthető. Azért a brassaiaknak azt tanácsolta, hogy béküljenek ki a fejedelemmel. Ugyanerre intették őket Bécsből, a honnan segítség helyett csak jó indulatú biztatásokat kaptak. Báthory is megunt a küzdelmet. Megkegyelmezett Giczynek, visszaadta a szász papoknak az 1611-ben lefoglalt tizedjövedelmet s Brassónak is megbocsátott. Szebent ugyan nem adta át a szászoknak, de visszaadta Brassó birtokait háromezer forintért s a Brassóval tartó nemeseknek is megkegyelmezett. 1613 június 3-án Brassó hűséget esküdött Báthorynak.⁶⁴

E csodálatos szelidség összefüggött Báthory politikájának nagy fordulatával. A havasalföldi hadjárat óta megutálta a portát s elég könnyelműen a magyar királylyal kötött szövetségben bizott. Nem volt elég világos tudata arról, hogy mennyire gyűlölik Bécsben. Minden kis hajdúmozgalmat neki tulajdonítottak, követeit kémeknek nézték, s bármily rosszul állott ügye a portán, minduntalan várták, hogy török segítséggel valami fölkelés élére áll. Mátyás eleintén nem akarta megerősíteni a tokaji fegyverszünetet.⁶⁵ Csak 1612 április havában erősítette meg, Thurzó sürgetésének engedve, „a szent békességet”.⁶⁶ Arról szó sem volt, hogy Giczy ellen segítséget adjon Báthorynak. Erre különben a magyar rendek sem voltak hajlandók. Az 1612 július 25-én tartott trencsényi részgyűlés csak a védelmi háború céljából szavazta meg a megyei hadakra szükséges pénzt. A személyes fölkelést megtagadta, mert Forgách kudarcza óta gyanusnak látszott minden erdélyi vállalat.⁶⁷

Báthory a végleges békét sürgette. Bécsben húzták-halasztották, de végre 1613 április 11-én mégis megkötötték. Báthory a szerződésben igen messze ment. Nem kötelezte ugyan

magát a török ellen való segítségre, de a maga és utódai nevében megígérte, hogy Erdély a király seregét területére bocsátja a szükség esetén.⁶⁸

Ennél többet senki sem kívánhatott. De Khlesl gyanakodását és vak gyűlöletét semmi sem irthatta ki. Csak a nádor vette komolyan a szerződést.

Pedig Báthory ugyancsak reá szorult a szövetségesre. Hatalmasabb ellenjelöltje akadt, mint a minő Giczy András volt. Bethlen Gábor híven szolgálta Báthoryt s egy ideig jól érezte magát uralkodása alatt. Báthory bőkezű volt iránta, nagy vagyonú s hatalmas úrrá tette. Ugy hiszszük, hogy Bethlennek sem lett volna panasza, ha a fejedelem mindenben az ő tanácsát követi. De Báthory soha sem bírta megkedvelni Bethlent. A pillanatnak élő, a gondtalanul vakmerő, majd hirtelen elcsüggedő fejedelmet mély s át nem hidalható ellentét választotta el előrelátó és az eshetőségeket nyugodtan latolgató alattvalójától. Imrefi s Kamuthy tanácsai sokkal tetszetősebbek voltak. 1610 végén Bethlen rosszalotta a szászok ellen elkövetett jogtalanságokat s a havasalföldi kalandot. Ezt Báthory nem bírta elfelejteni. Bethlen találkozása Forgáchcsal nem alaptalan gyanúval töltötte el a fejedelem lelkét. Midőn azután Bethlennek a temesvári pasához irt levele a fejedelem kezébe került, Déva ura szeptember 13-án elmenekült. Ha Kapi András és Rhédei Pál még idején meg nem intik, Báthory megölette volna.⁶⁹

Bethlen előbb meglátogatta a temesvári, budai, tolnai s eszéki törököket. Ellátta magát ajánló levelekkel s 1613 februárjában Drinápolyba ért. Nazuf nagyvezir Giczy sorsára gondolva, némi kétkedéssel fogadta Bethlen ajánlatait. De a kajmakám meggyőzte arról, hogy Bethlen több bizalmat érdemel, mint Giczy.⁷⁰ Mindamellet Báthory még fordíthatott volna a maga sorsán. De hihetetlen gondatlansággal hanyagolta el a portai viszonyokat. Giczy árulása óta nem volt embere a portán, csak 1612 decemberében választotta Keresztessit főkövetének. De Keresztessi beteg lett, fia is meghalt, nem akart menni. A fejedelem 1613 április haváig várt s ekkor izente meg Balassi Ferencznek, hogy Borsos Tamással induljanak meg a portára.⁷¹ Balassiék egy Borisi Bernát nevű velencei származású ember is kísérte, a ki már a portán hasznára volt Báthorynak, de most nem sokat segíthetett.⁷² Midőn Balassi és Borsos 1613 júniusában a nagyvezérnek átadták Báthory kívánságait, már késő volt igyekezetük. S a fejedelem még most is tizenöt évi adómentességet mert kérni s határozottan megtagadta Lippa és Jenő átadását. A követek előadása úgy hangzott, mintha kihívás lett volna. A vezér azt kérdezte Balassitól, hogy megbékélt-e Báthory az országgal? Igen, válaszolt a követ. „Hiában szólasz agg szakálú eb, mert én tudom, hogy nem békélt.” Máskor szeretetre méltóbb volt a pasa. Komolyan alkudozott Báthory köveivel, nem akart lemondani Lippáról s Jenőről s abban állapodott meg velök, hogy 1613-ig elengedi az erdélyi adót, de ez évtől kezdve három éven át tizezer aranyat kíván s későbbre még többet.⁷³ De már ki volt adva a parancs, hogy Magyar Ogli és Szkender pasák két felől támadják meg Erdélyt. A nagyvezér nem akarta a dolgot elsiettetni. Voltak pillanatok, midőn a portán komolyan gondoltak arra, hogy Báthory még elfogadja a török föltételeket. Bethlen is gondolt kegyelemkérésre. De mind ezek csak muló gondolatok voltak. Az alkudozásokat leginkább azért folytatták Báthoryval, hogy meglepjék. Így is gyorsabban haladt volna előre a török erő, ha Szkender és Magyar Ogli közt erősebb az egyetértés.⁷⁴ Magyar Ogli augusztus 30-án átlépte a határt a bodzai szorosnál, néhány hét mulva Szkender is megmozdította hadait a Vaskapú alól. Báthory majnem az utolsó perczen határozta el magát arra, hogy mindazt megígéri a töröknek, a mit Giczy András fogadott a portán.⁷⁵ Nagyon sokáig bizott jó szerencséjében. Július elején még azt hitte, hogy Bethlen Gábor vagy törökké lesz, vagy a tengerbe dobják.⁷⁶ De midőn észrevette, hogy elhagyja a szerencse, kétségbeesett erélylyel sürgette Mátyás hiveit a szövetségben elvállalt kötelezettség teljesítésére.

Thurzó meg akarta segíteni Báthoryt. De kezei meg voltak kötve, mert a királyi parancs egyre késett. Khlesl úgy gyűlölte a nádort, mint Báthoryt. Álarczot viselő lázadónak tartotta Mátyás királyi hatalmának egyik legerősebb támaszát. Így ismerték Bécsben a magyar

viszonyokat. Khlesl leginkább azért haragudott Thurzóra, mert nem akart politikája szolgálatába szegődni. Thurzó mindig fenn akarta tartani a békét Erdélylyel, s ha Báthory nyugodtan viselte magát, a nádor nem titkolta az igazat. De Khleslt bosszantották a nádor békét jelentő hírei, mert tudta, hogy a németországi protestánsok Thurzó szavában bizva nem szavazzák meg a pénzt a Khlesltől annyira óhajtott állandó katonaság fentartására. Másrészt Thurzó a német katonaságot nem akarta oly készséggel befogadni, mint Bécsben óhajtották. Most is szivesebben vették volna Thurzó előterjesztését, ha német katonaságot kér. De általában bajos volt katonákat fogadni a pénztár üressége miatt. Thurzó arra gondolt, hogy Serbán Radult, a kegyelmi pénzen Nagy-Szombatban élő volt oláh vajdát felhasználhatná Báthory megsegítésére. Radul már alkudozott is Báthoryval, de a büszke fejedelem igen kemény feltételeket izent hajdani ellenségének. Majd engedett kissé, hanem az udvar előtt nagyon gyanus volt a terv. Német csapatokat nem adhattak Radul mellé, magyar csapatokkal nem merték küldeni, már azért sem, mert Thurzó indította meg a dolgot. Ki tudja, mi lappang alatta? Különben is tudta az udvar, hogy a török, észre járván már az idő, nem megy tovább Erdélynél s ebben a gondolatban megnyugodott lelkiismerete.⁷⁷

Báthory magára volt hagyatva. A szászok ujjongtak örömükben. A székelyek egy része Bethlenhez szított, a másik rész közömbös volt. A nemességre még hatott a Báthory név varázsa, a vidám s adományokat osztogató fejedelem alakja, de a vezér hiányzott. Több mint negyvenezer főnyi hadsereg támogatta Bethlent. Báthory az ellenségnek csak előljáróit sem nézte meg; „annál rettenetesb ijedtséggel való futást krónikákban sem olvastam”, írja Bethlen.⁷⁸

Báthory október 8-ika körül érkezett Váradra néhány száz emberrel. Giczy, Kamuthy Farkas s Wesselényi Pál is vele voltak. Dühös volt, hogy ennyire megcsalatozott a szövetségbe vetett hitében. A segítség elmaradásaért megtorlással fenyegetőzött. „Bizony tromffal ütöm, ha Lippát, Jenőt oda kell adnom is az töröknek” – ilyeneket mondogatott. Sőt Prépostvári Zsigmond, ki a fejedelemre neje üldözése miatt haragudott, azt izené Dóczi Andrásnak, a szatmári kapitánynak, hogy Báthory Váradot át akarja adni a töröknek.⁷⁹ Dóczy kapott az izeneten, noha minden jel arra mutatott, hogy Báthory szivesen fordult volna a török ellen, ha a keresztény szövetséges megsegíti.⁸⁰ Forgách Zsigmond a rakamazi táborból Abaffy Miklós tokaji kapitányt vagy kétezer emberrel el is indította Váradra, nem hogy Báthorynak segítsen, hanem hogy a királynak elfoglalja a fontos végvárat. A Várad megszerzésére irányult vállalat Dóczy közvetlen vezetése alatt állott. Ferdinánd főherceg, a ki kormányzó volt, a mig Mátyás a regensburgi gyűlésből vissza nem tért, jelentéseket kapott Dóczytól s nagyon dicsérte buzgalmát.⁸¹ Báthory nagyon keveslette Abaffy csapatját s állítólag kijelentette a kapitány előtt, hogy Váradot átadja a töröknek, ha a király meg nem segíti. Abaffy ezt meg akarta akadályozni. Giczynek s még néhány embernek szólt a dologról. Október 26-án Giczyvel együtt Báthory hálósobájába nyitott, dicsérni kezdé a fejedelem kardját, arra kérve Báthoryt, hogy mutassa meg neki. A fejedelem rögtön kivonta kardját s átadta Abaffynak. Az előre megbeszélt terv szerint e karddal akarták Abaffyék levágni Báthoryt, de egy inas ajtót nyitott s a gyilkosok megrémültek. A tokaji kapitány más módot gondolt ki. Reábeszélésére Báthory elhatározta, hogy október 27-én délután három óra felé kihajtat a mezőre, hogy meg szemlélje Abaffy embereit. Szilassi János, Ladányi Gergely, Basa János, Zámbo Balázs vagy ötven hajduval várakoztak Báthoryra a Velence-utczában. Mikor a hintó ide ért, két lövés dördült el, a fejedelem kiugrott a hintóból Lónyai Farkassal s Komáromi Andrással együtt. Báthoryt megölték, két hű emberét pedig halálosan megsebesítették. Abaffy elhagyta Váradot, Bécs felé sietett a jutalomért. Giczyre bizta a várat abban a hiszemben, hogy a véres munka részese Váradot megszerzi a királynak. De Giczy Bethlentől várta a jutalmat. Khlesl örült, midőn azt hallotta, hogy a fejedelmet saját emberei ölték meg. Isten ítélete, – így szólt, – a mihez barátaink nem akartak fogni, azt ellenségeink végezték el. Nem tudjuk, hogy kitől várta a püspök e veszedelmes baráti szolgálatot. Hanem a

gyűlölet rossz tanácsosa volt. Arra ugyanis nem gondolt Khlesl, hogy a szerencsétlen fejedelem cserbenhagyásával oly uralkodót segített az erdélyi trónra, a kihez képest Báthory ugyancsak ártatlan ellenfél volt.⁸²

69. L. Komáromy András, A Bübájos Báthory Anna. (Századok, 1894. 298.) Gyulaffy Lestár Történeti Maradványai. (Mon. Hung. Hist. II. oszt. XXXIII. 50.)
70. A bevonulás napját sokan hibásan írják. Helyesen van Szilágyinál, Erdélyi Orsz. Emlékek. VI. 10. V. ö. Hermann Roth, Der siebenbürgische Fürst Gabriel Báthory. (Programm des ev. Gymn. in Mediasch, 1890/1.) 12.
71. Borsos Tamás, Vita vel potius peregrinatio. (Kemény és Kovács, Erdélyorsz. Tört. Tára, II. 37.)
72. Szilágyi, Báthory Gábor (Pest, 1867.) 58. 59. Mikó. Erdélyi Történelmi Adatok, II. 328. s Dr. Bernauer cikke az Archiv für oest. Geschichte XVIII. kötetében. A hajdúk követeire nézve I. Szamosközy Tört. Maradványai, (Mon. Hung. Hist. II. XXX. 365.) Hammer (Geschichte des osm. Reiches, II. 721.) tévesen beszél Giczy követeiről. Alighanem Bathó Gáspárról akar beszélni, a kit Nagy és Elek küldöttek, mint Szamosközy egészen hiteles jegyzetéből tudjuk.
73. Szilágyi, Báthory Gábor, 299. Erdélyi országgyűlési Emlékek, VI. 90. 170. Wolfgangi de Bethlen Historia de Rebus Transsylvanicis, VI. 505., 525. Komáromy András, Az 1607/8-iki hajdúlázadás történetéhez (Hadtört. Közl. 1891. 234; 1893. 72.) Pogrányi 1608-iki levele, közli Torma (Magyar Tört. Tár, XIII. 153.) s Majláth Béla, A hajdúk kibékítése kísérlete Inánchon (Értekez. a tört. tud. köréből, X. 18.)
74. L. erre nézve Kerschbaumer könyvének 194. I. a 2. jegyzet. Khlesl írja Ridolfinak: „L'intenzione mia é stata sempre . . . voltare l'arme in Ungaria, per mettere le forze in mano dell'Imperatore.” V. ö. ezzel, a mit Zierotin mond Khleslről. (Chlumecky, I. 770.) Zierotin élesen látó ellensége volt Khlesznek, tehát használhatjuk ítéletét, ha leszállítjuk a kellő mértékre. Illésházyra nézve I. Katona id. k. 185. I. „Illésházy accurata diligentia erat.”
75. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. id. k. 22. s 126. Történelmi Tár, 1880. 321. s Dr. Varga Gejza, Hajdumegye leírása, 25.
76. L. Kovács és Kemény, Erdélyország Történetei Tára, II. 161. Thurzó levele a királyhoz 1609 június 8. Forgách Zsigmondné a királyhoz 1609 szept. 4. a bécsi áll. levéltárban. (Turcica.) Thurzó különböző levelei az orsz. ltárban. (Acta Thurz. Fasc. I. nr. 53. 56. 57. és Fasc. 3. nro 27.) Hidvégi Mikó F. Historiája (Mon. Hung. Hist. II. VIII.) 182. s 274. V. ö. ezzel, a mit Szamosközy mond a követekről a Conspiratio Kendianában: „Irtai redierunt Posonio.”
77. Szilágyi Sándor, Báthory Gábor 78. V. ö. még Szamosközy Tört. Munkáiban a Conspiratio Kendiana című latin verset (id. h. 506. I.), melynek részletes adataiból kombinálhatjuk, hogy találkozott-e Báthory Kendinével az összeesküvés kitörése előtt. L. még Mikó, Erdélyi Történelmi Adatok, II. 336. Kemény János önéletrésze, 28. s Szendrei közleményét: Történelmi Tár, 1891. 324.
78. L. Szilágyi Ferencz, A kolozsvári ev. ref. eklézsia tört. (Kolozsvár, 1829.) 12. Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. VI. 111. Ez a kifejezés: „Az említett törvénycikk a Ngd religióján való papról beszél,” zavarra adott alkalmat; Veszely (Erdélyi Egyháztört. Adatok, I. 239.) azt következtette e szavakból, hogy Báthory ekkor még katolikus volt. Mások sem tudták, hogy minő vallású volt a fejedelem 1608-ban. Pedig úgy hisszük, hogy a „Ngd religióján” a református vallást kell értenünk. Bizonyítja ezt az 1612-iki törvénykönyv, mely az 1608-iki törvénycikkre hivatkozva ezt mondja: „Kolozsvári gyűlésünkben elvégeztük, hogy Kolozsvárra a Szent-Háromságról való igaz Orthodoxa Confessió, melyet helvétiai confessiónak hívnak, bevettessék.”
79. Annuae Litterae Societatis Jesu Anni 1609. 282. Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. VI. 164.
80. Szamosközy, Conspiratio Kendiana, id. h. 508. Szamosközy elbeszélését megerősíti Báthorynak Thurzóhoz intézett levele. (Act. Thurz. Fasc. 95. nr. 4.) „Tavali gyűlésünkben ugyan publice az egész országot meg is fenyegette volt Kornis Boldizsár,” írja Báthory 1610 április 9-én.
81. Szilágyi, Báthory Gábor. 78–80. Igen becses Weisz Mihály rövid jegyzete az összeesküvésről: Deutsche Fundgruben, N. F. I. 243.
82. Szamosközy, id. h. 538. I. Sepsi Laczkó Máté adata (Mikó, Erd. Tört. Adatok, III. 125.) nem látszik hitelesnek.
83. L. Bethlen Gábor levelét Kendiről: Török-Magyarkori Állam-Okmánytár, I. 127.
84. Szamosközy, id. h. 510. I. Sepsi-Laczkó Máté, id. h. és Szilágyi, Erd. Országgy. Emlékek, VI. 168.
85. L. Szamosközy, id. h. 512. 517. s kk. Szamosközy határozottan állítja, hogy Kornis is hívta Báthoryt Radnótra, de a fejedelem nem fogadta el a meghívást. Azonban Báthory Thurzóhoz intézett levelében (id. h.) ép Radnótot nem említi a helyek közt, a hová hívták. Ez véletlen is lehet, de mégis kétségessé teszi Szamosközy adatát, a ki a legkedvezőbb színben igyekszik feltüntetni Báthoryt.

- Másrészt vegyük tekintetbe, hogy Mikó is hallomás után ír, mert nem volt akkor Báthory udvarában. Különbösen a radnóti betérésnek történetíróink sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a mennyit megérdemel. Ekkor már a végrehajtásig meg volt érve az összeesküvés terve, a Kornisnéval való illetlenkedés jelentéktelen epizód, még ha ekkor történt volna is. Megjegyezzük még, hogy Szamosközy Kornis Boldizsár vallomása nyomán írja le a történeteket, azért irt oly becses forrásművet. De a mit Kornis a maga mentségére felhozott, nem fogadhatjuk el valóságnak.
86. L. Szamosközy, Sepsi-Laczkó, id. h. Báthory id. levele. A bevonulás napja korábbra van téve Deák Farkasnál: A széki merénylet 1610-ben. (Századok, 1876.), de mi Szamosközy adatát fogadjuk el, melyet Desseöffy Jánosnak Thurzóhoz irt levele is megerősít. (Acta Thurz. Fasc. 3. nr. 31.)
  87. Szamosközy, id. h., Deák Farkas értekezése id. h. és Hidvéghi Mikó id. h. 187.
  88. Deutsche Fundgruben, N. F. 213. I. Erd. Orsz. Eml. VI. 176. Hidvéghi Mikó 187. 243. V. ö. Segesvári krónikája (Mikó és Szabó, Erd. Tört. Adatok IV. 174.)
  89. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. VI. 170. Veszely, id. m. 234. Annuae Litterae Soc. Jesu. (Dilingae) 346. 347.
  90. Kendi nyilatkozata Jászaynál (Magyar Nemz. Múzeum, Quart. Lat. 2164.) Thurzó levelei a királyhoz, 1610. április 2. és 10. (Acta Thurz. Fasc. 1 nr. 57. és F. 3. nr. 31.) Az utóbbiból idézzük e fontos sorokat: „Considerandum namque est cum principe Transylvaniae simul et regno illo mutuum nos habere confoederationem, medio defuncti dni comitis Stephani de Illésházy initum . . .” Azután elmondja, hogy a fejedelem semmit sem tett a király s az ország ellen.
  91. 1610 április 5. (Acta Thurz. Fasc. 5. nr. 12.)
  92. Thurzó II. Mátyáshoz, 1610. április 20. (Act. Thurz. Fasc. 3. nr. 33.)
  93. Hidvéghi Mikó, 182. s 272. Weisz, Liber Annalium, 214. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. 168. s a Báthory Gábor történetének Függelékében közölt levelek; Báthory levelei Thurzóhoz, 1610. (Act. Thurz. Fasc. 95 nr. 3. 4. s 8.) s Thurzó 1610-iki levelei nejéhez id. h. II. k.
  94. Segesvári Krónikája Mikónál, Erdélyi Tört. Adatok IV. 175. l.
  95. Mátyás levele Thurzóhoz (Act. Thurz. Fasc. 23 nr. 14.) Szilágyi, Báthory Gábor, 95.
  96. Nem áll tehát az, a mit Weisz Mihály után többen irnak, hogy Imrefi el sem búcsuzva Báthorytól, Kassára szaladt s ott alkudozott a magyarországiakkal. Imrefinek megbízása volt a fejedelem részéről s különben nem is ment Kassára. L. Imrefi levelét, 1610 július 30. (Act. Thurz. Fasc. 39 nr. 5.) A nádor előterjesztése a kassai országgyűlésen (Act. Thurz. Fasc. 11. nr. 25.) és Thurzó 1610-iki levelei nejéhez.
  97. A nádor propositió id. helyen, Thurzó levelei nejéhez id. h. II. 275. Szilágyi, Báthory Gábor 320. l. Erdélyi Orsz. Eml. VI. 40. 41. 180. 194. Thurzó levele a királyhoz, 1610 nov. 18. (Act. Thurz. Fasc. 2. nr. 23.) A magyar tanács a királyhoz (u. ott, Fasc. 1. nr. 70.) Báthory Thurzónak, 1610 aug. 27. (u. ott, Fasc. 95. nr. 13.) Dóczy Thurzónak, 1610 szept. 29. (u. ott, Fasc. 57. nr. 3.) Mátyás Thurzónak, 1610 szept. 20. (u. ott, Fasc. 10. nr. 38.) Pécsi és Erdélyi Thurzónak, 1610 nov. 15. (u. ott, Fasc. 3. nr. 43.) Mátyás Albert főhercegnek. Hatvani, Brüsseli okmtár, IV. 45. s Segesvári krónikája, id. h.
  98. Schmidt Vilmos, Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához. (Századok, 1887. 28.)
  99. L. Stanislai Lubieniski Opera Posthuma Historica. (Antverpiae 1643.) 103. 104. 119. 132.
  100. L. Torma Károly közlését. Magyar Tört. Tár, XIII. 127.
  101. Weiss, Liber Annalium, id. h. 204–208. Schmidt, id. h. 19. Zsigmond levele Rudolphhoz Hurmuzainál: Documente, Vol. IV. Part. I. (Bucuresci, 1882.) 417. és Suppl. II. Vol. II. (Bucuresci, 1895.) 359.
  102. Weiss, id. h. Mika Sándor, Weiss Mihály (Budapest, 1893.) 87. Perneszi Gábor levele, 1610 decz. 13 (Act. Thurz. Fasc. 34. nr. 42.)
  103. Weiss, id. m. 212–213. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. VI. 131. és Báthory Gábor, 89.
  104. Weiss, id. m. 215.
  105. V. ö. Weiss id. m. helyét Perneszi levelének következő szavaival: „Hadait Havasalföldre küldi, azt semmivé téteti (viselvén amaz nyári bosszuságh is).”
  106. Casparus Bójthini, De rebus gestis Gabrielis Bethlen (Engel, Monumenta, 271.) Báthory levele Némethy Gergelyhez, 1610 nov. 3. (Bécsi áll. lev. Turcica).
  107. A két úr Stadniczkyhoz. (Act. Thurz. Fasc. 40. nr. 14.)
  108. L. Starzer jelentéseit s Báthory levelezését 1610 végéről. (Bécsi áll. levéltár, Turcica. 1610.) Starzer s a velencei követ jelentései (Hurmuzaki, Documente Vol IV. Part. II. Bucuresci, 1884.) megegyeznek abban, hogy a portán jól fogadták Petkyt s tulajdonképen biztatták Báthoryt, ha nem is mertek teljes nyíltsággal beszélni. Weiss, id. h. 217. A mit Weiss elbeszélése szerint a császár cselekedett, az aligha történt hivatalos megbízásból. Lehetséges, hogy Petky, a ki már ekkor gyűlölte Báthoryt, a portán pártot támasztott ellene; különben Weiss elbeszéléséből is látszik, hogy a császár lázítása gyöngé kísérlet volt. Hassanra nézve l. még Géresi, A gróf Károlyi család oklevéltára, IV. 57.

109. L. Perneszi id. levelét. Hasonlót beszél Borsos Tamás (Kemény és Kovács, Erdély Tört. Tára, 37.), de 1608-ra teszi a nyilatkozatot. A moszkvai dolgokra nézve I. Mátyás levelét Albrechtnek. 1611 aug. (Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 49.)
110. A Krauss Chronikja (Fontes Rerum Austr. Script. III. 6.) után idézett adoma, mely szerint Báthory az uralkodása első napjaiban adott lakomán megfenyegette a szászokat, valószínűleg utólagosan van kigondolva. Kornis megjegyzése már azért sem valószínű, mert Kornis akkor híve volt a fejedelemlenek.
111. L. Weiss, Liber Annalium. Teutsch, Zeitgenössische Aufzeichnungen aus dem Hermanstädter Capitularprotokoll. (Archiv d. Veremes f. siebenbürg. Landeskunde, N. F. XVII. 705.) Hidvéghi Mikó, id. h. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. VI. 198.
112. L. Báthory két levelét a szultánhoz s Jussuf basához Hurmuzakinál: Documente, IV. P. II. 313. és VIII. 337. Mika Sándor, Weiss Mihály 119. Bojthi id. m. 275. s 279. Jól mondja Bojthi: „purpurati . . . principem . . . in suo malo volutari et perire communi quasi decreto sinerent.”
113. Mika, Weiss Mihály. 127–135.
114. Szilágyi, Okmányok és levelek az 1611. év történetéhez. (Történeti Lapok, I. 709.) Thurzó levelei Radulhoz s a királyhoz. (Act. Thurz. Fasc. 2. nr. 40. s 43.) Thurzó véleményére nézve jelleméből s helyzetéből merítjük a bizonyítékokat. De vannak közvetlen bizonyítékaink is. Ilyen különösen a Keczer Andrásnak 1611 aug. 19-én adott instructio. (Act. Thurz. Fasc. 1. nr. 108.) Itt mondja: „Recordatur benigne S. R. M. me palatinum suae Mtis fidelem servitorem, demisse semper institissem, ut dispersis hajdonibus cum Bathoreo non armis, sed per compositionem omnia transigantur. . . Verum dum suae Mtis expressa voluntas accessisset crebrisque mandatis inunctum fuisset...”
115. Thurzó levelei nejéhez, II. 291. Komáromy András, Rhédei Ferencz. (Hadtört. közl. 1894. 431.) Szilágyi, Erdélyi orsz. Emlékek, VI. 50.
116. Thaly Kálmán, Ismeretlen Historiás énekek. (Századok, 1871. 325. 327.)
117. Starzer 1610 nov. 13-iki jelentése szerint. (Bécsi áll. ltár, Turcica.)
118. Mikó, id. m. 206. Bethlen fontos levelét I. Kemény és Kovácsnál: Erdélyorsz. Tört. Tára II. 189.
119. Forgách jelentését I. Hurmuzakinál: Documente, IV. Part. I. 447. V. ö. még Teutsch, Gleichzeitige Berichte. (Archiv d. V. f. sieb. Land. N. F. XXII. 345)
120. Szilágyi, Okmányok és Levelek az 1611-ik év törthez, id. h. I. Thurzó levelei nejéhez, II. 288–298. Sepsi Laczkó krónikája Mikónál, id. h. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek VI. 211. és Teutsch, Gleichzeitige Berichte, id. h.
121. Mika, Weiss Mihály, 13.
122. U. ott, 141–166.
123. Forgách Zs. Thurzónak írja róla 1609 szept. 8-án: „Zegény Palatinus mind efféle hajdu embereket promoveála.” (Bécsi áll. ltár., Turcica.)
124. Bojthi, id. h. 294. Jellemző Giczey levele Szilágyinál: Báthory Gábor története, 322.
125. Weiss, Liber Annalium, id. h. 231.
126. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek VI. 217.
127. Rozsnyay Történeti maradványai. (Mon. Hung. Hist. I. VIII. 51.) Hurmuzaki, Documente, Supplement. I. 147.
128. Mika, id. m. 184. 185.
129. Velencei követjelentés Hurmuzakinál: Documente, IV. 2. 339.
130. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 65. Szabó Károly közleménye: Történelmi Tár, 1880. 793. s Komáromy id. értekezése Rhédeyről.
131. Mika id. könyve.
132. Mika, Egy év Brassó és Erdély történetéből. (Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványai, VIII. k. 13.)
133. L. 1612 márczius 19-én kelt levelét Trautsohnhoz s Molarthoznál, Hurmuzakinál: Documente, IV. I. 472.
134. L. Thurzó levelét Báthoryhoz Géresinél: A gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. 79.
135. Botka Tivadar, Kisfaludi Liphay Imre emlékezete. (Pest, 1867.) 22.
136. Szilágyi, Báthory Gábor 234. s Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 269. Báthory követei szóval talán még többre kötelezték magukat; a Mátyás királytól Albrechtnek küldött titkos tanácsi jegyzőkönyvben (Hatvani, Brüsseli Okmtár, 66.) nem bizhatunk. Egyoldalú célzatossága igen világos.
137. Bojthi, 317–319. Bethlen a nádorhoz Szilágyinál: Erdélyi Orsz. Emlékek VI. 246. s Szabó Károlynál: Régi Följegyzések, id. h. Bethlen id. levele szerint Dengeleginé, Báthory szeretője is helyeselte a fejedelem azt a szándékát, hogy megöletti Bethlent.
138. Hurmuzaki, Documente, Suppl. I. 154. s Öváry, Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez. (Budapest, 1886.) 449.
139. Erdélyi Orsz. Emlékek, id. h. 257. s Szádeczky-Szabó, Székely, oklevéltár IV. 188.

140. Óváry, id. h. 453.
141. Óváry, id. h. 455, 456. Kemény és Kovács, Erdélyország Tört. Tára, 233. s Erdélyi Orsz. Emlékek, 286. l. A német követ jelentését megerősíti Valier jelentése Óvárynál, 455.
142. Szilágyi, Bethlen és a Porta (Tört. Tár 1881. 545.) és Toldalági Évkönyve. u. ott, 2. Valier Bailo írja a nagyvezérről: „mostrando egli ferma risoluzione di non voler che si tenti l'ingresso nella Transylvania, se prima non si vede che li colpo possa riusci molto sicuro.” Óváry, id. h. 461.
143. Rozsnyai Tört. Maradv. 63. s Óváry, id. m. 466.
144. Történeti Lapok, I. 804.
145. A fentiekre nézve l. Hammer, Khlesl, III. Függeték, 41–76. Hurmuzaki, Documente, IV. 2. 494–512.
146. Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 341.
147. U. ott, 80. és Gyulaffi levele, közli Szilágyi, Történeti Lapok, II. 836.
148. Óvárynál (id. m. 466.) közölt levelében Báthory még Váradról is fenyegeti a törököt.
149. Ferdinánd levelét közli Szilágyi: Történelmi Tár, 1879. 219.
150. Abaffy jelentése a királyhoz már megjelent az Ortelius Continuatusban, (Frankfurt, 1665.) 44. E fontos jelentést történetiróink nem méltatták a kellő figyelemre. V. ö. Sepsi-Laczkó krónikáját, Giczzy András levelét Kemény és Kovácsnál: Erdély Történetei Tára Thurzó levelét: Tört. Lapok II. 839. s Hammer, Khlesl III. Függeték. 76.

V. FEJEZET.

Az 1613-iki országgyűlés.

Az erdélyi zavarok alatt részgyűlések határoztak országos érdekű ügyekről. Kassán, Eperjesen vagy Trencsénben a rendek egy része véleményt mondott az erdélyi dolgokról és segítséget szavazott meg a hajdúk vagy mások ellen. Ez nem volt törvényes eljárás. A megyék tiltakoztak is ellene. Határoztak ugyan az eléjük terjesztett pontokról, de „protestatiokkal” élve. A trencsényi határozat szavai szerint „az által szabadságunkat és régen országunkban megtartott szokást ne láthassunk violálni, hogy particulariter végeztünk effelől.”¹ A nádor vezette e részgyűléseket s ezért hitte akkor a közvélemény, hogy ő is helyesli a háború s béke eldöntésének ilyen módját. Pedig a nádor sürgette az országgyűlés összehívását, de nem bírta legyőzni Mátyás minisztereinek ellenzését,² a kik szerették elodázní a rendi hatalom nyilvánulásait.

Az országgyűlés összehívása már azért is szükséges volt, mert az 1609-iki országgyűlés csak két évre szavazta meg az adót. Az 1612-ik évre már nem járt a dica; a magyar tanács előterjesztésére a király felszólította a megyéket, hogy „nem annyira adó, hanem inkább ezen egy évre nyujtandó segélyképen annyit praestáljanak, mint egy esztendőbelidica lönne.”³

Ez ideiglenességet meg akarták szüntetni, a királynét is meg kellett koronáztatni s mivel Khlesl remélte, hogy ügyességgel, reábeszéléssel, vagy talán a koronázó ünnep hatása alatt az udvar a magyar rendeket oly határozatokra bírhatná, melyeket a nemsokára következő birodalmi gyűlésen felhasználhatna a császári hatalom fejlesztésére, február 24-ére még is csak összehívta a király a rég halasztott gyűlést.

Ha a királyi előadásokat olvassuk, alig szerezhethünk fogalmat arról, hogy mi volt a kor egyik legégetőbb kérdése. Az udvar nem akarta a vallás ügyének erősebb bolygatásával szitni a tüzet, mert más téren várt a rendektől engedményeket. Csak oly kívánságai voltak, melyek méltányosságát a mérsékeltbb protestánsok sem tagadták. Már a múlt országgyűlés intézkedett a Bocskaytól eladományozott vagy elzálogosított jószágok ügyében. A király a még vissza nem adott egyházi vagy világi jószágok haladéktalan visszaadását kívánta s a rendek e kívánságot törvénybe iktatták. Összefüggött e határozattal az egri káptalan sorsa. A múlt országgyűlés a káptalan székhelyét egyháza területétől távol eső helyre, Nagy-Szombatba tette át, hol a káptalan többnyire a kamara kegyelmére volt utalva. Az országgyűlés most Jászót rendelte székhelyéül és a nádor az 1613-iki törvény alapján visszakövetelte Rákóczy Györgytől, Lórántffy Mihálytól s másoktól a káptalan elfoglalt javadalmaikat.⁴

Csupán e két pontban érintik a propositiók az egyházi ügyeket. De a rendek annál szenvedélyesebben tárgyalták a vallásszabadság kérdését egész terjedelmében. Mind a két felekezet arra hivatkozott, hogy a bécsi béke meg van szegve. A protestánsok panaszkodtak, hogy a győri evangélikus lelkészt még most sem bocsátják be a várba; hanem a katonák a falakon kívül kénytelenek hallgatni a prédikációt. A szakolczai protestánsokat is zavarják vallásos szokásaikban. Végül a zsolnai zsinat határozatainak végrehajtását kívánták a protestáns rendek az 1608-iki törvény alapján s szerették volna, ha az országgyűlés törvényczikkei újra megerősítenék a bécsi béke érvényét.

A katolikusok sérelmi lajstroma gazdagabb volt. Megújították tiltakozásukat az 1608-iki törvények ellen. Szerintük a protestánsok sértették meg a bécsi békét, mert Tepliczen s másutt a jobbágyok nem kaptak a földesuraktól katolikus lelkészt s a protestánsok több vidéken eltiltották az egyházi körmeneteket.⁵ A tepliczi sérelem hatásának lerontására a protestánsok talán fölemlítették Nagy-Sarlót, a hol a jobbágyok földesuruktól, Forgách

primástól 1610-ben ily választ kaptak prédikátoruk ügyében irt kérelmükre: „Látszik bizony, hogy török közt laktok, mert kevés vagyon az keresztyénségben nálatok, nem ebben tartottak ugyan az érsekek meg, mert hírek sem volt efféle prédikátoroknak, én azt semmiképen ott nem akarom, hogy maradjon, az mi papjaink közül vigyetek be, ha különben lesz, bizony meg siratjátok.”⁶

Panaszkodtak a katolikusok, hogy papjaik a protestánsok gyűlölete miatt veszélyben forognak; többen bántalmakat szenvedtek, néhányan meg is ölettek. A protestánsok superintendenseik számára foglalták le a census cathedraticust s a katolikus főespereseket akadályozták az egyházak látogatásában. A superintendensek a szentszékek elé tartozó házassági ügyekben biráskodni merészelnék s új törvényszéket állitnak fel az országban. A protestánsok nem adtak vissza minden elfoglalt templomot, sőt újakat is foglalnak el. Minden isteni és emberi joggal ellenkezik a jezsuiták ellen hozott törvény. Vajjon mit mondanának a protestánsok, ha ő felsége ép a Wittenbergben és Heidelbergben képzett papokat és tanítókat tiltaná ki az országból, mert hitfeleik ezek ügyességét becsülik a legtöbbre? A katolikus rendek tehát arra kérték a királyt, hogy a Bocskay idejében elvett túróczi prépostságot adja vissza a jezsuitáknak. A protestáns rendek is kérték a túróczi prépostság visszaadását, de nem a jezsuitáknak, hanem valamely érdemes magyar egyházi férfúnak.⁷ Kérésük szerint alakult a XXXII. törvenyczikk. Különben a jezsuiták munkássága az 1609-iki országgyűlés óta egyre élénkebbé lett az országban, ha nem is telepedhettek le saját házukban. Már 1609-ben térítettek Nyitravármegyében. Még nagyobb eredménnyel buzgólkodtak Alsó-Lendván Bánffy Kristóf pártfogása alatt. Jelentéseik szerint az alsó-lendvai vállalat 1610-ben hatszáztizennégy, 1611-ben háromszáz, 1612-ben még több eretneket térített meg. Ugyanez esztendőben az Erdélyből kiűzött jezsuiták egyikét Dóczi András Szatmárba fogadta. A páter magyar öltözetben jutott a várba, hogy a hajdúk meg ne ismerjék. Itt azután a főkapitány oltalma alatt szónokolt és térítgetett. A zágrábi tartományi gyűlés tekintélyes összeget szavazott meg 1610 őszen a jezsuiták számára, sőt megígérte, hogy ingatlan birtokot szerez a társaságnak s így nyílt ellentétbe helyezte magát az 1608-iki törvényekkel. A pozsonyi missio Nagy-Szombat és Sellye környékén is dolgozott. Homonnán Homonnai György hatalmas támogatásával a jezsuita missio három év alatt tömegesen hódította a földesúr alattvalóit, úgy hogy Homonnából a prédikátornak menekülnie kellett.⁸

Ezek a körülmények is meggyőzték az udvart arról, hogy az ellenreformációnak útát törhet az 1608-iki törvények alapján is, vagy ha kell, a törvények ellenére. A király elismerte a katolikus sérelmek jogosságát, elfogadta a zsolnai határozatok katolikus értelmezését s nem akarta orvosolni a protestáns sérelmeket. Hanem az 1608-iki törvényeket nem próbálta megváltoztatni, valamint újabb törvényekkel sem akarta megerősíteni a bécsi béke határozatait. E tekintetben semleges maradt, hogy el ne veszítse a méltányosság színét.⁹

Nagyobb szabadságot engedett a király a rendeknek az igazságszolgáltatás szabályozásában. A két előbbi országgyűlés fontos törvényeket hozott az erőszaktelekről és birtokelfoglalásokról. Ezek alapján az alispán rövid úton ítélhetett. Az elégedetlen fél a megyei törvényszékhez felebbezhetett, de ezentúl a vesztés már csak birtokon kívül folytathatta a pert. Úgy látszik, hogy a nagyobb befolyású urak a megye segítségével felhasználták e törvényt oly esetekben is, a melyekre nem voltak alkalmazhatók. A király a fölmerült panaszok következtében felszólította a rendeket, hogy vizsgálják meg a szóban forgó törvények célszerűségét. A rendek azonban csak néhány részlettel bővítették az 1608-iki s 1609-iki cikkeket, gondoskodva a helytelen panaszt emelőknak ugyancsak a rövid úton való megbüntetéséről. Ez országgyűlés általában a megyei biráskodás fejlesztésére törekedett. A XXIV. törvenyczikkben elrendelte, hogy a megye a rendes esküdteken kívül rendkívülieket is válaszson a megyei törvényszékek tagjaivá. E rendkívüli esküdtek voltak a későbbi táblabirák s e törvenyczikk alapján alakult meg végleg a megyei rendes bíróság.¹⁰

A király ez intézkedést jóváhagyta, de a bányavárosok ügyeiben való biráskodásra nézve nem értett egyet a rendekkel. A nádor a Szent-Lukács ünnepi nyolczados törvényszéken az 1609. XLIV-ik törvénycikk alapján 2000 magyar forintnyi birságot szabott Besztercebányára, mert a magyarokat és tótokat kizárta a tanácsból. Ez ítélet nem tetszett az udvari köröknek. Attól tartottak, hogy az ily ítéletek lassanként megtörik a németség uralmát a városokban. Általában nem tetszett az alsó-ausztriai kamarának, hogy a magyarországi urak és hatóságok beavatkoznak a bányavárosok dolgaiba. Úgy látszik, hogy Khielman András bányapolgár, a kinek bányáit a király 1611-ben lefoglaltatta, a magyar hatóságok segítségéhez folyamodott. Az alsó-ausztriai kamara jónak látta a királyt figyelmeztetni arra, hogy a bányapolgárok ügyeiket a városi tanácstól a hét szövetséges bányaváros székéhez s onnan a personalis székéhez felelteszhetik. Most azonban egyes polgárok kikerültek a hét város törvényszékét. Általában a nádor nem tiszteli a bányakamarák önállóságát. A királyi előadások figyelmeztették is a rendeket a királyi városok szabadalmainak tiszteletére. Ezzel szemben a rendek panaszkodtak az alsóausztriai kamara ellen, mely szerintük meghagyta a bányavárosoknak, hogy ne hajtsanak a magyar bírák parancsaira. A király nem engedett s így az országgyűlés megerősítette ugyan az 1609. XLIV. törvénycikk intézkedését, de a Besztercebányára kiszabott büntetés végrehajtását a király további rendeletéig felfüggesztette és külön törvénycikkben elismerte a városokra vonatkozó régi törvények érvényét.¹¹ Pedig a Besztercebányát sújtó ítélet törvényen alapult, ha netalán a magyar hatóságok meg is sértették a bányavárosok bírói jogait.

Még élesebb volt az ellentét a rendek s az udvar közt a jószágelfoglalások kérdésében. A rendek panaszkodtak, hogy a kormány rendeletekkel akadályozza az igazságszolgáltatást. Ily módon foglalta el a kamara a rudabányai, görömbélyi és paskaházi birtokokat egy nemesi család magvaszakadása címén. E birtokok visszaadását követelték a rendek. Csakhogy azok már a császár pártját támogató hajdúkapitányoknak voltak szánva. A panasznak törvénycikk volt az eredménye, mely az ily jogtalanságoknak elejét óhajtja venni.¹²

Viszont az udvar is szemére hányta a rendeknek, hogy jogtalanul károsítják az országos jövedelmeket. A főpapság ez országgyűlésen is hiában követelte az egyházi biráskodás helyreállítását a tizedek ügyében. Hivatkozott a számos visszaélésekre, melyek a nádort s a kamarákat is bosszantották, mivel a kincstár a tizedek nagy részének bérlője volt. Maga a nádor említi, hogy az egyes földesurak a tized szedése idején jobbágyaik jűhnyáit saját aklaikba hajtják, hogy megmentsek alattvalóikat a tizedfizetéstől. Mások a kúriákhoz tartozó szántóföldeket a jobbágyoknak osztják, a jobbágyföldeket pedig lefoglalják, hogy mind a két területet felszabadítsák a tized terhe alól. Némelyek az elhagyott telkeket jobbágyaikkal műveltetik s innen a maguk számára szedik a tizedet a kilenczeddel együtt. A jobbágyföldeket művelő „címeres” nemesek megtagadják a tizedfizetést. Másutt a földesurak nem engedik, hogy a tizedelők vigyázzanak a szüretre, hanem a földesúr beszedei a kilenczedet s a kilenczedszedő czédulát ad a tizedelőnek a neki járó jutalékról. Így azután nem hajthatja be a kellő mennyiséget s különben is az alját kapja. Ez a czédularendszer nagyban elősegíti a tizedelők sikkasztásait.¹³ Mind e visszaéléseken segítettek is a rendek, a mennyiben törvénycikkkel segíthettek rajtuk.

A királyi előadások a harminczad jövedelmének csorbitását is felemlitik. A kereskedők mellékes úton, nem eléggé ismert gázlókon viszik ki árúikat, különösen a marhakupeczek addig időznek az ausztriai és morvaországi legelőkön és réteken, a mig el nem adhatják az átcsempészett marhát. Az ily visszaélések ellen a rendek elégségesnek tartották a régi törvények végrehajtását. De nevezetes határozatot hoztak, midőn a nádornak azt a rendeletét, mely a felsőmagyarországi borkivittel eltiltó 1609-iki törvénycikket érvénytelenné tette, törvényesen is megerősítették. „Mert” – így szól a törvénycikk – „észrevették a rendek, hogy a borkivitel szabadsága hasznára van ő felsége jövedelmeinek.” De ne higyük, hogy e törvény a szabad kereskedelem elvi diadalát jelentette. A szabad

kereskedelmet gátló vagy előmozdító rendszabályok nem is igen kerültek a törvényhozás színe elé. 1609-ben az udvari kamara eltiltotta a lengyel só bevitelét Magyarországra és Morvaországba a belföldi só keletének érdekében. Bártfa tanácsa panaszkodott e tilalom miatt, „mert az kősót ide nem igen hozhatják”, s a kamara is megérezte a harminczad-jövedelem fogyását. 1610-ben egy királyi rendelet megtiltotta a dunántúli határszélről a gabona kivitelét Stiriába és „Bécsországba”. Mivel ekkortájt a borkivitel is eltiltották azon a tájékon, a dunántúliak nagyon meg voltak akadva. A kormány ily módon olcsó gabonát akart szerezni a végbeliek számára s egyes stájer földbirtokosoknak is akart kedvezni. De nem vette számba, hogy a határszéli osztrák tartományokban a dunántúliak sót, vasat, fagyút és fűszert vásároltak a gabonán s így mind a két részt sujtotta, pénzt azonban még így sem birt előteremteni a végbeliek gabonájára.¹⁴

Itt volt az akkori viszonyok sarkalatos baja. A nádor sokat fáradozott, hogy a jövedelmeket szaporítsa s a kiadásokat apaszsa. De fáradozása eredményeül 1610 elején azt jelentette, hogy ez évre a felső-magyarországi kamara kiadásai 65,379 forinttal fogják felülmulni jövedelmeit. E hiány fedezése végett arra kérte a királyt, hogy a felső-magyarországi dicát és taxát az ottani költségekre fordítsa, mert az utóbbi időben elvonták onnan e jövedelmet más czélokra. Különösen a városok taxáját szerették Bécsbe kérni. De ha teljesíti is az udvar a nádor kérését, a felső-magyarországi hiányt még azzal sem pótolja teljesen. A pozsonyi kamara jövedelmei sem birták fedezni a hatósága alá tartozó vidékek költségeit. 1610-iki összes jövedelmeit, a dicát, a taxát s a hátralékokat összevéve, negyvenezer forintra becsülte a nádor. Már pedig csupán a bányavidéki végvárok ellátására havonként 15,063 forint és 20 denár kellett. Komárom várának, a győri főkapitányság várainak, a horvát, a szlavóniai s a tengervidéki végvároknak költségeit Csehország, Ausztria és Ferdinánd főherczeg tartományai fedezték. A bánági végvárokra s a Kanizsa elleni főkapitányság váraira nem volt fedezet a magyar királyság költségvetésében, ezek ép úgy, mint a felsőmagyarországi és a bányavidéki várak is nagyon reászorultak a cseh, morvaországi és sziléziai segítségre, mely nem érkezett meg pontosan, vagy reménybeli maradt. Ily körülmények közt a végbeliek pontos fizetése a jámbor óhajítások közé tartozott. S ha már fizettek nekik, nem mindig adtak készpénzt. Még jól jártak azok a katonák, a kiket felében pénzzel, felében pedig a tizedjövedelemből származó borral vagy búzával elégitettek ki. Sokan zúgolódtak, hogy csak azon „szegény búzával és borral” fizettek nekik. És gyakran megesett, hogy a búzát és bort kétszeres áron számították a vitézlő népnek. Nem ritkán posztót is adtak a zsold törlesztésére, sokszor még az is elmaradt. E viszonyoknak köszönheti keletét „a se pénz, se posztó” szólásmód. Természetes, hogy a szökődésnek, elégületlenségnek s lázongásnak alig volt szünete a végbeliek közt.¹⁵

A király a pénzügyi bajokon az adó emelésével akart segíteni. A portai adózás rendszere neki ép oly kevésbé volt inyére, mint elődeinek. Most is azt kívánta, hogy a rendek füstönként, vagyis házak szerint ajánlják meg az adót. Minden ház után három forintot kívánt, a földesuraktól pedig másfelet, legalább három évre. A rendek azonban az 1609-iki adónál maradtak s azt is csak egy évre ajánlották. A háromforintos adón kívül megszavaztak még a korona őrzésére portánként egy forintot s a királyi lakodalom alkalmából a fejedelmi párnak megint csak portánként egy-egy forintot. A kormány sokkal hasznosabbnak tartotta volna a füstönként megszavazott adót. Az utóbbi időkben ugyanis helyreigazítások czímén a megyék évről-évre apasztották a porták számát. A nádor ezért keményen korholta a rendeket. Nyilvános gyűléseken, írja 1610-ben Barsmegyének, szépen tudtok beszélni a haza megmentéséről. De a midőn össze számlálják a portákat, a magatok hasznát nézve, kevesebbre teszitek jobbágyaitok számát és az adót későn hajtjátok be.¹⁶

A jelentékeny adóhátralékok behajtásával egy bizottság foglalkozott, mely az 1609-iki országgyűlés óta a rovók és más tisztviselők számadásait volt hivatva átvizsgálni. A király arra kérte a rendeket, hogy támogassák a bizottság munkáját, tegyék lehetővé a kincstár

káranak megtérítését és azoknak üldözését, a kik nemesi szabadalmaikra hivatkozva, nem akarják tisztázni számadásaikat.

A pozsonyi kamara elnöke azt állította, hogy az országgyűlési követek közt is voltak olyanok, a kiknél keresni kellene az adóhátralékot. Szerette volna az elnök, ha a personalis a király parancsára eltávolítaná a teremből az illetőket, midőn e tárgyra kerül a sor, mert nagy izgatás indult meg a hátralékok behajtása ellen. Az ügy függőben maradt s a rendek csak a koronaöri adó hátralékairól gondoskodtak.¹⁷

Sokkal jobban gondoskodtak a rendek a végvárok jókarban tartására szükséges ingyen munkák minél pontosabb szolgáltatásáról. A kassai részgyűlés is foglalkozott e kérdéssel. Kivánta, hogy a régi rend szerint az alispánok és szolgabírák „exigálják” az ingyen munkát s ne a várkapitányok, „mint most akarják”. A szokást abban is meg akarta tartani, hogy négy porta egy szekeret s négy gyalogot adjon hat napra. A váraktól távolabb eső megyék pénzen váltották meg a munkát. A váltság behajtása sokféle visszaéléssel járt. 1612-ben a nádor bizottságot küldött ki, mely a többek közt az ingyen munka váltságának számonkérésére volt hivatva. A bizottság jelentése igen tanulságos, különösen Fülek várára nézve. Fülek építésére az 1609-iki országgyűlés Liptó, Árva, Turócz, Zólyom, Nógrád és Kis-Hont vármegyéket rendelte. Nógrád munkát szolgáltatott. A többi vármegye váltság címén portánként egy forintot számítva, az 1610. és 1611. évekre összesen 1646 forinttal tartozott. E pénzből a megyék 1158 forintot adtak át a kapitánynak s így még tartoztak 488 forinttal. Liptómege hátraléka onnan származott, hogy az alispán, a szolgabírák, a jegyző s a pénzhordozók a váltságpénzből az említett két év alatt a maguk fizetésére megtartottak 88 forintot. Az ily tapasztalatok következtében a rendek az ingyen munkáról szóló törvénycikkben eltiltották a megyei tisztviselőket attól, hogy a váltságpénzt használják fel fizetésük fedezésére. Ugyanott a hátralékok behajtását s a vonakodók szigorú megbüntetését is elrendelik.¹⁸

E részben az udvar meg volt elégedve a rendekkel. De midőn az 1608-iki törvények végrehajtására került a vita sora, kitört a vihar s talán még erősebben, mint a vallási viták alkalmával. A vármegyék követei többnyire azt az utasítást kapták, hogy ragaszkodjanak a bécsi békéhez. Különösen a felső-magyarországi követek, kik Mladossevith Péter szállásán gyűltek össze, épen mint az 1609-iki országgyűlésen. Mladossevith szenvedélyesen izgatott a királyi előadások s az udvar egész politikája ellen. A kamaraelnök szerette volna keményen megfenyíttetni a veszedelmes pártvezért, mert szerinte azok az éjjel s nappal tartott gyülekezetek az összeesküvés színét viselik.¹⁹ Képzeltük, hogy minő heveséggel tárgyalták Mladossevith szállásán a királynak azt a propositióját, mely az 1609-iki kivánságot ismételve, a német katonaságnak a várakba való bebocsáttatását kéri. A szokott érvekhez az udvar most újat is csatolhatott. A nádor az 1611-iki hajdúlázadás alkalmából, midőn Forgách szerencsétlen vállalata a felsőmagyarországi megyei s végbeli katonák nagy részét elvonta az ország védelmétől, a szövetséges tartományok segítségét kérte. Küldött is akkor a király vagy ezer német lovast. Midőn a nádor e segítség bebocsátására határozta el magát, nem távozott el a bécsi béke alapjáról. Ennek szellemében járt el, midőn azokhoz a szövetségesekhez folyamodott, a kiknek védelmére a veszély esetén a magyar is kötelezve volt. S hogy elejét vegye minden bajnak, feltételekhez kötötte a németek bebocsátását. Pénzükön kellett élniök, a nádor vagy a magyar generális parancsára voltak kénytelenek hallgatni s a mi legfőbb, ha elvégezték dolgukat, „mindjárt az mint idejöttek, úgy ismét visszamenjenek”. Körülbelül hasonló feltételek alatt a rendek is hajlandók lettek volna a király kivánságát teljesíteni. Ha az idegen katonák száma meg volna szabva, ha szétosztásuk és vezetésük biztosítékát nyujtaná annak, hogy a magyar önállóság védelmére, nem pedig megrontására vannak hivatva, akkor a rendek befogadják őket. De még így sem akarták a befogadást törvénycikkben kimondani. Németországban a rendeknek azt a nyilatkozatát terjesztették, „hogy inkább a török medve egye meg a magyart, mint a német farkas.”²⁰

Az 1608-iki törvények halálos ítéletét írta volna alá az országgyűlés, ha a királyi kivánságot a törvénykönyvbe iktatja. Így is mennyi sérelme volt e törvények végre nem hajtása miatt. A bán még nem volt beiktatva, néhány ezer forintot költött az ország a gráci küldöttségre, de a horvátországi és a szlavóniai végvárok őrségei s a Törökországból bevándorolt szerbek ügye még mindig a régi állapotban voltak. A magyar pénzügyeket nem a kincstartó igazgatja, a győri alkapitány nem magyar, a főkapitány pedig nem függ a nádortól. A komáromi főkapitány is idegen. Lévában, Murányban s Varasd várában megmaradt a német őrség, Óvár még mindig elszakított területe az országnak; Borostyánkő, Kabold, Kőszeg, Fraknó, Kis-Marton, Szarvkő a szentesített törvények ellenére most sem vesznek részt az ország terheiben, Mosonymegye az utolsó török háború óta nem bír megszabadulni az idegen katonaságtól.

E sérelmek úgyszólván elméleti érdekűek voltak ahhoz képest, mely a nádori tekintély megsértéséről szólt. A nádor s az udvar útjai nem csupán az erdélyi politika dolgában tértek el. Az udvarnak felfogását a nádori hivatal hatásköréről önérzetes nádor nyugodtan nem tűrhette. Pedig a király tanácsosai meggondolhatták volna, hogy ha már nem törhetik meg a rendi hatalmat, örülniök kell, hogy oly nádorral van dolguk, a ki ép oly nagyra tartja a királyi hatalom erejét, mint a törvényeken nyugvó rendi szabadságot. S a nádorral egyetértő királyi hatalom jóval nagyobb erőt fejthetett volna ki a Magyarországgal szövetséges tartományok és a birodalom rendjeivel szemben. De Mátyás tanácsosai inkább pártemberek voltak, mint államférfiak. Midőn a nádor 1610 őszén bécsi tartózkodása végén bucsuzni akart a királytól, Krenberg kancellár az audientián mintegy leczkértetve figyelmeztette Thurzót azokra a pontokra, melyekben vétett a királyi tekintély ellen. Thurzó talán a király előtt nem akart kimerítően felelni, elég az, hogy Pozsonyba térve, a királyhoz intézett felterjesztésében czáfolta Krenberg vádjait. Az első vád az idegen katonaságra vonatkozott. Thurzó elismerte a német katonák használhatóságát és derekasságát, de kijelentette, hogy féktelen fegyverzetlenségük annyira elkeserítette a lakosságot, hogy ha német tisztek vezetése alatt megszállanak a magyar várakat, lázadás törne ki az országban. Krenberg azzal is vádolta Thurzót, hogy a kamara ügyeibe avatkozik. Ez a beavatkozás némiképp gátolta az udvart az ország jövedelmeinek tetszése szerint való felhasználásában. Thurzó erre nyugodt iróniával hivatkozott a kamarai tisztviselőkre, a kik tanúskodhatnak róla, hogy ő nem avatkozik hatáskörükbe, de a mikor a királytól ily irányú megbízást kapott, negyvenezer forinttal emelte a szepesi kamara évi jövedelmét. Különbén ha ő felsége előteremti a végbeliek zsoldját, ő többé nem ártja magát a kamara dolgaiba.

A vádlajstrom harmadik pontjára nézve azt válaszolta, hogy a nagyszombati ágostai evangélikusok nem az ő engedelmével hívták a városba lelkészüket. De ha úgy volt is, joggal engedte volna meg; ha a katolikusok kérnek tőle ily engedelmet, azoktól sem tagadja meg, sőt támogatni fogja a katolikus papot abban, hogy hiveihez jusson, mint Kassán meg is tette.²¹

Thurzó nem bírta az udvart meggyőzni eljárása méltányosságáról. A fontosabb katonai tisztségeket ajánlata ellenére töltötték be. A király Bocskay Miklós helyébe Dóczy Andrászt nevezte ki szatmári főkapitánynya 1610 elején, noha Thurzó e kinevezést még határozottabban ellenezte, mint annak idején a Forgách Zsigmondét.²² Semmibe sem vették ellenzését. A katolikus Forgách és Dóczy hivatali elődjei protestánsok voltak. Az új kinevezések czélzata még inkább szembetűnt, midőn Kolonics Szigfriedet, az érsekújvári főkapitányt is mellőzni akarták. Forgách bibornok nagyon haragudott a főkapitányra. Talán mivel az érsekújvári katonák folytonos lázongását s így az érseki jövedelmek csorbulását is neki tulajdonította. Kolonics huszonnégy évi szolgálatra hivatkozott, s roppant összegeket követelt a királytól fizetésének hátraléka s adósság fejében. Azt állította, hogy az udvar majdnem hétszázezer forintjával tartozik. Sürgette a törlesztést, szóval terhére esett az udvarnak. Nem könnyű volt szabadulni tőle, mert a katonák nem akarták elbocsátani, attól

tartva, hogy utódja meg nem fizeti őket. Végre 1610 december 24-én a haditanács elrendelte, hogy Kolonics hagyja el a főkapitányi szállást, mert a király Draskovicsot bizta meg a bányavidéki végek vezetésével. Draskovics mint királyi biztos már az év elején is rendezte a végbeli ügyeket, s Thurzó már ekkor is eléggé rosszalotta, hogy Draskovics parancsolgat a végbeli kapitányoknak. A nádor Kolonicsot pártolta, de ép oly kevés eredménnyel, mint Bocskayt vagy Mágócsit. Cesare Gallo az udvar megbízásából azt mondta Thurzónak, hogy Draskovics most is fizetéseket rendező biztosnak megy Érsekújvárra, de nemsokára a nádor előtt voltak a királyi parancsok, melyek a végbeli tiszteket Draskovics hatalma alá rendelték. És most Thurzó, a kit az utóbbi időben sok tiszavidéki kúrián majdnem hazaárulással vádoltak, határozottan szembeszállt az udvarral. A királyhoz irt felterjesztésében nem tért ugyan el a hódolat hivatalos formájától, de azért „supa töröket” beszélt. Figyelmeztette a királyt, hogy rendeletei ellenkeznek az aláírásával szentesített törvényekkel. Nádori esküjét szegné meg, ha nem tiltakoznék ez eljárás ellen. A nádor a király helyettese s a magyar tanács feje, megkerülésével nem szabad a hivatalokat betölteni. Kimutatja a törvényekből a rendeletek érvénytelenségét. A magyar kancellár és titkár aláírásai hiányzanak, helyettük Molard és Kaczenstainer nevei olvashatók a rendeleteken. Thurzó nem érte be az írásbeli tiltakozással. A megyék panaszkodtak, hogy a végbeli kapitányok új utasításai törvénytelenek. A nádor 1611 elején Pozsonyba idézte a kapitányokat, hogy megvizsgálja utasításaikat. Thury Ferencz érsekújvári alkapitányt megdorgálta, hogy miért adta át Draskovicsnak a kulcsokat. Most az udvar is közbelépett.

Molard, a haditanács elnöke, néhány tanácsossal Pozsonyba érkezett 1611 márczius 25-én. A nádorral való beszélgetése tipikus párbeszéd volt, mely azóta a megfelelő változásokkal gyakran ismétlődött osztrák és magyar államférfiak közt. A nádor elismerte, hogy a királyé a kinevezés joga, de az ő véleményét ki kell kérni, már pedig a főtisztek utasításában szó sincs a nádorral, hanem igenis szó van bennük a német őrsegről, a mi törvénytelen dolog. A magyarok neheztelnek, attól tart, hogy fegyvert fognak. Ha nem szabad a kamarai jövedelmekkel törődnie s nem igazgathatja a végeket, tulajdonképp mi marad meg a nádori hatáskörből? Molard ezekre azt felelte, hogy ő felsége akar rendelkezni a hivatalokkal. Rudolf alatt sem említették az utasítások a nádot. Csodálkozik, hogy a hadi dolgokban járatos nádor a kapitányok maga elé idézésével lazítja a fegyelmi köteleket. Mikor Molard komáromi kapitány volt, utasításában meg voltak említve a németek, Ha a magyarok fegyvert fognak, maguknak szereznek bajt. Ő felsége nem akarja csorbitani a nádor tekintélyét, de a saját tekintélyét sem engedi megsérteni. A nádot esküje kötelezi a király tekintély fentartására, ne keresse tehát a népszerűséget.

Thurzó nem akarta elmérgesíteni a vitát. Meg kellett nyugodnia a történetekben. Molard azt ajánlotta a királynak, hogy a megsértett Thury Ferencznek a király tovább is fizesse a havi száz tallérnyi kegyelemdíjat, mert az öreg katona jutalmazása azt jelentené, hogy a végbeliek nem a nádotól függnek, hanem ő felsége kegyelmére vannak utalva.

Ily viszonyok közt a nádor csak az országgyűlés segítségéhez fordulhatott. A rendek residentiát kértek a nádor számára, hogy onnan intézhesse az ország dolgait s panaszkodtak a Draskovics kinevezésével elkövetett törvénytelenések miatt. A residentiát az udvar igen fölösleges dolognak tartotta; a sérelmek eredménye két törvénycikk volt, melyek megerősítik a nádor, a magyar tanács s a magyar kancellária hatásköréről szóló 1608-iki törvényeket.²³

De legkellemetlenebb volt az udvarra nézve az a mód, melylyel a rendek az erdélyi ügyet tárgyalták. A sérelmek azzal a váddal kezdődtek, hogy Illésházy szerződését az ország megerősítette s a szövetségest mégis magyar sereggel támadták meg, mely oly borzasztó vereséget szenvedett, hogy ahhoz fogható a rendek még nem értek. Vizsgálatot kértek e törvénytelen s magyar vért fecserlő hadjárat indítója ellen. Az udvar mentegette eljárását azzal, hogy minden a nádor s a magyar tanács beleegyezésével történt. Felsorolta Báthory bűnlajstromát, bizonyította politikájának nagyravágyó s megbizhatatlan természetét. A

vizsgálat felesleges, a veszteségek nem voltak oly igen nagyok, a rendek visszavonása okozta a kudarcot.²⁴

A rendek nem így tudták a dolgot. Akkor még nem volt ratifikálva a Báthoryval kötött 1613-iki szerződés. Az országgyűlés kimondotta, hogy ha majd az erdélyi fejedelem megerősíti a szerződést, a jövő országgyűlés törvénykönyvébe fogja iktatni. Különböző megerősítette az 1608-iki törvénycíkket, melynek értelmében a király nem indíthat háborút Magyarországon és kapcsolt részeiben az ország beleegyezése nélkül.

Khlesl azt mondta, hogy őt az 1613-iki magyar országgyűlés megijesztette.²⁵ Csalatkozott minden várakozásában. El volt ítélve az erdélyi politika, a német katonaságot a törvények továbbra is kizárták az országból s így az országgyűlés határozatai nem ösztönözhatték a német birodalmi rendeket az állandó hadi erő költségeinek megszavazására. A rendi ellenzék szelleme ép oly élénk és követelő volt, mint a bécsi béke idején. Zierotin követője, Wolbram Pál, Pozsonyban volt az országgyűlés idején s biztatta a rendeket, hogy ne tárgyalják a királyi előadásokat, a míg sérelmeiket el nem intézik.²⁶ Tehát a szövetséges tartományok rendjeinek kapcsolata sem lazult meg. E körülményekből érthető, hogy a király április 12-én elégedetlenül távozott Pozsonyból²⁷

-
151. Botka, Kisfaludi Liphay Imre emlékezete. 22.
  152. Chlumecky, Zierotin. 797.
  153. Thurzó Bars megyéhez, 1612. június 1. Közli Szerémi: Tört. Tár, 1891. 597.
  154. A királyi proposíciókat a Hevenessy-féle gyűjtemény LXXIII. kötetéből ismerjük. L. még Szederkényi, Heves vármegye története, III. 32. 432–435.
  155. A protestáns és katolikus sérelmekre nézve I. Zsilinszky, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, II. 69. s. kk.
  156. Acta Thurz. Fasc. 1. nr. 59.
  157. Zsilinszky, id. h.
  158. Annuae Litterae Societatis Jesu anni 1609–1612.
  159. Zsilinszky, id. h.
  160. L. különösen Salamon Ferencz Kisebb Tört. Dolgozatait. (II. kiadás, Budapest, 1878.) 257–259.
  161. Hevenessy-Gyűjtemény, LXXIII. k. s az Acta Diaetalia (Orsz. Levéltár). Pécs Antal, Az alsómagyarországi bányamivelés története. (Budapest, 1887.) 117. L. a már fent id. 1612-iki Relatiót és a rendek sérelmeit (Acta Diaetalia).
  162. XXXIV. t.-cikk.
  163. L. Meliorationes proventuum ad condescensionem erogationum stb. (Acta Thurz. Fasc. 34. Nr. 30.). Ez 1610-iki jelentés adatait az 1612-iki Relatio s a különböző országgyűlési iratok is megerősítik.
  164. Benignae Res. 1609. Acta Thurz. Fasc. 19. Nr. 8. és Batthyány Ferencz levele Thurzóhoz, közli (Nagy Gyula Tört. Tár. 1879. 103.)
  165. L. Komáromy András, A bányavidéki véghegyek 1610-ben (Hadtört. Közl. 1893. 680.), Hoffmann és Pécsy a nádorhoz (Acta Thurz. Fasc. 35. Nr. 7.), Tokaji vitézek Thurzóhoz (U. ott, Fasc. 38. Nr. 10.), Thurzó a királyhoz (U. ott, Fasc. 1. Nr. 49. és 71.) és Meliorationes proventuum, id. h.
  166. A portalis és a füstönként való adóról I. Acsády: Két pénzügytörténeti tanulmány, Relatio Commissionis 1612. id. h., és Thurzó levele Bars megyéhez, 1610. szeptember 9., közli Szerémi. (Tört. Tár, 1891. 381.)
  167. A királyi előadásokon kívül, I. Pethe L. levelét a királyhoz Jászainál, Országgy. Irományok, IV.
  168. Komáromy András, Nádori küldöttség jelentése 1612-ben. (Hadtört. Közl. 1894. 365.) Kassai gyűlés válasza a nádor proposícióira. (Acta Thurz. Fasc. 4. Nr. 34.)
  169. Botka Tivadar, Jögtört. Tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. (Budapesti Szemle, új folyam, IV. 236.) és Jászay, Országgyűlési Irományok, IV. 96.
  170. Királyi előadások, Thurzó id. levele Bars vármegyéhez. De receptione militum Germanorum (Acta Diaet.) és Ortelius, Continatio. 41.
  171. Thurzó a királyhoz. Pozsony, 1610, okt. 27. (Act. Thurz. Fasc. 2. Nr. 21.)
  172. Thurzó a királyhoz. 1610, márcz. 14. (U. ott, Fasc. 2. Nr. 13.)
  173. Thurzó levele Bosnyákhöz Géresinél: A gróf Károlyi cs. Levéltára, IV. 74. Kolonics Maszlykhoz, közli Szerémi. (Tört. Tár, 1891. 386.) Draskovics Bratulichhoz, közli Szerémi. (Tört. Tár. 1893. 443.); Kolonich Memorialéja a nádorhoz Komáromynál (Hadtört. Közlemények, 1895. 492.) Peck Leopold Thurzóhoz (Acta Thurz. Fasc. 87. Nr. 12.). A nádor levele a királyhoz. Bitse, 1611 jan.

14. (Acta Thurz. Fasc. 1. Nr. 74.) és Molardt jelentése. 1611. márcz. 29. (Bécsi áll. levéltár, Turcica).
Országgyűlési sérelmek id. h.

- 174. U. ott és a királyi válasz Hevenessynél, LXXIII.
- 175. Hammer, Khlesls Leben. III. Füg. 77.
- 176. Chlumecky, Zierotin. 844.
- 177. Závodszky Katonánál, id. m. XXIX. 443.

VI. FEJEZET.

Bethlen Gábor uralkodásának kezdete.

Az erdélyi rendek bucsuja a távozó Báthory Gábortól. Bethlen Gábor megválasztatása. A nemzet bizodalma az új fejedelem iránt. Báthory Gábor gyilkosainak sorsa. Szeben és Fogaras meghódolnak Bethlennek. Az új fejedelem viszálya a szászokkal. A szebeni fejedelmi téli szállás. A szászok bizalmatlansága. A segesváriak. A magyar vármegyék. Dóczy András támadása. Bethlen követi Mátyásnál. Tárgyalások az 1613-iki pozsonyi szerződés felett. Három havi fegyverszünet. A porta fellépése a várak ügyében. A török-magyar diplomáciai viszonyok a zsitvatoroki béke óta. Eltérések a békekötés okiratainak szövegében. Az esztergomi hódoltság ügye. Herberstein és Rimay a portán. A ratifikált okirattal elkövetett csalás. Negroni és Buonomo küldetése. A hiteles példány megerősítése. Starzer Konstantinápolyban. Negroni császári főkövet. A zsitvatoroki béke és Erdély birtokának kérdése. A Dóczy-féle foglalások hírének hatása a portán. Mátyás válasza a szultán levelére. A háború veszedelme. A linczi gyűlés. Az udvar békés szándékai. Török követek Bécsben. A béketárgyalások. Khlesl engedményei. A rendzavarók megbüntetésének és a palánkok lerontásának kérdése. A béke megkötése. A kassai gyűlés. Tiltakozása a hajdúk palánkjai lebontása ellen. Pótszerződés szüksége. Alkudozások Bethlennel. A nagyszombati béke. A szerződés titkos pontjai. Huszt és Kővár visszaadása. Bethlen és a török. Lippa és Jenő átadásának ügye. Balassi Ferencz a portán. A moldvai ügy. A porta hangulata Bethlen ellen. Balassa Zsigmond trónkövetelési tervei. Khlesl vélekedése Bethlen Gáborról. Érintkezése Benknerrel. Kornis Zsigmond. A szászok titkos tervei. Lassota és Daróczi küldetése. Homonnai Drugeth György jelöltsége. Alkudozások a budai pasával. A korai hadgyűjtés. Thurzó György Bethlen pártján. A hadak elosztása. Homonnay ügye a portán. Török sereg Moldva és a lengyelek ellen. Szkender pasa serege. A gyulafehérvári országgyűlés. Lippa átadása a töröknek. Homonnay új kísérlete. Serbán Radul Zemlénben. Ali pasa Homonnay ellen fordul. A hajdúk veresége Konyárdnál. A felsőmagyarországi rendek felkelése Homonnay ellen. A kassai gyűlés. Radul szökése. Ujabb gyűlés Kassán. Pázmány Péter küldetése. A hangulat Pázmány ellen. Bethlen elégtételt követel. A lengyelek veresége Moldvában. Homonnay újabb készülődései. Bethlen megelőzi a támadást. Simoni György. A Dóczy által Bethlen ellen koholt vádak. Gombos András proclamációja. Sarmasághi Zsigmond. Bethlen táborba száll. A felsőmagyarországi rendek nem akarnak Bethlen ellen felkelni. Forgách követi Bethlennél. A kassai gyűlés. Bethlen követi Mátyásnál. A béketárgyalások. A második nagyszombati szerződés. Khlesl a békéről. Czernin és Cesare Gallo portai követsége. A velencei háború. Czernin küldetése. A Gratianiba vetett remények. Gratiani Mátyásnál. A komáromi szerződés. A palánkok lebontásának ügye újból szőnyegen. A szultán parancsai Bethlenhez. Jenő átadása, az adó és a Lengyelországba küldendő sereg felől. Bethlen kibuvói. A szultán haragja. Bethlen lengyelországi hadjárata

Báthory Gábor már nem volt erdélyi fejedelem, midőn a gyilkosok áldozata lett. A kolozsvári országgyűlés 1613 október 21-én kelt levelében „örökre” búcsút vett tőle. „Maga hagyott el olyan veszedelmes állapotban bennünket,” – írják Báthorynak a rendek. Hűségére többé kötelesnek nem tartották magukat, leginkább azért, mivel a töröktől el akarta szakítani az országot. Kétségtelen, hogy a búcsúlevél erős okokra volt építve.

A rendek meg akarták tartani a szabad fejedelemválasztás formáit. Mivel interregnum állott be, tizenkét tagú kormánytanácsot választottak. Ellenjelöltet is állítottak fel s így választották meg október 23-án a Báthory alatt proscibált Bethlen Gábort. Mind a mellett sokan érezték, hogy az egész eljárásban van valami aggodalmas kétértelműség. A török ugyan nem ártotta magát a választásba, de Szkender basa hívta a rendeket a gyűlésbe, ugyancsak ő izente meg az országgyűlésnek, hogy a rendek új fejedelmet válasszanak s tordai táborában várakozott Bethlenre, hogy átadhassa neki a fejedelemség jelvényeit. „Féltekben libere eligálták Bethlen Gábort” – jegyzi meg csipősen Nagy Szabó Ferencz. De a szerencsés eredmény elhomályosította a következő nemzedékek emlékezetében a választás formájának hibáit. Jó sejtelemmel beszélt a kolozsvári templomban Mikola János, midőn az ország nevében így üdvözölte Bethlent: „Hitünk és hitelünk olyan vagyon nagyságod felől, ki nemzetségét és hazáját tamquam propria viscera, saját testét, vérének úgy szánja, sebeit fájlalja, kötözi, orvosolja, ide s tova hánt, bomladozott szabadságát előbbi helyre rakogatja, támogatja és megerősíti, romlását éppiti, pusztaságát telepíti és mint édes atyja anyja megbántódott szerelmesit kebelében megkérleli, édesgeti és megnyugotja.”¹

Báthory halála nagy gondtól szabadította meg Bethlent. Már elhatározta, hogy a török hadak egy részét Erdélyben tartja Báthory támadásának visszaverésére. Most megszabadult az egész török seregtől s igaz, hogy ezúttal igen sok erdélyi jutott török rabságba, de Báthory támadásai még nagyobb pusztulást okozhattak volna. Még sem valószínű, hogy Bethlen szánta hajdani urának sorsát. A gyilkosok hiában vártak tőle jutalmat. Midőn Giczy András a fejedelemnél jelentkezett, Bethlen Báthory hiveinek ösztönzésére átadta a volt fejedelemjelöltet a fogarasi kapitánynak, ki kegyetlenül lakoltatta szeretett urának gyilkosát. Szilasi, Ladányi s társai, is megjelentek Medgyesen 1614 márcziusában. Hetykén jártak itt fényes vitézi öltözetben, mert azt remélték, hogy az országgyűlés falvakat fog nekik osztani hazafias érdemeikért. De senki sem merte védeni őket Báthory udvari katonáival szemben, a kik a megrettent vitézeket „az ó-templom mellett való szoros grádicsú toronyba szalaszták fel, melyet ostrommal vévén, vérrel megtölték, ott ölék meg őket s úgy hányák le az sokaság közé.”²

Oly nagy volt a Báthory név tisztelete Erdélyben s annyira egyenlőnek hitték akkor a fejedelem megöletését az apagyilkossággal, hogy sokan bélyegezték meg a gyilkosokat még azok közül is, a kik különben örültek a trónváltásnak. A bosszúvágy csillapodásával Báthory igazi hiveinek ellenállása is megszűnt. Kezdetől fogva sem gondoltak zavarok támasztására. Bethlen megválasztása után Szeben és Fogaras Kákonyi és Balling hatalmában voltak. Midőn meggyőződtek arról, hogy az új fejedelem nem gondol bosszúállásra, megnyitották előtte a kapukat.³

Sajátságos, hogy most Bethlennek ép a szászokkal gyűlt meg a baja, a kiktől a legtöbb joggal várhatta volna a készséges támogatást. Bethlen Szebenben akart telelni, mert Gyula-Fejérvár romlott állapotban volt. A szászok a város rögtöni átadását követelték. Megtagadták az adót, nem szolgáltatták be a tizedet, némely város még a hűségi esküt sem akarta letenni, a mig Bethlen nem adja át Szebent. A fejedelem megígérte a szászoknak, hogy Szebent csak bizonyos ideig való szállásának akarja tartani s arra kérte őket, hogy építsék meg Szász-Sebest fejedelmi székhelyül. Ezzel nem ártanának a város szabadságának. Ezt a kívánságot a szász egyetem megtagadta. Szebent sem akarta átvenni mindaddig, mig a fejedelmi őrség a városban van, mert surlódásoktól és valami újabb erőszak-tételtől tartott. „Olyanok vagytok” – írta ekkor a szászoknak a fejedelem – „mint az erkölcsös gyermek, mikor étellel kínálják, haragjában el nem veszi és mikor ő is kérne, nem adják. Ez előtt igen kérte Szebent, kegyelmek nem adták; most, mikor adnák, nem veszi.” A szászok gyanakodását már azért is nehéz volt eloszlatnia Bethlennek, mert tudták, hogy a fejedelem tanácsában egyebek közt Kamuthy Farkasnak is szava van, a ki Imrefi halála után Kákonyi mellett legbizalmasabb tanácsosa volt Báthory Gábornak. Végre megengedték volna a szászok Bethlennek a telelést, de megalázó feltételek alatt. A szász egyetem „fegyverei alatt” akarták őriztetni a fejedelmet s mint Bethlen jól mondja, úgy „imperáltak, mintha mi az több két natioval subditusi löttünk volna Kegyelmeteknek”. Bámulatos volt a fejedelem béketüvése. A Szebenhez való jószágot, falvakat átadta a királybirónak. A száműzött szebenieket visszahívta, mindenkinek visszaadta birtokát, a czéhek szabadságát megerősítette, a magyar mesteremberek és kereskedők versenyétől megszabadította a szebenieket és csak annyit kívánt, hogy tavaszig a kapuk „kulcsait, lakatját” a fejedelmi porkolábok nem a szász egyetem őrségével, hanem a városi rendekkel együtt „nyissák, tegyék be”. A szászok még ekkor is makacskodtak. Bethlen szemükre vetette hálátlanságukat, de nem vesztette el okos nyugalma. A nemesség haragudott reá engedékenysége miatt, Bethlen azonban arra hivatkozott, hogy őt a szászok fejedelmének is hívják. Megunta a torzsalkodást s február 18-án kiköltözött a városból. Most végre hazatértek a Báthorytól elűzött polgárok, ki gyalog, ki lóháton s boldog volt az, a ki viszontláthatta az övéit. A szászok bizalmatlansága s nyakassága még most sem volt meg törve. A fejedelem Segesvárra hirdette az 1614-iki márcziusi országgyűlést, de a segesváriak kikergették az ország szállásosztóit. A szászok azt állították, hogy az országgyűléseknek

városaikba hívása szabadságaikat sérti. Bethlen a régi szokásra hivatkozott, haragudott a szállásosztók megtámadása miatt, de most is engedett. Messzebb látott, mint egy-egy hirtelen haragú tanácsosa. Hatalma még nem volt erős, szüksége volt a saját házában rendet tartó uralkodó hirnevére. A szászok adója s adományai erősítették hatalmát, de szövetségeseik a külföldi ellenségekkel kiszámíthatatlan bajt okoztak volna.⁴

Már pedig a külföldi ellenség nem nyugodott. A trónváltás zavarait az udvar kedvét kereső Dóczy András sikerrel használta fel. Az Erdélyhez tartozó magyar megyék fontosabb erősségeit akarta elfoglalni. Tervét Forgách Zsigmond s a nádor is helyeselték, ők is szerették volna Bihart, Krasznát, Közép-Szolnokot s Mármarost visszaesztatolni a magyar területhez. Vagy kétezer főnyi mezei katonasággal rendelkeztek. Nagyváradról le kellett mondaniok; a nádor azt hitte, hogy Abaffy sokat használhatott volna a király ügyének, ha Báthory megöletése után nem hagyja el oly nagy sietséggel a várat. Azonban a többi várral könnyebben boldogult Dóczy. Vesztegetett, ígért, fenyegetett, erőszakot használt s ily módon 1614 elején már megszerezte a királynak Husztot, Kővárt, Ecsedet, Nagybányát és Tasnádot. A háború állapota volt ez minden hadüzenet nélkül.⁵

Bethlen a diplomatia fegyvereivel akarta védelmezni jogát. Követei megkeresték a nádort s a magyar vármegyéket, tiltakozva az Erdélyen elkövetett jogtalanság ellen, „nem úgy, mint fenyegetőképpen, hanem atyafiui keresztyéni jóindulatból, nemzetségünkhez való szeretetből”. Már a várak elfoglalása előtt, 1613 november 13-án a királyhoz küldötte Sarmasághi Zsigmondot, Kassai Istvánt, a fiscalis directort s Benkner Jánost, a brassai senatort. E követségnek csak az volt a hivatása, hogy jelentést tegyen a trónváltásról és az 1613-iki pozsonyi szerződés alapján Bethlen elismerését s az Erdélylyel kötött szövetség megerősítését kérje a királytól. Mátyás azonban nem bocsátotta maga elé a követeket, nem akarta elismerni Bethlent, a három erdélyit csak a rendek s nem Bethlen követének nevezte. Azt állította, hogy nincs megbízásuk, azért Sarmasághit udvaránál marasztotta, társait pedig hazabocsátotta, hogy küldöiktől újabb ajánlatokat szerezzenek. Szóval az udvar a Báthoryval szemben követett politikát akarta folytatni s most még több ingerültséggel, mert el kellett ismernie, hogy a Báthory megbuktatására irányuló törekvései Erdélyt szorosabban csatolták a portához. De noha Mátyás tanácsosai minden módon Bethlen helyzetének megingatására s az erdélyi zavarok állandósítására törekedtek, a békülékenység látszatát még sem akarták feladni. Körülbelül hat héttel Kassai s Benkner hazaérkezése után Daróczy Ferencz és Lassota Erik is Erdélyben voltak. Hosszadalmas vitatkozásba ereszkedtek az erdélyi rendekkel az 1613-iki pozsonyi szerződésről. A császári követek azt vitatták, hogy e szerződés nem kötelezi Mátyást, mert Báthory s Erdély megszegték annak pontjait. Az erdélyiek diadalmasan verték vissza a császári követek vádjait. A vádaskodók igazságszeretetét jellemzi az a szemrehányás, hogy Báthory nem fogadta be ő felsége hadait a török közeledtekor, pedig a szerződés szerint köteles volt erre. Pécsy Simon kancellár, a ki a választ szerkesztette, részletes adatokkal bizonyította, hogy Báthory mennyire sürgette a segítséget. Igen, mondák Daróczy és Lassota, csakhogy magyar csapatokat kért, a német katonaság ellen előre is tiltakozott. Pedig mindenki tudta, hogy Báthory nem a német császárral, hanem Magyarországgal s a magyar királylyal kötötte meg a pozsonyi szerződést. Már pedig, ha a nádornak joga volt a törvények értelmében a német katonaságot csak bizonyos föltételek alatt bocsátani az országba, annál több joga volt a fejedelemnek a segítségére kért csapatok magyar nemzetiségét kikötni. De nem csupán ily elméleti vitatkozásokkal telt el az idő. A császári követek valami valódi biztosítékot kívántak, mert különben – így szóltak – az eddigi tapasztalások következtében a király nem köthetne szerződést Erdélylyel. A valódi biztosítékot Nagyváradnak hívták. Legalább néhány évre adja át Bethlen a várat, ha már nem akarja odaadni. Vagy legalább vegyesen magyar s német katonasággal őriztesse, német kapitány vezetése alatt, a ki hűséget esküdne a királynak s Erdélynek is. Ha ezt sem engedi meg, hadd nevezhesse ki Mátyás a tiszta magyar őrség magyar kapitányát. Utolsó menedékül

szóba került az a kívánság, hogy Bethlen s Mátyás egyezzenek meg a kapitány személyére nézve. Jól tudta Bethlen, hogy mire czéloznak ez ajánlatok. „Arra mi nem mehettünk” – írja róluk a nádornak – „hogy az hatalmas török császár erejét, haragra ingerelvén, magunk veszedelmére ne vonjuk.” Más valódi biztosítékot is emlegettek a követek. Hivatkoztak a Báthoryval kötött titkos szerződésre. Ez igen veszedelmes dolog, jegyzé meg Bethlen; János király s fia, meg Báthory István is rosszul jártak az ily szerződésekkel. Esküdözött, hogy a pozsonyi titkos szerződést olvasta Budán s e nélkül meg nem buktathatta volna Báthoryt a portán. Azonban Bethlen nem akarta megszakítani a tárgyalásokat s mivel a császári követek is némi reménnyel biztatták az elfoglalt várak dolgában, a felek május 15-én három havi fegyverszünetet kötöttek a tárgyalások szabad folytatása érdekében.⁶

Bethlen jól tudta, hogy a maga erejével vissza nem szerzi a várakat. Jelentést tett a portán a történekről. Itt komolyan vették az ügyet. A vén Huszain csauszt a nádorhoz küldötték levéllel; a csauszt Bethlen részéről Angyalossy Mihály kísérte „útjában való gondviselésért”. A csausz menedéklevél nélkül utazott Debreczenen s Tokajon át Kassára. A nádor megütközött e szokatlan eljárásom, nagyon feltűnő dolognak tartotta, hogy a portáról Bicsére csauszok járjanak. Tartott attól, hogy az udvar félremagyarázza az ily követséget. Meghagyására Huszaint nem bocsátották tovább Kassánál, hanem elkérték tőle a levelet. Huszain dühös volt, szitkozódott, panaszkodott, Angyalossyt szásznak, cigánynak nevezte, megholt ember vagyok – így jajgatott – mert a császár levelét át nem adhattam, a csausznak futnia kell, nem az a dolga, hogy hizlalják, a török sem tartóztatja a magyar postát. Ferdinánd főherczeg valóban rossz néven vette a csausz küldetését. Forgáchnák megizente, hogy válasz nélkül küldje vissza Huszaint. A nádor sokallotta ezt a kiméletlenséget, de Forgách a főherczeg utasítását követte.⁷

De ugyanekkor más csausz is utazott az országon át, a kivel már nem volt szabad ily rövid úton elbánni. 1614 május 10-én fogadta a császár Mehemed csauszt, a ki Ahmed szultán levelét adta át. A szultán udvariasan, de igen határozottan figyelmeztette a császárt, hogy Huszt, Kővár, Nagybánya és Tasnád elvétele a béke felbontására vezet. Erdélyből a szultán „csak egy kis kövecskét és egy maroknyi port sem enged”. A szultán gyors választ kér. Meglepő követelések nem voltak a levélben. A császár sietett is megnyugtató, bár ideiglenes természetű válaszzsal küldeni el a csauszt. De az udvari politikának szolgálatot tett a levél. Mátyás tanácsosai a Memhed csausztól küldött izenetet egy nagyjelentőségű gyűlés rendezésére használták fel.⁸

A levélnek tulajdonított fontosság megértése végett vissza kell pillantanunk a török-magyar diplomatiái viszonyok fejlődésére a zsitvatoroki béke óta. Az 1606-ban kötött béke ratifikálása még akkor is késett, midőn Rudolt ellenállása már meg volt törve. Az 1608 márczius 28-án Érsekujváron kötött szerződés szerint Mátyás követeinek negyven nap alatt a portára kellett indulniok. De más dologról is intézkedik a szerződés. Megállapítja, hogy az esztergomi hódoltság ügye a békekötésnek Bécsből küldendő magyar példánya szerint igazodjék el. Illésházy ugyanis észrevette, hogy a magyar király biztosai hibás példányokat irtak alá és fogadtak el Zsitvatoroknál s hogy különösen a török szövegben veszedelmes eltérések vannak. Illésházy az esztergomi dolgot rendezni akarta, mielőtt a követek Konstantinápolyba utaznak. Magyar részről a zsitvatoroki béke ide vonatkozó pontját úgy értelmezték, hogy csak azok a faluk hódoljanak Esztergomhoz, melyek 1595-ben oda hódoltak, midőn a keresztény fegyverek elfoglalták az 1605-ben újra török kézbe került várat. A török felfogás szerint a béke azt határozta, hogy mindazok a faluk Esztergomhoz hódoljanak, melyek valaha oda hódoltak. A különbség igen lényeges volt. A budai pasa 1609 elején körülbelül háromszáz falut követelt a meghamisított szerződés alapján.⁹ Illésházy addig nem akarta elbocsátani Mátyás követeit, míg Ali pasa hitlevelet nem ad arról, hogy a magyar felfogást teszi magáévá s e szerint rendezi majd az ügyet, ha a szultán ratifikációját kihozzák a követek. A pasa és Halil effendi 1608 július 19-én nem egészen úgy szerkesztették a

hitlevelet, mint Illésházy kívánta, de legalább elismerték a magyar felfogás jogosságát.¹⁰ Herberstein Ádám és Rimay János a békekötés ratifikált magyar példányával nem sokára elindultak a portára. A szeptember 16-iki audientián Herberstein átadta a százötvenezer forintnyi ajándékot, „ezüst és arany mívül, drága marhául és pénzü”. A még hátralévő ötvenezer forint lefizetését az érsekújvári szerződés a követek visszaérkezéséig halasztotta el. Ugyanez audientián sajtószerű kéréssel fordultak a szultánhoz követeink. Hivatkozva a zsitvatoroki béke tizennegyedik pontjára, mely szerint a római császár követei a portára érve, szabadon kérhetik, ha valamit akarnak, Herberstein és Rimay Kanizsa, Esztergom és Eger visszaadását kívánták, nehogy a tizennegyedik pont hasztalanul álljon az okiratban. Csakhogy a kajmakám nem olvasta ki az illető pontból azt, hogy a szultán köteles is teljesíteni a követek kívánságát. Válaszában azt kérdezte, hogy szabad-e a török császárnak Gyórt, Füleket és több ily hajdan birtokában volt várat elfoglalnia? Akárminő szándék lappangott a követek kérése alatt, nehéz feladatukat talán jobban oldották volna meg, ha nem foglalkoznak ily reménytelen kísérletekkel. Herberstein jól tudta, hogy a török miben töri a fejét. Október 30-án a kajmakám egy lepecsételt arany zacskóban nyújtotta át neki a szultántól ratifikált okiratot. Herberstein megtagadta az átvételt, a törökök esküdöztek, hogy nem szabad bántaniok a szultán pecsétjét. Végre mégis megmutatták az iratot s kitűnt, hogy a kajmakám meg akarta csalni Herbersteint. Most a Zsitvatoroknál alkudozó keresztény biztosoktól aláírt török példányt terjesztették a követ elé, de Herberstein azt felelte, hogy fejével játszanék, ha ez iratot elfogadná. A kajmakám kért, fenyegetett, de november 6-án mégis oly szerződést mutatott be, melyet a dragomán magyarázatai alapján Herberstein egyezőnek talált a hiteles magyar példánnyal. Észrevett ugyan néhány eltérést, de azt hitte, hogy azok a két nyelv mondatfűzésének különbségéből magyarázhatók. 1609 január 3-án érkeztek a követek Budára.¹¹

Sokáig kellett itt maradniok, mert a tiszteletdíjből hátramaradt ötvenezer forintot a kamarák nem bírták előteremteni. Úgy látszik, hogy Illésházy ajánlata értelmében a városok 1609-re járó taxájából több ezer forintot szedtek össze s így lassanként kitélt az összeg, melyet a budai timár-defterdár nagy mohón vett át Komáromban szeptember elején. Ezután egyrészlől Zulfikár bég, másrészlől Herberstein és Rimay haza térhettek. A pénz lefizetése előtt Szögyénben bizottság alkudozott az esztergomi falvokról, de hiában, mert Ali most még inkább ragaszkodott előbbi álláspontjához.¹²

Midőn a Herbersteintől átadott ratifikációt Bécsben megvizsgálták, kiderült, hogy követeink becsületessége hasztalanul küzdött a török ravaszsággal. A szultántól aláírt török oklevél lényeges pontokban különbözött a Konstantinápolyban maradt példánytól.¹³ A zsitvatoroki béke jelentékeny vivmánya volt a tizennegyedik pont, mely szerint a római császár követe „egyszer és nem többször” kétszázezer forintot vigyen Konstantinápolyba. A török szerződés azt mondja, hogy az ajándék három évre szól s akkor a szultánnak a régi szokás szerint jár az, a mi barátságához méltó. A zsitvatoroki béke hatodik pontja Erdélyre nézve a bécsi békére hivatkozik. A török okirat ellenben így szól: „Az hatalmas császárnak igazsága Erdélybe, Moldvába, Havasalföldébe és Magyarország részeibe, az kiket azelőtt birt az hatalmas császár és az muzulmán nemzetnek mecsetje volt benne, helyén maradván.” A spanyol királyra vonatkozó pontot kihagyta a szultán, azt sem említi, hogy Vác a keresztények kezében maradjon. Az esztergomi hódoltságról a török okirat az Ali pasától védelmezett felfogást tartalmazta.¹⁴

E bajon segíteni kellett. A bécsi udvar most úgy gondolta, hogy nem osztrák és magyar nemeseket kell a portára küldenie, hanem két szolgálatában álló olasz embert, Negroni Andrászt és Buonomo Pétert. A genuai származású Negroni törökül is tudott, s már ezért is alkalmas volt ily küldetésre. Negroni nem volt orator, csak egyszerű követ, nem is vitt ajándékot, s mégis, midőn 1610 május elsején Konstantinápolyba érkezett, nagy kitüntetéssel fogadták társával együtt. A nagyvezér szerette volna, ha Perzsiában hire terjed annak, hogy a

római császár nagyköveteket küldött a portára.¹⁵ A követek vagy másfél hónapig maradtak a portán. A Perzsiára való tekintet magyarázza meg, hogy a szultán némi habozás után minden kívánságukat elfogadta s ratifikálta az elébe terjesztett hiteles példányt.¹⁶

Az Esztergomhoz hódolt faluk sorsán nem sokat lendített a szultán ratificációja. Midőn Negroni 1611 elején Budán megmutatta a Konstantinápolyból hozott szerződést, a timár-defterdár még mindig az első szerződésre hivatkozott. Ha ez a második szerződés állana, ötszáznál több faluból talán negyven sem maradna nálunk s így a spáhik timár nélkül maradnának – mondá a defterdár. Menjenek Ázsiába, – válaszolt Negroni – ha szük nekik Európa, mire a pasa szörnyen nevetett. Hasszán pasa elismerte, hogy Negroni teljesen átolvasta a bölcsesség könyvét. Ravaszágból, vagy a szpáhikkal való bajai miatt nem ellenkezett Negronival, csak arra kérte, hogy ne vigyék bizottság elé a dolgot, hanem küldje be neki a király azoknak a fálvoknak lajstromát, melyek 1595-ben Esztergomhoz tartoztak s ő majd ahhoz tartja magát. Akármi szándékból beszélt így Hasszán, a szpáhikkal nem boldogult s a kérdés továbbra is vitás maradt.¹⁷

Ezalatt Konstantinápolyban Starzer, mint egyszerű ágens, vezette a diplomatai ügyeket. Pedig közbe jött Forgách támadása Erdély ellen. A porta hadak küldésével felelt a támadásra, de bizonyára szemrehányásokat tett Starzernek is. A nagyvezér nyugtalankodott, hogy a római császár nem küldi követét a szultánhoz s azzal fenyegette Starzert, hogy ilyformán a porta sem érzi kötelezve magát a béke megtartására. Az udvar nem akart előkelő embert küldeni, s mivel úgy is meg volt elégedve Negroni szolgálataival, őt nevezte ki oratornak, vagyis főkövetnek.¹⁸ Az új orator 1612 szeptember 7-én érkezett Konstantinápolyba. Már e hó 19-én előadta a kajmakámnak küldetése főczélját. A zsitvatoroki béke hatodik pontja – így beszélt Negroni – azt tartja, hogy „az mi pengig adatott Bocskay fejedelemnek, az az bécsi végezés és pactumok szerint maradjon”. De mivel a bécsi béke szerint mindaz, a mi Bocskaynak adatott, a magyar koronára száll, ha a fejedelem férfi-örökös nélkül hal el, Negroni felfogása szerint a magyar király most joggal követelheti Erdélyt a zsitvatoroki béke idézett pontja alapján. Csakhogy a bécsi béke intézkedése nem Erdélyre vonatkozik, hanem a Bocskaynak átadott magyarországi területre. Sőt Rudolf hitlevele, mely azon kezdi, hogy a király átengedi Bocskaynak Erdélyt a részekkel együtt, megemlítve Bocskay halálát, határozottan állítja, hogy a tulajdonképeni Erdély a régóta hozzá tartozó megyékkel s várakkal nem száll a magyar koronára.

A kajmakám nem így czáfolta Negronit, hanem arra hivatkozott, hogy a mit Szolimán elfoglalt, azt a török senkinek sem engedheti át. Negroni nem tágitott. Nazuf pasa december 3-án a diván tagjainak jelenlétében fogadta az oratort s felolvastatta előtte a Zsitvatoroknál készült török okiratnak Erdélyre vonatkozó pontját. Hallottad, mi van ebben? – kérdé Nazuf. Negroni erre felolvasta az ő példányának hatodik pontját, mire a pasák azt kiáltották, hogy az nem jól van szerkesztve. Erre az orator is kiabálni kezdett, erősítve, hogy ahhoz az íráshoz tartja magát, melyet 1610-ben a kajmakámtól kapott. Nazuf véget akart vetni a vitának. Levélben kérte a magyar királyt, hogy ne említse többé Erdélyt. Molard erre azt válaszolta, hogy a király a békéhez ragaszkodik. Nazuf nagyon elégedetlen volt a válaszszal. 1614 elején Drinápolyban heves vitája volt a nagyvezérnek Negronival az erdélyi kérdéstről, mely időközben a Báthory kiűzésére küldött török csapat miatt elmérgesedett. Nazuf szidalmazta a bolond Murádot és Alit, hogy ily nagy jelentőségű cikkelyt toldottak a békébe.

Negroni kifárasztotta okoskodásaival Nazufot; ördögöd van, mondá végre a vezér, de vegyétek le kezeteiket Erdélyről; nem, válaszolt a nyelves olasz, ép azért jöttem, hogy császárom hatalma alá vessem Erdélyt. Nemsokára Drinápolyba érkeztek Bethlen emberei azzal a hírrel, hogy a német császár elfoglalta az Erdélyhez tartozó várakat. Nazuf rögtön hívatta Negronit s ugyancsak ráijesztett. Végre segített magán az olasz, azzal a kijelentéssel, hogy a király nem akarja megszegni a békét. Soha – ez volt Nazuf végső szava – Erdélyt át nem engedem nektek, nem is tartom meg a ti tetszéstek szerint készített zsitvatoroki békét. Ez

az én egyenes válaszom kérelmetekre. Midőn e szavakat mondotta, már utban volt Mehemed csausz a szultán levelével.¹⁹ Midőn Mehemed csausz a sürgetett választ megkapta s Linczből Buda felé tartott, Bécsben találta a visszatérő Negronival küldött Gratiani Gáspárt s Ali béget. A követek nem hoztak ajándékot, a mi ellenkezett a zsitvatoroki béke tizenkettedik pontjával. E követséget az udvar nem akarta fogadni, de már Mehemed csausz leveléből mindenki tudta, hogy Gratiani és Ali mi járatban vannak.²⁰

Most a helyzet nagyon válságosnak tünt fel. Az udvar a legnagyobb valószínűség látszatával hirdethette, hogy a háború vagy a megalázó béke közt kell választania. A törökkel való fenyegetés mindaddig csekély hatással volt a birodalomra, a pápára és Spanyolországra. Az 1613-iki birodalmi gyűlésen megszavazott pénz jó részét nem fizették le a rendek. A pápa és Spanyolország csak akkor akartak fizetni, ha már kitört a háború. Khlesl most úgy gondolta, hogy minden meg volna nyerve, ha a császár tartományait „kigyógyíthatja”.²¹

Mehemed csausz levele s az ajándék nélkül érkezett török követség ép kapóra jöttek. 1614 július végére conventbe hívta Mátyás király mindazoknak a tartományoknak képviselőit, a melyek a Habsburg-ház uralma alatt állottak. Meg is jelentek Linczben Csehország, alsó és felső Lausitz, Szilézia, Morvaország, a két Ausztria, Stájerország, Krajna, Karinthia s Tirol küldöttjei. A császárt Ferdinánd és Miksa főhercegek, továbbá Zuniga és Buquoy, mint Spanyolország és Belgium követei kísérték a terembe. Természetes, hogy e gyülekezetből a magyarok sem maradtak el. Thurzó Pozsonyban országos gyűlést hirdetett, mely a linczi conventre követeket választott. Nem azért engedelmeskedett Thurzó a király felszólításának, mintha természetesnek találta volna, hogy a háború kérdése a magyar országgyűlés megkérdezése nélkül dőljön el; hanem fel akarta használni az alkalmat, hogy minél hatásosabban kiemelje a királyhoz hű Magyarország politikai felfogását, s hogy megsürgesse a végvárak ellátására annyira szükséges idegen segítséget.

Augusztus 11-én nyitotta meg a császár a nevezetes gyűlést, mely hivatva lett volna a Habsburgok tartományainak solidaritását kimutatni a világ előtt. A császár előterjesztésében elbeszélte a törökkel való alkudozások történetét az utolsó nagy háború idejéről Mehemed csausz s a Bécsig jutott török követség küldetéséig. Beleszötte az erdélyi zavarok átnézetét a Bethlen trónfoglalását követő eseményekig. Azt akarta kimutatni, hogy a török Erdély elfoglalására tör, hogy az erdélyi fejedelmek megbizhatatlanok, mert Báthory is izgatta a portát a császár ellen, Bethlen pedig szolgálja a szultánnak. Nazuf beszélgetése Negronival s a szultán izenetei elég világosan mutatják, hogy Erdély s ezzel együtt a kereszténység elveszett, ha a rendek még idején nem gondoskodnak a fegyveres védelemről.

Valóban ilyen volt-e a helyzet? Kik tudtak volna erről illetékesebben nyilatkozni, mint a magyar küldöttek? Ha ők nem látják a helyzetet oly sötét színben, miért érezne akkor aggodalmat Csehország vagy Szilézia? Náprágy, a küldöttség vezetője, válaszolt a magyarok nevében. Beszédét készen hozta Linzbe, lehetséges, hogy Thurzó fogalmazta. Khlesl olvasta a fogalmazványt s azt mondotta, hogy „a pokolbeli ördög sem csinálhatta volna jobban”. Kivánságára az érsek enyhítette a beszédet, mely nem volt ugyan elmondva a gyülekezetben, de azért igen nagy hatást tett. Méltán nevezi Chlumecky a Náprágytól átadott szónoki művet az akkori politikai ékesszólás mintájának, de a szónoklat nem csupán formájával hatott. Erős okokkal bizonyították a magyarok, hogy a háború veszedelmes, hogy Erdélyt helyzete kényszeríti a töröktől való függésre s hogy a legtanácsosabb folytatni az alkudozásokat a portával s Bethlennel. A beszédnek talán az a része tetszett a legkevésbé, mely mentegeti a magyarok idegenkedését a német katonaságtól. Egyes tartományok a császár mellett nyilatkoztak. Az alsó-lausitziak az ördög munkájának tekintették azt a gyanúsítást, hogy a császár a kívánt hadsereget a protestánsok ellen szeretné felhasználni. De épen azok a tartományok, a melyek Mátyást a trónra segítették, nagyon hajlandók voltak e gyanút alaposnak tartani. Ők jól tudták, hogy a török nem akarja a háborút s hogy az udvar nyugtalankodó politikával szítja a tüzet, melyet olykor mások megijesztésére lobogtat, de a

melytől néha maga is megijed. Pedig a rendek nem is olvasták a császárnak Ferdinánd főherceghez intézett levelében a következő sorokat: „Mert ismeretes, hogy a török háború s ez az erdélyi alkalom tiszta ürügy s másodrendű ok, ellenben isten tisztelete s házunknak fentartása az első és fő dolog.” A linczi gyűléssel semmit sem ért el az udvar, csak kétszázezer forintot költött oly tapasztalatra, melyet olcsóbban is megszerezhetett volna. Nagy volt most a harag a rossz magyarokra s a hitetlen nádorra, a ki Khleslnak igen helyes észrevétele szerint kezében tartotta a politikai helyzet kulcsát. Pedig a magyarok nem akarták Mátyás hatalmát gyengíteni, a mit be is bizonyítottak, midőn az 1615-iki általános cseh országgyűlésre nem küldöttek követeket s így közreműködtek abban, hogy a különböző tartományok rendi ellenzékének szorosabb szövetkezése ekkor nem sikerült.²²

A linczi gyűlés után mind erősebben érvényesült a császár tanácsában az a meggyőződés, hogy a portával való diplomatai háború mesterséges fentartása céltalan s káros is. Sőt úgy látszott, hogy a török szövetség még haszonnal is járhat. S ép azért, ha nem is fogadhatta az udvar az 1614-ben ajándék nélkül érkező török követeket, gondoskodott arról, hogy újabb követekkel megindíthassa a tárgyalásokat. A perzsa háború 1615-ben újra megindult s így a porta örömmel értesült az udvar békés szándékáról. Ahmed kiája és Gratiani Gáspár, a török szolgálatban meggazdagodott olasz, 1615 május 12-én fényes kísérettel érkeztek Bécsbe, drága ajándékokat hozva magukkal. Az alkudozásokat Khlesl vezette. A keresztény biztosok között három magyar volt: Forgách bibornok, Pethe László és Apponyi Pál. Bennük megbízhatunk, gondolta Khlesl. Hanem a nádort távol tartotta Bécsből. Az ő jelenléte sok tekintetben megakadályozta volna a szabad mozgást. Különben a bécsi püspöknek az volt a célja, hogy a törököt leszoktassa a magyarok közjogi önállóságának tekintetbe vételétől. Nagy vivmány volt, hogy a porta Bécsbe küldi követeit, de nem csekélyebb nyereségnek tartotta Khlesl azt is, hogy az először is Magyarországot érdeklő tárgyalások az ország határán kívül s a magyar önállóság hivatott örének távollétében menjenek végbe. Ez eljárást még a nagyon engedékeny magyar biztosok sem helyeselték. Elég hamar alkudtak meg a felek azokban a különben nevezetes pontokban, melyek a kereskedelmi viszonyokat szabályozzák, a katholicizmus szabadságát biztosítják a török birodalomban s a hódoltság állapotáról intézkednek. A hódoltság határainak megvonása már nagyobb küzdelembe került. Az esztergomi vitával sokat foglalkoztak az alkudozó felek. Khlesl könnyebb szívvvel engedte át a falvakat a töröknek mint a magyar biztosok. De a császár felszólítására ezek is megnyugodtak abban, hogy a vitás falvak közül, melyeknek száma 1615-ben már százötvennyolcra olvadt, hatvan falú hódoljon Esztergomhoz. A falvak meghatározására bizottságot kellett volna kiküldeni. Nem csak e pontokon fordultak meg a tárgyalások. Gratiani és Ahmed nagy dolgokat kértek az udvartól. Előadták, hogy a békezavarók megbüntetése mind a két félnek érdekében áll. A szultán is meg fogja fenyegetni azokat, a kik a török várakból a keresztényekre törnek, de a császár is büntesse meg rendezavaró katonáit. Különösen kívánatos volna a hajdúk palánkjainak lerontása, hisz a palánkok építése ellenkezik a zsitvatoroki békével. Nem kevésbé hasznos dolog volna továbbá a magyar őrség eltávolítása a várakból. Ne fogjanak a magyarok fegyvert, térjenek vissza a mezei munkához, s ha helyükbe a császár tisztességes német s cseh katonákat küldene, a török jól megférne velük. Hanem a nyugtalan magyarokkal nem bir megférni, különben is megérdemli a büntetést e kétábrázatú nemzet, mert egyfelől hűséget mutat, de másfelől Konstantinápolyba néz. Nem igen állapíthatjuk meg, hogy mennyiben sugalmazta Khlesl ez előterjesztéseket. Annyi bizonyos, hogy a pénzt nem kímélte a török követektől. Ép a midőn a nagy titkokat közölték vele, a kiájának ezer s Gratianinak ötszáz aranyat utalványozott. Nagy áldozatok, a kincstár akkori állapotát nézve. De az sem valószínűtlen, hogy a török a maga szántából tette az ajánlatokat. Haragudott a területét meg-meglátogató hajdúkra. Szerette volna, ha a császár kergeti ki őket menedékeikből; az üldözött hajdú jobban tetszett a töröknek, mint a biztosságban élő. A végvárak magyar őrségétől is szenvedett olykor

a török. Hanem azt is tudta, hogy a magyar katonaságnak kirekesztése s a németek bebocsátása igen nagy bajjal fog járni. Igaz, hogy nem a porta bajával. S ha így az ellenség magára gyújtotta házát, legalább rá nem fog érni a török zavarására. Ismételjük, hogy a törökök ajánlatai talán Khlesltől erednek, de Ahmed és Gratiani ravaszabbul forgolódtak a maguk és uruk érdekében, mint a bécsi püspök, a ki eszére nagyon büszke volt. A békét július közepén kötötték meg húsz évre. A negyedik és ötödik cikk egész általánosságban szól arról, hogy négy hónap alatt a két császár köteles megbüntetni a rendzavarókat és lerontani a zsitvatoroki béke óta épített palánkokat. A gyanútlan nem is sejti, hogy minő örvény rejlik e sima szavak felülete alatt.

Khlesl úgy intézkedett, hogy a török követek addig nem távozhattak az udvartól, míg a szultán ratificatiója meg nem érkezik. Ezután a császár ratificatiójával nagykövet utaznék a portára. Meg is érkezett a török hitlevél, elmúlt a kikötött négy hónap, de a falvak eligazítására kiküldött biztosok a török akadékoskodása miatt nem jutottak eredményre, a hajdúk megfékezése s a magyar katonaság büntetése pedig nagyon veszedelmes dolognak látszott. A török ajánlatoknak ugyanis hire terjedt az országban. Nem valószínűtlen, hogy maga a udvar tette közzé Ahmed kiája előterjesztését, hogy Németországban hangulatot csináljon terve mellett. Forgách Zsigmond, be sem várva a királyi parancsot, gyűlést hirdetett Kassára, s „ott nagy merészen kimondja a státusok előtt: császár urunk oly conditio alatt békélt meg török császárral, hogy a hajdúság palánkját elvonja és a töröknek meghódoljon, pórokká legyenek, a fegyvert letegyék és csak jobbágyok legyenek és szántsanak; mert ha nem cselekszi azt a hajdúság, in totum deleáltatnak.” Mindenki tudta, hogy mi az udvar végső szándéka. A hajdúság s a magyar katonaság ellen indított „executio” kitűnő alkalom lett volna a német várórség bevitelére. A rendek felzúdultak, kijelentették, hogy „soha az ország azt senkinek és semmiképen meg nem engedi”. E kijelentéssel Kátait a nádorhoz küldötték. Khlesl nagyon haragudott Forgách hirtelenkedése miatt, mely nem látszott egészen szándéktalannak. A püspök ekkor belátta, hogy az „executio” nem megy oly könnyen, mert a magyar generálisok nem vállalkoznak végrehajtására; a török semlegessége sem használ, mert honnan vegyen a császár oly nagy haderőt, mely a hajdúkat s a magyar őrseget megadásra bírná? Világos volt, hogy a török ajánlat, melyben az udvar eleintén isten büntető ujját látta, az udvar politikáját büntető véres háborúra vezethet. Khlesl tehát elhalasztotta az executiót. 1616 május elsején pótlékszerződést kötött a törökökkel, mely a falvak, palánkok s a kétfelől tett károk eligazítására tizenkét hónapot kötött ki.²³

A linczi gyűlésen szerzett tapasztalat, mely Khleslt a török béke megkötésére bírta, lassankint a Bethlennel való alkudozásokban is éreztette hatását. Bethlen az udvarnál maradt Sarmasághi mellé Kapy András s Weyrauch Dávidot, a kóhalomszéki főkirálybirót küldötte. Az új követek is csak a várakat s a Báthoryval kötött utolsó szerződés megerősítését kérték. Az udvar érzéketlen maradt e kérések iránt, míg figyelmét a linczi esemény foglalkoztatta. Mátyás megbízottjai folytatták a követekkel a vitát a pozsonyi szerződés érvényéről s arról, hogy az utolsó fejedelemválasztás szabadnak tekinthető e vagy sem? Az udvar hívei, a török levelek pontatlan terminológiájára hivatkozva, azt állították, hogy Bethlen hatásköre olyan, mint egy török pasáé. Időközben a fejedelem a linczi gyűlés egybehívását szerette volna céljaira felhasználni. Kovacsóczy Istvánt Pozsonyba küldötte, kérve a nádort, hogy a magyar rendek erősítsék meg a szerződést s a Linczbe küldött követek járjanak közbe az erdélyi várakért. Kovacsóczy azonban elkésett a gyűlésről, de különben sem végzett volna semmit, mert Thurzó nem tartotta illőnek, hogy az ország mintegy Bethlen pártjához szegődjék a király ellenében. S a mint egyrészt a Linczbe küldött követeket az Erdélylyel való tárgyalások sürgetésére utasította, másrészt Bethlent is arra intette, hogy a király kedvét kell keresnie. Végre augusztus 23-án királyi rendelet értesítette az erdélyi követeket, hogy a pozsonyi szerződés érvénytelen, mert az erdélyiek nem tiltakoztak az ellen, hogy a török egészen a saját területének tekinti országukat. Azonban a király hajlandó volna a maga részéről biztosokat

küldeni bizonyos helyre s meghosszabbítaná a fegyverszünetet a tárgyalások végeig. Bethlen ez ajánlatot is elfogadta, noha ő eddig sem vétett a fegyverszünet ellen, de a király katonái váraiban voltak s az udvar zsoldjába fogadott mezei hadak területét merték háborgatni. A fejedelem már kinevezte biztosait, de az udvar sokáig senkit sem küldött. Mert Szkender pasa hadi mozdulatai s az a hír, hogy Bethlen várakat akar átadni a töröknek, gondolkodóba ejtették a császár tanácsosait. Némileg aggódtak, de másrészt folytatni akarták a Linczben kudarcot vallott taktikát. Bethlen egészen őszintén figyelmeztette az udvart, hogy Szkendertől nem kell tartania, „nem is illik” – úgymond – „az töröknek maga határában fenléte miatt az elkezdett és folyásában való tractát remorálni”. De az udvar most így látta jónak. 1614 szeptemberében a hadi tanács elnöke Thurzóhoz utazott, hogy szemére hányja neki bűneit. Ha a nádor nem irogatta volna azokat a megnyugtató leveleket – így beszélt Molard – az örökös tartományok, sőt a római birodalom rendjeinek, most nem volna ok az aggodalomra az erdélyi állapot miatt. A nádor hiszékeny volt s csak kényelmesen akarta élvezni uraságát. Térjen most magába és segítsen a bajon, melyet hibái szereztek. Nem ismerjük a nádor válaszát, hanem úgy látjuk, hogy ezentúl is hű maradt politikája alap gondolatához. 1615 elején a király Bécsbe hívta a magyar tanácsosokat, hogy kikérje véleményüket az erdélyi ügyről. A tanács az udvari hanghoz alkalmazkodva, keményen ítélte Bethlenről, de mégis a tárgyalások folytatását ajánlotta. A legnagyobb hatást tett a tanácsnak az a fejtegetése, hogy az erdélyi ügy békés elintézése nélkül a törökkel való tárgyalás meg nem indítható. Február 3-án kelt a tanács utolsó válasza, ötödikén a király már felszólítja az erdélyi rendeket, hogy küldjék el biztosaikat Galgócza. A tárgyalások helyéül később Nagy Szombatot tüzték ki. Itt Forgách bibornok, Molard és Daróczi a király részéről, az erdélyiek részéről pedig Pécsy, Sarmasághi, Balassi, Borsos Tamás és Veres Pál 1615 május 6-án megkötötték a békét. Huszt és Kővár visszakerültek Erdélyhez, de Nagybánya és Ecsed, mivel nem az Erdélyhez kapcsolt megyékhez tartoztak, a magyar király kezében maradtak. Különbö a békekötés hasonlított a Báthoryval kötött szerződésekhez. A szövetségkötés kimondásánál oda voltak téve e fontos szavak: „a török kivételével”. Az ugyanekkor kötött titkos szerződést ép e kivétel hiánya jellemzi. A titkos szerződésben el volt ismerve az erdélyiek szabad fejedelemválasztó joga, de csak addig, míg Buda és Eger ki nem szabadulnak a török kezéből. Azután a király tisztviselői igazgatják Erdélyt. Erdély tartozik a királyt segíteni a török ellen, ha területe biztosságának rögtöni kockáztatása nélkül teheti. E szerződésre a fejedelem és a Nagy-Szombatban megjelent erdélyi biztosok esküdnek meg s titoktartást fogadnak. Ha valamelyik közülök elhal, a titok tudói abból a nemzetből, melyhez a halott tartozott, új embert választanak s szintén esküvel kötelezik a titoktartásra. A fejedelem halála után utódját is beavatják a titokba azok, a kik megesküdtek őrzésére. Ezután Daróczy és Lassota Erdélybe indultak, átadták a királyi hitlevelet, meghallgatták a fejedelem s a rendek esküjét, Husztot és Kővárt megnyitották az erdélyi őrségnek s Bethlent biztatták, hogy a király majd megadja neki a fejedelmi címet, sőt talán a római birodalom hercegének címét is, ha jól viseli magát.²⁴

A nagyszombati szerződés jelentékeny vívmánya volt Bethlen diplomatiájának, de a titkos pontokat alá nem írja, ha a portával oly bizalmas viszonyban lett volna, mint ellenségei hirdették. Pedig a törökkel is nehéz küzdelmei voltak. 1614 márczius közepén Temesvárról török vendég érkezett Bethlenhez. Mehemet agát, a kapucsi pasát nagy kísérettel fogadta a fejedelem. Az aga vagy kétszáz forintot érő ajándékot hozott Bethlennek, de a mit követelt, az többet ért az ajándéknál. Lippát és Jenőt kérte. E várakat már az előbbi fejedelmek is oda ígérték a portának, Bethlen is kénytelen volt őket felajánlani, midőn Báthoryt meg akarta buktatni. Csakhogy nem igen sietett az átadással. Biztatta Mehemet agát s vele együtt Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt küldötte a portára.²⁵ A főkövetekkel Tholdalaghi is elindult, hogy kapitihának maradjon. Az erdélyi követek az athnamét kérték a szultántól az ország rendjeinek utasítása szerint. Az erdélyi rendek különösen a fejedelemválasztás szabadságát

akarták ez által biztosítani, hogy az 1613-iki eljárás ne maradjon például a jövőre. Nazuf nagyvezér jóakarója volt Bethlennek s meg is adta az athnamét az erdélyiek kívánsága szerint.²⁶ Az erdélyi követek augusztus elején érkeztek haza Mehemet aga és Szkender pasa kíséretében. A pasák, de különösen a boszniai beglerbég megjelenése Erdélyben nagy feltűnést keltett akkor. Bethlennek annyiban hasznára vált az előkelő látogatás, hogy Bécs felé intésül szolgált Erdélynek kimélésére, de különben nem nagy öröme volt vendégében. Szkender az ajándékokra vágyódott s újra sürgette Bethlen ígéretének teljesítését.²⁷ Sőt hogy nagyobb nyomatékot adjon a sürgetésnek, őszre kelve török hadakkal Temesvárra szállott, hogy Lippát átvegye. A fejedelem most már nem habozhatott. Súlyosbitotta helyzetét még az, hogy a lippai őrség már régóta ismervén Bethlennek a portán tett ígéretét, segítségért az udvarhoz fordult. Az udvarnak nem az volt a célja, hogy Lippát megmentse, hanem az, hogy Bethlennek még több bajt okozzon. Azért parancsolta meg a király Forgáchnak, hogy vesztég maradjon, de jó szóval tartsa a lippaiakat. A rácokból, oláhokból s magyarokból álló őrség bizott is Forgách és Dóczi jó szavaiban. A Bethlentől küldött kapitányt be nem bocsátotta a várba, azt mondván, hogy elég, ha a városban lakik. Majd a mikor Szkender hadba szállását hallották, a városból is ki üzték Bethlen embereit, mert attól tartottak, hogy Bethlen kapitánya a kőfallal kerített városba nem bocsátja majd a királytól várt segítséget. Ezt az engedetlenséget Bethlen nem tűrhette. Ő is szerette volna megmenteni Lippát, mely mint lerakóhelye a Maroson szállított sónak, s mint élénk kereskedelmi központ, nagy jövedelmet hajtott a kincstárnak. Minden kigondolható módon halasztotta az átadást, de tudta, hogy végre is be kell váltania szavát, mert a porta már nagyon kívánja a várat s esetleg erőszakkal, vagy ellenjelölt támasztásával is hatalmába ejti. Lippa alá szállott tehát hadával s október 29-én a városba vezette a Szkenderől küldött Tatár Cselebit. Ez alatt nagy változás történt a portán. A gazdag és harcias Nazufot ellenségei megfojtatták és Mehemed, a szultán sógora lett a nagyvezér. Bethlen kapitánya felhasználta a jó alkalmat. Elhitette a nagyvezérral, hogy a német császár felbontja a békét, ha a törökök Lippára törnek. Mehemed, ki a tavasszal Perzsiába akart indulni, megijedt, s parancsot küldött Bethlennek, hogy Lippa miatt nem kell ingerelnie a németet. A törökök már ki is tisztították a Báthory Zsigmond ideje óta pusztán hagyott mecsetet, midőn a Bethlentől felmutatott parancs Tatár Cselebit elvonulásra kényszerítette.²⁸ Tholdalaghi Mihály ekkor olyan szolgálatot tett hazájának, minővel ritkán dicsekedhetett valaki az erdélyi kapitányok hosszú sorában.

Most újra folytatta Bethlen a halasztás politikáját. De régi jóakaróját, Gürcsi Mehemet kajmakámot, ki a nagyvezér távollétében kormányozott, a folytonos halogatással nagyon magára haragította. A kajmakám emlékeztette Bethlent, hogy mikor Drinápolyban madárnyi lelkének szabadulást keresve, a hatalmas császár szárnyai alá folyamodott, a szultán úrrá tette. Én voltam az – írja Mehemet Bethlennek – a ki mindenkinél jobban buzogtam érte, de te engem szégyenbe ejtél, uram fényes portáján orcámat megpírtád, mert a mely dolog eránt felőled feleltem, máig is mind valóság nélkül van. A hatalmas császár sok ígéretet begyibe rakva zsugorgatja. „A felső arany békességben, mikor Lippa és Jenő hatalmas császárunk kezében volnának, Erdély emberrel, mint a pomagranát bélel, teli vala, mégis elférnek vala, most mikor az akkori lakosoknak fele sincs, az insatiabilitás szerzi, hogy a maga kertétől is hatalmas császárunknak csak egy almácska is nehezen adassék.”²⁹ Most Bethlen azt mondta, hogy várják meg főkövetét, a vén Balassi Ferenczet, majd az átadja a várakat. Balassi 1615 őszén a portára érve, előbb a Tholdalagi módszeréhez folyamodott. Mivel a bécsi béke már meg volt kötve, figyelmeztette a kajmakámot, hogy ne bontsák fel azt. Nem hallgattak rá, végre arra kérte Balassi Mehemetet, hogy bocsássa őt haza, mert ha Erdélybe ér, majd véghez viszi Lippa átadását. A kajmakám engedett, s már felvitték Balassit kíséretével a kaftánzó helyre s kaftánokat adtak az erdélyiekre, hogy a szultán elé vezessék őket búcsukihallgatásra. De a kihallgatás elmaradt, mivel Ali budai pasa kapucsija a portára érkezett azzal az üzenettel, hogy, ha Balassit meg nem tartóztatja a porta, Bethlen soha sem adja át Lippát. Balassi tehát

zálognak maradt.³⁰ Bethlen ekkortájt más dolog miatt is mentette magát a portán. Konstantin utóda, Tomsa István „több mint állati vadsággal” kormányozta Moldvát. Az elhalt Konstantin testvérének, Mohila Sándornak előkelő lengyel rokonai, szövetkezve az összeesküvő bojárokkal, elűzték Tomsát 1615 végén és Sándort ültették helyébe. A porta egyebek közt Bethlennek is megparancsolta, hogy segítsen Tomsának. Bethlen nem szerette István vajdát, egyrészt embertelensége miatt, másrészt mert tudta róla, hogy megbízhatatlan szomszédja. És nem is szívesen teljesített volna oly parancsot, mely őt az oláh vajdák szerepére kárhóztatta. Szerencsére a csaszok akkor érkeztek hozzá, midőn Tomsa már meg volt verve. S hogy Sándort ne háborgassa, arra jó mentség volt a téli idő s a lengyel hadsereg nagy ereje, de Mohilát kérte, hogy nyerje meg Konstantinápolyban is a csatát arany és ezüst kopjával.³¹

Ez a moldvai ügy is ártott Bethlennek. Kadizádi Ali fűrészelte alatta a fát. Ellenjelölteket keresett. Báthory Gábor öcsését, Andrást sarkalta a föllépésre.³² Majd Gyarmathi Balassa Zsigmondnak is élesztette reményeit. E boldogtalan főúr 1614-ben Erdélyben volt s az akkor ott időző pasákkal kezdett alkudozni. Bethlen meg is üzent Forgáchnak, hogy Balassa Magyarország ellen izgatja a törököt. Akkor nem igen figyeltek a dologra, majd hire terjedt 1615 végén, hogy Balassa üzenget Ali pasának. Úgy is volt: erdélyi fejedelem akart lenni, negyvenezer forint évi adót ígért s Lippát s Jenőt is kínálta. Pártot is akart szerezni magának az országban, mutogatta Ahmet kiájának a végvárak magyar katonaságára vonatkozó előterjesztését. Úgy látszik, hogy személyes sérelmei is voltak, valami erdélyi-lengyel szövetség alakítására gondolt, mely Magyarországot is megmentené. Mindezt oly könnyelmű vigyázatlansággal tervelgette, hogy csakhamar kitudódott az egész dolog. Thurzó már Trencsénbe hívta a királyi tábla biráit s a magyar tanács tagjait, hogy tanácskozzanak Balassa dolgáról, midőn Tieffenbach, az érsekújvári kapitány 1616 elején elfogatta az ügyefogyott lázadót, ki még védelmezni sem próbálta magát Kékkő várában.³³

Annyi bizonyos, hogy Balassa Ali és Szkender ígéreteire is hivatkozott, a kik Lippa miatt haragudtak Bethlenre. Ha az udvar őszintén támogatja Bethlen igyekezetét, Lippát megmenthette volna a kereszténységnek. De ellenkező úton járt. Midőn a nagyszombati béke meg volt kötve, Khlesl így nyilatkozott: Erdélylyel szerencsésen megkötöttük a békét, de én Gáborról csakúgy gondolkozom, mint eddig.³⁴ Már pedig addig egészen úgy gondolkodott, mint Báthory Gáborról. Alig hogy trónra lépett az új fejedelem, az udvar részéről megindult ellene az aknamunka. A „titkos vállalatok” egész sorát tervezte az udvar, ki nem fáradva új meg új cselek kigondolásában. Legelőször is a szászok és az erdélyi katolikus urak támogatására gondolt. Midőn 1613 végén Benkner mint Bethlen követe az udvarnál járt, kérdezték, hogy mi módon lehetne Erdélyt a császár uralma alá juttatni.³⁵ Khlesl is beszélt Benknerrel s állítólag azt ajánlotta, hogy Kornis Zsigmonddal érintkezzék, mert „az egész magyar nemzetségben nincs annyi jámborság, tökéletesség, mint Kornisban; palatinus, generális és az többi mind árulók”. Ilyen szavakat gyakran mondogatott Khlesl, csak azt nem tudjuk, hogy Benkner mennyit tulajdonított a Khlesl megbizásának abból, a mire a maga szántából szívesen vállalkozott. Mert nem látta semmi jutalmát szolgálatainak s azt tartotta, hogy „mi szászok akármit cselekedjünk, nincs remunerációja”. Benkner azt gondolta, hogy a legjobb volna Bethlent megölni s akkor az udvar Kornist nevezné ki erdélyi vajdának.³⁶ Benkner egyetértett Seraphinus Bálinttal, a szász egyetem titkárával s néhány nagyszombati, brassai, segesvári és besztercei szászszal. Lassota és Daróczi 1614-iki követségének titkos, de az udvar szempontjából talán a legfontosabb célja az volt, hogy bátorítsa az erdélyi ellenzékét Bethlen kormánya ellen. Lassota esténként alkudozott az elégtelen szászokkal. Daróczit nem avatta a titokba, mert nem mert ilyesmit magyar úrra bizni. Renkner barátjai azt fejtegették a követ előtt, hogy a szász nemzet megfogyatkozott. Néhány év előtt negyvenezer voltak, most alig nyolczezer főre olvadtak s nagyon elszegényedtek. A császár segíthetne rajtuk. Városaik szívesen fogadnának be német katonákat, német polgárok letelepítésével

meggyarapodva, mind nagyobb tért foglalhatnának. A török pasák is észrevették, hogy Erdélyben a szász nemzet virágzik a legjobban s ajánlották is nekik, hogy a két erdélyi nemzettől elkülönítve forduljanak a portához. A szászok figyelmeztették Lassotát Kendire, a ki vállalkozott Bethlen megöletésére. Serbán Radult is jó volna visszavezetni országába. Lassota figyelemmel hallgatta meg a hűtlen alattvalók beszédét, de észrevette, hogy nem az egész szász nemzet áll a nála jelentkezők háta mögött. Úgy látszik, hogy a szászok főképen annak a huszonötezer tallérnak visszanyerésére számítottak, melyet 1611-ben Forgách Zsigmondnak előlegeztek.³⁷

Sokkal vérmesebb és veszélyesebb ellenfél volt Kendi István. Bethlen az 1614-iki medgyesi országgyűlésen megsemmisítve Báthory Gábor proscriptióit, Kendit is hazájába fogadta. Tanácsossá tette, udvari tisztségre emelte, pénzt is adott neki, de Kendi semmit sem tanult 1610 óta. Biztatta Lassotát s a szászokat, s kérte Dóczyt, hogy minél sűrűbben hazudozzék Bethlen törökösségéről, gonosz szándékairól és rossz állapotáról. Majd érintkezésbe lépett az emigránsok álmaik szövögető Serbán Radullal s Homonnay Drugeth Györggyel, a fiatal és buzgó convertitával, a kit már Báthory alatt emlegettek katolikus fejedelmjelöltnek. Kendi 1614 végén az udvarnál is megfordult s ott előadta terveit. Pénzt kért magának s Radulnak, Homonnay számára ötezer hajdut s végül elegendő német katonaságot. Az egész terv, mint Khlesl mondja, ő felsége pénztárczájára van alapítva. Különböztetve Kendi olykor kevesebbet kért. Megelégedett volna a pénzzel s az udvar titkos támogatásával. Khleslnek nem igen tetszett az ajánlat. Számítása szerint az udvar Forgách vállalatát 1614 végéig egy millió forintnál többet pazarolt az erdélyi fejedelemséget fenyegető alattomos törekvésekre. Khlesl már nem mert bizni a sikerben, ismerve a nádor csendes, de hatalmas ellenállását. A célját nagyon helyeselte, hanem a végrehajtást bizonyos jóakarató kételkedéssel Molardra bizta. Nem mindig helyeselte Molard eljárását, de azért szívéből gyűlölte a „titkos vállalatok” ellenségeit s a hol tehette, maga is lendített az ügyön.³⁸

1615 elején a felsőmagyarországi vármegyék már erősen nyugtalanok voltak, mivel mindenütt beszéltek, hogy Kendi katonákat fogad Homonnay bevitelére. „De az mint látom” – írja Forgách Zsigmond – „az Kendi uram praktikája az hóval együtt elolvad”.³⁹ Kendi hirtelenkedett, elsütötte a puskát, midőn a sokfejű mozgalom vezetői még a készülődésnek az elején tartottak. 1615 január 8-án Homonnay aláírta az udvartól követelt reversalist. Kötelezte magát arra, hogy a katholicizmust a Báthory Zsigmond korabeli állapotba helyezi. Átadja Váradot, a király kérésére bármikor német őrségeket fogad az országba, a császár nevét és képét vereti az erdélyi pénzekre, tisztelete jeléül évi ajándékot küld a császárnak s bebocsátja a német telepítvényeseket a szász városokba. A reversalis sokat ígért, Molard oly alapnak tekintette, melyre bizvást építhet. Homonnay ajánlatokat kapott Mátyástól a lengyel királyhoz s az ajánlatok mellé sok pénzt is. Különböztetve a roppant vagyonú főúr a magáét sem kímélte. Lengyelországban katonákat s összeköttetéseket akart szerezni. A Tomsa ellen indított lengyel vállalatot szerette volna felhasználni Bethlen kiűzésére. Azon kívül Ali pasához is fordult, Lippát, Jenőt, nagy évi adót és egyebet is ígérve a portának. Homonnay szövetségese, Serbán Radul is Alihoz folyamodott pártfogásért. Ali igen nyájas szavakkal hívta Radult Budára, de Radul nem mert elmenni, mert emlékezve régi szolgálataira, attól tartott, hogy a pasa a héttoronyba küldi. Khlesl is alkudozott Gratiani útján Alival, mert szerette volna a budai pasát legalább semleges nézőnek megnyerni a készülő színjáték számára. A diplomata püspök tulajdonképeni célja az volt, hogy a császár a szultánnal egyetértésben foszsa meg Bethlent országától. Ha e közben valaki Bethlent életétől is megfosztja, Khlesl nem bánta volna. Terve szerint a törökkel kötött bécsi békének az lett volna a haszna, hogy az osztrák-török szövetség erejével megfékezett magyarság útját nem állhatja Homonnay trónraléptének.⁴⁰

Homonnay azonban nem bírta bevárni Khlesl nagyon is mély alapra rakott épületének lassú emelkedését. Úgy látszik, hogy Molard sem igen fékezte a fiatal trónjelöltet. 1616. első napjaiban egyszerre hirtelen terjedt, hogy egy Tarjáni Demeter nevű hajdú zászlóval jár széjjel a

falvakon s a király engedelmére hivatkozva hadat gyűjt Homonnay számára. A hír igaz volt, a király levelét ugyan senki sem látta, de sok szegény paraszt és „csavargó uratlan ember” gyűlt a zászlók alá a jó remény fejében. Más jelekből is látszott, hogy Homonnay fel akarja lázítani a hajdúkat. E rezgелődés nagy megütközést keltett mindenütt. Bethlen udvarában, Kassán, Bicsén s a vármegyékben egyaránt tiltakoztak a békebontás ellen. Bethlen követeket küldött Prágába s a nádorhoz. A nádor, ki bizonyos gyanakodással szemlélte Bethlent fejedelmi pályája kezdetén, most határozottan pártját fogta, kivált mióta észrevette, hogy őszintén ragaszkodik a nagyszombati békéhez. Khlesl alig titkolt bosszúsággal olvasta Thurzó felterjesztéseit. Kénytelen volt türni, hogy a nádor Homonnayt felelősségre vonja. Homonnay tagadta, hogy hadat gyűjt, a nádor tehát megparancsolta a megyéknek, hogy vizsgálatot rendeljenek el a hadgyűjtés okának és szerzőjének kitudására. Az udvar kénytelen volt a béke barátjának szerepét játszani. Homonnayt Prágába idézték, a nádort pedig megbízták a dolog lecsendesítésével. Márczius elején Forgách Zsigmond már azt jelentette a nádornak, hogy a hadak és a hadgyűjtő hajdúk leszállottak és eloszlottak.⁴¹

Ebben Bethlen is megnyugodott, hanem Tarjáni kísérlete megerősítette abban a gondolatban, hogy igen veszélyes volna a nagyszombati békébe vetni minden bizalmát. Ha e tekintetben még netalán voltak kétségei, a portáról kapott hírek azokat is eloszlatták. A zálognak maradt Balassi Ferencz, mint „olyan régi látott, hallott okos vén ember, mostani vénségében szeme előtt viselve maga becsületét és nemzetségének jó hírét, nevét,” nem könnyen ígérte oda Lippát. De végre azt kellett üzennie a fejedelemnek, hogy „nekem annyi fejem nincsen, hogy annak akármilyen módon való halasztását is csak említeni is merjem”. Említettük már, hogy Ali pasa követének megérkezése okozta a döntő fordulatot. Ali Homonnay ígéretét üzenve meg s számára kérte a fejedelemséget. Mehemed vezér Bethlen mellett tartott, mert Ali neki is ellensége volt s mert Homonnayt „német birodalmából valónak tudta”. Igaz, hogy Homonnay többet ígért, hanem abból, a mi nem volt kezénél, Mehemed jobban szerette a kisebb, de biztosabb ígéretet. Hanem ezt a kisebbet annál erősebben sürgette. Ugyanekkor a Tomsa István és Mohila Sándor közt dúló háborút a porta nagy hadi erővel akarta elintézni. Szkender pasát kinevezte főszerdárnak a lengyelek ellen oly sereggel, melyet Balassy százezer főre becsült. Szkender Bethlent is csatlakozásra szólította, azt mondván, hogy a fejedelem elegendő hadnak indításával kimutathatná Ali vádjainak hamisságát. Bethlen azonban most nem akarta volna a lengyelt magára haragítani; a másként is kellemetlen sürgetésnek azzal vetett véget, hogy a vitéz Török Istvánt háromszáz hajdúval elküldötte a Tomsát támogató Michne Radul oláh vajda mellé. De Lippa sorsa el volt döntve. A nagyszombati alkú idején Forgách bibornok és egyik társa azt mondták az erdélyi biztosoknak, hogy „a végső szükség esetén Lippáért és Jenőért fel nem bomol a frigy”. A végső szükség most beállott, mert Szkender hada nemcsak a lengyelnek szólt, félő volt, hogy Erdélynek veszi útját, ha Bethlen tovább is vonakodik. Az április 17-ére összehívott gyulafejevári országgyűlés tekintetbe véve Ali, Szkender s Homonnay viseletét, kimondotta, hogy „az egy Lippa odaadásával hazánkat egészen utolsó veszedelemtől, magunkat, feleségeinket, gyermekeinket meg kellett váltanunk.”⁴²

De a határozat végrehajtása nem volt könnyű. Mikor 1614-ben Tatár Cselebi kiköltözött Lippából, Bethlen Keresztessi Pált rendelte főkapitánynak, oly tanácsot adván neki, hogy „valamikor kivántatik, minden akadály nélkül kézhez adhassa a várat”. Keresztessinek most a gyulafejevári országgyűlés meghagyta, hogy gondoskodjék a vár átadásáról s költöztesse a lippaiakat Lugosra és Illyére, mert Bethlen az országgyűlés kérésére „a szegénységnek és szolgáló rendnek bizonyos állapotot és helyet rendelt”. Bethlen azon kívül Erős Benedek hadnagyot száz kék gyaloggal s Balassi Mihályt székely gyalogokkal küldötte Lippa alá, hogy gyorsan s rendben vigyék végbe a kiköltözést s a vár átadását. Azonban az aradi és lippai ráczok, egyetértve azokkal a magyar birtokos nemesekkel, kik vagyonukat féltették, többre becsülték otthonukat mindannál, mit Bethlen ígért nekik.

Keresztessi hanyagul járt el feladatában, a reá bízott gyalogság nagyobb része a lippaiakhoz csatlakozott. Erős Benedek is elpártolt urától a kék gyalogokkal együtt. A székely gyalogokat nem fogadták a várba a lippaiak, hanem szinte „futva szabásun” bocsátották vissza őket. Most Bethlen is elindult az ország hadával s június elsején megszállta a várat. A támadók s védők vetekedtek egymással vitézségben, de Bethlen volt az erősebb. A sok „munkával, fáradsággal és vérhullással” járó ostrom után a lippaiak június 12-én átadták a várat. Bethlen megkegyelmezett az elpártoltaknak; a birtokos katonáknak, a lippai egyházi nemességnek, a kék gyalogoknak, a városi magyar, rác és oláh polgároknak szabad költözést és veszteségeikért kárpótlást is biztosított. Két nap múlva a fejedelem Lippát, Solymost, Aradot, Facsádot, Bogsánt és Nagylakot átadta Mehemed pasának, a temesvári beglerbégnak.⁴³

Fájdalmas volt az áldozat, de ép azok vádolták érte Bethlent a leghevesebben, a kik azt a mozgalmat szitották, melynek újabb fordulata a fejedelmet kiméretlen erélyre ösztönözte. A lippaiak ugyanis a Homonnaytól felbujtott hajdúk segítségére is számítottak.

Mert Homonnay nem nyugodott Tarjáni hadának eloszlása után. 1616 április első napjaiban Homonnay, Dóczy s Esterházy Miklós Munkácsba hívták a hajdúkapitányokat. Ugyanekkor vagy másfélezer kozák is érkezett a lengyel határra. Lónyai András, a kállai kapitány is egyetértett a Munkácson gyülekező urakkal. Homonnay Forgách Zsigmondot is csábította, de a generalis, ki valami birtokpör miatt összetűzött Homonnayval, most már okult az 1611-iki tapasztalatokon. Teljesen egyetértett Thurzó politikájával s arra intette a nyugtalankodó főurakat, hogy „magyar magyar ellen nem igen szive szerint ontja vérét”. Molard megbízásából Althan Adolf gróf is izengetett Fekete Péternek, a nagy befolyású szoboszlai hajdúkapitánynak.⁴⁴ De mivel már ismerték a megyék hangulatát, a mozgalomnak némi törvényes színt kellett adni. Erre való volt Serban Radul megindítása. Serban Radul május elején elindult Nagy-Szombat felől Felső-Magyarországba a dunamelléki hajdúk és rácok kíséretében, a császár útlevelével. Az útlevélben szó sem volt Homonnayról. Csak anynyi volt mondva, hogy Radul Oláhországba vonul a szultán engedelmével. Május 24-én Homonnay, mint főispán, Radullal együtt jelent meg Zemplén vármegye gyűlésén. Homonnay gyalog századjai körülvették a kertet, melyben a megye gyűlését tartotta. A zempléni főispán azt kívánta a rendektől, hogy üljenek fel Radul mellett és kísérik el tisztességesen Magyarország határáig. Erre a megye azt válaszolta: „Nincsen az ő felsége mandatumjában, hanem csak a vagyon, hogy békével bocsássuk. Azért mi elbocsátjuk, de semmiképpen föl nem ülünk, nem is kísérik. Sőt – úgymond – nagyságodnak is nem tudjuk, micsoda szándéka, miért fogadja és tartja nagyságod a hadat, mostan békességben vagyunk, ellenségünk nincs.” Az izgatottság mindinkább növekedett, a nemesek el voltak szánva a fegyveres védelemre. Homonnay kénytelen volt csillapítani őket s megszegyenülve hagyta el Radullal a gyűlést. Zemplénnel a szomszédos vármegyék is egyetértettek.⁴⁵

A vármegyék szövetkezése annál szükségesebbnek látszott, mert tartottak attól, hogy Homonnay és Radul Ali pasa támogatására számíthatnak. Úgy fogták föl a mozgalmat, hogy most kezdődik a hajdúk s a magyar katonák büntetése az 1615-iki bécsi béke alapján. Láttuk, hogy Ali valóban ajánlotta Homonnayt ép úgy, mint Báthory Andrást s Balassa Zsigmondot. Így akarta kényszeríteni Bethlent Lippa átadására. De soha sem mondotta azt, hogy a szultán parancsa nélkül akarja, Homonnaynak megszerezni a fejedelemséget. Úgy látszik, hogy Ahmet kija s Gratiani e tekintetben több jót ígértek Molardnak s Khlesznek, mint a mennyire föl voltak jogositva. Midőn Ali látta, hogy Bethlen valóban át akarja adni Lippát, megfenyegette Homonnayt s Bethlen biztatására Magyar Ogli egri pasa hadaival együtt táborba szállott Szolnok mellé.⁴⁶

Bethlen nem csupán a török segítségében bízott. A hajdúkat figyelmeztette arra, hogy némely „pápista urak idegen nemzetséget, tüzet hozván hazánkban, azok által akarják az bálványt fölállatni”. Az ilyen intés nem lett volna elég. Bethlen ígért és fenyegetett. Különösen Fekete Pétert akarta megnyerni, vagy láb alól elűttetni, mert tudta, hogy „nélküle a

hajdúságot senki Homonnay mellé fel nem ültetheti”. Azonban Homonnay is bőven költött, vesztegette jószágát, „a valót a nincsenért zálogosította”. Állítólag száz aranyat küldött Feketének, Homonnay hadát gúnyból aranyos hadnak nevezték a Tisza vidékén. Az aranyos had szolgálni is akart urának, „amaz Kain” Fekete Péter Biharba tört s Homonnay hűségére esküdttette a hajdúkat. De nem haladhatott tovább, Rhédey Ferencz június 10. és 11-én Konyárdnál ezer válogatott lovassal „nagy és kemény harcban” szétverte Fekete csapatát.⁴⁷ A szoboszlai kapitány betörése teljes világosságot derített Radul útlevelének jelentőségére. Thurzó örült Fekete Péter vereségén. „Az mely rosszul cselekedett” – írja róla – „úgy vegye hasznát, sokszor irtuk meg azt neki, hogy tartsa határán belől magát és se imide, se amoda ne hajladozzon, mint az nád.” Thurzó jól tudta, hogy mit jelent Radul útnak indítása. Nem léphetett fel az udvar ellen nyiltan, de a hol tehetett, gátolta terveit. Május 25-én értesült Kolonich Szigfrid támadásáról, a ki személyes sérelmei és ki nem elégített követelése miatt bosszút akarván állani, megvette Dévényt s Ausztriában is várakat ostromolt. Ezt a jó alkalmat felhasználta Thurzó. Megparancsolta, hogy a megyék és városok készüljenek a személyes fölkelésre s a telekkatonaság táborba szállítására, „mert az tűz mind Homonnay által, mind itt Kollonich által felgyuladott”. Kolonich csakhamar fogságba került, de a nádori parancs tulajdonkép a nagyobb tűz eloltására volt kiadva. A megyék azonban nem várták be a második parancsot. A Homonnaytól toborzott kozákok „felette nagy dülást, kóborlást cselekedtek, feltörték a szentegyházakat s a nemes emberek házait” az északkeleti vármegyékben. A felsőmagyarországi vármegyék tehát megindultak, „éjjel nappal Homonnay Györgyre siettek” s Leleszről Homonnay jószágaira szállottak. Június végén a vármegyék követei megjelentek Kassán, szidalmazták Homonnayt s társait, követeket küldöttek a nádorhoz, Bethlenhez, Alihoz s a királyhoz és csak akkor oszlottak el, mikor Forgách megígérte nekik, hogy leszállítja Homonnayt. Az elkeseredett megyei követek még a nádornak is szemrehányásokat tettek, körülbelül azt kívánták volna tőle, hogy „hanyatt homlok mentest-menjen alá és a vármegyéket ő felsége akarátja ellen generaliter fölültetvén, compescálja Homonnayt”. Thurzó figyelmeztette őket az 1613-iki országgyűlés tizennyolczadik cikkére, mely szerint a nádor a veszély esetén nem állhat élére a fölkelésnek a király tudomása nélkül.⁴⁸

A nádor a törvény alapján állva, tiszte szerint intette a rendeket, hogy szálljanak le. Annál is inkább, mert most már Homonnay is „szelidséget kezdett tettetni, mint verembe esett farkas”. Radul is Lengyelországba szökött. De a vármegyék folyvást nyugtalankodtak s el voltak szánva arra, hogy tűzzel vassal rohannak Homonnayra s a nem kevésbé gyűlölt Dóczyra. Forgách Zsigmond kénytelen volt július 14-ére új gyűlést hívni egybe Kassára, hogy a vármegyéket lecsillapítsa. Forgách a gyűlés elé terjesztette Homonnay térítvényét s megígérte, hogy Homonnay öt nap alatt eloszlatja minden hadát. A bizalmatlan rendek azt kívánták, hogy a generális is táborba szálljon velök, ha Homonnay nem tartja meg szavát. Forgách elfogadta a föltételt. A rendek azután körleveleket intéztek a vármegyékhez Homonnay ellen, megkérték a lengyel királyt, hogy alattvalóit ne bocsássa Magyarországba, megüzenték Bethlennek, hogy „az ország a frigyét vele megtartja és vele lészen” s a királytól a nádor útján az országgyűlés összehívását kérték.⁴⁹

Valamivel nyugalmasabb lett volna a kassai rendek tanácskozása, ha június végén Pázmány Péter meg nem jelent volna Felső-Magyarországban. Pázmány a király megbízásában járt el. Küldetésének hivatalos czime az volt, hogy helyreállítsa a megzavart nyugalmat. Igaz, hogy egyelőre csendességre intette Homonnayt. Mert most már elég világos volt, hogy a hadi vállalat folytatása kiszámíthatatlan zavarokra vezetne. De küldetésének más céljai is voltak. Szerette volna Forgáchot jobb útra téríteni. A generálisra nagyon haragudtak Bécsben, mert tudták, hogy egyetértésben a zempléni főispánnal s a szatmári főkapitánynyal nagyon sokat lendíthetett volna Homonnay tervein. Forgách a helyett a vármegyéket hívta Kassára, a kik alkalmatlan határozataikkal s követségeikkel rendkívül bosszantották az udvart.

Azon kívül más főurakat is próbált Pázmány a vármegyék ügyétől elszakítani, mint például Rákóczy Györgyöt. A rendek sok olyat is fogtak Pázmányra, a mi nem volt igaz, de nem egészen rossz úton jártak, midőn gyanakodó figyelemmel kísérték a főpap utazását. Gyűlöletüket végzéseik egyik cikkében így fejezték ki: „Miután Pázmány Péter jezsuitát a rendek testi, lelki ellenségeknek tekintik, mielőbb hagyja el Magyarország felső részeit, hová a békeségnek nem helyreállítására, hanem teljes megzavarása végett jött. Lehetetlennek is tartják, hogy ő, ki ezen mozgalmaknak egyik főoka, hajlandó lenne állandó béke tárgyalásában, annál kevésbé létrehozásán fáradni.”⁵⁰

Valóban Pázmány meg volt bizva azzal, hogy biztosítsa Homonnayt a király kegyelméről, hogy buzdítsa a kitartásra s fejezze ki neki a királyi elismerést hűségéért és őszinte igyekezetéért.⁵¹ A királyi utasítás e sorait a protestánsok nem olvashatták, de azért Bethlen ép oly jól tudta, mint a felsőmagyarországiak, hogy mit kell gondolnia Pázmány küldetéséről. „Nem akarják megbüntetni” – írja Bethlen – „mert ha meg akarnák, nem papra biznák az ily dolgot.” A vármegyék és a hajdúkapitányok követségéből meggyőződött Bethlen, hogy „palatinus uram és az ország nem okai ez békeség bontásnak.” Nagy bizalmat meritett a konyárdi győzelemből. „Áldott az isten” – így kiáltott fel – „ki az ő dicsőségét, nagy nevét megkáromlani az bálványozó népnek nem engedi.” Az ellenség táborában a zavar és bomlás jeleit látta; a császár halálának híre, Radul Lengyelországba való menekülése, Kolonich támadása, a trón örökösének meg nem választása, mind együttevén arra ösztönözték Bethlent, hogy erélyesen követelje Homonnay, Dóczy, Lónyay András, Perneszi megbüntetését s az Erdélyből kiszökött elégtelenség kiadatását. Alit is marasztotta táborában. A szolnoki táborban Buonuomo is megjelent az udvar részéről azzal a megbizással, hogy Alit Bethlen ellen izgassa. De Ali inkább az erdélyi fejedelemre hallgatott. Szolnoknál maradt mindaddig, míg a nádor meg nem írta neki, hogy Homonnay haza tért, hajdúit eloszlatta s hogy a rendzavarókat a törvényes büntetés el fogja érni. Midőn Ali hazatért, Bethlen sem várhatta meg fegyverben követeléseinek rögtön végrehajtását.⁵² Annál kevésbé tehette, mert a moldvai zavarok is lekötötték figyelmét. Szkender döntő harcra készült Mohila ellen. Bethlent is hívta, de a fejedelem halasztgatta az indulást, egyrészt szándékosan, de másrészt nem is mehetett oly gyorsan, mint Szkender kívánta. A pasa ekkor azt izente, hogy „igen félnek az magyarok az lengyel hosszú kopjájától, a mint látom, hogy el nem akarának jönni, de szükség az török kopjájától is félni és arról gondoskodni.” Bethlen siettette útját, augusztus elején előre küldötte Toldalagit Szkenderhez, de mire a követ Jassyba ért, Szkender már megverte Koreczki lengyeljeit. Toldalagi Bereczknél találta a fejedelmet, ki örült, hogy most sem kellett a lengyellel megütköznie s rögtön haza küldötte az erdélyieket.⁵³

A lengyelek „moldovai szerencsétlen állapota” oly nagy csapás volt Homonnayra nézve, hogy szinte hihetetlennek látszott neki. Erősen számított Mohila lengyel párthiveinek diadalára. Valószínűen ezek segítségével akarta megújítani a támadást Moldva felől. Azért járt Radul Lengyelországban, de a török diadala miatt nem boldogult. Csak egy lengyel kapitány ígéretét hozta haza, ki azzal biztatta, hogy fogad számára katonákat, ha pénzt küld neki. Homonnay eléggé érezte, hogy mindenekelőtt pénzre van szüksége. A bécsi nuntiustól s később a madridi udvartól is kért anyagi támogatást, de Rómából s Madridból nem kapott pénzt, noha a pápai udvar nagy örömmel fogadta törekvései hírét s a lengyel király eléggé ajánlotta Fülöpnek a katolicizmus magyar bajnokát. Homonnay mégis adott pénzt a lengyel kapitánynak, sőt újra biztatta a hajdúkat. Jól tudta, hogy mibe kell vennie az ellene nyilvánosan kiadott királyi rendeleteket. Csak a „lator vármegyéktől” tartott, kik a legcsekélyebb jelre rögtön fegyvert akarnak fogni ellene.⁵⁴

Bethlen elég korán értesült Homonnay újabb készülődéséről. Nem is hitte, hogy nyugton marad. „Kénytelen” – írja róla – „az Erdélyre és mi ellenünk való igyekezetre, mert immár arra ötet megesküdttették és ha nem tenné, a gyertyát is reáoltanák s pokolra vetnék lelkét. Más az, hogy azt neki ugyan parancsolják.”⁵⁵ Meg akarta előzni a támadást. Hajdút a

hajdú ellen, úgy gondolkodott. Simoni György, Rákóczy Györgynek sárospataki kapitánya, ki Básta korában kitünt vitézi tetteivel, Bethlen szolgálatába szegődött. Bethlen nagy örömmel fogadta s reá bizta a hadak fogadását. Fogadta is a hadat Simoni Monaki Miklóssal, Füzi Istvánnal és Somogyi Györggyel együtt, jól fizetve gyalognak, lovasnak „és mint az füst, úgy megyen melléje”. Hanem Fekete Péter utódja, Gombos András sem nézte a dolgot tétlenül. Gombos jóhírű törökverő volt, most vagy kétezer embert gyűjtött össze Lippa, Jenő s Várad környékéről. Gombos meglepte s elfogta Simonit Tarcsán október vége felé. A halálosan megsebesített Simonit Dóczyhoz vitték Szatmárra. Dóczy vallomásokot csikart ki a haldoklótól. Ezekből az tűnt volna ki, hogy Bethlen Jenőt és Váradot át akarja adni a töröknek. Igen valószínű, hogy maga Dóczy költötte a vallomásokat. Oly lankadatlan kedvvel gyártotta a hazugságokat Bethlenről éveken át, hogy talán már maga is hitte mindazt, a mit eleinte csak az udvar kedvéért gondolt ki. Elég az, hogy Simoni halála nagyon felbátorította Gombost. Táborá nevében proclamatiót adott ki Bethlen ellen s ebben főképp Simoni vallomásai alapján szidalmazta a fejedelmet. A nádor haragudott Gombos bujtogatóira, nem bánta Simoni halálát, de az erdélyi terület megtámadását rosszalotta. „Nem kegyelmetekre bizatott” – írja Gomboséknak – „az országnak oltalmazása. Jenő s Várad dolgában nem szükség, hogy ti fáradjatok... mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek”. Hanem Gombos másokra hallgatott. Hozzá csatlakozott Sarmasághi Zsigmond is, a ki már sok úr alatt szolgált Erdélyben s nagyon kevésbé bízott a fejedelmi trónok állandóságában.

Gombos hada Deésig vonult, de itt Kamuthy Balázs Török Istvánnal együtt várakozott reá. Török a nyáron Szkendernek nagy elismerését vivta ki Moldvában, valószínűen az ő tanácsa után indult Kamuthy, midőn november 20-án lesbe csalta s megverte Gombos hadát. A megsebesült Sarmasághi fogságba került. Most Bethlen is táborba szállott. Hadainak egy részét Szatmárnak küldötte, ő maga a derék haddal Debreczennek tartott. Útközben az elégületlenkedő Prépostvárit elfogta Szilágy-Csehben s a várat ideiglenesen a saját katonáival őriztette. Az incselkedés komoly fordulatot vett. A felsőmagyarországi vármegyékben kihirdették a fölkelést. Tokajba kellett volna gyűlniök Forgách vezetése alatt. Midőn Zemplén vármegye gyűlésén felolvasták a rendeletet, Melíth Vid szólásra jelentkezett: „Hallja meg becsületes nemes vármegye szómat! . . . A szent békesség Erdély és Magyarország között végbenment . . . Azért ha mi a fejedelemre támadnánk és ellene kardot fognánk, a frigyét a mi részünkről felbontanók és igyold a mi hitlevelünket a kopja hegyére csinálnák és úgy hoznák arczczal vissza a mi szemünk közé. Azért lássa kegyelmetek.” A megye megtagadta a fölkelést. Bethlen előrehaladása nem nagy akadályba ütközött volna. Az udvar most hajlandó volt kegyelmesen megbocsátani Bethlennek annyiszor emlegetett bűneit. Forgách Zsigmond a fejedelemhez küldötte Károlyi Mihályt és Hoffmann Györgyöt, a kik arra kérték, hogy „ne fegyverrel vegyen igazat magának”, hanem követeket küldjön a királyhoz.⁵⁶

1617 január 14-ére Forgách Zsigmond Kassára hívta a felsőmagyarországi rendeket, hogy tanácskozzanak Bethlen visszaszorításáról. A rendek erre oly módot választottak, mely aligha tetszett az udvari köröknek. Bethlenhez küldött követeik előadták, hogy ők maguk is megbüntették volna Gombost, ha a fejedelem meg nem előzi őket, azután mentegették magukat, hogy mindent elkövettek a békezarók megfékezésére s végül arra kérték a fejedelmet, hogy vezesse vissza hadait. Bethlen teljesítette a rendek kérését.

Kemény Boldizsárt és Kassay Istvánt Prágába küldötte, nem azért, hogy új szerződést kössenek, hanem hogy neki, a megbántódott félnek, igazságot kérjenek. Ezt a felfogást az udvar határozottan visszautasította. Szerinte Bethlen sértette meg a királyt, ő bontotta fel a nagyszombati szerződést. Bethlen merészelte a királyt azzal vádolni, hogy pártolja Homonnayt s ő adta át Lippát a töröknek minden igazi kényszer nélkül. A fejedelem kénytelen volt megnyugodni abban, hogy a két részről kiküldött biztosok új szerződés tárgyalásához fogjanak. A nagyszombati tárgyalás alatt Mátyás biztosai mindenekelőtt azon voltak, hogy minél erősebben éreztessék az erdélyiekkel azt a rendkívüli távolságot, mely a

római császárt elválasztja az erdélyi fejedelemtől. Az erdélyiek mindenben engedtek. Lemondottak Homonnay szövetségeseinek hivatalukból való elmozdításáról s meg kellett nyugodniuk abban, hogy Mátyás még most sem adta meg Bethlennek a fejedelmi címet. 1617 július 31-én Pázmány Péter, Molard, Pethe László s Apponyi Pál a király részéről, Pécsi Simon, Fráter István, Balassi Mihály s Weyrauch Dávid Bethlen részéről megkötötték a második nagyszombati szerződést. Ez tulajdonképp nem egyéb, mint megerősítése az elsőnek, azzal a különbséggel, hogy a másodikban a békezavarók büntetése erősebben van kiemelve. Khlesl így nyilatkozott a békéről: „Az alkú jól sikerült. Úgy kell értenünk a dolgot, hogy Bethlen nagyon meg van szorulva, mert csalatkozik abban, hogy a török császár pártját fogja; mi sokfélét indítottunk ellene a portán s így kénytelen volt lenyelni a keserű falatot.”⁵⁷

Khlesl elfelejtette megjegyezni, hogy az udvarnak is szüksége volt a békére, mert az ország a zavarok idején nem lett volna hajlandó a királyválasztás kérdésének megoldására. Abban azonban igaza volt Khleslnek, hogy az udvar sokfélét indított a portán Bethlen ellen.

Az 1616-iki májusi szerződéssel kiegészített bécsi békének ratificációjával Czernin és Cesare Gallo május 20-án indultak el Bécsből Konstantinápolyba. A törökkel kötött béke fentartását az a körülmény is szükségessé tette, hogy az ausztriai háznak ekkortájt háborúja volt Velenczével. A háború a magyar királyságot is érdekelte. A török birodalomból menekült s Zengben letelepített szlávok, kiket uszkokoknak neveztek, rablásaikkal sok bajt szereztek a velencei köztársaságnak. Velence a tengeri kereskedelem akadályozásával válaszolt. 1615-ben háború tört ki a köztársaság és Ferdinánd főherceg kormánya közt. Ferdinánd e háború folyamán megemlékezett Zengnek a magyar királysághoz tartozásáról, a mire a magyar országgyűlések eleget figyelmeztették. Midőn a fiumei kapitány Ferletics András, a híres tengeri rablót halálra ítélte, Ferdinánd nem erősítette meg az ítéletet, azt mondván, hogy Ferletics a magyar törvények alá tartozik. Magyarországon némi nyugtalanságot keltett az a hír, hogy a „velenceiek Zrini uramnak Bukari nevű várát” is megtámadták. Hanem az ostrom nem sikerült. Csak 1618 elején ratifikálták a madridi békét, mely véget vetett a háborúnak, hanem ez a béke sem biztosította a szabad hajózást az Adrián.⁵⁸

De már említettük, hogy a magyar viszonyokat közelebbről érdeklő okok is ösztönözték Khlesl a portával kötött barátság ápolására. Czernin nemcsak az első török-osztrák kereskedelmi szerződés megkötésén fáradozott. Leginkább az ő ügyességétől várták Bécsben Bethlen megbuktatását s Homonnay diadalát. Meg volt hagyva, neki, hogy Gratianit úgy tekintse, mintha a császár hivatalnokja volna. A különben annyira gyanakodó Khlesl nagyon bizott a hárompróbás olaszban, a ki jó pénzért megígérte, hogy megtöri Bethlen pártolójának befolyását s Homonnayt Erdélybe, Serbán Radult pedig Oláhországba vezeti.

Gratiani még azoknak a leveleknek megszerzésére is vállalkozott, melyeket állítása szerint előkelő magyarok irtak a portára. Az udvar úgy gondolta, hogy e levelek segítségével a bécsi béke végrehajtásának, vagyis a hirhedt executiónak a magyar hadi erő ellen törvényesebb szint adhat. Igaz, hogy Czernint s a tőle küldött ajándékokat nagyon kedvesen fogadták a portán, bár az a körülmény, hogy a bevonuláskor a követ oly zászlót lobogtatott, melyen a keresztre feszített megváltó volt látható, zavarokra s a keresztények üldözésére adott alkalmat. Czernin folyvást tiltakozott Lippa átadása ellen. Volt e tiltakozásban a keresztény solidaritásnak valami érzete is, de ha tekintetbe vesszük Homonnay ígéreteit, nem tagadhatjuk, hogy Czernin tiltakozása nem egész keresztény módon Bethlen jó hírének s hatalmának is akart ártani. Az erdélyi követek nagy gyanakodással nézték Czernint s magyar ruhában járkáló kíséretét. Balassi Ferencz azt kérdezte a nagykövettől, hogy miért törödtök ti Lippával s Erdélylyel, nem volna-e jobb, ha Egert, Budát, Kanizsát s Esztergomot foglaljátok vissza? Bethlen kapitánya, Sövényfalvi Dániel, nagyon jól látta, hogy mire törekednek Czernin emberei. Féltette a magyarságot a török-osztrák barátságtól. Tudta, hogy mire való a bécsi békében a palánkok elhanyagolásáról szóló czikk. „Eléggé akarnák az itt való követek azt persvadeálni”, – úgymond – „hogy római császár Erdélnek is jó akarója, de én azt nem tudom,

mit kell elhinni, mert minden dolgok álnokság, noha magyar formában, magyar ruhában öltöztetnék de . . . mint az Sodoma helyén termett gyümölcs kívül szép, azt mondják, de ha megilleti ember, hamu, füst lészen.” Czernin még a portán volt, midőn Gratiani, mint a szultán főkövete Prágába indult, hol 1617 július 21-én volt audientiája. Az olasz, a ki most a Duca di Naxos czimével pompázott, semmit sem teljesített a nagyszerű ígéretekől. De a politikai helyzet sürgette Khlesl a béke megerősítésére. Molard és Apponyi megkötötték Gratianival a komáromi szerződést 1618 február 27-én. A biztosok kijelöltek Komárom, Nyitra, Bars és Hontmegyékből hatvan falut s a bécsi békére hivatkozva a töröknek adták azokat. A szerződés a faluk török adójából ezer forintot a magyar kamarának biztosított. Májusban Ali bég, Ibrahim aga s egy csausz megegyeztek Liphay Imrével, Maklár Péterrel, Szempczy szolgabíróval és Szobonya Pál adószedővel a falvak adójára nézve. A komáromi szerződés újra megemlékszik a palánkokról, rövid határidőt tűzve ki azok lerontására. A politikai illúziók csodálatos állandóságát bizonyítja Khleslnek az a hite, hogy a velencei béke ratificatiója s a magyar országgyűlés szerencsés befejezése után még végrehajthatja az executiót. Azonban Khlesl is megütközött, midőn Gratiani ravaszul azt ajánlotta, hogy az udvar rögtön állítsa ki az executiora szükséges hadi erőt. Csak ez kellett volna még az udvar zavarainak növelésére. Khlesl azt felelte, hogy egy vagy két évvel azelőtt sok oly dolgról tárgyalhattak, a mi most a legnagyobb mértékben káros volna.⁵⁹

Midőn e vallomást tette, Bethlenre is gondolt, a ki ellen hiába „indított sokféle dolgot a portán”, noha a fejedelem nem erősítette volna meg a nagyszombati békét a legnagyobb készséggel, ha Lippa átadása után már mitsem kellett volna tartania a török követeléseitől. Eleintén azt hitte, hogy nem kell tartania. Midőn Balassi Ferencz 1616 szeptemberében haza felé indult, Bethlen azt gondolta, hogy „hazánknak állapotja sok időtől fogva a portán jobb aránt nem volt, mint mostan, úgy értem bizonyosan”. De nemsokára felhők mutatkoztak. 1617 április közepén Kara Mehemed csausz a szultán hármas parancsolatjával érkezett Bethlenhez. Az egyik az volt, hogy Jenőt adja át rögtön, a második az, hogy fizesse meg az évi tizezer arany adót, melyet eddig még egyszer sem fizetett s végül bocsásson hadakat Szkender pasa mellé, ki a kozákok rabló hadjáratai miatt Lengyelországot akarja megtámadni. Bethlen időt akart nyerni. Annyit tudott, hogy mind a három parancsot nem kell teljesítenie. A szultánnak megírta, hogy a török parancs hallatára az erdélyiek elrémültek és „nekem sem orczám, sem szóm nem maradt előttök”. A hadküldés szabadságukat sérti s a legjobb volna, ha „Markót”, a kinek Bethlen a moldvai vagy oláh vajdaságot akarta megszerezni, kiküldené most a szultán. Ekkor olyformán lehetne az erdélyi hadakat Szkender mellé bocsátani, mintha Markó maga számára fogadta volna őket. Továbbá nem lehetséges egyszersmind fizetni s hadakozni is. Mennyit költött a mult években a moldvai vállalatokra, Homonnay visszaverésére s Lippa átadására. Ennyi hűségért jutalmat kíván. Athnamé-levelet kér Jenő a hat vagy hét évi adó elengedéséről. Az athnamé késett, Markót sem küldötték ki. Bethlen minden eshetőségről gondoskodott. Nápolyi Pétert Lengyelországba küldötte, hogy tudósítsa a lengyeleket a portai állapotokról s hogy barátságra kötelezze maga iránt a köztársaságot az esetre, ha valami hatalmas keresztény szövetség támadásra akarná felhasználni a török birodalom zavarát. Midőn látta, hogy ily szövetségről szó sem lehet, hanem a lengyel magára van hagyatva Szkender támadásával szemben, azon volt, hogy a lengyel előtt nagyítsa a török erejét, a portán pedig nagyon jelentékenynek tüntesse fel a köztársaság hadseregét. Mind a két helyen közvetítőnek ajánlkozott. Egyre halasztotta az indulást Moldva felé. Nem akart elmaradni a hadjáratról, de nem bánta volna, ha elkésik. A sokféle parancs közt, úgymond, nehéz eligazodnia. A levelek nem egyeznek a szóbeli üzenetekkel. A szultán megharagudott. Parancsoljuk – üzente neki – hogy két szállást egygyé tévén, mentest menjetek és az mi hadainkkal megegyeztetek. A fejedelem augusztus végén átlépte a határt. A Dnjester partjáig, Soroki környékére vezette táborát. Rögtön a közvetítéshez látott. Valami derekas hadviselésre egyik félnek sem volt kedve. Nyolcz napig fáradozott Bethlen izengetéssel s követküldéssel,

mig végre szeptember 22-én Zolkiewsky, a korona hetmanja és Szkender aláírták a békét. A békében a lengyelek megígérték, hogy Moldvába nem küldik alattvalóikat s hogy Homonnayt és Serbán Radult nem eresztik át területükön. De a portán nem voltak megelégedve Bethlennel. Szemére hányták, hogy a tulajdonképi hadműveletekben nem vett részt, a kajmakám azt izente neki, hogy mostani szolgálata csak egy kaftánt sem érdemel. Bethlen azt hitte, hogy ellenségei új támadásra készülnek ellene. „Semmi nincs lehetetlen” – mondá. De azért meg nem ijedt. A Dnjeszter partján kötött béke közvetítésével „igen nevedett tekintete, hitele és terjedett is hite neve mindenfelé”. Megerősödve az átélt viszontagságoktól, vigyázott mindenfelé, mert már régóta érezte, hogy nagy eseményekben nagy szerep vár reá.⁶⁰

-
178. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. 350. 353. Toldalagi Évkönyve. (Történelmi Tár, 1881. 2. 3.) Mikó, Erd. Tört. Adatok, 115.
179. Chronicon Fuchsino-Lupino-Oltardinum, I. 276. Bojthi Engelnél, id. m. 395. Tholdalagi Évkönyve, id. h. 4.
180. Bojthi, id. h. 371.
181. L. Die Veranlassung zu der engeren Verbrüderung der Sachsen in Siebenbürgen. (Archiv des Vereines f. sieb. Landeskunde, N. F. III. 224–273.) Kemény, Deutsche Fundgruben, I. 271. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. 383–391. Az Archiv 239. lapján közölt levél válasz a szász egyetem december 17-iki felterjesztésére Kamuthyra nézve I. Erdélyi Orsz. Emlékek, id. k. 479. A segesvári dologról I. Deutsche Fundgruben I., 110. s Török-Magyarokori Áll. Okm.-tár, I. 118.
182. Bojthi, id. h. 374. 380. Thurzó, Forgács s Dóczy levelezése, kiadta Szilágyi Sándor: Történelmi Lapok II. 838–886.
183. L. a tárgyalásokról Bojthit, id. m. 362–424. V. ö. Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 880–496. VIII. 534. Segesvári krónikája Mikónál, id. h. IV. k. 183–184. Brüsszeli Okmánytár, IV. 66. Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor levelezése. (Budapest 1887.) 24.
184. Szilágyi, Bethlen G. levelezése, 9. Erd. Orsz. Emlékek, VI. 441. Forgách Dóczyhoz 1614 máj. 2. Történelmi Lapok, II. 1026. A csasz nevét I. Hegyes naplójában: Deutsche Fundgruben, N. F. 307.
185. Hammer, Khlesl. III. Füg. 97., Brüsszeli Okmánytár, IV. 105. Itt a levél német fordítása van közölve. Az id. részletet Lépes B. leveléből vettük át. Géresi, A gr. Károlyi cs. Okltára, IV. 105.
186. Salamon, Két magyar diplomata. 262. Komáromy id. cikke (Hadtört. Közlem. 1893. 681.) s Illésházy levele a királyhoz 1609. márcz. 19. (Bécsi áll. levéltár Turcica).
187. Az Illésházytól beküldött példányt Szilágyi közölte: Történelmi Tár, 1878. 840. A hitlevelet Salamon közli, id. h. 263. V. ö. még Ipolyi, Rimay János államiratai és levelezése, 68.
188. L. Zwiedinek-Südenhorst, Geschichte und Geschichten neuerer Zeit. (Bamberg, 1894.) 30. s Rimay levelezését, id. h. 166.
189. U. ott, 187. Illésházy a királyhoz, 1609 márcz. 1. és Hans Preiner a királyhoz, 1609 szept. 14. (Bécsi áll. levéltár, Turcica.)
190. Contarini is megemlíti e dolgot a velencei senatus előtt felolvasott jelentésében: „o per l’infedeltà de Turchi, o per la semplicità dell’ Erbestain (ma, secondo me, per l’ una e per l’ altra).” Barozzi és Berchet, Le Relazioni degli Stati Europei con Turchia. (Venezia, 1871.) 205. V. ö. még Óváry regestáit, 482.
191. L. Salamon Ferencz, Két magyar diplomata. XIV. 1. Az erdélyi pontot így mondotta el Mehmet basa Borsos Tamásnak 1619-ben. Mikó, Erd. Tört. Adatok, II. 110. Használtuk még Buonuomonak 1610 május 25-iki jelentését. (Bécsi áll. ltár, Turcica.)
192. Velencei dispaccio, 1610 május 15. A M. Tud. Akad. tört. bizottságának másolatai közt.
193. A június 26-iki velencei dispaccio szerint a szultán a követeket „in tutto conforme alle richieste loro” küldötte haza. Salamon azt állítja, hogy „a szultánnak a zsitvatoroki szerződést megerősítő okmánya csak 1612-ben, május első napjaiban kelt.” (id. h. XVI. 1.) Salamon az 1615-iki bécsi szerződés második cikkére hivatkozik, melynek értelmében a szultán a hiteles levél ratifikálását „az fölséges Rudolphus római császárnak sub dato anni Mahometani 1021. esztendejében rebiül evvel hónap kezdetén” küldötte. Hivatkozhatott volna még Salamon Khlesl 1615 június 8-án Starzerhoz irt levelére, melyben Khlesl elbeszéli, hogy Negroni gázságot követett el, mert Illésházy fordításából kitűnt, hogy az 1610-ben hozott példány is meg van hamisítva. Negronit ezért vasra verette. Mindezekre a következőket jegyezzük meg. Igaz, hogy a bécsi szerződésben említett török dátum az 1612. év május elejének felel meg. Csakhogy a szerződés 1612-iki megerősítését Khlesl sem említi id. levelében és más források sem említik. Sőt a linzi gyűlés elé terjesztett császári propositio határozottan állítja, hogy Negroni és Buonomo „die authentische und zu Zittva geschlossenen tractation vom türg. Kaiser erhalten, und mit inen gefertigter herausgebracht haben.” (Erd. Orsz. Emlékek, VI. 509.) Feltűnő még az is, hogy

a bécsi béke idézett cikke a Rudolf császárnak 1612 május kezdetén küldött levélről beszél, pedig a császár már január 12-én meghalt. Khlesl levelében pedig az a feltűnő, hogy a hamisítást csak a linczi gyűlés után vette észre. Nem említi, hogy minő pontok vannak hamisítva, noha a levélből csak az látszik, hogy az esztergomi hódoltságra vonatkozik a hamisítás vádja, tehát oly pontra, melyet a törökök kényük-kedvük szerint magyaráztak, ha még oly gondosan volt is fogalmazva. De Khlesl vádjával szembe kell állítanunk a hiteles adatok egész sorát. Ilyen a velencei bailo 1610 június 26-iki jelentése. De a bailot talán félrevezették. Midőn Negroni visszatért, mindenki meg volt elégedve szolgálatával. 1611 elején Budára küldötték a pacához az esztergomi hódoltság ügyében. Negroni megmutatta a pasának az 1610-ben hozott példányt, s ebből olvasta fel neki, hogy „tutti li vilaggi quali avevano resso obidienza a Strigonia nelle tempi che quella si trovava sotto la potesta del V. Imperatore, quelli soli doverano renderli la debitta obedienza.” (Bécsi áll. Itár. Turcica.) De talán Negroni egész jelentése hamisság. Akkor hogyan lehetséges az, hogy Negroni budai útjának eredményével is meg voltak elégedve Bécsben? Hasszán pasa ekkor Mátyáshoz irt levelében elfogadja a Negroni álláspontját, noha a pasának kényelmesebb lett volna az 1610-iki ratificatioo illető pontjára hivatkozni, ha az oly nagyon meg volt hamisítva, mint Khlesl állítja. (Hasszán levele u. ott, 1611 febr. 22.) De ha mindeddig senki sem vizsgálta meg a Negronitól hozott ratificatiót, nem feltűnő-e, hogy midőn az 1614-iki linczi gyűlésre a császári propositiót készítették, még mindig az 1610-ben hozott példányt ismerik el az igazinak? E propositio dicsőíti Negroni ügyességét s buzgalmát. A gyűlés után Khlesl hirtelen kideríti, hogy Negroni éveken át el birta hitetni a nádorral, Molarddal s az összes tanácsosokkal, hogy a meghamisított török szerződés egyező a zsitvatorokival. De az 1615-iki bécsi szerződést Khlesl csinálta. Miért erősíti abban meg az Ahmet szultántól küldött ratificatiót? S ha az ott említett 1612-iki dátum nem tévedés, hogyan magyarázható, hogy az 1614-iki linczi propositio semmit sem tud az 1612-iki ratificatióról? Még nincs tisztázva az egész kérdés. De a rendelkezésünkre álló adatok vizsgálatából azt kell következtetnünk, hogy az 1612-iki dátum valami tévedésen alapszik, vagy ha valódi is, az akkori ratificatio alapján véve Negroni tárgyalásának az eredménye. Khlesl pedig engedetlenség miatt, vagy más természetű okokból üldözte Negronit. Levele olyan benyomást tesz, mintha azt akarná mondani, hogy csak én értek a dolghoz, ha valamihez hozzá fogok, rögtön észreveszem, a mit annyi tanácsos még nem is sejtett. Talán csekély eltérést nagyított a tárgyalások érdekében, s hogy elítélhesse Negronit, a kire ekkor nagyon haragudott.

194. L. Negroni id. jelentését s több iratot az 1611. évi Turcicában.
195. Az 1614-iki linczi császári propositiót közli Szilágyi: Erdélyi Országgy. Emlékek, VI. 510. Hogy az itt közölt iratot joggal nevezzük így, arra nézve l. Khevenhiller, *Annalium Ferdinandeorum* Tom. VIII. 647.
196. Kovachich, *Scriptores Rerum Hungaricarum minores*. I. 245. és Erdélyi Országgy. Emlékek, VI. 511.
197. Ortelius, *Continatio*. 49. Hammer (id. m. 750.) Dervis csaszt emliti, de Khlesl 1614-iki leveleiből látjuk, hogy Gratiani volt Ali bég társa.
198. Hammer, Khlesl, III. Füg. 97–99. „Sein aber die Länder curirt, so will ich alle andern Sachen leichter accomodirn khüen.”
199. Hammer, Khlesl, III. Füg. 490. Gindely, *Der erste österr. Reichstag zu Linz in Jahre 1614.* (Sitzungsberichte der Phil. hist. Classe der Akademie der Wissenschaften. XL.) és *Geschichte des Dreissigjährigen Krieges*. I. 92–106. Itt azt gyanítja Gindely, hogy az udvar ravaszágának is része lehet a magyarok meg nem jelenésében, pedig ez inkább természetes következése volt a magyar politikának. Gindely felfogását Thurzó politikájáról helyreigazítja Huber Alfonz: *Geschichte Oesterreichs*, V. 51. Mátyás idézett levele Ferdinándhoz megjelent Hurmuzakinál: *Documente*, IV/I. 532.
200. Ezekre nézve a főforrás Khlesl 1615-iki s 1616-iki levelezése Hammernél. L. még Hatvani, *Brüsszeli okmtár*, IV. 125–132. Sepsi Laczkó krónikája Mikónál, 144–147. Az itt közölt *Nova Pragensia* olyan, mintha egykorú hirlap után volna írva. Az említett szerződésekre vonatkozólag l. Salamon, *Két Magyar Diplomata*. (Toldalék.) Botka Tivadar, *Kisfaludi Liphay Imre emléke*. 75.
201. Szilágyi Sándor, *Erdélyi Orsz. Emlékek*, VII. k. 123–277. és Bethlen Gábor *Levelezése*, 15–29. Forgács levele Dóczyhoz, közli Szilágyi: *Történeti Lapok*, II. 1043. Pray, *Gabr. Bethlenii Principatus*. (Pestini, 1816.) II. 20. A nagyszombati szerződést közli Hatvani: *Brüsszeli Okmt.* IV. 115. A titkos szerződést kiadta Szilágyi: *Uj Magyar Múzeum*, 1859. I. 433.
202. Bojthi, id. h. 373., Szilágyi, *Erdélyi Orsz. Emlékek*, VI. 426. és Tholdalaghi évk. *Tört. Tár* 1881. 4.
203. Rozsnyai, *Tört. Maradványok*, 84. és Tholdalaghi, id. h. *Az athnamét l. Mikónál*, II. 336.
204. Trauschenfels, *Fundgruben* 308. és Tholdalaghi, id. h.
205. Tholdalaghi, id. h., a lippaiak levele, közli Szilágyi: *Tört. Tár* 1879. 225. Erdélyiek okt. 5-iki levele Jászai gyűjteményben. Forgách Dóczyhoz: *Tört. Lapok*, II. 1028. Szalárdi, *Siralmas Krónika*. 36.

- Bethlen Szkenderhez: Török-Magyarkori Áll. Okm.-tár I. 124. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 172. és 186.
206. Rozsnyai, id. m. 66. A levél 1615. október eleje körül kelt.
207. Tholdalagi, id. h. és Mikó, id. m. I. 224.
208. Török-Magyarkori Államokmántár, I. 132. 139. V. ö. Szabó Károly közleményeit: Tört. Tár, 1880. 485–489. s 707–709.
209. Sövényfalvi levele, közli Szilágyi Sándor: Tört. Tár, 1881. 600.
210. Szilágyi, Bethlen uralkodása történetéhez. Tört. Tár, 1879. 229–233. Balassa Zsigm. támadása. Közli Barabás Samu: Tört. Tár, 1881. Komáromy András, Rimay János életéhez. Irodalomtört. Közlemények, IV.
211. Hammer, Khlesl. III. Füg. 220. 1.
212. L. Hurmuzaki, Documente Vol. IV.
213. Szilágyi, Bethlen Gábor Levelezése 16.
214. Seraphinus felterjesztése Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 502. és Lassota titkos jelentése u. ott, VII. 139.
215. L. ezekre nézve Kendi levelét Radulhoz. U. ott, VI. 538. Kendi és Bethlen leveleit u. ott, VII. 196. és 210. s Khlesl votumját, kiadta Müller F. Archiv d. Vereins f. sieb. Landeskunde, N. F. XIX. 1884. 617. Huber (Geschichte Oesterreichs, V. 79.) nem ért egyet Szilágyival s Fraknoival, a kik azt állítják, hogy Khlesl is biztatta Homonnayt s része volt a Bethlen buktatására irányuló törekvésekben. Sajnálja, hogy Fraknoi semmit sem közöl abból a számos levélből, melyre hivatkozik s azt hiszi, hogy Khlesl és Molard e kérdésben is külön utakon jártak. Közlünk tehát néhány idézetet abból a „számos levélből”: „Der Valach wird was zugebrauchen sein, der Homonnay desgleichen, sed omnia suo tempore” (1614. június 7. Hammer, id. m. III. F. 99.) „Ein absonderliches Geldt für die Sachsen, für den Valachen und der ganzen geheimen Impresa” (1614. június 25. u. ott, 103.) 1615 május 7-én Lassotának credentionálist küld Homonnay s Kendi címére, ugyanekkor beszél Ali praeoccupálásáról, Homonnay támadása esetére. (U. ott, 184.) „Vernünftig handelt der Herr, dass er also des Hom. Sachen dissimulirt” (Molardnak, 1616. június 21. u. ott, 354. (Március 3-án egészen Molardra bizza a dolgot. (U. ott, 364.) Vannak ellenkező nyilatkozatai is. Ellenkezése csak a módra, az alkalomra, de nem a célra vonatkozik.
216. Erdélyi Országgy. Emlékek. VII. 16.
217. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 205–209. 289–301. Hurmuzaki, Documente, IV/I. 563. 564. Hammer, Khlesl, III. Füg. 154. 184. 220. Itt írja: „Sein nun beide Kaiser verglichen, bedarf dieser Grandeza Ine hünweckh zu bringen mit den Skender Bassa gar nicht, und sein woll andere mitl, wie mit den Báthori geschehen, vorhanden.”
218. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 39–41. és 301–316. Bethlen Gábor Levelezése. 50. Hammer, Khlesl III. Füg. 377.
219. Szilágyi: Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 321. Bethlen Gábor levelei 42. és Bethlen Gábor és a porta, Történelmi Tár, 1881. 602–607. Hegyes naplója Trauschenfelsnél: Deutsche Fundgruben, 320. Hogy Ali üzenetét a portára nem Bethlen gondolta ki a maga mentsége végett, azt Starzer jelentése is bizonyítja. Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte, III. 64. Forgách bibornokra nézve I. Borsos levelét Bethlen Istvánhoz Mikónál: Erdélyi Tört. Adatok, II. 289.
220. Toldalagi emlékirata Mikónál: id. m. I. 225. Szilády és Szilágyi: Török-Magyarkori Államokmtár, I. 144. 149. 151. 154. Makai Domokos közleménye: Tört. Tár 1888. 598. Márki Sándor, Aradvármegye és Arad története. II. 67–71. Toldalaginál id. h. száz két gyalog áll, alighanem száz két gyalog helyett. A Chronicon Fuchsio Lup. Olt. 282. I. is Erős száz gyalogját említi.
221. Sepsi Laczkó Mikónál: id. h. 151. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII., 317. Althan és Forgách levelei, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1881. 407. 435.
222. Thurzó levele a királyhoz, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1881. 402. és Sepsi Laczkó Mikónál: id. h. 156–158.
223. Forgách levelét Thurzóhoz I. Tört. Tár, 1881. 410. Bethlen instructióját Toldalagihoz I. Török-Magyar. Állami kvár, I. 157.
224. Sepsi Laczkó, id. h. 159. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 335. 347. Bethlen Gábor Levelei 52. Saárossy Márton levele Rákóczy Györgyhöz, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1894. 109.
225. Szilágyi, Oklevelek a Homonnay-féle mozgal. tört.-hez. Tört. Tár 1881. 420., 422. 431. Komáromy András czikke Kolonichról. Hadtört. Közl. 1895. 507. Thurzó parancsa, közli Paykoss: Tört. Tár 1887. 407. Sepsi Laczkó id. h. 160. Frankl, Pázmány Péter, I. 208. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 33. V. ö. még Thurzó levelét Dóczyhoz, közli Szilágyi Tört. Lapok II. 1090.
226. Forgách lev. közli Szilágyi: Tört. Tár 1881. 434. Frankl, id. h. I. 214. Sepsi-Laczkó Mikónál: 161.

227. Frankl, id. m. 200. 202. 207. 217. A 207. l. idézett levélnek Rákóczy Györgyről szóló adatát megerősíti az Erdélyi Orsz. Emlékek VII. 377. l. közölt irat 5. pontja.
228. Frankl, id. h. 202.
229. Frankl, Pázmány Péter, I. 200. Bethlen Gábor, Levelei, 58. 63. 64. 67. 69. Ali levelei Thurzóhoz, közli Szilágyi: Tört. Tár. 1881. 426. 436.
230. Bethlen Gábor, Levelei, 80. Toldalagi Mikónál id. m. I. 226. és Chronicon Fuchsino-Lupino-Oltardinum, 285.
231. Szilágyi Bethlen Gábor Levelezése. 61. Homonnaynak Bethlentől itt említett levelét kiadta Barabás Samu: Tört. Tár, 1885. 808. Frankl, Pázmány Péter, I. 243. 621. II. 104.
232. Frankl, id. m. I. 249.
233. Frankl, id. m. 251. 257. Szilágyi közleményei: Tört. Tár 1879. 1881, 442–447. 1894. 113. 234. Sepsi Laczkó Mikónál: id. h. 163–167. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 403–408. Csehi vára nem tévedés Ecsed helyett. Bethlen nem foglalta el Ecsedet, Perneszi volt az ecsedi kapitány. L. Erdélyi Orsz. Emlékek. VII. 68. 69. és vesd össze Bethlen levelét Széchy Katalinhoz, közli Kuun Géza gróf: Tört. Tár, 1887. 811.
234. Frankl, Pázmány Péter, I. 264–289 Erdélyi Orsz. Emlékek VII. 423–469. Hammer, Khlesl, III. 562. Pray, Principatus Gabr. Bethlen, 31. Sepsi Laczkó, id. h. 168.
235. Huber, Geschichte Österreichs, V. 81–83. L. még Fest Aladár művét Fiuméről és az uszkokokról (Budapest, 1891.) és Batthyány Ferencz levelét Thurzóhoz; közli Nagy Gyula: Tört. Tár, 1879. 119.
236. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 415. „Und ist zu disem Endt (Bethlen buktatása) bereit E. K. Maj. potschaft an der portten.” Khlesl, az udvar s Gratiani dolgairól l. Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte, III. 63. 66. Hammer, Khlesl, III. Füg. 401. 403. 404. 489. 602. 624. 625. Sövényfálvi 1616. okt. 22-iki levele, kiadja Szilágyi: Tört. Tár, 1881. 616. Czernin jelentése a budapesti egyetemi könyvtár, G4. jelzetű kéziratában; Khevenhiller, Annales Ferdinandei, VIII. 1141. Salamon, Két magyar diplomata, 279. és Botka Tivadar id. műve, 29. 76–81.
237. Török-Magyarokri Államokm. id. k. 136–197. A 136. l. közölt levél nem 1615-ben, hanem 1617 november 18-án kelt, mint a 194. lapon közölt levélből kivehető. L. még Szabó Károly közleményeit: Tört. Tár, 1880. 725–740. 1881. 291–304., Gergely Samuét: u. ott, 1882. 437., Schmidt czikkét: Századok, 1887. 111–113. Bethlen leveleit Mikónál, id. m. I. 316–320. Chronicon Fuchsino-Lupino-Oltardinum, I. 288. Kemény Önéletrajza, 33. Szilágyi Sándor, Nápolyi Péter. (Budapest, 1881.) 15. Hurmuzaki, Documente, Suppl. II. Vol. II. 431. Bethlen 1617 június 2. azt írja Rhédeynek, hogy Dániel deák meghozta az athnamét Jenőről s az adóról. Ez tévedés, mint a későbbi eseményekből kitűnik. V. ö. Szilágyi, Bethlen pol. levelei. 72. 88.

I. FEJEZET.

Pázmány Péter.

Az ellenreformáció vezérei. Pázmány Péter származása. Ősei. Gyermekkora. Áttérése a katolikus hitre. Szántó István. Pázmány tanulmányai. Bellarmin. A gráci egyetem. Pázmány tanári munkásságának emlékei. Hazatérése. Forgách bibornok halála. Pázmány primási jelöltsége. Versenyársai, Pázmány turóczi prépost. Kinevezése esztergomi érsekké. Az alsó papság ügye. A főesperesi látogatások. A papnevelés. A bécsi Pázmány-intézet. A római német-magyar kollégium. A nagyszombati convictus. A jezsuiták. A nagyszombati egyetem alapítása. A főpapok hagyatéka kérdésének rendezése. Az egyházi javak elidegeníthetlensége. Az esztergomi érsekség jövedelmei. A Pázmány alatt tartott nemzeti zsinatok. Pázmány a római kúria bíraskodása ellen. A királyi kegyuri jog. Az erdélyi püspökség ügye. A primási jogkör kibővítésének kísérlete. Versengés Pázmány és Esterházy Miklós nádor között. Pázmány és a protestánsok. Az ellenreformáció eszközei. Pázmány hazafisága. Kemény János Pázmányról. Pázmány erdélyi politikája. Ideálja a hitében egységes Magyarország. Egyéni tulajdonai. Könyvtára, palotái. Pázmány az irodalomban. Az egyházi irodalom jelentősége e korban. A protestáns írók fölénye a XVII. század elején. Pázmány fellépése. Polemikus munkái. A Kalauz. Pázmány nyelvvezete. Szónoklatai. Imádságai. Polemikus rendszere. A Kalauz hatása. A protestáns írók válaszai a kalauzra. Pázmány katolikus íróársai. Lépes Bálint. Balásfy. Káldi György. Bibliafordítása. Veresmartly Mihály. Megtérése. Művei. Pázmány hatása a katolicizmus feléledésére.

AZ ELLENREFORMÁCIÓ vezérei különböző utakon törtek a cél felé. Eddig inkább politikai küzdelmeikről emlékeztünk meg. Már itt is említenünk kellett Pázmány Pétert, noha II. Mátyás korában csak néha tűnik fel alakja a politikai harcosok soraiban s csak a korszak végén kezdődik elismert vezérszerepe. Pedig tulajdonképp vezér volt már ekkor is, hanem a tudomány, az irodalom s az egyházi reformok terén.

Már az egykorúak őseinek említették azt a Pázmányt, ki Szent-István korában Koppány ellen harczolt. Családjának régi előkelőségét okiratok bizonyítják. „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki” – írja Pázmány Thurzó nádornak, midőn 1616-ban czáfolnia kellett a felső-magyarországi szereplése miatt ellene zúditott vádakokat – „hazámnak nemzetemnek böcsületit s csendességét szeretem és Istentől óhajtván kérem. Az nemességnek is privilégiumot szeretem és tehetségem szerint oltalmazom, mert noha most az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy Szent-István király idejétől fogva, jószágos nemes emberek voltak az eleim. Az anyám Massai nemzet volt, az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafiai voltak az atyámnak. Azért soha bizony az nemesség privilegiuma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedgyem.”¹ E védelemre szüksége volt Pázmánynak nem csupán az egykorú protestáns nemességgel szemben. Ha elfogulatlanul akarunk itélni róla, nem szabad elfelejtenünk, hogy alapjában véve családjára s rendjének kiváltságaira büszke nemes volt, kinek vérében volt a magyar érzés.

A protestantizmus legnagyobb magyarországi ellenfele mint kálvinista szülők gyermeke született 1570 október 4-én Nagyváradon. Anyját korán vesztette el, atyjának második neje, Toldy Borbála, katolikus vallású volt. A bihari alispán családja ekkor a Báthoryaktól támogatott ellenreformáció befolyása alá került. Szántó István, az első magyar jezsuita hatásának tulajdonítható az, hogy Pázmány Péter tizenharmadik évében katolikussá lett. Szántó indította meg a magyar földön az első polemikát jezsuita és protestáns írók közt, mint térítő, tanító és pap önfeláldozó buzgalommal élt hivatásának. Példája hatással volt Pázmányra.

Az ifjú convertita, ki a nagyváradai protestáns gymnasiumban kezdett tanulni, a jezsuiták kolozsvári intézetében folytatta tanulmányait. Tizenhét éves korában a rend tagjává lett. Krakóban, majd Bécsben töltötte el a próbaidőt s a bécsi rendházban hallgatta három évig a bölcsészeti előadásokat. 1593-tól kezdve négy éven át Rómában tanulta a teológiát. Midőn Pázmány Rómába ért, Bellarmin volt a collegium rectora. Igaz, hogy Bellarmin már a

következő évben (1594 november 25.) elhagyta Rómát,² de azért a kor legnagyobb katolikus polemikusának tanításait nem felejtette el a fogékony magyar jezsuita. „Hasznos dolog, ha az eretnekek észreveszik, hogy a katolikusok táborában nem néhányan, hanem sokan vannak, a kik velük bátran szembeszállani merészelnék” – ezt tanítja Bellarmin nagyhirű disputációjában s Pázmány megjegyezte szavát.

1597-ben előljárói Grácza küldötték, a hol egy évig tanulmányi felügyelő volt, majd három éven át a philosophiát tanította az egyetemen. 1601–1603-ig Magyarországon tartózkodott, de újra visszahívták Grácza mert előljárói ítélete szerint jó elméjű s ítéletű, okos, tudós, a philosophia s a theologia tanítására alkalmas ember volt. Tanította is a philosophiát egészen 1607 végéig, midőn Forgách érsek kérésére Pázmányt hazájába küldötték.

Tanári munkásságának emlékei reánk maradtak előadásaiiban. Dialecticája, Physicája és Theologia Scholasticája a megújított scholasticismus szellemében vannak írva. Ez irányt akkor leginkább a jezsuiták művelték s közülök kiváltak Valencia és Vasquez, Pázmány római tanárai, a kiknek nyomán halad Theologiájában. Pázmány bizonyára jól érezte magát Grácza, Ferdinánd főherceg székhelyén. Örömmel szemlélte az ellenreformáció diadalmas haladását s kedve telt tudományos és tanári munkájában. De mindez ki nem elégítette lelkét. Már Grácza is hatni akart irataival hazájára, majd visszakiváncozott szülőföldre, hogy ott tért hódítson magának s szóval és tettel előmozdítsa a katolicismus ügyét. Szinte kétségbe ejtették a hazai állapotok Rudolf életének utolsó éveiben, különösen Illésházy nádorsága alatt. „Megvallom az igazat – írja egy gráci rendtársának 1609 márczius 23-án – látván azt, hogy gonoszul elveszett a vallás ügye, már-már elkiváncozom innen, nem mintha unnám a munkát s a küzdelmet, hanem mivel jobbat remélni alig lehetséges.” De rögtön összeszedi magát. Két nap mulva már így kiált fel: „Szégyen borítja arcunkat a vallás hanyatlása miatt, de van isten az égben, és bár hullámok verik, nem süllyed el az a hajó.”³

Polemikus iratai miatt kitört ellene a rendek gyűlölete az 1609-iki országgyűlésen; de Pázmány nem rettent vissza, Forgáchnak jobb keze volt a zsolnai zsinat ellen megindított küzdelemben, a nagyszombati zsinat vezetésében s mind ama törekvésekben, melyek ekkor a protestantizmus hatalma ellen megindultak. Egyre növekedett a tudós, a merész s nagytehetségű jezsuita híre.

Forgách élete vége felé előkészítette Pázmány emelkedését. Midőn az érsek 1615 október 16-án meghalt, hamar elterjedt a hír, hogy Pázmány lesz az utódja. A katolikus rendek ajánlották, a nuntius erősen pártolta s Khlesl sem volt határozott ellensége. Pázmányt családjának előkelősége is segítette, de még többet nyomtak érdemei, mert a nuntius s mindazok, kik a magyar katolicismus sorsán aggódtak, gondosan mérlegelték a jelöltek érdemeit. Úgy hisszük, hogy a Grácza szerzett összeköttetések is érvényesültek Pázmány érdekében. Ki versenyezhetett volna vele? Náprágy Demeter, a czimzetes kalocsai érsek s győri püspök, gyűlölt ember volt Mátyás udvarában. Atyafiságban volt Thurzóval s nem felejtették el szereplését az 1614-iki linczi gyűlésen. Hozzá még azt a hibát is elkövette, hogy egyebek közt Thurzó pártfogásától remélte kineveztetését. Lépes Bálint kancellárt Khlesl annyira üldözte, hogy törvényszék elé akarta állítani. Nagyon is Thurzó-párti volt neki a nyitrai püspök. Érdekes körülmény az, hogy Telegdy János váradi püspököt Bellarmin pártolta, Pálffy Miklós prépost pedig előkelő családja pártfogásában bizott. Nem hiányoztak az ilyenkor szokásos rágalmak. Rómába hamisított leveleket küldöttek, melyeket állítólag Pázmány valamely magyar nőhöz írt. A vizsgálat kiderítette Pázmány ártatlanságát. Hátra volt még a szerzetesi fogadalom akadályja. A jezsuita generális nem akarta, hogy Pázmány mint a rend tagja fogadjon el főpapi javadalmat. A curia tehát intézkedett, hogy Pázmányt a Sommascha-féle congregatio vegye fel tagjai sorába; e felvétel az új tagra nézve azzal a kötelezettséggel járt, hogy el kell fogadnia a királytól felajánlott egyházi javadalmat.

Nemsokára ki is nevezték turóczi prépostnak. Mint említettük, az 1613-iki országgyűlés kérte a királyt, hogy e prépostságot valamely érdemes egyházi férfiúnak adományozza. II. Mátyás tehát Forgáchnak adta a prépostságot oly kikötéssel, hogy az érsek a jövedelmeket a Jézus-társaságnak engedje át. 1616 április 25-én Pázmány lett a turóczi prépost azzal a kötelezettséggel, hogy a jövedelemből bizonyos összeget a nagyszombati jezsuita collegiumnak juttat s ha a törvény megengedi a jezsuitáknak az ingatlan javak birását, az egész javadalmat átadja nekik. Nem ily adományozásra gondolt az 1613-iki országgyűlés, midőn említett határozatát hozta. De Pázmány ezzel a magyar főpapok sorába emelkedett. 1616 szeptember 28-án a király kinevezte esztergomi érsekké s e kinevezést V. Pál november 10-én kelt brevéje is megerősíté.

Pázmány a trienti zsinat szellemében akarta diadalra juttatni a magyarországi ellenreformációt. Egyházmegyei és nemzeti zsinatokat hívott össze az egyház reformja érdekében. Mindenek előtt az alsó papság közömbösségén s életmódján akart segíteni. E tekintetben folytatnia kellett az 1611-iki zsinaton kezdett munkát. Pázmány érseki kormányának kezdetén a barsi kerület 33 papja közül csak 13 volt nőtlen és törvényesen felszentelt.

Az 1628-iki zsinat börtönnel fenyegeti a papokat, kik házasságot kötnek s azokat is, kik paptársaik házasságát megáldják. Zsarnóczán a főesperes a vallási türelemnek igen sajtós példájával találkozott. A katolikus pap osztozkodott a lutheránus prédikátorral a plébániai jövedelmekben, közösen használták a templomot, a szent edényeket és öltözeteket. Hasonló tapasztalatok következtében Pázmány az 1629-iki zsinaton figyelmeztette a papságot arra, hogy a nép körében uralkodó vallási közömbösségért és erkölcsi romlottságért gyakran a papok közömbösségét és botrányos életét kell okolnunk.

A zsinatok azért ismételtlen hangoztatják a főesperesi látogatások lelkiismeretes teljesítésének szükségét. Az 1628-iki zsinat figyelmezteti a főespereseket, hogy ne a lakomák s az illetékek beszédese, hanem a papok javítása s a hivek oktatása végett látogassák meg a plébániákat. Vajjon minő hatása volt a zsinatok határozatainak s Pázmány szigorának a botrányos életű, tudatlan vagy egyházaik iránt közömbös papokkal szemben? Erre nézve elfogadhatjuk Fraknoi véleményét, ki úgy hiszi, hogy nem sikerült egyszerre kiirtani a meggyökerezett visszaéléseket de tagadhatatlan, hogy a további sülyedés és hanyatlás fel volt tartóztatva.

A legnagyobb akadály volt a papok hiánya. Pázmány egy VIII. Orbánnak küldött jelentésében kiemeli, hogy túrni kénytelen a rossz életű papokat, mert különben a gyermekek keresztség, a felnőttek pedig gyónás nélkül mulnának ki s a papoktól elhagyott nép az eretnekhez pártolna.

Ezért áldozott annyit a papnevelés céljaira. 1624-ben nyílt meg a nevérol nevezett bécsi papnevelő intézet. A növendékek felvételénél különös tekintetben részesültek az Erdélyből és a török hódoltságból származott ifjak, a kik többnyire maguk is convertiták voltak, s arra voltak hivatva, hogy otthon terjeszszék vallásukat. Az első tizenkét növendék közül három volt erdélyi, a többi nagyrészt tót származású volt. Pázmány jól tudta, hogy a magyarok nem hajlandók a papi pályára lépni, azért édesgette őket egyebek közt azzal, hogy csinos ruhát rendelt a növendékeknek. Midőn 1627-ben a bécsi intézet növendékei közül először szenteltek papokat, Pázmány kijelentette, hogy mióta érsekké lett, soha sem volt nagyobb öröme, mint ez alkalommal. A Pázmány-intézet az esztergomi egyházmegyét látta el papokkal, alapítója a nagyszombati papnevelőt jelentékeny áldozatokkal fejlesztette, hogy az egész érseki tartomány számára neveljen papokat. A római magyar-német kollégium magyar növendékei számára is tett alapítványt s nemcsak itt, hanem más külföldi intézetekben is elősegítette a magyar ifjak nevelését.

Ez alapítványok s törekvések következtében a papság száma s befolyása gyarapodott. Pázmány az alsó papság anyagi helyzetének javítására is tett jelentékeny alapítványt.

De nemcsak a papok nevelésével foglalkozott. Nagy-Szombatban szegény nemesek fiai számára convictust állított fel. Nemsokára protestáns nemesek is oda küldötték gyermekeiket, a kiket az intézetet vezető jezsuiták sikerrel térítették. Egy másik nagyszombati intézet a nem nemes osztályok gyermekeiről gondoskodott. Pázmány folyvást gyámolította a nagyszombati jezsuita kollégiumot. Ugyanily intézetet alapított Pozsonyban. Elősegítette a jezsuiták különböző missióit, továbbá homonnai, győri, szatmári, gyöngyösi és soproni kollégiumaik megalapítását. A pálosok reformatióján is dolgozott, mert e magyar földön született rend akkortájt botrányokkal okozott feltűnést. A ferenczrendiek számára kolostort s templomot építtetett. A nőnevelés előmozdítása végett Olaszországból apácákat hozatott Pozsonyba.

Legáltalánosabb érdekű alapítványát 1635 január 5-én tette. E napon dolgozó szobájába vezette Dobronoki és Forró jezsuita atyákat s átadta nekik a nagyszombati egyetem alapítására szánt összeget e szavak kíséretében: „Ime, a Jézus-társaság atyái útján kívánok Istennek felajánlani aranyat, tömjént és mirrhát.”

Több mint nyolczszázezer forintot költött Pázmány a különböző egyházi, iskolai s jótékony célú alapítványokra és intézetekre. Példája a püspökökre is hatott.

Pázmány éber őre s gyarapítója volt az egyházi vagyonnak, hogy a főpapság minél többet tehessen a katholicismus érdekében. A főpapok hagyatékára nézve heves küzdelmet vívott a kamarával. A küzdelem eredménye az 1625-iki királyi rendelet volt, mely csak reményt fejez ki arra nézve, hogy a főpapok végrendeleteikben a véghelyekről is gondoskodni fognak, de különben a papnevelés céljai vagy a szegény plébániák számára foglalja le a hagyaték felét. Pázmány sürgetésére állította ki II. Ferdinánd 1627-ben azt a nevezetes okiratot, melyben a maga és utódjai nevében igéri, hogy az egyházi javadalmakat ezentúl nem fogják zálogba vetni és világi célokra fordítani, hanem mindenkor érdemes egyházi férfiaknak adják. Eddig ugyanis nem így történt. Miksa király például a szentgotthárdi apátságot elzálogosította Széchy Tamás lányainak. Pázmány azon volt, hogy visszaváltsa az elidegenített egyházi birtokokat. A szent-gotthárdi apátságon akarta kezdeni, de Batthyány Ferencz özvegye erélyesen védelmezte a maga érdekeit, míg végre a kérdést eggyességgel oldották meg, mely jó időre Batthyányné kezében hagyta az apátságot, de a katolikus érdekekről is gondoskodott egyebek közt azzal, hogy Batthyánynét s örökösait a protestáns prédikátorok elűzésére kötelezte. Midőn Forgách Zsigmond özvegye nem akarta átengedni a nagyváradi püspöknek Aszalót, mely hajdan egyházi birtok volt, Pázmány a Bulla in Coena Domini alapján egyházi átokkal fenyegette. Még kedvelt rokonait is visszariasztotta attól, hogy hajdani egyházi jószágokat szerezzenek. Midőn vissza akarták szerezni Kerekit, melyet a család János királytól kapott, Pázmány intette őket, hogy ne tegyék. „Ki tudja” – ugymond – „talán a szegény Ártándi Balázs és Ártándi Pál, a kik először azt a helyet az egyháztól occupálták, azért veszítették el fejüket is.” Pázmány ösztönzésére s vezetése alatt a magyar clerus visszanyerte hajdani birtokainak jelentékeny részét.

„Ne higyjék” – írja Pázmány – „hogy az egyházi javak elidegenítése könnyíti a közzükséget. Mint a mesebeli sas a Jupiter oltáráról elragadott áldozathussal parazsat vitt fészkébe, mely fészket fiaival együtt lángokba borította, úgy okoznak kárt a világi célokra fordított egyházi javak is.”

A kamarának megvolt az a törekvése, hogy az érseki jövedelem bizonyos részét állami célokra fordítsa. Reá akarta birni Pázmányt, hogy az érsekségbe való beigtatása előtt nagyobb terheket vállaljon magára, mint elődje. De Pázmánynyal szemben nem boldogult, sőt II. Ferdinánd alatt Pázmány még az újárú őrseg fizetése alól is felszabadult s visszaszerezte az érsekségnek a pénzverésre való felügyelet czimén húzott jövedelmet, az úgynevezett pisetumot. Ily módon több ezer forinttal gyarapította jövedelmét, mely 1626 óta a 4500 forintnyi spanyol évdíjjal is gyarapodott. Vegyük még hozzá, hogy Pázmány jó gazda volt, maga kormányozta uradalmait, a legcsekélyebb részletre is kiterjesztve figyelmét. Ily módon

könnyen adakozhatott közcélokra, megmaradt jövedelméből még fényes udvart tartott s uradalmakat is vásárolt Morvaországban unokaöcscse számára. De az állam akkor oly szegény volt s oly sok bajjal küzdött, hogy Pázmány nem vonhatott meg minden segítséget tőle. E tekintetben azonban nem mondhatjuk áldozatra késznek; még II. Ferdinánd is neheztelt reá, hogy késedelmesen fizette a Csehországban táborozó ujjvári huszárok zsoldját.⁴

Nem tagadhatjuk, hogy Pázmány mind ez említett törekvéseiben, melyek a papi élet reformjára, a jezsuita nevelés s befolyás terjesztésére, az állami célnak az egyházi alá való rendelésére s az anyagi eszközök czélszerű felhasználására irányultak, hű maradt nevelőinek elveihez s rendszeréhez.

De még sem volt csupán jezsuita; egyházi és irodalmi munkásságában a nemzetközi katholicismus irányá egyesül bizonyos nemzeti törekvésekkel.

Nem arra gondolunk, hogy az 1630-iki s 1633-iki tartományi zsinatokat Bellarmin példájára hivatkozva nemzetieknek nevezte. Ez elnevezéssel azt akarta elérni, hogy a kalocsai érsek a saját egyházmegyéire nézve is kötelezőnek ismerje el a zsinati határozatokat. Telegdy érsek ugyanis ép úgy, mint elődje Náprágy az 1611-iki zsinaton, óvástétellel védelmezte metropolitai jogait az esztergomi érsek meghívásával szemben. De végre mégis megnyugodott abban, hogy a primásnak joga van zsinatra hívni a kalocsai érseket és suffraganeusait. E nemzeti zsinatok fogadták el az ország összes egyházaira nézve a római breviariumot és misekönyvet azzal a feltétellel, ha a pápa megengedi a magyar szentek miséinek és officiumainak felvételét. A római Congregatio bírálata alapján a pápa 1636-ban elfogadta a magyar főpapi küldöttség munkálatait. Az 1634-iki zágrábi egyházi zsinat azonban tiltakozott az 1633-iki nemzeti zsinat ellen. Zágráiban nem akarták elfogadni a római ritust és erélyesen felszólaltak az ellen, hogy a horvátországi és szlavóniai főpapok hagyatékát egy magyarországi papnevelő intézet alapítására fordítsák, mint a nemzeti zsinat határozta. E főpapok hivei más nyelven beszélnek mint a magyarországiak, illő volna tehát, ha hagyatékaikat a zágrábi, bécsi és bolognai intézetekre fordítanák. A horvát papságnak ez a tiltakozása eléggé emeli Pázmány zsinatainak nemzeti jelentőségét.

De ebből a szempontból még fontosabbak azok az ellentétek, melyek egyházi ügyekben is kétfelé választották Pázmány s a curia diplomatáinak útjait. Midőn Hervoics Máté fehérvári prépost Pázmány határozatával szemben a nuntiustól kért segítséget s a nuntius Domitrovich zágrábi püspököt rendelte bíról, Pázmány így irt a püspöknek: „Mint bizalmas barátomat, figyelmeztetem, hogy Magyarorszáiban Luther ideje előtt, sőt a kereszténység felvétele óta, törvény és szokás azt rendelik, hogy a ki az ország rendes biráinak mellőzésével közvetlenül a római pápához fordul, ha egyházi férfiú, javadalmait, ha világi, fejét veszítse. Ha nem nézném az apostoli szék tekintélyét (melyet tígy örök, mint szemem fényét), könnyű volna az országgyűlést oly határozatra birnom, mely Hervoicsot megfosztaná minden javadalmától.”⁵

Midőn Balásfi Tamás megkapta a pozsonyi prépostságot s a pápától bullát szerzett, mely felhatalmazta, hogy a győri örkanonokság jövedelmét tovább is húzhatja, Pázmány rosszalotta a királyi kegyúri jog e megsértését, noha Balásfit nagyon is pártolta.

Általában gondos őre volt a királyi kegyúri jognak. Pedig a curia ekkortájt azon volt, hogy csorbítsa e jogot. A consistorialis congregatio a magyar király kinevezési jogát csak a szoros értelemben vett Magyarország főpapi székeire nézve akarta elismerni, a czimzetes püspökökről pedig azt az elvet mondotta ki, hogy számukat nem szabad szaporítani s hogy a hitetlenek hatalmába jutott területeken fennállott püspökségekre nézve a szentszék szabadon rendelkezik. Pázmány ellenben figyelmeztette a királyt, hogy „bármely czimzetes püspökségre a magyar korona régi adományozási és kinevezési jogát az apostoli széknak nem engedheti át, hanem elődei példájára köteles a szent korona számára megőrizni”. Különösen heves volt a vita az erdélyi püspökség ügyében. Pázmány helyre akarván állítani e püspökséget, Simándit ajánlotta a királynak, ki 1634 elején ki is nevezte a kanonokot s

bemutatta a pápának. Ekkor a római jogászok a címzetes püspökökről hirdetett elvet Erdélyre is kiterjesztették, azt mondván, hogy a kegyuri jog, melyet Szent-István a püspökség alapításával szerzett, nem foglalta magában a püspök kinevezésének jogát. Pázmány hiában bizonyította az elvnek s alkalmazásának czélszerűtlenségét s jogtalanságát, a pápa nem akarta megerősíteni Simándit. Pázmánynak e viták közben hirdetett elvei nem egyeztek Bellarmin tanításával, mely szerint a fejedelem juha s lelki gyermeke a pápának, hanem a pap semmikép sem mondható a fejedelem fiának vagy juhának, mivel a papoknak megvan a maga lelki fejedelmük, a ki kormányozza őket nemcsak a lelki, hanem a világi dolgokban is.⁶ De másrészt Pázmány nem akarta támogatni II. Ferdinándot abban a szándékában, hogy megszerezze magának az apostoli címet. Attól tartott, hogy az apostoli cím a királyt az egyházra nézve kényelmetlen hatalmi törekvésekre ösztönözné.

Bármily nagyra becsülte az apostoli szék tekintélyét s a királyi hatalmat, mind a két irányban bizonyos korlátokat vont, melyeken belül szabadon akarta igazgatni egyházát. Nem csupán érseki tartományát értjük, mert Pázmány, mint primás és mint a szentszék született követe, a metropolita jogkörével nem érte be. Szerinte az esztergomi érsek a pápa helyettese, a kihez a püspökök ügyeiket az érseki forum mellőzésével terjeszthetik fel. Egyházi kiváltságai politikai jogaival együtt rangra nézve az ország összes zászlósa és főurai fölé emelik. Ezt az elméletet Pázmány írásban fejtegette s a gyakorlatban alkalmazta. Természetes, hogy a nádorokkal nem fért meg. Különösen Esterházy Miklóssal voltak kemény tusái. Esterházy nem akarta elismerni Pázmánynak azt az elméletét, hogy a királyi személynök az érsek helyettese s hogy az érsek rangban megelőzi a nádort. A harcz meg-megújult Esterházy s Pázmány közt, a nádor nem tartotta oroszlán természetűnek uralkodni vágyó vetélytársát, mert szerinte az érsek azt bántja, a ki enged neki.

A protestánsok még inkább gyűlölték hatalmas ellenségüket. Mert Pázmány, mint életrajzírója megvallja, „a katolikus ügy érdekében nem elégedett meg az evangéliumi buzgalom fegyvereinek használásával, a földesurakat, a kik saját birtokaikról a protestáns prédikátorokat elűzték, jobbágyaikat büntetések- és birságokkal a katolikus egyházba inkább üzték, mint vonzották, szívesen támogatta. A világi hatalom támogatását is igénybe vette, a mennyiben azt az ország törvényei megengedték.” Tegyük hozzá, hogy a Pázmány felfogása szerint értelmezett törvények. Csakhogy a hatalom eszközeit több óvatossággal használta, mint kiméletlenebb elődje. A protestánsok az érseknek azt a nyilatkozatát terjesztették, hogy „jobb, ha az egész Magyarországot a vadak lakják, hogy sem mint az eretnekek”. Pázmány tagadta, hogy így beszélt, szerinte a félreértett nyilatkozat így hangzott: „Inkább akarja, hogy az ő jobbágyai pusztán hagyják az falut, hogy sem mint az ő templomon való igazsága ellen az parasztok a templomokat magoknak foglalják.”⁷ Ez minden esetre lényeges különbség, de akármelyik félnek van igaza, nem a szenvedély perceiben elejtett nyilatkozatok után kell itélnünk az emberekről.

Kemény János a legnagyobb melegséggel szól Pázmány hazafiságáról. Bethlen Gáborral és Esterházy Miklóssal együtt kora három nagy magyarja egyikének nevezi. „Pázmány mondja vala egykor nála létemben” – így beszéli Kemény – „átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, . . . mert noha im látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni, azontúl . . . mindjárt gallérunk alá pökik az német, akár pap, barát vagy akárki legyen.” Kemény csak a protestantizmus üldözését hibáztatja Pázmányban, de különben „nemzetét és annak szabadságát szerető hasznos embernek” mondja, a ki „igen szomjuhozza vala az magyar nemből állatandó királyságot”.⁸

Keményt cserbe hagyta emlékezete, vagyis inkább elragadta tisztelete. Pázmány meg volt elégedve a dynastiával, és ép oly kevéssé kívánta a magyar nemből való királyságot mint Esterházy Miklós. Annyi igaz, hogy I. Rákóczi György korában Erdély iránt jóakarattal volt.

Halála évében más szavakkal, de körülbelül ugyanazt írja Rákóczi Györgynek Erdély török politikájáról, mint a mit Keménynek mondott.⁹ S bármint gondolkodjunk a Rákóczy iránt mutatott kimélet okáról, eljárása magyarázatánál számba kell vennünk a Keménytől említett hazafias megfontolást is. De nem szerette Pázmány a Bethlen korabeli Erdélyt, azt a protestáns országot, mely hatalmával támogatja magyar hitfeleit s veszélyezteti a katholicismust. A bihari alispán fia a magyar rendi alkotmány tiszteletében nevelkedett s nagyra becsülte azt a kiváltságok miatt is, melyeket egyházának biztosított. Csakhogy az ostrom, melyet az alkotmány védői a katholicismus ellen intéztek, abba a táborba sodorta, hol a magyarság ellenségei küzdöttek. A dynastia érdekei összeforrottak egyháza érdekével, azért volt oly nehéz neki azon az uton járni, melyen Thurzó György haladt, ki nádorsága alatt az alkotmányt s a trónt egyenlő hévvel védelmezte. Pázmány nem volt Richelieu, a ki azt mondotta, hogy az állam szempontjából a franczia hugenottát többre becsüli mint a spanyol katolikust. A téritő szerzetes buzgalomát megérezzük államférfiúi törekvésein.

Mégis egyoldaluság volna magyar érzelmét tagadni. A szerzetes rendekről irt alapvető egyháztörténeti értekezésében visszaidézi a régi Magyarország képét. „Engem szeretett hazám egykori virágzó állapotának emléke emel és vigasztal. Mily szép és örvendetes dolog volt látni a nagyszámú kolostorokat, melyek mint megannyi jól elrendezett örhegyek őrizték az ország üdvösségét. Lakóik imádságokkal, könyekkel, böjtteléssel és a szerzetesi élet egyéb ájtatosságaival leeseadték isten kegyelmét, eltávoztották haragját, s erős falak gyanánt vették körül isten házát. Nemzetünk ily módon az isteni pártfogás alatt boldog béke s jólét ölében élt. Most ellenben romokba dőltek a kolostorok s elköltözött tőlünk Isten kegyelme.”

Ilyennek óhajtottta Magyarországot, a mint e történeti képben rajzolja. Hitében egységesnek, versenyezve jólétben és vallásos buzgalomban Európa katolikus királyságaival. Ez nem volt Bethlen és a Rákóczi Magyarországa, de hányan voltak akkor, a kiknek hazafias ideálja kisebb-nagyobb mértékben össze ne fonódott volna felekezeti s dynastai vágyaikkal.

A dynasta önérzetét nem vesztette el Pázmány, midőn az alázatosság ruháját öltötte magára. Az ész, a rang s a származás hármasságának büszkesége hatotta át lelkét. Hamar fellobbant szenvedélye, az engedetlenség, az ellenmondás, vagy a hütlenség jelei vészes felhőket vontak magas homlokára s jaj volt annak, a kit az íves szemöldök alól kilövellő villámok sujtottak. De a kik kedvét keresték, dicsérték szeretetreméltóságát. Dúsan megrakott asztalánál hálás közönség hallgatta adomáit s sarcasticus ötleteit. Mindenkinek szolgálhatott tetszése szerint, mert neki is kedve telt sokféleképpen s volt miből költenie kedvteléseire. Tudós jezsuitái örömeiket lelhatték gazdag nagyszombati könyvtárában, melynek kincsei – a hagyomány szerint – Mátyás király könyvtárának maradványaival is gyarapodhattak volna, ha a budai pasa elfogadja a Pázmánytól felajánlott harmincezer forintot. Főuri vendégei jól érezhették magukat pozsonyi és nagyszombati palotáiban, sélyei és szent-kereszti nyaralóiban. Közülök talán azokat látta legszívesebben, a kiket ő téritett a katolikus hitre. Nem igen tudjuk meghatározni, hogy mely főuri családok hagyták el a protestantismust Pázmány reábeszélésére, de a XVII. század elejétől Pázmány haláláig harmincnél több protestáns főuri családot ismerünk, a kik katolikussá lettek. E körülményt nem csupán Pázmány hatásának kell tulajdonítanunk, hanem az európai áramlatnak is, mely a XVII. század elején ép úgy kedvezett a katholicismusnak, mint a XVI. században a reformációnak.

De a toll volt Pázmány legerősebb fegyvere. Az irodalom akkor hatalom volt, történetünk kevés korszakáról mondhatjuk ezt oly mértékben, mint a reformáció és ellenreformáció koráról. A cselekedetek érdemének, a malasztának, az úr vacsorájának, a szentek tiszteletének, a misének, a böjtnak, a szentírás és a traditio értékének kérdései „lelkében jártak” az embereknek. Nem igen akart valaki az ily dolgokról hamisan vélekedni, mert féltette lelki üdvösségét. A kik pedig már biztosak voltak hitökben, örömet forgatták a vitairatokat, melyekből kiderült, hogy az ellenkező fél lelke a pokolra száll. Pázmány beszéli,

hogy „Magyarországban fő renden való embereket nevezhetnék, kik fülem hallatára bátran mondották, hogy a török és zsidó üdvözül hitében, csak jól éljen”.¹⁰ De Pázmány szavaiból is látszik, hogy csak kevesen gondolkoztak így a keresztyény felekezetek tanításairól. Lényeges dolog volt tehát, hogy a theologiai írók melyik felekezet részén harcolnak nagyobb tömegben s nagyobb készütséggel.

Kevés volt a magyar könyv, ezt a panaszt halljuk a két ellenséges tábor mindegyikéből. Alvinczi Péter írja, hogy „az mi magyar nyelvünkön felette szükön vadnak az könyvek”.¹¹ Káldi György is így szól vasárnapi prédikációinak előszavában: „Szerelmes hazámnak szükségét láttam, és oly szükségét, melynél nem tudom, ha nagyobb lehet . . . Az egész keresztyénségben alig vagyon oly nemzetség, melynek oktatására és lelki épülésére maga nyelvén való nyomtatott könyvek kevesbek legyenek, mint a nemes magyar nemzetnek.” Természetes, hogy mind a két fél a maga szempontjának megfelelő theologiai műveltség magyar nyelven való terjesztését óhajtja. Már pedig a XVII. század kezdetén jóval több volt a protestáns könyv a katolikusnál. Eléggé jellemzi a katholicismus akkori állapotát az a tény, hogy a XVI század utolsó két tizedében megjelent könyveknek talán csak kilenczedrésze származott katolikus szerzőktől.

Pázmány fellépése megváltoztatta az arányt, és nem csupán a számok tekintetében. Többnyire „harczó” könyvet írt, Kalauzát is így nevezi.¹²

A harcz volt igazi eleme; szenvedélyes természete, scholasticus műveltsége s tanárainak példája a polemiára ösztönözték. Kötelességének is tartotta a küzdelmet. „Lelkünkben jár”, – írja Kalauzában – „hogy az igazság mellett kitámadgyunk, az Isteni tudományért bajt álljunk, a bárány bőrrel bélelt farkasok ellen mind nyelvünkkel s mind szeges írásunkkal vitézkegyünk.” Bármennyire lenézte a szegényes prédikátorokat, kik ellene tusakodni mertek, igen ritkán történt, hogy ne fizette volna vissza a „soczéknek” csapásait. Számos harczoló könyvei közt legkiválóbb a *Kalauz* (1613), „a hol minden tudományának erejét megmutatta”, mint Pathai István mondja.¹³ E hatalmas könyvben, mely termeset külsejével is tiszteletet gerjesztett, összegyűjti tudományának és gondolatainak hadtestét, melyet kisebb irataiban portyázó csapatokban küldözött szerte szét. Velős rövidséggel ismerteti a Kalauz tartalmát a *Rövid Felelet Két Calvinista Könyvecskére* című művében (1620): „Az Kalauz” – ugymond – „Szent Írásból, az régi Ecclesiának, és Szent Doctoroknak tanításából, az, emberi okosságnak erős bizonyosságából, az Luther és Calvinista vallásnak gyökerét kiszaggattya, és az Római igaz hitnek fundamentumit erőssen állattya.”

Már Zvonarics és Nagy Benedek szemére hányták a Kalauz szerzőjének, hogy kiírta Bellarmint. Annyi igaz, hogy Pázmány felhasználta Bellarmint, a kiről Veresmarty azt írja, hogy „szinte olyan a keresztyén hit igazságának mutogatásában, mintha fényes nappal egyenes és tágas országuton hordozna.” De nem csupán Bellarmint használja. Pázmány nem fitogtat eredetiséget, sőt némi büszkeséggel említi, hogy nem új dolgokat hirdet. „A pókháló nem jobb a lépesméznél” – írja a Kalauz előszavában – „noha a pók béliből szövi légyfogó hálóját; a méh pedig virágokról szedegeti mézét; azon igyekeztem, hogy a Régiek nyomából ki ne lépjem, hanem az ő fegyverházakból vegyek diadalmas kardokat.” Nem hiában védelmezi theologiai rendszerében a hagyomány értékét. Oly világot akart gyűjtani a magyar nemzetnek, mint a minőt hite szerint Bellarmin gyűjtött Európa tudós közönségének. Célja tehát különbözik a Bellarminétól s így előadásának módja is. Népies akar lenni, a nélkül, hogy lemondana a tudós koszorújáról. Az anyag világos elrendezésében és stílusában van eredetisége. Ily szépen írt, a mellett ily rendszeres theologiai munka még nem jelent meg magyar nyelven. A gyermekkori benyomások eleveenségét érezzük nyelvén. Pázmány nem ok nélkül emlékezik meg vénségében annyi hálával szülőmegyéjéről. Egy 1626-ban megjelent könyvét ily szavakkal ajánlja Biharmegyének: „Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Úr Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből kiszólita s egyházi állapotba választta. Soha azóta édes nevelő hazám feledékenységen nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam

s kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásaidat hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem.”

Valóban úgy látszik néha, mintha a negyven esztendő otthon töltötte volna. Mintha nem járt volna messze földön, nem töltötte volna idejét Aristoteles, Aquino Tamás és Suarez rendszereinek tanulmányával. Mintha Bihar vármegye nemes tagjának nevelkedett volna, oly jóízűen, oly közvetlenséggel beszél dajkájának nyelvén. És „édes nevelő hazája” nyelvének friss érzékiségével oly szabatoság párosul, melyen meglátszik a latin klasszikusok ismerete s a dialektikai iskolázottság. Ki tudott „szegesebben” írni, mint Pázmány, ha kellett a szeges írás? De azért jól tudott „élni az asztalfőre való nemes és válogatott magyar szókkal”.¹⁴ A logikai formalizmus és magyaros bőség e sajátos vegyülete meglepte s meghódította az egykorúakat.

Toldy Pázmányt a magyar könyvnyelv megeremtőjének nevezi s talán úgy volna, ha prózánk fejlődésében minduntalan meg nem szakad a hagyomány fonala. De a legkülönbözőbb irodalmi korszakokban meríteni szoktak az írók abból a gazdag forrásból, melyet Pázmány nyitott az irodalomnak.

Gondosan ápolta stílusának magyaros szabatoságát, különösen, ha fordítani akart. Kempis fordításához írt előszavában mondja, hogy „a szóllásnak módját úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folya, mintha először magyar embertől, magyarúl íratott volna”.

Kalauzán s Kempis fordításán kívül *Imádságos Könyve s Prédikációi* voltak legjobban olvasott művei.

Nem volt erős hangú szónok. Beszédeit a retorikai mozgalmasság mellett az indulatok bizonyos józan közészere jellemzi. A későbbi jezsuiták bámulták ugyan Pázmány okoskodásának erejét, nyelvének eleganciáját és bőségét, de hibáztatják, hogy elhanyagolja az indulat felkeltésére szolgáló retorikai mesterséget. Inkább világos és népies nyelvvel hatott. Essaykhez hasonlitanak beszédei, melyekben általános erkölcsi fejtegetések a régi írók szokása szerint a történetek és példák halmazával vannak megvilágítva. Ha beszédeiben egyháza tanításait ismerteti, kerüli a heves polemiát. E körülménynek is része volt abban, hogy a protestánsok is szívesen olvasták Pázmány *Postilláját*.¹⁵

Imádságos Könyve annyira megtetszett egy „csekély indulattól elragadtatott eperjesi prédikátornak, hogy nagyrészt maga nevével kinyomtatá Bártfán” 1609-ben.¹⁶

Pázmány polemikus iratai nem csupán nyelvének ereje miatt hatottak. Hitelveinek szigorú biztossággal kifejtett rendszerességében is volt valami parancsoló s elnémító. Pázmány nem ismerte a kételkedést. Többször említi Luthernek „szive reszketését”, hogy hitelenségét bizonyítsa. „Nem ilyen az állhatatos kősziklán épített igaz vallás. Nem ingadoz mint a nádszál, nem haboz, mint a szelektől felháborított tenger” – így kiált fel Pázmány diadalmasan Kalauzában – „senki mi nálunk a maga tetszését, a közönséges értelemmel táborba nem szóllítja, s egyben nem köszörüli.”

Ez a nyugodt bizalom a tekintély parancsszavában, az elveknek sziklára épített szilárd állandósága megkönnyítette a logikai fegyverekkel vivott polemiát a subjectivitása miatt szakadozott protestantizmussal. Hozzájárult még az, hogy Pázmány egyes hivei jobban voltak nevelve a theologiai vitatkozás mesterségére, mint magyarországi ellenfeleik. Nem ok nélkül mondja Balásfy a protestáns íróknak: „nem sok savát nyaltátok ti a Dialectikának”.¹⁷

A protestáns írók is tanuskodnak a Kalauz nagy hatásáról. Milotai ugyan azt mondta, hogy „méltatlan az Kalauz feleletre és nem érdemli, hogy valaki annak eltörlésére spongyát szerezzen.” De ez csak haragos beszéd volt, érezzük belőle, hogy Milotai szívesen látta volna az eltörlést. Kismarjai Veszelin Pál 1633-ban megjelent munkájában azt beszéli, hogy „miulta fogva felserdültem láttam és hallottam, minémű nagy kárt tett az Urnak nyája között Pázmány Péternek Kalauz nevű könyve.”¹⁸

A protestánsok azt a taktikai hibát követték el, hogy csak „csiripoltak a Kalauzon”, mint Pázmány mondja, de hozzá hasonló rendszeres könyvben Pázmány életében nem feleltek rá. Hanem Thurzó nádor s özvegye lefordították a könyvet latinra s Balduinus wittenbergai tanárral iratták meg a választ, mely Thurzó nádor özvegyének költségén jelent meg. Nevettek ezen Pázmány környezetében. „Mi nem küldünk feleletre való segítség kérni” – írja Balásfy – „se Német, se Olaszországban, házunknál vagyon értékünk, hogy nekik megfelelhessünk.”¹⁹

Ne legyünk azért igazságtalanok a magyar protestáns polemikusok iránt. Csapásaik sokszor érzékenyen sebeztek, innen a harag az ellenfél táborában. Talán Alvinczi Péter volt a legügyesebb Pázmány ellenfelei közt. A stílus nehézkessége bénítja Pécsváradi, Zvonarics és Nagy Benedek hatását.

Pedig Zvonarics és Nagy Benedek milyen jó ötlettel válaszolnak a Kalauz következő helyére: „Nem szenvedgyük, hogy akármely hosszú üstökű s rövid eszű kofa ítélő mester legyen az szent írás dolgában.” Ezzel szemben a két protestáns író Szent-Ferenczre hivatkozik, ki a fecskéket édes hugainak szólította s kérte őket, hogy hallgassák meg az Isten igéjét. Ennyivel azért okosabb volt Szent-Ferencz Pázmánynál.

Csak hogy az érsek fordulatos nyelvén ez az ötlet nagyobb hatást tett volna.

Pázmányról a legnagyobb tisztelet hangján beszélnek a korabeli katolikus írók, Lépes ép úgy, mint Balásfy. A szeretetreméltó Lépes nem vesz részt a polemikában, csak azon van, hogy az egyszerű s közepes ismeretű emberek számára magyar nyelven adja elő, a mi már másutt meg van írva. Igen érdekesek azok a „könnyű és tapasztalható példák”, melyekkel „nyilvánvalóvá és világosbá” teszi a dolgot.²⁰ Annál hevesebb és kiméletlenebb csatázó volt Balásfy Tamás, a ki erőszakosságai s kapzsisága miatt hirhedt ember volt az országban. De Pázmány pártját fogta s előléptette, mert becsülnie kellett Balásfy tanultságát, éles és gyors tollát. Balásfy polemikus érdességét az írás e szavaival magyarázza: „Felelj a bolondnak bolondsága szerint, nehogy magát okosnak tartsa.” Ez az idézet közkeletű volt akkor a hitvitázó irodalomban s Pázmány hiveivel együtt rajta volt, hogy kövesse az írás intését. Hanem a protestáns Pécsváradi Péter Salamonnal felelt az idézetre: „Ne felelj az esztelennek az ő esztelensége szerint, hogy te is hozzája ne hasonlítottassál.”²¹ Különben a protestánsok is inkább a Balásfy idézetét akarták követni.

Káldi György volt a legjelentékenyebb író Pázmány hivei között. A legnemesebb jezsuita hagyományok testesültek meg benne. Lemondott az egyházi javadalmakról, hogy rendje kötelességeinek élhessen. Tanított, prédikált, térített és irt. Az ellenfél tiszteletét is kivívta. Prédikációi a modorban hasonlítanak a Pázmányéihoz, a nyelv tisztaságában és sima egyöntetűségében versenyeznek velük. Káldi lefordította a bibliát, noha oktató intésében Károlyi Gáspárral szemben azt jegyzi meg: „nem szükség, hogy mindnyájan olvassuk a Szent Írást.” S mégis közzé tette a fordítást, mert Károlyi fordítása hatalmas hitelesítő volt, a katolikusok tehát ellenszerről akartak gondoskodni. Még azok a protestáns írók is, a kik Károlyiról a legnagyobb tisztelettel és kimélettel szólnak, elismerik, hogy Káldi szabatosabb Károlyinál²² Káldi szemére hányta Károlyi Gáspárnak és Szenczi Molnár Albertnek, a ki javította Károlyit, hogy „derék fogyatkozásaik miatt” fordításuk meg nem érdemli a szentírás nevét.²³ Erre azt felelte Dengelegi Péter *Rövid Anatómiájában*: Károlyi fordítását „Molnár jobbitotta, idő jártában tudós emberek által helyreállíthatatik, de még akkor is nem leszünk olyan gondolatlan emberek, hogy az sidó és görög betünél az mi fordításunkat méltóságosabb polczra ültetnők, mint ti az ti deák fordításokat.”²⁴

Sokat foglalkoztak irodalmunkban Veresmarty Mihálylyal, a hajdani református pappal, a kit Pázmány megtérített. Megtérésének története korrajzi tekintetben kiváló munka. De hiában keressük benne, a mit ily természetű vallomásoktól várni szoktunk. Az igazán vallásos lélek küzdelmének nem igen van nyoma Veresmarty elbeszélésében. Veresmarty „oly kézzel-lábbal volt, hogy kaszára, kapára, vagy kardra, kopjára termett inkább, hogy sem pennára”. Forgách Ferencz mint nyitrai püspök bezáratta a hatalmas erejű papot, mivel az

„igaz keresztyén hitet gyalázta”. De Bocskai fölkelése kiszabadította Veresmartyt. A börtönt szívbeli sebbel hagyta el, melyet egyelőre titkolt. Bizonyos őszinteséget nem tagadhatunk meg Veresmarty elbeszélésétől. Igaz, hogy mint kálvinista börtönben sinylődött s az igaz hitre térve bátai apáttá és pozsonyi kanonokká lett. De azt is meg kell gondolnunk, hogy Veresmarty 1610-ben tért át, midőn a protestantizmus elég hatalmas volt és meglehetősen ellátta papjait. Azt sem kell elfelejtenünk, hogy Veresmarty új hitéhez állhatatos volt a megpróbáltatások idején. Az a szívbeli seb, melylyel a börtönt elhagyta, nem látszik oly mélynek, mint maga szeretné elhitetni. De elhihetjük neki, hogy az ellenfél okoskodásai oly csomóra vezették, melyet nem birt megoldani. A protestantizmus fiatalsága a katolikus hit régiségével szemben volt az első ok, a mely megingatta kálvinizmusában. Ez volt a katolikus polemikusok leghatásosabb érve. Veresmarty elbeszélése szerint Kanizsai János mondotta egy szép ősz kálvinista tisztviselő embernek: „Édes apám, bizony régiebb vagy hitednél.”²⁵ Sok protestánst némitott el az ilyen megjegyzés. Pécsváradi Péter beszéli, hogy „valamely Apostata az érsek udvarából haza szalad és fogdosd, miért lött Pápistává, mindgyárast ilyen színes okát adgya: „Azért ugymond, mert az mi eleink is Pápisták voltak, nem Calvinisták.”²⁶

Veresmarty hálás híve maradt Pázmánynak. Az *Intő s Tanító Levélhez* függesztett ajánló levélben így szól hozzá: „Csak az Ur Isten tudgya számát a lelki sok szép oltoványoknak, melyeket mind ékes írással s mind élő szavával, szerén szerte Nagyságod oltogatott: kik közül én is egy vagyok.”²⁷

Pázmány hatását Alvinczi két nyilatkozatának szembeállításával mérhetjük meg. 1616-ban, tehát Pázmány érsekké kineveztetése évében, így szól az *Itinerarium Catholicum* szerzője: „Az Jesuiták suttomban Pozsonban és Homonnán lappangnak, mint valami éjjeli baglyok az barlangban, ekkéig még sokat nem használhattak munkájokkal s ez után is hiszem Istent, hogy minden praktikájok füstbe megyen. Mert nem aluszik s nem is szunnyad az, ki őrizi az Izraelt.”²⁸ 1633-ban vége a bizalomnak, „az mostani magyarok” – írja Alvinczi – „kik ez veszedelmünkre fordult időben hanyat-homlok sietnek az Pápának hódolni”²⁹

Pázmány fölemelte a katholicismust sülyedéséből, fejlesztette hódító erejét s növelte hatalmát. Művének része van a kor politikai zivatarainak fejlődésében, s a politika fordulatai visszahatottak művének sorsára.³⁰

-
238. Frankl, Pázmány Péter levelezése. (Mon. Hung. Hist. I. oszt. XIX. k.) 26.
 239. Döllinger-Reusch, Die Selbstbiographie des Cardinals Bellarmin. (Bonn, 1887.) 140.
 240. E két levél Villeriushoz van írva. (Bécsi áll. levtár, Hungarica.)
 241. Pázmány levelezése, id. h. 225.
 242. U. ott, 181.
 243. Bellarmin mondása idézve Rankenél: Die römischen Päpste, II. 219.
 244. Falsae originis motuum refutatio. 1620.
 245. Kemény Önéletrajza, 247.
 246. Miller, Epistolae Petri Pázmány, II. 210.
 247. Kalauz. 1623. 87.
 248. Postilla, Kassa, 1633.
 249. Prédikációi előszavában.
 250. Hétfejü és tiszszarvú fene bestián ülő . . . Babilónak tüköre. Pápa, 1626.
 251. Balásfi Csepregi Iskolájában (Pozsony, 1616) a fent idézett szavakat más összeköttetésben használja.
 252. Keczer Ambrus Naplója. Kiadja Nagy Gyula. (Magyar Tört. Emlékek, II. oszt. XXXIII. 282.)
 253. Pázmány beszéli Imádságos Könyve 1610 iki kiadásában.
 254. Csepregi Iskola. Pozsony, 1616.
 255. Kegyes Istenes Beszélgetések. Debreczen.
 256. Epinicia Benedicto Nagy. Pozsony, 1616.
 257. L. Pokoltól rettentő és mennyei boldogságra édesgető Tükör. Prága, 1617. Ajánlás s 201-ik lap.
 258. Felelet Pázmány Péternek két könyvecskéjére. Debreczen, 1629.

259. L. Ballagi Mór, A magyar bibliafordítások. (Nyelvtud. Közl. III. 70.) Vele szemben Rácz Kálmán, A Károlyi Gáspár és Káldy G. bibliafordításai. Sárospatak, 1892. Kiss Ignác, Káldi nyelve. (Érték. a M. Akad. Nyelvt. oszt., XI.)
260. Káldi: Biblia. Bécs 1626.
261. Fejérvár 1630.
262. Veresmarti Megtérése Historiája. Kiadja Ipolyi, 8–31.
263. Id. m. 601.
264. Pozsony, 1639.
265. Debreczen, 1616. 297.
266. Postilla. Kassa, 1633.
267. A fentebbiekben minduntalan hivatkoznunk kellett volna Fraknói már többször idézett Pázmányának mind a két kiadására. Azért csak itt jelentjük ki, hogy felhasználtuk a nagy értékű történeti korrajzot. Továbbá Fraknóinak A magyar királyi kegyuri jog (Budapest 1895.) című munkáját is használtuk. Meg kell még említenünk Pulszky Ágost eszmékben gazdag essayjét Pázmány Péterről. (Olcsó könyvtár 234. sz.) Igen tanulságosak Bellaagh Aladár kiadványai Pázmány és Káldi műveiből. (Jeles Írók Iskolai Tára. 36, 38, 42.) L. még Szlávik, Képek Pázmány és elleneinek polemiájából. (Protestáns Szemle, V.)

II. FEJEZET.

Az 1618-iki és 1619-iki országgyűlések.

Thurzó György halála. Pázmány terve kormányzótanács alakításáról. A trónöröklés kérdése. Ferdinánd főherceg. III. Fülöp spanyol király örökösödési igényei. Ferdinánd cseh király. A magyar országgyűlés elhalasztása. Spanyol egyezmény terve a magyar trónörökösödés ügyében. A rendek hangulata Ferdinánd ellen. A királyi előterjesztés a trónöröklésről. A választás kifejezésének kerülése. A nádorválasztás elsőbbségének kérdése. A többség engedékenységének feltételei. Forgách az alsó tábla pártján. Pázmány beszéde Ferdinánd érdekében. A választási formula szövegezésének nehézségei. A végleges szöveg. A hitlevél megszerkesztése. Ferdinánd királylyá választása. A nádorválasztás. A jelöltek. Forgách Zsigmond, az új nádor. A protestánsok kívánságai. A templomok elvételének ügye az országgyűlésen. A többi vallási sérelmek. A jezsuiták térítésének hatása. A protestánsok elkeseredése. A katolikusok sérelmei. Az új vallásügyi törvények. A közjogi s egyéb sérelmek. A báni hatáskör és a végvárok. A szerb bevándorlók ügye. A német katonaság visszaélései. A nádor, a magyar tanács és a kancellária hatásköre. Védekezés a törvénycikkek szövegében eszközölt változtatások ellen. A VI. cikk „is” szócskája. Tieffenbach Rudolf, érsekujvári főkapitány. A magszakadási perek. Törvény a hatalmaskodás ellen. Egyéb igazságügyi törvények. Pénzügyi intézkedések. A törvénycikkek szövegei. Az alsó-ausztriai rendek követői a magyar országgyűlésnél. A magyar rendek közvetítő szerepe. A csehországi események. A prágai forradalom hire Pozsonyban. Thurn, a cseh felkelők vezére. Jessenius Pozsonyban. II. Ferdinánd koronázása. A magyar országgyűlés válasza a csehekhez. Khlesl bibornok bukása. Mátyás halála. II. Ferdinánd trónralépte. Vallásossága. Egyénisége. Hajlamai. Az országgyűlés egybehívásának halogatása. Thurzó Imre a magyarországi hangulatról. A cseh háború. Magyarhorvát csapatok a császári táborban. Az osztrák és morva rendek óvása a magyar hadak kivitele ellen. A cseh fölkelés terjedése. Ferdinánd tartományai a csehekhez csatlakoznak. Thurn Bécs alatt. Thurzó közfelkelést indítványoz. A magyar küldöttség Thurn táborában. Kisérlet a béke helyreállítására. Thurzó Szaniszló titkos tárgyalásai Thurnnal. Az osztrák és morva rendek követői Pozsonyban az országgyűlés előtt. Buquoy és Mannsfeld harcza Zablatnál. A morva rendek becsmérlő válasza az országgyűlés nyilatkozatára. A nádor felhatalmazást nyer az országgyűlés vezetésére. A királyi előadások. A sérelmek lajstroma. A protestánsok sérelmei. A katolikusok replicája. A nádor kényes helyzete. A vallási kérdések megoldásának elhalasztása. Az országgyűlés öt törvénycikke. Ferdinánd császárrá választása. Magyarország szerepe a választásnál. Lépes birodalmi követségének terve. Batthyány Ferencz jóslata a vallási háború kitöréséről

1616-ban „az szegény üdvözült úr ő nagysága múlt ki ez árnyékvilágból, nagy karácson estve fertály híján tiz órakor” – így jegyezte naptárába Thurzó Imre atyjának, a nagy nádornak halálát. Negyvenkilencz éves korában halt meg Thurzó György, majdnem küszöbén azoknak a nagy eseményeknek, melyek nehéz próbára tették volna államférfíui bölcsességét. Az udvar azt hitte, hogy ellenféltől szabadult meg. Pázmány nem átalotta, az udvari hangulathoz simulva, azt jelenteni a királynak, hogy „a nádor halála után mélyebb csend van Magyarországon, mint valaha volt a nádor életében; és ez nagyon méltó a figyelemre.”¹ Pedig egészen bizonyos, hogy nem Thurzó zavarta a csendet s igen valószínű, hogy az udvar nem csekély öröme, a nagy rázkódtatások idején, körülbelül azt a közvetítő szerepet játszotta volna Magyarországon, mint a minőre régi barátja, Zierotin vállalkozott Morvaországban.

De erre most nem gondolhatott az udvar, intézkednie kellett a nádor halála miatt. Pázmány ajánlatára kormányzótanács alakítására gondolt, melynek elnökéül az esztergomi érsek volt kijelölve. Khlesl elfogadta Pázmány ajánlatát, de midőn már szétküldötte az utasításokat a tanács tagjainak, aggodalmai keletkeztek s Pázmánnyal egyetértve elejtette a tervet. Nem valószínűtlen, hogy a kormány a kormányzótanács alakításával a nádorválasztás elhalasztását akarta elérni. De a trónörökösödés még el nem döntött kérdése miatt óvakodnia kellett az 1608-iki törvények ellen intézett ily nagy támadásnak még látszatától is.²

A trónörökösödés kérdése már 1617 előtt is foglalkoztatta a politikai világot. Az ötvennégy éves korában nősülő Mátyás házassága gyermektelen volt. Mióta császárrá választották, a pápa, a császári ház tagjai s az egyházi választó fejedelmek azon voltak, hogy biztosítsák a kívánt utód kijelölését a német Habsburgok országában. Miksa és Albrecht

főherczegek, Tirol és Belgium kormányzói, lemondottak Ferdinánd javára. De 1613 óta más nehézség merült föl. Ez év júliusában ugyanis Zuñiga, a spanyol követ kijelentette Ferdinánd főherczeg előtt, hogy III. Fülöp királynak, Miksa császár unokájának, több joga van a magyar és cseh koronákra, mint Ferdinándnak, a ki Miksa császár unokaöccse. Csak 1617-ben mondott le Onate, Zuñiga utódja, e követelésről bizonyos elászi és olasz birtokok fejében, melyeket Ferdinánd a spanyol koronának ígért. A spanyol udvar részéről támasztott nehézség nem sokat nyomott Khlesl politikájához képest; a mindenható miniszter ugyanis rendszeresen halasztotta az örökösödés kérdésének tisztázását. Volt e politikában valami elvi szempont is. Khlesl egyeztetni akarta a német birodalom katolikus és protestáns pártjának követeléseit, mert azt hirdette, hogy a két párt kibékítése nélkül nem számíthat Ferdinánd császárrá választására. Az akkor divatos kifejezések szerint a compositiot a successioval együtt, vagy még az előtt akarta elintézni. De gyanúsnak tünt fel e politika a birodalmi viszonyok ismerője előtt. Ki ne gondolt volna arra, hogy Khlesl félti befolyását s azért halasztja Ferdinánd megválasztását, hogy ne legyen kénytelen megosztani hatalmát a Mátyás életében választott uralkodóval?

Miksa főherczeg meg volt győződve, hogy Khleslt személyes okok vezetik. Az ő erélye valamivel gyorsabb eljárásra kényszerítette Mátyás miniszterét.³

A cseh és a magyar királyi trónok voltak a császári méltóság lépcsői. Az 1617 június 5-ikén megnyílt cseh országgyűlésen nem érvényesült a lakosság többségének akarata. Az országgyűlés egyes vezetése s a királyi család rég meggyökerezett tekintélye diadalmaskodtak az ellenzék törekvésein. Ferdinándot majdnem egyhangulag „elfogadták” királynak, a helyett hogy „megválasztották” volna s így újra föléledt a Habsburgok örökösödési joga a cseh trónra, mely a Rudolf korabeli zavarok alatt majdnem elévültnek látszott.⁴

Ferdinánd hívei most a magyar országgyűlés döntését várták. De Mátyás király az 1617 december 13-ára összehívott országgyűlést előbb 1618 vizkereszt ünnepére, majd ismét márczius 4-ére halasztotta el. Az ismételt halasztás hivatalos magyarázata az volt, hogy Mátyás beteg s el van foglalva, de aligha csalódunk, ha a valódi magyarázatot egyrészt Khlesznek abban a szándékában keressük, hogy minél későbbre tűzze ki a regensburgi választógyűlés napját.⁵ Még inkább késleltette az országgyűlés egybehívását az udvarnak az a terve, hogy fegyveres erővel félemlíti meg a rendeket. Khevenhiller gróf, a madridi követ, Mátyás király és Ferdinánd főherczeg nevében 1617 szeptemberében arra kérte III. Fülöpöt, hogy rendelje a Velence ellen küldött spanyol csapatokat Friaulból Magyarországra s adjon pénzt azoknak eltartására. E csapatok segítségével biztosíthatná az udvar a trónörökösödés elismerését s Ferdinánd megkoronáztatását, megakadályozhatná a nádorválasztást s visszazerezhethé a magyarok kezébe jutott szent koronát. Mátyás Khevenhillerhez irt levelében megvallja, hogy nem annyira köszvénye miatt halasztotta el az országgyűlést, hanem inkább azért, hogy bevárja a spanyol csapatokat. III. Fülöp kormánya megajánlotta a kívánt segítséget, hanem az utolsó perczen Mátyás s Khlesl lemondottak a csapatok felhasználásának szándékáról, mert belátták, hogy Pázmány és Forgács igazat mondtak, midőn lebeszéltek a királyt az erőszak politikájáról, mely mindent elronthat, mig ellenben szép szerével sok jóra veheti az udvar a rendeket.⁶

Az udvar nem egészen alaptalan aggodalmakkal készült az országgyűlés megnyitására. Ferdinánd jelöltségének híre nagyon rossz hatást tett a protestáns megyékben. Nem is volt szükség az izgatók szavára. Mindenki ismerte a gráci főherczeg munkásságát. Sőt némelyek azt is vitatták, hogy Ferdinánd „Csehországban immár is elkezdte”. A rendek szivesebben fogadták volna Miksa főherczeg jelöltségét, mert több mérsékletet vártak tőle a protestantizmussal szemben, mint Ferdinándtól. De Pázmány, Dóczi, Forgács és Esterházy rajta voltak, hogy a megyei utasítások ne szóljanak Ferdinánd ellen. Pázmány szóval és írásban bizonyítgatta, hogy „ollyat kell az magyar országbéli királyságra választani, az ki szomszédságunkban közel hozzánk lakik, és olly értéke legyen, hogy Magyarországot

oltalmazhassa az török ellen”. Pázmány s pártfelei nem eredmény nélkül munkálkodtak. Még oly ellenzéki megye is, mint Szatmár, utasításában meghagyta követeinek, hogy a királyválasztás kérdésében ne ellenkezzenek a többi vármegyékkel. Bars megye pedig egyenesen utasította követeit, hogy Ferdinándra szavazzanak.⁷

S a rendek mégis a legmélyebb bizalmatlanság jelével fogadták azt a hírt, hogy a betegsége miatt távol maradó király Ferdinándot nevezte ki helyetteséül. Némely vármegyei követ óvás formájában kijelentette az országbíró előtt, hogy tisztelettel fogadják ugyan Ferdinándot, de egy hajszálnyira sem akarnak eltérni utasításaiktól s az ország törvényeitől. A Ferdinánd mellé rendelt biztosok: Khlesl, Molard és Ulm sem voltak bizalmat keltő államférfiak. Khlesl Ferdinánd előtt érkezett Pozsonyba. Márczius 19-ikén magához hívta Molardot, Pázmányt, Forgácsot, Dóczit, Homonnayt s tanácskozott velük a királyválasztásról. Ez alkalommal a népszerűségét féltő Forgács Zsigmond azzal az indítvánnyal lepte meg Khleslt, hogy a nádor választása előzze meg a királyét, mert a megyék úgy kívánják. Úgy is kívánták, mert Zemplén és más megyék utasításai szerint a nádorválasztásnak minden más tárgyalást meg kellett volna előznie.⁸

De az udvar nem így gondolkozott a kérdésről. A márczius 23-án átadott királyi előterjesztésben Mátyás arra kérte a rendeket, hogy ismerjék el, hirdessék ki és tiszteljék királyuknak Ferdinánd főherceget, mivel Miksa és Albrecht főherczek lemondottak a trónról.⁹ Az előterjesztés kerülte a választás kifejezést. Világos volt, hogy az udvar fölbátorodva a prágai sikeren, Pozsonyban is meg akarta kísérteni a szabad királyválasztás megsemmisítését. Kemény és darabos előterjesztés ez, így panaszkodtak a rendek, mert nagyon ellenkezik a királyság szabadságaival. Az alsóház sajnálattal jelentette ki válaszában, hogy a királyi előadás meg sem emlékezik a nádor választásáról. Pedig az 1608-iki törvényben említett egy év elmúlt s a most egybehívott országgyűlésnek a nádorválasztás volna legelső feladata. Azután következnek a sérelmek elintézése s csak akkor fognának a rendek a királyi előadásban említett tárgyhoz s az országgyűlés egyéb teendőihez. A főrendek többsége nem volt egy véleményen az alsóházzal. Hivatkozott arra, hogy az 1608-iki országgyűlésen Mátyás választása megelőzte a nádorét. De úgy látszik, hogy a főrendek mégsem elleneztek a válasz elküldését, talán mivel nem hitték, hogy alkalmat adhat komolyabb összeütközésre s nem is bánták, hogy az udvar szélsőségének ellene szegezhetik a másik szélsőséget.¹⁰ Az országgyűlés márczius 27-iki válaszára már másnap felelt a királyi leirat. Csodálkozott a király azon, hogy a rendek előbb akarnak gondoskodni a szolgáról, mint az urról. De különben megígérte, hogy mihelyt az országgyűlés elvégzi a trónörökösödés kérdését, rögtön hozzáláthat a nádor választásához s a sérelmek elintézéséhez. A rendek ötvennégy szavazattal harminczhét ellenében elfogadták a királyválasztás elsőbbségét. Az ellenzék igen heves volt, van már királyunk, de nádorunk nincs, nádorra van szükségünk; ha meg nem választhatjuk, mindent itt hagyva, haza megyünk – így kiáltoztak.¹¹

A többség engedékenysége erős föltételekhez volt kötve. Az első az volt, hogy a rendek szabad választásának jogát a választás előtt királyi okirat, a választás után pedig a törvénykönyv egészen határozottan s minden kétséget kizárva erősítsék meg. A második feltétel a rögtöni nádorválasztást, a harmadik a sérelmeknek minden egyéb tárgyalást megelőző elintézését kívánta, mert különben a király választása érvénytelen marad. Mint magától érthető dolgot, vetették e föltételekhez a rendek, hogy az új király a választás előtt a bécsi béke s az 1608-iki törvények megtartásáról hitlevélben biztosítja őket.

Az alsóház feliratát a főrendek április elsején kezdték tárgyalni. Tulajdonkép hozzájárultak annak tartalmához, csak egyes kifejezéseket rosszallottak. Pázmány is helyeselte, hogy az országgyűlés a választás kifejezésével kíván élni s jogát védelmezi. A főrendeknek csak az volt a kívánsága, hogy az országgyűlés küldöttsége értekezzen a királyi biztosokkal a felirat felterjesztése előtt. Pázmány és Forgács valóban megjelentek a királyi biztosok előtt április 2-ikán. Khlesl bizonyította, hogy a rendek szokatlan s a királyra nézve

sérelmes dolgokat kívánnak. Pázmány és Forgács nem igen merték dicsérni az alsóház feliratát. Kijelentették, hogy ők sem helyeslik hangját s követeléseit. Khlesl erre azt ajánlotta, hogy a főrendek szakadjanak el a rendektől s külön kiáltsák ki Ferdinándot királyukká. Pázmány és Forgács helyeselték ezt a tervet, sőt kifejtették, hogy a törvény szerint a rendek kötelesek volnának alkalmazkodni a józanabb határozathoz, még ha többségben volnának is. De különben is a főrendek számíthatnak az alsóház vagy harminczhat tagjának hozzájárulására. Csak az a kérdés, hogy Mátyás király fölvenné-e a harcot a magyar rendekkel? A biztosok nem igen érezve a kérdésnek irónikus ízét, mindannyian igennel válaszoltak s azt jelentették Miksa főherczegnek, hogy Magyarországon erős harcz készül, melyben az udvar számíthat egy magyar párt támogatására.

Másnap a felsőház gyűlésén Forgács a mellett kardoskodott, hogy a főrendek ne mindenben engedjenek az alsóháznak. A főrendek felkérték Forgácsot, hogy birja engedelkenységre a rendeket. A rendek ülésén nagyon tüzes beszédek hallott az országbiró. Egészen megváltozott hangulatban tért vissza társaihoz. Náprágy érsekkel együtt a rendek feliratának elfogadását ajánlotta Pázmány s a horvát bán ellenzésével szemben. A feliratot április 3-án átadta az országgyűlés a királyi biztosoknak.¹²

A királyi biztosok nagyon csodálkoztak Forgács színe változásán. S igaz is, hogy az országbiró könnyen volt hajlítható. De mi úgy fogjuk fel az április 2-iki értekezletet, hogy Pázmány és Forgács nem a szabad választás ellen, hanem inkább a felirat heves formája ellen nyilatkoztak. A módban eltértek a rendektől, de a szabad választás jogának védelmében egyetértettek velük. A rendektől való elszakadás tervét csak akkor vették volna komolyan, ha az alsóház ellenzi Ferdinánd megválasztását. A főrendek nagy többsége pedig nem akart ellenszegülni a rendek ülésein nyilatkozó közvélemény nyomásának.

A királyi biztosok nem küldötték el a királynak az április 3-iki feliratot. Nem akarták – így válaszoltak április 6-ikán kelt leiratukban – sérteni a beteg királyt. A király nem akar újítást s így nincs szüksége arra, hogy külön hitlevélben biztosítsa a rendeket oly jogok tiszteletben tartásáról, melyeket megsérteni nincs is szándékában. Bármennyire visszautasító volt az április 6-iki leirat tartalma, meglátszottak rajta a közeledés jelei. Már előfordul benne a választás szava, a királylyá kijelentés s az ehhez hasonló kifejezések társaságában.¹³

Most már nagyobb határozottsággal nyilatkoztak az országgyűlésen Ferdinánd hivei. Esterházy Miklós nyíltan kihirdetve az április 2-iki értekezlet megállapodását, kijelentette, hogy a mint Szilágyi Mihály királylyá tette Hunyadi Mátyást egy párt tiltakozása ellenére, most is az fog történni, hogy egy házsártos felekezet miatt az ország el nem áll szándékától. Pázmány hatásos beszédet mondott Ferdinánd érdekében s hivatkozott az 1547-iki V-ik törvénycikkre, melyben az ország kijelentve azt, hogy I. Ferdinánd örökösének is aláveti magát örök időkre, bizonyos korlátokat szabott a szabad választás jogának. Pákay personalis is ily szellemben beszélt. Az országgyűlés küldöttsége április 7-ikén a királyi biztosok előtt a következő módon nyilatkozott: A rendeknek soha sem volt s most sem az a szándéka, hogy az ausztriai háztól a királyi választásokban elszakadjon, vagy hogy megvonja tőle a tartozó tiszteletet, ne legyen illő tekintettel a királyi család érdemeire s Magyarországra fordított költségeire. Legalább így fogalmazták a biztosok az élő szóval tett nyilatkozatot, melyben úgy látszik, hogy erősebben ki volt emelve a szabad választás joga s nem volt annyira kimondva az ország kötelezettsége a Habsburgokkal szemben. De lehetséges az is, hogy a küldöttség loyálisabban nyilatkozott, semmint megbízóik kívánták.¹⁴ Annyi bizonyos, hogy a nyilatkozat lényegesen javította a helyzetet, mely válságossá lett az országgyűlés április 3-iki felirata óta. Ennek átvétele után Molard azt tanácsolta, hogy fel kellene oszlatni az országgyűlést, az engedelkenység gyávaság volna s biztos bukása a Habsburgok uralmának. Ulm, a birodalmi alkanczellár, Bécsbe utazott, hogy a királynak jelentést tegyen s átvegye parancsait. A király Trautsonnal, Meggauval s Miksa főherczeggel tanácskozott a teendőkről. Mindannyian a békés utat ajánlották, csak Oñate gróf tanácsolta a küzdelmet s szemére hányta Ferdinándnak,

hogy a friauli csapatokat nem helyezte át a magyar határra. De Ferdinánd bizalmas tanácsosa, Eggenberg is békére hajlott. Mátyás tehát, hivatkozva az országgyűlés április 7-iki nyilatkozatára, elfogadta az április 3-iki feliratban foglalt feltételeket és utasította biztosait, hogy formulázzák a rendektől annyira sürgetett diplomát.¹⁵

Ekkor Khlesl megbízásából Molard és Ulm a két ház vegyes ülésén megkérdezték az országgyűlés tagjait, hogy megválasztják-e Ferdinándot királyukká, ha Mátyás és Ferdinánd megadják a tőlük kívánt diplomát és biztosítékot? A vegyes ülés eloszlott, a két ház külön tanácskozott és abban az üzenetben állapodott meg, hogy ha Mátyás és Ferdinánd az április 3-iki felirat értelmében minden változtatás nélkül megadják a kívánt iratokat, akkor az országgyűlés hozzáfog Ferdinánd választásához.¹⁶

Április 17-én a királyi biztosok összehívták a magyar tanácsosokat, vagy is az esztergomi és kalocsai érseket, az egri, zágrábi, nagyváradi, veszprémi s nyitrai püspököt, Forgács Zsigmondot, a personalist, Batthyány Ferenczet, Dóczi Andrást, Homonnay Györgyöt, Révay Pétert, Apponyi Pált és Alaghy Menyhértet. Ulm előadta, hogy mi történt Bécsben s mire határozta magát a király. Végül azt kérdezte, hogy mivel a király meg akarja erősíteni a rendek szabad választásának jogát, miképpen lehetne arra birni az országgyűlést, hogy a törvénykönyvben a Mátyás elődeinek választásánál használt szavakat alkalmazza? A kérdés tulajdonképp azt jelentette, hogy miképpen lehetne az országgyűlést oly formula elfogadására birni, mely legalább Ferdinánd örökösait ne tenné ki a választás kellemetlenségeinek?

A magyar tanácsosok félrevonultak s egy órai tanácskozás után ismét megjelentek. Nevükben Pázmány beszélt. Nagyon veszedelmes dolog volna – így szólt – ha a rendek megtudnák, hogy a király e dologról a spanyol követtel is tanácskozott. Azt gyanítanák, hogy az udvar meg akarja semmisíteni a választás szabadságát. A rendek nagyon gyanakodók s könnyen izgathatók. Elégedjünk meg az eddig elért eredményekkel. Nagy vívmány volt az, hogy kihagyattuk a rendekkel a „teljesen szabad” jelzőt a választás szó előtt, mert ez a Habsburg ház kizárásának látszatát keltette fel. Épp oly nagy nyereség volt az április 7-iki nyilatkozat, most tehát alkalmazkodnunk kellene a rendek kívánságához. Khlesl erre azt jegyezte meg, hogy a főrendek félnek a köznemességtől, de a király óhajlásával nem törődnek. Pázmány védelmezte a rendeket Khlesl ellenében. Gyanakodásuk igen természetes, mert a királyi propositio kerülte a választás kifejezését s azonkívül bejelentette Miksa főherceg lemondását, a mi igen kétségessé tette a szabad választás értékét. Azonkívül az a körülmény, hogy az uralkodás a család egy másik ágára száll s az udvar minduntalan az örökösödés jogára hivatkozik, csak mellékesen említve a választást, arra ösztönzik a rendeket, hogy minél határozottabb alakban biztosítsák régi szabadságukat.

Vége a királyi biztosok engedtek s Pázmánynyal, Forgáchcsal és Náprágyval egyetértve diplomát szerkesztettek, melyben a király elfogadja az április 3-iki három feltételt, de egyszersmind a félreértések kikerülése végett idézi az április 7-iki nyilatkozatot is. Khlesl Bécsbe utazott, hogy aláírassa a királylyal a fogalmazványt. A királyt bántotta a szabad választás kifejezése s ehhez járult még az, hogy Oñate hatezer embert ajánlott fel az udvarnak Ferdinánd örökösödési jogának támogatására. Némi habozás után a király mégis aláírta a fogalmazványt. Pozsonyban nyugtalan kíváncsisággal várták vissza a bibornokot. Dóczi András, a gyakorlott hírkövác, lázadások kísérleteinek hírével rémítgette Ferdinándot.

Április 21-ikén Khlesl visszaérkezett Pozsonyba s a 22-iki gyűlésen felolvasta a diplomát. Az április 7-iki nyilatkozat, mely a biztosok fogalmazványa szerint volt a diplomába iktatva, igen rossz hatást tett. Ha Ferdinándot megválasztjuk is, – így szóltak némelyek – azzal még nem akarjuk elismerni utódainak örökösödési jogát. Huszonnyolcz megyének követei kijelentették, hogy ha elfogadják a királyi diplomát, otthon megkövezik őket s elpusztítják jószágait. A főurak és püspökök a diplomát pártolták. „Ne bízzák el

magukat az urak – így fenyegették őket a rendek – ne bízzanak erős váraikban.” A diploma tehát el volt ejtve.

A rendek nem türték az 1547-iki törvénycikknek újabb biztosítékokkal való megerősítését. Végre Khlesl április 26-án megegyezett az országgyűléssel a közvetítő formulára nézve. Most azután a rendek sürgetésére az április 3-iki három feltételről ugyane hónap 29-én oly diploma érkezett le, melyet az országgyűlés lelkes „Éljen Mátyás” kiáltással fogadott. A diplomának a választásra vonatkozó pontját a törvénykönyv bevezetésébe írták. Ez a pont csak annyit mond, hogy a rendek régi szokásuk és szabadságuk szerint Ferdinándot megválasztották királyuknak. A Habsburg ház örökösödési joga nincs megemlítve. De a régi szokásra való hivatkozásban kétes értékű megnyugvást találtak az örökösödés elvének hívei.¹⁷

Ezzel el volt háritva a legnagyobb akadály a királyválasztás útjából. Most még csak a választandó király hitlevelének szerkesztése okozott nehézséget. Midőn Ferdinánd a makacs küzdelem után megállapított feltételeket elfogadta, május 16-án az országgyűlés egy értelemmel királylyá választotta a Forgács lakásán tartott vegyes ülésen. Ugyan e napon történt a nádorválasztás is.

A király a katolikusok részéről Forgách Zsigmondot és Erdődy Istvánt, a protestánsok részéről Batthyány Ferenczet és Török Istvánt jelölte ki. Forgách Zsigmond mellett döntött a nagy többség, csak két szavazat esett Batthyányra.¹⁸

Az a nagy csorba, melyet a Báthory ellen indított erdélyi vállalat ejtett Forgách népszerűségén, ekkor már félig-meddig ki volt köszörülve.

Oly határozottsággal fordult Homonnay ellen, hogy az udvar haragját vonta magára. Khlesl az országgyűlés előtt közeledett hozzá s meg akarta nyerni terveinek. Úgy látszik, hogy igen hatásos okokkal győzte meg az országbirót. Ha elbeszélésének hihetünk, Forgách elfogadta ugyan a felajánlott ezeröttszáz tallért, de nagyon keveselte az összeget.¹⁹ Ne gondoljuk, hogy Khlesl adománya vásárolt elvek dija volt.

Senki sem ütközött meg akkor az előkelő államférfiak szolgálatainak ilyenmő jutalmazásán. Különbén Khlesl ép oly rosszul ítélte meg Forgácsot, mint Thurzót. Forgách sem volt az udvar ellensége, igen nagy okok nélkül nem szövetkezett a rendekkel az udvar ellen s az 1618-iki országgyűlésen ép úgy vigyázott népszerűségére s ép oly kevéssé volt a rendek szenvedélyeinek egyszerű tolmácsa, mint azelőtt, mikor még nem részesült Khlesl adományában.

Ide-oda hajlását gyengességének s egyszersmind óvatosságának is tulajdoníthatjuk, de némiképp abból a kényes helyzetből is magyarázhatjuk, melyben nagyon nehéz volt a következetesség annak, a ki alkotmányos érzését egyeztetni akarta a dynastiához való hűséggel.

Azok a nagy közjogi küzdelmek, melyek a királyválasztást megelőzték, felekezeti természetűek is voltak. De nem csupán ebben a formában nyilatkozott a felekezetek ellentéte. Leginkább a protestánsok kivánságai nehezítették meg Ferdinánd hitlevelének szerkesztését. A hitlevelnek a vallásszabadságot biztosító cikkébe a „templomokkal együtt” kifejezést is felakarták vettetni.

Szerintük e betoldás csak bővebben magyarázza az 1608-iki I. törvénycíkket, a nélkül, hogy megváltoztatná értelmét. Mert mi értelme van annak, hogy a törvény az ország minden rendbeli lakójának biztosítja a vallásszabadságot, mikor a katolikus földesurak jobbágyaiktól elveszik a templomokat? Azután Mátyás 1606 szeptember 27-iki oklevele, mely a bécsi békét értelmezi, a templomok használatának szabadságát is biztosítja. Ez okokkal szemben a katolikusok azt fejtegették, hogy a protestáns városok sem engednek át templomokat a nem csekély számú katolikus lakosságának. Továbbá jogtalanság volna elvenni a templomot a földesúrtól, hogy a jobbágnak adhassuk. A magyar törvény szerint a jobbágnak arra a földre, melyet művel, semmi joga sincs, csak munkája bérét követelheti. Azonkívül a patronus jogát is sérti a templomoknak átengedése a protestáns jobbágyok

számára. E jognak lényege abból áll, hogy a patronus földesúr az eredeti alapítás szellemében a templomot annak az egyházi férfinak adja, a ki neki tetszik. Mátyás 1606-iki magyarázó oklevele érvénytelen, mert Mátyás akkor még nem volt koronázott király. Öt napig tartott a heves vita a templomok kérdéséről. Ekkor mondta Pázmány, hogy inkább hagyják el jobbágyai a falvakat, semhogy jogainak sérelmével elfoglalják a templomokat. Nem fogja tűrni, – így nyilatkozott máskor, – hogy a kassai templom a protestánsoké maradjon, mert a szabad királyi városokban a királyt illeti a legfőbb kegyuri jog. Frangepán, a horvát bán, igen szenvedélyes beszédet tartott. Dobjuk ki az ablakon – így szakították félbe. A szónok megállott s így szólt az ellenzékhez fordulva: Lépjenek elő, a kik ki akarnak dobni. A protestánsok már haza akartak térni, azonban a királyi biztosok kérelmére elállottak szándékuktól, kivált mikor a personalis biztosította őket, hogy a katolikusok az 1608-iki törvényt valódi értelme szerint akarják elfogadni a katolikus vallás sérelme nélkül.

Végre megnyugodtak abban, hogy a törvénycikk átment a királyi hitlevelbe, de óvást adtak be, melyben kifejtették, hogy a templomokra nézve Mátyás 1606-iki okleveléhez ragaszkodnak. A katolikusok írásban tiltakoztak az óvás ellen. Midőn az országgyűlés küldöttsége átadta a hitlevelet a királyi biztosoknak, Pázmány új óvást nyújtott be, melyben kijelenti, hogy a katolikus egyházi és világi rendek nem hagynak jóvá olyasmit, ami vallásukra nézve sérelemnek látszik.²⁰

A királyválasztás után következő napon olvasták fel az országgyűlésen a királyi előterjesztéseket. A rendek rögtön a sérelmek összeírásához fogtak s legelőször is a vallási sérelmeket tárgyalták.

De most már nem csupán a templomok kerültek szóba. A protestánsok panaszkodtak, hogy a katolikus esperesek szedik a superintendenteknek járó cathedra censust, s hogy a szentszékek törvénybe idézik a protestáns lelkészeket.

A szentszékek más tekintetben is joggalánul kiterjesztették hatóságukat.²¹ De leghevesebb volt a vita a jezsuiták ügyében. Ez volt a sarkpontja a vallási kérdésnek. Az ellenreformáció hatalmas bajnokai munkájának sikerétől függött a két felekezet számaránya. Ekkor még az ország nagy többsége protestáns volt. Egy 1613-iki kimutatás szerint Nyitrában, Liptóban, Turóczban és Árvában a 178,513 főnyi lakosságból csak 48,673 volt katolikus.²² 1617 novemberében még számos főúr vett részt a protestantizmus százados évfordulójának ünnepén. Az 1618-iki felsőházban a protestánsok kisebbségben voltak ugyan, de soraik közt találjuk a Révayakat, a Thurzókat, Batthyány Ferenczet s Zrinyi Györgyöt.²³ Homonnay György 1615-ben azt állította, „hogy országunknak legnagyobbik része, avagy talán csak tized része ha katolikus, a többi mind haereticus!”²⁴ De 1613 óta a jezsuiták nagy hatással munkálkodtak. 1613 végén Homonnai megalapítja a homonnai kollégiumot. Az itteni jezsuiták a ruthéneket igyekeztek megnyerni az uniónak. Parnóra küldött missiójuk Rákóczi Zsigmondné Telegdi Borbála pártfogása alatt a kálvinistákat térítette. Az ungvári jezsuiták jobban boldogultak a ruthénekkal, mint a magyarokkal, de nagyon dicsérik a magyar convertiták állhatatosságát. A munkácsi kastélyban is lakott egy jezsuita, ki a városra és környékére terjesztette ki gondjait. Társai munkásságának nyomával még Szabolcsban s Alaghi paczini birtokain is találkozunk. Alsó-Lendván, Monyorókeréken és Lakompakon is nagy sikerrel dolgoztak a fáradhatatlan szerzetesek. Monyorókeréken 1614-ben kétszáz kálvinistát és lutheránust térítettek meg. 1616-ról azt jelentik a pécsi jezsuiták, hogy száz embert térítettek, száz ördögüzést végeztek s tömérdek beteget gyógyítottak ki gonosz nyavalyákból. Ez ördögüzéseknek és csudálatos gyógyításoknak nagy része van a páterek sikereiben. Kassára 1615-ben telepítette Forgách Zsigmond a jezsuitákat. De leginkább bántotta a protestánsokat a nagyszombati jezsuita kollegium alapítása 1615-ben. 1618-ban már majdnem hatszáz tanuló látogatta az intézetet s a páterek 1616–1618-ig 217 protestánst térítettek.

E körülmények érthetővé teszik a protestánsok elkeseredését a jezsuiták ellen. A barsi követek utasítása rövid két cikkre terjedt, de közülök az egyik a jezsuiták ellen szól. A rendek az 1608: VIII. törvénycikk megsértését látták abban, hogy a jezsuiták mások közvetítésével mintegy alattomban élvezik a túróczi prépostság és különböző birtokok jövedelmeit.

Hanem az idő nem volt kedvező a protestáns sérelmek elintézésére. A katolikusok igen „tövises” sérelmekkel válaszoltak. Tiltakoztak a superintendensek biráskodása ellen s azt mondták, hogy a katolikus lelkészeknek járó jövedelmet a protestánsok nem foglalhatják le céljaikra. Az országgyűlés tárgyalásai már hosszúra nyúltak, a protestánsok sem akarták, hogy minden eredmény nélkül oszoljanak haza s így kénytelenek voltak megnyugodni abban, hogy május 23-án mind a két fél megsemmisítette a vallási sérelmeket. Csak két törvénycikk volt a makacs küzdelem eredménye. Az egyik röviden megújítja az 1608: I. cikket, a másik a szentszékekről azt határozza, hogy az ország rendes biráinak parancsára átküldeni tartoznak az ügyeket a házasságiak kivételével, s hogy aratás, szüret, háború, vagy országgyűlések s országos törvényszékek idején ne tartsanak üléseket.²⁵

A vallási kérdésnek a napirendről való levétele időt engedett a közjogi s másnemű sérelmek tárgyalására. Legelőször is a báni hatáskör helyreállítását kérték a rendek. Nem volt új az a panasz, hogy a bán a horvátországi és szlavóniai végekben állomásozó idegen katonaság miatt nem úr a maga házában, s hogy a bánági végvárok ellátására hiányzik a rendes fedezet. Az udvar hajlandó lett volna a haramiák, vagyis a magyar végvárok hajdúinak megfelelő horvát nemzeti katonaság kapitányságát átengedni a bánnak, legalább elvben, mert a tervnek valószínűsítése nem volt könnyű. Továbbá a végvárok költségeinek részleges fedezésére az osztrák hatóság alatt álló nedeliczi harminczad jövedelméből huszonhétezer tallért ajánlott fel. A rendek e segítséget elfogadták, hanem a bánnak nagyobb hatáskört kívántak. Szerették volna a károlyvárosi generális tisztét egyesíteni a báni hivatallal s arra kérték a királyt, hogy a varasdi főkapitány utasítása is tekintettel legyen a bán hatáskörére.

Ily módon biztosítva lett volna a bán törvényes uralma. Csakhogy e kérésre halogató válasz érkezett. Csupán a nedeliczi segítség ajánlata ment át a törvénykönyvbe. E dologgal összefüggött a Törökországból bevándorolt szerbek ügye. Miattuk a horvátországi és szlavóniai földesurak folyvást zaklatták panaszaikkal a gráci kormányt. A zágrábi püspök nagyon zokon vette, hogy a bevándorlók nem teljesítik jobbágyi kötelezettségeiket, noha szabadalmuk ideje már 1605 körül lejárt. De a varasdi generális azt fejtegette, hogy a szerbek megművelték a pusztá területet s védelmezték a végeket. Ha érdemeiket most azzal jutalmazná a kormány, hogy kiszolgáltatja őket a földesuri hatóságnak, visszaszöknének a török földre s a vidék ismeretét felhasználnák a végek pusztítására. De az 1618: XXXII. törvénycikk nem akarta figyelembe venni ez aggodalmakat, hanem elrendeli, hogy a már régóta kijelölt királyi biztosok rögtön adják át a szerbeket a földesuri hatóságnak.²⁶

Midőn a rendek most említett panaszaikat a sérelmi lajstrom élére helyezték, talán abból a gondolatból indultak ki, hogy sehol sem tűnt fel oly élesen az 1608. törvények eredménytelensége, mint Horvátországban és Szlavóniában. E törvények azt az elvet hirdették, hogy a magyar korona területe a magyaroké. De vajjon azoké volt-e a tulajdonképi Magyarországon?

A királyi előterjesztés ismételte a többször meghiúsult kísérletet, hogy a rendeket a német katonaság kitiltására vonatkozó cikke megváltoztatására bírják. Ujra hivatkozott a magyar föld védelmében kiontott német vérre s fölemlítette, hogy a végek eltartása a német tartományoknak majdnem annyijába került, mint Magyarországnak.

De a rendek nem tágitottak. A királyi előadásra az 1608-iki törvények ellen elkövetett sérelmek felsorolásával válaszoltak. Ujra felhozták Varasd, Murány és Divény várak német katonaságát.

Nem elég, hogy a győri alkapitány s a komáromi kapitányok tiszte még mindig idegenek kezén van, hanem Érsekújvárba s Tatába is német kapitányokat neveztek ki s német katonaságot rendeltek. Pedig a győri, komáromi s tatai kapitányok megtámadják a vármegyei gyűléseken megjelenő nemeseket s erőszakoskodnak a főurak, főpapok és nemesek jószágain. A győri és komáromi kapitányok eltiltják az elpusztult házak felépítését a várfalakon kívül, sőt Reiffenberg erőszakkal leromboltatta némely komáromi nemesi kuriák tetejét. A győri tisztek egészen magokénak tekintik a káptalan alattvalóit, lefoglalják a városi mészárszékeket, károsítják a püspököt s a kanonokokat az italmérés jövedelmében, törvénytelen vámokat szednek s meg nem engedett szabadalmakat adnak a német vagy a katonasághoz tartozó mesterembereknek. Egészen nyíltan hirdetik, hogy Győr a császár városa. A komáromi alkapitány, Pettinger Farkas, a ki 1618-ban már tatai főkapitány volt, minden úton módon el akarta keseríteni a halálosan gyűlölt Posár Lukács életét. 1613 október 28-án kirendelte az egész komáromi hadsereget Posár Bagota nevű falujának elpusztítására. Reiffenberg s némiképp Tieffenbach Rudolf, az érsekújvári főkapitány is hasonló módon vitézkedtek Posár birtokain. Más részről is voltak panaszok az idegen katonai uralom ellen, különösen Komárom városa panaszkodott egyebek közt azért, hogy az ottani hadbíró sarlóját a város vetésébe akasztja. Egyébiránt a magyar kapitányok s alattvalóik magaviseletét sem dicsérik a rendek. Nem sokkal az országgyűlés megnyitása előtt a zalai váraknak vagy négyszáz főnyi őrsége magyar tisztek vezetése alatt éjnek idején megtámadta s kirabolta Nádasy Tamás izsákfalvi kastélyát.

E sérelmekről különböző cikkekben intézkedik a törvénykönyv. A győri alkapitány, Kolonics Ernő horvát eredetű, tehát mint indigena maradhat hivatalában. Komárom városának és megyéjének panaszai miatt a komáromi s tatai kapitányok s Földesi hadbíró ellen a nádor ő felsége megbízásából megejti a vizsgálatot s szabadon eljár birói tisztében.

A komáromi házak lerontása ügyében a sérelmekre adott királyi válasz mentegette ugyan a főkapitányt a várfalak közelében való építkezés rendtartásának szabályaival, de a VI. törvényczikk mégis meghagyja, hogy a nádorra bizott vizsgálat a leégett s újra építendő házak ügyére is kiterjedjen, gondoskodva a károsultak illő kárpótlásáról. A komáromi alkapitány nemzetiségére nézve a VII. törvényczikk megerősíti az 1608-iki törvényt s egyszersmind meghagyja, hogy a tatai kapitány helyét magyar tiszt foglalja el. A XXI. törvényczikk általában biztosítani kívánja az ország lakosait a főkapitányok és várkapitányok önkénye ellen, a XXVI. pedig bizottságot nevez ki a győri sérelmek végleges elintézésére.

A rendek panaszkodtak az ide oda költöző katonaság kihágásairól s felemlítették, hogy nem régen Mosony megyében bizonyos számú lovasság négy hónapon át élt az urak és jobbágyok rovására, a nélkül, hogy fizettek volna valamit. Az ily visszaéléseken akar segíteni a XXII. törvényczikk, mely egyszersmind kárpótlást ígér a mosonyiaknak.²⁷

Igy tehát számra nézve elegendő biztosítékot szereztek a rendek a hadügyi igazgatás törvénytelenégei ellen. Csakhogy mennyiben voltak biztosítékok a törvényczikkek, azt leginkább azokból az ismétlésekből láthatjuk, melyek meg megújúlnak törvénykönyvünk lapjain, ha arról van szó, hogy a töröktől megkimélt terület egyes részei megszabaduljanak az idegen uralom alól. Az eléggé terjedelmes kapronczai uradalom jövedelmét az ottani őrség tisztjei élvezték, a dicát s tizedet nem akarták fizetni, s ingyen munkát nem szolgáltattak. A mosonymegyei Steinbruckban, mely a heiligenkreutzi apátságához tartozott, az alsó ausztriai kamara az italmérésre adót vetett ki. Az Ausztriának s Lengyelországnak elzálogosított várak s városok ügye még mindig oly állapotban volt, mintha a törvények soha sem intézkedtek volna visszaváltásukról. 1616-ban az alsó-ausztriai kamara ő felsége nevében megparancsolta a bányavárosoknak, hogy mindig és mindenben engedelmisséggel tartoznak a kamara rendeleteinek. E felfogás adott okot a rendek sérelmeinek arra a pontjára, melyben kéri a királyt a bányavárosok régi szabadságainak tiszteletben tartására, egyrészt a bányakamarák tisztjeinek hatalmaskodásaival szemben, de különösen abban a tekintetben, hogy a

bányavárosok ne legyenek kénytelenek idegen hatóság birói ítéletét elfogadni. A kormány e sérelmek közül csak az utóbbit vonakodott törvényczikkben elintézni, de végre ebben is engedett a rendek kívánságának.²⁸

Hasonló előzékenységet tanúsított a veszprémmegyei sérelem dolgában, mely a szentgáliakra vonatkozott. A szentgáli nemesek, a hajdani királyi vadászok, kik még ekkor is bizonyos censust fizettek régi kötelezettségük helyett a kincstárnak, nem akarták magokat alávetni a megye birói hatóságának s nem akartak részt venni a közterhek viselésében. Ezt a szabadságot a rendek törvénytelennek tartották s noha a kormány először fen akarta tartani a szentgáliak régi szabadságait, megengedte mégis, hogy a törvény egyenlővé tegye őket a megyei nemességgel. Hasonló módon szabályozta az országgyűlés a felső magyarországi hajdúk jogi viszonyát a megyékhez.²⁹

Az állami egység s önállóság legerősebb oszlopairól gondoskodtak a rendek, midőn minduntalan megújították a nádor, a magyar kancellária s a magyar tanács hatásköréről szóló törvényeket. E törvényeken számos sérelem esett az 1613-iki országgyűlés óta. A rendek úgy vették észre, hogy a törökkel való alkudozásokban nem érvényesült eléggé a nádor befolyása. Hajlandók voltak azt hinni, hogy kedvezőbb békét köthetett volna a kormány, ha a tárgyalásokban megtartja a törvényes formákat. Egyébiránt a komáromi béke több kérdést megoldatlanul hagyott. Különösen a palánkok lerontása érdekelte a rendeket. Mivel jól ismerték Khleslnak leplezett szándékait a hajdúk ellen, a török békéről szóló törvényczikkbe oly betoldást vétettek fel, mely a felső-magyarországi hajdúvárosok épségben maradását kívánja biztosítani.

Nevezetes közjogi sérelem emléke maradt fen a XXVIII. törvényczikkben, mely azt rendeli, hogy az országgyűléstől királyi megerősítésre fölterjesztett czikkeket kihagyásokkal vagy hozzátételekkel változtatni nem szabad. Ez a rendelkezés az 1613-iki eseményekben leli magyarázatát. Akkor ugyanis az országgyűlés széteszlása után Trencsén, Liptó s Árva azt állították, hogy a kancelláriától leküldött törvényczikkek nem felelnek meg az országgyűlés határozatainak. Így például a beszczerbányiak ellen hozott ítélet megerősítését kérő törvényczikk végéhez az udvar függesztette oda azt a megjegyzést, hogy a király majd megvizsgálja az ügyet s addig maradjon függőben a végrehajtás. De ennél sokkal fontosabb volt egy „is” szócska a VI. czikkben, mely a végváraknak a magyar katonasággal, továbbá az élelmi s hadi szerekkel való ellátásáról rendelkezik. Minden a vessző elhelyezésétől függött. Az *is* után tett vessző a megyék aggodalmai szerint oly értelmet adott a czikknek, mintha az országgyűlés a magyar katonasággal való ellátást mellékesnek, de az idegen katonaság bevitelét fődolognak tartaná. A három vármegye „keményen elibe adta” Thurzónak, hogy tiszte szerint e sérelmeket a király elé tartozik vinni. Kijelentették, hogy addig nem adóznak, míg ő felsége nem „reformálja” a czikkeket. Nyitra és Bars s más vármegyék is csatlakoztak a tiltakozókhoz s el volt terjedve az a hit, hogy az „6-ik articulusban az etiam az németeket Ujvárbá bevitte és német kapitányt is helyheztetett belé.” Thurzó haragudott, nem annyira az „etiam” miatt, melyet könnyű volt félre nem érteni, hanem azért, hogy az udvar az ő akarata ellenére Tieffenbach Rudolfot nevezte ki érsekújvári főkapitánynya. A nádor augusztus 12-ére Nagyszombatba hívta a magyar tanácsosokat. Molard is megjelent. A magyar tanács tiltakozott Tieffenbach kinevezése ellen, Molard erre kitérő választ adott, a király pedig kijelentette, hogy nem módosította s nem is szándékozik módosítani a fölterjesztett törvényczikkeket. Az 1618-iki országgyűlésen erre a nyilatkozatra hivatkozott az udvar, midőn hozzájárult a XXVIII. törvényczikk alkotásához.³⁰

Az igazságszolgáltatás terén bizonyos reformokra hívta fel a királyi előterjesztés a rendek figyelmét. Csakhogy e reformokkal az udvar a fiscus érdekeit akarta előmozdítani. Panaszkodott az emberi életkornál hosszabbra nyúló magszakadási perek miatt, melyek a fiscust megakadályozzák abban, hogy az ily czimen követelt birtokokhoz jusson. A régibb törvények felélesztését kívánta e majdnem halhatatlan perek megrövidítése végett. A rendek e

hosszadalmas előterjesztésre azzal a rövid törvénycikkkel válaszoltak, hogy a magszakadási perekben maradjon meg az eddigi eljárás.

Az országgyűlés más irányban óhajtotta reformálni az igazságszolgáltatást. A hatalmaskodásról szóló törvényt oly módon terjesztette ki a szabad városokra, hogy a polgároktól károsított nemesek könnyen s biztosan szerezhessék meg a törvényes elégtételt. Az országgyűlés szigorúan intézkedett a hitbér címén birtokló özvegyek ellen, a kik oklevelek visszatartásával s más utakon károsítani törekednek férjeik örököszeit. Továbbá bizonyos korlátok közé szorítva a jogorvoslás módját, gondoskodott a zálogos, osztályos és más természetű perek gyorsabb lebonyolításáról.³¹

A pénzügyi kérdések a rendeket mindenek előtt a közjog szempontjából érdekelték. Ujra sürgették a kincstartó kinevezését, a ki az udvari kamarától függetlenül rendelkezne a királyi jövedelmekről. A kincstartó igazgatása alatt meg nem történhetné az, hogy a pozsonyi és szepesi kamarák rendkívüli törvényszékek hatóságát bitorolván, törvénytelen rendeletekkel a fiscus számára birtokokat foglalnak el a jogos örökösök sérelmével. A kormány erre azt felelte, hogy a kincstartói hivatal betöltésének nincs jelentősége. Pusztán névcseré volt a pénzügyi igazgatás élén álló hivatalnokot kincstartónak keresztelni. S ha a főurak vagy nemesek szabadon nevezhetik tisztartóikat úgy, a hogy ők akarják, miért ne tehetné ugyanezt a király jövedelmeinek főigazgatójával? A rendek sem tagadták a királynak azt a jogát, hogy a korona jövedelmeivel s az országgyűlésen felajánlott adókkal szabadon rendelkezhetik, ép úgy, mint más földesúr jószágai termésével. De a kincstartó neve nekik nagy jelentőségű elv volt, melyet nem valósíthattak meg, mivel most sem volt elég erejük a szakadozott pénzügyi igazgatás gyökeres reformjára. Csak annyit tehettek, hogy a törvénykönyvben megújították kívánságaikat s ugyanitt védelmére keltek a kamarától zaklatott nemesi családoknak.

A harminczadosok idegen nemzetisége is bántotta a rendeket. Ezek a többnyire német származású hivatalnokok semmit sem bírnak az országban s megvetik az ország törvényeit. E panasz következtében a XVIII. törvénycikk meghagyja, hogy az 1608-iki törvény értelmében a harminczadosok magyarok legyenek, a kik visszaéléseikért felelni tartoznak a megye bírósága előtt. A szepesi kamara erről a törvénycikkéről azt mondta, hogy nagyon sérti a király érdekeit; addig ugyanis a harminczadosok ellen emelt panaszokat a kamarák intézték el.³²

A rendek arra törekedtek, hogy mennél kevésbé nyomja őket a közterhekben való részvétel kötelessége. Leginkább ezért panaszkodtak a harminczadosok visszaélései s az úgynevezett fiókharminczadók felállítása ellen. A kormány ellenben panaszkodott, hogy a nemesek kiváltságaik révén megkárosítják a királyi jövedelmet, mert kereskedelmi árucikkeiket a maguk termésének mondják. Sőt ily úton-módon a jószágaikon bevásárló idegen kereskedők csempészetét is elősegítik. A fiókharminczadók a kormány szerint csak az igazgatás könnyébbítésére valók s nem azért vannak felállítva, hogy a hivatal egy árún kettős vámot vegyen. A XVIII. törvénycikk mégsem akarja megtűrni az új harminczadokat.³³

Ugyanily ellentét élesztette e vitát az adóhátralékok kérdéséről. Említettük már, hogy az 1609. törvény alapján kiküldött bizottság jelentése izgatott vitákra adott alkalmat az 1613-iki országgyűlésen. A bizottság ekkor ideiglenes jelentést adott be még teljesen el nem végzett munkájáról. A rendek küldöttsége megvizsgálta a jelentést s ennek alapján a számadásaik alól még fel nem mentett rovókat vagy örökösöiket felszólította, hogy tegyenek esküt a pozsonyi káptalan előtt. A rendi küldöttség e beavatkozását a kormány érvénytelennek nyilvánította. A fiscalis director nem engedte meg az eskületételt s meghagyta a káptalannak, hogy ne állítsa ki az eskü eltiltására vonatkozó óvást. A király 1613. április 24-én kelt parancsában meghagyta a nádornak, hogy az országgyűlés után folytassa a vizsgálatot a hátralékok ügyében. Ennek következtében a bizottság újra munkához látott s 1615. június 13-án befejezte a vizsgálatot. Többeket felmentett az eskü alapján, de voltak olyanok, a kiknek esküjét nem

fogadhatta el. A kamara felhasználva a vizsgálat eredményét, kiméretlen s gyakran igazságtalan szigorral látott a hátralékok végrehajtásához. A követelések háromszorosáig foglalta le a rovík vagy örökösök jóságait.

Némely megyékben az alispánok vagyonán akarta megvenni a megyék hátralékait. A kamara az 1608-iki csehországi vállalat költségeire szánt adó hátralékát is követelte, noha ez adót a megyék önkényesen vállalták magukra s nem országos törvény alapján. Sibrik, a volt vas megyei alispán örökösökét azon a réven zaklatták a kamara emberei, hogy atyjuk, mint alispán, nem számolt be az 1595-iki vas megyei dicáról. Úgy látszik, hogy a követelésnek nem volt jogos alapja, de a család bizonyos összeget fizetett a kamarának, hogy megmentse jóságait. A kormány védelmezte a kamara eljárását, de hasztalanul.

A XVI. törvénycikk a háromszoros értékig való foglalást az egyszeres értékre szállította le, elengedi a csehországi vállalatra követelt adót, megtiltja az alispánok jóságainak lefoglalását, a Sibrik családnak kárpótlást akar biztosítani s általában az egész ügynek méltányos lebonyolítását rendeli el.³⁴

A királyi előterjesztés részletesen rajzolja a tizedjövedelem csorbitásának módjait s arra kéri a rendeket, hogy megváltoztatván az 1613: XX. törvénycíkket, rendeljék el a tizedjutalék ingyen fuvarozását. A rendek készséggel nyújtották a papiros biztosítékokat a visszaélések ellen, de a XX. törvénycíkket nem akarták megváltoztatni.³⁵

Azt azonban ők sem tagadhatták, hogy a végvárakról gondoskodniok kell. Az 1613-ban egy évre megszavazott három forintnyi portai adó ugyancsak kevés volt a végvárak költségeire. „1617 június 20-án” – így beszéli az egykorú krónikás – „a végvárakból a drabantok mind kimennek, mert másfél esztendeje, hogy egy pénzt sem adtanak nekik meg hópénzökben: magok keze munkájával és a falukon és városokon széljel való koldulásokkal táplálták magukat.”

A felsőmagyarországi generális felszólított egyes vármegyéket, hogy fizessék a végvárak gyalog őrését, „mert közel vagyon a török a szomszédságban”. Zemplén vármegye erre azt válaszolta, „hogy a vármegye az ő költségén a végvárakban fizetett népet nem bocsát és nem tart, noha közel a török szomszédság, mert vagyon az országnak jövedelme s tartson abból ő felsége a király”. A vármegyék nagy része így gondolkodott. De erre a király előterjesztésében azzal a szemrehányással felelt, hogy ő több mint atyai gondoskodással költött a saját jövedelméből a végvárakra, a rendek ellenben évek óta nem fizetnek semmit. Szavazzanak meg tehát a következő országgyűlésig portánként évi hat forint adót, a földesurak pedig másfél forintot fizessenek. A vármegyék pedig ne változtassák meg a rovík portalajstromát az ügynevezett helyreigazító széken. Továbbá szüntessék meg a rendek azt a visszaélést, hogy maguk a földesurak hajtják be alattvalóiktól a dicát s éveken át úgy használják, mintha a maguk pénze volna. Végül a király a kamara hasznáról szóló régi törvények megújítását kéri oly végből, hogy a kincstár e régi jobbágyadót ezentúl azokban az években is követelhesse, melyekre az országgyűlés nem szavazott meg dicát. Nem mondja ugyan a királyi előterjesztés, de más forrásból tudjuk, hogy a kamara a dicamentes években a kamara hasznán kívül a szabad városok taxáját is szerette volna beszedetni. Az ingyen munka anyag szolgáltatását is megróvjá a királyi előterjesztés: Némely megyék elmulasztva az építésre alkalmas időt, félben hagyták a munkát, mások nem fizették meg a váltságpénzt, sőt sokszor megesett, hogy több vármegye megegyezett a kapitányokkal a váltság bizonyos részére nézve s a hátramaradt összeget magának tartotta.

A rendek nem teljesítették ugyan a király minden kívánságát, de mégis elég bőkezűek voltak jobbágyaik rovására. Három forint portai adót szavaztak meg két évre, a törökkel való diplomáciai tárgyalások költségeire két forintot minden porta után, Ferdinándnak koronázási ajándéku egy forintot, a korona őrzésére két évre ugyanannyit, azontúl pedig a következő országgyűlésig évenként ötven dénárt s végül „az ország számára való háznak megvételére és építésére” egy évre hatvan dénárt, mely utóbbi adót Schremzer János pozsonyi polgár kezébe

kellett szolgáltatni. A porták nagyságára nézve az 1609-ben megállapított mértéknél maradtak a rendek s engedve a királyi előterjesztés kérésének, elhatározták, hogy a mennyiben a rovík s a melléjük rendelt nemesek nézetei eltérnének a porták számára nézve, ne az egész vármegye döntse el a vitát, hanem az alispánok, szolgabírák és esküdtek ítéljenek. Az országgyűlés kemény büntetéseket szabott azokra, a kik a dicát vagy az ingyen munka váltságát, melyet portánként másfél forintban állapítottak meg, a maguk hasznára akarják fordítani.³⁶

A rendek s a kormány figyelmét egyaránt érdekelték azok a nagy közgazdasági zavarok, melyeket a különböző nemű s értékű pénzek forgalma okozott az országban. A lengyel, sziléziai, morva, osztrák és stájer határok felől lassanként elterjedtek az országban a rossz német vagy lengyel pénzek, melyeket egyes vidékeken nem is akartak elfogadni. Különösen Felső-Magyarországon igen ismeretes volt a „Komorótzki hitván réz garasa”. Ellenben a jó magyar pénz kivándorolt az országból.

Különben a pénznek nyirbálása, megrontása s hamisítása ekkortájt Magyarországon is divatos volt. A rendek panaszkodtak a nagybányai ötgarasos dénár hitványsága miatt s általában úgy látták, hogy a magyar dénár nem oly tiszta veretű, mint I. Ferdinánd idejében volt. De nem csupán a király pénzverőiből kerültek ki a forgalomba jutott pénzek. A bányatulajdonosok s még mások is vertek garasokat s másféle pénzt régi szabadalmakra hivatkozva. A pénzhamisítók összevásárolták a jó pénzt s megrontották. A németországi pénzrontók (Kipper und Wipper) üzlettársai sok aranyat s ezüstöt vásároltak Magyarországon. Az országgyűlés tehát a XIX. törvénycikkben arra kéri a királyt, hogy intézkedjen a hitvány külföldi pénz bevándorlása ellen, veressen jobb dénárokat – különösen Nagybányán – és segítsen azon a bajon, hogy a szomszédos országok a magyar pénzt értékének meg nem felelő alacsony árfolyamban fogadják el. Egy másik törvénycikk pedig megújítja az arany s ezüst kivitelének tilalmát.³⁷

A hosszú országgyűlés hetvenhét törvénycikkének szerkesztése makacs küzdelmek eredménye volt. „A nemes ország házában inkább mindennap a sok különféle disputatiók miatt reggeli hat órától fogva délután hol négy órakor, hol avagy hat órakor oszlunk szállásunkra a többi követekkel együtt, ugyannyira, hogy imár minden rendek szintén elunták” – írják a kassai követek május 25-én.³⁸

A szövetséges tartományokból érkezett hírek még fokozták a rendi ellenállás szívósságát. Május végén az alsó-ausztriai rendek Enenckelnt és Artstettert Pozsonyba küldték a magyar országgyűlés támogatásának kikérésére, ép úgy, mint 1609-ben. Khlesl és Forgách ellenkezésének legyőzése után Enenckeln és Artstetter június 11-én megjelentek az országgyűlés színe előtt. Itt bemutatták az 1609-iki resolútiót és Thurzó nádor biztosító oklevelét, melyeket a kormány minduntalan megsértett. Június 18-án megkapták a választ. A magyar rendek közvetítőül ajánlkoztak s küldöttséget választottak, a mely az országgyűlés eloslása után a császárhoz utazott, hogy átadja a rendek kérelmét az osztrákok vallásszabadsága érdekében.³⁹

Nagy dolognak kellett történnie, hogy a kormány súlyosabb akadályokat nem gördített a magyar rendek közvetítése elé. Mert mikor Ferdinánd főherczeg május elején értesült az osztrák követség elküldéséről, még tiltakozott a már holtnak vélt rendi szövetkezés e föltámadása ellen.⁴⁰

Az a nagy dolog Csehországban történt. Itt az ellenreformáció erősen küzdött a Rudolf alatt kivívott vallásszabadság ellen. Braunau és Klostergrab nevei világhírűvé tették e küzdelmet.

A harmincz éves háború történetirójának szavai szerint a klostergrabi protestáns templom falai ellen mért csapások visszhangot keltettek egész Európában. A személyesen is megsértett Thurn a forradalom terére sodorta Csehországot.

A királytól eltiltott protestáns gyülekezet élén május 23-án a prágai palotába vonult s társai segítségével, régi cseh szokás szerint, kidobta az ablakon Slawatát és Martinitzot, a gyűlölt helytartókat s Fabriciust, az ártatlan titkárt.⁴¹

Az esemény híre négy nap múlva érkezett Pozsonyba. Május 27-én Pázmány szerémi püspökké szentelte Majthényi Lászlót. Ugyan e napon nagy lakoma volt az érseknél. Ferdinánd s Khlesl is ott voltak. Egymást érték a pohárköszöntők, az utcán pedig a czifrán öltözött hajdúk örömet lőttek. Egyszerre elterjed a prágai hír. Mintha halálfőt dobtak volna a gyülekezetbe. Csend váltotta fel a zajos vidámságot s hamar véget ért a lakoma.⁴²

Csehországban megalakult az ideiglenes kormány s Thurn, mint a fölkelők hadseregének vezére, június 16-án elindult Budweis és Krumau elfoglalására. A cseh kormány ügyének támogatására szövetségeseket keresett mindenfelé. A magyar születésű Dr. Jessenius, a hirneves orvos és a prágai egyetem akkori rectora június 16-án érkezett Pozsonyba. Az országgyűlés már vége felé járt, a sérelmek körülbelül el voltak intézve s a rendek „az articulások csinálásához fogtak”. A protestánsok meglátogatták Jesseniust a fogadóban, hol szállva volt: sajnálkozva említették, hogy már későn jött s kifejezték meleg részvétüket a csehek ügye iránt. Annál hidegebben fogadta Jesseniust a nádor, ki egyszerűen az udvar parancsait hajtotta végre. Hogyan meri magát követnek nevezni, kérdé tőle a nádor, mikor nincs is megbízó levele. Jessenius arra kérte a nádort, hogy bocsássa az országgyűlés elé, melyet fel akar szólítani, hogy az 1608-iki szövetség értelmében tanácskozzék Csehország megsegítéséről. A nádor azt felelte, hogy ezt nem teheti a király engedelmével, de kérte Jesseniust, hogy viselje magát nyugodtan. A cseh kormány azt remélte, hogy Jessenius küldetésével megakadályozhatja majd Ferdinánd koronáztatását. Csalódott. Jessenius nem minden aggodalom nélkül nézhette végig július elsején Ferdinánd koronáztatását. Midőn július harmadikán búcsuzni akart Forgáchtól, a nádor elfogatta s később Bécsbe vitette.

A magyar rendek az országgyűlés eloszlása előtt jóindulatú választ irtak a cseh rendeknek s a békére intették őket. A magyar katolikusok sem akartak országos segítséget adni a császárnak a csehek ellen, a protestánsok azonban haragudtak az udvarra, hogy katonákat fogad Magyarországon hitfeleik ellen.⁴³

Az ország figyelme a csehországi események felé fordult. Az udvar két pártra szakadt. Khlesl az alkudozást ajánlotta, Ferdinánd a fegyveres küzdelmet pártolta. Miksa főherczeg és Ferdinánd király tovább nem tűrhették a gögös bibornok folytonos ellenkezését. Igazságtalanul vádolták, nagyították tagadhatatlan hibáit, egész politikáját az önző cselszövények láncolatának tekintették. 1618 július 20-án elfogatták a gyűlölt minisztert s Innsbruckba vitették. Khlesl ekkor befejezte politikai pályáját. Mátyás beteg volt s midőn megtudta, hogy mi történt, szerette volna visszahivatni miniszterét. Mélyen meg volt sértve, de nem volt annyi erélye, hogy segítsen magán. Július 29-én Ferdinánd és Miksa bocsánatot kértek Mátyástól, ép úgy, mint annak idején Rudolftól. Ha éltek még ekkor Rudolfnak igaz hivei, azt kellett hinnök, hogy isten büntető ujjá sujtja most Mátyást. Körülbelül úgy végezte életét, mint szerencsétlen bátyja. Nem bírta elfelejteni rokonai eljárását, elhagyatva érezte magát, kivált hogy neje is meghalt 1618 végén. Fellázadtak ellene azok az alattvalók, kik Rudolf ellen segítettek. Hatalma az udvarnál még névlegesebb volt, mint Khlesl idejében. Nagy testi és lelki kinoktól szabadította meg a halál 1619 márczius 20-án.⁴⁴

Utódja, I. Ferdinánd Károly főherczeg és a bajor Mária gyermeke, negyvenegyedik évében volt ekkor. Az ingolstadt-i egyetem tanítványa azzal az elhatározással hagyta el az iskolát, hogy országában diadalra juttatja a katolikus vallást. A feladat nem volt könnyű. Midőn Ferdinánd tizenhetedik évében a belső ausztriai tartományok ura lett, alattvalóinak nagy többsége protestánsnak vallotta magát. A főherczeg 1598-ban Lorettóba utazott s itt megfogadta, hogy életének veszedelmével is kiirtja az eretnekséget tartományaiból. Meg is

tette; nemsokára gyűlölettel vagy tisztelettel emlegették a belső ausztriai ellenreformáció hőségének nevét.

Ferdinánd oly vallásos ember volt, hogy erényeiről Lamormain, a jezsuita gyóntató egész könyvet írhatott. Reggel egy óráig ájtatoskodott, délelőtt két misét hallgatott, részt vett a délutáni istentiszteletben, fél órát töltött el lelkiismeretének vizsgálatával és lefekvés előtt még fél óráig imádkozott. Vasárnap és ünnepnapokon, vagy a mikor áldozott, még több időt szentelt az ájtatosságnak. Nem volt oly kényelmetlenség, mely visszariasztotta volna vallásos kötelességek teljesítésétől. A jámbor szemlélődésben s még az ascesisben is vetekedett a szerzetesekkel, kiknek társaságában oly jól érezte magát. Különösen a jezsuitákat s a kapuczinusokat kedvelte. Átvette a szegények kérvényeit, kórházakat alapított számukra, meglátogatta őket s beszélgetett velük. Leereszkedő s szeretetreméltó tudott lenni, távol volt lényétől a spanyol feszesség, noha spanyol divat szerint öltözködött. Erős hite ügyének igazságosságában s életének tisztaságában a passzív bátorság erényével edzették lelkét a megpróbáltatás idején. De alapjában véve mégis erőtlen, könnyen élő s érzéki természet volt. Nagyon szerette a vadászatot s a zenét. Bőkezűsége a könnyelműséggel volt határos. Venier, a velencei követ, botrányos eljárásnak nevezte azt, hogy a szentéletű fejedelem szórja a pénzt a vadászokra, zenészekre s az udvar embereire, de nem elégíti ki a kamara hitelezőit. Az állam ügyei kevés gondot okoztak neki. Mindig a titkos tanács többségéhez csatlakozott. Eggenberg herczegnek majdnem oly szerepe volt udvarában, mint Khleslnek Mátyás korában.⁴⁵

Az 1618-iki országgyűlésen szerkesztett királyi hitlevél értelmében Ferdinánd köteles volt trónralépte után hat hónap alatt összehívni az országgyűlést a sérelmek elintézésére. Az udvar szerette volna kikerülni ez alkotmányos kötelességet, mert attól tartott, hogy a rendek védelmére kelnek a cseh mozgalomnak. A nádor már már engedni akart. Árvamegyének szóló levelében azt írta, hogy az országgyűlés „netalántán tovább kezd haladni az ő felsége temetése miatt”. Thurzó Imre, a volt nádor fia, figyelmeztette atyjának utódját, hogy „habozó elmével vadnak némelyek, ha ezt értik, együd megindulnak rajta; jó volna azért Nagyságodnak eleit venni, és az embereknek abból lehetendő háborodásokat valami jó okokkal csendesíteni”. A fiatal Thurzó hiven jellemezte az ország hangulatát. A nádor erőt merített a közvélemény tiltakozásából s az udvart figyelmeztette a halasztás veszélyére. Felemlítette az 1618: LVI. törvényczikket, mely a király távollétében a nádort felhatalmazza az országgyűlés egybehívására. Mit teygen tehát ily körülmények közt, – kérdé Forgách a királytól – mert az ország törvényeitől el nem térhet. Ferdinánd tanácsosai kénytelenek voltak elismerni, hogy a nádornak igaza van.⁴⁶

1619 május 26-ára hívta össze a király az országgyűlést. De már a kitűzött idő előtt is élénken érezhető volt az országban a szomszédos tartományokban dúló háború hatása. A kormány katonákat fogadott az országban a csehek ellen. Frangepán Miklós horvátországi bán 1619-ben kihirdette, hogy minden ház után két katona s e jutalékon felül négyszáz haramia vonuljon a táborba. Forgách nádor is felszólította a magyarországi megyéket, hogy a második felhívásra készen legyenek. De nem igen sietett a második felhívással, mert tudnia kellett, hogy nem nagy engedelmességre találna. Úgy is bizonyos nehézségekbe ütközött a királyi zsoldosok fogadása. A kormány a magyar végvárok őrségét a csataterre akarta vezetni. A nádor, legalább részben, megakadályozta ezt a szándékot. Midőn Dóczy András a böszörményi hajdúkat a táborba szólította, ezek Zemplénmegyétől kértek tanácsot, azt mondván: „hitünk is azt tartja, hogy soha ország hire nélkül, vármegyék nélkül föl nem ülünk.” A felsőmagyarországiak szigorúan eltiltották a katonák toborzását. De mégis jelentékeny magyar-horvát csapat küzdött a császári táborban, Somogyi Mátyás, Esterházy Pál, Forgách Péter, Pálffy Miklós és Koháry Péter vezetése alatt.⁴⁷

Ez nagyon rosszúl esett a Csehországgal tartó ausztriai s morva rendeknek. Az alsó-ausztriaiak 1619 április végén Starzer Zachariást Pozsonyba küldötték, hogy a nádort s a magyar megyéket figyelmeztesse az 1608-iki szövetségre, melylyel homlokegyenest

ellenkezik a magyar csapatoknak ellenük való küldése. A felső-ausztriaiak, a morvák s a csehek is hasonló kérésekkel fordultak a magyarokhoz. A nádor azt felelte, hogy a magyar csapatokat a király a magáéból fogadta a nádor s a rendek beleegyezése nélkül. Senki sem korlátozhatja a király e jogát.⁴⁸

Nem maradhatott abban a dolog, midőn a rendek már Pozsonyba gyűltek. Ferdinánd tartományainak rendjei a csehekhez csatlakoztak. Szilézia már 1618 végén szövetkezett a fölkelőkkel. 1619 május 8-án a morva rendek megalakították az ideiglenes kormányt a csehek példájára. Mátyás halála után a felső-ausztriai protestánsok a legnagyobb készséggel várták Thurnt, ki június első napjaiban Fischamendnél átkelt a Dunán s Ferdinándot Bécsben fenyegette. Saint-Hilaire lovas századainak idején való megérkezése s Thurn késedelme megmentették a császárt. Midőn június 8-án a cseh hadvezér egész serege felvonult Bécs elé, a város már jól elkészült a védelemre.⁴⁹

A király útja Pozsony felé el volt zárva. Országos segítséget kívánt a rendektől. „A pápás tanácsosok közül némelyek – írja Thurzó Imre május 31-én – már is segítséget ígértek ő felségének, de a mi vallásunkon valók nem, s amazok is nem mindnyájan, sőt a kik ígérték is volt, látván, hogy az evangélikus urak ahhoz nem accedálnak, ezt a czikkelyt hozzáadák: ha az ország reá megyen.” A június 7-iki gyűlésen a nádor újra indítványozta a közfölkelést, de a rendek nem akartak arra menni, hogy „ne adassék oka cseheknek ide Magyarországra”.⁵⁰

Hanem abban a király, a nádor s a rendek is egyetértettek, hogy az országgyűlés küldöttsége keresse fel Thurnt táborában. Csak Pázmány nem szerette ezt a tervet. Attól tartott, hogy az országgyűlés a közvetítés ürügye alatt szövetséget akar kötni a csehekkel. Az ő sürgetésének tulajdonítható, hogy a magyar küldöttség mindenekelőtt a cseh hadseregnek táborhelyeiből való elköltözését kívánta. Thurn oly kedvezőtlen híreket kapott Csehországból, hogy már haza vezette volna seregét, de meg akarta mégis várni a június 10-ére bejelentett magyar küldöttséget.

A Landstrasse nevű külvárosban fogadta a Thurzó Szaniszlótól vezetett magyarokat. Thurzó a békét akarta közvetíteni a király engedelmével, a kinek tanácsosai az időnyerés céljából nem tartották feleslegesnek a közvetítést. Thurn panaszkodott a császárnak küldött magyar csapatok kegyetlen dúlásai miatt.

E csapatok egy részét azokból a várakból vezették, melyek a cseh, morva s osztrák pénzből vannak ellátva. Thurzónak arra a kérdésére, hogy van-e megbízása Thurnnak a békekötésre, a cseh vezér határozott igennel felelt. De hozzátette, hogy előbb a magyarok lépjenek be a rendi szövetség kötelékébe, s csak ezután kezdődik megbízása és alkudozása. Ezt annál inkább megtehetnék, mert a tej a tejhez sem hasonlít jobban, mint a szomszédos országok sérelmei. A magyar követek a fegyverszünetet s a cseh hadsereg elköltözését ajánlják, s ezzel csak az egyik félnek akarnak kedvezni.

A mig a magyar csapatok haza nem térnek, a mig a császár le nem mond a külföldi segítségről s a magyarok nem lépnek a nagy rendi szövetségbe, addig biztos béke nem várható.

Ez volt a hivatalos tárgyalás eredménye. Thurzó jelentést tett a királynak minderről s Ferdinánd nem ellenezte a tárgyalások folytatását, hanem előbb világosabban érthető föltételeket kívánt a csehektől. Mondják, hogy Thurzó titokban is tárgyalt Thurnnal s biztatta a magyarok támogatásával.⁵¹

Annyi bizonyos, hogy a szövetkezett tartományok rendjei még nem mondtak le a magyar országgyűlés segítségének reményéről. Az alsó- és felső-ausztriaiak nevében Thonrädl, Starhemberg, Starzer, Fleischmann Máté, a morvák nevében Tieffenbach Frigyes báró főkapitány s társai jártak Pozsonyban. A csehek levélben támogatták a szövetségesek követeinek szóbeli előterjesztéseit. A katolikusok igen kedvetlenül fogadták az idegeneket. Kerülték társaságukat, sőt fenyegették is őket. Pázmány az országgyűlés feloszlását ajánlotta. A protestánsok ellenben pártolták a követek kérelmeit. Azon voltak, hogy az ország

követeket küldjön Prágába, a szövetség megújítására, „ki ez mostani gyűlésünknek egy szép effectusa lenne, ha véghez mehetne”.

Midőn végbe nem ment, országúl akartak protestálni ez ellen. Nagyon megkedvelték a vitéz s bőkezű Tieffenbachot. El volt terjedve a hír, hogy a követeket haza térő útjukban lesből akarják megtámadni. Tieffenbach tehát a mellé adott országos kísérettel kivonulva Pozsonyból „az maga szekerét leeresztetvén, hősi mellel az fő hellen csak maga ült”. Két zsebe rakva volt arannyal, mindegyik zsebéből négyszer marokkal szórta az aranyat, mint tisztelői beszélték. Pedig nem volt oka örülni pozsonyi útja eredményének.

Június 28-án reggel hét órakor adta át a nádor az országgyűlés válaszát az osztrák s morva követeknek. „Ha tudták volna, hogy Magyarország csak így resolválja magát, ide sem fáradtak volna” – mondták a protestánsok.

Az országgyűlés fölöslegesnek tartotta az 1608-iki szövetség megújítását, a királyi zsoldon fogadott magyar csapatok visszahívására nem érezte magát hivatottnak, hanem továbbra is felajánlotta jó szolgálatait a béke érdekében, sajnálkozva a szövetséges tartományok pusztulásán. Ez a válasz szinte iróniának tetszett a szövetséges tartományok rendjei előtt, a kik igen el voltak keseredve a magyar csapatok viselt dolgai miatt. Buquoy június 10-iki zabláti diadalát a magyar lovasságnak köszönhette, mely szétverte Mansfeld jobb szárnyát. E diadal következtében a császár javára változott a helyzet a harcztéren. De a magyarok nem csupán Zablátnál tették ismeretessé nevüket. Nem a császár ügyéért, hanem pénzért s zsákmányért szolgáltak. Midőn Buquoy fegyelmezni akarta őket, de fizetni nem birt nekik, csapatosan szöktek hazafelé. Buquoy egy csapatot körülfogatott s néhány száz embert levágatott.

A morva rendek válaszukban megemlítették a magyarok fosztogatásait. Élesen czáfolták a magyar országgyűlés üzenetét, hivatkozva a szövetségesek 1608-iki érdemeire s a magyarok hálátlanságára. A czáfolat fenyegetésen végződött. Július végén a nádor szállásán olvastatta fel a morvák levelét, megjegyezvén, hogy ily gyalázatos, mocskos írást soha a magyar nemzetnek még senki sem küldött. „Az a provincia, a ki Magyarországtól dependeált néha, egynéhány garasért, a kit nem jó kedvekből, hanem az ő felségek parancsolatjából és dispensálásából contribuáltak az végekre, im szintén szolgákká akarnak tenni, fenyegető irásokkal rettentvén bennünket.”

Pázmány azt tanácsolta, hogy a nádor ne is hirdesse ki azt a lázító iratot. Mások válasz nélkül akarták hagyni a levelet. Hanem a protestánsok méltányolták a morvák haragját s nem szerették azt a választ, melyet az országgyűlés küldött. Fölkent urunk, törvényesen választott s koronázott királyunk ellen másnak pártját fogni, nem volna becsületes dolog – ez volt a válasz alapgondolata s ez volt az országgyűlés utolsó szava a szövetséges országok kérdésében. Vagyis az országgyűlés hatalmasabb részének utolsó szava, mert a dologban a protestánsok közvéleménye nem érvényesülhetett.⁵²

A rendek sok időt töltöttek e politikai tárgyalásokkal. Június havában alig értek rá mással foglalkozni. Különbén az országgyűlés vezetésének kérdése is akadályozta a tárgyalásokat. A király biztosokat akart küldeni Pozsonyba. A rendek ezt rossz néven vették volna, a nádor kérte a királyt, hogy vegye tekintetbe az ország törvényeit s ne bizza az országgyűléssel való tárgyalásokat külföldiekre. A király tehát június 24-én felhatalmazta a nádort az országgyűlés vezetésére és ugyanekkor leküldötte a királyi előterjesztéseket.⁵³

Molard és Hegenmüller június 28-án adták át az országgyűlésnek a reájok bizott iratokat. A király siettetni akarta a tárgyalásokat, azt mondván, hogy a birodalmi gyűlésre kell utaznia, de a protestáns ellenzék rögtön átlátta, hogy „az gravameneket kell az propositiók eleiben vetni”. Pázmány unszolta a rendeket, hogy vegyék elő a propositiókat, egy hét alatt elvégezhetnék. De a rendek „vették eszükbe, hogy mit horgásznának ők abból és mit akarnának rajtunk nyerni, mi is más golyóbist gördítettünk eleikbe”. A távollevő Thurzó Imre azt tanácsolta párthiveinek, hogy az 1618-iki hitlevél „igazításával” foglalkozzanak. Szerinte

ily módon hiúsíthatták volna meg a legjobban az udvar pártjának azt a törekvését, hogy a propositio tárgyalásával megakassza a közjogi szabadságok biztosítását. A király megígérte ugyan a hitlevél törvénybe iktatását, de a törvények szerkesztése előtt a rendektől görđített golyóbist, vagyis a sérelmi lajstromot kellett az útból eltávolítani. A sérelmek részletes adatokkal bizonyítják, hogy az 1608-iki törvények nem léptek életbe. Hatástalanok maradtak mindazok az intézkedések s biztosítékok, melyekkel az 1608 után következı országgyűlések az alapvetı törvényeket támogatták.

A pártoknak azonban alig volt figyelme a tisztán közjogi kérdések tárgyalására. Szenvedélyük teljes erejével a vallás ügyét forgatták. A protestánsok panaszkodtak, hogy kiszorultak a fıbb hivatalokból. Sok helyütt eltiltják őket a temetkezéstıl s a harangok használatától. A földesurak elfoglalják templomaikat. Így tett Alaghy Menyhért, a Pálos-rend, Esterházy Mihályné, Wesselényi Ferencz, az esztergomi érsek s mások. Kendy István kutyahitnek nevezi a protestáns vallást. Lessenyén a plébános három napig vonakodott eltemetni egy jobbágyasszonyt s azután törvény elé idézte a földesurat, ki eltemettette a holtat. Ifjabb Révay Ferencz kifosztott két protestáns templomot s kényszerítette jobbágyait a katholizálásra. Révay Pétert a holicsi protestánsokkal együtt kizárták a templomból. Az elhunyt Forgách bibornok s utódja, Pázmány, elűzték a protestáns lelkészeket egyes helységekbıl. Az érsek tisztartója, Bélaváry Dávid, Ólveden több protestáns polgárt elfogott, 180 forintnyi bírságot csikart ki tılök s az iskolamestert elkergette. Pálffy István Somorjából kiűzte a protestáns lelkészt s a piacon akasztófát állított fel annak jeléül, hogy arra függeszti azt, a kit a polgárok újra behoznak. Balassa Péter mintegy tizenkét lelkészt űzött ki birtokairól s elfoglalta a protestáns templomokat. A szent-mártoni apát Deákiból, az óvári kapitány Óvárból és Rajkáról, a soproni keresztes lovagok Bú helységbıl kiűzték a protestáns lelkészeket és így tovább.

A jezsuitákra vonatkozó 1608. évi koronázás elıtti VIII. cikk meg van szegve. Pedig nem volna szabad őket megtúrni az országban, nem hogy még birtokokat is adományoznak nekik. Ők zavarják a békét, ők ingerlik a rendeket egymás ellen. Még sokan emlékeznek arra, hogy minı barátságban éltek a katolikus fıpapok s fıurak a protestánsokkal, mielőtt a mindenfelıl kiűzött jezsuiták az országba jöttek.

A katolikus rendek azt állították, hogy ők szenvednek s nem a protestánsok. Az elfoglalt egyházi javak egy része még most sincs visszaadva. A Bocskay idejében elfoglalt besztercebányai Szent-Erzsébet-kórházat a protestáns polgárok nem engedik átadni. A fıesperesek meg vannak fosztva jövedelmeiktıl. Önkényesen alapított törvényszékek felbontják a házasságokat. Sok helyütt zavarják a katolikusok körmeneteit s búcsújárásait. A tized-jövedelmet még mindig csorbítják a sokszor emlegetett visszaélések. A pálosok elfoglalt kolostorai nem adattak vissza s több katolikus templom még most is a protestánsok birtokában van. Zavar helységben s másutt is a katolikus templomokat elvették a hivektıl. Lengyel János tizenkét forint bírság terhe alatt kényszeríti katolikus alattvalóit a protestáns lelkész prédikációi hallgatására. Az elhunyt Széchi Tamás vasmegyei birtokairól elűzte a katolikus lelkészi. A Zrinyi grófok s más földesurak eltiltják jobbágyaikat a katolikus istentisztelettıl. A kálvinisták kirabolták a pásztói egyházat. Batthyány Ferencz hajdúi bántalmazták a váradi püspököt. Egy lovas csapat éjnek idején megrohanta s megölte Csemetei vasvári prépostot. Tolnay István, az egri káptalan országgyűlési követe, társával együtt Zsolnán ily szavakat hallott a saját szállásán: „Ó Pálisták, kiirtunk titeket egy lábíg rövid idı múlva.” A pataházai protestáns lelkész a gyıri kanonokokat ökröknek s más mindennek is elnevezi. Bornemissza Miklós ujhelyi harminczados s a bicsei superintendens kutyahitnek nevezték a katolikus vallást.

Szóval alig volt oly protestáns sérelem, melyre a katolikusok hasonlóval ne válaszoltak volna. A nádor nagy zavarban volt. Nagyon büszke volt a június 24-iki királyi

felhatalmazásra, azt állította, hogy egy elődje sem dicsekedhetett ily megtiszteltetéssel s ha az országgyűlés most eredménytelenül oszlanék el, minő tekintélye volna a nádori hatalomnak?

Sok és szép szóval kérte a rendeket, hagyják békén „az religió dolgát, lenne az szép egyesség közöttük, és kiki mind az két felől maradna abba az állapotba, a kibe most vagyon.”

De a protestánsok azt felelték, hogy „ha meg nem szakadunk, mi az egyszer beadott gravamenek mellől semmi úttal el nem akarunk távoznunk”. Különösen az 1608 óta elfoglalt templomok visszaadását s a jezsuitákra vonatkozó törvény végrehajtását sürgették. A katolikusok azt felelték, hogy az ő jószágaikon „más religión való praedicatorok ne legyenek”. Egyetlen egyházat sem akartak visszaadni, s nagy elkeseredéssel nyilatkoztak ellenfeleik követeléseiről. Forgách még nyújtott valami reménységet a protestánsoknak, de Pázmány biztatta az ellenállásra. Az országgyűlés vége felé a katolikusok gyarapodtak, a horvát bánnal megérkeztek a „horvát- és tótországaiak”. Ellenben a protestáns főurak lassanként árván hagyták a rendeket, csak Batthyány Ferencz és Révay Péter maradtak a gyűlésen. Mivel a küzdelem reménytelennek látszott, a protestánsok mindannyian el akarták hagyni Pozsonyt az országgyűlés eloszlása előtt, de Batthyány Ferencz marasztaló szavai, a kamara elnökének s a personalisnak nagy birsággal való fenyegetései hatottak rájuk.

Végre azt indítványozták, hogy a vallás ügye maradjon a jövő gyűlésre, de mondja ki a mostani gyűlés, hogy időközben senki, bárminő rendű vagy rangú is, senkit hitében ne merjen háborgatni, és ha háborgatna valakit, minden tekintet nélkül notában ejtessék. Szinte csodálatos, hogy „a római atyafiak erre sem akartak menni”. Ez a vonakodás tulajdonkép ellentétben volt a katolikus sérelmeknek azzal az alapgondolatával, hogy a protestánsok nyomják el a vallásszabadságot. A kifáradt pártok levették a sérelmeket a napirendről. Mind a két felekezet a szokásos óvásokkal könnyített lelkiismeretén.

Augusztus 10-ike körül az országgyűlés öt törvényczikket szerkesztve elvégezte teendőit. Az első czikk meg sem említve a vallás ügyét, azt határozza, hogy a királyi hitlevél föltételeinek törvénybe iktatása s a sérelmek elintézése a jövő országgyűlés első tárgyának marad. A második czikk az ingyen munkák szolgáltatását sürgeti. A harmadik termésadót s portánként egy forintot ajánl a végvárok ellátására, mivel a külföldi segítség el-elmaradoz. A negyedik a közfelkelésről rendelkezik, az ötödik portánként negyven dénárt ajánl annak az országos követségnek költségeire, mely Ferdinánd s a csehek közt a békét közvetitené. E czikkek nem jutottak a törvénykönyvbe.

A csehországi követséget mindegyik párt a maga céljára szeretne volna felhasználni; de a viszonyokat ismerők nem sok eredményt vártak tőle. Augusztus 28-án, vagy két héttel az országgyűlés eloszlása után, Ferdinándot császárrá választották Frankfurtban. A császár ellen egy választó sem nyilatkozott, a mi a pfalzi választó pártjának diplomatai háborúja után szinte meglepő volt. Július közepe táján a siker még nem volt egészen bizonyos. Ekkor Lépes kancellárnak a király után kellett utaznia. Forgách nádor azt ajánlotta az országgyűlésnek, hogy ismerje el Lépest Magyarország követének s már el is készítette a követi utasítást s a választó fejedelmeknek szóló megbízó levelet. A protestáns ellenzék meg volt lepette. Arra hivatkozott, hogy a megyei utasítások semmit sem tudnak e dologról. A personalis szavazásra akarta vinni a kérdést. Ekkor a protestánsok időt kértek a megfontolásra. Gondolkodtak is a hirtelen fölmerült terv céljáról. Eszökbe jutott Náprágy érsek, a ki maga beszélte, hogy az udvar azért haragudott meg reá, mert 1614-ben a linzi gyűlésen „nem mondathatták vele, a mit akartanak”. Lépeessel talán azt mondathatták volna. Már pedig a protestánsok azt gondolták, hogy Ferdinánd ügye rosszul áll a birodalomban s sejtették, hogy az udvar a választók gyűlésén a magyar hűség bemutatásával akarja lerontani a cseh lázadók nyilatkozatainak hatását. Nem volt kedvük bármit is tenni, a mi Ferdinánd helyzetét megerősítheti.

Batthyány Ferencz, a ki a magyar tanács tagja volt, csak pozsonyi barátaitól tudta meg Lépes követségének tervét. A hatalmas főúr neheztelt mellőztetése miatt s általában

haragudott, hogy a katolikusok elfoglalják a hivatalokat s oly merevül visszautasítják a protestáns sérelmeket.

Szemébe mondta Pázmánynak, hogy „bajusz- és szakál-vonásra kell az dolognak menni, a mint az dolgot forgatják és az ország állapotját háborgatják”.

Talán maga sem sejtette, hogy mily rövid idő múlva teljesül jóslata. Hanem a harcot nem azok a protestáns főurak indították meg, a kiknek közömbössége bénító hatással volt hitfeleik küzdelmére az 1619-iki pozsonyi országgyűlésen.⁵⁴

-
268. Kubinyi Miklós, Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre. (Budapest, 1888.) 30. és Frankl, Pázmány Péter levelezése. 82.
269. Frankl, Pázmány Péter, I. 284–289.
270. Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation. II. (Stuttgart, 1895.) 429–437.
271. Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges. I. 162–169.
272. Ugyanott, 200.
273. Frankl, Pázmány, III 341–343 I. s Hammer, Khlesl, IV. 3.
274. Frankl, Pázmány, I. 288., 303–305. s 622. Pázmány irata a megyékhez Millernél: Epistolae Petri Pázmány, I. 88. (hibásan 1625-re téve), végre Botka, Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. (Budapesti Szemle, Új folyam. IV. 1866. 236.)
275. Zemplén utasítása, közli Nagy Iván. (Tört. Tár 1881. 81.) Frankl: Pázmány, I. 322–326.
276. Katona XXIX. 686.
277. Katona, id. m. 592. Frankl, id. m. 328.
278. Katona, 694. Frankl, 329.
279. Az április 2-iki értekezletről s Forgács szerepléséről I. Acta Diaetalia Posoniensis Anni 1618. (Pest, 1790.) 30. és 40. – Frankl, id. m. III. 345. 346. s Gindely, Geschichte des dreissigjähr. Krieges. I. 211. A feliratra vonatkozólag I. Acta Diaetalia 24.
280. Acta Diaetalia, 28.
281. Frankl, id. m. I. 338–340 II. Galantai gróf Esterházy Miklós Magyarország Nádora. (Pest, 1863.) I. 28. A „Falsae originis motuum” idézete lényegesen eltér a biztosok fogalmazványától. V. ö. Katona, XXX. 197.
282. Gindely, id. m. 214.
283. Sepsi Laczkó Mikónál, id. m. III. 178. s Frankl, id. m. I. 341.
284. Gindely, id. m. 215–220. Frankl, id. m. I. 341–346. III. 346–350. Hammer, Khlesl IV. Füg. 48. Sepsi Laczkó, id. h. 179.
285. Frankl és Ráth Károly, Dallos Miklós győri püspök iratai. (Esztergom, 1867.) 49.
286. Hammer, Khlesl IV. Füg. 19.
287. Frankl, Pázmány, I. 348–362. s 625., Katona, id. m. XXIX. 742.
288. Dallos iratai, 50. a zemplénmegyei utasítás id. h. 82., a census cathedralicusról Fabó, Monumenta, II. 94. és Szilágyi S. közl. M. Tört. Tár, XIX. 52.
289. Timon Ákos, A párbér Magyarországon, 196.
290. Jászay, Pozsonyi Orsz. Irom. (Magyar Nemz. Múzeum, 2162 Qu. I. 1).
291. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 294.
292. L. Krones, Der Jesuitenorden u. seine Rolle im Geschichtsleben Ungarns. Oesterreichisch-Ungarische Revue. Új sorozat, Bd. XII. 193., Frankl, Pázmány, I. 360–371. Botka, id. h. s Dallos iratai id. h. 50., 51.
293. Acta Diaetalia, 98. 140. 141. 177. 178. 201. Katona, XXIX. 912. és Lopaeiè, Monum. Spect. Hist. Slav. Merid. XVI. 48. 55. 56. 59.
294. Acta Diaetalia, 89. 90. 102. 113. 114. 119–124. 129. 130–138. 163. Katona, id. m., XXIX. 907–909.
295. Acta Diaetalia, 98. 104. 116. 124. 144. 156. 172. 178. 182. 187. 191. 198. Katona, XXIX. 900. 908. 911. Pécs Antal, Alsó Magyarország Bányamivelésének Története, 559.
296. Acta Diaetalia, 116. 156. Katona, 908. 937.
297. Acta Diaet. 100. 104. 126. 149. 160. 182. Katona, XXIX. 897. 898. 900. 911. 928. Az 1613-iki dolgokról I. Jakussith levelét Lithassyhoz, Tört. Tár, 1891. 600. (Közli Szerémi) és Marczali, Regesták a külföldi levéltárakból (Thurzó Zierotinhoz szept. 6. és szept. 16.) V. ö. Botka, id. h. 251.
298. Acta Diaet. 81. Katona, XXIX. 921. 929. 930. 934. 926.
299. Acta Diaet. 107. 110. 152. Katona, XXIX. 903. 906. s a szepesi kamara az udvari kamarához. 1619 május 6. (Pozsonyi Orsz. Irom. Nemz. Múzeum, Qu. Lat. 2162.)

300. Acta Diaet. 78. 111. 153.
301. Acta Diaet. 107. 165. 184. Katona. id. m. XXIX. 904. s Informatio ad gravamina restantiarum contributionum publicarum proposita. (Orsz. Ltár, Relat. Reg. Commiss. Fasc. 5. No. 3.)
302. Acta, 75–77. Katona, id. h. 921.
303. Acta Diaet. 72–74., 84. Katona, id. h. 914. 916. 919. 920. 926. 927. Sepsi Laczkó Mikónál. III. 168. 169. Szerémi, Emlékek Barsvármegye hajdanából. Tört. Tár, 1892. 139.
304. Acta, 81. 112. 154. 183. Katona, XXIV. 906., 921. Királyi előterjesztés az 1619. országgyűlésen. (Orsz. Levéltár, Acta Diaetalia.) Gustav Freytag, Bilder aus der deutschen Vergangenheit, III. (Lipcse, 1882.) 145. Sepsi Laczkó, 138.
305. Frankl, Pázmány Péter és kora, I. 371.
306. Raupach, Erläutertes Ev. Oesterreich, IV. 344.
307. Hammer, Khlesl, IV. F. 66.
308. Gindely, Geschichte des dreissigj. Krieges, I. 149. s k.
309. U. ott, 320. s Katona, id. m. XXIX. 945. Dallos, id. h. 51.
310. Gindely, id. m. I. 361. Frankl, Pázmány, I. 372. s Hammer, Khlesl, IV. 28.
311. Különösen Gindely, id. m. I.
312. Velencei követjelentések Fiedlernél, 102. 145. Caraffa, Relatione. (Archiv f. Oest. Geschichtsquellen. XXIII.) L. különösen Gindelyt, id. m. II. 7–25.
313. Frankl, Pázmány, I. 434–439. s Thurzó Imre levele, közli Szilágyi Sándor: Tört. Tár, 1888. 402.
314. Frankl, id. h. 435. 442. Ballagi Aladár, Wallenstein horvát karabélyosai. 16. Forgách Barsmegyéhez, közli Szerémi: Tört. Tár, 1892. 319. Galanthai Esterházy Miklós, I. 56. Firnhaber, Actenstücke zur Aufhellung der ung. Geschichte. (Bécs, 1859.) 40.
315. Frankl, id. h. 436. 437. Acta Diaetalia, 207. 234. 243. 254.
316. Huber, Geschichte Oesterreichs. V. 126.
317. Frankl, id. h. 442. Kubinyi Miklós, Thurzó Imre. 63. l.
318. Frankl, id. h. 443. I. Acta Diaetalia, 222. 229. 258. 280. Pázmány Péter levelezése, 224. s Gindely, Geschichte des dreissigj. Krieges. II. 86.
319. Firnhaber, Actenstücke. 68. Acta Diaetalia, 273. 294. 300. 304. 310., 317. 329. 400. 407. Pázmány levelezése, id. h. 227. Nagy Gyula, Adalékok az 1619. évi pozsonyi országgyűlés történetéhez. Tört. Tár, 1880. 426. 431. 443. 700. és 1881. 87. 88. Gindely, id. m. II. 93. 123.
320. Frankl, Pázmány, I. 446. 447. Acta Diaetalia, 323. 326. Az utóbbi helyen közölt okirat a címzen tévedésből július 6-áról van keltezve.
321. Frankl, Pázmány, I. 463. Acta Diaetalia, 332. 337. 421. Sepsi Laczkó Mikónál, III. 201. Zsilinszky, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, II. 165. Nagy Gyula, Adalékok. Tört. Tár, 1880 427. 433. 439. 700. 701. 702. 704. és 1881. 89. 90. 92. 96. Kovachich, Supplementa ad Vestigia Comitiorum. III. 380.

III. FEJEZET.

Bethlen Gábor első támadása.

Bethlen és a cseh forradalom kitörésének híre. Készületei a helyzet kizsákmányolására. A nagyszombati szerződés. A károlyi értekezlet. Bethlen fejedelmi címének elismerése. Esterházy Miklós és Bethlen Gábor. Bethlen tanácsai a cseh lázadás lecsillapítása ügyében. Kamuti Farkas portai követsége. A moldvai zavarok. A jenei ügy. Molard Konstantinápolyban. Borsos Tamás kapitánya. Mikó Ferencz küldetése. Bethlen találkozása a temesvári pasával. Érintkezése a cseh felkelőkkel. Puhatólózásai a magyar rendeknél. A felkelés jelszavai. A Querela Hungariae. Pázmány felelete. Bethlen elindulása. Rákóczy elfoglalja Kassát. Bethlen diadalutja. Pfalzi Frigyes cseh király. A kassai gyűlés. Bethlen Magyar ország és Erdély fejedelme. Hajsza a katolikus papok ellen. A nyugati részek meghódítása. Forgách felkelést hirdet Bethlen ellen. Bethlen Pozsonynak tart. Buquoy és Dampierre. Bethlen Nagy-Szombat alatt. Pozsony elfoglalása. Thurzó egyezsége lép Bethlennel. A koronaörök.

Rhédey csapatai Thurn táborában. Dampierre és Buquoy visszavonulása. Az ulrichskircheni csata. Thurn, Hohenlohe és Bethlen pozsonyi tanácskozása. Az egyesült csapatok támadása. A pozsonyi országgyűlés. A szent korona átadása. A csehek átkelése a Dunán. Bécs ostroma. Bethlen Ebersdorfban. A magyar sereg Bécs alatt. Homonnay betörése Erdélybe. Kudarcza. Bethlen Sopronban. A dunántúli harctér. Esterházy Miklós. Az 1619-iki hadjárat eredménye. Az országgyűlés vallási czikkei. Bethlen királyjelölt. Követei Frigyes cseh királynál. Thurn és Hohenlohe Pozsonyban. A magyar és cseh rendek szövetsége. Bethlen terve Magyarország helyzetéről a birodalomban. A protestáns fejedelmek nürnbergi gyűlése. Ausztria tiltakozása. A magyar király követe a portán. Liphay Imre küldetése. A palánkok ügye. A porta semleges magatartása. Nádasdy Tamás és Forgách békeajánlatai. Ferdinánd biztosai Pozsonyban. Készületek a királyválasztásra és koronázásra. Ferdinánd előterjesztései. A rendek válasza. Az ellenzék sürgeti a királyválasztást. Fegyverszünet. A császár ügyének jobbrafordulása. A würzburgi gyűlés. Buquoy diadalai. A liga hadserege. Bethlen mint békeközvetítő. Bethlen diplomata viselkedése az udvarral szemben. Bethlen és a rendek követei Prágában Rupert herceg keresztelőjén.

Thurzó Imre. Szilázia és a két Lausitz hozzájárulása a pozsonyi szerződéshez. Magyar hadak a szövetségesek szolgálatában. A szövetkező felek közös követsége a portán. A török támogatására. A váci kérdés. Az erdélyi fejedelemség feldarabolásának terve. Illyei János és társai portai követsége. Bethlen Vácot odaigéri a töröknek. A magyar követek a szultánnál

Midőn Bethlen Gábor meghallotta a cseh forradalom kitörését, rögtön átérezte az esemény nagy jelentőségét. „Az úristen az övéire mindenkor gondot szokott viselni. Nem is hihetem el magamban, hogy könnyen az csehek leszálljanak, mert az Siska támadásnál ez százszorta nagyobb dolog” – így nyilatkozott. Régóta várta az alkalmat, hogy megtorolhassa az udvar okatlan fenhéjázását, nyílt és leplezett támadásait. Régóta szerette volna terjeszteni hatalmát s megtörni a katolikusok megújuló erejét. De bármily kedvezőnek találta a perczet régi vágyai teljesítésére, semmit sem akart elhamarkodni. Nyugodt maradt, várt, figyelt és csendesen dolgozott. Az emberek azt hitték, hogy „elaluszsa dolgait”. Pedig csak „ilyen nagy dolognak derekas fundamentomot akart vetni, olyant, melylyel az egész magyar nemzet élhessen minden szükségnek idején bátorsággal.”¹

Először is rendezni akarta ügyeit jóbaráttal és ellenféllel. A második nagyszombati szerződés okiratai még nem voltak kicserélve; hiányzott a magyar országgyűlés megerősítése; az értekezlet, mely mind a két szerződés értelmében a határkérdések és vitás magánügyek rendezésére lett volna hivatva, egyre halasztódott, noha a második szerződés 1617 szeptember 21-ére tűzte ki megtartását; Bethlen fejedelmi címét a magyar király még nem ismerte el. Bethlen követeket akart küldeni az 1618-iki országgyűlésre a szerződés megerősítése végett, de Pázmány meghiusította szándékát. Azt mondta, hogy zavart okozna, ha az erdélyi követ az országgyűlésen ülést és szavazatot kívánna. Továbbá korai volna az országgyűlés megerősítése, mert a béke az okiratok kicserélése s a károlyi értekezlet megtartása előtt nem nevezhető véglegesnek. Pázmány végül majdnem nyíltan megvallotta Bethlennek, hogy követének pozsonyi utját Ferdinánd megválasztása előtt veszedelmesnek tartja. Hiába czáfolta meg Péchy Simon az érsek okait, a követküldés elmaradt. Bethlen, kifejezve sajnálatát a történetken, nem mulasztotta el megjegyezni, hogy mindamellet alázatos és odaadó igyekezete ő felsége szolgálatában a napnál fényesebben fog tündökölni.²

Bármily béketűrőnek látszott Bethlen, az udvar nem merte türelmét tovább is próbára tenni. 1618 végén Esterházy Miklóst bizta meg a károlyi alkudozás vezetésével. Bethlen is kinevezte biztosait s 1619 március 26-án a károlyi értekezlet befejezte tárgyalásait a vitás kérdésekről. Április 11-én Ferdinánd megadta Bethlennek a fejedelmi címet s noha a királyi levél formája ellen kifogása volt a fejedelemnek, meg volt elégedve az eredménnyel, melyet okos türelmének köszönhetett.³

Esterházy hevesen gyűlölte az erdélyi fejedelmet. Károlyban állítólag azt mondta, hogy „ám egy kis mézes madzagot vonánk által Bethlen Gábor száján, de bizony nem viszi messzire.” Bizonyos, hogy Bethlen hallott valamit Esterházy csipős szavairól, de egyelőre titkolta neheztelését.⁴ Minden áron Ferdinánd hű emberének akart feltűnni. 1619 február 28-án találkozott Dóczy Andrással Nagy-Károlyban. Az új kassai generális folyvást érintkezett Bethlennel, izent s irt neki. Bethlen szívesen válaszolt s maga kérte a generálist, hogy küldje be hozzá Károlyi Mihályt a titkos ajánlatok átvételére.

A fejedelem örömet mutatott a császár győzelmeinek hallatára. „Legyen áldott az uristennek nagy neve érette és ő felsége ilyen több nagy kegyelmes gondviselését tartsa meg ő felségén, tiszta szüből kívánom.”

Ép ily tiszta szívvvel adott tanácsokat a lázadás lecsillapítása céljából. Úgy látszott, mintha közvetítőnek akart volna fellépni, hadi segítséget is ajánlott, jutalmakat kötött ki magának. Az udvar azt a nagy hibát követte el, hogy Bethlent nem fogta szaván. Dóczy Ferdinánd király és Lipót főherceg nevében 1619 augusztus elején azt írta Bethlennek, hogy a király nem felejtkezik el ajánlatáról, de most nincs szüksége az erdélyi segítségre. E félig gyanakvó, de mégis inkább büszke visszautasítás nem sértette Bethlent. Az ő célja el volt érve. Az udvart biztosságba ringatta, Dóczy András és Forgách nádor erősen meg voltak győződve arról, hogy Bethlen Ferdinánd szolgálatában keresi előmenetelét.⁵

Ennek a meggyőződésnek Bethlen többféle hasznát vette. Bátran küldözthette követeit mindenfelé, hadi készületeinek ártatlan szint adhatott s a császárral való barátságát a portán is értékesíthette.

Említettük már, hogy 1618 elején a porta nem volt megelégedve Bethlennel. A fejedelem többet kért, mint adott, szolgálatainak értéke könnyű volt kérelmeinek súlyához képest. Kamuti Farkas, az 1618 május 14-én Konstantinápolyba érkezett erdélyi főkövet, újra csak athnamét kért az adó elengedéséről s a Jenőre vonatkozó követelés elhagyásáról. Kamuti alig volt egy hónapig a török fővárosban, midőn az Oláhországból érkezett hírek igen megijesztették.

A Sándor vajda ellen föllázadt bojárak Erdélybe menekülve arra unszolták Bethlen Gábort, hogy adjon nekik segítséget a kapzsi görögöket pártoló zsarnok ellen. Bethlen méltányosnak találta a kérelmet, talán nyereségesnek is gondolta a vállalatot s politikai hasznot várt a vajda változásától. Június elején Jancsó Pál és Török István vezérlete alatt körülbelül hétszáz hajdu és székely oly váratlanul jelent meg Tergovistben, hogy Sándornak alig volt ideje a menekülésre. A törökök nem igen sajnálták Sándort, de elűzésének módját sem helyeselték. Bethlen határozottan tagadta, hogy része volt a vajda elűzésében. A kajmakám a Duna felé küldötte Dauth pasát, valószínűleg annak a kikutatására, hogy valóban ártatlan-e Bethlen s hogy mi volt a célja az oláh forradalomnak? Dauth és a mellé küldött Szkender arra az eredményre jutottak, hogy a változásnak nincs nagy politikai jelentősége; a szultán tekintélyén esett sérelmet pedig két bojárnak felnyársolásával torolták meg. Az új vajda, Mogila Gábor, Bethlen hívének ígérkezett.⁶

Ez a felhő tehát vihar nélkül vonult el. De Kamuti utjai mégis tövissel voltak borítva. Várták a portán, hogy „most meghozza Jenőt”, de a helyett még néhány évi adó elengedését is kérte. Az adót már meg is ígérte volna a főkövet, ha látja, hogy Jenőt megválthatja rajta. Kért is arról levelet, hogy mikor kezdje el Bethlen az adófizetést, de erre az volt a válasz: „nincs

szüksége az hatalmas császárnak az ti pénzetekre, semmi az hatalmas császárnak az az pénz, ha Jenőt meg nem adjátok, el lehet az hatalmas császár az ti pénzetek nélkül.”

Kamuti körülbelül ily válaszszal indult ki Konstantinápolyból 1618 augusztus 10-én. Igaz, hogy Kamuti hirtelenkedő, büszke s összeférhetetlen ember volt, de a sokkal eszesebb Borsos Tamás, a portán maradt kapitánya sem ért el nagyobb eredményt. Fejedelmi jelöltek emlegetésével is ijesztgették, különösen Báthory Andrásra célzólgattak, de e fenyegetésnek kevés volt a jelentősége.⁷

Már Kamutinak is az volt egyik főerőssége a pasák követelései ellen, hogy Jenőért „az német kész felbontani az hatalmas császárral az frigyét”. Starczer, Mátyás portai agense, nem akarta gyöngíteni ez oknak hatását, sőt Borsossal egyetértve, tőle telhetően fáradozott Jenő megmentésén.⁸ Midőn 1618 december 23-án Molard Lajos, a német császár főkövete, Konstantinápolyba érkezett, Borsos újabb segítséget nyert a Jenő védelmére megindított munkában.⁹ Molard utasítása szerint Lippát s a hozzá tartozó várakat visszakérte a szultántól.¹⁰ Ez a követelés ép kapóra jött Borsosnak. Szkender pasa azt mondotta neki: „urad tanította Mátyás császárt, s azt írta neki, hogy én soha Jenőt különben meg nem tarthatom, hanem felséged – úgymond – ne hagyja könnyen Lippát, hanem kérje erősen, és ha ugyan azt vissza nem adják is, akár csak azzal tarthassuk meg Jenőt.” A pasák úgy tüntették fel a dolgot, mintha semmit se érne a német császárnak Bethlen mellett való törekedése. Pedig mégis könnyebben forgathatták volna ki az erdélyi követet, ha a német is aknáta s Bethlen ellen. Szkender már pecsétes adóslevelet ígért Bethlennek harminc ezer tallérról, ha Jenőt megadja.¹¹ Borsos még a cseh forradalom kitörése után is annyira veszedelmesnek látta a helyzetet, hogy szükségesnek tartotta a sokat unszolt várnak odaigérését. „A mi kegyelmes urunk” – írja a kapitánya 1618 november 6-án – „igen felette kedves ember most itt az portán, de azért én látom, hogy bizony csak Jenőig áll, ha valahogy ő nagysága azzal kedvet kereshet, bezzeg én is mondom, hogy ő nagysága mindenik oldalán bátran alhatik ismét az felől.”¹² De Bethlen tudta, hogy a török még nem mondotta ki az utolsó szót.

Midőn Mikó Ferencz 1619 július 5-én a portára érkezett, Jenő átadása másodrangú kérdéssé lett. Mikó azzal volt megbizva, hogy a szultán engedelmét, katonai s pénzbeli segítségét kérje Bethlen hadi vállalatára. Mikó épen egy hónapig volt a portán. Halasztó választ kapott. A nagyvezér Deák Mehemet temesvári pasát bizta meg Bethlen kérelmének elintézésével. A pasa megbizása, a saját szavai szerint, így hangzott: „én elmegyek tömösvári tisztembe, és ott valahol szemben lévén az erdélyi fejedelemmel, minden dolognak jól végére menjek, egyetértsek az erdélyi fejedelemmel, és meg Jenő miatt is az megkötött frigynek felbontása iránt semmiképpen okot ne adjunk; mindenben onnét kell okot várni hogy adjanak – ha miben módunk vagyon – az erdélyi fejedelemmel, el se mulassuk, ne is hirtelenkedjünk.” A Mikótól kért ötvenezer aranyra nézve is az volt a válasz, hogy „ezt Mehemet basa az fejére vötte, hogy ha kivántatik, hogy meg kell lenni az pénznek,” . . . megküldik.

Bethlen ugyan nem találkozott Mehemet pasával, de Mikó jelentéséből azt a reményt merítette, hogy a porta az események kedvező fordulataival mind tevékenyebben fogja támogatni.¹³

A fejedelem ekkor általában nagy reményekkel volt eltelve. A Prágából visszaérkezett Markó vajda nagyon jó híreket hozott. Bethlen nem igen bánta, hogy nem sikerült Markónak az oláh vagy moldvai vajdaságot megszereznie. Így is kitűnő szolgálatokat tett neki az ügyes vajda a portán. 1619 márcziusban Markó megunt a konstantinápolyi tartózkodást s Erdélybe szökött. Bethlen 1619 nyarán Prágába küldötte, mivel a csehek júliusig már két levelet irtak Erdélybe „28 pecsét alatt”, melyekben igen kívánván Bethlennek „velek való conjunctióját, szép dolgokkal ígérték, offerálták magokat.” Markó július 29-én indulva ki Prágából, augusztus 14-én Bethlenhez érkezett a cseh igazgatók üzenetét hozva. A csehek megígérték, hogy Bethlen hire nélkül semmit sem tesznek s reményt adtak neki a cseh koronára.¹⁴

Hasonlóképp biztatták a fejedelmet a magyar rendek. Bethlen élénk figyelemmel kísérte az 1619-iki országgyűlés tárgyalásait. Ezekből vette észre, hogy Magyarország érett a forradalomra. Az ifjú Rákóczy György biztatásai is megerősítették e hitében. Rákóczy magával ragadott más főurakat is, különösen Széchy Györgyöt s Thurzó Imrét. Zmeskal Jeromos, a kit a kamara az adóhátralékok dolgában erősen zaklatott, izgatott az országban s Bethlennel tudatta a főurak s vármegyék izeneteit. A kálvinista prédikátorok szenvedélyes szónoklatai háborút hirdettek s különösen Alvinczi Péternek, a nagy befolyású kassai prédikátornak felszólítása élénk hatással volt Bethlen elhatározásaira.

E körülményeket s izeneteket Markó vajda és Mikó Ferencz jelentéseivel együtt már számba vette Bethlen, midőn közvetlenül kiindulása előtt ezeket írta Rákóczy Györgynek: „Meggyőzött sokképen nemzetemhez való igaz affectusom, az nagy istennek igaz tiszteletéhez való nagy érzelmem és magamban elvégeztem, hogy az isten tisztessége mellett nemzetünknek szabadságáért kitámadjak.”¹⁵

Isten tisztessége s a nemzet szabadsága, ezek voltak a felkelés jelszavai. Nem sokkal Bethlen elindulása után egy röpirat jelent meg, mely bőven kifejtette, hogy minő sérelmeket szenvedett a nemzet egyház és politikai szabadságaiban. Az Alvinczinek tulajdonított Querela Hungariae a csehek Apológiájának példájára bizonyítani akarta a fegyveres támadás jogosságát Ferdinánd kormánya ellen.

Foglalkoznunk kell e röpirat eszméivel, mert bármit gondoljunk róluk, nem szabad elfelejtenünk, hogy azoknak ereje és hatása nélkül a személyes okok nem lettek volna elégségesek a makacs küzdelem megindítására s folytatására. A Querela alapgondolata az, hogy II. Mátyás egész uralkodása alatt s Ferdinánd kormányzásának kezdetén a bécsi béke megsemmisítésére törtek. A bizonyítás szenvedélyesen vádaskodó s igazságtalanul gyanúsító, de mégis tényeken alapul. Nem volt-e elégséges csak említeni is Forgách és Homonnay támadását Erdély ellen? S Homonnay országbiróvá lett, Dóczy András pedig kassai generálissá, Esterházy Miklós, Lónyai András az udvar kegyeiben részesültek. Huszt, Kővár és Ecsed árulói jutalmakat kaptak. Igaza volt a Querelának abban, hogy Mátyás nem tisztelte a nádor s a magyar tanács törvényes hatáskörét. De nem a legszerencsésebb példát választotta, midőn az 1615-iki bécsi békével bizonyítja a vádat. Azt akarja mondani, hogy Thurzó távolléte volt az oka a hatvan falu átengedésének, s hogy az udvar jutalmul adta a magyar falukat azokért a szabadságokért, melyeket a béke a katolikus vallásnak biztosított a török birodalomban. Ily formában a vád nem volt alapos. Pázmány jól jegyzi meg czáfolatában, hogy a falvak átengedéseért Thurzó nádort s azokat a biztosokat illeti a felelősség, a kik nem vették észre a török hamisítást a zsitvatoroki béke példányaiban. Különbözik nem is áll, hogy a bécsi béke egyszerűen átengedte a magyar falukat, noha Khlesl és társai ebben a tekintetben is jobban védelmezhetők volna a keresztény érdekeket, ha figyelmüket nem foglalja el az a pont, melyet az udvar a béke nagy vívmányának tekintett. A palánkok elrontását értjük, vagyis azt a nagy államcsinyt, melyet Khlesl először is a hajdúvárosok s általában az összes magyar hadi erő ellen tervezett.

E ponthoz érve, a Querela szerzőjének ékesszólása erősebb és méltóságosabb, mint más helyeken. A tiszántúli hajdúkat – úgymond – Rudolf császár és a szultán közös megegyezéssel telepítették le. A hajdúk pusztai területeket szállottak meg, szorgalmukkal a farkasok és medvék tanyáját jól megművelt s bőven termő vidékké alakították át. Isten segítségével szépen gyarapodtak s ha a haza védelme kívánja, jól gyakorlott s számos sereget küldenek a csataterre. Minden józan eszű embernek óhajtania kell boldogulásukat. Annál is inkább, mert vad szokásaikból kivetkőztek és sokkal emberségesebbek, mint az ország belsejének lakói. Vendégszerető, törvénytisztelő s békés életűek. És e békében s háboruban egyaránt hasznos polgárokat a kormány ki akarta irtani.

A Querela vádjaiból is látszik, hogy minő mély elkeseredést okozott Khlesl céltalan ravaszkodása. Pázmány czáfoló iratának egyszerű tagadása keveset nyomott, már csak azért

is, mert mindenki tudta, hogy Molard Lajos Konstantinápolyban még most is a Khlesl nyomait tapossa.

Nem ily szerencsés a Querela az 1618-iki országgyűlés ellen szórt vádjában. Pázmány sikerrel védelmezte Ferdinánd választásának törvényességét. De ellenfelét e kérdésben az a körülmény támogatta, hogy a kormány megkísérelte 1618-ban a királyválasztás szabadságának eltörlését.

A röpirat vádjai a vallásszabadság tárgyában viszhangot keltettek a protestánsok körében. Hiában jegyzi meg Pázmány, hogy a katolikusok nem a támadó, hanem csak a védő helyzetében vannak ellenfeleikkel szemben. Semmi sem ingathatta meg a protestánsoknak azt a meggyőződését, hogy a hivatalok betöltésének, a templomok elfoglalásának, a protestáns lelkészek jövedelmének s a jezsuiták birtokszerző jogának kérdéseiben a bécsi béke meg van sértve.

Refrainszerű ismétléssel fordul elő a Querelában az a vád, hogy minden bajnak a papság az oka. Bármily erőszakos itt a röpirat okoskodása, ki tagadhatta, hogy Khlesl bukása óta az esztergomi érseknek volt a legnagyobb befolyása a magyar ügyek vezetésére?

Igaza volt Pázmánynak abban, hogy a röpiratban felsorolt vádak legnagyobb részéért nem Ferdinándot illette a felelősség. De vajjon rendszerváltoztatásnak volt-e jele az 1619-iki országgyűlés? És vajjon ok nélkül féltek-e a protestánsok Ferdinándtól?¹⁶

Midőn Pázmány a Querela Hungariae szerzőjének válaszolt, már javában folyt a küzdelem a csatatereken. Bethlen Debreczen felé tartott, midőn megtudta, hogy Rákóczy György elfoglalta Kassát. Ez volt egyelőre a hadi cél, a fölkelés sikere a város gyors elfoglalásán fordult meg. „Ne lenne ott akadályunk, mivel az felföld az egy városra néz teljességgel,” írja Bethlen Széchynek Kassára czélozva.¹⁷ A fejedelemé volt az irányadó gondolat, de a végrehajtás Rákóczy Györgyre volt bízva. Rákóczy ép oly titokban készülődött, mint Bethlen. Augusztus vége felé alkudozott a hajdúkkal. „Sokat fáradoza, vigyáza és nyargala” köztük. Más hadat is fogadott; „de Patakon nem mennek bé, hanem hagyott helyben vagynak titkon”.¹⁸

E készülődésről Dóczy, a ki hajdan Szatmárból annyi kósza hirt tudott közölni az udvarral, csak nagyon későn értesült. Eléggé meg volt lepve, midőn Rákóczy György szeptember 3-án Kassa előtt termett. A főkapitány ellenállásra gondolt, de kevés volt a katonája. Szeretett volna a polgárookra támaszkodni, de azoknak protestáns többsége a gazdag és nyakas Reiner Menyhért példáját követve, cserben hagyta a főkapitányt és némi alkudozás után szeptember 5-én megnyitotta a város kapuját Rákóczy Györgynek. A gyűlölt főkapitány most ellenségei kezében volt. Rákóczy Patakra szállította, honnan Bethlen parancsából Fogarasba került. Itt raboskodott atisztesseges állapottal, noha vas volt lábain.” Néhány hónap múlva a halál kiszabadította börtönéből.¹⁹

Bethlen szeptember 17-én kelt át a Tiszán és Kassa felé sietett. Az ország keleti részének várai meghódoltak a fejedelemnek, kivéve Munkácsot, az Esterházy várát, melynek kapitánya, Farnosi János, csak a szent korona birtokosának akart engedelmeskedni.²⁰

Más csalódás is érte Bethlent könnyű diadalútjában. Kiindulása előtt számba vette, hogy Ferdinánd császárként választása nem bizonyos és hogy egy párt a cseh koronát neki ígérte. De az augusztus 28-iki frankfurti szavazás és Frigyesnek, a pfalzi választónak cseh királylyá választása augusztus 26-án meggyőzték reményeit. Választása szóba került ugyan Prágában, de egy szavazatot sem kapott. E hírek kellemetlenül hatottak rá, nem is tagadta, hogy „búsul rajtoka, hanem rögtön kijózanult az álmokból s a tényekkel számolva tovább haladt útján.”²¹

Először is azt akarta, hogy a rendek beleegyezése törvényesítse hódításait. Felső-Magyarország követeinek 1619 szeptember 21-iki kassai gyűlése kijelentette, hogy nyomorult és keserves állapotunkban . . . nagy bizalommal folyamodtunk a felséged kegyelmes patrocíniumjához és hivatuk s kívántuk ilyen ügyünkben segítségünkre jönni, nem különben

mint Jephthát régentén.” A gyűlés Bethlent „egyenlő szívből és szabad akaratból” az ország „fejévé, előttejárójává és főgondviselőjévé” választotta, végzéseit Bethlen mint Magyarország és Erdély fejedelme erősítette meg. Különös hatást tehetek a katolikusokra a végzések bevezetésének következő sorai: „Nem azért (hivtuk a fejedelmet), hogy vagy a római, vagy más religiókat persequáljuk.” Pedig a fölkelés azon kezdődött, hogy Fáy Péter szeptember elsején fölverte Jászón „az eгри káptalanban levő papokat és minden jószágokban, a mit kaphatának, zsákmánt vetének.” Majtényi László püspök ötszáz forintnyi váltság lefizetésével szabadult meg a hajdúk kezéből, Nyári István Leleszt verte fel.

A szepesi káptalan is úgy járt, mint az eгри. De még komolyabb dolog történt Kassán. Rákóczy hajdúinak valamelyik kapitánya szeptember 6-án éjjel kegyetlenül felkonczolta Pongrácz István, a sziléziai Grodeczi Menyhért jezsuitákat s Kőrösi Márk, esztergomi kanonokot. A városi tanácsnak nem volt része a vérengzésben. Fölteszszük, hogy Rákóczy nem érezte haragját féktelen katonáival, de nem bizonyos, hogy a hajdúk az ő parancsából gyilkoltak.²²

Bethlen még nem volt Kassán, midőn Széchy György és Rhédey Ferencz körülbelül nyolczezernyi haddal a nyugati határ felé siettek a várak elfoglalására. Kevés vérontás és emberhalál nélkül hóditottak. A fizetetlen őrségek örültek az ellenségnek. Morgenthaler Fülöp, a gyarmati kapitány nem akart meghódolni, de katonái kiszolgáltatták az erdélyi csapatoknak. „Az ujjvári vitézlő rend négy főlegény követek által bizonyossá tették” Széchy, hogy bátran jöhet a vár alá. Elfogták Koháry Pétert, az udvarhoz hú kapitányt s átadták Bethlen vezérének a várral együtt. Fülel és Léva már előbb meghódoltak. Szeptember 20-án Széchy a bányavárosokat „az ország hűségére kötelezte”. Érsekujvár elfoglalása után hadának egy része a Csallóközre indult, „valami német gyalogra”, kik egy révet őriztek a Duna partján.²³

Bethlen hadi csele tehát tökéletesen sikerült. A meglepett udvar csak az utolsó perczen készülődött. Forgách ép Kassa elfoglalása napján hirdette ki a közfelkelést, Érsekujvárt választva gyülekező helyül. De a megyékre nagyobb hatással volt Bethlen szeptember 12-iki debreczeni körlevele, s még inkább hatott rájuk a fejedelem gyorsasága és növekedő ereje.²⁴

Bethlen nem sokáig időzött Kassán. Szeptember végén már Poprádon volt, innen Liptómegeyén át Nagy-Szombatnak tartott. Útjának célja Pozsony volt. Az ország fővárosának elfoglalásával támadásának sikerét akarta biztosítani. Azért vonult a Kárpátok mentében, hogy hódolatra kényszerítse az északi vármegyéket is és hogy közeledjék Morvaország határához, mert az ottani hadi események változásai szerint akarta igazítani útját.²⁵

Bethlen támadása döntő hatással volt a cseh háborúra. Buquoy Prága felé nyomult s úgy látszott, mintha a pfalzi választó nem érhetné el új királyságának fővárosát. Ekkor érkezett Buquoy táborába Bethlen támadásának hire. Dampierre nyolczezer emberrel Morvaországban harczolt a fölkelőkkel. Buquoy attól tartott, hogy a morvákkal egyesült magyarok megverhetnék Dampierret. Bécszet is féltette. Szeptember 19-én tehát elhagyta mirowitzi táborát és Ausztria felé vonult, keresve az egyesülést Dampierre hadával.²⁶

Dampierre szándékai nyugtalanították Bethlent. Hozzá érkezett hírek azt rebesgették, hogy Dampierre nem akar kimozdulni Morvaországból, honnan a határszéli vármegyéken „kapdoshatna.” Október harmadikán Liptó-Szent-Miklóson már arra gondolt a fejedelem, hogy egész erejével Dampierre ellen kell fordulnia, mert nem akarta, hogy Pozsonynak tartva, háta mögött érezze a császári hadak zaklatását. De mivel a morvaországi hírek nem voltak alaposak, Bethlen folytatta útját s október 9-én Nagy-Szombat elé érve, másnap Rhédey Ferenczet tizezer válogatott lovassal küldötte szövetségesei segítségére.²⁷

Most nyitva állt az út Pozsonyig. Bethlen jól ismerte a pozsonyi állapotokat. A protestáns polgárság biztos hírekkel látta el. Mint az egykorú katolikus vers írja a pozsonyiakról:

Mint hamis tanácsok, tanácsot tartátok,
Éjjel Bethlehemhez Kampert bocsátátok,
Hogy nagy hamarsággal júne, azt írátok.

Lipót főherceg, Ferdinánd helyettese, Bécsből három ágyút és már Magyarországon szolgált ezerkétszáz főnyi csapatot küldött Pozsony városának, várának s az ott őrzött koronának védelmére. A bécsi segítség október 13-án este érkezett Pozsonyba. Bethlen nem akarta bevárni, hogy az ellenség kipihenje és elsáncolja magát. Gyalog és lovas hajdúi a hűvös és sötét éjszakán megtámadták a nyugvó katonákat és sokat megöltek közülök. Tieffenbach Rudolf jelentése szerint csapatának egyharmada elveszett. Ő maga Bruck felé menekült, három ágyúját a Dunába sülyesztette, hogy ne jussanak az ellenség kezébe.²⁸

Október 14-én Pozsony városa meghódolt Bethlennek, aki most Forgách Pétertől, a székelyek kapitányától a nádorhoz üzenetet küldött, hogy csatlakozzék hozzá. A nádor Lipót főherceg tudtával már előbb is alkudozott Bethlennel. Remélte, hogy feltartóztatja Bethlent az alkudozással s időt enged az udvarnak az ellenállásra. De átpártolásának útját sem akarta elvágni. A koronaörökkel egyetértve nem bocsátotta be a várba Tieffenbach német katonáit. Legjobban szerette volna, ha „tiszte szerint békességet szerezhetne az nemes országnak.” E reményben meghajolt a győző előtt s a Bethlennel kötött egyezség értelmében október 20-án országgyűlést hirdetett Pozsonyba november 11-ére. Ezután Bethlen felszólította Révay Péter és Pálffy István koronaörököt, hogy csatlakozzanak hozzá es az országhoz. De a koronaörök esküjökre hivatkoztak és csak annyit ígértek meg, hogy híven eljárva tisztükben a következő országgyűlésig a koronát el nem távolítják.²⁹ „Eddig még csak elkezdettük a hadat az ellenséggel” – írja Bethlen e napokban Rákóczyknak – „ide elé vagyon az dereka.”

Október 12-ike körül érkezett Rhédey lovassága a morva felkelők neumühli táborába. Rhédey kijelentette, hogy Bethlen utasítása szerint alárendeli magát Thurn parancsainak. Rhédey lovassága sokat ártott Dampierrenek. A császári tábor magyar katonái az ellenséghez szökdöstek; Dampierre kémszemlére kiküldött három század lovasságát Rhédey csapatai lekaszabolták. Dampierre nem mert ellenállni Thurn és Rhédey egyesült seregeinek, október 20-án már elhagyta Morvaországot s nemsokára Buquoyval együtt Mistelbachon át Bécs felé vonult vissza. Október 23-án a Hohenlohetől vezetett cseh felkelők egyesültek Thurnnal s másnap a két ellenséges tábor Ulrichskirchennél szemben állott egymással.³⁰

A császáriak száma vagy hatezerrel kevesebb volt, mint ellenfeleiké. Buquoy nem mert támadni, védelmezte magát s azon volt, hogy biztosítsa az átkelést a Duna jobb partjára. Bécsből egy mértföldnyire a hosszú híd előtt kezdődött a harc, mely három napig tartott. A szövetségesek az átkelés védelmére fölhányt sánczot vívták, azzal a szándékkal, hogy Buquoyt elvágják a hidtől. A szándék nem sikerült, de az átkelés mégis nagy áldozattal járt. Bethlen csak október 26-án, a „bécsi hidak előtt” való harc harmadik napján jelent meg szövetségesei táborában. Azt hitte, hogy még jókor érkezik a „derekas” viadalra, de miután Buquoy már a jobb parton volt s leromboltatta a híd balparti részét, a szövetségesek nem követhették, hanem a további teendőkről gondolkoztak.³¹

Thurn, Hohenlohe s Bethlen Pozsonyban tanácskoztak a hadi tervről. A szövetségesek vezérei a cseh hadsereget a balparton akarták marasztani Buquoy visszatérésének megakadályozására. De Bethlen azt akarta, hogy az egész hadsereg keljen át a Dunán s egyesült erővel támadja meg Buquoyt. Ez a terv győzött. Nemsokára megkezdődött az átkelés Pozsonynál, de „nem lévén hidunk, igen késedelmes a hajókon való költözés,” mint Bethlen írja. Először Rhédey lovasai keltek át s az útjokat álló hainburgi várkapitány kis csapatát szétverték. Midőn Buquoy és Dampierre meghallották a történeteket, néhány ezer gyaloggal és vagy hatszáz lovassal elindultak, hogy fölverjék a magyar tábor. A vitéz Török István hadát

visszaszorították Köpcsényig, de a falvakban elszállásolt csapatok makacs, kilencz óráig tartó küzdelemben ellenkeztek a császáriakkal. Buquoy és Dampierre kénytelenek voltak „igen nagy kárvallással visszavonulni”. Magyar részről is elveszett vagy ötszáz ember; Bethlen nagyon meg volt elégedve kopjás lovassága vitézségével.³²

A harczmezőről a tanácssteremre fordúlt figyelme. Népesnek s tekintélyesnek óhajtott a pozsonyi országgyűlést, egyenlő rangúnak a királyoktól hirdetett országgyűlésekkel. Még messzebb terjedtek vágyai. Nem két megyei követet akart választani, „hanem ha lehet tizet-tizet”, mert a Mohács előtti gyűlések emlékét szerette volna megújítani. Bethlen a nádor meghívójának a maga nevében irt felszólításokkal nagyobb súlyt adott. A vármegyék és főurak nagy része rögtön engedelmeskedett az intésnek. A többség készséggel engedett, mások a hatalomhoz simultak. Legtovább késtek a dunántúliak, akik inkább féltek az ellenség erejétől, mint Bethlen fegyvereitől. Végre ők is megjelentek; az összes magyar vármegyék közül csak Győr, Mosony és Veszprém nem küldöttek követeket. A főurak közül kevesen maradtak el. De a főpapok hiányoztak, közülök csak a csanádi püspök és két kanonok jelent meg.³³

A távolmaradók érzelmeit Pázmány fejezte ki a nádorhoz intézett levelében. Tagadta, hogy a nádornak joga volna országgyűlés hirdetésére.

Forgách meghívójában az 1618: 56. törvénycikkre hivatkozott. Pázmány azt állítja, hogy e cikk csak tanácskozó, de nem törvényhozó gyűlés hirdetésére hatalmazza fel a nádort.

Hivatkozik arra, hogy a legutolsó országgyűlést a nádor csak a távollevő király megbízó levele alapján nyithatta meg. Törvénytelen a gyűlés – mondja továbbá Pázmány – mert a király eltiltotta. Már pedig Ferdinánd törvényesen választott királya az országnak. „Magam felől” – így kiált fel az érsek – „resolute irom kegyelmednek, hogy valamig Ferdinánd király él, soha mást nem uralok.”³⁴

Nem így gondolkozott a pozsonyi országgyűlés többsége. November 18-án nyitotta meg a nádor a tanácskozásokat és a rendek rögtön azon voltak, hogy megszerezzék a pozsonyi várat és a koronát. Révay és Pálffy nem akarták a várba bocsátani az „ország” őrségét. Esküjökre hivatkoztak; a rendek azt felelték, hogy a koronaörök Mátyásnak esküdtek hűséget s különben is szolgálai az országnak, mely tetszése szerint parancsolhat nekik. Révay és Pálffy nem akartak dacolni Bethlen seregeivel, csak bizonyosságlevelet kértek a rendektől arról, hogy híven jártak el tisztükben. November 22-én az ország biztosai Monaki Miklóst és Mérey Gáspárt 200 gyalog élén a várba kísérték a szent korona őrzetére.³⁵

S így a korona Bethlen katonáinak hatalmában volt. E kezdet jellemzi az országgyűlés hangulatát. Bethlen most azon volt, hogy a korona megszerzését döntő hadi ténnyel ünnepelje. „Ha Isten adja, Bécs is rövid nap az én kezemben lészen”, – írja Bethlen november elején Szkendernek.³⁶ November 21-ikén kezdődött a cseh hadak átkelése a jobb partra. Három nap mulva Bethlen is követte szövetségeseit; Buquoy Bécsbe zárkozott a több mint harminc ezer főnyi ellenség elől. Bethlen nemsokára elfoglalta Ebersdorfot, „ki szép erős vár és császári mulatóhely”. A felső- és alsó-ausztriai protestánsok is támogatták Bethlen hadimozdulatait, és azon voltak, hogy elzárják a vízi utat Bajorország felől. Bethlen hadai Bécs-Ujhelyig dúlták és égették a vidéket.

„Bécs alatt három nap és éjtszakán minden nap az hóstátokban (külváros) harczoltanak a magyar vitézek.” Nagy volt a zavar a mindenfelől körülzárt Bécsben. Hiányzott az élelem és segítségre alig volt remény. A fővárost, a hová Ferdinand hosszas távolléte után csak az imént tért vissza, a kiéheztetés veszélye fenyegette. Ekkor váratlan fordulat állott be. November 27-ikén ijesztő híreket kapott Bethlen Homonnay betöréséről.³⁷

Bethlen régi ellensége nem nyugodott. Midőn a fejedelem kiindult Erdélyből, szívére kötötte Rákóczynak, hogy mindenekelőtt Homonnayt „látogassa meg. Bizony tiszta szívből kívánám, ha az Úristen kegyelmed kezében ejtené, fizetne meg sok hamis cselekedetiről” – írta akkor Rákóczynak.³⁸

Ez a kívánság nem teljesült. Rákóczy szeptember 1-én meg akarta lepni Homonnayt Terebes táján, de a gyanakodó főúr már régóta vigyázott a „naponként áradó praktikákra” és még ideje korán Lengyelországba szökött.³⁹ Jó helyre fordult. Igaz, hogy prédára hagyta magyarországi jószágait s csak kővárait őrizte számára fizetett népe, de ekkortájt perrel várat szerzett Lengyelországban, melyet száznyolcvanezer forintnál többre becsült.⁴⁰

De nem csupán a maga erejében bízott. Jól tudta, hogy III. Zsigmond lengyel király támogatására is számíthat. A király sógora volt Ferdinándnak, továbbá politikai szempontból veszedelmesnek tartotta Bethlen hatalmának növekedését, mert attól tartott, hogy Bethlen segítségével a török a magyar határ felől is országába férhet. A lengyel főurak nem óhajtották a köztársaság fegyveres beavatkozását oly uralkodó javára, aki ellen alattvalói a rendi kiváltságok nevében küzdöttek.⁴¹ Zsigmond nem akart ellenkezni az ország nagyjaival. De a midőn Althan Adolf gróf Ferdinánd nevében engedelmet kért a királytól, hogy önkénteseket fogadhasson országában, Zsigmond megengedte a toborzást. Úgy gondolta, hogy az ily toborzás nem ellenkezik a köztársaság régi szokásaival, s örült, hogy ily módon minden költség nélkül használhat a császár, a lengyel politika és a katolikus vallás érdekeinek. Tovább is ment. Fontolóra vette, vajjon nem volna-e tanácsos, Bethlent egy Erdély ellen intézett támadással visszatérésre kényszeríteni? E célból Homonnay úgy látszik, Koniecpolsky Szaniszló lengyel generális közvetítésével érintkezett Gratiani Gáspárral, a bécsi udvar e bizalmas emberével, aki 1619-ben moldvai vajdává lett.⁴² Althan és Homonnay tagjai voltak annak a „Christiana Militia” nevű lovagrendnek, mely 1619. márcziusában alakult meg Bécsben. A lovagrend eredetét Gonzaga Károly herceg törekvéseiben kell keresnünk. A herceg nemzetközi hadsereget akart gyűjteni a kereszténység védelmére a török terjedő hatalma ellen. Ez a védelem volt a Bécsben alapított rend egyik célja. A kereszties hadjáratoknak az ellenreformáció hatása alatt megújult szellemét akarta terjeszteni a „Militia Christiana”. E szellemnek tehát része volt a lengyel földről Bethlen ellen megindított mozgalomban. Annál is inkább, mert Serbán Radul, a ki Gratianival együtt szötte a cseleket Erdélynek Bethlen távollétében való elfoglalása végett, szintén tagja volt az említett lovagrendnek.⁴³

A vajdák nem értek célzt, de Althan III. Zsigmond felhatalmazása alapján Ferdinánd zsoldjába fogadta a kozákokból és lengyelekből álló Liszowszki-sereget, a nemzetek e sőpredékét, mint Lubomirszki főkapitány mondotta, mely a moszkvai háborúban megszokta a gyilkolást s rablást s most a béke után tél idején ostora lett volna a lengyel szegénységnek.⁴⁴

Bethlenre annak idején kellemetlenül hatott a hír, hogy Homonnay elmenekült Lengyelországba. De nem hitte, hogy ebből komoly veszély származnék. Nem igen zavarta útjában a lengyel király békére intő levele s midőn a kassai gyűlésből Vinnai Kristófot Zsigmond udvarába küldötte azzal a kéréssel, hogy ne segítsen Homonnaynak, nem szép szavainak erejében bízott, hanem a lengyel viszonyok ismeretéből merítette azt a reményt, hogy az 1619. évben a köztársaság derekas hadi vállalatot nem indít ellene. A Homonnaytól fogadott hadaktól pedig nem félt. „Ha szintén valami hadat fogadhat is, de azzal országot nem vehet” – írja Rákóczynak, a ki, mint a kassai gyűlésen választott felsőmagyarországi kapitány, figyelemmel tartozott kísérni a kibujdosott főúr készülődéseit. Bethlen remélte, hogy Rákóczy a legnagyobb éberséggel fogja teljesíteni e kötelességét s ha idején értesül Homonnay közeledtéről, „valami szoros helyen” feltartóztatja hadát. De csalódott.

Homonnay a saját állítása szerint nagyobb sereget is fogadott volna, ha Althan a reá bízott harmincezer tallért el nem pazarolja. De így is majdnem nyolcezer főnyi csapattal jelent meg november 21-én Zemplén-megyében, meglepve Rákóczyt. A fiatal generális vagy háromezer emberrel indult Homonnay ellen s megütközött vele Homonna körül. A magyar csapat nagy önbizalommal fogadta el a harcztot, de szemben állva a számosabb ellenséggel: „szivők és bátorságok mindjára megglankada”. Csak az előljáró hajdúk harczoltak vitézül, de a sereg dereka cserbe hagyta az előljárókat. Vagy hatszáz magyar maradt a csatatéren.

Homonnay diadalmas kozákjai Abaújba törtek és pusztítva, rabolva benyargalták a vármegyét.

Homonnay november 30-án széplaki táborából feladásra szólította Kassa városát, de midőn nem boldogult, Eperjes felé indult. Az eperjesi polgárok sem hallgattak szavára. Általában igen kevesen csatlakoztak Homonnayhoz; a ruthén jobbágyokban, a kik katonáival egyesülve, bosszút akartak állani a magyar urakon, nem nagy támaszát lelte hatalmának. Mindenfelől gyülekeztek a hadak Ferdinánd hive ellen. Midőn Homonnay Szebent meg akarta lepni, Abaffy Miklós, a tokaji kapitány a sárosmegyei hadakkal, az eperjesi és szebeni polgárok segítségével hat óráig tartó ütközetben visszaverte a lengyel-kozák támadókat. A vereség kedvét szegte a rabló csapatnak, s midőn Homonnay a zsoldot sem bírta fizetni, serege lassanként haza rándult.⁴⁵

Bethlen a homonnai vereség hírére elhatározta, hogy ott hagyja Bécset. Szertelenül nagyította a hír Homonnay seregének számát. A szövetséges hadsereg nem volt ellátva az ostromhoz szükséges ágyúkkal, már pedig a hosszú ideig tartó körülrészes erősen megviselte volna a mostoha időjárástól úgy is elcsigázott csapatokat. S ki tudja, hogy mi történik ezalatt a keleten? Bethlen eddig nagy optimizmussal fogadta a Homonnayról szóló híreket, most meg a nagyító hírek hatása alatt sötétnek látta a helyzetet. Attól félt, hogy a lengyel csapatok elvágják útját Erdély felé, s ha Gratiani cselszövényére gondolt, még ennél is rosszabbtól tartott.⁴⁶

Visszafordult tehát Sopron felé. A soproni polgárok november 30-án meghódoltak a fejedelemnek. Bethlen december 2-án érkezett Pozsonyba, de Sopron külvárosába elszállásoltatta Bucsi Benedeket tizenkétszáz emberrel. Ez őrségnek fele Bográdi János vezérlete alatt december közepén elfoglalta Kőszeget. A dunántúli részek a Muráig nem bírtak jelentékeny ellenállást kifejteni, a mi könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a Kanizsa elleni véghadak 1616 óta „zsoldul egy kispénzt sem kaptak”. Esterházy Miklós volt e környéken az ellenállás lelke. Lánzséri várába zárkózva tiltakozott Bethlen uralkodói tényei ellen, az országot és az udvart a fegyveres védelemre izgatva. Bethlen pártja nem ok nélkül gyűlölte az eszes, erélyes és gyorsan emelkedő főurat. A pozsonyi alispán fia, ki mint fiatal ember, a hatalmas Mágócsi Ferencz zászlaja alatt szolgált, előljárójának özvegyét vette nőül. Azért nevezte őt Thurzó Imre „tegnap gyúrt úrnak, mert először is asszonyának, kit szolgált, kegyelméből a nagyságos címet nyerte”. S azután mennyire kitüntette az udvar. Királyi tanácsossá lett, majd királyi udvarmesterré, két megye főispánjává nevezték ki, végre bányavidéki főkapitánynyá. Mind ezt fecsegő nyelvének s a római katolikus ügy iránt mutatott buzgalmának köszönheti, írja Thurzó. Esterházy nyelve ugyanis érzékenyen sértette Thurzót. Levelében, melyet november 22-én olvastak fel az országgyűlésen, Thurzó, Rákóczy és Nádasdy Pál ifjúságára célozva azt mondotta, hogy három gyermek igazgatja Bethlen alatt az országot.

Körülbelül azt mondotta Esterházy e levélben, a mit a környezetében keletkezett egykorú vers így fejezett ki:

Az egy préda lén csak támadások oka,
Gyermekekre szálla országunknak gondja,
Kiknek teli kupa, erős bor tanácsa,
Majd fejeken telik nyomorúltak átka.

De Esterházy nem csupán szidalmakkal illette ellenfeleit. A magyar nemzethez intézett kiáltványában s Thurzóhoz irt levelében politikáját fejtegeti. Figyelmezteti a nemzetet a támadás törvénytelenységére; Bethlentől félti a nemesi szabadságot s attól tart, hogy az országot a bukás örvényébe sodorják azok, a kik el akarnak szakadni Ferdinándtól. „Vagy bennhagyja az török az erdéli fejedelemségben” – írja Thurzónak – „az kit választandó kegyelmetek, avagy nem; ha benne hagyja, rabjai leszünk és csak addig maradunk benne, még

ő akarja; ha nem, koronástól és országotól az némettől subjugáltatunk megoszolva . . . Két tar között az hajsnak utolsó vége leszén.”

Esterházy intései s aggodalmai nem törhették meg Bethlen hatalmát. Deczember második felében hiában próbálta a Ferdinándtól küldött Dampierre Sopront visszahódítani. Az év vége fele nevezte ki Bethlen Sennyey Gáspárt a dunántúli részek kapitányává. Hatalma itt meg volt alapítva, valamint Felső-Magyarországban is, mert midőn a Homonnay elűzésére küldött Széchy György deczember 20-án Abaújba érkezett, már nem volt előtte ellenség.⁴⁷

Bethlen tehát meglelégedéssel tekinthetett vissza 1619-iki hadjáratának eredményeire, de a siker állandósítása a rendek hangulatától s a külügyi helyzettől függött. „E mulandó és pillanatnyi élet összes javai közt semmi sem lehet nagyobb és becsesebb, mint az isten iránt való kegyességből származó érzés, melyet a keresztények vallásnak neveznek” – e szavakat írta a protestáns többség az országgyűlés törvénykönyvébe. De nevezetes az, hogy a többség a dicsőített érzést nem oly felekezeti egyoldalúsággal értelmezte, mint a minő várható volt a fölkelés kezdetén történt események után. Akkor a krónikás szavai szerint „a püspökök, papok és egyéb szerzetesek ki Bécsbe, ki Györré, és ahol ki bátorságosb helyt találhat vala magának, oda szaladozának.” Bethlen nem szívesen látta a papság távol maradását; bizonyos határig óhajtotta a vallásos ellentétek kiegyenlítését. Mérsékelt szellemének befolyását észrevehetjük az országgyűlés vallásügyi czikkein.

Alvinczi Péter a deczember 23-iki ülésen előadta a kálvinista „ekléziák tanítóinak” kívánságait. A tizenkét pontból álló előterjesztésnek csak kisebb része ment át az országgyűlés törvénykönyvébe. A rendek bizonyára méltányolták Alvinczi kívánságait, de nem akarták a törvényhozó tisztét összetéveszteni a felekezeti előljáróival. Az előterjesztésnek csak azt a részét vették tekintetbe, melyben általánosabb szempontból van tárgyalva a vallásszabadság ügye. Ezt a szabadságot a rendek minden kétértelműséget kizárva biztosították az ágostai evangélikusok, a kálvinisták s a római katolikusok számára s Alvinczi indítványára „a confederatus cseh, morvai és sziléziai uraink dicséretes példájok szerint” a törvény végrehajtására ügyelő defensorok választását határozták el. Csakhogy Alvinczi a „helvétiai confession lévő urak közül” akarta választatni a defensorokat, a rendek azonban oly testületet kívántak, melyben mind a három vallásnak szava legyen.⁴⁸ A vallási türelem elvének e kijelentése ritka dolog volt akkortájt. Németországban a három felekezet jogainak egyenlőségét ekkor még sehol sem ismerték el.

Természetes azonban, hogy mihelyt az elvnek alkalmazására került a sor, a történeti jogaira hivatkozó s különben is hódítani vágyó felekezet jogtalanságnak érezte azt, amit a győztes ellenfél méltányosságnak hirdetett.

A templomok felosztásának izgató kérdéséről az országgyűlés azt határozta, hogy a főtemplom minden városban azé a felekezeté, melyhez a lakosság többsége tartozik. A határozat az egyenlőség józan következményének látszott, de a katolikusok még sem nyugodtak meg abban, hogy az országgyűlés nyolczvanhárom szavazattal tizenegy ellenében a protestánsoknak adta át a pozsonyi Szent Márton egyházat. Az ünnepi szertartás, melylyel deczember 7-én megnyitották a templom ajtait a protestánsok előtt s Alvinczi Péter alkalmi szónoklata aligha enyhítették a katolikusok érzelmeit. Azzal sem voltak meglelégedve, hogy a szentgyörgyi és bazini templomok újra a protestánsok kezéhez jutottak. Az országgyűlés a soproni nagy templom birtokát örökre biztosítani kívánta a protestánsoknak, a szakolczai, köpcsényi s holicsi templomokat közös használatra engedte át a két felekezetnek. Nevezetes volt a Nagyszombatra vonatkozó határozat. Itt a katolikusok voltak többségben, az országgyűlés tehát a protestánsok birtokában levő főtemplomot nekik ítélte s a jezsuiták templomát adta át a protestánsoknak. Ez intézkedéssel egyik fél sem volt meglelégedve. Bethlen ismételt rendeletekkel hajtatta végre a nagyszombati templomosztást.⁴⁹

Nem igen egyezett az egyenlőség elvével a jezsuitákról szóló czikk. „Igen szigorú és örök törvényben” hagyják meg a rendek, hogy soha jezsuita meg ne forduljon a királyságban s

hozzá tartozó részeiben, senki se merje titkon vagy nyilván házába fogadni a veszedelmes szerzet tagjait. Még erősebben támadta meg az országgyűlés a katolikus vallást, midőn jóvá hagyta az egyházi jószágok jövedelmének lefoglalását a végvárok ellátására s Bethlen kormányának céljaira. A papokat s azokat a világiakat, a kik az országot elhagyták, mindaddig számúzték a rendek, míg Bethlentől kegyelmet nem kapnak, de Pázmány, Balásfy, Homonnay és Kendi nem is remélhetek kegyelmet.⁵⁰

A nádor a december 6-iki gyűlésen tartott beszédében felemlítette, hogy nem is tudhatjuk, ki fogja megerősíteni az országgyűlés törvényeit. De a rendek fölöslegesnek tartották a nádor aggodalmát. Nem azért szereztek meg a koronát még az országgyűlés elején, hogy visszaadják Ferdinándnak. Már Bethlen koronázásának napját is emlegették, de a fejedelem óvatosabb volt, mint hivei; számba véve körülményeit, halasztani akarta a döntést.⁵¹

Számba vette, hogy mit várhat a cseh mozgalomtól.

Láttuk, hogy Bethlen támadása s a fölkelők táborába küldött csapatai megszabadították Csehországot és Morvaországot a császári fegyverektől.

A fölkelők vezérei Bethlennek köszönhették, hogy 1619 végén újra megjelentek Bécs falai előtt. Igaz, hogy eredmény nélkül vonultak el, de azért nem egyedül Bethlen volt a felelős. Bethlen sem jutott volna Pozsonyig, ha a csehek és morvák le nem kötik Buquoy és Dampierre hadi erejét. A fejedelem nem érte be a katonai együttműködés hasznával. Midőn a cseh választás meghusítottá reményeit a koronára, kisebb jutalmat várt a szövetségesnek adott segítségért. Szeptemberben Kassáról Prágába küldötte Markó vajdát Huszár István főlovászmesterrel. A követek jelentést tettek Bethlen reményeiről és sikereiről. Magyarország már a fejedelemé, ki nemsokára Csehországban lesz táborával és seregének egy részével felláztatja majd Stájerországot. Vegyék fel a cseh fölkelők a tartományok szövetségébe a fejedelmet és a magyar királyságot. Bethlennek sok a költsége, hadseregének zsoldjára és felszerelésére egész vagyont elköltötte. Illő volna, hogy tekintélyes összeggel kárpótolják költségeiért. A cseh igazgatók halasztó választ adtak; a szövetségbe lépés ugyanis sok formassággal járt s időt kívánt. A pénz pedig ritka dolog volt a cseh fővárosban.⁵²

Midőn Bethlen Rhédeyt Morvaországba küldötte, felhasználta az alkalmat a morvaiaknak megsürgetésére, hogy küldjenek pénzt a hadak számára, „így jobb kedvvel vihetjük és szolgáltatathatjuk őket az szomszéd atyánkfiai szükségekben.” Kapott is a morvaiaktól október havában húszezer forintot.⁵³

De ez nem volt elég. Pfalzi Frigyes koronázásának alkalmából Bethlen Erdődy Kristófot és Kassay Istvánt október 30-án Prágába küldötte. Úgy látszik, hogy ők voltak hivatva azoknak a követeléseknek átadására, melyek igen alkalmasak voltak az ünnepi hangulat elrontására. Bethlen eddigi költségei fejében százezer birodalmi tallért, a magyar végvárok fentartására pedig háromszázezer forintot követelt. Ha a Habsburgok trónja összeomlanék, Magyarországnak jusson a két Ausztria, Stájerország, Karinthia és Krajna. E kívánságok nagy megütközést keltettek Prágában. Igen erős dolgok ezek, mondogatták Frigyes tanácsosai. Igazság szerint a két Ausztria Csehországhoz tartozik. Naponként tanakodtak az alkalmas feleletről s végre abban a válaszban állapodtak meg, hogy Hohenlohe majd eligazítja a dolgot Pozsonyban.⁵⁴

Említettük, hogy Thurn és Hohenlohe október végén Pozsonyba mentek s itt Bethlennel tanácskoztak a hadi tervről. Hohenlohe a diplomatiái tárgyalások vezetése végett a magyar fővárosban maradt. E tárgyalások kétféle természetűek voltak: nyilvánosak és titkosak. A nyilvános tárgyalások az országgyűlés színe előtt folytak. Hohenlohe a december ötödiki ülésen német beszédben, melyet Krausz, Bethlen titkára tolmácsolt, mentegette urát és a cseh királyság rendjeit, hogy mindaddig nem köthettek forma szerint szövetséget a magyar királysággal. Az ily szövetséget csak a cseh királyság nagy gyűlésén erősíthetik meg a rendek. Kéri tehát a magyarokat, hogy méltóztassanak vele közölni pontokba szedett feltételeiket.

Másnap tárgyalták a rendek Hohenlohe előterjesztéseit. Nagyon illetlen dolog, – így nyilatkoztak – hogy mi tegyünk ajánlatokat. A magyar királyság rangja előkelőbb, mint a cseh királyságé. Előbb kérték a csehek a szövetséget, mint a magyarok, s nem a csehek segítettek a magyaroknak, hanem a magyarok mentették meg a cseheket. Illő volna tehát, hogy a cseh követ fogalmazza a szövetséglevél pontjait. Hohenlohe azt válaszolta, hogy erre nincs utasítása.⁵⁵

A csehek most már nem halaszthatták tovább a dolgot. A szövetséges tartományok rendjei közül követséget választottak s Frigyes megbizta Hohenlohet a szövetség megkötésével.

Még így is késedelmes volt az alkudozás. A magyar országgyűlés sietésre intette a szomszéd tartományok követeit, a kik végre 1620 január 15-én aláírták a néhány nap mulva Bethlentől is megerősített szövetséglevelet. A csehek lassúságát megmagyarázza az oklevél hatodik pontja. A szövetséges tartományok a végvárak fentartására Magyarországnak fizetett rendes járulékon felül évenként ötvenezer tallért ígértek. A szerződés nem volt teljes érvényű, mert a Hohenlohenak adott utasítás értelmében még hátra volt a cseh király és a királyság nagygyűlésének ratifikálása.⁵⁶

Bethlen örült, hogy egyelőre rendezte ügyeit a szövetséges tartományokkal, de még messzebb is gondolt, midőn november első felében Hohenlohevel beszélgetett. Szeretné – így szólt – ha Magyarország tagja volna a római birodalomnak. S még jobb volna, ha mint választófejedelemség helyet foglalhatna a választók kollégiumában.

Bethlen terve mai fogalmaink szerint veszedelmesnek látszik. Pedig ő csak biztosítani kívánta a protestáns magyar királyság függetlenségét. Ha terve sikerül, – így számított – a választófejedelmek kollégiumában a protestáns szavazatok többségre jutnak s vége van a katolikus császárságnak. Az osztrák örökös tartományokkal megnagyobbított Magyarország szövetségben a cseh királysággal, vezető hatalom volna a német birodalomban s nemhogy féltennie kellene alkotmányát, hanem még felhasználhatná a birodalom erejét területe felszabadosítására. Phantasiája játszott e tervekkel, kivált a Bécs ellen tervezett támadás előtt.

Hohenlohe ajánlotta Bethlen tervét a protestáns fejedelmek nürnbergi gyűlésének. Anhalti Keresztély, a protestáns unió lelke, figyelemre méltónak találta Hohenlohe jelentését, mert Bethlen megérdemli a bátoritást, s mivel ajánlatos volna Magyarországnak a római birodalomhoz való csatolása. Tekintetbe vette, hogy, ha Bethlen örökös nélkül hal el, a magyar korona Pfalzi Frigyesre szállana, hanem abban kételkedett, hogy a választók testületükbe fogadják-e majd a magyar királyt. Az alsó-ausztriai protestáns rendek követe, Kufstein Lajos is szóba hozta Nürnbergben Bethlen terveit. Kijelentette, hogy Ausztria nem akarja elfogadni Bethlen uralmát s nem akar elszakadni a birodalomtól.⁵⁷

Az anhalti herczeg jóindulata s Kufstein tiltakozása nem nagy hatással voltak Bethlen elhatározására. Képzeldéseinek ugyan nagy része volt tetteiben, de ha valami csekély bizonytalanság nyugtalanította, a legnagyobb könnyűséggel szakadt el messzelátó terveitől, visszatérve józan s biztos számításaihoz.

Döntő hatással volt rá, hogy a porta mennyiben támogatja.

Említettük már, hogy a magyar király megbizottjai Bethlen diplomataival egyetértve védelmezték Jenőt a portán. De a király nem csupán ebből a célból küldötte Molard Lajost Konstantinápolyba. A nagykövetre volt bizva a komáromi béke okiratainak kicserélése.

Küldetésének egyik célja föltünővé lett, midőn Liphay Imre, a barsi alispán Werner Hundpiss Jánossal 1619 augusztus 24-én Konstantinápolyba érkezett. Liphay nem a király követe volt; az 1619-iki országgyűlés választotta s rendi utasítással látta el. Német utitársát az udvar nevezte ki. Azért küldötték a rendek Liphayt, hogy „informálhassa” Molardot a magyar felfogásról. Különösen a palánkok „eligazítása felől” kellett Liphaynak informálnia az oratórt, „mivel hogy az palánkoknak ez mostani állapotba való megmaradásával erősödik meg az békeség.” A rendek ugyanis illetlen s veszedelmes dolognak tartották a hajdúk

lakóhelyeinek háborgatását. Molard azonban ép oly illetlen s veszedelmes dolognak tartotta egyszerűen a palánkok fentartását kérni a portától. Ez alig volna elérhető s a török ártalmas következtetést vonna le abból, hogy a keresztények el akarnak térni a béke rendelkezésétől. A császári követ rábirta Liphayt, hogy a palánkok fentartása helyett a vitás ügy újabb elhalasztását kérjék a portától. Az eddigi határidő 1619 október 10-ikén letelt, a követek tehát e naptól számítva újabb halasztást kértek s kaptak is, tizezer tallért fizetve az engedelemért. Igaza volt Molárddal abban, hogy a Liphaytól hozott utasítás érvényesítése sok akadályba ütközött, de a tizezer tallért talán több haszonnal fordíthatta volna az akadályok elhárítására, mint Khlesl politikája romjainak megőrzésére. Midőn Liphay Imre 1619 december 23-án a pozsonyi országgyűlésen előadta jelentését, oly gyülekezet előtt beszélt, mely nyugodtan fogadta a rendi utasításon ejtett csorbát, mert tudta, hogy Liphay távolléte alatt elég biztos módot talált a magyar nemzet a hajdúk lakóhelyeinek megmentésére.⁵⁸

Midőn Liphay elbúcsúzott Molardtól, a császári követ már nesztét vette a magyarországi eseményeknek. Bethlen már ura volt az ország nagy részének, midőn Molard végre tisztán látta, hogy Borsos Tamás és a pasák rejtegettek előtte valamit. Molard még ekkor sem fejezte be szerepét. A porta ugyanis semleges, bár nem önzetlen szemlélője volt a magyarországi háborúnak. Molarddal szemben a békéhez való ragaszkodását hangoztatta, s másrészt óvakodott attól, hogy Bethlent nyíltan buzdítsa. Várta az események fejlődését; egyelőre jutalmat kívánt az egyik féltől jó maga viseleteért, a másik félnek pedig minél drágábban akarta eladni támogatását. Deák Mehemet pasa megbízatása is csak arra való volt, hogy Bethlen vissza ne riadjon, de ne is hivatkozzék egyenes felhatalmazásra.

„Az én uram azt kívánja”, – mondotta Borsos Tamás augusztus vége körül a vezérnek – „hogy nagyságod mindjárt most egy fő kapucsi-pasáját készítené el és küldene az én uramnak királyi méltóságához való főlovat, öltözetével, köves szablyájával, bottal, 40 vagy 50 kaftánnal – ki felől hitire írja az én uram, hogy hamar üdön tiz annyival küldené meg, mind az hatalmas császárnak s mind nagyságodnak.” Borsos ismételt sürgetéseiből kivehetjük, hogy Bethlen Pozsonyba várta a szultán követeit és a királyi méltóságához való ajándékokat. A vezér ugyan száz kaftánt is ígért, de egyre azt hajtotta, hogy Mehemet pasa jelentését meg kell várnia. Október 12-én érkezett a hír Konstantinápolyba, hogy Ferdinándot császárrá választották. Molard most nagyobb nyomatékkal szólhatott s a vezérek divánjában a nagy többség elítélte Bethlent, „mert olyan szent békességet nem kellett volna felbontani Ferdinandus ellen, kinek frigyét az hatalmas császár immár újlag confirmálta.”

Október 17-én a vezér azt mondotta Borsosnak, hogy a zászló, bot, szablya s a kaftánok készen vannak. Csak Bethlen tartaná meg ígéretét. Megígérte a főkövet küldését az adóval s ezért hagyta hátra a vezér Jenő dolgát. De most híre sincs a követnek. „Az én orcám az hatalmas császár előtt megfeketedett az miatt”, – így panaszkodott a vezér bő beszédű szemrehányásokkal ijesztve Borsost. Szerencsére a kapitálya azt válaszolhatta, hogy a főkövet már utban van.

Valóban úgy volt. Balassa Ferencz, a főkövet, Tholdalagi Mihálylyal december 11-én vonult a török fővárosba. Néhány nap múlva Korláth István követte, a kit a kassai gyűlés választott a rendek követévé.⁵⁹

Molard tiltakozott az ellen, hogy Korláthot, mint Magyarország követét, fogadják a török fővárosban. Fenyegetődött, hogy kénytelen volna elutazni, ha becsületében megsértik. Erre azt felelték neki, hogy a porta mindenki előtt nyitva van, senkit sem zárhatnak ki, a ki bebocsátást kér, de azért Molard ne féltse a békét.⁶⁰ A császári követ nem utazott el, okosabbnak tartotta megzavarni az erdélyi és magyar követség munkáját. Úgy látszott, hogy sikerrel dolgozott.

Pedig Bethlen emberei bőven el voltak látva mind azzal, a mi a török államférfiak szívét megnyerni képes volt. Balassa kezére volt bizva az erdélyi adó. Évek óta most történt először, hogy az erdélyi főkövet elhozta az athnamékban kikötött évi adót. Bethlen az adó

mellett a szultánnak sólymokat s aranyos kupákat küldött. A fővezérnek s a többi vezérnek is küldött pénzt és ajándékot. S a fővezér mégis kemény dolgokat mondott Balassának a december 14-iki audientián. Hivatkozott Bethlen jelentéseinek s ígéreteinek megbizhatatlanságára. A fejedelem a porta hire nélkül indult ki Erdélyből. Nem igaz, hogy az egész ország hívta. Az sem volt igaz, hogy a csehek királyukká akarták választani. „Az urad hatalmas császárnak valamit fogadott, semmit meg nem állott, ember emlékezetitől fogván erdélyi fejedelmek, valamennyien voltak, nem vétettek az császároknak, mint egyedül az te urad.” Ily módon beszélt a vezér. Korláth fogadtatása sem volt kedvezőbb. Látszott, hogy a portának még nem elég az, a mit eddig kicsikart Bethlentől. Balassa nagyon megijedt. Kétségbeesetten jelentette urának: „Kegyelmes uram, felséged innét semmi jót nem remélhet.”⁶¹

Bethlen csak 1620 január közepe táján olvashatta Balassa és Korlát jelentéseit. De már előbb is tudta, hogy a portától egyelőre nem várhatja azt a támogatást, melyre szüksége van nagy céljai biztosítása végett. Igaz, hogy a török nem akarta Bethlent egészen elriasztani szándéka követésétől. December 21-én a szolnoki bég, mint a budai pasa küldötte, megjelent Pozsonyban a rendek előtt. A pasa levelében mindennemű támogatást ígért a rendeknek, a nádor azonban a nagyvezér levelét kérte, mire a bég kénytelen volt megvallani, hogy a nagyvezértől nem hozott irást. Bethlen örült, hogy a rendek bátorításnak fogták fel a bég követségét s annak is örült, hogy a budai pasa üzenete Bécsben nyugtalanságot keltett, de más jelentőséget nem tulajdonított a dolognak.⁶²

Bethlennek az volt egyik legjellemzőbb szokása, hogy a nagy remények mámorában is óvatosan egyengette a kibontakozás útját. Diplomatiája szerette a két felől, sőt a több felől való biztosítás módszerét. November elején azt hitte, hogy Ferdinándot kiszoríthatja fővárosából s noha kereste a csehek szövetségét s a török pártfogását, a Bécs felől érkező ajánlatot is meghallgatta. Ekkor ugyanis Nádasdy Tamás, a király dunántuli hadainak egyik kapitánya, valószínűleg az udvar tudtával, a béketárgyalás megindítását ajánlotta Bethlennek. A fejedelem büszke ironiával válaszol „a német hűség alatt” vitézkedő urnak, de azért felszólítja, hogy fáradjon Pozsonyba s hitesse el ott a rendekkel, hogy elfogadható s megbizható békét szerezhet. „Semmiben ellentartó nem leszek.” Bethlen jól tudta, hogy a helyzet még nem eléggé érett a jó béke kivívására, de legalább figyelmeztetni kívárta a békekeresőket, hogy alkalmasabb időben készséggel szóba áll velük.⁶³

Forgách Zsigmond folytatta Nádasdy kezdeményét. Már a november tizenkilencediki gyűlésen közvetítőnek ajánkozott. Hallgatással mellőzték ajánlatát. A nádor minduntalan ismételte kísérletét, vagy legalább mérsékelni próbálta a szenvedélyes többség határozatait. Ez magában véve is nehéz feladat volt, de Forgách nem is termett ily feladatra. Érzékenykedése s határozatlansága csorbitották tekintélyét. Bécsben azonban örömmel látták fáradozását. Ferdinánd helyzete lényegesen javult, a mióta a szövetségesek katonái elvonultak Bécs alól, de mégis szabadulni akart a magyarországi zavaroktól, hogy lealázhassa Csehországot s hogy megmentse Győrt és Komáromot, mert ha a háborús állapot folytatásával e két vár Bethlen kezébe kerül, az örökös tartományokat komoly veszély fenyegetné. A király tehát december 7-én értesítette a nádort, hogy Pozsonyba küldi biztosait az alkudozás megkezdése végett. De küldötteinek személyes biztossága kedvéért azt kívánja, hogy az ellenfél túsokat küldjön Bécsbe. Most váratlan nehézségek támadtak. A rendek eleintén tiltakoztak az ellen, hogy a király magyar biztosokat küldjön. Abból a felfogásból indultak ki, hogy a császár pártján lévő magyarok inkább büntetést érdemelnek, mint megtisztelő fogadtatást. Nádasdy Tamás ellen nem igen volt kifogásuk, hanem nehezen nyugodtak meg abban, hogy magyar főpap is alkudozzék velük. Különben meglehetősen közömbösséggel vették a biztosok küldését. December 16-án elkészítették az új király számára a választási föltételeket, mintha nem is tudták volna, hogy Lépes Bálint, Meggau, Preiner és Nádasdy Pozsonyba készülnek.⁶⁴

Midőn a biztosok Lépes kivételével december 27-én Pozsonyba érkeztek, meglepetve látták, hogy már készítik a koronázásra a zászlókat s a pénzt, hogy a templom és az érseki palota már el van látva mindazzal, ami a nagy ünnep rendezésére szükséges. Bethlen bizonyára elégtlenül mosolygott, midőn arra gondolt, hogy minő hatással vannak e készülétek Ferdinánd biztosaira.⁶⁵

December 30-án a királyi biztosok megjelentek Bethlen s az országgyűlés színe előtt. Lépes Bálint, az ismeretes író volt a küldöttek szónoka. Átadta Ferdinánd királynak Bethlen, a nádor s az ország rendjei számára küldött előterjesztését. S így a király az eleintén forradalminak bélyegzett gyűlést mintegy törvényesíti kegyes izenetével. Kijelenti, hogy készséggel orvosolta volna a sérelmeket, ha a zavarok be nem állanak. De igéri, hogy teljesíteni akarja mindazt, ami mire esküvel kötelezettnek érzi magát. Reményli, hogy a fejedelem, a nádor s a rendek eléggé sajnálják az ország pusztulását s rajta lesznek, hogy a haza jogai, szabadsága s jóléte érdekében a béke helyre álljon. A nádor átvette az előterjesztést s választ ígért.⁶⁶

A rendek január 2-án kelt válasza nem tetszett a biztosoknak. „Ez mostani írása és propositumja” – így kezdték a rendek – „ő felségének császár urunknak igen késő és nem mostani üdöre s állapotra való”. Nem arra való, mert Ferdinánd nem orvosolta a sérelmeket trónralépte után. Választási feltételei egyik pontjának ellenére hadat vitt az országból a szövetséges tartományok ellen. Az idegen országokra kivitt magyar nemzetet ő felsége népei nagy gyalázatos halállal ölték és vágják. A rendek itt arra a kegyetlen fegyelmi rendszabályra czéloztak, melylyel Buquoy fékezni akarta magyar katonáit. Buquoy vérengzését többször s nagy elkeseredéssel emlegették az egykorúak.

Ő felsége – így folytatják a rendek – megakadályozta a magyar nemzet érintkezését a szövetséges országokkal. Az utolsó országgyűlés öt czikke „főképen csak klerus által mentenek véghez” s azokat sem hirdették ki a vármegyékben. A király pusztán hagyta a végvárakat. A lengyelek „ő felsége pénze s eszköze által” pusztították az országot. A magyar nemzet tehát segítségre hívta az erdélyi fejedelmet s hálából már átadta neki a választási feltételeket. Most már nem lépnek vissza. A Csehországgal és a többi tartománnyal kötött szövetségtől sem akarnak elállani.⁶⁷

A rendek háromszor is megsürgették a választ január 2-iki iratukra. Türelmetlenek voltak, mert a királyválasztást minél hamarább akarták végrehajtani. A biztosok tehát január 4-én elkészítették a választ. Nem ő felsége az oka – fejtegették a biztosok – hogy a múlt országgyűlésen maguk a karok és rendek halasztották el a sérelmek orvoslását jobb időre. A királynak joga van kivezetni az országból a saját költségén toborzott katonaságot. Lehetetlen volna fentartani a fegyelmet szigorúság nélkül. Különben Buquoy magyar csapatai fegyvert fogtak vezérük ellen. Ő felsége miatt a szövetségi tartományok szabadon érintkezettek a magyarokkal. Nem egyedül a papság alkotta az utolsó országgyűlés czikkeit. Nem a király az oka a kihirdetés elmulasztásának. Nagy részt a beállott zavarokban kell annak okát keresnünk, hogy a végbeliek zsoldja nem volt kifizethető. A tartományokkal kötött szövetségek ő felsége jóváhagyása nélkül nem érvényesek. A lengyeleket nem a király fogadta. A nemzet hűséggel tartozik a király iránt; ha sérelmei vannak, a nádor mint közvetítő a trón és nemzet közt elintézi azokat, de az erdélyi fejedelemnek a magyar királlyal kötött szerződése értelmében egészen más hivatása van, mint a minőt a rendek szántak neki. Felhívják tehát a királyi biztosok az országgyűlést, hogy fogadja el Ferdinándnak, a kegyes atyának intéseit.⁶⁸

A biztosok érvelése rosszul hatott a rendekre. Megunták a vitatkozást. Nem akartak válaszolni a január 4-iki iratra. Életét veszélyeztette, aki csak gyöngéden is arra figyelmeztette őket, hogy jobb volna válaszolni a királyi biztosoknak. Slavata és Martinitz sorsával fenyegették a bátortalan ellenzéket. A fenyegetések és szenvedélyes kifakadások lármája elfojtotta Forgách Zsigmond intő szavát. Adja ki a fejedelem a választási feltételeket, hadd fogjunk a koronázáshoz, így kiáltoztak a rendek. Némelyek azt mondták, hogy Pfalzi

Frigyest kell megválasztani, ha Bethlen vonakodnék. Mások kijelentették, hogy inkább meghódnak a töröknek, sem hogy Ferdinánd hűségére térjenek vissza.

A királyi biztosok tehát lemondottak a rendekkel való alkuvás reményéről. A nádor biztatására egyenesen Bethlenhez fordultak. A fejedelem nem igen könnyítette munkájukat. Azt mondta, hogy el nem hagyhatja a rendeket, pedig tulajdonképpen nem haladt egy úton vérmes híveivel. Pécsy kancellár a január 11-iki gyűlésen előadta a fejedelem határozatát. Bethlen megköszönte a rendek jó indulatát. Olybá veszi e jó indulatot, mintha meg volna koronázva s nem is fog megfélemlkezni kötelességéről az ország iránt. De jól megfontolván a körülményeket, úgy látja, hogy tanácsosabb lesz fegyverszünetet kötnie Ferdinánddal.⁶⁹ Pécsy nem beszélt teljes nyíltsággal e körülményekről. De mi tudjuk, hogy azok közt első helyen volt Bethlen pénztelensége. A fejedelem tudta, hogy a rendek hamar lelkesednek, de ép oly hamar megunják az áldozatokat. Időt akart tehát nyerni, hogy ez alatt jövedelmeit szaporítván vagy jó békét kössön, vagy kedvezőbb körülmények közt szólítsa fel a rendeket újabb áldozatokra.

Különösen rosszul hatott reá a porta ridegsége. A Bécsben tartózkodó „záloguraktól” ekkortájt levelet kapott, melyben tudtára adták, hogy az udvarhoz egy császár érkezett, aki körülbelül úgy beszélt róla, mint a nagyvezér a Balassinak adott audientián. Ez a hír gondolkodóba ejtette. Tudni akarta, hogy mi a török valódi szándéka, mert nem hitte, hogy a porta sokáig pártolhatná Ferdinándot.⁷⁰

Január 16-ikán megkötötte a fejedelem a biztosokkal az 1620 szeptember 29-ikéig tartó fegyverszünetet. E napig mind a két fél ura marad a birtokában levő területnek. A fegyverszünet e pontja tulajdonképpen az országgyűlés január 8-iki határozatát szentesíti; e napon választották Bethlent Magyarország kormányzójának. A fegyverszünetben a király jóváhagyja az országgyűlés egybehívását május 31-ikére Besztercebányára.

E gyűlés, melyen a nádor s Bethlen is meg fognak jelenni, elintézi majd a fenforgó vitát. Bethlen úgy hitte, hogy akkor majd tetszése szerint szabályozhatja Ferdinánddal való viszonyát. Ferdinánd pedig a közeli béke reményében kötötte meg a fegyverszünetet. Ez a remény hajlandóvá tette Bethlen személyes kívánságainak teljesítésére. Külön okiratban megígérte neki a római birodalom hercegének címét, a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket, Szabolcsnak, Szatmárnak, Beregnek s Ugocsának Erdélyhez csatolását s tiz megyének élethosszig való átengedését. A magyar tanács, de különösen Pázmány hevesen ellenezte a fegyverszünetet. Tiltakoztak ellene, mert sérti a királyi tekintélyt, feláldozza a király híveit s az egyház érdekeit. Az annyira jámbor Ferdinándra erősebben hatottak a politikai okok mint az egyháziak. Némi habozás után megerősítette ugyan február 4-ikén a fegyverszünetet, de írott nyilatkozataiban biztosítani kívánta magát az okiratok kedvezőtlen értelmezése ellen. Határozottan kijelentette, hogy a Bethlen személyére vonatkozó engedmények csak akkor tekinthetők véglegeseknek, ha az országgyűlésen törvényes szentesítést nyernek.⁷¹

Még nagyobb jelentősége volt annak a nyilatkozatának, mely a fegyverszünet második pontjára vonatkozott. E pontban ugyanis az van mondva, hogy a császár a fegyverszünetet ki fogja terjeszteni a csehekre s szövetségeseikre is, akik erre kérni fogják Ferdinándot s ezt a tárgyalást Bethlen mind a két félnél addig fogja támogatni, amíg a fegyverszünet békévé nem fejlődik. Szerette volna a fejedelem, ha a császár még Pozsonyban kiterjeszti a fegyverszünetet a csehekre is, de a mind a két oldalról támasztott nehézségek miatt le kellett mondania szándékáról s meg kellett elégednie a második ponttal. Ferdinánd azonban e pontot is sokallotta s említett nyilatkozatában kijelentette, hogy a fegyverszünet csak a magyarokra vonatkozik, különben a csehek kegyelmes válasza számíthatnak, ha hozzá fordulnak. A Pozsonyban maradt Pécsy Simon kijelentette, hogy ura távollétében meg nem változtathatja az okiratokat, de Ferdinánd és Bethlen felfogása közt nem lát eltérést.⁷²

Pedig nemsokára kitűnt, hogy igen lényeges az eltérés.

Bethlen szövetségeseinek ügye mind rosszabbra fordult. V. Pál pénzzel segítette a császárt s 1619 őszén megígérte, hogy nagyobb összeggel fogja támogatni. A toscanai nagyherceg, Genua és Lucca is adtak pénzbeli segítséget. Sokkal jelentékenyebb volt III. Fülöp támogatása. Noha elődjének háborúi s a maga tékozlása megrongálták az ország pénzügyeit, nagy hadsereget fogadott Ferdinánd számára s mivel Khevenhüller, a császár madridi követe, az utolsó ítélet borzalmaival fenyegette, ha nem növeli a segítséget, 1620 januárjában megígérte, hogy Pfalzi Frigyest öröklött tartományába küldött csapatokkal fogja kényszeríteni a visszatérésre. A csehországi események új életre ébresztették a németországi katolikus fejedelmek szövetségét, a ligát. Ferdinánd nagy ígéretei tette buzditották Miksa bajor herceget. 1619 végére Würzburgba hívta a liga tagjait, akik huszonezezer főnyi hadsereg felállítását határozták el. János György, a lutheránus szász választó, a csehek gyűlő udvari papjának ösztönzésére, a weimari ház ellen érzett féltékenységéből s területi nyereség reményében a császárhoz csatlakozott. A csalódott savoyai herceg a cseh királyválasztás után elfordult a fölkelés ügyétől. A legitimista I. Jakab haragudott, hogy veje elfogadta a cseh koronát. Nagyon csekély mértékben támogatta Frigyest s általában cserben hagyta a németországi protestánsokat. A dánok pénzzel segítették Pfalzi Frigyest, a hollandiak havonként ötvenezer forintot fizettek neki, úgy látszik, 1620 júniusáig, s katonai segítséget is adtak volna az uniónak, ha az angol király lanyhasága nem bénítja harci kedvüket. Az unio tagjai sem voltak elszánva a küzdelemre. Az a nürnbergi gyűlés, mely Hohenlohe pozsonyi jelentése alapján Bethlen tervét is tárgyalta, csak a rajnai Pfalznak védelmét határozta el, de a fölkelőknek nem nyújtott segítséget.⁷³

A cseh királyság tartományai el voltak hagyva, csupán az ausztriai protestánsok küzdöttek velük Ferdinánd ellen, Buquoy jelentékeny diadalokat aratott a szövetségeseik csapatain 1620 elején Langenloisnál és Sinzendorfnál, de nem bírván kihasználni győzelmeit, nem szoríthatta ki a szövetségeseiket Alsó-Ausztriából. A felső-ausztriaiakat nem is bántotta. Ugyanekkor Don Balthasar de Marradas spanyol zsoldon fogadott csapataival Passauból Csehországba tört, hol nagy ijedséget okozott, de június végéig Budweisnál tovább nem birt nyomulni. Idő közben a vészes felhő már Csehország felé vonult. A liga hadserege május végén egybe gyűlt s a fölkelők ellen készült.

Ily körülmények közt feltűnő, hogy Bethlen visszavonult a harc teréről. Hollandiában s másutt is eléggé csodálkoztak eljárásán.⁷⁴ Vajjon nem látta-e Bethlen a helyzetet? Vagy cserbe akarta-e hagyni szövetségeseit, hogy Ferdinándtól békét nyerjen?

Bethlen jól látta 1620 elején, hogy hatalmas coalitio készül Ferdinánd védelmére.⁷⁵ De másrészt azt hitte, hogy Anglia, Hollandia és Dánia nem hagyják el Pfalzi Frigyest.⁷⁶ Tehát nem hitte reménytelennek a cseh fölkelés ügyét. Különbben is, bár az európai protestantizmustól támogatott csehországi támadás diadalára alapította terveinek egyik, úgy szólván fantasztikus részét, már kezdettől fogva sem azonosította érdekeit szövetségesei érdekeivel. Hajlandó volt bizonyos áldozatokra, de nem akarta magát feláldozni értük. Magát s a magyar protestantizmust veszítette volna el, ha elrontva minden hidat útja előtt s mögött, egyszerre szembe száll a pasák és Ferdinánd haragjával, tartaléktalanul pazarolva a maga és az ország erejét.

Elhatározásában megerősítette az a remény, hogy a fegyverszünet alatt is használhat szövetségeseinek. Úgy képzelte, hogy közvetíthetné a békét, vagy legalább a fegyverszünetet Ferdinánd s a csehek közt. A sikeres közvetítés nagyban emelte volna Bethlen s a magyar királyság jelentőségét. Nem volt egészen tiszta képe arról a formáról, mely a két halálos ellenfél alkudozását lehetségessé tenné, de oly csábító volt a cél, hogy nem mondhatott le róla. Már csak azért sem, mert a közvetítő szerepére való törekvés alkalmas ürügy volt a jó indulat kimutatására mind a két fél irányában s egyszermind jó módot adott arra, hogy a fejedelem mást tüntessen fel a békebontó gyűlöletes színében, ha szükségét látja a fegyverfogásnak.

Pfalzi Frigyes, Anhalti Keresztély s a fölkelők követei egymásután jelentek meg Kassán 1620 elején, hogy bizonyítgassák Bethlen előtt békéltető szándékának képtelenségét. De mind a három követ kellemetlen dolgokat hallott Bethlen környezetétől. A pfalzi választónak nem kellene oly nagyon ragaszkodnia mostani rangjához, valamit engedhetne követeléseiből – így beszéltek hozzájuk. Különösen Pécsy Simon korholta a szövetséges rendeket, hogy nem kívánják a békét. Egészen határozottan megmondotta Dohna Kristófnak, Frigyes követének, hogy a komoly alkudozás addig nem is lehetséges, amíg ura el nem hagyja Csehországot, ha nem is mond le végkép királyi méltóságáról. Ekkor azután mások közbeléphetnek s eldönthetik a vitát. Igaz, hogy az udvar lekötelezte a kancellárt pénzzel vagy pénzbeli ígéretekkel, de azért ne higyjük, hogy Pécsy mást mondott a követeknek, mint amit Bethlen mondatni akart.⁷⁷

A fejedelem másrészt az udvarra is akart hatni. Február 23-ikán Haller István, küküllői főispánt Bécsbe küldötte, hogy megsürgesse a fegyverszünet második pontjának végrehajtását. A császár márczius elsején fogadta Hallert. Haller arra kérte az udvart, hogy adjon menedéklevelet az alkudozással megbízott cseh követeknek s egyelőre engedjen egy havi fegyverszünetet a cseheknek. Bethlen ezt a kívánságot a második pont természetes következményének tartotta. Az egy havi előzetes fegyverszünetet pedig a császár ígérete alapján kívánta. De úgy látszik, hogy ez ígéret nem volt oly határozott, mint aminőnek Bethlen magyarázta; a fegyverszünet második pontjára nézve pedig a császár az okirat megerősítésével egy időben átküldött levelére hivatkozott.

A levél csak annyit mond, hogy az okirat egyedül a magyarokra vonatkozik s nem foglalja magában a cseheknek adott fegyverszünetet. De ez a megszorítás nem másítja meg az okiratnak azt a rendelkezését, hogy a császár meg fogja adni a fegyverszünetet, ha kéri tőle. Pfalzi Frigyes el is küldötte Hallernek az előzetes fegyverszünetről szóló okiratot s a császár követi számára kiállított menedéklevelet. Bethlen tehát a jogosság némi látszatával vádolta a császárt, hogy megszegte a pozsonyi fegyverszünetet, midőn Haller kívánságát nem teljesítette. Csakhogy e fegyverszünet nem emlékszik meg Pfalzi Frigyesről, csupán a cseheknek s a többi tartományokat említi. Ezeknek követi számára a császár ki is állította a menedéklevelet, de az egy havi fegyverszünetet megtagadta, hivatkozva volt alattvalóinak meg nem szűnő fegyveres ellenállására. Haller tehát eredmény nélkül tért haza. Csak a cseheknek szóló császári menedéklevelet vitte magával.⁷⁸ Az udvar a Hallernek adott válasz bővebb magyarázása végett Laminger Farkas Vilmos udvari tanácsost Kassára küldötte. Haller semmiképen reá nem bírhatta a követet, „hogy póstán jöne alá vele együtt, hanem szekéren vontatja magát.” Laminger nem sietett. Diplomáciai küldetésének az volt a magva, hogy húzza-halassza a dolgokat. Mindenféle úton-módon azon kellett lennie, hogy meg ne foszsa Bethlent a fegyverszünet és béke közvetítésének reményétől. Márczius 24-ikén érkezett Kassára, 26-ikán volt audientiája. A császár most nem adhat fegyvernyugvást hűtlen és csalfa alattvalóinak – így beszélt Laminger – de legyen türelemmel a fejedelem, mert Ferdinánd császárrá koronáztatása után a közvetítés ügyét a birodalmi választók collegiumára bízta s így meg kell várnia azoknak véleményét. Bethlen jól tudta, hogy mit jelent Laminger beszéde. Már a Hallernek adott resolútióból világossá lett előtte, hogy a béke közvetítésének reményéről egyelőre le kell mondania.

Még márczius 31-ikén megüzente a császárnak, hogy legkésőbb április 25-ike az a határ, „melyet immár elvár”; ha a császár addig sem adja meg a cseheknek a harmincz napi fegyverszünetet, ő nem érzi magát kötelezve a pozsonyi pontok megtartására. Laminger azzal is meg volt bizva, hogy ígéretekkel igyekezzék elszakítani Bethlent s környezetét a szövetségesek ügyétől. A fejedelemnek állítólag százezer aranyat ígért, ha cserbe hagyja a fölkelőket. „Nem szükség s nem illik engemet úgy próbálgatni” – ez volt Bethlen válasza. De noha visszautasította Laminger ajánlatait s noha panaszaik voltak a császár ellen, mivel Nádasdy Tamás hadai a fegyverszünet megkötése után elfoglalták a szombathelyi kastélyt,

Keszöt és a gyáki prépostságot, más hadak pedig Óvárt ostromolták, még sem szakította meg összeköttetését az udvarral. Maga ez összeköttetés minden közvetlen cél nélkül is elég értékes volt neki s ha már nem is a béke, de legalább a fegyverszünet kivívására még mindig volt valami reménye. Mennyire szeretne volna zavarba hozni a császárt, a kinek helyzetét – úgy gondolta – a tétlenül heverő hadak mindenképp súlyosbítanák. Különben a szövetségesek érdekében is hasznosnak tartotta, ha nem ők maradnak a béke ellenségének hírében. Azért ösztönözte Pfälzi Frigyeset, hogy küldje el a fegyverszünetre s egyszersmind a békére vonatkozó kívánságait is, mert az udvar azon is megütközött, hogy a csehek a fegyverszünetet újabb fegyverszünet s nem a béke megkötése kedvéért kérik. Bethlen csak a fegyverszünetre vonatkozó feltételeket küldötte el a császárnak május elején.⁷⁹

De jól tudta, hogy nem ez alkudozások döntenek el a küzdelmet Ferdinánd s alattvalói közt. Szomorú tapasztalat volt reá nézve, hogy az európai protestantizmus megtagadta a segítséget a csehektől. „Magamban igen sokat csodálkozom, és okait feltalálni nem tudom, miért kellessék az angliai, dániai királyoknak, Mauritius hercegnek Belgiumban, Brandenburgicusnak, Helvetusoknak és az több imperiumbeli reformata, religión levő hercegeknek imperialis városoknak magokat ily igen ez mostani állapottól megvonni, nem kellene ebben az causában magoknak kedvezni, mert az istennek tisztessége forog ebben.”⁸⁰ Kevésbé pathetikus hangulatában megvallotta, hogy segítséget kell adnia a cseheknek, mert ha ők leveretnek, Ferdinánd könnyen beszél majd a magyarokkal. Hanem a segítségnek árát is megkivánta.

Bethlen „tanácsos főrendeinek” márczius 8-ikára Kassára hívott gyűlése utasítással látta el a Prágába küldött követséget. A követek közül Thurzó Imre volt a főurak, Bossányi Mihály a nemesek és Magdeburger Joachim a polgárok képviselője. Prágában türelmetlenül várták a követséget. Napról napra halasztották Frigyes és Erzsébet gyermekének, a később Angliában népszerűvé lett Rupert hercegnek keresztelőjét, hogy ott lehessen Thurzó is, Bethlennek, a gyermek keresztapjának helyettese. A keresztelő, a cseh királyság nagy gyűlése nagy pompa kifejtésére adtak alkalmat, mintha a legjobb rendén volna a csehek dolga. Thurzó sem igen látta a fény árnyékát, de mégis ajánlotta a cseheknek a császárral való alkudozást. A békét dicsérő fejtegetései Európa előtt tetszetős színnel takarták küldetése tulajdonképi célját. Különben Thurzó jobban bizott a békeközvetítés kísérletének sikerében, mint Bethlen.⁸¹

De még sem hanyagolta el feladatának fontosabb részét, vagyis a pozsonyi szerződés kiegészítését és végleges megerősítését. Szilézia és a két Lausitz követei nem jelentek meg Pozsonyban, most a nevezett tartományok rendjei is beigtatták a szövetséghez való csatlakozásukat az április 25-iki szövetséglevélbe. Viszont a magyarok is megígérték, hogy a következő országgyűlésen Erdély is hozzájárul a szövetséghez. A szövetségesek a magyarok első hívására négyezer főnyi segítséget ígértek, s még kétszer annyit, ha szükség lesz reá. Ez azonban csak a forma kedvéért volt mondvá, gyakorlatibb értéke volt annak, hogy a magyarok is ugyanakkora segítséget ígértek. De ennek fejében ki volt kötve, hogy a régi szokás szerint a csehek ötvenezer, a morvák huszonötezer, a sziléziaiak huszonháromezer, a felső-lausitziaiak háromezer, az alsó-lausitziaiak kétezer s a felső-ausztriaiak huszonötezer tallért fizetnek a magyar végvárak költségeire. Az alsó-ausztriaiak nem bírták megmondani, hogy mit fizettek eddig s megígérték, hogy az összeget majd a következő magyar országgyűlésen fogják bejelenteni. Az így is 128,000 tallerra rugó évi járulékon kívül már a pozsonyi szerződésben 50,000 tallért ígértek a szövetségesek. Ezt a segítséget is felosztották a tartományok egymás között, de megjegyezték, hogy ez új összeget csak a békés idők visszatérése után bírják majd előteremteni. Ez a megjegyzés is mutatja, hogy a szövetséges tartományok nem könnyen vállalkoztak a magyaroktól követelt összegek fizetésére. Pedig Thurzó nem elégedett meg a szerződésben kikötött mennyiséggel. Emlékeztette Ruppát, Frigyes kanzellárját, hogy mit ígért Erdődy Kristófnak és követtársának. Ugy tartsák, mintha a fejedelem ládájában volna a

cseh királyságtól Bethlennek ajándékol szánt százezer forint – mondotta a kancellár. Ruppá nem emlékezett az ígéretre. A sziléziaiak zugolódtak az újabb teher miatt. De Thurzó fenyegetőzött, hogy nem köti meg a szövetséget, ha a szövetségesek nem szavazzák meg Bethlen ajándékát. E fenyegetés és Buquoy április 13-iki sinzendorfi győzelme nem tévesztették el hatásukat a vonakodókra. A szövetséges tartományok kötelezvényt irtak alá, melyben hetvenötezer forintot ígérnek Bethlennek hálájuk fejében. S így midőn Thurzó április 27-ikén négy heti tartózkodás után elhagyta a cseh fővárost, több mint 300,000 magyar forintnyi évi fizetés ígérését vitte magával.⁸²

E nagy ígélet újabban ösztönözte Bethlent arra, hogy megvalósítsa a fenyegetést, melyet a Lamingerrel való beszélgetés után a császárnak üzent. A cseheknek szüksége volt a könnyű magyar hadra, kivált a mióta a lengyel földről küldött kozákok gyarapították a császári hadsereget. Velük szemben a csehek nehéz hadai tehetetlenek voltak. „Ameddig ezek, kegyelmes uram” – írja róluk Thurzó Bethlennek – „az regveli suppon megisszák, addig én csak háromszázad magammal is mindent tudnék cselekedni országukban, s bizony senkitől semmit sem félnék.” Bethlen is nagyra becsülte a magyar lovasság támogatásának hasznát. Május közepéig már kétezer kétszáz lovasot fogadott a szövetségesek számára.⁸³ Ezek közül Bornemisza Jánost, az „ötszáz kopjás és ötszáz puskás lovasoknak” főkapitányát Anhalt herceg eggenburgi táborába rendelte, a többieket Thurn grófhhoz küldötte.⁸⁴ Csakhogy pénzt nem adhatott nekik. Azzal biztatta őket, hogy majd kapnak Eggenburgban. Bornemisza lovasai egy ideig nem akartak átkelni a határon, amíg zsoldot nem kapnak s azzal fenyegetőztek, hogy oda mennek, a hol fizetést adnak nekik.

Bethlen kemény fenyegetésére tovább indultak s május 28-ikán az anhalti herceg eggenburgi táborába érkeztek. A herceg örömét megzavarta Bornemisza az a kijelentése, hogy emberei haza szöknek, ha nem kapnak zsoldot. Anhalti Keresztély erre azt válaszolta, hogy a szövetségesek a magukéból kötelesek fizetni segítségre küldött csapataik zsoldját. Igen, így válaszolt Bethlen megbizásából Thurzó Szaniszló, a bányavidéki végek főkapitánya, csakhogy Bethlennek úgy is sokat kell költenie, a szövetségesek pedig évi járulékkal tartoznak, fizessenek abból előre huszonötezer forintot a magyar segédcapatok zsoldjára. Azonban a szövetségesek Szent-György és Szent-Mihály napjára ígérték a járulék két felének lefizetését, most tehát azt mondták, hogy Szent-Mihály napja előtt nem volnának kötelesek fizetni. De mivel a magyar lovasok türelmetlenek voltak, Anhalti Keresztély annyit szerzett össze, a miből épen a legénység egy havi zsoldját fizethette, Bornemisza s a többi kapitány havi fizetését június elején még nem bírta megszerezni.⁸⁵ S így a józan valóság hamar lehütötte a prágai szövetségkötés ünnepeinek mámorát.

A szövetkező felek diplomatai vállalatok közül a legfontosabbnak tartották a portára megindított közös követséget. Mindinkább világossá lett, hogy a pénzadományokon kívül micsoda hasznat várt a porta a hadakozó felektől. A tizenötéves háborúban a török egyebek közt Váczt is elvesztette. A váci magyar őrség Érsekújvárig védelmezte a dunáninnyi területet, zavarta a hatvani törökök közlekedését a budaiakkal s kényelmetlenné tette a törökökre nézve a hajózást Buda s Esztergom közt.⁸⁶ A porta biztosai vissza akarták szerezni a helyzeténél fogva jelentékeny várat, midőn a Zsitva torkolatánál a magyar király biztosaival alkudoztak. De nem érték cél, sőt a béke okiratának külön czikke köti ki, hogy Vác a magyar király birtokában marad. A török részről meghamisított okirat ezt a cikket is megváltoztatta.⁸⁷ E meghiusult kísérletek nem riasztották vissza a portát újabb kísérletektől. A Ferdinándtól összehívott 1619-iki pozsonyi országgyűlésen Forgách nádor levelet kapott Gratiani Gáspártól, melyben a vajda reá akarta beszélni a magyarokat, hogy adják át Váczt a töröknek s azzal felejtessék el vele Jenőt és a hajduk lakó palánkjai lerombolását. A ravasz olasz azt hitte, hogy a magyar közvélemény örülne a cserének; neki pedig nagyon jó néven vennék a szolgálatot Konstantinápolyban. A levélnek más volt a hatása, mint a minőt Gratiani várt; Rimai figyelmeztette a rendeket, hogy a porta már az ő követsége idején kezdette a

cselszövést Vác visszaserzése végett. A rendek tehát tanácsokat adtak a Konstantinápolyba készülő Liptaynak „Vác dolga felől is”.⁸⁸

Bethlen támadása kezdetén a porta rögtön arra gondolt, hogy felhasználhatja e jó alkalmat az óhajtott célra. Midőn Ferdinándnak kedvezett s midőn Bethlent fenyegette, az a gondolat vezette, hogy vagy a császártól kapja meg a várat,⁸⁹ vagy a megijedt Bethlent kényszeríti Vác átengedésére. Ez a taktika kissé megváltozott, midőn Bethlen nagy sikereinek híre Konstantinápolyba jutott. Nagyon jól esett a portának, hogy Ferdinánd ennyire el van foglalva s nem segítheti a lengyel királyt, a kinek megtámadását 1620 elején a szultán elhatározta. De szinte sok volt a töröknek, a mit Bethlen kivivott. A vasallus szárnyai növekedését nem igen szívesen látták II. Ozmán udvarában. Már azon gondolkoztak, hogy mikép kell majd ártalmatlanná tenni, ha félelmes lesz hatalma. Nem gondolunk itt Szkender pasa s Gratiani próbálgatására, a kik a szászokat akarták Bethlen ellen izgatni. Ez csak elszigetelt kísérlet volt, vagy mint Gürcsi Mehemet pasa mondotta: „csak adományra néző praktika”.⁹⁰

Sokkal jelentékenyebb dolog volt a mufti beszélgetése 1620 január 13-ikán Balassi Ferenczcel, Korlát Istvánnal és Borsos Tamással. „Immár hogy Bethlen Gábor magyarországi király leszen, ki leszen erdélyi vajda? Leszen é erdélyi vajda, vagy azt is Bethlen Gábor akarja birni?” – kérdé a mufti. Majd elbeszélte, hogy Ahmet idejében, Weiss Mihály halála után a Brassóba szorult felkelők követei azt kívánták a szultántól, hogy Erdély „három nemzetének adjon három vajdát külön-külön s hogy mindenik nemzet az ő adóját hozza be”. A mufti most elővette ezt e régi tervet s meg is kínálta Balassit a székely vajdasággal. Az öreg főkövet visszautasította az ajánlatot. De azután társai tanácsára elhatározta, hogy beleegyezést szinlel, mert ily módon könnyebben kiveheti a török igazi szándékát. Január 29-ikén megmondotta a muftinak, hogy neki is igen tetszik Erdélyre való gondviselése. De türelmet kér, hogy jobb móddal foghasson a dologhoz. A mufti ez alkalommal kijelentette: „Bethlen Gábor, ha Isten adja, legyen magyarországi király bátor, de Erdélyt mi Magyarországhoz soha nem engedjük, hogy birja.”⁹¹ Tehát Erdélynek három egészen önállótlan vajdaságra darabolása s a magyar királyság oly viszonyban a portához, mint a minőben a régi Erdély volt: ez volt a török magyarországi politikájának ideálja. De a jövőre nézve. Most csak emelkedett Bethlen s még nem ült biztosan Magyarország trónján. Egyelőre szóbeli üzenetekkel ösztönözte a porta arra, hogy koronáztassa meg magát, de „soha semmi bizonyos irás által való reménységgel nem biztatták.” Bethlen jól tudta, hogy mire valók ez üzenetek. „Ha én magamat megkoronáztattam volna” – írja e tárgyban portai követeknek – „soha én nálam bolondabb, de nyomorultabb fejedelem nem lött volna, mert mindjárt az országnak végházait én tőlem megadni kívánta volna, melyet ha nem cselekedném, azontúl avval fenyegetne, hogy ellenem támad a német mellé.”⁹² Ép azért „bizonyos irásban” foglalt biztatást kívánt, hogy ennek alapján megerősítve hatalmát ne legyen játékszere a töröknek. De noha Ali pasa, az ifjú fővezér elég nagy emberséggel látta Balassit és Korlátot és szép csendesen beszélgetett velük⁹³ nem akart nekik határozott választ adni, mert oly követeket várt, a kik nagyobb hatalmu fejedelem s már bizonyos kormányformában megállapodott rendek nevében beszélhettek.⁹⁴ Ilyenekül tekintette Illyei Jánost, a damasdi kapitányt s a pfalzi származású Bitter Henriket. Illyeinek a szultántól menedéklevelet kellett kérnie a magyar főkövetek számára; Bitter pedig a szövetségesek követeknek volt előljáró postája. Illyei 1620 február 20-án indult el Kassáról⁹⁵ s aprilis 8-ikán érkezett Konstantinápolyba, nyolcz nappal később mint Bitter.⁹⁶

Illyey késedelmét a budai pasa okozta, a ki már a szolnoki bégtől megüzente Bethlennek Pozsonyba, hogy adja át Vácot. Bethlen ekkor tizezer forintot ígért a basának, ha abba hagyja a követelést s a portán pártját fogja.⁹⁷ Most Bethlen háromezer forintot és szép kupákat küldött Karakás Mehemednek, azonkívül tizezer forintot ígért neki, ha igazán informálja a portát. De a pasa főleg Vácot kívánta s folyvást zaklatta e miatt Bethlent. Végre

megüzente a fejedelem „Balassi ura apjának”, ígérje oda Vácot, de titokban, „úgy hogy az ég alatt senki több magánál ne értse” s csak azon feltétel alatt, ha a vezér valóban a magyarok mellett „fogja a dolgot a német ellen, mint Bocskay idejében.” Ez az izenet már nem érte Balassit Konstantinápolyban.⁹⁸

Lehetséges, hogy Illyei hasonló üzeneteket hozott a török fővárosban maradt Korlátnak. Bethlent s követeit Lippa története is emlékeztette arra, hogy az ily ígérethöz a vár átadásáig hosszú az út. Azonban a portán ekkor már remélték, hogy az ígélet nemsokára tetté válik. Április 19-ikén a szultán „szemben lőn” Korlát Istvánnal, Toldalagival, Illyeivel és Bitterrel s e miatt „csaknem kétségbe esének az németek”, vagyis Molard és Starzer.⁹⁹ Ali vezér a hó végén kelt levelében értesítette a cseh királyt, hogy szívesen látja követeit, az igen kedvelt Bethlen fejedelem embereivel együtt. Illyei és társai június elején érkeztek Budára, „istennek hála, minden jó és kedves válaszszal jönnek” írja rólok Bethlen.¹⁰⁰

-
322. Szilágyi, Bethlen Gábor Politikai Leveli, 101. 119.
  323. Frankl, Pázmány levelezése, 156. 175.
  324. Eszterházy Miklós élete, I. 30–50.
  325. Sepsi Laczkó Mikónál, III. 197. V. ö. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek VII. 534.
  326. Dóczy levele a királyhoz. Pray, Bethleni Principatus Transsilv. I. 42. Bethlen Forgáchhoz. Mocsáry, Nógrád vármegye esmérete, IV. 191, Forgách Pázmányhoz. Frankl, id. h. 232. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 531, 533. és Bethlen politikai levelei, 117.
  327. Chronicon Fuchsino-Lupino-Oltard. I. 290. Mikó, Erd. Tört. Adatok, II. 14, 36, 82. Hurmuzaki, Fragmente Z. rum. Geschichte III. 72. Történelmi Tár, 1879 742, 750. (Szilágyi közlése.)
  328. Mikó, id. h. II. 25, 27, 49, 53.
  329. U. ott, 18, 56, 64.
  330. U. ott, 87.
  331. Az utasítás Khuefstammál: Acta, az egyetemi könyvtár kéziratái között.
  332. Mikó, id. h. II 153, 113.
  333. Szilágyi közleménye: Történelmi Tár, 1881. 626.
  334. Mikó, id. h. II. 174, 176, 182, 193, 231.
  335. Markóról I. Mikó, id. h. II. 152. A cseh koronáról u. ott, 200. s 208, továbbá Bethlen Pol. Leveli, 119, s 135. Török Magyarokori Államokmánytár, I. 229. (Az itt közölt levél nem 1620-ból való, hanem 1619 július közepe táján kelt.) Végül Markó levelét I. Hurmuzakinál: Documente, VIII. 380.
  336. Bethlen Pol. Leveli, 112. 118. 124. Török-Magyarokori Államokmtár, I. 229. Frankl, Pázmány, I. 503. Katona, id. m. XXX. 185. Történelmi Tár, 1888. 406. (Szilágyi S. közleménye), Alvinczihoz írott levél, közli Szilágyi: Századok, 1868. 230. Zmeskálról a már idézett Relat. Regior. Commiss. (Orsz. Levéltár.)
  337. A Querela Hungariae Szalárdi Siralmas Magyar Krónikájában, 37. Pázmány, Falsae originis motuum refutatio.
  338. Szilágyi, Bethlen Politikai Leveli, 125.
  339. Sepsi Laczkó Mikónál, id. h. 215.
  340. Kassai események Bethlen első támadásakor, közli Révész Kálmán: Tört. Tár, 1896. 113. Kassai tudósítás Gindelynél: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. (Budapest, 1890.) 23. Ez a két leírás hitelesebb, mint a Sepsi Laczkóé. V. ö. Kemény János Önéletírása, 41. Segesvári Krónikája, 187.
  341. Eszterházy Miklós élete, I. 64.
  342. Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges, II. 227. Tsernembl tanácsolta a csehnek, hogy ajánlják föl Bethlennek koronájukat. (Hurter, Geschichte Kaiser Ferd. II., VIII. 150.) Bethlen levele Thurzóhoz, 1619 szept. 23. Politikai Leveli 135. I. Borsos Tamás irataiból és más forrásokból is kivehető, hogy Bethlen számított a cseh koronára.
  343. Sepsi Laczkó, id. h. 218. Történelmi Tár, 1879. 250. és a Gindelytől s Révészről közölt két kassai jelentés id. h. Ez a két jelentés hitelt érdemel, egyik sem szól Rákóczy parancsáról, vagy a tértítés kísérletéről, az utóbbi határozottan kiemeli a városi tanács ártatlanságát. Cordara mindenesetre téved abban, hogy Reiner ölette meg a papokat. S mivel ily lényeges dologban téved, kétkedve kell fogadnunk azt, amit az egykorú hiteles jelentések fel nem említenek. A három áldozat halálát a katolikus források nyomán részletesen írja le Ipolyi: Magyar Sion, 1888. 569. Ugyanott szól a kassai vértanúk tiszteletéről.
  344. Tört. Tár, 1892. 328. Ortelius Continuatus, 66. Bethlen Politikai Leveli, 133. 136. 141. Pécs A., Alsó-Magyarország Bányamivelésének Tört., II. 284.

345. Szerémi közlése: Tört. Tár, 1891. 321.
346. Kassáról írja az oláh vajdának szept. 20-án: „messo all' ordine alcune altre cose, senz' alcuna dilazione si invieremo verso Possonio” Óvári, Oklevéltár, 504. V. ö. Olchváry Ödön, Bethlen első támadása II. Ferdinánd ellen. Hadtört. Közlemények, 1890. 343.
347. Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges, II. 271. s Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs, 1885. (Kriegs-Chronik, 13. l.)
348. Bethlen Pol. Levelei, 142. Az ott közölt levél nem október 13-án, hanem 3-án kelt, amint Olchváry kimutatta id. h. 342. Závodszy Katonánál: id. m. XXX. 229. Gindely, Okmánytár, 32.
349. Závodszy, id. h. 229. Ortelius Continuatus, 68. Hatvani, Brüsszeli Okmánytár, IV. 160. Gindely, Okmánytár, 38. Pethő Gergely Krónikája, 185. Gúnyirat Bethlen idejéből, közli: Szilágyi, Századok, 1875, 390.
350. Závodszy, id. h. Forgáchról. Ipolyi, Rimay János államiratai, 223. s Firnhaber, Actenstücke, 36. 65. 66. Szilágyi: Révay Péter és a szent korona. (Budapest, 1875.) Okmányok. 34–36.
351. Gindelyi Geschichte des dreissigjährigen Krieges II. Theatrum Europaeum, I. 236.
352. Theatrum Europaeum, I. 236–237. Onno Klopp, Der dreissigjährige Krieg, I. 444. Bethlen levele október 25. Szilágyi, Bethlen Gábor fejedelem levelezése, 83. l. s különösen Olchváry, id. h. 348–351.
353. Szilágyi, Bethlen Pol. Levelei, 155. Olchváry id. h. 351. 352. Theatrum Europaeum, I. 254. Závodszy Katonánál, id. h. XXX. 240.
354. Bethlen Pol. Levelei, 145. Esterházy Miklós élete, I. 72. Dallos Miklós politikai és dipl. iratai, 54. és Diarium Regni Comitiorum per Gab. Bethlen. (406. Quart. Lat. jelz. kézirat a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.)
355. Frankl, Pázmány levelezése. 238.
356. Szilágyi, Révay Péter és a szent korona. Okmányok: 37–40.
357. Balásfi, Magyarországnak Bethlen Gábor támadásakor állapotja. 27.
358. Diarium Regni Comitiorum, id. h. Olchváry értekezése, id. h. 352. Huber, Geschichte Oesterreichs, V. 145–147. Bethlen Politikai Levelei, 156. Magyar Történelmi Tár IV. 198. Zwiedineck-Südenhorst, Venetianische Gesandtschafts-Berichte. (Grác, 1880.) 41.
359. Bethlen Politikai Levelei 126. l.
360. Sepsi Laczkó, id. h. 218. l. és Homonnay Milithez, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 404.
361. Tört. Tár, id. h. és Sepsi Laczkó, id. h. 224.
362. Századok, 1887. 115. (Schmidt Vilmos közlése) és Onno Klopp, Der dreissigjährige Krieg I. 467.
363. Századok, id. h. 116. 117. és Hurmuzaki, Documente, Supplement. II. Volum. II. 471.
364. Fagniez, Le Père Joseph et Richelieu. (Páris, 1894.) I. 149. Gömöry G. közl. Hadt. Közl. 1892. 12. Mikó, id. m. II. 219.
365. Bethlen politikai levelezése, kiadja Szabó Károly: Tört. Tár, 1881. 317–322. Schmidt szerint (Századok, 1887. 108.) a Liszowszki-katonák nem voltak kozákok, de az egykorú levelekből látszik, hogy töbnyire azok voltak.
366. Szilágyi, Bethlen Pol. Levelei. 143. 159. Bethlen levele, kiadja Szilágyi: Magyar Tört. Tár, IV. 199. Sepsi Laczkó, id. m. 225, 242–245. Demkó Kálmán, Adatok az 1619–20. pozsonyi orsz. történetéhez Századok, 1881. 432. Hatvani, Brüsszeli Okmánytár, IV. 229, 230. Horváth Mihály, Magyarország Tört. V. 205. Olchváry érték. id. h. 357. Homonnay csapatának számára nézve a források adatai s a történetírók véleményei igen eltérők. Mi Bethlen 1620-iki levelének adatát fogadtuk el.
367. Huber, Geschichte Österreichs, V. 148. Zwiedineck-Südenhorst, Venetianische Gesandtschafts-Berichte. 43.
368. Pethő, Rövid Magyar Krónika. (Kassa, 1753.) 187. Szalay, Gróf Esterházy Miklós, Magyarország Nádora. I. 69–97, 123. Chernel Kálmán, Kőszeg sz. k. város jelene és multja. (Szombathely, 1877.) II. 65, 66. Diarium Regni Comitiorum (Kézirat, id. h.) Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből, kiadja Szilágyi Sándor: Századok, 1875. 388. Sepsi Laczkó Mikónál, id. m. 246.
369. Pethő Gergely krónikája. 186. Sepsi Laczkó, id. h. 238. Katona, id. m. XXX. 271–277. Diarium Regni Comitiorum, id. h.
370. Katona, XXX. 276. Zsilinszky, id. h. 186. Demkó id. ért. Századok, 1881. 434. Frankl, Pázmány, I. 527. és Stelzer, Geschichtliche Darstellung der Schicksale der ev. Kirchengemeinde in Tirnau. (Pest, 1870.) 131.
371. Katona, id. m. XXX. 275, 277, 290.
372. Diarium Regni Comitiorum. Demkó, id. h. 443.
373. Szilágyi, Bethlen Pol. Levelei. 137. Gindely, Okmánytár. 12, 34. és Geschichte des dreissigjährigen Krieges, II. 268.
374. U. ott, 269. Bethlen Pol. Levelei. 142. és Szilágyi közleménye: Történelmi Tár, 1888. 409.

375. Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1879. 242. Innen vesszük át a követek neveit. Gindely (id. m. II. 283.) Rhédey Ferenczet (nem a hadvezért) mondja a küldöttség vezetőjének. Nem lehetetlen, hogy e Rhédey Erdődi nevének rossz olvasásából keletkezett. A követeléseket l. *Theatrum Europaeum*, I. 78. V. ö. még Klopp Onno, *Der dreissigjährige Krieg*, I. 448.
376. Gindely (id. m. II. 339.) Hohenlohe jelentése alapján egybe vonta össze a két ülés történetét. L. *Diarium Regni Comitiorum*.
377. A Firnhabertől (Actenstücke, 1859. 99.) közölt hiteles szöveg. Gindely (id. m. II. 343.) tehát téved, midőn azt állítja, hogy a szerződésben a fizetés nincs megemlítve. Az sem áll, hogy Bethlen közömbös volt a tárgyalások iránt. L. *Diarium Regni Comitiorum* s Hohenlohe utasítását Gindelynél: Okmánytár. 57.
378. Fürstl. Anhaltische gehaimbe Canzley. 1621. 216–219. Gindely, id. m. II. 308.
379. Molard jelentése Khuefstainnál: Acta, id. h. Liphay utasítása és Molard bizonyítványa Botkánál: Kisfaludy Liphay Imre. 84–93. Werner Hundpiss levele Firnhabernél: Actenstücke 1859. 87. I. és *Diarium Regni Comitiorum* id. h.
380. Borsos iratai Mikónál, id. h. II. 201, 221, 229, 231, 258.
381. Óváry, Oklevéltár Bethlen Gábor dipl. összekött. történetéhez. 508.
382. Tholdalaghi Mihály 1619-iki követjárásának történetéhez. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár*, 1882. 470. Balassa és Korláth jelentései Szalaynál: Gróf Esterházy Miklós, Magyarország Nádora, I. 99–107. Balassa levele az ő naptár szerint van keltezve, mert bizonyos, hogy hatodikán még nem volt Konstantinápolyban. S így Bethlen sem olvashatta Balassa levelét december 27-én, mint Szalay hiszi.
383. Firnhaber (Actenstücke, 1859. 31.) tagadja, hogy a magyar történetíróktól említett gyulai bég Pozsonyban volt. Pedig ott volt a szolnoki, (császári követek jelentése 1620 elejéről Jászay kéziratai között,) de követségének nem volt oly nagy jelentősége, mint a minőt történetíróink tulajdonítanak neki. L. *Diarium Regni Comitiorum*.
384. Nádasdy levelének töredékét közli Szalay: Esterházy Miklós, Magyarország Nádora, I. 98. Az egész levelet közli Szilágyi: Bethlen Politikai Levellei. 151.
385. Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 170–172. s *Diarium Regni Comitiorum*.
386. Császári biztosok jelentése Jászay kéziratai között. Gyürhy levele Kosztolányihoz, közli Szerémi. *Tört. Tár*, 1892. 338.
387. Demkó id. értekezése: Századok, 1881. 435. Demkó helyreigazítja Horváth tévedését, a ki azt állította, hogy az előterjesztést január 2-án adták át. L. *Diarium Regni Comitiorum*.
388. Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 185.
389. Demkó, id. h. 438.
390. A biztosok jelentése Jászaynál s *Diarium Regni Comitiorum*.
391. L. Bethlen 1620-iki levelét. *Magy. Tört. Tár* IV. 201.
392. Firnhaber, Actenstücke. 1859. 106, 110; 1860. 26–30.
393. Firnhaber, Actenstücke 1860. 28. Hatvani, Brüsseli Okmánytár. IV. 199. s Katona, id. m. XXX. 312. Thurzónak itt közölt iratát Gindely újra közli: Okmánytár 250.
394. Huber, *Geschichte Österreichs*. V. 153–161. Hollandiáról Opel: *Der niedersächsisch-dänische Krieg* I. 108.
395. L. Opel, id. h. 114.
396. Gindely, id. m. (II. 342.) elbeszéli, hogy Bethlen Hohenlohe előtt szabatos képét rajzolta a koalíciónak a nélkül, hogy sejtette volna. Miért ne sejtette volna?
397. L. a Szilágyi által közölt 1620 január 28-iki névtelen jelentést *Tört. Tár*. 1889. 72.; ez a jelentés Thurzó Imre véleményéről és bizonyára Bethlenéről is szól.
398. A három követről l. Gindely, *Geschichte*, II. 356–359. Pécsy levelét közli Firnhaber: Actenstücke, 1860. 35. Pécsyről a titkos tanács jegyzőkönyve (1620 első felében) ezt mondja: „Pécsy gratiam habebit promissa et alia.” (Jászay-féle oklevelek.) Gindely alig meri hinni, hogy Pécsy így beszélt, de ha igen – úgymond – akkor világos, hogy az udvar pénzének hatása látszik beszédén. Nem Pécsy személyisége itt a fő kérdés, hanem az, hogy Bethlen véleményét fejezte-e ki. Már pedig, épen Gindely szerint, (id. h. 342.) Bethlen Hohenlohe előtt kijelentette, hogy a császár soha sem fog lemondani Csehországról s nincs is szüksége arra, hogy lemondjon. Pécsy sem mondott egyebet.
399. A Haller követségére vonatkozó iratokat kiadta Szilágyi: *Tört. Tár*. 1889. 81–85. Pécsy levelét Frigyeshez kiadta Szabó: *Tört. Tár*. 1881. 341. Az egy havi fegyverszünetre nézve l. Bethlen levelét Thurzó Szaniszlóhoz (Szilágyi, Bethlen fej. levelezése, 91.) V. ö. ezzel Ferdinánd levelét Bethlenhez (Gindely, Okmánytár, 89.) L. még Frigyes levelét Pécsyhez u. ott, 100. l. Frigyes nyilatkozata az egy havi fegyverszünetről 124. l. máj. 17-iki hibás kelettel.
400. Lamingernek adott instructio Firnhabernél, Actenstücke. 1860. 48. A Laminger követségére vonatkozó iratokat közli Szilágyi: *Tört. Tár*, 1889. 91–96. V. ö. Szilágyi, Bethlen Polit. Levellei 185, 188, 193, 197. *Tört. Tár*. 1888. 422. s Szilágyi, Bethlen fejedelem levelezése 95. l.

401. Bethlen Pol. Levelei 197. l.
402. Gindely, id. m. III. 106–109. Thurzóra jellemző Dohnához irt levele, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 419.
403. Firnhaber, Actenstücke. 1860. 63. Onno Klopp, Der dreissigjährige Krieg, I. 509. Katona, id. m. XXX. 363. Thurzó Bethlenhez, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 432, 433.
404. U. ott és Szilágyi, Bethlen Fejedelem Levelezése, 121. l.
405. Gindely, id. m. III. 121. Bornemisza seregéről I. a kapitánynak adott instructiót, melyet Pray közölt: Principatus Gabr. Bethlen. 137. Olchváry (Hadt. Közlemények, I. 603.) kételkedik abban, hogy Bethlennek puskás lovassága volt. Thurzó Szaniszló az anhalti herceghez irt levelében szintén megkülönbözteti Bornemisza lovasságának két nemét: „Quingenti hastati, alii autem quingenti aliis armis armati.” Gindely, Okirattár, 118.
406. Gindely, Okmánytár, 130, 137, 143.
407. U. ott, 243.
408. Salamon, Két magyar diplomata. Tájékozás, XXVII.
409. Rimai levele Thurzó Imréhez, közli Nagy Gyula: Tört. Tár, 1880. 431, 432.
410. A nagyvezér Molardtól minduntalan kérte a várat. L. Gindely, Geschichte des 30-jährig. Krieges, III. 177.
411. Borsos iratai Mikónál, id. m. II. 253.
412. U. ott, 271, 272.
413. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 214.
414. Borsos iratai Mikónál, id. m. II. 283.
415. Óváry, Oklevéltár Bethlen Gábor dipl. összeköttetései történetéhez. 513. Almore Nani Bailo jelentése, mely 1620 s nem 1619 február 4-ikén kelt.
416. Magyar Tört. Tár, IV. 207, 208 s Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 206.
417. Molard jelentése: Khuefstain, Acta.
418. Mikó, id. m. I. 328.
419. Török-Magyarkori Államokm. I. 206., s Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1881. 630.
420. Toldalagi Mikónál, id. m. I. 228.
421. Bethlen Pol. Levelei. 212.; Hatvani, Brüsszeli okm.-tár, IV. 223.; ugyanez Gindelynél Okirattár, 142.; Ali levelét I. H. Forst, Der türkische Gesandte in Prag 1620 (Mittheilungen des Instituts für oest. Geschichtsforschung, XVI. 1895. 576.) Hága Kornél jelentése nem Illyei és Bitter követségére vonatkozik, mint Gindely hiszi (id. m. III. 179.). Hága jelentése (Okirattár, 157.) július 7-én kelt, a mikor a két említett követ már otthon volt. Huber (Gesch. Oest. V. 167.) e követségre nézve a Gindely által Okirattár 117. közölt jelentést használja, pedig ez nem egészen megbízható.

IV. FEJEZET.

A besztercebányai országgyűléstől a haimburgi békealkudozásig.

A besztercebányai országgyűlés. Az idegen hatalmak követei. A lengyel követ a béke mellett. XIII. Lajos politikája. Az ulmiszerződés. A francia követ békeajánlata. Laminger Besztercebányán. Ferdinánd biztosai. Collalto császári követ büszke fellépése. Távozása. A szövetségesei követei. Alkudozások Frigyes cseh királylyal. Dohna Ábrahám. Bethlen optimizmusa. A porta tárgyalásai Frigyessele. Állásfoglalása a magyar ügyben. A Bethlen kívánta írásbeli biztosítékok. Az országgyűlés tárgyalásai. A rendek szövetségsele. Pázmány levele az országgyűléshez. Vallásügyi határozatok. Repressalák a katolikus egyház ellen. Az egyházi javak kérdése. Adóügyi intézkedések. A hátralékok ügye. A hadviselés által kívánt áldozatok. Bethlen Gábor királylyá választása. A koronázás kérdése. Bethlen a nyugati határ felé indul. Nyitra ostroma. Bethlen Haimburg előtt. A dunántúli foglalások. Dampierre lakompaki győzelmé. Horvátország és Stíría megszállásának terve. Dampierre Pozsonyt ostromolja. Halála. A császáriak visszavonulása. A porta támogatásának értéke. Vác török kézen. A fejtérhegyi ütközet. A vereség hatása Bethlen terveire. Kőszeg elfoglalása. A békealkudozások előjei. A francia követek közvetítő ajánlata. A haimburgi békealkudozások. Esterházy Miklós főbiztosi küldetése. Ferdinánd nyilatkozata Bethlen ellen. A nagyszombati országgyűlés. Az adó lanyha behajtása. A nemesi felkelés kérdése. A haimburgi tárgyalások folytatása. A czimkérdés. Fegyverszünetek. Az udvar ígérései. Vác elfoglalásának befolyása a tárgyalások menetére. A szövetségesei követei a nagyvezérnél. A császári követ tevékenysége. A porta kimondja Bethlen Gábor megsegítését. Az athnámé kérdése. Bethlen tárgyalásai a tatár khánnal. Ferdinánd legvégső ajánlatai. Ferdinánd nyilatkozata a titkos tanácsban. A német hadak behozatalának feltétele. Az alku meghiusulta. A békehangulat terjedése az országban. Forgách Zsigmond elszakad Bethlentől. Péchy Simon gyanus magaviselete. A Thurzók. Bethlen állhatatossága a nehéz helyzetben

E különböző tárgyalások számai egybefonódtak a besztercebányai országgyűlésen. „Nyilván lehet az nemesi országnál – írta Bethlen ez országgyűlésről – nem hogy az mi időnkben, de még az boldog emlékezetű eleink és atyáink idejében is, ritkán emlékezhetni arra, hogy mind ennyi sok felől való követségek nehéz és nagy dolgokról való tractatusokkal és idegen nemzetségekkel condecoráltatott gyűlés celebráltatott volna.”¹ A római császár, a francia, a lengyel királyok, a szultán, Erdély és a Pfalzi Frigyes támogató rendek követei jelentek meg Besztercebányán. A pozsonyi fegyverszünet emelte Bethlen tekintélyét, sok függött attól, hogy mire határozza magát a fejedelem, ki nagy sikereinek kivívása után pihent s erőben gyarapodott.

Az idegen követek a béke és háború kérdését feszegették. III. Zsigmond követe, Dambroviczai Firley Miklós, június 26 án tartott beszédében a békét ajánlotta a magyar rendeknek. Kérte, hogy hagyják el a szórszálhasogatást, s bízzák az időre panaszai elintézését. De a lengyel király neve nagyon népszerűtlen volt a rendek közt, noha Zadorski Szaniszló a Pozsonyi országgyűlésen eléggé igyekezett urát mentetgetni Homonnay betörése miatt. Csakhogy senki sem hitte el Zsigmond jóindulatát Magyarország iránt s most annál kevésbbé, mert Besztercebányára hozták a kozák foglyokat, kik a Zsigmondtól Ferdinándhoz küldött sereghez tartoztak. Ez a sereg Árvamegyét pusztította, mielőtt rendeltetése helyére ért. Bethlen ezért erősen megdorgálta a lengyel követet; midőn július elsején Firley kivonult a császári követek fogadtatására, Bethlen visszaküldötte szállására, a hol mintegy fogságban volt.²

Pedig szeretett volna szabadabban mozogni, hogy izgassa a katolikus pártot Bethlen ellen, a ki a portát annyira ösztönözte Lengyelország megtámadására. Zadorski is izgatta a rendeket Pozsonyban, mutogatva Bethlennek Szekenderhez irt levelét, melylyel a fejedelem törökösségét bizonyította. Zadorski Bethlen szerint „sokaknak elméjét megtántorította”,³ a mi azonban nem igen látszott meg az országgyűlés határozatain. Valószínűen Firley is követte Zadorski módszerét, de bizonyos, hogy ép oly kevés eredménnyel távozott Besztercebányáról, mint elődje Pozsonyból.

XIII. Lajos követe is a békét ajánlotta Bethlennek. Nem volt-e különös, hogy a francia király a Habsburgok helyzetén könnyíteni akart? XIII. Lajos udvarában a németországi eseményekkel szemben oly politika érvényesült, melyet a katolikus befolyás s a francia hagyományok egyezményének tekinthetünk. A katholicismus tökéletes veresége Németországban sértette volna a francia udvar érzelmeit és érdekeit; XIII. Lajos nem akart katonai segítséget adni Ferdinándnak, de szerette volna visszaszorítani a protestantizmust s egyszersmind ártalmatlanná tenni Ferdinándot. Ezért szánta el magát a békeközvetítés munkájára. Angoulême herceget, IX. Károly természetes fiát, bizta meg a Németországba küldött követség vezetésével. A követség munkájának köszönhető a július 3-iki ulmi szerződés, mely úgy intézte a dolgokat, hogy a liga bátran megtámadhatta Csehországot, a nélkül, hogy az unio háborgatásától kellett volna tartania, ellenben a pfälzi választó területe nem volt megvédve a spanyol csapatoktól.

Frigyes veresége mintegy következménye volt az ulmi szerződésnek. A francia követség nagyon is belemelegedett a közvetítés munkájába s szinte többre becsülte a feladat sikerének dicsőségét, mint a francia érdekek megőrzését.⁴

Angoulême herceg Bethlenhez is küldött követet. Sigogné a herceg nevében azt ajánlotta Bethlennek és a rendeknek, hogy térjenek vissza Ferdinánd hűségére. Bethlen s a rendek nagyon szívesen fogadták Sigognét, nem akarták egészen elkedvetleníteni a herceget s megemlékeztek arról, hogy Magyarországnak francia vérből származott nagy királyai is voltak. De sajnálták, hogy Sigogné csak augusztus első felében érkezett Besztercebányára, a mikor már késő volt a békét ajánlani.⁵

A béke nem is a közvetítők szép szavaitól, hanem Ferdinánd ajánlataitól függött. Az a fenyegető üzenet, melyet Bethlen a Lamingernek adott audientia után az udvarnak küldött, nem volt üres szó. A magyar csapatok a szövetségesek táborához csatlakoztak, noha a fegyverszünet nem járt le. A császárnak nem volt annyi ereje, hogy a fegyverszünet e megszegését fegyverrel torolja meg, sőt folytatta az alkudozásokat, hogy akadályozhassa Bethlent hadi ereje teljes kifejtésében.

Noha Laminger küldetésének időnyerés volt a célja, az udvar mégis rossz néven vette, hogy Bethlen oly sokáig tartóztatja a császári követet Kassán. „Lamingert el nem bocsátom, magammal felviszem, mert csudaképpen ejti néha szavait” mondotta Bethlen június 1-én, mikor már két hónapja múlt, hogy nála volt a követ. El is vitte magával Besztercebányára, hová június 10-ikén vonult be. Nemcsak azért váratta idáig Lamingert, hogy a bevonulás fényét emelje. A csodaképen ejtett szavakból azt vette ki, hogy ha visszabocsátja Lamingert, az udvar nem küld majd más követet az országgyűlés megnyitására, már pedig Bethlen azt kívánta, hogy Laminger az összegyűlt rendek nevében kapjon választ a Frigyesrel való béke közvetítésének kérdéséről és az udvarnak arról a kívánságáról is, hogy Bethlen túsokat küldjön Bécsbe cserében az országgyűlési királyi biztosokért ép úgy mint a pozsonyi fegyverszünet tárgyalásakor. Ha Bethlen elismeri e kívánság jogosságát, megfosztotta volna magát a pozsonyi fegyverszünet gyümölcsétől s nem úgy állott volna szemben Ferdinánddal, mint Magyarország elismert kormányzója.

Laminger június 15-ikén indult el Besztercebányáról.⁶

A titkos tanács június 19-iki ülése elhatározta, hogy Dávid Pál címzetes püspököt, Teuffel György bárót és Lamingert Besztercebányára küldi. E követség nem volt felhatalmazva az alkudozásra. A július 3-iki gyűlésen Laminger előadta, hogy Bethlen az oka a biztosok késedelmének. A most küldött követség még nem teljes, a hiányzó biztosok meg vannak választva, de szükséges, hogy a rendek túsokat jelöljenek ki cserében az egész követségért. Ugyanakkor átadta a követ a mühlhauseni konventnek a magyar rendekhez intézett békére intő levelét. Bizonyára nem csupán a katolikusokra hatott e levél, mely arra emlékeztette a rendeket, hogy a liga el van szánva a császár védelmére s hogy a szász választó is csatlakozott a ligához. De Laminger általános fejtegetései nem voltak alkalmasak a levél

hatásának fokozására. A túsokat nem adták meg a rendek, az udvarnak meg kellett elégednie a nádornak július 8-ikán kelt menedék-levelével, mely Laminger társairól s a még meg nem érkezett biztosokról szólt.⁷

Ezek elég sokáig várattak magukra. Collalto Raimbold gróf, Cziráky Mózes és Ferenczfy Lőrincz csak július végén érkeztek Besztercebányára. Azt akarták, hogy a rendek tőlük kérjék az audientiát, de a rendek illőbbnek tartották, hogy Collalto és társai előttük jelenjenek meg. Collalto azzal boszulta meg a visszautasítást, hogy midőn megjelent az országgyűlésen, a Bethlennek szánt helyet foglalta el. A fejedelem türe a császári követ büszkeségét, sőt korholta azokat, a kik a követek hallatára gyalázták a császár személyét. Különben a tárgyalások eredménytelenek voltak. A rendek eleintén hibát találtak a Collaltonak adott felhatalmazásban, majd Ferdinánd második megbízólevelén is fenakadtak. Lehetetlen volt a megegyezés, mert Bethlen, a pozsonyi fegyverszünetre hivatkozva, szövetségeseinek ügyét is a tárgyalásokba akarta vonni, a császár ellenben kijelentette, hogy az alattvalóival való viszály elintézését nem bízhatja a magyar rendekre. Collalto látta, hogy nem boldogul. Miksa herczeg úgyis már Linzben volt augusztus 4-ikén, a biztosok tehát 15-ikén kijelentették, hogy az országgyűlés törvénytelen s végzései érvénytelenek.⁸

A cseh, morva, sziléziai, lausitzi és ausztriai követek szívesen látták Collalto távozását. Azért jöttek oly szép számban messze földről, hogy megakadályozzák a pozsonyi fegyverszünet meghosszabbítását, vagy Bethlen külön békéjét a császárral. Nem a maguk erejének köszönhető a siker; láttuk, hogy minő okok hiúsították meg a császárral való alkudozást. Ily körülmények közt a szövetségeseik követeinek az volt a feladata, hogy sürgessék Bethlentől a segítséget. Különösen a két Ausztria követei sürgették azt a legnagyobb hévvel, mert küldőik már az ellenség torkában voltak. Különben nem az volt a fontos, a mit a követek a nyilvános audientiákon tárgyaltak. Ez abból is látszott, hogy Frigyes és Bethlen nem elégedtek meg a követségek beszédeivel, irataival s az ezekre adott válaszokkal, hanem az országgyűlés alatt bizalmas embereiket is küldözgették egymáshoz. Bethlen hajlandó volt növelni a szövetségeseinek adott segítséget, de jutalmul pénzt kívánt. Anhalti Keresztély megbizottjától, Knesebecktől, a ki már júniusban Besztercebányán volt, annak a huszonötezer forintnak lefizetését követelte, melyet már Bornemissza János is kért az ő nevében, mikor a herczeg táborába érkezett. Midőn Knesebeck és a cseh követek ígéretei eléggé megbizhatóknak látszottak, Bethlen Ványai Illést az anhalti herczeg táborába küldötte, hogy vegye át és ossza szét az ígért összeget.

Ez az ígélet nem volt elég. Kovacsóczy István, Bethlen egyik titkára, július elején Prágába érkezett. Itt előadta Frigyesnek és kancellárjának, hogy ura szeretné, ha a szövetségeseik lefizetnék a Bethlennek járó háromszázezer forintot. Sőt Kovacsóczy értésére adta a prágai udvarnak, hogy ura nem is tartja elégnek a prágai nagygyűlésen megszavazott összeget. A király tanácsa azt válaszolta, hogy a háromszázezer forintot három részletben fizetik meg Bethlennek, ha seregével kiindul az országból. Frigyes érezte, hogy nem tarthatja tovább szép szóval szövetségeseit. Drágaköveket s ezüstneműt zálogosított el, hogy előteremtse az első részletet. Ezzel Besztercebányára küldötte Plessen Volradot, a ki augusztus elején átadta a fejedelemnek a százezer forintot. Bethlen örült, hogy végre a csehek is meghálálták szolgálatait, de ismételte, hogy négyszázezer forintra lesz szüksége s hogy hajlandó ez összegbe tudni a neki szánt tiszteletdíjat.

Különben nemcsak a pénzről beszélt szövetségeseinek követeivel. Politikai és hadi terveket kovácsolt velük. Elmondotta nekik, hogy minő diversiókkal zavarhatná a császári seregek működését.

Beszélt a szultán segítségéről, Velence támogatásának megszerzéséről s Lengyelország fellázításáról. Különösen Plessennel és Dohna Ábrahámmal, a sziléziai követtel szeretett beszélgetni e dolgokról. A tudós Dohna, a buzgó kálvinista, ki részt vett a németalföldi háborúban s Oraniai Móricznak barátja volt, nagyon tetszett Bethlennek. Dohna

is rendkívül nagyra becsülte a fejedelem tehetségét s buzgalmát. Sokat beszélt neki az európai viszonyokról, kedvező színben tüntetvén fel előtte a protestantizmus jövőjét. Még szebbnek látszott e jövő, midőn Bethlen is nagy tűzzel fejtegette terveit. Phantasiája nem minden szándék nélkül kalandozott, a szövetségesek áldozó kedvét reményekkel akarta hálálni s erősíteni.⁹

Különben őszinte is volt optimizmusában. Mert mind bizonyosabbnak látszott, hogy a porta segíteni fogja. Illyei és Bitter Mehemet agával együtt indultak el a portáról. A császár Besztercebányáról Kovacsóczy társaságában indult Prágába. Frigyes július 5-ikén nyilvános audientián fogadta az agát. Mehemet kijelentette, hogy a szultán barátságába akarja fogadni a cseh királyt. A porta megtámadja a lengyel királyt, mivel a császárt segítette a csehek és a magyarok ellen.

A cseh királynak is ad a szultán hatvanezer lovast, mihelyt szüksége lesz rá. Mondják, hogy Mehemet sok ezer tallér évi adót kívánt Frigyes tartományaitól. Frigyes azt válaszolta a szultánnak, hogy lelkének nagy örömeivel fogadta a követet. Az adófizetés dolgát arra a követségre bizza, mely Bethlen embereivel együtt indul Konstantinápolyba. Mehemet nagyon meg volt elégedve mind azzal, a mit Prágában látott és hallott. Csodálkozott, hogy minő veszteségek érték Ferdinándot, nem értette, miként bírja elviselni a császár csupán Prága városának elvesztését.

Midőn Mehemet aga július 25-ikén Besztercebányára érkezett, már ott találta Köln János lovagot, a ki a szövetséges tartományok portai követségének vezetője volt. Július 20-ikán érkezett Besztercebányára Jusuf aga, a szultán június 22-ikén kelt levelével. Illyei és Bitter távozása után Toldalagi kapitánya sürgette a levél megírását. Meg volt abban irva, hogy „mi Ferdinand kedvéért az méltóságos magyar nemzetet semmiképpen meg nem vetjük.” „Ha pedig magatoknak királt akartok választani” – írja a szultán a rendeknek – „az minthogy szükséges is, az tennen magatok szabadságtok törvénye és rendtartása szerint, válasszatok olyat, ki tinétek igazsággal és az mi fényes portánkhoz igaz jóakarattal legyen és mi azzal az szent békességet megtartjuk s Magyarországot az ő királyságával együtt erős becsületben tartjuk.”¹⁰

Ez volt az írásbeli biztosíték, melyet Bethlen régóta kívánt. Már Illyei visszaérkezése óta tudta, hogy számíthat e biztosítékra s így könnyű volt túrnie az udvar halogató politikáját. Okos kiméletet mutatott e politika iránt, de midőn sokáig várakoztatták, elhárította magáról a felelősséget s teljes függetlenséggel vezette az országgyűlést, mely saját szavai szerint, „császár ő felsége autoritásából is szabadosan promulgáltatott”.

Június 27-ikén kezdődtek a tanácskozások. Július 3-ikán Bethlen az országgyűlés elé terjesztette propositióját, 24-ikén a rendek szövetséget kötöttek, melyben kötelezik magukat, hogy a fejedelem mellett a szabadságért együtt élnek s halnak. A kik a szövetség ellen vétenek, azokra a pozsonyi országgyűlés 31. cikkében említett büntetés van kiszabva. Az oklevelet 165 aláírás és pecsét erősíti meg. Július 28-ikán a hajduvárosok kapitányai, hadnagyai, tizedesei, esküdtjei és minden rendei is csatlakoztak az unióhoz a Böszörménybe küldött Petneházy István felszólítására. Az országgyűlés végén Erdély is hozzájárult a Frigyes tartományaival kötött szövetséghez s így Besztercebányán kialakult a szövetségek rendszere Ferdinánd ellen.¹¹

Csak hogy nem volt elég katonákat ígérni a papiroson. Gondoskodni akart a fejedelem ellátásukról is. A pénzügyi kérdés szorosan összefüggött a vallással. Ezen a téren a besztercebányai országgyűlés mintegy betetőzte a pozsonyinak munkáját. Már előre hire terjedt, hogy mi a rendek szándéka. Pázmány két levelet irt az országgyűléshez, az egyiket a maga, a másikat az egyházi rend érdekében, Arra kérte a rendeket, hogy ne hamarkodják el a dolgot, hanem járjanak a törvény útján. Engedjék meg, hogy a vádlottak a törvény előtt bizonyítsák ártatlanságukat. A nádor felolvasta a leveleket, de a rendek nagy részét már a

levelek szerzőjének neve is felingerelte. Igaz, hogy vádlók és bírák voltak egy személyben, de azt hitték, hogy az igazság és egyenlőség elvét juttatják diadalra.

Az országgyűlés megválasztotta a vallási defensorokat. Eltiltotta a felekezetek szóbeli vagy írásbeli szidalmazását, s e tilalommal mind a három felekezetet védelmezte. Törvény erejére emelte a zsolnai és szepesváraljai zsinatok végzéseit, s elrendelte, hogy a hivek saját felekezetük papjainak fizessék a plébániai jövedelmeket.

E határozatok orvosolták a sokszor emlegetett protestáns sérelmeket. De a rendek nem érték be azzal, hogy a maguk baján segítsenek, hanem érzékenyen akarták sebezni az ellenfélt. Az egyenlőség szempontjából szükségesnek tartották, hogy a katolikus egyháznak csak három püspöke legyen, úgymint az egri, a nyitrai s a győri. Mindegyiknek kétezer magyar forint a fizetése. A többi püspök és egyházi férfiú visszatérhet az országba, hol senki sem háborgatja őket szerzeményeik vagy öröklött jószágaik birtokában. E kedvezményből ki vannak zárva a jezsuiták és azok a papok, kiket a rendek száműztek. A káptalanokra és konventekre, mint hiteles helyekre, szüksége van az országnak. De elég, ha közülök megmaradnak a vasvári, győri, esztergomi, nyitrai, szepesi káptalanok, a jászói és leleszi konventek, meghatározott számú tagokkal, a kik évi kétszáz forint fizetést húznak.

Ez intézkedések abból a feltevésből indulnak ki, hogy az állam szabadon rendelkezik az egyházi javakkal. Az elvet már kimondotta a pozsonyi országgyűlés, a besztérczebányai csak magyarázza és részletezi azt. A papok visszaéltek a régi királyok adományaival, fényűzésre s az ország békéjének zavarására fordították jövedelmeiket.

Pázmány e vádra adatokkal válaszolt. Magyarországnak, úgymond, két érseke s tizenkét püspöke van. Ezeknek összes jövedelme nem egészen hatvanezer forint. Érdemes-e tehát annyi gyűlöléssel beszélni a papság fényűzéséről?

A rendek, mit sem törődve az ellenvetésekkel, két részre osztották az egyházi javakat. Kimondották, hogy a nagyobbak, mint a korona tulajdonai, el nem adhatók s el nem zálogosíthatók; jövedelmük a végvárak fentartására való. E nagyobb egyházi javakhoz tartoznak az esztergomi érsekség, a nyitrai, váci, veszprémi, egri és zágrábi püspökségek; a szentmártoni és pornói apátságok; a sági, túróczyi, csornai, fejevári, szepesi, jászói és leleszi prépostságok s az esztergomi, győri és egri káptalanok jószágai. A többi egyházi javakat a fejedelem elzálogosíthatja vagy esetleg el is adhatja a kincstartó tudtával s a nyilvános számadás kötelezettségével. A jövedelmet országos célokra kell fordítania.¹²

Bethlen sajnálta, hogy különböző körülmények csorbitották az egyházi jószágok jövedelmét. A hadjárat elején sokan gazdátlan jószágoknak tekintették a papok birtokait. Bethlen már Pozsonyban volt, midőn Rákóczi János még nem bocsátotta ki kezéből Leleszt, „melyből egy néhány ezer forint ára bort, búzát s egyebet hordatott el”. 1620 elején panaszkodik Bethlen, hogy a végbeli vitézek „az papi jövedelmeket nagyobb részint magok tékozlották és költötték el az falukon, városokon, mert csak az bor és búza helyen maradhatott volna is, két hópenzt s többet is könnyen adnánk mostan abból nekik.”¹³ Nehéz volt a papi jószágokra pénzt kapni. Az emberek nem bíztak Bethlen uralkodásának állandóságában; attól tartottak, hogy elvesztik pénzüket, ha visszatér a régi állapot.¹⁴

Mindamellet Bethlen eléggé kihasználta e jövedelmi forrást. Thurzó Imre úgy gondolta, hogy 1620-ban a fejedelem száz- vagy kétszáz ezer forint érőt adhatna el a papi jószágokból. Thurzó sem hitte, hogy e gazdálkodás hosszú időre fedezhetné a fölkelés költségeit, Bethlen pedig nagyon rajta volt, hogy az évi jövedelmek fokozásával rendezze állami háztartását.¹⁵

A pozsonyi országgyűlés minden portától egy mérő búzát és egy mérő zabot ígért a végbelieknek, „hogy lenne az addig töngetésekre, az mig valami jobb módjával való rendelést végezhetne éppen való megfizetésekre.”¹⁶ A különböző követségek költségére az országgyűlés portánként két forintot, a korona őrzésére pedig egy forintot ajánlott. De a java most következett. A rendek minden portára tizenkét forint dicát vetettek ki, melynek felét a

földesurak tartoztak fizetni. Ez adó fizetésére nézve az országgyűlés megszüntette a szokásos kivételeket. A jobbágyokra kivetett hat forint első felét pünkösdig kellett volna behajtani, de ha a besztercebányai országgyűlés véget vet a háborúnak, az egész adó elesik. Az 1620 márcziusában tartott s már említett kassai tanácskozás megváltoztatta a pozsonyi határozatot. Bethlen tanácsosai a dica fizetés első határául virágvasárnapját tűzték ki s elrendelték, hogy ekkoráig a földesurak a maguk erszényéből három forintot, alattvalóik helyett pedig négy és fél forintot fizessenek.¹⁷

Thurzó Imre a tizenkét forintos dica jövedelmét körülbelül százezer forintra becsülte.¹⁸ A papi jószágokhoz, a dicához s a szövetségesek segélyéhez vegyük még Homonnay és Esterházy jószágainak, továbbá a bányáknak jövedelmét, a városok taxáját, a harminczadot s a régibb dica hátralékait.¹⁹ Mind ez elég szép jövedelem volt a papiroson.

Bethlen folyvást panaszkodott, hogy nem látja az ország pénzét, s hogy a magából sok ezer forintot kell költenie. A bányák 1620 áprilisáig 23,000 forintot jövedelmeztek,²⁰ a harminczad jövedelme leapadt, „mert az kereskedő emberek sem járnak,” mint a kassai kamara írja 1619 novemberében.²¹ A régibb dica hátralékainak s az új dicának beszedése pedig igen lassan folyt. „Én soha ilyen országot nem hallottam, sem láttam, melyben az dicát ilyen nehezen adják meg”, így fakad ki Bethlen 1620 májusának elején. Leginkább a rovókat okolta, a kik hanyagul járnak el tisztükben s „a magok költségére nagy lopást tesznek, holott sohult semmit sem költetnek, hanem még inkább mindenütt megajándékozták őket.”²²

De talán nem itt volt a főbaj. A vármegyék és városok nem akartak fizetni. Némely vármegye nem akarta elismerni a kassai tanácskozás végzéseit, Ung és Ugocsa követei szemébe mondták Bethlennek, „salvum sit az palatinusnak és uraknak ő nagyságoknak, de nem tartják abból magokat a nemes vármegyék, a mit ő nagyságok végeztek, mivel követek nem volt abban az végezetben.” Bethlen boszúsan visszavágott: „Salvum sit” – ugymond – „az vármegyéknek is, az Isten nyakatokat szakaszthatja, ha mind ilyen formán akartok viselkedni az urakkal, holott mostan nem némettel vagyon dolgoztok, s nem annak contribuáltok, hanem magatoknak.”²³

Bethlen beszéde kissé megpuhította a megyei követeket, de azért küldőik aligha serénykedtek az adófizetésben. Thurzó Szaniszló írja a dunáninenni végekről 1620 május közepe felé: „Az szegény végbeli vitézlő nép annyira vagyon az fizetetlenség miatt, hogy az hol hallja, hogy soldot kiáltnak, nem gondolván házával és egyéb marhájával, oda megyen, ...a végházakból szöktön szökik az vitézlő nép.”²⁴ Pedig nem csupán a végekről kellett gondoskodni.

Bethlen megmagyarázta Knesebecknek, hogy az 1620-iki hadjáratra huszezer embert akar toborzani, de e végből 800,000 forintra van szüksége. Ez összegnek felét fizessék a cseh király tartományai, a másik felét pedig Bethlen a saját kincstárából s az ország jövedelméből kénytelen előteremteni.²⁵

A besztercebányai országgyűlés tehát e jövedelem fokozásához látott. Elhatározta, hogy a jobbágyok fizessék meg az 1620-ra megszavazott tizenkét forintos dica reájuk eső felét, de több adóval ne tartozzanak. Úgyis elég rajtuk a teher és nyomor a katonai elszállásolások s más bajok miatt, melyeket tűrniök kell. Hanem a földesurak a hat forint helyett tizenhatot fizessenek s ne merjék az adót jobbágyaikon megvenni. A rendek nagylelkűsége kimeríthetetlennek látszott. Sok pénzt szavaztak meg s hozzá még arra kötelezték magukat, hogy táborba szállnak Bethlen, vagy a nádor, sőt még a főkapitányok vezérlete alatt is.²⁶

Bethlen bizonyára nem minden kételkedés nélkül fogadta a törvénycikkekben megígért áldozatokat. Mert nemcsak az adózásról voltak szomorú tapasztalatai, hanem a rendek harczoló kedvéről is. Az 1619-iki harczok java részét a vármegyék nélkül küzdötte végig. Fizetett hadaival és erdélyi katonáival harczolt. Az erdélyiek zugolódtak, hogy vérüket

ontják Magyarorszáért, míg a magyar urak otthon nyugodnak a meleg szobában. Bethlen Homonnay diadalát is a vármegyék hanyagságának tulajdonította.²⁷

Mielőtt Collalto elindult Besztercebányáról, arra kérte Bethlent, hogy tiz napig várakozzék; mert ez idő alatt talán új meghatalmazással tér vissza. Bethlen úgy tett, mintha várakoznék. De a tiz nap neki is sok volt, a rendek pedig még türelmetlenebbül várták az országgyűlés végét. Augusztus 21-ikén felterjesztették a törvényczikkeket a nádorhoz, másnap a fejedelem kijelentette, hogy elfogadja a pozsonyi országgyűlésen eléje terjesztett feltételeket. Erre az országgyűlés augusztus 25-ikén Bethlen Gábort Magyarország királyává kiáltotta ki. Először Thurzó Imre kiáltotta a Vivat Rex Gabrielt.

Az ellenzék gyöngé volt, a dunántúli főurak s a papság elmaradtak, a katolikus követek vagy a rendekkel tartottak, vagy hatás nélkül beszéltek. Voltak ugyan olyan követek, mint például a györmegyeiek, a kik a rendek előtt tiltakoztak Bethlen választása ellen. De az egyik tiltakozó majd hogy rosszul járt. Már az ablakhoz hurczolták, hogy cseh szokás szerint bánjanak el vele. A higgadtabbak megmentették a szerencsétlen tiltakozót. Pázmányt, Balásfyt s másokat a mérsékeltek nem bírták megmenteni a száműzetéstől. Csak Esterházy Miklós kapott halasztást a dunántúli követek kérelmére, mivel mégis mentegezni próbálta elmaradását. Bethlen előre látta az eredményt. Midőn április közepén a meghívó leveleket írta, arra kérte a megyéket, hogy követeiknek ne adjanak utasításokat, mert „a mostani állapotban nem ítéljük, hogy kegyelmek oly bizonyos instructiót adhasanak követinek, melyen megmaradhatnának.” Ezzel ki akarta kerülni azt, hogy a megyéken széltiben s még idő előtt vitassák a királyválasztás kérdését. S az utasítás nélkül választott követek könnyen voltak hajlíthatók a fejedelem akarata szerint.

Most elfogadta Bethlen a választást, mert a szövetségesek pénzének s ígéreteinek, továbbá a rendek nagy ajánlatainak s a szultán levelének birtokában remélte, hogy megvédelmezheti királyi címét.

De itt megállapodott. Most is ösztönözték, hogy koronáztassa meg magát. A hagyomány szerint Alvinczi ajánlkozott, hogy fejére teszi a koronát. A fejedelem erre nevetve jegyzé meg: Nem kegyelmed az esztergomi érsek. Valószínű, hogy Alvinczi azok közt volt, a kik sürgették a koronázást. Hanem Bethlen fontolóra vette, hogy e dicsőség még nagy szegényére lehet. A visszavonulás eshetőségére gondolt. Elég volt neki a választott király czime, örült a fénynek és dicsőségnek, de nem szédült el tőle.

E napokban örömet emlékezett meg arról, hogy husz évvel azelőtt száz tallért akart kölcsön kérni Kassán, s nem kapott pénzt. Most ha a templomba lovagolt, ruháján és lován az arany és drágakő úgy ragyogott a nap fényében, hogy a nézők szeme káprázott tőle. Meghatotta sorsának e változása. Midőn 25-ikén a templomban a Te Deumot énekelték, szeme könnybe borult.²⁸

Nagy események készülődtek, midőn Bethlen a besztercebányai országgyűlés befejezése után seregével a nyugati határ felé indult. Az európai katholicismus egyesült ereje hátrálni kényszeríté Pfälzi Frigyes hadseregét, mely a katolikus császárság hatalmát akarta megrendíteni. Anhalti Keresztély még eggenburgi táborából megírta Bethlennek, hogy ne sokáig késlekedjék, hanem siessen szövetségesei segítségére. A cseh király is remélte, hogy kedves testvérével, Gábor királylyal együtt fogja ellenségét megtámadni. De Bethlen egyelőre nem kívánczolt a cseh táborba. Ez időtájt mondotta, más dolgról szólva: „Másért nem akarom magamat fogyatkoztatni.” Nagyon jól látta, hogy komoly veszély fenyegeti a cseheket, de nem hitte, hogy az ő személye s ereje sokat változtasson a helyzeten. Már pedig minek vegye magára a szégyent s a kárt haszon nélkül? A saját országában úgy is elég dolga van annak a hadi erőnek, melyet nagy nehezen összegyűjtött, nem oly gyorsan s nem is oly nagy számban, mint a hogy óhajtotta. De mivel ki akarta mutatni jóindulatát s mivel valóban segíteni is kívánt barátainak, nem fukarkodott jó tanácsokkal és aránylag elég sűrűn küldözgette a segédcsapatokat. A katasztrófát nem látta előre. Azt vélte, hogy a csehek

bizonyos védelmi állapotban tarthatják magokat addig, a míg a török segítség vagy az európai protestantizmus felszekerése s a magyar diversiók meg nem változtatják a helyzetet.

Éppen e diversiókat tartotta hadjárata egyik főcéljának. A másik s még ennél is fontosabb célja az volt, hogy fegyvereivel érvényt szerezzen a beszercebányai választásnak, mert addig nem érezte magát igazi királynak, a míg az ország egyes részei dacoltak hatalmával.²⁹

Először is Nyitrát ostromolta. A Dunán innen csak ez a vár maradt Ferdinánd hűségén. Telegdy János püspök nem akart a győzőhöz csatlakozni s hasztalan tiltakozott az ellen, hogy Thurzó Szaniszló a fegyverszünet alatt akadályozta a várnak élelmezését. Már rég megunta szorult helyzetét, midőn Bethlen hadai szeptember 9-ikén a vár alá szállottak. Fél napi ostrom után Telegdy átadta a várat s örült, hogy Bécsbe költözhetett.³⁰

Bethlen ekkor Érsekújváron át Nagyszombatnak tartott. Itt várta meg hadainak gyülekezését. Midőn Rhédey Ferencz, a váradi kapitány is megérkezett négyezer lóval és elég nagy számú gyalogsággal, Bethlen Pozsonynál átkelt a Dunán és szeptember 29-ikén Haimburg előtt termett. Másnap lövette a várat, október elsején pedig rohamot intézett ellene. „De a létrák rövidege miatt lőn az fogyatkozás. Sok vitéz ember sebesedék az ostromon.” Peck Dávid, a haimburgi kapitány, az ilyenkor szokásos nagyítással azt jelentette a császárnak, hogy az ellenség vagy kétezer embert vesztett a négy sikertelen rohamban. Bethlen úgy gondolta, hogy a négyszáz főnyi német őrség nem sokáig tarthatja magát, de oly híreket hallott dunántúli csapatjairól, hogy abba kellett hagynia az ostromot.³¹

Mikor ugyanis a fejedelem szeptember közepe felé Nagy-Szombatnak tartott, egy háromezer emberre becsült csapatot költöztetett át a Dunán Komárom és Győr között. E csapat nagy gyorsasággal teljesítette feladatát. Elfoglalta Bethlen számára Pápát, Sumeget, Kis-Komáromot, Pölöskét, Egerszeget. Midőn Zichy Pál, Veszprém kapitánya, nem akart meghódolni, katonái kiüzték és Bethlenhez állottak. De hátra volt a nehezebb feladat. Bethlen addig nem volt igazi ura a dunántúli részeknek, a míg el nem foglalta Esterházy Miklós várait. Huszár István háromezer lovassal és Petneházy István hajduival körülfogta Lakompakot. Esterházy ereje gyöngye volt az ellenállásra. Segítséget várt a Bécsújhelyben táborozó Dampierretől. Mivel Dampierrenek várnia kellett, a míg „jó módjával” hozza a segítséget, Esterházy alkudozásokkal tartóztatta Huszárt és Sennyey Gáspárt, Bethlen dunántúli generalisát. Bethlen Haimburg előtt szeptember 30-ikán értesült Esterházy ajánlatairól. Már rég nem érzett oly nagy örömet, mint amikor Sennyey levelét olvasta. Tehát kezében van az „ég alatt legnagyobb ellensége”. Most már az övé lesz Munkács vára, s most meg van törve Ferdinánd dunántúli pártja. Oly levelet akart írni a vármegyéknek, mely megrostálja a hűséget az emberekben. Sopronba akarta hívni a dunántúliakat s Haimburg elfoglalása után Bruck ellen készült, innen pedig a Lajta mellett egyesült csapataival Bécs ellen indult volna arra a diversiora, melytől sokat várt, talán Miksa herczeg előnyomulásának megzavarását. Csakhogy Ferdinánd udvara már előre gondoskodott arról, hogy a diversio ne sikerüljön. Dampierret azért rendelte Bécsújhelybe, hogy vigyázzon Bethlenre. A vitéz és hadviselt lothringiai nem kapta még meg azt a hatezer embert, melyet a Csehországba nyomuló nagy hadseregből szakítottak ki számára, de nem akarta elmulasztani az alkalmat, hogy Esterházyn segítsen. Igaz, hogy alig ezeröttszáz embert állíthatott szembe az ellenfél háromszor akkora seregével. De bizott katonáiban s lenézte Bethlen seregét. Meg akarta lepni a magyar tábor szeptember 30-ikán. Ez a fogása nem sikerült, mert a jól értesült Huszár István csatarendben várta Dampierre hadát. Tarródy Mátyás megkergette a Dampierret kísérő négyszáz kozákot, de egyesek vitézsége mit sem használt. A muskétások tüzelése s különösen Don Pietro Aldobrandino lovasságának hatalmas rohama következtében Huszár serege „hátraszállott,” igen sok, állítólag ezernél is több embert hagyva a csatatéren.³² Akármekkora volt a veszteség, Bethlen nem csekélyebb csapásnak érezte azt, hogy tervei fel voltak forgatva.

Dampierre ugyan visszavonult Bécsujhelybe, de Bethlen elhagyta Haimburgot október 2-ikán, hogy megnyugtassa a soproniakat, a kik nagyon tartottak Dampierre támadásától. Esterházy kivonult Lakompakból, mely ilyformán Bethlen hatalmába került, A választott király innen Kőszeg alá indult. Az 1619-iki hadjárat végén csakis a várost foglalta el. De Bográdi elvonulása után a város újra Ferdinándé lett és Hagymásy Kristóf, a várban parancsoló kapitány ösztönzésére nem hódolt meg Sennyeynek, a ki szeptember közepén boszúból felgyújtotta a külvárost. Kőszeg városa Dampierrehez küldötte követeit, hogy segítséget kérjen tőle. A kőszegiek Dampierre táborában végig nézték a lakompaki ütközetet, látták a halottakkal borított csatamezőt s így megerősödtek a hűségben Ferdinánd iránt. Ez érzelmüket még inkább megszilárdította az ötven muskatéros, a kiket Dampierre Hagymásynak küldött a várórség gyarapítására. Bethlen tehát épp oly kevésbé boldogult Kőszeg előtt, mint Sennyey, csak a külvárosból pusztította el azt, a mit generálisa még meghagyott.

Kőszeg alól Szombathelyhez szállott Bethlen s innen Thurzó Imrét Batthyány Ferenczhez küldötte azzal a megbizással, hogy szólítsa fel a hatalmas főurat a hűségeskü letételére. Batthyány eddig nem vett részt a felkelésben, noha ő volt az, a ki az 1619-iki országgyűlésen figyelmeztette Pázmányt az erőszakos ellenreformatio következményeire. Szívesen teljesítette Bethlen kívánságát, nejevel együtt fényesen megvendégelte rohonczi kastélyában a választott királyt. Batthyány pártfoglalása jelentékeny dolog volt. Sokan igazodtak utána.

Rohoncz ura vendégével a további teendőkről beszélgetett. Bethlen Szlavóniával és Horvátországgal is éreztetni akarta hatalmát. Szerette volna megtorolni a horvátok ragaszkodását Ferdinándhoz s mily fontos lett volna reá nézve a tenger mellék birtoka. Arra is gondolt, hogy a stájer földre küldi csapatait. Ez a diversio pótolta volna a bécsinek elmaradását. Batthyány jobban ismerte az említett vidékek viszonyait, mint Bethlen, s lebeszélte vendégét szándékáról. Valószínűleg figyelmeztette Frangepán Miklós bánra, aki táborba szállott Varasdban, hogy megakadályozza Bethlen átkelését a Dráván. Bethlen tehát megelégedve Varasd tájékának pusztításával, az október 10-ikére virradó éjjelen elindult szombathelyi táborából, Pozsony felé sietve. Utközben értesült arról, hogy újra felé fordult a hadi szerencse.³³

Míg Bethlen Vas megyében járt, azalatt Dampierre megkapta a nagy hadseregtől kirendelt ezredeket, október 8-ikán e szavakkal bucsuzott el Ferdinándtól: Holnap átadom felségednek Pozsonyt. Ha isten úgy akarja – válaszolt a császár, megveregetve kedves tábornoka vállát. De Isten nem úgy akarta. Dampierre a támadókat három részre osztotta. Egyfelől a kozákok nyugtalanították volna a várost, másfelől Collalto Haimburgon át vonult Pozsony felé, hogy a hajóhidat hatalmába kerítve a külvárosokba törjön. Dampierre hajókon indult utnak katonáival s az élelmi szerekkel. A támadók éjjel akarták meglepni az őrséget. De Dampierre hajóit szerencsétlenségek érték. Világos nappal érkezett Pozsonyba. Sokkal éberebb és erősebb volt az ellenállás, semmint remélte. Hozzá még Rákóczy György csapatai is épp a támadás napján érkeztek Pozsony alá. Dampierre merész támadása a vár ellen nem sikerült. A morva gyalogság és Bethlen kék drabantjai vitézül védelmezték a várat. Dampierre maga vezette a támadást s midőn hátra fordult, hogy a tartalékot a támadók megritkult sorának kiegészítésére hívja fel, egy golyótól találva a földre terült. Kisérői nem bírták tetemét kiragadni a hajdúk kezéből. Bethlen később átadta a holttestet a császárnak. A harc, mely reggeli nyolcz órától délutáni négy óráig tartott, a császáriak teljes vereségével végződött. Collalto visszavonuló csapatját Petneházy István és Török István Rohraunál Bruck mellett meglepték s vagy száz embert levágtak közülök. Igen sok tiszt volt az elesettek közt.³⁴

Nagy jelentőségű volt a diadal, de mennyivel súlyosabb csapásokat mérhet Bethlen az ellenfélre, ha a Beszterczebányára küldött szultáni levél több lett volna pusztá biztatásnál. Hanem miért is erőltesse magát a török nagyobb áldozatokra, mikor Bethlen és szövetségesei

úgy is foglalkoztatják Ferdinándot? Sőt a helyzet alkalmasnak látszott a rég óhajtott nyereség megszerzésére. Dóczy István és Rimay János, a magyar követek, Köln Jánossal a szövetségesek követségének vezérével augusztus 27-ikén indultak el Besztercebányáról. Szeptember 9-ikén Budára értek, „telepedvén sátorok alá az Duna parton.” Karakas Mehemed nagyon szívesen fogadta vendégeit, sőt tovább tartóztatta őket, mint maguk kívánták. Vácot követelte, mert, úgymond, a portára menő követektől remélte a vár átadását. Addig el nem bocsátja vendégeit, amíg kezébe nem adják Vácot, „ő is vezére az hatalmas császárnak, mint egyike az portán valóknak, azért ő előtte kell végének szakadni Vác állapotjának.” Ugyanekkor a Konstantinápolyból visszatérő Molard Lajos is Budán volt. A pasa tőle is elfogadta volna a várat. Sőt – úgy mondotta – szívesebben fogadja el Ferdinándtól, a jogos birtokostól, mint a felkelőktől, akik kínálják vele. Molard elhitte a pasának, hogy Dóczy és Rimay valóban abban a járatban vannak, de más különben azt állította, hogy ez ügyben felhatalmazás nélkül mit sem tehet. A pasa Molard válaszát bizonyára oly formában tudatta a magyar követekkel, mintha Ferdinándtól is megkaphatná a várat. Molard jelenléte nyugtalanította Bethlent. Attól tartott, hogy Karakas a németnek „jó szót és biztatást” ad, ami még inkább bátorítaná Ferdinándot a küzdelem folytatására. Azért sürgette Bethlen követeit, hogy egyezkedjenek a pasával. Adjanak neki rögtön kétezer forintot, ha eláll Vác kérésétől s hadat is ad haladéktalanul. Még nyolczezer forintot Bethlen beküldene nyolcz nap alatt. Az átadás a követek útjának befejezése után történnék meg. Hirtelenében „bátor csak hatezer kopját” küldjön a pasa; Bethlen ezekkel együtt szeretett volna Bécs alá indulni.

Karakas Mehemed nem engedett. De mivel a portán már várták a Besztercebányáról elindított nagykövetséget, szeptember 25-ikén kénytelen volt tovább ereszteni vendégeit. Mikor elindultak, attól tartott, hogy a portán Bethlen kívánsága szerint intézhetik el az ügyet, s mivel a végbeli törökök egyre zaklatták, elhatározta, hogy egy csapással ketté vágja a csomót.

November 2-ikán hajnal előtt az esztergomi és visegrádi törökök a Dunán Vác alá érkeztek. A vácziak kirohantak és „a törököt a szigeten által nyomák”. Az esztergomi bég rögtön Budára küldött segítségért. Naplemente után Karakas Mehemed is a vár alá érkezett. Háromszor üzent a várbelieknek, hogy adják meg magukat. Eleintén büszkén válaszoltak neki. „Mi is karddal övedzünk és meg akarunk benne halni” – így hangzott a várbeliek válasza. Erre a pasa két felől lövette a várat. Az ágyugolyók átjárták a vár falait, rontották a tornyot és nagy kárt tettek az emberekben. A várban volt elég élés, lőpor, golyó s ágyú. Az őrség nem volt nagy, talán háromszáz főre rugott. De a szomszéd végekből már is érkezett segítség s még több is volt várható. Nagy baj volt, hogy az őrség háznépe a várban rekedt. Az asszonyok és gyermekek siránkozása nyugtalanította a katonákat; a magunk halálával nem gondolnánk, így kiáltoztak, midőn Strucz Ferencz kapitány a kapuközben összegyűjtötte őket, de miért nem költöztette ki kegyelmed a fejérnépet és a gyermekeket? Strucz válaszát úgy értelmezte az őrség, hogy a választott király ő felsége nem kívánja a várnak halálig való védelmét. A pasa negyedszer is üzent a váczi biráktól a várbelieknek: „adják meg az várat az császár hitire, ha megadják, egy gyermek kár sem leszen benne, hol meg nem adják, esküszem az császár kenyerére, hogy még az gyermeket is ketté vágattatom.” November 4-ikén Vác a budai pasa kezén volt.

Bethlen árulónak nevezte a kapitányt, midőn meghallotta a vár átadását.³⁵ Bizonyára rosszul esett Bethlennek, hogy ily módon kellett elvesztenie Vácot. Ha már el nem odázhatta átadását, mint annak idején Jenő várát, legalább áldozatot várt a töröktől a nagy áldozatért. Kétségtelen, hogy Strucz lanyhán teljesítette feladatát. De mentségei is vannak. Hitte, hogy Bethlen nem szeretné az őrség feláldozását s alighanem hallotta, hogy mivel a vár meg nem menthető, Bethlen hírnevére nézve jobb volna, ha úgy látszanék, mintha nem a maga jó szántából adná át Vácot a töröknek.³⁶

Az egyik rossz hirt a másik követte. Borúsnak látszott az ég Csehország felől, de mégis váratlan erővel sújtott a villám, mely a komor felhőkből lecsapott.

Bethlen mentette magát önmaga s hivei előtt, hogy nem oka a fehérhegyi szerencsétlenségnek. Sőt – ugymond – ha a csehek vezérei az ő tanácsait követik, győzhetnek volna. Egészen bizonyos, hogy e tanácsokat Bethlen nem a fehérhegyi csata után gondolta ki. Idejekorán figyelmeztette az anhalti herceget, hogy ne engedje meg a bajor herceg egyesülését Buquoyval, hanem verje ki az utóbbit erődített táborából, mielőtt a nagy segítség elérkezik.³⁷ Ez igen bölcs gondolat volt, az anhalti herceg is annak tartotta. De mivel tudta, hogy Csehország el van hagyatva s egész jövője attól a húszezer embertől függ, mely vezérlete alatt egyesült, kimélni akarta e drága hadi erőt. Körülsánczolta táborát, mint Buquoy a magáét s be akarta várni a fejleményeket. A harc minden esetre erővesztéssel jár, de nem lehetséges-e, hogy Bethlen táborba szállása Buquoyt elszakítja a liga hadseregétől? Igy gondolkozott az anhalti herceg. Nem az ő hibája volt, hogy Bethlen akkor közeledett a nyugati határ felé, midőn a császár s a liga hadseregei már egyesültek. A csehek szempontjából nézve a dolgot, Bethlen elkésett s az is gyengítette diversiójának súlyát, hogy nem nagy hadsereggel szállott sikra és táborba szállása után is első sorban magyarországi helyzetének megerősítése foglalkoztatta.³⁸

A két ellenséges hadsereg egyesülése után arra kérte Bethlen az anhalti herceget, hogy „ne adjon harcot az ellenségnek”.³⁹ A fehérhegyi csata után „Anhaltinus és Hohenlohe rettenetes bolondságát említette”, mert szoros, kedvezőtlen helyen várták be az ellenséget s nem szállottak Prágába. Pedig az anhalti herceg eléggé került a csatát s jól választott helyen várta be az ellenséget, ahol úgy hitte, hogy biztosabban védheti magát mint a főváros rossz állapotban levő falai mögött. Az anhalti herceg számításai sikerültek volna, ha Buquoy vezet a katolikus sereget. Csakhogy a vallásának diadalát szomjazó Miksa herceg, a kit Tilly támogatott tanácsaival, nem engedte, hogy a hadjárat az erődített táborokban való visszavonulással végződjék.

Bethlen nagyon meg volt elégedve az anhalti hercegnek küldött magyar lovasság tevékenységével. Ajánlotta a fővezérnek, hogy mennél erősebben foglalkoztassa Bornemisza csapatjait. Azt hitte, hogy a könnyű lovasság zaklatása nagy csaták nélkül is agyon fásaszthatná az ellenséget. A fehérhegyi csata napjáig körülbelül ötezer embert küldött a cseh táborba. A magyar könnyű lovasság nagyobb sikerrel teljesítette feladatát, mint a császáriak kozákjai. De a liga fővezérének erélye kiköszörülte az apró csorbákat. A nagy döntés napján pedig a magyar csapatok nem állották meg helyüket. A nyolczadikára virradó éjjelen a magyarok Rusinban táboroztak, a Fehérhegy alján. A sebesült Bornemisza János Prágában feküdt, helyette Kornis Zsigmond volt a fővezér. A már harmincz év óta szolgáló Gauchier ezredes vallon gyalogsággal és lengyel lovasokkal meglepte az alvó magyarokat. Iszonyú zavar keletkezett, a támadók vagy kétszáz embert vágtak le, a magaslatra menekülő magyarok nyugtalanságot és csüggedést terjesztettek a csehek táborában. Nem igaz, hogy november 8-ikán Kornis lovasai jártak elől a futás rossz példájával; de az igaz, hogy nem szereztek becsületet a magyar vitézség hirnevének. Vilmos weimari herceg meg akarta állítani Kornist. Erre a magyar vezér latinul csak annyit mondott: „A németek futnak.” A herceg szintén latinul válaszolt: „Nem akarok e napon német lenni, magyar leszek. Csak maradj mellettem.” Kornis egy pillanatra visszafordult, de azután tovább menekült. Menekülés közben sok magyar veszett el, egy részük a Moldva vizében lelte sirját.⁴⁰

A csata sorsát aligha változtatta volna meg az a csapat, melyet Bethlen október 28-ikán indított el Pozsonyból a csehek táborába Pécsy Simon vezetése alatt. De föltehetjük mégis, hogy emelte volna az anhalti herceg zsoldosainak bátorságát, ha Bethlen kancellárja majdnem ötezer kopjás lovas élén még idejekorán csatlakozik a szövetségesek hadseregéhez. Bethlen azonban későn indította el a segítséget, mert szüksége volt katonáira, Dampierre halála után is tartván a támadásoktól. Pécsy pedig kimélni akarta a dunántúli kalandozásban

elfáradt sereget s akkor már bajos is volt eltalálni a legrövidebb útát a gyorsan Prága felé haladó cseh táborhoz. Elég az, hogy Pécsy a csata napján Prágától öt mértföldnyire jutott s másnap visszafordult, midőn megtudta, hogy Pfalcsi Frigyes is elmenekült.⁴¹

Talán érezte, hogy vége van a rendi világnak Csehországban s Ausztriában. Az a támogatás, melyben Rudolf kora óta a magyar protestantizmust s rendi önállóságot a szomszédos tartományok hasonló törekvései részesítették, már nem volt többé. Bethlen „utálatos híreket” hallott az ország hangulatáról. „Ilyenkor kellene leginkább magatokat vitézül hazájokszeretőnek mutatni” – írja ekkor híveinek – „de elvette, Isten szívetek bátorságát mindnyájatoknak.” Bethlenre rosszabbul hatott az általános bátortalanság, mint a nagy csapás híre. Ő is tartott a következményektől, mert különben nem vitette volna a koronát Zólyomba november 14-ikén, tehát nem sokkal a hír vétele után. De azért nem esett kétségbe. Tudta, hogy Ferdinánd nem oly könnyen forgathatja ki hatalmi állásából, s hogy bármi történjék, szegényebb nem lesz, mint támadása előtt. Terveit már kezdettől fogva nem egyedül a szövetségesek szerencséjére alapította, miért hagyná tehát cserbe a magyar protestantizmust és miért adná fel hősi fáradsága eredményeit?

A változott helyzet hatása 1620-ban úgy sem igen volt érezhető a magyar csatatereken. Sőt nagy örömmel hallotta Bethlen, hogy Batthyány Ferencz november 17-ikén elfoglalta Kőszeg várát. Özvegy Szécsi Tamásné, a vár zálogbirtokosa, a várkertben át titkon a várba bocsátotta Batthyány embereit. Ez a csapat másnap a várost is elfoglalta. A vár parancsnokát, Hagymássyt, ki nejével és gyermekeivel a szentegyház oltáránál keresett menedéket, a győzők vasra verették s úgy küldötték Bethlenhez. Collalto ezután Sopronmegyén át Kőszeg felé indult, a minek következtében Bethlen katonái elhagyták Lakompakot és Kaboldot. Preiner, Dampierre utódja november 29-ikén Mosonra szállott, hogy visszafoglalja Magyar-Óvárt. De Petneházi István Óvár védelmére sietvén visszaverte Preinert december 2-ikén. Bethlen ekkor jelentéktelen nagyítással azt írta, hogy „egész Magyarországon” – Győrön, Komáromon kívül – „egy vár, egy város, egy kastély, egy falú Ferdinánd hűsége alatt nincsen.”⁴²

S mégis hajlandónak látszott a békére, már a fehérhegyi csata előtt. Még javában dúlt a háború, midőn október elején Pécsy Simon levelet irt Esterháznak, melylyel ura nevében meg akarta indítani az alkudozást. Mintha Bethlen ezzel akadályozni kívánta volna a császáriak előrenyomulását. A császár Esterháznak azt izente, hogy Bethlen adja át az országot s azután alkudozzék.⁴³

De ugyanekkor az alkudozás gondolata oly formában merült fel, hogy az udvar vissza nem utasíthatta. XIII. Lajosnak Bécsben tartózkodó követei megsokalták Ferdinánd sikereit. Azelőtt a császár érdekében közvetítették a békét, most, hogy a bajor herceg oly veszedelmes gyorsasággal haladt előre, szerették volna a közvetítés munkájának folytatásával megállítani útját. Egyebek közt attól is tartottak, hogy a császári fegyverek teljesen megtörik Bethlen hatalmát. A francziák ezt meg akarták akadályozni a békeszerzés színe alatt.

Bethlen a Besztercebányára küldött Sigognét oly válaszszal bocsátotta el, mely reményt adott az alkudozások folytatására. E válaszra hivatkoztak a francia követek október 7-ikén, midőn fölszólitották Bethlent, hogy a háború veszélyeire gondolva, üzenje már meg, hogy hol és mikor akarja hallani tőlük a császár elhatározását. Bethlen erre kinyilatkoztatta, hogy szívesen látja a francziákat. Angoulême herceg megkérdezte a császártól, hogy mi a szándéka. Ferdinánd azt felelte, hogy miniszterei tudatni fogják akaratát a herceggel. A miniszterek meg is jelentek Angoulême herceg lakásán, hanem inkább Bethlen hitetlen s állhatatlan jellemével foglalkoztak, mint sem az alkudozások megindításával. De mivel látták a hercegnek kedvét a béketárgyalásokra, nem akarták megakadályozni utazását. Ulm kijelentette, hogy ő felsége hajlandó volna meghallgatni Bethlen ajánlatait, ha az erdélyi fejedelem nem ártaná a csehek ügyét a tárgyalásokba. Október 18-ikén Angoulême, Béthune és Preaux Pozsonyba érkeztek. A magyarok örültek, hogy vendégeik „elég nagy gazdagsággal

és frissen vadnak”. A francziák is nagyon meg voltak elégedve a fényes fogadtatással. Jelentésükben szükségesnek tartják megjegyezni, hogy a magyarok udvariasságában, melylyel XIII. Lajost akarják megtisztelni, nincs semmi barbárság. Angoulême-nek az a kijelentése, hogy a francia király közvetítése elegendő biztosítéka volna a béke tartósságának, nagy hatást tett Bethlen környezetére, mely oly kevésbé bizott a spanyol udvartól függő Ferdinánd ígéreteiben. De a hatás nem volt oly mély, hogy Bethlent eltántorítsa Besztercebányán kifejtett nézeteitől. Megmaradt a mellett, hogy csak általános békét köthet, mely a csehek ügyét is magába foglalja. Midőn Angoulême Bécsben átadta Bethlen ajánlatait, három hétig várakoztatták a feleletre s csak november 17-ikén adták át neki Ferdinánd válaszát.⁴⁴

Alig kell mondanunk, hogy Ferdinánd a fehérhegyi csata után nem volt hajlandó egybekapcsolni Bethlen s a csehek ügyét. Negyvennap halasztást kért a francziáktól, hogy ez idő alatt megkérdezhesse házának barátjait a Bethlennel való kibékülés dolgáról. A bajor herceg s a birodalmi választók írásbeli nyilatkozatai körülbelül ugyanazt mondták, mint a mit Ferdinánd tanácsa úgy is tudott. A helyzet nem volt érett a békére. Remélhető volt-e, hogy Bethlen feladja mindazt, a mit el akartak venni tőle? S nem látszott-e tanácsosabbnak kicsikarni tőle a nagy engedményeket a fegyver erejével? Másrészt az udvar vissza nem utasíthatta XIII. Lajos követeinek ajánlközését s arra is gondolt, hogy a terhes és bizonytalan háború esetleg a török beavatkozáson végződhetnék. De reménye és önérzete erősebbek voltak aggodalmainál s ez meg is látszott eljárásán.

S épp ez eljárás okozta, hogy Bethlen nem sokat várt az udvar ajánlataitól. Neki az egész alkudozás inkább csak arra volt jó, hogy békés szándékát mutassa, hogy biztos értesülést szerezzen az udvar engedményeinek természetéről és hogy időt nyerjen végleges szándéka kimondására.

Nagyon nehezen indultak meg a tárgyalások. Az a negyven nap, melyet az udvar a szövetségeseivel való tanácskozásra kért, december végén már elmúlt s a két fél biztosai még sem találkoztak. Bethlen egy ideig ragaszkodott az általános béke gondolatához, majd teljes fegyverszünetet kért az alkudozás idejére. Az udvar nem akarta Bethlent a hosszú pihenés áldásában részesíteni. Csak tizenkét napi fegyverszünetet engedett a tárgyalás kezdetétől számítva s ezt is csak arra a területre, mely az alkudozások színhelyétől egyrészt Bécsig s másrészt Nagy-Szombatig, Bethlen tartózkodása helyéig terjed. A császár nem akarta magyar területre küldeni biztosait. Eléggé szégyelte, hogy 1620-ban Besztercebányára, sőt Kassára kellett küldöznie követeit. Bethlen pedig Bécsre vagy a távol eső Bécsújhelyt nem tartotta az alkudozás illő helyeinek. Bruckban a pestis dühöngött s így a felek a határszéli Haimburgban egyeztek meg. Bethlennek a császár követei ellen is volt kifogása. Mint a pozsonyi fegyverszünet előtt, most is tiltakozott a magyar biztosok kiküldése ellen. Különösen Esterházy miatt haragudott, a ki a besztercebányai országgyűlés határozata alapján száműzött volt. De Ferdinánd azt felelte, hogy ő épp oly szabadon választhatja megbízottjait, mint Bethlen az övéit. Ezzel el volt háritva az utolsó akadály.⁴⁵

Nem sokat ígérő előszava volt a haimburgi tárgyalásoknak a császárnak december 11-ikén kelt oklevele, melyben Esterházy Miklóst magyarországi főbiztosnak küldi ki a lázadók fékezésére s a hű alattvalók vizsgatására. Még kevesebb jóval biztatta Bethlen táborát a december 10-iki császári rendelet. Ferdinánd ebben védelmezi eddigi kormányzásának alkotmányosságát, majd kemény ítélettel sújtja Bethlen egész pályáját s megsemmisíti a besztercebányai választást. Sőt a magyarországi fejedelem címét is elveszi a Besztercebányán választott királytól.⁴⁶

Bethlen sem úgy viselte magát, mintha a békére készülne. Személyes felkelést hirdetett s egyszersmind országgyűlést hívott össze Nagy-Szombatba 1621 január elsejére. E gyűlésnek az volt a rendeltetése, hogy határozataival súlyt adjon a haimburgi biztosok követeléseinek. Egyszersmind tanácskoznia kellett a fegyveres védelem módjáról.

A gyűlés külső története is mutatja az idők nagy változását a beszterczebányai napok óta. Január 12-ikén kezdődtek a tanácskozások, de tiz nap múlva félbe szakadtak. A követek az élelmi szerek hiánya miatt a városból a táborba vonultak. Midőn január 25-ikén, a haimburgi alkudozások megnyiltával, Bethlen folytatni kívánta a gyűlésezést, az északkeleti részek követei nem akartak rögtön engedelmeskedni. Csak a fejedelem mind komolyabb hangon ismételt parancsainak engedve jelentek meg február elsején Nagy-Szombatban, de február közepe után a gyűlés végkép eloszlott s csak kevesen maradtak a fejedelem körül.

Szóval a rendek nem akarták elviselni a gyűlésezés kényelmetlen terhét. Képzeltük, hogy minő készséggel viselték a nagyobb terheket.

Szépen hangzott az a beszterczebányai határozat, hogy a nemesek kivétel nélkül portánként tizenhat forint adót tartoznak fizetni a magukéból. Hanem a valóságban a kivételek nem voltak ritkák. A fejedelem vagy a megyék az adó elengedésével jutalmazták a legkülönbözőbb szolgálatokat. Dóczy István fel volt mentve konstantinápolyi követsége fejében, a nádor jószágaira eső adót fizetésébe számították, a vármegyék tartozások törlesztése vagy másféle czimen elengedték egyeseknek az adót. Bethlen neje is osztogatott ily kegyeket. Jelentékenyen csökkentette az adó jövedelmét Bethlennek az a rendelete, melyben Thurzó Imrének elengedi a földesuri adót összes jószágai után a roppant vagyonu főúr „fáradtságos és gondos sok szolgálatjának jutalmáért”.

Barsmegye 1620 októberi s novemberi gyűlésein Liphthay alispán ismételtlen emlékeztette a nemeseket, hogy az adó első felét már meg kellett volna fizetniök. Bethlen s a kincstartó parancsai nyomósabbá akarták tenni az alispán figyelmeztetését. De mind hiában. A megye azt határozta, hogy most nem fizethet, mivel személyesen felült, de ha visszajő, más megyékhez fog alkalmazkodni.

Pedig a személyes fölkeléstől is elmaradtak a nemes vármegye egyes tagjai. Némelyek pedig rövid idő múlva haza tértek a táborból. Barsmegye nem akart telekkatonaságot adni, mivel Nyitra sem adott s midőn Liphthay parancsára a szolgabírák mégis csak összegyűjtötték a hadat, a vármegye arra kérte a nádort, hogy küldje vissza katonáit.

A nagyszombati gyűlés határozatai mutatták, hogy nem csupán Barsmegye unta meg a nagy mozgalommal járó áldozatokat. A rendek csak tizezer forintot ígértek onnét hazúrlól a hadakozásra – mint Bethlen írja „de úgy, hogy őket fejenként haza bocsássam; sőt az tractatus eventusára se marasszak senkit itt közülök, se urat, se nemes embert, hanem minden vármegyéről hadnak egy-egy ágenst itt, s magam maradjak itt az tizezer forinttal tartsak hadat”. Erre, mint Bethlen tovább írja, „az gyeplőt nekik vetettem, és szabadságot adtam ő kegyelmeknek, hogy valamint akarják az országot dirigálni, lássák, valamikor el akarnak menni, én nem tartóztatom, de én is ezt hitem szerént mondom, hogy valamely nap kegyelmetek országul megindúl, s haza oszol, én is alá ballagok, tovább én sem számárkodom senkinek”. A rendek aligha hitték, hogy Bethlen ott hagyja őket hadastúl, de mégsem merték egészen elkedvetleníteni. Február 6-ikán kétezer lovast és kétezer gyalogot szavaztak meg két hónapra, de ez ajánlatot föltételekhez kötötték. Az első az volt, hogy Bethlen bocsássa haza az urakat és nemeseket a porta-szám után való gyaloggal együtt. A másik az, hogy a lovas és gyalog adásból mentes senki sem legyen, hanem a megyei ispánok a szolgabírákkal lelkiismeretesen szedjék be a felajánlott katonaságnak járó zsoldot. Végül elégedjék meg a fejedelem azzal, hogy minden vármegye egy-egy személyt hagy Nagy-Szombatban a haimburgi alku előmozdítása végett.

Ebben a határozatban Bethlen úgy a hogy megnyugodott, valamivel nagyobb ajánlatot kívánt, de a megyei hadaknál többre becsülte a zsoldosok számára megszavazott adót. „Isten senkit reájok ne juttasson,” mondotta gunyosan a Galgóczban táborozó vármegyékről. Az egész gyűlés helyett beérte a nála maradt „agensekkel”, úgy gondolta, hogy ezek is elég nyomatékkal tolmácsolhatják a rendi felfogást, ha a haimburgi biztosoknak szüksége van az ily támogatásra.⁴⁷

Január 25-ikén már Haimburgban voltak Solms, Meggau, Preiner, Esterházy és Dallos püspök, a császár követei, a francia követség, végre Forgács nádor, Jakusith, Apponyi Pál, Sándor János és Pécsy Simon kancellár, mint Bethlen s a magyar rendek követei. A francziák közvetítése nélkül az értekezlet hamar szétoszlott volna. A két ellenfél biztosainak érintkezése nagyon nehézkes volt. A császáriak, a december 10-iki rendeletre hivatkozva, egyszerűen azt kívánták, hogy Bethlen mondjon le cziméről és királyságáról. Forgácsot és társait pedig nem akarták elismerni a rendek követeknek. Bethlen követi tiltakoztak Ferdinánd rendelete s követeknek felfogása ellen. Szerették volna tudni, hogy a császáriak mit ajánlanak Bethlennek? De a követek előbb Bethlen és hivei kívánságait akarták megtudni. Szóval egyik sem akart a másik felé közeledni egy lépéssel sem. Pécsy engedett először. „Az ő ura – úgymond – elhagyja a czimet s a királyságot, noha le nem mondhat róluk,” a mi annyit jelentett, hogy Bethlen az udvarral szemben nem használná czimét s engedne valamit foglalásaiból is, ha tudná, hogy ez engedményeért Ferdinánd mivel kárpótolná s mi módon biztosítaná az alkotmányos és vallási szabadságokat? De a császár biztosai nem feleltek. Február elején már lejárt a fegyverszünet s mivel a tárgyalások úgy is megakadtak, Meggau és Esterházy Bécsbe utaztak.⁴⁸

Február 3-ikán visszatértek Haimburgba a február 17-ikéig meghosszabbított fegyverszünettel. De a titkos tanács utasítása szerint csak lassanként árulták el, hogy Bethlennek mit hoztak. Egyelőre csak annyit mondtak, hogy a császár kétszázezer forinttal kínálja Bethlent készpénzben vagy jószágokban. És a rendeket mivel kínálja? kérdezték a francia közvetítők. Mindenek előtt Bethlen személyét kell kielégítenünk, mondták a császári követek. Pécsy tehát február 5-ikén Nagy-Szombatba utazott, hogy újabb utasításokat vegyen Bethlentől. A nagyszombati gyűlés bizottságának hozzájárulásával Bethlen így állapította meg Pécsy utasítását: „sem ő királyi felsége nem engedhet becsületéből s méltóságából, sem a rendek régi és újabb szabadságaikból.” Midőn Pécsy február 10-ikén visszatért Haimburgba, értésére adta a francia követségnek, hogy ura megelegednék a Fátmán túli tizenhárom vármegyével, ha a császár teljesítené a magyar rendek kívánságait. A rendek pedig általános amnestiát kívánnak, továbbá a koronázási hitlevél, a bécsi béke s az ország szabadságának tiszteletben tartását. Hanem a császáriak, mint Pécsy írja, a rendek követeléseit csak látni sem akarták, Bethlennek pedig a „választott király czimével való élést, sem egy talpa aljáig Tiszán túl és innét eddig szakasztani nem akarnak”. Pécsy ebből azt következtette, hogy az udvar Magyarországot a spanyol iga alá akarja hajlítani, „kire isten ne bocsássa őket”.⁴⁹

Márczius 2-ikán járt le a harmadik és 14-ikén a negyedik fegyverszünet. Ez idő alatt az udvar lassan haladva előre mind többet ígért Bethlennek. Szerette volna a fejedelmet elszakítani az országtól; az országos sérelmek elintézését az országgyűlésre halasztotta. Ily módon azt a látszatot akarta felkelteni, hogy az alkudozások Bethlen ki nem elégíthető személyes kívánságain akadtak meg. Bethlen a nagyszombati gyűlésen szerkesztett országos követelések átadásával még idején elejét akarta venni az udvar e szándékának. A harmadik fegyverszünet elején a császáriak némely magyarországi várat, háromszázezer forintot és két sziléziai hercegséget ígértek Bethlennek. Márczius elsején már Szabolcs, Szathmár, Ugocsa, s a két hercegség átengedéséről beszéltek. A pénzigéretet azonban visszavonták. Márczius 12-ikén Bereget csatolták a vármegyékhez Munkács nélkül. A megyék átengedését bizonyos föltételekhez kötötték. Jószágokat és pénzt nem akartak adni. De Bethlen azt írta, hogy visszahívja követeit, ha meg nem kapja a tizenhárom vármegyét. Jakusith azonban azt sugta a „frankusoknak”, hogy hét vármegye is elég volna.⁵⁰ A negyedik fegyverszünet előtt Bethlen Konstantinápolyból oly levelet kapott, mely új fordulóhoz juttatta a haimburgi tárgyalásokat. Dóczy, Rimay és Köln 1620 november 14-ikén érkeztek Konstantinápolyba. 21-ikén Ali nagyvezér átvette a követektől a harmincezer tallérra becsült ajándékot. Vácz megvételének hire 27-ikén érkezett a portára. Ez a hír igen kellemetlen módon egyszerűsítette a magyar

követek tárgyalását. Elestek azok a diplomatai cselfogások és nagy ígéretek, melyek a vár átadásának elhalasztására voltak szánva, de azok a követelések is elestek, melyekre Vác odaigérése jogosította volna a követeket. Most ezek helyett a panaszok, vádak voltak a napi renden. Köln Hága Kornellal, a hollandi követtel s az angol követtel a nagyvezérhez ment s velük együtt arra kérte Alit, hogy büntesse meg e dolog szerzőjét, sőt szállíttassa vissza a magyarokat a várba, hogy azt tőlük kapja kézhez a török, mint a vezér az előtt kívánta. Ali nagy haragot mutatott. Hitére, tisztességére hivatkozva erősítette, hogy a dolog az ő hire nélkül esett. Valóban le is tette Karakast s helyébe Kara Mehemedet nevezte ki budai pasának, de Vácot nem adta vissza.

A szövetségesek követeinek munkája csak ezután kezdődött. „Bethlen Gábor, a magyar király” – ezt mondták a vezérnek átadott iratukban az egy erdélyi adót adja, s mégis hatalmas császárnak két rendbeli aranytetejű zászlóját hordozzák előtte; itt pedig hét ország jelent meg nevezetes nagy és gravis követjeik által, terhes ajándékokkal hatalmas császár szerencséjére s hasznára néző mindenkori kész hadakozással kívánván lenni hatalmas császár ellenségeinek ellenségei, barátinak baráti”. Miért törődnek a szultán, fejtegették a követek, Cesare Galloval, Molard Lajos utódjával? Csak a köntöse magyar, de ő nem a magyar király követe, nem is magyar, nem is német, hanem a római pápa birodalmabeli olasz.

Adjon a porta inkább athnamét Bethlen Gábornak, a magyar, tót, horvát nemzetnek és Frigyes országainak. Ebben a hitlevélben ujtsa meg a szövetségesekkel a zsitvatoroki békét a követeknek huszonöt pontban foglalt kívánságai szerint és segítse meg Bethlent hevenyében hatezernyi tatár és tizezernyi török hadakkal.

Cesare Gallo sem nézte tétlenül az őt „kibeszélni” akaró követek izgatásait. Vezérről vezérré kezdett járni, elbeszélte urának diadalát, a hadakozó országok leigázását, s arra kérte a portát, hogy küldje el a lázadók követeit. Az olasz osztogatta a sok aranyat, tallért s különböző czédulákat fizetendő összegekről „s bizony dolog, hogy megérte vala sokaknak szárnyokat ez az ő enyves lépje”. Rimayék sem kimélték a pénzt, vagyis inkább a pénzbeli ígéretet. A vezírek tehát válogathattak a két különböző helyről származó adományok közt. De az 1621 február 3-iki diván határozatára nem a pénzbeli ígéret, hanem a politikai megfontolás volt döntő befolyással. Az 1620-iki hadjáratban Szkender fényes diadalt aratott a lengyeleken Jassy mellett. 1621-ben a háborút folytatni kellett. Ha a porta a fehérhegyi csata után is Bethlent csak határozatlan ígéretekkel áltatja, valószínűnek látszott, hogy a fejedelem oly békét kénytelen kötni, mely a törökre nézve Ferdinándot nagyon kényelmetlen szomszédná tenné a lengyel háború alatt s után is. Az említett napon Ali nagyvezér – mint Rimay beszéli – minden rendeket udvarába gyűjtött s a diván elé terjesztette a kérdést, hogy Ferdinánddal, vagy a magyarokkal akarják-e megtartani a békét? A gyülekezet tagjai reggeltől fogva nem ettek, este gyertyavilágnál oszlottak el, miután kimondták, hogy a magyarokat akarják segíteni. Hatodikán Deák Mehemed pasát rendelték szerdárnak Bethlen mellé. De az athnamét nem adták meg. A mióta a szövetségesek követei Beszterczebányáról elindultak, nagyot fordult a világ. Hogyan adhatott volna a szultán athnamét oly szövetségnek, mely a fehérhegyi csata óta már felbomlott? Különben is elégtelen volt a nagyvezér a követektől átadott huszonöt ponttal. Korlát István azzal biztatta a portát, hogy a szövetségesek évi adót fognak fizetni, de erről szó sem volt a Rimayéktól beadott irásban. Általában Bethlen, mint magyar király s a hozzá csatlakozó országok inkább keresték a porta támogatását, sem mint elismerték volna fenhatóságát. Ali tehát szándékosan elhallgatta a követek írásbeli előterjesztését a február 3-iki divánban, mert – úgymond – alkudozások eredhettek volna belőle. Intette a követeket, hogy ne is sürgessék az ügyet, mert az athnamé dolgát a segítség vezetésével megbizott vezérek könnyebben és jobban elvégezhetik ott kint.⁵¹

Bethlen márczius 9-ikén este olvasta a február 3-iki divánról szóló jelentést. Nagyon megörült neki, mert már előbb is inkább Konstantinápolyból, mint Bécsből várta a megváltó szót. Igaz, hogy voltak aggodalmai. Megütközött azon, hogy Deák Mehemed pasát bizták

meg a szerdársággal. A pasát e hivatalra alkalmatlannak találta, különben is Deák Mehemed régi ellensége volt, a kin nem fogott semmit, hogy most, mikor hivatal nélkül élődött, Bethlen embereinek pártfogása segítette újra hivatalhoz. Attól is tartott Bethlen, hogy a török hadak szokásuk szerint megvárják „a kalangyának mezőben létét”. Vagy két héttel a portai jelentés vétele után a tatár khán követe Nagy-Szombatba érkezett. Viszonzásul Bethlen április 6-ikán Harasztos Balázst küldötte a khánhoz, oly megbizással, hogy beszélje rá Galga szultánt, a khán öcscsét a segítségadásra. „Küldjön felséged” – írja Bethlen Galga szultánnak – „mi mellénk jó válogatott tizezer vitézt, oly gazdag országokban hordoznók, kikhez hasonlót soha a tatár nemzet nem látott”.⁵²

Bethlen itt Ferdinánd császár örökös tartományaira célzott. A Galga szultánhoz irt levél Ferdinánd hiveinek kezébe került, a kik közzé tették azt, hogy felizgassák a külföldi s magyarországi közvéleményt Bethlen ellen. Az ily vádakra a fejedelem meg tudott felelni. „Ne nézzetek uram arra” – írja konstantinápolyi követeinek – „hogy török miatt romol a keresztény, mert azok a keresztények bizony nem kimélnék minket, ha kaphatnak.”⁵³

A mióta kezében volt a február 3-iki diván határozata, még kevesebbet bizott a császár ajánlataiban, mint azelőtt. Ötödször, sőt hatodszor is meghosszabbította az udvar a fegyverszünetet az alkudozások érdekében. Április 8-ikán adták át a francia közvetítők Ferdinánd legvégső ajánlatait Bethlen biztosainak. A császár azt kívánta Bethlentől, hogy mondjon le a királyi czimről, adja vissza a koronát s az elkobzott egyházi és világi jószágokat. Ha mindezt megteszi, a császár átadja neki Oppelnt és Ratibort, Szatmárt, Szabolcsot, Ugocsát és Bereget, birodalmi fejedelemnek czimezi, százezer forinttal jutalmazza és Munkácsot beírja neki háromszázezer forintig.⁵⁴

Bethlen ez ajánlatokkal nem volt megelégedve. De úgy tett, mintha elfogadná azokat. Csak lényegtelen kifogásai voltak ellenük. Más természetű akadályokat gördített az alku útjába. Márczius 24-ikén Illésházy Gáspár és Liphay Imre, mint a Nagy-Szombatban maradt rendek küldöttei, Haimburgba érkeztek, hogy átadják a császári biztosoknak az öt pontba foglalt országos követeléseket. Ezekre az udvar csak oly általános ígérettel válaszolt, melyből bajos volt ki nem olvasni azt, hogy Ferdinánd nyügnek tartja a bécsi békét s a koronázási hitlevelet. A titkos tanács ülésén Ferdinánd kinyilatkoztatta, hogy csak akkor hirdet általános bocsánatot a fölkelés részeseinek, ha német hadakat vezethet az országba s a véghelyekről szabadon intézkedhetik. Pázmány volt e megoldás fölhasználója. De a magyar rendek nem nagyra becsülték a német őrségek fegyvereire támaszkodó bocsánat értékét.⁵⁵

Bethlen tehát hivatkozhatott arra, hogy nem az ő kívánságain múlt a béke. Mindenkép ki akarta mutatni, hogy mennyire óhajtaná az egyességet. Szívesen elfogadná a császár feltételeit, ha a török megengedné. De a porta eltiltotta a békekötéstől. Legjobb volna tehát, ha a császár most ideiglenes egyezséget kötne vele, Szent-Mihály napig fegyverszünetet adna s akkor országgyűlés erősitené meg az alkut, mert hiszen a vitás pontok elintézése úgy is a rendek dolga. Addig Bethlen megszerezne a török hozzájárulását a békéhez. Könnyű volt belátni, hogy ez a hosszú fegyverszünet jó lett volna a török segítség bevarására s Bethlen kifáradt seregének pihentetésére. Az udvar erre azt izente, hogy Bethlen adja át foglalásait s vonuljon vissza a Tisza mögé. Akkor lehetséges volna a béke megerősítését az országgyűlésre halasztani. Bethlen hajlandó volt Sopront, Nagy-Szombatot és Pozsony városát átadni. De indítványát az udvar nem vette komolyan s a haimburgi értekezlet feloszlott április 22-ikén.⁵⁶

A meghiusult alku hire a csalódás érzését keltette fel szerteszét az országban, de kivált a nyugati részekben. Itt óhajtották leginkább a békét a fehérhegyi csata óta. Mindinkább gyarapodott azoknak száma, akik a küzdelem reménytelenségének érzetében elhagyták Bethlen zászlaját. A fejedelem 1621 elején nyomára jött annak, hogy sok magyar úr Buquoyval bizalmas leveleket vált. Esterházy Dánielre esett az a gyanu, hogy egyik vezetője e mozgalomnak. A nagyszombati gyűlésen vallatták a gyanusított főurat s vallomásai alapján a rendek el is fogatták.⁵⁷ De a nagyszombati gyűlés sem titkolta, hogy mennyire óhajtja a békét.

Voltak, a kik nem vártak arra, hogy Bethlen is elismerje a béke szükségét. Pálffy, Bosnyák, Czobor, betegeskedés ürügye alatt elhagyták Nagyszombatot, Balassa Péter pedig Detrekőbe zárkózva visszautasította Bethlen parancsait.⁵⁸ De még nagyobb jelentősége volt annak, hogy Bethlent Haimburgban alkudozó biztosai is cserben hagyták. Forgács márczius közepe óta csak mint nádor vett részt a tárgyalásokban, de Bethlentől már nyíltan elszakadt. Ingadozni érezte a hajót, melyre a vihar kezdetén menekült. Törődött, beteges ember volt, nem szeretne volna, ha háborgatják birtokaiban s mindenk fölött nyugalmat óhajtott szerezni az országnak. Birtokait és nádori jövedelmét elég jól védelmezte Bethlen táborában, de az ország nyugalmaért semmit sem tehetett. Most úgy gondolta, hogy kötelessége a másik pártra hívja. Jakusith és Apponyi a nádor után indultak. Sőt Pécsy Simon eljárása sem volt egészen egyenes. Annyit tudunk, hogy az udvar jószágot ígért neki, sőt az erdélyi fejedelemséggel is biztatta, ha az alkudozás alatt a császár érdekeinek szolgálatába szegődik. Pécsy fogékony volt az ily biztatások iránt, de nagyon nehéz volt teljesítenie az udvar kívánságát, mert élete s vagyona Bethlen kezében voltak. Valami fontos szolgálatot nem is tehetett az udvarnak, de egészen bizonyos, hogy nem úgy viselte magát, mint Bethlen kancellárjához illett. Elég az, hogy Bethlen az alkudozások után elfogatta Pécsyt, mert „a békesség szerzésben nem igazán járt el”.⁵⁹

Thurzó Szaniszló is ingadozott, sőt Thurzó Imre is. Ez lett volna a legsúlyosabb csapás Bethlenre nézve. Szerette a nagy nádor tehetséges fiát, büszkén figyelmeztette a közömbös lelkűeket a gazdag főúr buzgalmára s most úgy hallotta, hogy ő is megunta a küzdelmet. De Thurzóban mégis győzött a hazafi aggodalma a nyugalom vágyán és nem pártolt el Bethlentől.

A közömbösség, s az árulás növelték Bethlen helyzetének nehézségeit. S mégis állhatatos maradt, nem egyedül azért, mert a pozsonyi fegyverszünet s a beszterczebányai választás után lealázónak tartotta a haimburgi ajánlatok elfogadását. Hanem mert tartott „Babilonnak őrző fejedelmi” vagyis az ausztriai és spanyol ház szándékaitól. Tartott attól, hogy az udvar, ha szerét teheti, gyökerestől kiirtja az evangélikus statust, elrontja a szabad választást, nem hívja össze az országgyűlést, lassan-lassan kigyomlálja az uri és nemes rendet, „az községgel úgy birhat, amint akarja, példánk erre igen világos vagyon, mert ez irás szerint cselekedik mostan Csehországgal, Morvával.”⁶⁰ Félelme nem volt alaptalan. Folytatta a küzdelmet, hogy elhárítsa a nagy veszedelmet.⁶¹

422. Katona, Hist. crit. XXX. 416.

423. Firley utasítása, Hatvaninál: Brüsszeli Okmtár, IV. 222. Firley beszéde Gindelynél: Okirattár, 211. Demkó, A magyar-cseh confoederatio és a beszterczebányai országgyűlés 1620-ban. (Századok, 1886. 291–293.) Gründlicher und warhaffter Bericht was massen der Durchleuchtig Fürst und Herr Gabriel Bethlen . . . zum König in Ungarn erwehlet . . . 1620. 5.

424. Magyar Történelmi Tár, IV. 211.

425. L. ezekről Gindely, Geschichte des 30-jähr. Krieges. III. 1–35.

426. Ambassade extraordinaire de Messieurs les Duc D'Angoulesme stb. Paris, 1667. 217–245.

427. Bethlen 1620 június 13-iki levele (Bethlen Fejed. Levelezése. 130.), Bethlen Pol. Levelei, 213.; a június 19-iki tanácskozás jegyzőkönyve (Jászay gyűjt.); Demkó, id. értekezése. (Századok, 1886. 224.)

428. Demkó, id. m. 293, 294. Katona, id. m. XXX. 392–400, 420.

429. Katona, id. m. XXX. 425–437. Gründlicher und warhaffter Berricht. 1620. 9. Frankl, Pázmány Péter, I. 549, 550. Khevenhiller, Annalium Ferdinandeorum. IX. Theil, 942. Századok, 1868. 232.

430. Gindely, Geschichte, III. 148–167., 470–495. Okmánytár 154–159. Kovacsóczyt Gindely Kovachichnak írja. Dohnáról I. A v. Chroust. Abraham von Dohna. (München, 1896.) 146–149.

431. Gindely, id. m. III. 161.; Okmánytár, 184. Gründlicher und warhaffter Bericht, 7. H. Forst, Der türkische Gesandte in Prag, id. h. 574–581. Demkó, id. h. 300. Toldalagi Mikónál, id. h. I. 228. és Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 224.

432. Frankl, id. h. I. 546. Katona, id. h. XXX. 411. Magyar Tört. Tár, IV. 215. (Szilágyi közl.), Gindely, Okmánytár, 170. Szilágyi, Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. (Budapest, 1873.) 22–28.

433. Katona, XXX. id. m. 496–508. Pázmány, *Vindiciae Eccles.* 35. V. ö. még Frankl, id. m. I. 551–554. és Zsilinszky, id. m. II. 231–238.
434. Bethlen Pol. Levelei, 148. Bethlen Fejedelem Levelezése, 96.
435. U. ott, 103.
436. Thurzó levele, közli Szilágyi: *Tört. Tár*, 1888. 433. Katona, id. m. XXX. 413.
437. Szerémi, *Emlékek Barsmegye hajdanából*, *Tört. Tár*. 1892. 346. 347.
438. U. ott, 348. Katona, id. m. XXX. 278–284.
439. Id. levele.
440. Thurzó id. levele és Bethlen Fejed. Levelezése, 92.
441. Bethlen Pol. Levelei, 205.
442. Szilágyi közl. *Tört. Tár*, 1894. 454.
443. Bethlen Fejed. Levelezése, 116. 122.
444. Mocsáry, *Nógrád vármegyének esmertetése*. (Pest, 1826.) III. 173.
445. Szilágyi közl. *Tört. Tár*, 1888. 609.
446. Gindely, id. m. III. 480.
447. Katona, id. m. XXX. 510–515.
448. Bethlen Pol. Levelei, 156, 157. Bethlen Fejedelem Levelezése, 84, 85.
449. L. Demkó, id. h. 307. 308. Frankl, id. m. I. 556. Esterházy Miklós Magyarország Nádora, I. 135. Századok, 1868, 232. Katona, id. m. XXX. 486. *Gründlicher und warhaffter Bericht*, 11–13.
450. Anhalti Keresztély levele: Gindely, *Okmánytár*, 216. Pfalzi Frigyes kiáltványa: *Anhaltische gehaimbe Canzley*, 330. Bethlen nyilatkozata: Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 162. Bethlen felfogását nagyon jellemzik a levelek, melyek az Erdélyi Országgy. Eml. VII. 551 s Praynál, *Principatus Bethleni*, 206. vannak közölve; azt hisszük, hogy ez a levél nem igazolja Olchvárynak azt a véleményét, hogy a csehek nem szívesen látták volna Bethlent táborukban. (Id. ért. *Hadtört. Közl.* 1890. 532.)
451. Firnhaber, *Actenstücke* (Bécs, 1860.) 59. Katona, id. m. XXX. 629.
452. Katona, id. m. XXX. 629–631. Bethlen Pol. Levelei, 221. Kemény János önéletírása, 9. Komáromy András id. értekezése Rhédeyről: *Hadt. Közl.* 1894. 464. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 145. 149. Hatvani, *Brüsseli Okmánytár*, IV. 240.
453. Katona, id. h. XXX. 632. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 143–149. Hatvani, *Brüsseli Okmánytár*, IV. 242. Ugyanez újra helyesebb szöveggel s pontos datummal: Gindely, *Okmánytár*, 222. Gindely, *Geschichte*, III. 279.
454. Esterházy Miklós Magyarország Nádora, I. 149. Pethő krónikája. (Kassa 1753.) 190. Katona, id. h. XXX. 634–635. Ballagi Aladár, *Wallenstein horvát karabélyosai*, 19. 20. Gindely, *Okmánytár*, 222. Chernel, *Köszeg jelene és múltja*, II. 66. 67.
455. L. Gindely, *Okmánytár*, 229–233. *Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1887. Kriegs-Chronik*, I. 26. Katona, XXX. 636. Kubinyi, *Thurzó Imre élete*, 98.
456. Révay László naplója, közli Dualszky: *Magyar Tört. Tár*, III. 245. Ipolyi, *Rimay levelezése*, 236. 239. Mikó, id. h. I. 327. 331. Molard jelentése: *Khuefstain, Acta. Vizsgálat Strucz ellen*, közli Szilágyi: *Tört. Tár*, 1879. 419.
457. Révay László naplója, közli Dualszky: *Magyar Tört. Tár*, III. 245. Ipolyi, *Rimay levelezése*, 236. 239. Mikó, id. h. I. 327. 331. Molard jelentése: *Khuefstain, Acta. Vizsgálat Strucz ellen*, közli Szilágyi: *Tört. Tár*, 1879. 419.
458. Gindely, *Okmánytár*, 89.
459. Julius Krebs, *Die Schlacht am weissen Berge bei Prag*. Breslau, 1879. 24–27.
460. Pray, *Principatus* 207.
461. L. Krebs id. munkájának különböző helyeit, Bethlen a portai követekhez irt levelében bírálja a fehérhegyi csatát. Mikó, id. m. I. 337–340.
462. Pécsy utjáról I. Katona, id. m. XXX. 639., Gindely, *Geschichte*, III. 351. D’Efuert, *Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder*, III. (Brünn, 1875.) 562. Gindely Pécsy lovasságát 8000-re teszi, Závodszy 3000-et említ, Bethlen most idézett levelében ötezret. E levélben Bethlen nagyítani hajlandó a segédsapat számát.
463. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 161. Mikó, id. m. I. 340, 341. Pethő Gergely id. kiadása, 192, Katona, XXX. 652. 655. Chernel, id. m. 68. Horváth Mihály szerint (id. m. V. 235.) Preiner 1620-ban Köszegét is visszafoglalta. De ez nem igazolható a forrásokból.
464. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 157.
465. Gindely, *Geschichte*. III. 277., a már id. *Ambassade extraordinaire de messieurs le duc d’Angoulême stb.* 292–337. s Rákóczi György levele, közli Szilágyi Sándor: *Tört. Tár*, 1894. 466.
466. *Ambassade extraordinaire*, 337–448. Hurter, *Geschichte Ferdinands II.*, VIII. 399.
467. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 166. s Katona, id. m. XXX. 549.

468. Botka, Kisfaludi Liphay Imre, 48–51. Hajnik Imre, Az 1621-iki nagyszombati gyűlés. (Magyar Akadémiai Értesítő, V. Pest. 1865. 142–147.) Jakusith Thurzó Imréhez, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 616. Bethlen Pol. Levelei, 228, 239, 245.
469. Különösen Dallos naplója: Frankl és Ráth, Dallos iratai, 1857. 66–69. Ambassade extraordinaire, 486–497.
470. Dallos naplója, 69–74. Hajnik, id. m. 148. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 178. Jászhalmi irományai, és Pécsy levele Thurzó Imréhez, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1878. 121.
471. Dallos naplója, 74–78. Jakusith levelei Thurzó Imréhez közli Szilágyi Sándor Tört. Tár, 1888. 614, 618.
472. Ipolyi, Rimay levelei, 233–264. Toldalagi Mikónál, id. m. I. 230. 231. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, III. 285. Rozsnyay Történeti Maradványai, 95–127. Az itt közölt két iratot Katona is kiadta latin fordításban: XXX. 592. s 617. De helytelenül mondja a 25. pontba foglalt athnamé-tervről: „a Turcarum sultano datum.”
473. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 276. 286. Katona, XXX. 664. A Galga szultánhoz irt levelet sokszor közölték. L. Mocsáry, Nógrád vármegye ismertetése, III. 187.
474. Mikó, II. 391.
475. Gindely, Geschichte, IV. 237.
476. Katona, id. m. XXX. 663. Frankl, Pázmány Péter, I. 581. Jakusith és Forgács levelei Thurzóhoz, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 626. 627.
477. Bethlen levelei Mikónál, id. m. II. 385. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 267. 272. Dallos naplója, 78–80. Gindely, Geschichte, IV. 241. Jakusith levele Thurzóhoz, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 628.
478. Mikó, id. m. I. 359. Bethlen Pol. Levelei, 248.
479. Hajnik, id. m. 147.
480. Kamuti Balázs mondotta ezt Pécsynek Bethlen nevében, midőn elfogta. Pécsy levelét közli Milecz Szilveszter: Győri Tört. és Rég. Füzetek, II. 354. Vegyük még tekintetbe, hogy mit ír Pécsy Haimburgból Thurzó Imrének: „Rövid nap kegyelmed ő felségével koronás királyával szembe is reconciliálódhatik, melyben én a mint legjobban tudhatok kívánsága szerint szolgállok kegyelmednek.” Tört. Tár, 1878. 124. Bethlen nem azért küldötte Pécsyt Haimburgba, hogy ily dologban szolgáljon Thurzónak. Pécsy ekkori levelei hangban s tartalomban nem egészen egyeznek Bethlen politikájával. Azért kénytelenek vagyunk Kohn Sámuel (A szombatosok. Budapest, 1889. 173–179.) alapos és érdekes fejtegetéseivel szemben azt vitatnunk, hogy Pécsy elfogatásának egyik okát haimburgi szereplésében kell keresnünk s hogy Bethlen nem ok nélkül volt elégületlen Pécsy akkori viseletével.
481. Török-Magyarkori Államokmánytár, 271. 274. Thurzóról I. Bethlen Pol. Levelei, 238.
482. Török-Magyarkori Államokmánytár, 271. 274. Thurzóról I. Bethlen Pol. Levelei, 238.

V. FEJEZET.

Az 1621-iki hadviselés. A nikolsburgi béke.

Morvaország elpártolása a szövetség ügyétől. Buquoy a morva határszélen. Thurzó Szaniszló futása. Szokolca eleste. Az osztrák és morva harctér. A dunántúli harcok. Csepreg fordulása. Buquoy utolsó hadjárata. Pozsony meghódol. Széchy György foglalásai. Nyitra feladása. A bányavárosok meghódolnak Ferdinándnak. Thurzó Imre Trencsénben. Bethlen Kassáról táborba száll. Pálffyék megszalasztása. A zólyomi győzelem. Bethlen többi felvidéki sikere. A dunántúli harctér. Magyar-Óvár, Sopron, Kőszeg eleste. Érsekujvár ostroma. Buquoy halála. Lichtenstein Miksa, Buquoy utóda. Bethlen Érsekujvárt felszabadítja az ostrom alól. A guttai diadal. A Csallóköz elzárása. Bethlen Nagy-Szombatban. A sziléziai felkelés. A jägerndorfi őrgrof Bethlen táborában. Pozsony ostroma. Foglalások Nyitra megyében. Batthyány Stiriában és Alsó-Ausztriában. A morvaországi hadjárat. Pfalzi Frigyes bujdosása. Bethlen tárgyalásai Frigyesel. Mansfeld sikerei. Velence és a magyarországi felkelés. A valtellini kérdés. Frigyes követe Velenczében. Zengg átengedésének kérdése. Az alkudozások eredménye. Kereskedelmi összeköttetés Velenczével. A porta halogató politikája. Ali fővezér halála. Bethlen aggodalmai. Deák Mehemed táborba száll. A török-lengyel háború. Bethlen küldeménye a chocymi török tábor számára. Toldalagi küldetése. A török sereg kivonul Lengyelországból. A török segítség elmaradása. A békehangulat az országban. Rákóczy György hazatérése. Bethlent hívei a béke megkötésére unszolják. Forgách Zsigmond elpártolása. Az általa kieszközölt királyi amnestia. Bethlen a kegyelemlevél ellen. Thurzó Szaniszló és biztostársai küldetése. A kassai gyűlés. Thurzó Imre békeközvetítése. Bethlen újabb alkudozásai Nagy-Szombat elfoglalása után. Bethlen és a jezsuiták. Káldy György mint Bethlen közvetítője. Erdődy Kristóf ajánlatai. A nikolsburgi tárgyalások. Thurzó Imre halála. A békekötés. Ferdinánd megerősíti a bécsi békét s az 1608-iki törvényeket. A békepontok végrehajtása. A korona átadása. Az átengedett vármegyék tisztviselőitől kívánt eskü

A küzdelemnek a haimburgi alku alatt sem volt szünete azon a területen, melyre a fegyverszünet nem vonatkozott. Morvaország elpártolása a szövetség ügyétől nagyon bántotta Bethlent. Buzdította s fenyegette a morvákat, kérte tőlük a szövetséggel járó pénzbeli kötelezettségek teljesítését, mintha szava elég lett volna a fehérhegyi csata hatásának lerontására. De a morva határszélen táborozó Buquoy tétlenségében is elég erős volt arra, hogy elszakítsa a morvákat Bethlentől, sőt még arra is, hogy nyugtalanságot keltsen Bethlen táborában. Bethlen tehát meg akarta mutatni, hogy hívei ok nélkül félnek s hogy a morváknak volna oka megbánni hűtlenségüket.

1621 január kezdete óta a csatázások három nap „meg nem szűntenek” Buquoy hadával, mint Bethlen írja.¹ Újév napján Egri István ezerkétszáz lóval Brünn tájékán meglepte a császári sereget. A császáriak meg sem gondolták, hogy a magyaroktól félniök kellene, úgy jöttek mind, mintha menyegzőbe indultak volna. A magyar lovasság sok ellenséget levágott, számos fogolylyal és szokatlanul gazdag zsákmánnyal tért vissza, ha Bethlennek hihetünk.² Buquoy közeledtének hírére Bethlen átment Morvába s elfoglalta Szokolczát, Straszniczát, Wesselyt, Osztrát, Hradist és Magyar-Bródot. E környéken a magyar határ őrizetét a Straszniczában hagyott Thurzó Szaniszlóra bízta.³

Buquoy nem akarta tűrni, hogy a magyarok Morvaországban maradjanak. Január 23-ikán valamennyi lovasával, gyalogjával és lövő szerszámával megtámadta a magyarokat s visszafoglalta a nevezett morva helységeket, Thurzó Szaniszló cserbe hagyta katonáit, 23-ikán estve elmenekült Straszniczából és másnap délben megjelent Nagy-Szombatban. A béketárgyalások jobban érdekelték Thurzót, mint Buquoy hadi mozdulatai. Bethlen a generális csúfos futásának tulajdonította csapatai visszaszorítását, dicséri Kornis, Egri és Kún István vitézségét, de maga is kénytelen megvallani, hogy hadait a császáriak tüzésége hátráltatta. A szokolczai katolikus polgárok hívására a császáriak január 25-ikén elfoglalták a várost ellenállás nélkül, mert Bethlen őrsége a polgárokhoz szegődött. Buquoy táborba szállítván csapatait, január 29-ikén Bécsbe érkezett.⁴

Thurzó Szaniszló tehát bátran maradhatott volna a határon; oktalan ijedtsége másokra is átragadt. Midőn Buquoy támadásának híre január 24-ikén reggel Nagy-Szombatba érkezett, Széchy György nagyon megrémült. Bethlen megkínálta Thurzó Szaniszló tisztével, de Széchy Nagy Szombatban sem akart maradni, nemhogy a morva határon mert volna mutatkozni. Hanem Thurzó Imre elvállalta a veszedelmesnek látszó feladatot.⁵

Most azután serényen látogatták a csaták Ausztriát és Morvaországot. Horváth István február elején körülbelül harmincz falut és várost fosztott ki Ausztriában.

Kornis Zsigmond és Petneházy átkelven a Morva vizén, a morvák közt próbáltak derekas dolgot. Kemény tél volt, a magyar csapatok a jégen szabadon mehettek mindenütt. De Buquoy helyettese sem pihent. Február közepe felé Czobor Imre szolgálai Holicsot átadták a császáriaknak. Súlyosabb csapás volt Bethlenre nézve az, hogy Tieffenbach Rudolf február 21-ikén elfoglalta Dévényt. Most a császáriak szabadon hajózhattak a Dunán Bécs és Pozsony közt. Néhány nap múlva Dévény falu is Ferdinánd hatalmába került. Bethlen hiában próbálta visszaszerezni e foglalásokat. Straszniczát sem szerette volna az ellenség kezén hagyni. Kornis Zsigmond ezerszáz gyaloggal és vagy négyezer lovassal, a „hadnak színével,” február 25-ikén éjjel megtámadta a morva várost.

A magyar gyalogság vitézül megvette a kaput, de a Fugger gyalogezred a piacon csoportosúlva erős ellenállást fejtett ki. Bethlen szerint négy egész óráig hallatlan és csodálatos harcztot állott a kétféle gyalog, melyhez hasonlót históriákban sem olvasott. De a Fuggerek visszaszorították Bethlen gyalogságát, majd a kozákok üldözték a visszavonuló magyarokat. A magyaroknak talán száz halottja, de valamivel több sebesültje volt. Körülbelül annyira becsülték a császáriak is saját veszteségüket. De maguk is elismerik, hogy több ház elpusztult s hogy a magyarok sok lovat és pénzt zsákmányoltak. Bethlen vagy ezerre teszi a császáriak veszteségét s felette gazdagnak mondja az övéi „nyereségét”.⁶

Túl a Dunán érezhető volt, hogy a béke még csak egyesek óhajta. Frangepán Miklós bán február 9-ikén elfoglalta Grebent, Batthyány rosszul őrzött szlavóniai várát. Batthyány visszaadta a kölcsönt, mert a midőn Bánffy Kristóf és Zrinyi György márcziusban átkeltek a Murán, hogy a Kanizsa ellen való végeket foglalják, Egerszeg alatt nem boldogultak s Batthyány úgy intézte a dolgot, hogy a körmendi had megszalasztotta Zrinyit. Ezzel ugyan nem bosszulta meg Collalto vállalatát, a ki 1621 januárjában Batthyány jószágait dúlta. Útja közben Csepregben nyolczszáz magyar lovast akart meglepni, a lovasok elhagyták a helységet, a lakosok pedig a templomkerítésében védelmezték magukat. Collaltonak öt muskétása elesett s huszonöt embere megsebesült; ekkor a császáriak létrákat támasztottak a kerítésnek, átugrottak rajta s levágtak több mint ezer embert. Iszonyú kegyetlenséggel dúlták fel Csepreget, a magyar protestáns műveltség egyik székhelyét. A csepregi hőstett után a császáriak jogtalanul panaszkodtak Horváth István, Kornis és társai dúlásai miatt.⁷

Buquoy a haimburgi alkudozások elmúlására s még inkább a tavaszi időre várakozott, hogy derekas vállalathoz fogjon. Különben is lassú mozgású hadvezér volt. Hiven követte a spanyol Mendoza tanítását, aki azt hirdette, hogy a hadvezér lassan s óvatosan, mintegy ólomlábon járva, bocsátkozzék ütközetbe.⁸ Április 21-ikén búcsúzott el Ferdinándtól.

A császár különös kegyelme jeléül lehúzta keztyűjét, midőn a grófnak kezét nyújtott. Nem sejtette, hogy utoljára látja tábornokát.⁹

Bethlen nem várta meg Buquoyt a határon, nagyobbítani s pihentetni akarta hadseregét. Attól is tartott, hogy egyfelől Buquoy s másfelől az elpártoltak két tűz közé főgják. „Elöl, oldalul s hátul gyújtott nagy tüzek miatt ott bátorságosnak lenni nem láttam,” írja később ez elhatározásáról. Április 16-ikán tehát elindult Nagy-Szombatból Kassa felé.¹⁰

Buquoy útja szabaddá lett. Először is a magyar főváros ellen indult; katonái sorában az ifjú Cartesius is magyar földre lépett. Pozsony városa nem is gondolt az ellenállásra. Körülbelül április 20-ika óta alkudozott a nádorral. Április 28-ikán a pozsonyi polgárok egyességet kötöttek Ferdinánd biztosaival, másnap Buquoy a városban volt s ott fogadta

Nagy-Szombat hódoló küldöttségét.¹¹ A várban Zay Lőrincz a csekély őrség élén megpróbálta az ellenállást. De midőn Buquoy bombáztatni kezdé a várat, Zay május 6-ikán kaput nyitott. Az őrség magyar legénysége Érsekujvár felé, a morva gyalogság pedig hazájába vonult. Récse, Szent-György, Bazin, Modor követték a pozsonyi s nagyszombati példát.¹²

Buquoy most egyenesen Érsekujvárnak tartott. Itt akarta megtörni Bethlen hatalmát. Jól tudta, hogy Érsekujvár eleste hatalmasan támogatná Collalto s a Bethlentől elpártolt magyar urak vállalatait.

Midőn Széchy György Buquoy közeledtének hírére Nagy-Szombatból haza futott, nem az volt a szándéka, hogy Murányban Bethlen ügyét szolgálja. Már februárban megizente a nádornak, hogy Lipcse, Rozsnyó s négy falu árán hajlandó volna segíteni Ferdinándot. Az ígéretet tettek követték. Bethlen még Nagy-Szombatban volt, midőn meghallotta, hogy Herencsényi, a ki Bethlen országgyűlésein Homonnay egyik várának védelme miatt már el volt ítélve, de később kegyelmet kapott Bethlentől, április 9-ikén Füleknék felső várát meglepte és az őrséget Ferdinánd hűségére eskettette. Strucz Ferencz, a ki Vácot átadta a budai pasának, segített Herencsényinek. Szécsény és Gyarmat is meghódoltak Ferdinándnak. A nádorral egyetértő Széchy volt e foglalások vezetője.¹³

Úgy látszott, hogy nem elégszik meg a várak foglalásával. Midőn Rhédey Ferencz, Bethlen sógora, Nagyváradra utazott, hogy halála előtt még egyszer láthassa családját, Daróczy István április 10-ike körül Rima-Szombat alatt megtámadta s lefegyverezte a nagyváradi kapitány kíséretét. Ha arra számított Daróczy, hogy Rhédeyt nagy áron váltják ki, csalódott, mert az agg hősnek már nem volt ereje a raboskodásra, a támadás izgalmai véget vetettek életének. Bethlen úgy hitte, hogy Széchy volt a gonosz kaland intézője. Murány ura visszautasította a vádat, de nehéz volt megbizni szavában, mikor csak egy nappal a füleki meglepetés előtt esküdözött, hogy ő nem caesareanus.¹⁴

Ez az embertelenség még inkább elkésérette Bethlent a pártosok ellen. Rákóczy Györgyöt nagy erővel küldötte reájuk; Rákóczy április 20-ikán visszavette Szécsényt,¹⁵ de Füleket s Murány daczoltak Bethlen hatalmával.

Sőt mind tovább terjedt a császáriak foglalásának köre. Forgách nádor intó szavának a Pálffy Istvántól, Miklóstól, Koháry Pétertől és Bosnyák Tamástól vezetett magyar csapatok, továbbá Buquoy jelenléte nagy nyomatókat kölcsönöztek. „Nyitrán” – írja Bethlen május végén – „Litassy igen meggyalázta magát, mert ellenséget nem látott, hanem csak egy izenetire Forgáchnak feladta az várat. Pedig Litassy István szívesen védelmezte volna a várat, hanem a háromszáz főnyi őrség fellázadt ellene. Egy Dezső Bálint nevű nemes ember volt a lázadók vezére. Dezső egyebek közt azzal is izgatott, hogy Ferdinánd Magyarországnak törvényesen választott királya s hogy a korona nem illeti meg Bethlent.”¹⁶

Fontosabb dolog volt az, hogy a két Pálffy és Koháry junius elején Besztercebánya előtt termettek. Ennek következtében a selmeczi, körmöczi és besztercebányai kamarák tisztviselői hűséget fogadtak Ferdinándnak.¹⁷ Korpona városa Zólyomban június 12-ikén esküdött meg a biztosok előtt arra, hogy a végszükségben is állandóan fog engedelmességni Ferdinándnak.¹⁸ Június 6-ikán jelentették Bethlennek Trencsénmegye elpártolását. Thurzó Imre Lietava várában újra kételkedett s a békét ajánlotta. Majdnem példátlan volt a breznóbányaiak hősiessége. A szegény polgárok megverekedtek Széchyvel és noha súlyos veszteséget szenvedtek, nem akartak átpártolni vallásuk üldözőinek táborába.¹⁹

Bethlen biztatta őket a sikerrel, mert maga is bizott. A hűtlenség s csüggedés jelei mintha aczélozták volna erejét. Serényebb, okosabb volt, mint valaha s bizni is jobban tudott. „Ha az eszem el nem vész” – írja ekkortájt – „úgy igyekezem serénykedni, hogy markomban semmi ne szakadjon.” Midőn május 8-ikán Kassára érkezett, szabadságolta katonáit, a magyarországi hadaknak három hetet, az erdélyieknek négy hetet adott házuknál való mulatásokra, s hogy a sok prédától megüresítse őket. De azért maradt nála néhány ezer ember. Biztosra vette, hogy jelentékenyen gyarapíthatja seregét. Mert a keleti országrész buzgalma

nem hűlt le annyira, mint az északnyugati megyéké. S volt elég ember az országban, aki a zászló alá kívánczolt. Csak pénz kellett a jó kedv ébrentartására és Bethlen el volt szánva a legnagyobb áldozatokra.²⁰

A míg serege gyülekezett, az alatt a pártosok vigan dolgoztak. De midőn Bethlen összeszedte magát, fordult a koczka. Június közepe körül Abaffy Miklóst Révai Ferenczcel szép kopjás és lovas puskás seregek élén Trencsénmegyébe küldötte Thurzó Imréhez. Lietava ura a háromezer főnyi segítségre támaszkodva újra Bethlen hűségére térítette Trencsén vármegyét.²¹

Ekkor már Bethlen is elindult Kassáról mindinkább gyarapodó seregével. Bosnyák Tamás június 29-ikén Rima-Szécs körül négy óra hosszat értekezett Bethlennel. A békéről vitatkoztak. Bethlen most nagyon kevéssé gondolt a békére s úgy hitte, hogy Bosnyák ép oly kevéssé őszinte vele szemben. Az a talán nem is alaptalan gyanúja támadt, hogy Bosnyák csak tartóztatni akarja, a míg a német segítség meg nem érkezik a magyar urak táborába. Midőn Bosnyák visszatért füleki táborába, Bethlen Rima-Szombathoz szállott július elsejének hajnalán; Pálffyék megrémültek, eszeveszettül és rend nélkül még az nap délelőtt átmentek a fenyvesen Divénynél. Bethlen utánok eresztette Egri Istvánt valami tizenkétszáz lóval. Egri július 2-ikán találkozott Pálffyék utóhadával s elfogta az egészet Bosnyákkal együtt. Nyomon követve az ellenfélt Zólyom felé, 3-ikán reggel 7 órakor szemben állott Pálffyék táborával egy nagyon erős szorosnál, melyet gyalogság állott ell. Egri ostrommal vette meg a szorost, azután heves közeli harcz fejlődött. „Úgy össze kellett mennünk” – írja Egri – hogy kétszáz szál kopját el nem hoztak, mind összetörték.” Egri vitézül visszaverte a nagyobb számú ellenséget. A sebesült Pálffy is Bethlen foglya lett. Július 5-ikén Szécsény, Gyarmat, Palánk, Végles, Zólyom és a hét bányaváros már ismét visszahajlott Bethlen hűségére. Korpona városa július 12-ikén ép oly „egész lélekkel” fogadott hűséget Bethlennek, mint egy hónappal azelőtt Ferdinándnak. Széchy György kegyelmet kért Bethlentől. Füleket Bethlen erősen lövette július 4-ikén, úgy hogy a „nem jámbor” Herencsényi alkudozni kezdett, de mivel nem remélt Bethlentől kegyelmet, nem merte feladni a várat.²²

Ezalatt túl a Dunán is folyt a harcz Ferdinánd és Bethlen hívei közt. Pozsony elfoglalása után Magyar-Óvár is meghódolt Ferdinándnak s így szabaddá lett a közlekedés Bécs, Győr és Komárom közt.²³ Collalto elfoglalva Sopront, Kőszeg ellen indult. A polgárok megadták magukat, a várban Batthyány csekély őrseget hagyott. Collalto muskétásai benyomultak a várba s megölték a kis magyar csapatot. Hörmann Mihály várnagy, a ki öt tonna lőport a levegőbe röpitett, hogy az ellenség ne használhassa, menekülni akart azokkal, a kiknek Collalto szabad elvonulást biztosított. De észrevették, elfogták s Collalto május 28-ikán lefejeztette Hörmann, mivel védelmezni próbált oly helységet, melyről tudhatta, hogy nem védhető.²⁴ Collalto innen tovább indulva, Rohonczt és Körmentet szállotta meg, hogy katonáit Batthyány jószágain élelmezze. Mert a megyék késedelmeztek az élelem szolgáltatásával. A dunántúli nemesség nagy része, a végbeli vitézekkel együtt, Batthyány szavára hallgatva Bethlennel tartott. A pápai mezőn gyűlés volt, melyen a nemesek és katonák fejenként összeesküdtek, hogy Batthyánytól akarnak függeni.²⁵

Collalto hiába várta Körmentnél a Kanizsa elleni végek hódolatát. Ahelyett éreznie kellett Batthyány boszúját. Batthyány Németújvár mellé csapatokat gyűjtött, segítségül hívta a végbeli törököket s innen magyar módra zaklatta Collaltot. A császári tábornok őrseget hagyva Kőszegen, kénytelen volt visszavonulni. Batthyány sikertelenül ostromolta a várost, katonái nem birtak várat foglalni, hanem elpusztították a szőlőhegyeket. Kőszeg ez időtájt nagyon elromlott s elszegényedett a sok ostrom és dúlás következtében.

De nem csupán Kőszeg szenvedett Ferdinándhoz való hűségéért. Mikor Zrinyi György szolgálói a Muraközből Collaltohoz indultak, Batthyány emberei július 5-ikén egy faluban kora reggel meglepték őket és reájuk gyűjtötték a falut. Sok horvát „fő ember” veszett itt el, köztük

Malagrudics Iván, a kit a krónikás „jeles próbált horvát vitéz embernek” mond. Collalto elvonulása után Batthyány visszavette Körmentet és Rohonczt.²⁶

De nem a zólyomi győzelem, s nem is a dunántúli harcok döntötték el az 1621-iki hadjárat sikerét. Érsekújvár felé fordul mindenkinek figyelme. Az „ország főbástyájának” védelme Thurzó Szaniszlóra volt bízva. Bethlen nem igen bizott a Straszniczáról elmenekült generális állhatatosságában. Azért Csúti Gáspárt, Thurzó Imre udvari főkapitányát Érsekújvárba rendelte még áprilisban, noha a fiatal gróf nem szívesen látta vén hivének távozását. De Bethlen azt hitte, hogy a könnyen hajlítható generális mellett Csúti jó szolgálatot tehet „eszével, sok szép intésével.”²⁷ Az események nemsokára igazolták Bethlen bizalmatlanságát. Az Érsekújvárra vonuló németek felgyújtván Cseklészt és Szempczet, roppant kárt okoztak Thurzó Szaniszlónak. Úgy látszik, hogy Thurzó többi jószágainak megmentése végett megparancsolta Sempte önkényes átadását, noha Bethlen remélte, hogy az őrség tartóztatni fogja Buquoyt a semptei hidnál. Az ujbári katonák azt állították, hogy Balog Ferencz, a semptei kapitány nem merte volna átadni a várat Thurzó Szaniszló engedelmére nélkül, mivel a kapitány felesége és leányai Érsekújvárban voltak. Megintették tehát a generálist „kemény szókkal,” hogy hirük nélkül ne alkudozzék az ellenséggel, mert el nem szenvedik senkinek. Követségben küldötték Bethlenhez Márkus Ádámot és Majthény Bertalant azzal az izennel, hogy halomba rakatják magukat s feleségeiket, de meg nem adják a várat vallásuk kegyetlen ellenségeinek. Bethlen meg akarván jutalmazni az őrség érzelmeit, május közepén tizenötezer forintot küldött a vitézlő nép fizetésére. Most már a békét ajánlgató Thurzó Szaniszló is megizente, hogy megtartja a végházat majdnem háromezer katonájával együtt. Bethlen már akkor is megmondotta, hogy Érsekújvár az övé marad, ha az őrség nem árulja el. Úgy is történt. Az igaz, hogy Bethlen sem merte volna erős próbára tenni a vitézek hűségét; gondja volt arra, hogy Buquoy ne ostromolhassa zavartalanul Érsekújvárt.²⁸

A császári hadsereg május 29-ikén szállott Érsekújvár alá. Buquoy tizenkétezer főnyi serege nem volt elég erős arra, hogy teljesen elzárja a nagy várat a környékekkel való érintkezéstől, tekintve azt, hogy saját táborának védelmére is le kellett kötnie seregének egy részét. Egy tudósítás szerint az ostrom ideje alatt a várba „az élelét mindennap Esztergom felől szintén olyan bőven hozták be elejétől fogva, mint akármikor békekességű időkben.” Ez nem Buquoy hibája volt, hanem a császári hadi kormányé. A kincstár sok katonáért fizetett zsoldot, a kik a táborban nem is voltak láthatók.²⁹ Buquoy talán nem is mert volna Érsekújvárig menni, ha az udvar magyar hivei nem biztatják az ország elpártolásával. Bethlen visszavonulása Kassára igazolni látszott az udvar reményeit.

Buquoy nem volt ellátva könnyű lovassággal, noha nagy szüksége lett volna rá. Bosnyák s a Pálffyék hada, mely elindult az ország hóditására s oly siralmasan vészelt el Zólyomnál, jól elkelt volna az érsekújvári ostromlók táborában. Buquoy kozákokat sem fogadott, pedig ezek is megbéníthatták volna Bethlen lovasságának működését. Lehetséges, hogy Buquoy nem akarta átengedni a zsákmányt s a dicsőséget olyféle katonaságnak, a minőnek ő a magyart s a kozákokat tartotta.³⁰ Az európai híru büszke tábornok nagyon is lenézte a magyar lovasság harczmódját.

Buquoy még június közepén sem vethetett sánczot. Később három sánczból harmincz ágyúval lövette a várat. De a golyók nem sok kárt tettek a tüzérek hibája miatt is, de bizonyos, hogy a magyarok a tüzelést, a sánczok ásását minduntalan megzavarták s általában azon voltak, hogy megtörjék az ostromlók erejét.³¹

Június 2-ikán a vár őrsége kirohant, Bethlen értesülése szerint reggeltől tizenegy óráig harcolt, száznegyvenkét foglyot ejtett és tizennyolcz szekér élelét vitt a várba. Június 13-ikán érkezett Horváth István a vár alá két nappal később Bornemisza János is egyesült vele. Ez a fölmentő sereg, melynek toborzása nagy gondjába került Bethlennek, vagy ötezer lovasból állott. A végbeli törökök is támogatták Bethlen katonáit. Kemény János írja, hogy Horváth István, a részeges, de igen vitéz ember éjjel-nappal nyugtalanította a császáriakat, „a nehéz

német had semmit sem árthatott neki, mert mikor harcolni akart volna, az magyar könnyű és csak lovas, de jó fizetett had olyankor elállott előle, s amaz leszállván meg rajta termett”. Június 27-ikén a magyarok hat élelemmel s borral terhelt hajót fogtak el. A császári hadsereg egyre pusztult az élelem hiánya, a várórség s a fölmentő csapatok folytonos zaklatása miatt. A csatározások alkalmával a magyarok tömegesen fogták el a császári katonákat; a törökök sok rabot vásároltak, a várban maradt foglyokat Thurzó a vár építésére használta. Buquoy katonái Érsekújvárra szökdöstek „a kenyér kedvéért.”³²

Július 17-ikén nehezen pótolható veszteség érte a császáriakat. E napon Buquoy gróf vagy ezerkétszáz lovassal és háromszáz gyaloggal kiindult a táborból, hogy a takarmányolókat védelmezze. Thurzó Szaniszló a bástyáról vigyázva észrevette a seregek kijövetét. Ezerkétszáz lovast rendelt ki ellenük, a kik tiz seregben indultak az ellenségre; Horváth István ment előljáróban négyszáz lóval. A császári lovasság mit sem törődve a tábornokkal, megfutott. Buquoy elesett, tizenegy seb borította testét. A muskétások tüzelése nem riasztotta vissza Horváth István lovasait, „hanem eltapodtatván az szép franczus, spanyol, német cornétákat, az tábor széléig vágják”. A magyarok csak akkor hátráltak, midőn a császári tábor gyalogsága és lovassága ütközetre készen ellenük indult.³³

Dampierre után Buquoy is magyar csataterén lelte halálát. Buquoy eleste oly hatást tett az országra, mint egy nagy diadal hire. Az egykorú vers így szöல்லattatja meg a császári tábornokot:

Toppantó loamat magyar paripákkal
Pályafutni bocsátám,
Én is azt gondoltam, hogy az magyarokat
Meg tudom tanítani.
De a magyar korbács német vasderékban
Halált tudott okozni.³⁴

Buquoy halála után Lichtenstein Miksa vette át a vezérletet. Midőn Lichtenstein meghallotta, hogy Bethlen Thurzó s Abaffy hadával egyesülve Érsekújvár alá siet, nem merte bevárni az ellenséget. A július 17-ikére virradó éjjelen megkezdette a visszavonulást a Nyitra jobb partjára, Érsekújvár előtt hagyván az ágyúk s a lőszerkészlet nagy részét. Lichtenstein nem ok nélkül mondja, hogy ha egy nappal tovább marad a balparton, Bethlen elvágta volna a visszavonulás útját. Hajnalkor Bethlen üldözni kezdé a visszavonulókat. Ostrommal vette meg a balparton épült sánczot, melyben az utóvéd a visszavonulást fedezte. Lichtenstein nem bírta teljesen szétrombolni a hajóhidat, miután átkelt rajta. Bethlen seregének egy része azon kelt át, a másik része átúszott a vizen. A magyarok délután öt óráig üldözték Lichtensteint, aki csak Guttától fél mérföldnyire pihenhetett meg. „Egynéhány ezret elvesztettünk közülök” írja Bethlen e visszavonulásról.

Lichtenstein Guttánál erős sánczczal védelmezte táborát. De ott sem volt nyugta, „Nyolcz egész nap – írja Bethlen István – minden nap újabb újabb seregekkel szüntelenül ostromoltatta király urunk ő felsége őket, végtére (július) 25. napján költöztenek által az Dunán az Csallóközre sok kárral, mind vitélő népből, de kiváltképpen rakott szekerekből és lovakból, s egyéb portékájokból.”³⁵

Az érsekújvári ostromló seregnek ekkor már majdnem fele része hiányzott. E harczoknak egy szemlélője így nyilatkozik: „Nincs oly ember talán ez világon, aki a magyar nemzetnek annyi emberségét látta volna, mint mostan az Ujvár táján való magyar cselekszik”.³⁶ S igaz is, hogy Érsekújvár felszabadítása Bethlen első támadásának legfényesebb hadi ténye. Nem csupán a lovasság vitézsége tette azzá, hanem Bethlen vezetése is, mely az időt s az erőket bölcs nyugalommal s biztos számítással használta fel a Nagy-Szombatból való visszavonulástól a guttai diadalig.

Bethlen Horváth Istvánt hétezer emberrel előre küldötte a püspökii révhez, hogy azon ki ne jöjjön a „német uram” a Csallóközből. Horváth meg akarván akadályozni az átkelést s

Pozsony megsegítését, Olgyánál a Csallóközben sánczot vetett. Azonban Schlick gróf és Lebel ezredes augusztus elsején elfoglalták a sánczot, melynek védelmében háromszáz magyar esett el. Lichtenstein ura maradt a Csallóköznek, de kénytelen volt a védelemre szorítkozni.³⁷

Nem zavarhatta Bethlen útját. A fejedelem július 28-ikán Nagy-Szombat előtt termett; Bornemisza János nagy kárt okozott a lesbe csalt nagyszombati őrségnek, melyet Bethlen ágyúí még inkább elremitettek. Július 30-ikán a város újra Bethlen birtokában volt. A polgárok kegyelmet kaptak, a pártos nemesek dolga „az ország meglátására halasztódott. A német őrség egy része Bethlenhez állott, a jezsuiták három szekeren távoztak a városból. Ugyane napon Illésházy Gáspár, aki Buquoy közeledtekor oly rosszul érezte magát Bethlen hívei közt, elfoglalta Brumow várát Morvaországban.³⁸

Bethlennek ekkor tizennyolcezer lovasa volt, s vagy kétezer főnyi gyalogsága.³⁹ Számra tekintélyes hadsereg, de csak arra alkalmas, hogy kifárasssa az ellenséget. Bethlen régen szerette volna német gyalogsággal erősíteni seregét, hogy képessé tegye azt nagyobb támadó vállalatokra. A fehérhegyi csata előtt nem volt módjában jelentékenyebb számú német gyalogságot szerezni, mert szövetségeseinek szüksége volt e fegyvernemre. De a nagy katasztrófa után kedvezőbbek voltak a körülmények.

Különösen Szilézia felé fordította figyelmét. Itt János György, a jägerndorfi örgróf, még mindig lobogtatta a felkelés zászlaját. Szinte kénytelen volt vele. A császár január 29-ikén kimondatta reá a birodalmi átkot s így ki volt zárva az egyezségből, melyet a szász választó Ferdinánd utólagos jóváhagyásával a sziléziai rendekkel és fejedelmekkel kötött. A kiátkozott örgróf tehát tovább küzdött. A bujdosó téli király kinevezte főhadvezérének és biztosának. 1621 április elején meghagyta neki, hogy csapataival Bethlenhez csatlakozzék. Az örgróf azonban Sziléziában szeretett volna maradni és huszonötezer aranyat kért kölcsön Bethlentől hadi készületekre. Bethlen azonban kijelentette, hogy „Sziléziában avagy Morvában való lételekre kevés költségünket magunk igen nagy periclitálásával nem adhatjuk.” Nem tudjuk biztosan, hogy a márczius elején kért kölcsönt megadta-e neki, csak annyit tudunk, hogy májusban. Bethlen sokallotta az örgróf követeléseit. „Nem adhatnék neki annyi summát,” írja ekkor, „ha megnyúznának is”. Hanem ekkor tájt hatvanezer forintot küldött az örgrófnak. János György nem maradhatott Sziléziában a szász választó s a hozzá csatlakozó rendek serege miatt, kijelentette tehát július 10-ikén, hogy elindul a „magyar király” táborába.⁴⁰ Nyolcezer ember élén Morvaországon át Magyarországra vonult. Thurzó Imre augusztus 4-ikén fogadta az örgróft Bethlen nevében, 9-ikén egyesült a két sereg.⁴¹

Bethlen nagy örömmel fogadta vendégét. A cseh mozgalom két emigransához, Thurn grófhhoz és Hofkirchenhez, az osztrák rendi csapatok volt vezéréhez, most egy német fejedelem is csatlakozott. „A német herczeggel” – írja ekkor Bethlen nejének – „nagy szeretettel élünk, és jól alkuszunk, egymás tanácsából cselekedünk mindent: felette jeles fejedelem, sátoromba jó minden nap udvarhoz, és nagy tanácsot tartunk.”⁴²

Emigransok lévén tagjai e nagy tanácsoknak, igen természetes, hogy ott a viszonyoknak meg nem felelő, nagy tervek kerültek szóba. A prágai bevonulás kápráztatta Thurn s az örgróf szemeit, Bethlen is szívesen foglalkozott a nagy tervekkel, de csak félig hitt bennük. Élesztette vendégeinek jó kedvét; ők mindent reméltek a nagy vállalat sikerétől, Bethlen a fél sikernek is jó hasznát vehette.⁴³

Abban mindannyian egyetértettek, hogy mindenekelőtt Pozsonyt kell visszafoglalniok. Bethlen a nagy esők miatt csak augusztus 17-ikén szállott a pozsonyi mezőre. Schwendi Lázár védelmezte a várost és a várat összesen talán kétezer emberrel. Lichtenstein Csallóközben nem messze Pozsonytól a balparti mezőt lövette, hogy károsítsa az ostromlók táborát. Bethlen nagy reményekkel fogott az ostromhoz. Bizott német barátainak hadi tudományában. Örömmel írja nejének, hogy főmesterembere, egy falábú német, igen mesterségesen csináltatja a sánczokat, s hogy ágyúinak bizonyára nagy lesz a hatása. A jól irányzott lövések

valóban rongálták a bástyákat, de Schwendi rögtön kijavította a réseket s nem kevésbé jól irányzott ágyulövésekkel zavarta az ostromlókat. Ennél nagyobb bajnak érezte Bethlen azt, hogy nem bírta megakadályozni a város közlekedését Béccsel és a Csallóközzel. Pedig eléggé próbálgatta. Sok mesterséggel és sok fáradsággal – mint maga írja – hat szép sajkának tette szerét, azok mindegyikén két-két taraczkos és ötven-ötven puskás naszádos legényt helyezett el. A sajkákat 22-ikén éjjel akarta felindítani Dévény alá. Ha így elzárhatja a Dunát, Bécs felől a pozsonyiak nem várhattak volna élést s a magyar csaták mehettek s jöhettek volna a Dunán. De a terv nem sikerült, úgy látszik, egy szökött hajdú vallomása elég korán figyelmeztette Schwendit a magyar sajkákra.⁴⁴

Nagyobb sikere volt Abaffy Miklós vállalatának; mely „a szárazról” való élelmezést akarta megnehezíteni. Abaffy kétezer lovas élén augusztus 28-ikán Csütörtök mellett a Csallóközben megtámadott egy ellenséges hadosztályt, mely élelemszállító kocsik őrizetével volt megbizva. A német jelentés is megvallja, hogy sok német „vitéz” esett el, az élelem pedig Bethlen táborába került.⁴⁵

A pozsonyiak nem késtek a megtorlással. Augusztus 28-ikán délután kétszáz császári katona felhasználva az ostromlók vigyázatlanságát, kirohant a városból, beszegezett öt ágyut s állítólag kétszáznál több katonát ölt meg. Harminczadikán ismétlődött a kirohanás, de a támadók vereségével végződött. A császáriak jelentéséből is kitűnik, hogy a kirohanóknak majdnem fele elesett vagy megsebesült.⁴⁶

Bethlen türelmetlenné lett, lőszerkészlete fogytán volt, átlátta, hogy az ostrom a legjobb esetben is hosszúra nyúlnék. Pedig az 1621-iki hadjáratot nem sikertelen várostrommal, hanem valami csattanós hadi vállalattal akarta befejezni. Szeptember elsején abban hagyta az ostromot.⁴⁷

A hónap végén elfoglalta az alig ötven némettől védett Holicsot, azután Szokolca következett, melynek kapitánya, egy Rauber nevű stiriai úr, 260 „igen szép új friss gyalogjával” együtt Bethlen hűségére állott. Ugyanekkor Battyhány is pusztította Stájerországot s Alsó-Ausztriát. A császár tehát kénytelen volt kivonni hadait Magyarországból a fenyegetett tartományok védelmére.⁴⁸

Bethlen Szokolczáról Morvaországba tört. Elfoglalta Straszniczát, Wesselit és Magyar-Bródot. Mivel a császári hadsereg lassan gyülekezett a tartomány védelmére, Bethlen tovább terjeszkedett Morvaországban. Megtámadta Littaut, Neustadtot, Hohenstadtot s még Trübaut is Csehország határán. A jägerndorfí örgróf Szilézia felé tartván elfoglalta Preraut november elején. Bethlen s az örgróf november 5-ikén felszólították a sziléziai rendeket, hogy térjenek vissza Pfalzi Frigyes hűségére, mert különben országuk a török s tatár martaléka lesz. A felszólításnak kedvező hatása lett volna, ha a jól fegyelmezett szász hadsereg nem állja útját a császár ellenségeinek. Egri István azonban december elején ezerötyszáz lovas élén mégis meglátogatta Sziléziát s a jägerndorfí mezőben elfogta a „fő német kapitányt”. Így búcsúznak egymástól, írja Bethlen e vállalatról.⁴⁹ Mert vége volt az igazi hadjáratnak; a morvaországi foglalások inkább arra valók voltak, hogy a béketárgyalásnak kedvező fordulatot adjanak. Bethlen nem folytathatta tovább a harcot; 1621-ben majdnem magára hagyva küzdött.

Pfalzi Frigyes barátságának nem vehette hasznát. Midőn a téli király a nagy katasztrófa után Boroszlóba menekült, Bethlen Krausz János titkárt a bújdosó fejedelem udvarába küldötte. Anhalti Keresztély állítása szerint Bethlen ekkor azt ajánlotta Frigyesnek, hogy béküljön a császárral, mert ha nem teszi, ő bizony megköti a békét. Bethlen ugyanis ekkor még a közös cseh-magyar békekötés tervét ajánlgatta Ferdinándnak.⁵⁰

Ezt a tervet a haimburgi alkú levette a napirendről. Azóta Bethlen az ellenállásra buzdította, szerencsétlen szövetségesét. Midőn Frigyes eltávozott Boroszlóból, Bethlen arra kérte, hogy térjen vissza Sziléziába régi hiveinek bátorítása végett. De a trónját veszített fejedelem Bethlen levelét Hágában olvasta, a hová 1621 áprilisében érkezett. Innen siralmas levelet irt a „magyar királynak”. Könnyes szemmel beszéli el szerencsétlenségét. Mansfeld

mindinkább kiszorul Csehországból. A bajor herceg a felső Pfalzot fenyegeti. Spinola gróf spanyol csapataival a rajnai Pfalzban garázdálkodik és ott elfoglalja a városokat. Az unio pedig nemhogy védelmezné a protestáns fejedelem tartományát, hanem leteszi a fegyvert, „szétbontván a szövetség kötelékét”. S így ő hontalanul bolyong a birodalmi átok súlya alatt. El van árulva, el van adva. De mégsem tud lemondani a reményről. Rokonai és barátai, Anglia, Dánia, Svédország és a német protestáns fejedelmek csak nem fogják egészen cserben hagyni.⁵¹

Hiába remélt. 1621-ben leginkább Mansfeld, a zsoldos vezér, védelmezte a protestantismus ügyét a német birodalomban. Sok bajt okozott a császárnak előbb Csehországban, majd a felső s végre a rajnai Pfalzban. Bethlent is tudósította viselt dolgairól. Egy izben kétezer lovast kért tőle.⁵²

Bethlen örült Mansfeld sikereinek, de a zsoldos vezér hadai távol voltak a magyar határtól s egyre jobban távolodtak, úgy hogy mozdulataik hatása a magyar harctéren nem volt érezhető. Főlöleges nagylelkűség lett volna az itthon is szükséges lovasság átengedése. Különbén Bethlen azelőtt sem adta ingyen a katonákat szövetségeseinek. Elég rosszul esett neki, hogy a cseh tartományok pénzbeli segítsége elmaradt. Kárpótlást keresvén a veszteségért, figyelme Velence felé fordult.

Jó oka volt azt hinni, hogy Velence szivesen látja a magyarországi felkelés sikereit. Bethlen tudta, hogy a versengés az adriai tengeren való uralomért nem az egyedüli ellentét, mely elválasztja Ausztria és Velence érdekeit. Eléggé jól volt értesülve a svájci eseményekről. Tudta, hogy Spanyolország hatalmába akarja keríteni a Graubündenhez tartozó Valtellinát. E területen át Spanyolország milanoi helytartója szabadon érintkezhetett volna Tirol kormányzójával. A Habsburgok területeinek e közvetlen kapcsolata nyugtalanította a spanyol-osztrák hatalom európai ellenségeit, kivált Velenczét, mely szárazföldi birtokát féltette az öllekző szomszédoktól. A spanyol, francia és velencei befolyás mérkőzése, az Innsbruckban kormányzó Leopold főherceg vállalkozó kedve, a katolikusok és protestánsok gyűlölsége változatos diplomai cselszövények, katonai vállalatok s véres jelenetek színhelyévé tették Graubündent s Valtellinát. Úgy látszott, mintha az 1621 április 25-ikén kötött madridi szerződés véget vetett volna a zavaroknak. E szerződésben IV. Fülöp kormánya előzékenységet mutatva a közvetítésben kedvét találó francia udvar iránt, letmondott valtellini vívmányairól. De a svájciak megmondták s mindenki érezte, hogy a spanyolok nem fogják „a tollnak s papirosnak kiszolgáltatni azt, a mit a karddal szereztek.”⁵³

A velencei köztársaság ily körülmények között nagyon érdeklődött a cseh mozgalom s Bethlen harczi iránt.⁵⁴

Pfalcsi Frigyes szerette volna, ha a köztársaság érdeklődése tevékeny részvétté emelkednék. Azonban a Velenczébe küldött cseh titkos ágens hasztalanul fárasztotta magát. Tecknau Henriket, a ki 1620 elején érkezett a lagunák városába, nagyon jól fogadta a köztársaság kormánya, sőt Frigyesnek meg is adta a királyi címet, de szövetséget nem akart kötni vele. Pedig Tecknau oly csábító föltételekkel kínálta a dogét. A cseh király – úgymond – gondoskodnék arról, hogy Fiume és Zengg ne jussanak a spanyolok birtokába. Még arról is gondoskodik, hogy a köztársaság szabadon vezethesse csapatait Stájerországon és Karinthián át. Úgy hisszük, hogy Tecknau a Bethlennel való szövetség hasznára célzott, valószínűen Bethlen engedelmével. Annyi bizonyos, hogy Bethlen Besztercebányán Dohna Ábrahám előtt hajlandónak nyilatkozott átengedni Velenczének Zengget s még más hasonló fontosságú helyet. Arról is beszélgetett akkor Bethlen szövetségeseivel, hogy Stájerországgal s Karinthiával nem sokára szabadon fog rendelkezni. Bethlen phantasiájának e nem éppen ártatlan játékaira nagy komolyan építgetett Tecknau, midőn oly vívmányokkal kecsegtette a dogét, melyekre Velence hasztalanul törekedett az uszkokok miatt keletkezett háborúban.

De a velencei államférfiak nem bíztak a téli király jövőjében, a velencei aranyak nem vándoroltak Prágába, hanem 1620 április 21-ikén a doge udvarias levelekben megköszönte Frigyesnek és Bethlennek a köztársaság iránt mutatott jóindulatot.⁵⁵

Bethlen e levélre hivatkozva, a haimburgi alkú felbomlása idején folytatni akarta Tecknau alkudozásait. 1621 április közepén Szunyogh Gáspárt, a főpohárnokot s Ványai Illést, a ki 1620-ban az anhalti herceg táborában a magyar hadak fizetésével volt megbízva, Velenczébe küldötte. A követekkel utazott Agazza Lőrincz, egy Vercelliből származó nemes ember, a ki azt állította magáról, hogy a dán és cseh királynak, a savoyai hercegnek, a német fejedelmeknek s kivált Bethlennek nem jelentéktelen szolgája volt. Május 28-ikára érkezett a követség Spalatoba. A velencei tanács némi zavarban volt. Nem akarta sérteni Bethlent, de óvakodott annak a látszatnak felkeltésétől, hogy a császár fellázadt alattvalóinak vezére szövetségese a köztársaságnak. A bécsi udvar ugyanis semlegesnek mutatkozott a valtellini kérdésben. Velence oktanul járt volna el, ha kihívja Ferdinánd haragját, de Bethlennek elriasztása sem látszott célszerű eljárásnak. A spalatoí proveditor tartóztatta a követeket a vesztégzár ürügye alatt, a míg megtudakolta, hogy mi járatban vannak. Intézkedett a tanács, hogy a magyar követek illő ellátásban részesüljenek a Velenczébe való átkelés alatt, de oly módon, mintha a köztársaság hivatalnokainak szives előzékenysége nem a hivatalos megbízásnak volna következménye.

Június 28-ikán két senator a titkos lépcsőkön a doge tanácsába vezette Bethlen követeit. A távollevő dogét Michiel Ágoston helyettesítette. Szunyogh latin nyelven adta elő küldetése célját.

Bethlen a doge 1620 április 21-iki levelére mindaddig nem felelhetett, mivel a zavaros idők miatt nem mert hírnököt küldeni. De most a barátságos sorokra azzal a kijelentéssel válaszol, hogy szoros szövetségbe akar lépni a köztársasággal. Bethlen ugyanis nagyra becsüli Velenczét, mely annyi ellenséggel szemben meg bírta védelmezni hazai törvényeit és szabadságát. Midőn a köztársaság az uszkokok miatt háborúban volt Ferdinánd főherceggel, egy velencei diplomata lovasságot kért Bethlentől. Akkor Bethlen erdélyi fejedelem volt, meg nem adhatta a segítséget; most Magyarország törvényes királya és a szultán szövetségese. A vele kötött szövetség nagy hasznot hajtana a köztársaságnak. Mert Bethlen nem csupán a maga nevében, hanem a magyar rendek nevében is kötne szövetséget a köztársaság Magyarországra küldött követeivel. Rajta volna Bethlen, hogy Erdély, a két oláh fejedelemség, Ausztria, Morvaország, Szilézia és a két Lausitz is a szövetségbe lépjenek. Ha a köztársaság védelmi háborúba bonyolódna, vagy támadást indítana, Bethlen rögtön küldene lovasságot, mert az ő országai csodálatosan bővelkednek e fegyvernemben. Sőt még gyalogságot is küldhetne, esetleg a szomszéd tartományokból is a szövetséglevél megállapodása szerint. Azon kívül Bethlen viaszt, rezet, kénesöt, ökröket és juhokat szállítana Magyarországból s Erdélyből Velenczébe.

Michiel kijelentette, hogy a köztársaság kormánya nem sokára felelni fog ez ajánlatokra.

Két nappal később Agazza a doge tanácsában fontos részletekkel egészítette ki Szunyogh előadását. Magyarország a folytonos háborúk következtében elszegényedett, Bethlennek pénzre van szüksége, már pedig a köztársaság éppúgy bővelkedik pénzben, mint a magyar királyság hadakozni kívánó embereiben. Velence pénzével Bethlen oly hatalomra tenne szert, hogy Spanyolország kénytelen volna visszaadni Valtellinát Graubündennek. De még ha nem is adná vissza, Bethlen támadásai az örökös tartományok ellen megkönnyítenék Velence hódításait a szárazföldön.

A velenceiek azonban nem hitték, hogy a Bethlennek adott velencei pénz fel bírná szabadítani Valtellinát. A tanács tehát igen udvariasan válaszolt Bethlennek, követeinek háromszáz arany értékű lánczokat ajándékozott, de a királyi czímet nem adta meg neki s a szövetségkötés kedvéért nem küldött követeket Magyarországra, mint Bethlen kívánta.

Szunyogh és Ványai augusztus 5-ikén indulván el Spalatoból, augusztus 24-ikén érkeztek Bethlen pozsonyi táborába. Távollétük alatt Bethlen diadalmasan nyomult előre a nyugati határig. De a velencei pénzt most csak úgy s talán még jobban kívánta, mint azelőtt.

Már szeptember 4-ikén útnak indította a piemonti származású Lucio Sándort, a ki már húsz éve bolyongott a külföldön s 1620-ban Pfalzi Frigyes követét Konstantinápolyba kísérte. Lucio titkos követ volt, csak két szolga kísérte s úgy utazott, mintha kereskedelmi ágens volna. Bethlen ugyanis tudta már ekkor, hogy a köztársaság nem akar vele nyilvános alkúba bocsátkozni. Agazza nem lett volna alkalmas ily küldetésre. A vercellii diplomata rosszul viselte magát Szunyogh és Ványai társaságában, kapzsi és csélcsap embernek bizonyult. Lucio október 28-ikán jelent meg először a doge tanácsában. Mindenekelőtt panaszkodott, hogy a köztársaság nem adta meg Bethlennek a királyi címet. Az ő ura nem haragszik, nem a köztársaságot okolja, hanem a saját követeit, kik járatlanságból vagy megfontolatlanságból valami hibát követtek el. Azt is tudja Bethlen, hogy Velence kényes politikai helyzetében még nem adhatott határozott választ, de reményli, hogy most nem lesz oly tartózkodó. Gondolja meg a köztársaság, hogy Bethlen diadalmas hadseregéből néhány nap alatt háromezer lovas küldhetne Dalmácia partjaira. Ez a segítség nem kerülne annyiba, mint a friauli katonaság, mely kincset emésztett fel. Bethlen a velencei pénzen szerzett hadsereggel annyira szorongatná a Habsburgokat, hogy Spanyolország kénytelen volna Németország segítségére sietni s így az olasz fejedelmek felszabadulnának. Soha sem volt jobb alkalom az osztrák ház hatalmának megtörésére: ha elmulasztjuk, a köztársaság s Olaszország adja meg az árát.

Mialatt Lucio így beszélt, az események mintegy igazolták beszédét. Leopold főherceg Engadinba nyomult, megszállotta Churt, Feria pedig elfoglalta Chiavennát.

A tanács november 3-iki válaszában valóban elismerte, hogy a spanyolok háborgatni akarják a kereszténység nyugalmit s különösen Olaszországét. Valtellina megszállása s hozzá még Chiavenna vidékének a minap történt elfoglalása eléggé megzavarták Velence nyugalmit. De a köztársaságnak meg kell várnia a Franciaországban folytatott tárgyalások eredményét. A tanács igazat mondott. 1621 nyara óta Velence és Franciaország közt barátságos viszony fejlődött. „A franciaországi velencei követ nem minden eredmény nélkül fejtegette, hogy a spanyol politika mind a két állam érdekeit sérti. Igaz, hogy Velenczének a francia szövetség ápolásán kívül zsoldosok fogadására is kellett gondolnia. De a velenceieknek nem bizonyos számú könnyű lovasra volt szüksége, hanem tapasztalt hadvezérre, a ki egész hadseregével a köztársaság szolgálatába szegődik. A tanács tehát nem kívánta a bécsi udvar érzékenységét sérteni Bethlen ajánlatai miatt, hanem nem győzte elég fordulatosan kifejezni, hogy mennyire becsüli Bethlent s mennyire óhajtja nagyságát s boldogulását.

Lucio nagy felindulást mutatott, midőn a tanács egyre csak fejedelemnek címezte Bethlent. De a Collegioban reáolvasták a tanács azt a véleményét, hogy nem illenék a szavak miatt a nagyfontosságú dolgokat kockáztatni; hiszen maga Bethlen sem vette fel annak a nagy méltóságnak jeleit, melyre erényei és érdemei miatt választották. Hasztalan volt Lucio minden okoskodása, nagyzása és pathosa. Hiába rajzolta urának nagy hatalmát, hiába védelmezte Bethlent az ellene Európaszerte terjesztett rágalomokkal szemben. Fölösleges volt az a megjegyzése, hogy a francziák csak a spanyolok érdekeit szolgálják s még kevesebb hatást ért el szónoki kifakadásaival, melyekben vádolta a spanyolokat az olasz szabadság megalázása miatt.

A tanács ötszáz scudót szavazott meg Lucionak ennyi fáradságért.

Különben a két követjárásnak fontosabb gyakorlati eredményei is voltak. Mind a két követség figyelmeztette a tanácsot a Bethlen környezetében élő emigransokra. Thurn, Hofkirchen s a jägerndorfí herczeg hajlandók lettek volna a köztársaság szolgálatába lépni. A tanács komolyan foglalkozott ez ajánlatokkal.

Közvetlenebb eredménye volt azoknak az alkudozásoknak, melyeket Bethlen a Velenczével való kereskedelem élénkítése végett indított meg. Szunyogh és Ványai Marc Antonio Velutellot, a spalato-i kórházak gondviselőjét, kinevezték Bethlen kereskedelmi ágensének. Úgy egyeztek meg, hogy Velutello Magyarországra utazik, a hol Bethlennel megalkuszik majd arra nézve, hogy minő díjért s minő feltételek alatt vállalja el a Bethlentől Velenczébe szállított árúk értékesítését. A tanács megengedte az utazást, hasznot remélve a Bethlennel való kereskedésből. Egyszermind megbizta Velutellot, hogy értesitse a magyar viszonyokról. Velutello kétezer arany értékű árúkat adott Szunyognak s Ványainak, kik megígérték, hogy a pénzt Spalato-ba küldik, mihelyt haza érkeznek. De mivel Velutello nem kapta meg az ígért összeget, elhalasztotta utazását. Azonban e kellemetlen epizód nem akasztotta meg azt a kereskedelmi összeköttetést, melytől Bethlen jövedelmeinek nagy gyarapodását várta.⁵⁶

Csak várta, de pénzre s katonára oly égető szüksége volt, hogy tovább nem várhatott. A porta 1621-ben sem sokkal jobban bánt vele, mint az előző években.

Már említettük, hogy midőn Dóczy és Rimay 1621 elején haza üzenték a divánnak oly ünnepi formában hozott határozatát, Bethlen még sem fojthatta el aggodalmait. Különösen Deák Mehemednek, a kanizsai beglerbégnak szerdára kinevezése nyugtalanította. Szerette volna, ha a budai vezért neveznék ki annak a török-tatár segédcsapatnak fővezérévé, mely kívánsága szerint harmincezer főből állott volna. Márczius végén meghagyta követeinek, hogy kívánságainak megvalósítása végett „százezer forintig is elmenjen kegyelmek az ígértben”.

Ekkor már Dóczy és Rimay is belátták, hogy a február 3-iki diván határozatát komolyabban vették, mint kellett volna. Ali fővezér márczius 9-ikén történt halálán Bethlen nem ok nélkül búsult oly nagyon. Attól tartott, hogy Huszaint, az új vezért „kiveti sarkából a német”. Rimai is azt hitte, hogy Cesare Gallo mesterkedésében kell keresnie a portai ígért beváltásának vontatását. A „sokszörű róka” – írja április közepén a császári követről – „számtalan cselhányási akadoztatják Deák Memhet basa kimenetelét.” Április végén a két magyar követ Frigyes követeivel együtt pecsétetes levelet irt alá, melyben uraik nevében nyolczvanezer tallér fizetésére kötelezik magukat az esetre, ha a fővezér ő felségeiket székeikbe ülteti, az országok birodalmat kezekhez rendeli.⁵⁷

Mind hiába. Deák Mehemed csak június elején érkezett Belgrádba, tehát egy hónappal később, mint megígérte. De ez még nem lett volna baj. Innen nem akart tovább menni. Bethlen gúnyolta, szidalmazta, istentelen csodaszerdárnak nevezte, a ki felesége mellől nem akar táborba szállni. Belgrádba küldötte Toldalaghi Mihályt, a ki május 4-ikén Brassóra érkezvén a portáról, onnan rögtön a fejedelemhez sietett. Toldalaghi nagyon kedvelt ember volt a portán, igen jól tudott bánni a törökökkel, de Mehemmeddel most nem boldogult. Pedig Bethlen pénzt is küldött a szerdárnak, „hogy inkább meginduljon”: Mehemed elvette a pénzt s otthon maradt, mert – „az német többet küldött neki”, mint Bethlen mondja a Mehemed ellen intézett vádiratban. Sőt a basa Toldalaghit sem küldötte vissza urához, hanem ott tartotta maga mellett mindaddig, a míg Bethlen érsekujvári diadalának híre Belgrádba nem érkezett.⁵⁸

Bethlen ugyan elég jól ismerte Mehemed pasát, de igazságtalanul vádolta, némiképp szándékosan is, hogy panaszos leveleiben ne legyen kénytelen oly vezéreket sérteni, a kiket inkább kellett kimélnie, mint a szerdárt. A budai vezér is úgy viselte magát, mint Mehemed. Merészelték volna a segítséget megtagadni a fővezér meghagyása ellenére? De Bethlen is tudta, hogy a porta 1621-iki politikájában volt a baj főoka. II. Ozmán maga vezette hadait a lengyelek ellen, hogy a kozákokat megfékezhesse. A míg e háború nem volt befejezve, addig a porta nem merte magát Ferdinánd nyílt ellenségének mutatni. Sőt a végbeli hadakat sem merte kirendelni a császár ellen, noha Bethlen felfogása szerint elég sokat ártott magának bátortalanságával. Hanem Bethlent határozottabban biztatta, mint azelőtt s mennél jobban

erősödött, a török is annál bátrabban támogatta kis csapatokkal. A segítségadás ez a módja nem okozott nagy feltűnést és menthető volt Ferdinánd előtt.⁵⁹

Bethlen zászlókat és rabokat küldött a szultán táborába, hogy diadalának jelvényei irányában több bizalmat ébreszsenek a vezérek szívében. Másként is kedvét kereste a szultánnak. Midőn Ozmán tábora Moldván át Chocym felé vonult, a törökök azt mondogatták Sövényfalvi Dániel erdélyi kapitihának: „Láttad-e? Utunkban csak egy szegény faluból is kijött a szegénység a császárt köszönteni ökrökkel, juhokkal, tulkokkal, de Erdély aluszik. Ti tólatok egy bogár sem jöve.” A kapitihá tehát költögette Bethlen Istvánt, a ki a fejedelem távollétében kormányzója volt Erdélynek.

Elég olcsóság volt akkor Erdélyben s úgy sem kellett ingyen adni az egész szállítmányt, volt élés ajándékban, de „pénzre való is”. Az erdélyi szekerek akkor indultak el hazuról, midőn a török tábor már Chocymban volt s akkor érkeztek közel Chocymhoz, mikor a szultán már indulóban volt haza felé. A szultán utközben az erdélyi szekértábor mellett haladt el, kocsija megállott, gyengén fejét hajtá az erdélyiek láttára és „kicsiny vártatva elindula”.

Huszain fővezér azt írta a kormányzónak, hogy az Erdélyből küldött pogácsa és ecet jókor érkezett s a szolgálatért Nagyságod orczája fejbüljön.⁶⁰

Bethlen is úgy gondolta, hogy a porta kárpozlással tartozik neki nem az élésszállítmányért, hanem az annyira megígért segítség elmaradásáért. Panaszai s követelése előadására a szempezi táborból augusztus 7-dikén Chocymba küldötte Toldalaghi Mihályt, a ki csak az imént tért vissza Belgrádból.

Toldalaghi azzal volt megbizva, hogy a „császár táborából” tizezer törököt és tizezer tatárt szerezzen a budai vezér szerdársága alá a fővezértől. Továbbá, hogy százezer aranyat kérjen kölcsön Bethlen számára s az erdélyi adónak négy vagy öt évig való elengedését kívánja. De midőn Toldalaghi a Dnjeszter partjára ért, a háboru már vége felé járt. A törökök roppant veszteséggel s eredmény nélkül ostrornolták a lengyelek táborát. Dilaver pasa, a ki szeptember 17-ikén átvette a megbukott nagyvezér hivatalát, a békére hajlott.

Október közepe körül a szultán tábora megkezdette a visszavonulást. Arra tehát hiába várt Toldalaghi, hogy ebben az évszakban a fárasztó hadjárat után a szultán oly jelentékeny erőt új hadi vállalatra indítsion. A kölcsönt s az adó elengedését megtagadta a nagyvezér. De mégis őszintébb jó indulattal volt most a szultán környezete Bethlen iránt, mint azelőtt. A gyűlölt Deák Mehemed mazullá lett, vagyis elvesztette hivatalát, helyébe egy másik Mehemed indult el szerdárnak Toldalaghival. Más kísérete is volt Bethlen követének. A szultán Dselál mirzát valami háromezer tatárral Magyarországra küldötte. Az 1621-iki hadjáratban vagy háromszázharmincz török hadakozott Bethlen mellett, nem számítva azokat, a kik Batthyányhoz csatlakoztak. Most az év vége felé Dselál gyarapította volna a segítséget. De későn érkezett; Bethlen ekkor már alkudozott a császárral. Dselál Nyitramegyéig jutott s onnan hazatért „minden kár és rablás nélkül”.⁶¹

Nem egyedül az törté meg Bethlen szívósságát, hogy a török segítség elmaradt s hogy pénzzel sem támogatták az ausztriai ház ellenségei, hanem leginkább az, hogy Magyarország mind erősebben követelte a békét. Adó, személyes fölkelés, megyei katonaság táborba szállása, s a zsoldosok keresztül-kasul járása az országban: mindez igen sok volt egyszerre s mennél tovább tartott, annál erősebb próbára tette a türelmet. A diadalok nem változtatták meg a rendek hangulatát. A siker fokozta a zsoldosok jó kedvét s nagy örömet okozott azoknak táborában, a kik együtt éreztek Bethlennel. De még ezek közt is sokan voltak, a kik jobban szerettek otthon szónokolni, mint adót fizetni vagy a táborban fáradozni. A kényelemre vágyók csoportját a rendeknek az a része gyarapította, a mely csak részben vagy épen nem helyeselte Bethlen politikai céljait. Buquoy elesésének idején a vármegyék minden nap zsinatot tartottak és fejenként haza kéredztek Bethlentől. Bethlen elbeszélése szerint még a csallóközi harcok után is tizenhatsz gyűlést tartottak az urak és vármegyék, arra erőltetve

Bethlent, hogy kérjen békét a császártól. Midőn Bethlen ellenkezett, az urak ott hagyták, „legelőször is Rákóczi György uram ment haza felesége fejfájására is”. A vármegyék három portától egy jó puskás gyalogot ígértek, de egy részük valószínűleg oly módon teljesítette ígéretét, mint Bars megye, melynek katonái elszöktek, a táborban maradtak pedig nem kaptak hópénzt a megyétől. De végre a zsoldosok is megunták a pontatlan fizetést; a katonák kedvetlensége és sok főrenden lévő urak és rokonok unszolásai 1621 végén arra birták Bethlen legvitézesebb kapitányait, hogy esedezve kérjék a fejedelmet a szent békeség megszerzésére. Nyáry István, Kornis Zsigmond, Petneházi István, Horvát István, Abaffi Miklós, Egri István, Darholcz Ferencz és Geréb András irták alá a békeért folyamodó iratot.⁶²

Az ő szavuk döntött. Bethlen lebecsátotta kardját.

A haimburgi alku felbomlása óta meg nem szűnt alkudozni a császáriakkal. Néha időt akart nyerni ily módon, máskor türelmetlen hívei panaszát igyekezett elnémitani, vagy a befejező alkut akarta előkészíteni, mint kezdettől fogva tenni szokta.

Midőn Forgács Zsigmond Haimburgból Bethlen felhatalmazása nélkül Bécsbe utazott, oly diplomát hozott vissza, melyet elegendőnek tartott az ország lecsillapítására.

A május 2-ikán kelt királyi irat bünbocsánatot hirdet mindazoknak, a kik a hónap végeig hűséget fogadnak a királynak. Megbélyegzi a rágalmazókat, a kik azt hirdetik, hogy Ferdinánd az országot a szolgaság jármába akarja fogni. A király az országgyűlés összehívását igéri a sérelmek elintézése végett.⁶³

A bécsi békéről, a koronázási hitlevél pontjairól szó sem volt a diplomában. A királyi kegyelemlevélnek Forgách pecsétével ellátott másolatait a nádor Jakusith és Apponyi pecsétetes leveleivel együtt szétküldötték a vármegyéknek. Bethlen erre azt jegyezte meg, hogy a diplomának vármegyéről vármegyére hurczoltatása nem egyez a régi megírott törvények és szabadságok módjával. Mert a magyar rendek nem könyörögtek kegyelemért, mint a nyilvánvaló tolvajok. Hanem az ország gyűlését kell megkérdezni, hogy megelégszik-e a királyi irattal.

Hogy lerontsa a kegyelemlevél hatását, május 9-ikén országgyűlést hirdetett Eperjesre június elsejére, hivatkozva a nagyszombati gyűlés határozatára. Ez országgyűlés határozzon arról, hogy megelégedhetik-e az ország a Forgáchtól hozott ajándékkal.⁶⁴ S hogy elejét vegye annak a vádnak, mely szerint csak az ő nagyravágyásán mult, hogy az ország békéje helyre nem állott, május közepén Thurzó Szaniszlót, Csúti Gáspárt és Hoffmann Györgyöt nevezte ki biztosainak. Meghagyta a biztosoknak, hogy Érsekújvárból ki nem mozdulva, lépjenek érintkezésbe a császáriakkal. Jelentsék ki, hogy Bethlen hajlandó megszüntetni az ellenségeskedést, ha a német hadsereg is úgy cselekszik. Várja meg a két fél békében az eperjesi határozatokat. Ha a rendek nem volnának megelégedve a diplomával, legyen módjuk a módosítást és javítást kérni a császártól. Bethlen személye nem lesz akadály. Az elfoglalt országrész átadásának ideje nem fog nehézséget okozni, mert Bethlen most már hajlandó a békeokiratok kicserélése után rögtön átadni az országot.⁶⁵

Természetes, hogy Thurzó Szaniszló és biztostársai ez utasítással nem boldogultak. Buquoy nem akart időt engedni Bethlennek a hadgyűjtésre. Az Eperjesre hirdetett, de Kassán tartott gyűlés határozatai sem voltak alkalmasak a békés kifejlés gyorsítására.

Buquoy, Collalto hadai s Széchy pártütése miatt csak kevesen jelenhettek meg Kassán. A megjelentek Bethlen kedve szerint határoztak. Először is Forgách Zsigmondot ítélték el hűtlensége miatt. Azután elhatározták, hogy Révay koronaőr az előbb Zólyomban, de ekkor már Kassán őrzött szent koronát vitesse Ecsed várába. Majd a diplomát tárgyalták, nem fogadták el, azonban kijelentették, hogy a diploma javítása végett „készek magok atyjokfiát ő felségéhez alábocsátani”, de úgy, hogy a német had Ujvár alól mindjárt elszálljon. Végül az ország védelméről gondoskodtak, talán Bethlen kedve szerint, de hogy nem teljesítették ígéreteiket Bethlen kivánsága szerint, azt biztosan tudjuk. Június 11-én vége volt a tanácskozásoknak.⁶⁶

Buquoyt a kassai határozatokhoz hasonló üzenetek nem bírhatták arra, hogy elhagyja Érsekújvárt. De midőn a magyar csapatok az ellenséget a Csallóközbe szorították, Bethlen komolyabban kezdett alkudozni, mint Buquoy előrenyomulása alatt. Thurzó Imrére bizta az ügy vezetését, ismervén a fiatal gróf nagy békevágyát. Thurzó már július végén izeneteket küldött az udvarhoz és Dietrichstein bibornokhoz, a ki atyafiságban volt a Thurzó családdal.⁶⁷ Midőn Bethlen július 30-án elfoglalta Nagy-Szombatot, a diadal érzete csak arra ösztönözte, hogy újabb módot találjon a tárgyalások megindítására. Örömet engedte meg a jezsuiták szabad elvonulását, midőn a vár parancsnoka az átadást egyebek közt e feltételhez kötötte. A jezsuiták alig mertek bizni a fejedelem szavában. El voltak szánva a halálra. De nagy meglepetésükre Bethlen egész serege láttára becsülettel és jóakarattal volt hozzájuk. A két Káldyt és Ferenczffyt, az udvari titkár öcscsét, aranyos szekerébe ültette s – mint Thurzó Imre írja – „bölcse beszélt velök. Izent is tőlük a békeség felül, talán azoknak intéseket inkább megfogadja császár, mintsem az több tanácsinak”⁶⁸.

A jezsuiták s különösen Káldy György, a bibliafordító, hiven eljártak Bethlen megbízásában, midőn Bécsbe érkeztek. A magyar tanács augusztus 11-iki ülésében tárgyalta a jezsuitáktól küldött izenetet. Bethlen – így gondolkoztak a tanácsosok – nem megbízható; az eddigi tapasztalatokból azt következtethetjük, hogy a tárgyalásokkal gyengíteni akarja a császáriak buzgalmát hadi erejük gyarapításában, ő pedig a törököt várja s más szövetségeseket keres. De lehetséges, hogy gyengének érzi magát s hiveinek kedvetlensége kényszeríti a béke útjára. Semmi esetre sem szabad azt a látszatot felkelteni, hogy Ferdinánd visszautasítja a békét. Tudakolni kell, hogy Bethlen szándéka őszintebb-e most, mint azelőtt volt.

Augusztus 15-ikén Thurzó Imre sógora, Erdődy Kristóf jelent meg Bécsben. Erdődy elbeszélte, hogy Bethlen erősen bízik a török segítségben. A tatárok Szlavóniát, Stájerországot és Ausztriát fogják pusztítani. E bevezetés után Erdődy előadta Bethlen kívánságait. Ne küldjön a császár magyar biztosokat, mert azok ellenségei a békének. Szokolcza legyen az alkudozás helye. Thurzóért küldjön az udvar egyenlő rangú zálogot Bethlen udvarába. Bethlen biztosai urukat királynak fogják címezni, a császári biztosok úgy címezzék, a hogy ők akarják. Fegyverszünetet Bethlen nem akar adni, mivel neki sem adtak, midőn Haimburgban kérte. Az országos sérelmeket az 1618-iki országgyűlés protestáns ellenzékének követelései alapján akarja elintézni. Bethlen személyes kívánságaira nézve nem üzent semmit, de Erdődy azt hiszi, hogy megelégszik a haimburgi ajánlatokkal. Nem hivatalos formában Erdődy azt a hirt terjesztette, hogy a magyarok megkoronázzák Bethlent, ha nem lesz béke és rögtön meg is választják utódját. Már ki is szemelték a francia királyt.

Erdődy ajánlatai nem oszlatták el a magyar tanács kétségét. Gyanús dolog, hogy Bethlen nem nyilatkozik személyes kívánságairól. Talán annyit kíván, a mennyit lehetetlen megadni. Az országos dolgokban is nagyon sokat követelt. Erdődyt hadd kísérje haza az udvar egy embere, a kitől meg lehetne tudni, hogy érdemes-e megkezdeni az alkut. A király tetszése szerint választja biztosait, Pozsonyt ajánlja Szokolcza helyett. Zálogot nem küld Thurzóért, a királyi szó elegendő zálog.⁶⁹

A magyar tanács e tárgyalásaiból látszik, hogy minő bizalmatlansággal fogadták Ferdinánd hivei Bethlen ajánlatait. Sokat vártak Dietrichstein és Thurzó Imre találkozásától. A találkozást Thurzó kívánta, Pázmány melegen pártolta a gondolatot, az udvar azt remélte, hogy Dietrichstein biztos értesülést fog szerezni Bethlen szándékairól. De Thurzó személyes biztosságát féltve, azt akarta, hogy Dietrichstein a maga öcscsét küldje zálogul. Ez az indítvány meghiusította a találkozást. Azonban az udvar különböző küldöttei meggyőződtek arról, hogy Bethlen most komolyan akarja a békét. Látták, hogy hadseregének fölszerelése nagyon hiányos s észrevették, hogy az ország hangulata Bethlent a béke útjára kényszeríti. Másrészt az udvar is örült a békének. Bethlen 1621-ben oly ellenségnek bizonyult, a ki magára hagyatva is félelmes. Bethlen pusztításai, melyek a béketárgyalások alatt sem szüntek

meg, Mansfeld és Halberstadti Keresztély ellenségeskedése, Morvaország és Ausztria nyomora, a németalföldi bonyodalom, mely annyira elfoglalta a szövetséges spanyol udvart, nagyon kívánatosá tették Bethlen lefegyverzését. S mind ehhez járult a török veszély, mely a török-lengyel béke óta alig látszott elkerülhetőnek.

Hosszadalmas tárgyalások előzték meg a derekas alkút. A zálog követelését Bethlen elejtette, előbb Ravensberget szemelték a felek az alkudozás helyéül, de ez a hely valóban alkalmatlan volt, s így Nikolsburgot választották Dietrichstein kivánságára, a ki biztosabban érezte magát saját várában, mint az ellenséghez közelebb eső Ravensbergben.⁷⁰

Ferdinánd Dietrichstein bibornokot, Pázmány Pétert, Breuner Szigfridet, gróf Collaltot és Esterházy Miklóst küldötte Nikolsburgba. Bethlen pedig Thurzó Imrét, Sándor Jánost, Kassai Istvánt és Fráter Istvánt. A tulajdonképeni tárgyalások október 11-ikén kezdődtek a nikolsburgi vásosháza tanácstermében. A császári biztosok reábirták Thurzót, hogy ő tegye meg az első indítványt. Thurzó előbb az általános békéről beszélt, melyet Bethlen Pozsonyban, Besztercebányán s még Haimburgban is kívánt. Igaz, hogy nem a szövetséges tartományokat, hanem csak az onnan kiszorult s Bethlennél tartózkodó rendeket kívánta a békébe foglalni. Majd komolyabb indítványt tett. Bethlen – így szólt – megelégszik a dunáninnenl részekkel, Pozsonyt is ide érte, a dunántúliakat és Szlavóniát Ferdinándnak ajánlja fel; nem fogja magát megkoronáztatni, átadja a koronát s ügyét a rendekétől nem választja el.

A császáriak erre azt felelték, hogy a királyi cím és az uralkodás meg nem oszthatók s kivált Magyarországon nem, mely mostani romlott állapotában is a kereszténység bástyája s így a kereszténység ügye sinylené meg a kettéosztást. Különben ez az indítvány már Haimburgban is napirenden volt s ott a közvetítők is elvetették. Most Thurzó felszólította a császáriakat, hogy ők tegyenek indítványt.

Meg is tették. Adja vissza a fejedelem mindazt, a mit elfoglalt s mondjon le a bitorolt királyi címről. Ha ezt megteszi, ő felsége megbocsát neki, sőt új címmel és pénzzel is jutalmazza. A mi pedig az országos sérelmeket illeti, a király Magyarországot, mint törvényes fejedelem, fogja kormányozni. Most Bethlen biztosai mondták, hogy ez az indítvány már Haimburgban el volt vetve. Világos volt, hogy a császáriak nem szerettek volna túlmenni a haimburgi ajánlatokon. Bethlen pedig nehéz szívvel vált meg a besztercebányai vivmányoktól s a legrosszabb esetben meg akarta menteni a pozsonyi fegyverszünetben megígért területeket s méltóságokat. Október 18-ikán követei még sokat kértek, de bejelentették uruk lemondását a királyi címről és jogról. Hanem ez áldozatért Bethlen a fátrántúli és tiszántúli megyéket, a munkácsi, ecsedi és szatmári várakat és uradalmakat kérte. Fizessen a császári felség – így hangzottak a további követelések – a végházak fentartására s a véghadakra évenként százezer forintot, Bethlen költségeinek pótlására pedig egyszer mindenkorra százezer aranyat. Adja a felség neki és fogadott fiának, ifjabb Bethlen Istvánnak, az oppelni és ratibori hercegségeket. Ruházza fel őt e címmel: a római szent birodalom, Magyarország és Erdély fejedelme, Oppeln és Ratibor hercege s a székelyek grófja, egyszersmind szerezzen neki széket és szavazatot a birodalmi gyűlésben. Bethlen azonkívül az aranygyapjat és címerének kibővítését kérte. Végül Pardubitz várát az esetre, ha a török kiszorítaná Erdélyből.

Bethlen óhajtott s talán remélte is, hogy a békét e kérelmek alapján kötheti meg. De Thurzó Imre, a ki a haimburgi alkú óta folyvást mérsékletre intette Bethlent, bizonyára nem vállalja el a nikolsburgi küldetést, ha nem tudta volna, hogy Bethlen kevesebbel is beéri. Thurzó Imre valószínűen gyorsította volna a tárgyalásokat, ha tovább él. De október 19-ikén reggeli öt órakor meghalt huszonhárom éves korában. Halála előtt néhányszor ismételte e szavakat: „én az igaz, tiszta ágostai hitet vallom.” Thurzó Szaniszló, a ki az elhunyt ifjú helyét foglalta el Nikolsburgban, diplomáciai tapintat s műveltség dolgában nem versenyezhetett elődjével.

Bethlen egy ideig nem akarta feladni a Fátaráig terjedő országrészt. De biztosai „rajta való cséplésit” megunva, s kapitányai már említett nyilatkozatának hatása alatt november 22-dikén megírta Thurzó Szaniszlónak és társainak, hogy kérdezzék meg, „mivel akar ő felsége contentálni, ha a Fátaráig való földet nem fogom kívánni?”

Bethlennek ez új nagy engedménye lehetővé tette a már-már fennakadt tárgyalások folytatását. Megújult az a diplomai játék, mely annyira megnehezítette a haimburgi tárgyalásokat. A császári biztosok mindig függőben hagytak bizonyos pontokat, hogy a mennyire lehetséges, Bethlen személye legyen az alkú felbomlásának oka. Bethlen emberei pedig mintegy rejtegették az országos kívánságokat, hogy ezeket tüntessék fel, ha a szükség kívánja, a bomlás okául. Dsellál mirza megjelenése Nyitrában kedvező hatással volt a tárgyalásokra. Bethlen megízente a császáriaknak, hogy vagy haza bocsátja a tatárokat, vagy Ferdinánd örökös tartományaira küldi őket. Az 1622-ik év első napjaiban a béke meg volt kötve.

Bethlen január 6-ikán, Ferdinánd pedig 7-ikén erősítették meg az okiratokat. Bethlen lemondott a királyi címéről. Átadja a király biztosainak a Ferdinándot illető várakat, városokat, jószágokat, bányákat és kincstári jövedelmeket. Átadja még a szent koronát is, mely a következő országgyűlés intézkedéseig Trencsén várában fog maradni. Bethlen az egyháziaktól vagy világiaktól elfoglalt várakat és jószágokat rögtön visszaadja előbbi uraiknak, még a neki átengedett területen is. Az eladományozott jószágokról országos bizottság az oklevelek kicserélésétől számított két hónap alatt fog intézkedni. A beírt s elzálogosított jószágok birtokosainak kielégítéséről a jövő országgyűlés fog határozni. Bethlen nemesítései érvényben maradnak, csak hogy be kell őket mutatni a következő országgyűlésen. Az 1620-ban elhalt Homonnay özvegyének jószágait Bethlen átadja az özvegynek. A szabadságuk visszanyerése iránt még nem szerződött foglyokat a fejedelem váltságdíj nélkül szabadon bocsátja. Bethlen igéri, hogy ezentúl hű barátja lesz az uralkodó háznak. Viszont ő császári és királyi felsége Bethlent a római birodalom fejedelmének nyilvánítja. Átadja neki és törvényes örökösének, vagy esetleg fogadott fiának, Ooppelnt és Ratibort. Azonkívül Ferdinánd hét megyét engedett át Bethlennek, úgymint Szatmárt s a hasonló nevű várat, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén s Borsod vármegyéket Szendrő vára kivételével. Abaujt is átadja Kassával együtt. A hét megyében Bethlen nem háborgatja a katolikus vallás szabadságát. Az átengedett terület az igazságszolgáltatás ügyeiben a nádornak s az ország biráinak van alávetve; a hét megye követeit küld a magyar országgyűlésre a fejedelem tudtával. Az egyházi jószágok adományozása s a patronátus joga a hét megye területén ő felségeé marad. A szent koronára háruló jószágokat a fejedelem adományozhatja ő felsége jóvá hagyásával. Török háború esetére a Bethlennek átadott megyék lakosai hű szolgálattal tartoznak a királynak. Bethlen halála után az átengedett terület egyesül az országgal. A király Munkács várát és uradalmát háromezrezer magyar forintig beírja Bethlennek. Ferdinánd megengedi, hogy Bethlen Tokajt, Tarczalt és Kereszturt mostani birtokosaiktól kiválthassa; a váltság lefizetésére ő felsége százezer magyar forintot ajánl Bethlennek. Ecsed várát is százezer magyar forintban engedi át a király a fejedelemnek. Ő felsége az átengedett végvárak fentartására évenként ötezezer rajnai forintot fog átadni a német birodalmi segélypénzből. A király segíti Bethlent, ha a török megtámadja.

Ha a nikolsburgi béke e pontjait olvassuk, kételkednünk kellene a nagy küzdelem eredményének értékében. De Nikolsburgban nem csupán Bethlen személyes kívánságairól volt a szó. Bethlen még augusztus végén a megyék és városok követeit főhadiszállásába hívta, hogy utasításaikkal és tanácskozásaikkal támogassák biztosainak munkáját, mint Nagyszombatban tették 1621 elején. Kevés követ jelent meg Magyar-Bródban s az egybegyűltek, mint rendesen, most is korán vesztették el türelmüket. Bethlen magyar-bródi főhadiszállásán rosszul érezték magukat a pestises levegő miatt. Deczember elején Trencsénbe költöztek s nyolcz tagból álló választmányt hagytak Bethlen mellett, a ki a hónap

közepén Szokolczára tette át főhadiszállását. Ez a választmány mind végig figyelemmel kísérte a tárgyalásokat s nem eredmény nélkül. Ferdinánd 1622 január 7-ikén kelt oklevelében megerősítette a bécsi béke cikkelyeit s az 1608-iki törvényeket. Megígérte, hogy koronázási hitlevelét törvénybe fogja iktatni a legkésőbb hat hónap alatt egybehívott országgyűlésen. Mennyire különbözik e nyilatkozat a Forgách Zsigmondtól hozott kegyelmi pátenstől! Bethlen küzdelmei nélkül Ferdinánd hallgatagon mellőzte volna a bécsi békét s az 1608-iki törvényeket. Bethlen megmentette Bocskay művét.⁷¹

Bethlen siettetette a béke végrehajtását, mert a hosszú távollét után haza vágyódott. Két bizottságot nevezett ki s ezek Ferdinánd biztosaival együtt Dunáninnen és Dunántúl átadták az országrészeket régi vagy új uruknak. Fontosabb volt a dunáninenni bizottság működése. Bethlen Kassán várta meg Pyber János nagyváradai püspököt, Osztrosith Istvánt és Czobor Imrét. A biztosok, kik útközben is az országrészek átvételével foglalkoztak, márczius 13-ikán érkeztek Kassára; ott átvették Ung, Torna, Szepes és Sáros vármegyéket, Lőcsét, Eperjest, Kis-Szebent és Bártfát. Fényes gyülekezet vette körül Bethlent, midőn márczius 20-ikán átadta a szent koronát Révay Péternek. Az átadás s az átvétel formáságait nem egészen simán intézték el az arra hivatottak. Ki-kitört a gyanú és bizalmatlanság mind a két részen. Midőn a biztosok átadták a hét megyét a városokkal együtt, felszólították a főispánokat, városi előljárókat és hajdukapitányokat, hogy a nikolsburgi béke értelmében esküdjenek a következő pontokra: Hogy Magyarország ellen nem fognak törni, hogy a török ellen segítik a magyar királyt, hogy Bethlen halála után visszatérnek a király hűségére. De a felszólítottak Rákóczy György ösztönzésére ily függelék akartak csatolni az eskühöz: addig tartozunk hűséggel ő felségének, a meddig a béke pontjait híven teljesíti. Bethlen s a biztosok csak nehezen vehették arra Rákóczy hiveit, hogy letegyék az esküt a veszedelmes függelék nélkül.⁷²

---

483. Mikó, id. m. II. 389. Gindely, Okmánytár, 264.

484. Mikó, id. m. I. 351. Bethlen itt a kirándulás napját határozottan újévre teszi, a február 29 helyett talán december 29-ikét kell olvasnunk. Az a különben nem igen megbízható tudósítás, melyet D'Eluert közöl (Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, III. 90.), talán Egri kirándulására vonatkozik.

485. Mikó, id. m. I. 351. Katona, id. m. XXX. 662.

486. Bethlen levele nejéhez, közli Szabó Károly: Tört. Tár, 1879. 201. Hajnik, id. m. 144. Mikó, id. h. I. 351. II. 389. Katona, id. m. XXX. 662. D'Eluert, Beiträge, III. 93.

487. Katona, id. m. XXX. 662. Bethlen levele nejéhez id. h.

488. L. Bethlen Pol. Levelei, 242, 254, 261, 262. Katona, id. m. XXX. 664. Gindely, Okmánytár, 271, 278. D'Eluert, Beiträge III. 95. Innen vesszük át a strasniczai csata keltét.

489. Pethő, id. m. 193. Tört. Tár, 1888. 621. (Szilágyi közl.) Mikó, id. m. I. 356. Gindely, Okmánytár, 268.

490. Krebs, id. m. 11.

491. Theatrum Europaeum, I. 512.

492. Századok, 1868. 231. Elindulásának napja meg van határozva a nejéhez irt levélben, melyet Gergely S. közölt: Tört. Tár, 1882. 125. A Katonánál (id. m. XXX. 673.) közölt okirat kelte hibás.

493. Hajnik, id. h. 152–156.

494. Gindely, Geschichte, IV. 248. Katona, id. m. XXX. 682.

495. Eszterházy Miklós Magyarország nádora, I. 184, 199. Mikó, id. m. II. 299. Bethlen levele nejéhez, közli Szabó Károly: Tört. Tár, 1879. 204.

496. Komáromy, Rhédey Ferencz, id. h. 466. Szilágyi, Révay Péter és a szent korona, 64.

497. Bethlen Pol. Levelei, 284.

498. Komáromy, A nyitrai áruulás 1621-ben. Hadtört. Közlemények, 1894. 599.

499. Katona, id. m. XXX. 687. Pécs, Alsó-Magyarország bányaművelésének tört. II. 165. Az itt említett Ezechias Miklós igazi nevén Eszterházy Miklós.

500. Csery József, Korpona ismertetése. Győri Tört. és Rég. Füzetek, II. 77.

501. Bethlen Pol. Levelei, 318–334.

502. U. ott. 292, 293, 422. Pécsy Simon levele: Tört. Tár, 1878. 135.

503. Katona, id. m. XXX. 688. Pettkó Béla, Kik tették le a hűségesküt Bethlen Gábornak. Tört. Tár, 1887. 243. (Ez a jegyzék nincs összefüggésben a Szalaynál közölt névsorral, hanem Abaffy 1621-iki trencsényi missiójára vonatkozik.)

504. Bethlen levelei Károlyi Zsuzsannához, kiadja Szabó Károly: Tört. Tár, 1879. 206, 207. Bethlen levele Károlyi Zsuzsannához, kiadja Gergely Samu: Tört. Tár, 1882. 125. Ez a levél nem június 2-ikán, hanem július 2-ikán kelt. Ha összevetjük e levelet az Egriével (Mikó, id. m. III. 341.) kitűnik, hogy Bosnyák s Pálffy elfogatása nem egy napon történt s hogy a zólyomi csatát 3-ikára kell tennünk. Egri levele Bethlen Fejed. Levelezésében (183. l.) hibás dátummal van közölve. Ugyanitt a 187. lapon Bethlen is meghatározza Pálffy elfogatásának napját. V. ö. még ugyanott Sábokréti július 5-iki levelét; Korponáról Csery, id. h.
505. Hatvani, Brüsszeli okmánytár, IV. 254.
506. Collalto jelentése: Gindely, Okmánytár, 288. és Chernel, Kőszeg, II. 69.
507. Collalto jelentése s Bethlen Pol. Levelei, 333.
508. Chernel, id. m. 71. Pethő, id. m. 194.
509. Bethlen Pol. Levelei, 286, 292.
510. U. ott, 306, 312. s Katona, id. m. XXX. 680.
511. Chlumecky, Die Regesten der Archive i. Markgrathume Mähren. (Brünn, 1856.) I. 259. Bethlen Fejed. Levelezése, 188.
512. Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinands. II. IX. 48. Pethő, id. m. 196.
513. Bethlen Pol. Levelei, 337. Bethlen Fejed. Levelezése, 188. Gindely, Okmánytár, 293.
514. Bethlen Pol. Levelei, 324, 334, 337, 338. Bethlen Fejed. Levelei, id. h. Theatrum Europaeum, I. 513 Kemény János önéletírása 39. V. ö. Olcsváry alapos leírását: Hadt. Közl. id. h. Századok, 1868. 231.
515. Aldringen jelentése az ütközet napján kelt az érsekújvári táborban. (L. Hallwich, Gestalten aus Wallensteins Lager, II. 30.) E jelentést egyeztetni akartuk Bethlen leveleivel. Bethlen, aki többször is leírja a 10-iki eseményt, másnap hallotta az ütközet részleteit a gyarmati táborban. (Levele nejéhez: Tört. Tár, 1879. 209. Szabó közl.) V. ö. még D'Eluert, Beiträge, III. 100. és Zwiedinek-Südenhorst, Die Politik der Republik Venedig, I. 259.
516. Thaly, Vitézi énekek és Elegyes dalok, I. 124.
517. Gindely, Okmánytár, 295–297. Török-Magyarkori Államokmánytár. I. 290, 305. Olchváry, id. m.
518. Bethlen fejed. Levelezése, 189.
519. Tört. Tár, 1879. 213. (Szabó Károly közlése.) Gindely, Geschichte, IV. 255. Katona, id. m. XXX. 699.
520. U. ott, 698, 699, Magyar Történelmi Tár, IV. 221. Kubinyi, Thurzó Imre, 121.
521. Tört. Tár, 1879. 214. (Szabó K. közl.)
522. Gindely, Geschichte (IV. 257.) azt állítja, hogy az örgróf megkapta a kölcsönt. V. ö. Bethlen Pol. Levelei, 245, 298, 311. 25,000 magyar arany Sziléziában 100,000 sziléziai forintban, vagyis 108,000 magyar forintban járt. L. még Klopp: Der dreissigjährige Krieg II. 79 l.
523. Katona, id. m. XXX. 699.
524. Tört. Tár, 1879. 214. (Szabó K. közl.)
525. Tört. Tár, 1882. 130 (Gergely S. közl.)
526. Tört. Tár, 1882. 129 (Gergely S. közl.) Gindely: Okmánytár 302.
527. Bethlen levele Tört. Tár id. h. Pappus jelentése Gindelynél id. h. s Katona XXX. 700.
528. Katona u. o. és Gindely: Okmánytár 305, 307.
529. Katona, id. h. Gindely id. h. 308.
530. Szilágyi, Révay Péter és a szent korona, 85, 86. Bethlen Fejed. Levelezése, 197. Gindely, Geschichte, IV. 262.
531. Gindely, Geschichte, IV. 262–263. Okmánytár, 325–331. Bethlen Pol. Levelei, 363.
532. Onno Klopp, Der dreissigjährige Krieg. II. 11.
533. Gindely, Okmánytár, 279, 284.
534. Klopp, id. h. 41.
535. Zwiedinek-Südenhorst, Die Politik der Republik Venedig während des dreissigjährigen Krieges. (Stuttgart, 1882.) I. 113. s kk.
536. Ez nagyon természetes. Zwiedinek-Südenhorst igazolni akarván azt a megjegyzését, hogy a köztársaság élénken érdeklődött Bethlen felkelése iránt, elbeszéli, hogy Bethlennek a tatár fejedelemhez irt levelét a bécsi velencei követ rögtön megszerezte s másolatát elküldötte a doganak. (I. 259. l. 169. jegyzet). Ebben nincs semmi különös. A bécsi udvar kapott a levelen és szándékosan terjesztette.
537. Zwiedinek-Südenhorst, id. h. I. 102., 103. s Gindely, Okmánytár, 156.
538. L. Óváry L., Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez, 5–8., 32–96. A velencei politikáról Zwiedinek-Südenhorst id. m. Zwiedinek-Südenhorst már kéziratban használta az Óvárynál közzétett anyagot. Egyes megjegyzéseit nem hagyhatjuk észrevétel nélkül. Lucio nem mondotta (I. 272.), hogy Bethlen sajnálja a botrányt, melyen az első követség végződött. Lucio

emlékiratában a botrány szó csakis Agazzára vonatkozik. Az első követség magaviseletének rosszalása inkább diplomatai fogás, semmint valódi bíráló s Lucio mégis enyhén hibáztatja a két magyar követet. Zwiedinek-Südenhorst azt állítja, hogy a köztársaság egyebek közt azért utasította vissza Bethlen ajánlatait, mivel ismerte a „ravasz magyarnak megbizhatatlanságát”. Pfalzi Frigyes nem volt ravasz magyar s mégis úgy járt Velenczében mint Bethlen. Az általános politikai és stratégiai okok elég világosan magyarázzák a velencei tanács eljárását, a magyarra mért oldalvágás legalább is fölösleges dolog. Nem áll az, hogy a velencei tanács nevétségessé tette volna Bethlen chauvinista elbizakodottságát a királyi cím dolgában. A velencei tanács ez időben sok mindennel foglalkozott, hanem a magyar chauvinismus visszautasítására valóban nem gondolt. Ha erre gondol, Spalatoból visszaküldhette volna Bethlen követeit. Furcsa dolog, így bírálni diplomatai tárgyalásokat. Ha Bethlen diplomatai fogásokkal él, s a legnagyobb mérséklettel címének elismerésére törekszik, ravasz, elbizakodott chauvinista, de ha Velenceze Bécs felé néz s Bethlent jó szóval tartja, diplomatai művészetének finomságával tündököl.

539. Török-Magyarokori Államokmánytár, I. 265–285. 292. Ipolyi, Rimay levelei, 208.
540. Bethlen Pol. Levelei, 325. Ipolyi, Rimay levelei, 273. Török-magyarokori Államokmánytár, I. 303., 304. Toldalaghi emlékiratai Mikónál, I. 233. Toldalaghi levele Bethlenhez, (Tört. Tár, 1882. 441.)
541. Igen jól jellemzi a török politikát Sövényfalvi Dániel kapitihá szeptember 7-iki levelében. Török-magyarokori Államokmtár, I. 323. I.
542. Török-magyarokori Államokmánytár, I. 311, 312, 316, 326, 352, 353. Toldalaghi Mikónál, id. m. I. 233., 234. Hammer, Geschichte des osm. Reiches, II. 791.
543. Sövényfalvi levelei, közli Gergely Tört. Tár, 1882. 444. Török-magyarokori Államokmtár. I. 324. Nagy-Szabó Ferencz Mikónál, id. m. I. 128. 134.
544. Tört. Tár, 1879. 210. (Szabó K. közl.), Tört. Tár, 1892. (Szerémi közl.), Századok, 1868. 233. (Szilágyi közl.) és Török-Magyarokori Államokmánytár, I. 335. Nem kell-e arra gondolnunk, hogy az itt közölt irat talán a porta kedvéért volt szerkesztve, midőn Bethlennek igazolnia kellett a nikolsburgi békét? Akárhogy volt, a hangulat, mely a levélben tükröződik, nem költött.
545. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 201.
546. Bethlen Fejed. Levelezése, 162. 173. Bethlen Polit. Levelei, 300.
547. Az instructiót I. Tört. Tár, 1888. 631. (Szilágyi közlem.)
548. A kassai gyűlésről I. Bethlen Pol. Levelei, 310. 326. Szilágyi, Révay Péter és a szent korona, 73. Katona, XXX. 687.
549. Kubinyi, Thurzó Imre, 123.
550. Ipolyi, A jezsuiták viszontagságai. Magyar Sion, 1888. 579–581.
551. Jászay, Oklevelek.
552. Kubinyi, Thurzó Imre, 125–135. Gindely, Okmánytár, 309. és Geschichte IV. 264–269. Frankl, Pázmány Péter és kora, I. 588–531.
553. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 208–296. Frankl, Pázmány Péter, I 592–606. Firnhaber, Aktenstücke, 13–36. Jászay, Oklevelek. Katona, id. m. XXX. 978. Bethlen fejedelem levelezése, 195.
554. Pray, Principatus Bethleni I. 281, Bethlen fejedelem levelezése, 210. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 297.

VI. FEJEZET.

Bethlen második támadása.

Ferdinánd házassága. A soproni országgyűlés. Forgách Zsigmond halála. Thurzó Szaniszló nádorrá választása. A Bethlen által elfoglalt jószágok ügye. A vallási törvények magyarázata. A rendek sérelmei. Alkotmánybiztosító törvények. Törekvés a pénzügyek önállósítására. Hadügyi törvények. Az elfoglalt javak visszaadása. A német katonaság bebocsátásának kérdése. A szent korona Sopronban. Adóügyi törvények. Eleonóra királyné megkoronázása. Bethlen követei az országgyűlésen. Bethlen tiltakozása a jószágok visszaadása ügyében. Hadi készületei. A porta és a nikolsburgi béke. Toldalagi Konstantinápolyban. Változás a török trónon. Ferdinánd portai követsége. A török elleni nagy szövetség terve. Roe Tamás angol követ a helyzetről. IV. Murád. Bethlen támogatásának kérdése. Ibrahim szerdár s a török hadak kirendelése. Bethlen kísérletei a nyugateurópai hatalmak szövetségének megszerzésére. Hollandia és Anglia magatartása. A valtellini kérdés bonyodalmai: A velencei szövetség terveinek megújulása. Pfalzi Frigyes reményei. Halberstadti Keresztély követe Bethlennél. Tilly váratlan győzelme Keresztély felett. Bethlen bizalma a sikerben. Szinleges alkudozásai az udvarral. Az elfoglalt javak kérdése. A nikolsburgi békén ejtett egyéb sérelmek. A titkos tárgyalások. Károlyi Zsuzsanna halála. Bethlen házassági tervei. Tárgyalások Cecilia Renata keze felől. A visszautasítás hatása Bethlenre. Panaszai a kassai gyűlésen. A hét vármegye háboruellenes hangulata. A besztercebányai tanácskozások. Bethlen betegsége. A török szerdár lassúsága. Bethlen támadása. Széchy György felsőmagyarországi főkapitány. Bethlen foglalásai. Fülek ostroma. Nagy-Szombat bevétele. Carafa di Monte Negro, Ferdinánd hadvezére. A császári tábor Hodolinnál. Wallenstein Magyarországon. A hodolini tábor körülzárólása. Thurzó Szaniszló Bethlennél. A váratlan fegyverszünet. A török segítőcsapatok hazatérése. Káldy megdorgálja Bethlent a török barátsága miatt. A nagyszombati csonka országgyűlés. Az udvar a tíz havi fegyverszünet ellen. Bethlen követsége Bécsben. Bethlen kormányzóságának terve. Házassági ajánlata. A háború szószólói az udvarnál. A béketárgyalások. Az oppelni és ratibori herczegségek. A bécsi békekötés. A kassai gyűlés

Ferdinánd az 1622-ik év elején nőül vette Gonzaga Eleonorát, a mantuai herceg hugát. Óhajtott volna minél hamarabb magyar királynévá koronáztatni második nejét s talán azért sietett oly nagyon beváltani a nikolsburgi békében tett ígérését, mely szerint hat hónap alatt egybehívja a magyar országgyűlést. Április 3-ikára Sopronba hívta a rendeket, majd május elsejére halasztotta az országgyűlés kezdetét. A halasztás legfőbb oka az volt, hogy a rendek össze nem gyűlhetek a korai határnapra. A király Bécsujhelyben várta gyülekezésüket s csak május 24-ikén vonult be fényes kíséretével Sopron városába.

Jelenlétével hatni akart a rendekre; hajlandó volt sokat engedni, mert becsülni tanulta a magyar rendekkel való egyetértés értékét.

Május 25-ikén átadta a királyi előterjesztést. Ez iraton nem látszott meg a király békés szándéka. Alkotmányos szempontból igen lényeges hiányai voltak. Forgács Zsigmond 1621 júniusban meghalt s a királyi előterjesztés meg sem említette az új nádorválasztást. De az ellenzék épp e választást sürgette. A főrendek azonban a Bethlentől elfoglalt, többnyire egyházi jószágok visszaadásának kérdését tartották előbbrevalónak. Az alsóház ellenállott a papság befolyásának. Végre a főrendek is belátták, hogy nem volna tanácsos magukra venni a felelősséget a nádorválasztás elhalasztásáért; követeik június 2-ikán csatlakoztak az alsóház küldöttségéhez, mely arra kérte Ferdinándot, hogy nevezze meg jelöltjeit a nádorságra. Ferdinánd úgy tett, mintha a legjobb rendén volna az, hogy a nádorválasztás megelőzze a királyi előterjesztés tárgyalását. Egészen alkotmányos érzékű uralkodónak mutatkozott. Megnevezte a jelölteket s a június 3-iki vegyes ülés már megválaszthatta a nádort. A katolikusok közül Erdődy Tamás és Esterházy Miklós, a protestánsok közül Thurzó Szaniszló és Batthyány Ferencz voltak a jelöltek. Thurzóra nyolczvan, Esterházyra hatvanöt, Batthyányra és Erdődyre összesen öt szavazat esett. E szavazás aligha fejezi ki hiven a felekezetek számarányát; föl kell tennünk, hogy Thurzónak katolikus választói is voltak.

A protestáns ellenzék közvéleménye elég erős volt arra, hogy újra protestáns nádornak szerezze meg Illésházy és Thurzó György örökségét. Az udvar pártja nem gyűjtött volna

annyi szavazatot Esterházy Miklós mellett, ha Ferdinánd kormánya szívesen látja Thurzó Szaniszlót a jelöltek közt. A kormány nem felejtette el Thurzó szereplését a nikolsburgi béke előtt, sőt arra is jól emlékezett, hogy Bethlen híve a béke után nem akart lemondani főkapitányi hivataláról azoknak a biztosoknak felszólítására, akik a királyi terület átvételével voltak megbízva. Nagynehezen volt ekkor arra birható, hogy írásban kötelezze magát a Ferdinánd iránt tartozó hűségre. Ezt az eljárást nem forradalmi hajlammal, hanem inkább a hiú dynasta érzékenykedésének kell tulajdonítanunk. Mint nádor is hamar megsértődött, ha az udvar nem mutatott elég tiszteletet nagy méltósága iránt. Szerette volna megnyerni az udvart s az ellenzékét is, de nem volt elég erélye s tapintata a közvetítés nehéz szerepére. Inkább eszköze volt a küzdő feleknek, semmint vezetője a küzdelemnek. Roszszúl esett az udvarnak, hogy Thurzó épp oly buzgó híve volt az ágostai evangélikus egyháznak, mint nagy emlékü rokona. Ferdinánd környezete soha sem bizott eléggé az új nádor hűségében, noha volt alkalmá meggyőződnie arról, hogy Thurzó nem veszedelmes szellemű ember.

Thurzó rövid köszönő beszédében azt mondta, hogy szerette volna, ha a rendek mást választanak e nehéz hivatalra, mert ő beteges s a latin nyelvben meg a jogban gyöngének érzi magát. De szívesen fogadja a jó tanácsot.

A nádorválasztás után a főpapok újra az elfoglalt javak visszaadásának kérdését akarták napirendre tűzni. Pázmány a június 7-iki ülésen kijelentette, hogy nem a maga érdekében sürgeti a dolog elintézését, mivel az ő jószágait a nádor már visszaadta. A rendek azonban nem tágitottak. Szerintük a nádorválasztás után a sérelmek tárgyalása következett. Csak ez a sorrend felel meg az alkotmányos szellemnek.

S van-e kiválóbb sérelem, mint a vallási? Kérdezték a protestánsok.

Erre a katolikusok azt mondták, hogy az eddigi törvények már eléggé védelmezik a vallásszabadságot. A protestánsok meglepődhetnek a bécsi békével, az 1608-iki törvényekkel s Ferdinánd hitlevelével.

Nem, így válaszoltak a protestánsok: az elmúlt zavaroknak okát leginkább a templomok kérdésében kell keresnünk. Mátyás 1606-iki diplomáját is meg kell említenünk a törvénycikkben, mert különben a templomok használatának szabadsága nem volna biztosítva. Majd közvetítő indítványt tettek. Lemondottak Mátyás oklevelének felemlítéséről, hanem azt kívánták felvételni a törvénycikkbe, hogy a nádor bíraskodjék a vallásszabadságra vonatkozó vitákban.

Kétélű fegyver lett volna e törvénycikk; katolikus nádor a protestánsok ellen fordíthatta volna. A katolikusok heves ellenzésén megtört a protestánsok követelése, június 13-ikán lemondottak az új törvénycikk alkotásáról, de óvást tettek a nádor előtt, melyben kijelentették, hogy a vallási törvényeket Mátyás oklevele értelmében magyarázzák. A főrendek nevében Esterházy és Széchy reá akarták venni a protestánsokat, hogy vegyék vissza az óvástételt, azzal fenyegetve őket, hogy, ha nem veszik vissza, a főpapok nem vesznek részt az országgyűlés munkájában. Hanem a protestánsok el nem állottak az óvástól s ezzel vége szakadt a vallási vitának, mert a papság nem valósította fenyegetését, hanem ellenfelével együtt azon volt, hogy fenn ne akadjanak a tárgyalások. Június 16-ikán az országgyűlés a király elé terjesztette azokat a sérelmeket, melyekben mind a két fél megegyezett.

Az irat első pontja arra kéri Ferdinándot, hogy törvény erejére emelje az 1618-iki választáskor szerkesztett hitlevelet. Ferdinándnak ez ellen nem volt szava. S így a négy évvel azelőtt készült tizenhét cikk, melyet 1619-ben s az utána következő években annyit emlegettek, végre átment a törvénykönyvbe. Szinte csodálatos, hogy a tizenhét cikknek, az alkotmányos szabadságok e rendszeres és teljes biztosítékának törvénybe iktatása nem volt elég a rendeknek. Nagyon biztak az ismétlés erejében. Vagyis inkább kénytelenek voltak segítségül hívni erejét.

Elég törvénycikk biztosította már a kancellária, magyar tanács és magyar kamara méltóságát és önálló hatáskörét. De a rendek kívánatára Ferdinánd nem ellenezte, hogy az 1622-iki törvénykönyv is megújítsa a régibb törvények rendelkezését. E dolgokról szólva: a királyi leirat megemlítette, hogy a királyi jövedelmek rendes kezelése megkívánja a magyar kamaráknak bizonyos függését az udvari kamarától, de a királynak gondja lesz arra, hogy az udvari kamarához tapasztalt magyar tanácsosok is kerüljenek.

A rendek e közösségnél többre becsülték a magyar pénzügy önállóságát. Panaszkodtak, hogy a harminczadok Pozsonytól az adriai tengerig az ausztriai kamarától függnék s igazgatásuk idegen tisztviselőkre van bízva. A királyi leirat megígérte, hogy a kormány nemsokára megkérdezi az ausztriai kamarát, minő jogon igazgatja a dunántúli harminczadokat. A törvények értelmében a rendek nem voltak kötelesek megvárni az ausztriai kamara véleményét. A huszonnegyedik törvénycikkben megújították az 1608-iki törvényt, mely szerint az összes magyar harminczadok a magyar kamara igazgatása alá tartoznak s hivatalaik magyarokat illetnek meg.

A pénzügyet ez országgyűlés nem csupán közjogi szempontból tárgyalta. Ferdinánd kormánya ugyanis a fehérhegyi csata után folytatta a felkelők pénzügyi politikáját s egyre rosszabb pénzt veretett. A német garaspénz, mint akkor nevezték, elterjedt az egész országban, a magyar apró pénz pedig szerfelett megritkult. Az aranynak s tallérnak értéke nagyobbodott. „Ki miatt, mint az egykorú irat mondja, minden rendbeli emberek közt kedvetlenség, drágaság és kárvallás következett.” E csapás leginkább a hódoltságot sújtotta, mert a török az új garast még egy dénárban sem fogadta el. A rendek panaszkodtak ez állapotok miatt; Ferdinánd megígérte, hogy segíteni fog e bajon; nem is ellenezte, hogy a rendek az új s régi pénzek árfolyamát szabályozták és az előbbi országgyűlések példájára megtiltották a jó pénznek, az aranynak s ezüstnek kivitelét. Csakhogy e bajt nehéz volt törvénycikkekkel kiirtani. És gondoljuk meg, hogy ez időtájt Ferdinánd az örökös tartományokban a pénzt valódi értékénél háromszor nagyobb névértékben verette.

A hadügy élénkebb vitákra adott alkalmat mint a pénzügy. Az országgyűlés előzői példájára a hadügy teljes függetlenségére törekedve, azt kívánta, hogy a végvárok kapitányai a magyar tanács utasításai szerint járjanak el hivatalaikban. Ily módon a hadügy igazgatása a nádor kezébe kerülne, kivált ha Győr és Komárom kapitányai ugyanoly utasításokkal volnának ellátva, mint az ország többi végvárai. Az 1618-iki országgyűlés panaszait a győri és komáromi kapitányok ellen a hadügyi kormány nem vette figyelembe. A nevezett tisztek azóta újabb panaszokra adtak alkalmat. Az országgyűlés a komáromi főkapitány elmozdítását kérte s mind a két várat magyar tisztek gondjaira szerette volna bízni. Sürgette a német katonaság kivezetését Varasd várából, Pozsonyból, Sopronból, Kőszegből, Óvárból s Kesző várából.

A hadi tanács most is, mint azelőtt régebben, igen veszedelmes dolognak tartotta a magyar hadügy teljes önállóságát. Bizalmatlan volt a nádor kormányzása iránt. A király, meghallgatva a hadi tanács véleményét, kijelentette, hogy az országgyűlés a nádori hatáskörre vonatkozó törvényt nem jól érti. A kapitányok hadügyi tekintetben nem függnék a nádortól. A katonai ügyeket a király vezeti a hadi tanács segítségével, a magyar törvények sérelme nélkül. A hadi tanácsba hajlandó volna magyarokat is meghívni, ép úgy mint az udvari kamarába. A győri és komáromi sérelmekből hosszas vita keletkezett. Az országgyűlés több tekintetben engedni volt kénytelen; a XXIII. törvénycikk szerint a két vár főkapitánya tovább is idegen maradhat, „a béke kedvéért,” csakhogy alá vannak vetve az ország törvényeinek; az alkapitányok ellenben született magyarok legyenek, a magyar tanácstól kapott utasítások szerint járjanak el, mint általában a végek kapitányai. A király a sérelmek tárgyában küldött második leiratában kijelentette, hogy a rendektől megnevezett várakból kivezeti az idegen katonaságot és csak Pozsony várában akar hagyni száz német katonát a korona őrzésére.

Július 7-ikén a sérelmek el voltak intézve. Ekkor fogott az országgyűlés a királyi előterjesztés tárgyalásához és pedig először is azt a pontot vette elő, mely a Bethlentől elfoglalt javak visszaadásáról szólt. Láttuk már, hogy a főpapok mennyire sürgették e kérdés megoldását. Szerették volna a jószágokat minél hamarább visszakapni. De a protestánsok szerint a nikolsburgi béke már elintézte a kérdést, midőn azt mondja, hogy a rendek a Bethlentől beirt vagy elzálogosított jószágokat a következő országgyűlésen kiszabadítják s kárpótolják azokat, a kik pénzt adtak értük.

Az 1622-iki országgyűlés azonban a kárpótlást a következő országgyűlésre halasztotta és elrendelte, hogy a jószágok augusztus 24-ikéig jogos birtokosaik kezébe kerüljenek. E július 13-ikán hozott végzés több tekintettel volt a főpapok kívánságára, mint a nikolsburgi béke világos rendelkezésére.

Valószínű, hogy a főpapok Thurzó Szaniszlónak köszönhették e diadalt. Pázmány ugyanis a nádornak még az országgyűlés előtt lefizette azt a tizenötezer tallért, melynek erejéig Bethlen beirta Thurzónak a turóczi prépostságot. Thurzó tehát könnyebbült lélekkel pártolhatta a beirt s elzálogosított jószágokért járó kárpótlás elhalasztását.

A királyi előterjesztés egy másik pontja a már megszokott módon arra kéri a rendeket, hogy bocsássák be a német katonaságot a magyar végvárakba. Noha a sérelmek tárgyalásakor a király a rendek kedvéért kénytelen volt megígérni, hogy kivezeti az országban maradt idegen katonaságot, Thurzó Szaniszló mégis magára vállalta az előterjesztés e pontjának diadalra juttatását. Így akarta elfelejteni forradalmi múltját. Szép szóval nem boldogult. Tehát mást gondolt, vagyis inkább mások gondoltak helyette valamit. Július 28-ikán az alsóházat a főrendek tanácstermébe hívta, hogy a vegyes ülés szavazással vessen véget a dolognak. Az udvari indítványnak többsége lett volna ez ülésen. A nádor a németek bebocsátásának oly módját ajánlotta, mely szerinte nem ütközött volna a törvénybe. Azt állította, hogy az indítvány mellőzése káros volna az országra nézve. A követek – talán öt vagy hat megye követének kivételével – elleneztek az indítványt.

Az ellenzék nevében Petróczy László kijelentette, hogy társaival együtt inkább csak az illedelmesség kedvéért jelentek meg a vegyes ülésen. De küldőik utasításai, a bécsi béke, az 1608- és 1609-iki törvények, Ferdinánd hitlevele s a nikolsburgi béke egyaránt tiltják a németek bebocsátását. A régi szokást sértenék meg, ha ezt a kérdést vegyes ülésen való szavazással döntenék el. Ők tehát tiltakoznak és távoznak a teremből. Midőn távozni akartak, az ajtók zárva voltak. Nagy zaj keletkezett. A követek el vannak fogva, kényszerítik őket a szavazásra a *salvus conductus* megsértésével, így kiáltoztak a távozni akarók. A nádor, hallván a lármát, felkelt helyéről és kinyitatta az ajtókat. Egyszersmind kijelentette, hogy nem akarta kényszeríteni a követeket a szavazásra, hanem azért záratta be az ajtókat, hogy a folyvást ki-bejáró fiatal mágnások ne zavarhassák a tanácskozásokat. Másnap a követek újra tiltakoztak az elzárás ellen. A nádor mentsége tehát nem látszott valószínűnek, annál kevésbbé, mert a kamarai elnök a 28-iki ülésen a városok távozni akaró követeit fenyegetésekkel kényszerítette az ottmaradásra. Augusztus elsején a vegyes ülésen a nádorhoz intézett rendeletet olvasták fel, melyben a király felszólítja Thurzót, hogy szavaztassa meg az országot a fenforgó kérdéstről. Az ellenzék most sem akart szavazni s másnap elmaradt a gyűlésről. Augusztus 3-ikán a király az alsó- és felsőház néhány tagját magához hívatta és kijelentette az egybegyűltek előtt, hogy nem kívánja megsérteni a régi törvényeket és szokásokat. Mások reábeszélésére tette az indítványt. De mivel hívei ellenzik, lemond szándékáról és továbbra is kegyébe fogadja a karokat és rendeket. Midőn a nádor e kijelentést kihirdette a vegyes ülésen, mindenfelől élénk vivat kiáltások hallatszottak.

A királyi előterjesztés többi pontjait nyugodtan intézték el. Az országgyűlés küldöttsége Trencsénből Sopronba kísérte a szent koronát, a nádor átvette az ereklyét s megmutatta az országgyűlésnek. Révay Péter, a hű koronaőr, Trencsénben június 5-én meghalt „a korona mellett,” helyébe Apponyi Pált választották.

A király portánként hat forint adót kért a rendektől a következő országgyűlésig. Az országgyűlés csak három forintot szavazott meg két évre, hivatkozván az elmúlt zavarokra s az utóbbi évek rossz termésére. Azonkívül a végek ellátására portánként gabonát ajánlott fel segélyül; a felső-magyarországi részekben egy kassai köblöt, a Dunán innen két és fél nagyszombati mérőt, Dunántúl egy kőszegi köblöt. A királynénak, a kit július 26-án koronáztak meg, tiszteletdíjul portánként egy magyar forintot szavazott meg az országgyűlés. A korona őrzésére portánként másfél forintot a következő országgyűlésig. Ezt az adót a földesurak és kiváltságosak fizették.

Az országgyűlés augusztus 6-ikán fejezte be munkásságát. Tagadhatatlan, hogy Ferdinánd engedékenysége békitően hatott, de fennmaradt az ellentét a bécsi béke alapján álló párt s az udvar felfogása közt.¹

Bethlen is küldött követeket a soproni országgyűlésre. Kovachóczy István kancellár társaival együtt azzal volt megbízva, hogy a királytól s az országgyűléstől a nikolsburgi béke végrehajtását kérje. Sokféle kívánságai voltak a követeknek, olyanok is, melyekkel kibővíthették volna a béke vívmányait. Bethlen például azt kívánta, hogy a hét megyének ügyigazgatója és ítélőmestere legyen, a kik a nyolczados törvényszékeken a fejedelem nevében résztvegyenek és szavazzanak. Ezt a kívánságot az országgyűlés visszautasította. Általában az országgyűlés hangulata nem volt kedvező Bethlen követeléseivel szemben. Sértette a rendeket, hogy a fejedelem őket kedvelt rendjeinek szólította levelében. Ez talán a fejedelmi kancellária vétsége volt; sokan szándékos sértésnek fogták fel a megszólítást s hevesen kikeltek a fejedelem mértéktelen uralkodói vágya ellen. Az erdélyi követeknek ilyenformán nem volt módjukban megakadályozni az elfoglalt jószágokról szóló határozatot. Bethlen alig bírta fékezni haragját. Július 23-iki körlevelében tiltakozott a nikolsburgi béke megsértése ellen s meghagyta, hogy a hét megyében a tőle beirt „jószágokat senki kezéből ki ne bocsássa”.²

A fejedelmi tiltakozás volt a közelgő vész első híradója. Bethlen nem örömet írta alá a nikolsburgi békét, megalázásnak tekintette, hogy le kellett mondania országáról s királyi címéről. Nem tudjuk, hogy úgy beszélt-e asztal fölött, mint Czobor Imre írja, de a párbeszéd, melyet e főúr levele fenntartott számunkra, jól jellemzi Bethlen hangulatát a nikolsburgi béke után. „Elhigyjék” – így szólt a jägerndorfi őrgrófhoz, a ki a küzdelem folytatására ösztönözte – „hogy bizony az kezemet Magyarországon tartom és az szemem bizony az bécsi kapura néz. Im bemegyek Erdélyben, ott egy kevés ideig megnyugszom és ismét kijövök.”³

Bizonyos, hogy Bethlen haragos szemmel nézett volna a bécsi kapura, még ha Ferdinánd és hivei szigorúan ragaszkodnak is a nikolsburgi békéhez, de így még több oka volt arra, hogy készüljön a harc megújítására.

Először is a portán akarta rendezni dolgait. Az 1621-iki hadjárat végén küldött tatár segítség is azt bizonyította, hogy a porta szívesen látja Bethlen harczát Ferdinánd ellen. Természetes, hogy a váratlan gyorsasággal megkötött béke rossz hatással volt a törökre. Úgy látszik, hogy Ozmán szultán szerette volna, ha Bethlen mindaddig foglalkoztatja Ferdinándot, amíg ő birodalma egész erejével meg nem támadhatja. A portán azt a hírt költötték, hogy Bethlen „a török császár ellen békélt meg római császárral”. Bethlen szükségét érezte annak, hogy mentse magát s hogy egyúttal tájékozódjék a porta további szándékairól. E célból küldötte Toldalagi Mihályt 1622 áprilisban Konstantinápolyba. A török viszonyokat jól ismerő követ nevezetes dolgoknak volt tanúja a török fővárosban. Ozmán szultán a lengyel háborúban azt tapasztalta, hogy a janicsárság többé nem alkalmas eszköz egy harczra és hódításra vágyó uralkodó kezében. A mióta a janicsárok megnöszültek, nem szívesen kockáztatták életüket, haza vágyódtak s a szultánnak több oka volt félni tőlük, mint ellenségeinek. Ozmán panaszkodott, hogy alattvalója lett saját rabszolgáinak, a kikre nagy kincseket költött. Elhatározta, hogy új katonaságot szerez Ázsiában s ezzel megtöri megbizhatatlan seregének hatalmát. Nem hajthatta végre tervét. A „szolgáló rend” fellázadt,

Ozmán elvesztette trónját s életét, utódja a bárgyú Musztafa lett. A lázongások nem csillapodtak. Daud pasának, Ozmán gyilkosának is menekülnie kellett. Daud utódja az épp akkor Kairóból érkezett Mere Huszain lett. E szenvedélyes és elszánt ember egyelőre rendet csinált. Roe Tamás, az angol követ, a zavarok szemléletéből azt következtette, hogy a török birodalom regész teste beteg”. Toldalagi nem volt oly tanult ember, mint I. Jakab követe, nem igen elmélkedett az események okairól s valószínű következményeiről. Alighanem úgy gondolkodott, hogy a török igen erős ember s felépülve múló bajaiból, még hatalmas csapásokat mérhet a római császárra. Huszain, a ki 1622 június 12-ikén lett fővezérré, igaz jóakarója volt Bethlennek. Oly ajándékokkal küldötte vissza Toldalagit urához, „a minémüeket János király idejétől fogva Erdélybe nem hoztak.”⁴

Toldalagi még nem érkezett vissza Fogarasba, midőn Thurn Mátyás gróf és Kapy András főkövet Konstantinápolyba indultak, hova 1622 szeptember 1-én érkeztek meg. Elbeszítették ott, hogy Ferdinánd Spanyolországgal, Lengyelországgal s néhány katolikus német fejedelemmel szövetségbe, a porta ellen készül. Ez a szövetség a következő évben meg fogja támadni Magyarországot, Boszniát s Görögországot és el akarja foglalni Konstantinápolyt. Bethlen kötelességének tartja figyelmeztetni a portát a nagy veszélyre. Meg kell előzni Ferdinándot, mert ha a császár már lerázta németországi ellenségeit, akkor „már kirepült a madár s késő lesz betenni a kalitkának ablakát”.

Bethlen nagyon sokat használhatna a portának e küzdelemben. A velencei köztársaság Bethlen szövetségét keresi, Hollandia is résztvesz a szövetségben, a lengyel protestánsok pedig megunták királyukat s az erdélyi fejedelmet óhajtják utódjának. Ha a porta táborba gyűjtené görögországi, boszniai és magyarországi katonaságát, könnyű volna megsemmisíteni a katolikus hatalmak uralmát.

A nagyvezér szerette volna tudni, hogy Roe Tamás, a nagy protestáns hatalom követe, miképpen vélekedik Bethlen izenetéről. Roe élesen bírálta az erdélyi fejedelem terveit. Könnyű volt kimutatnia, hogy az egész terv phantasticus föltevéseken alapul. Azt tanácsolta a nagyvezérnek, hogy tiltsa el Bethlent a támadástól. Roe Tamás I. Jakab utasítása szerint cselekedett; az angol királynak, a ki fia számára Mária infánsné kezét kérte, jól esett Madridban hirül adni, hogy miniszterei, megmentették a kereszténység békéjét. De csalódott Roe, midőn azt hitte, hogy megbuktatta Bethlen törekvéseit. A vezérek ismerni akarták az angol politikát, melynek jelentékeny befolyása volt a Pfälzi Frigyes reményeit támogató mozgalmakra. De ők is sejtették, hogy Bethlen és Thurn inkább vágyaikról beszélnek, mint valódi tényekről. Hanem azt is látták, hogy, noha Bethlen egyrészt nagy dolgokról képzeleg, s másrészt kápráztatja azoknak szemeit, a kikben jó hangulatot akar kelteni, mégis csak gyakorlati célra tör, oly támogatást keresve, mely könnyen megadható s a török politikára nagy haszonnal jár.⁵

A török birodalomban a zavar és bizonytalanság állandónak látszott. A nagyvezérek váltakoztak, 1622 őszén Mere Huszain megbukott, utódja Görcsi Mehemet csak 1623 elejéig maradt hivatalában, ekkor újra elődje váltotta fel, a kit nemsokára Ali szorított ki. A forrongó katonaság s az ázsiai lázadás megingatták a trón biztosságát. 1623 augusztusának végén a tizennégy éves IV. Murád lett az ozmánok urává. Minő szerencsétlenség lett volna a török birodalomra, ha Ferdinánd ily viszonyok közt támadni merészel. Azért a folytonos változások közt állandó gondolata maradt a török politikának, hogy buzdítania kell Bethlent, hadd foglalkoztassa a római császárt. 1622-ben Bethlen még pihenni akart, de ez év végén s a következőben sűrűen váltották fel egymást Bethlen követei a portán és sürgették a katonai segítséget. 1623 február végén már el volt határozva a portán, hogy Ibrahimot, a vén boszniai pasát küldik szerdárul Bethlen mellé.⁶ Ez a jelölés nem tetszett Bethlennek. Nem mintha Ibrahim ellen lett volna kifogása. Hanem nagyobb méltóságu szerdárt kívánt, a ki minden körülmények közt számíthat alattvalói engedelmességére. Mert ki tudja, hogy e zavaros állapotokban nem hagyják-e cserben a katonák a boszniai pasát, ha a portán új vezért

neveznek ki? A budai pasa alkalmasabb volna e hivatalra. Toldalagi Mihály, a ki e kérelemmel 1623 június közepén indult a portára, nem boldogult. Ibrahim maradt szerdárnak s mellé rendelték a szilisztriai, egri, kanizsai és temesvári pasákat a budai hadakkal együtt. Pedig a porta jóindulatot akart mutatni Bethlen iránt. Elengedte Erdélynek az évi adót 1621-ről s úgy látszik a következő évekről is, de csak szóval, nem adván írást az elengedésről.⁷

S így Bethlen elérte a czélt, melyre 1619 óta hiában vágyódott. Ki volt jelölve a szerdár, a ki jelentékeny csapatai élén Bethlen akarata szerint igazodott. Ez nagy dolog volt; a fejedelem majdnem biztosra vehette, hogy vállalata nem végződik szerencsétlenül. Mindamellett számba vette a nyugateurópai hatalmak viszonyát Ferdinándhoz és közöttük is keresett szövetségeseket. A spanyolokkal küzdő Hollandia nem nézhette közömbösen Bethlen hadi és diplomatiái vállalatait. Hága Kornél, Hollandia követe Konstantinápolyban, oly buzgalommal járt el Bethlen ügyében, mintha Erdély küldötte volna. E diplomatiái támogatásnak nagy eredményei voltak, de Bethlen másnemű segítséget is várt Hollandiától. Biztatást s ígéretet eleget kapott, hanem az 1624 elején Hágába küldött Vitzkow Ádám üres kézzel tért vissza.⁸

I. Jakab is körülbelül ennyit tett Bethlenért. Midőn az angol-spanyol házasság reménye eloszlott s az angol király átlátta, hogy békés úton nem szerzi vissza Pfalzot veje számára, más szemmel nézte Bethlen harczeit. Hajlandó lett volna biztatni a török szövetségését, akiről nemrég lenézéssel nyilatkozott. 1623-ban Roe Tamás hangulata is megváltozott Bethlen irányában. De Conway államtitkár úgy gondolkodott, hogy a Bethlennek küldött pénzbeli segítség könnyelmű koczkáztatás volna, mert az erdélyi fejedelem állhatatlan s akkor teszi le a fegyvert, amidőn érdeke kívánja.⁹

Bethlen folyvást figyelemmel kísérte a valtelliniai kérdés bonyodalmaait. Úgy látta, hogy Franciaország és Velence el akarják állani a spanyol terjeszkedés útját. Bethen rajta volt, hogy megnyerje XIII. Lajos támogatását. Levelet küldött Césynek, a konstantinápolyi francia követnek. Megüzente neki, hogy nagy kedve volna követet küldeni Párisba. Césy, aki azzal volt megbizva, hogy ne támogassa feltűnően, de ne is ellenezze Bethlen ügyét, semmitmondó általánosságokban válaszolt az erdélyi fejedelemnek.¹⁰

Velence valamivel több jóindulatot mutatott Bethlen iránt. Zorzi Giustinian bailo inkább Hága példáját követte, mint a Roe Tamását.¹¹ A köztársaság szivesen látta fővárosában Bethlen követei, akik nem csupán politikai megbízásban jártak el. Bethlen folytatni kívánta az 1621-ben megindított kereskedelmi összeköttetéseket. 1622-ben Hatvani István 106 mázsa kénese és 50 mázsa viaszt vitt Erdélyből Velenczébe. Több mint 10,000 forintért adta el ott árúit s elköltötte a pénzt vásárlásokra. Bizonyára politikai híreket is hozott haza a sok drága portékával együtt. Hatvani 1623-ban is vásárolni indult Velenczébe, de ekkor már fontos politikai küldetése volt. Szeptember 15-ikén megjelent a tanács ülésén. Az ő ura – úgymond – arról értesült, hogy Velence, Franciaország és Savoya szövetkeztek Valtellina felszabadítása végett. Bethen előmozdítaná a szövetség célját, mert le nem teszi a fegyvert mindaddig, amíg a köztársaság nem kívánja. Ha Velence követet küldene Bethlenhez szövetségkötés végett, az erdélyi fejedelem kivivná Valtellina szabadságát.

A tanács most is úgy tett, mint 1621-ben. Óvakodott attól, hogy nyilvánosan megsértse a bécsi kormányt, de attól is, hogy mereven visszautasítsa Bethlent. Ajándékokat adott a magyar követeknek, néhány száz aranyat is költségeik pótlására, a szép szót sem sajnálta tőlük, de követet nem küldött velük és szövetségkötésre sem gondolt. A köztársaság pénzt sem küldött Bethlennek, mint akkor Bécsben hitték, mert azokra kellett költenie, akik közvetlenebb ellenségei voltak a spanyol hatalomnak, mint Bethlen. Annyi igaz volt a hírekben, hogy a köztársaság mind melegebben érdeklődött Bethlen vállalata iránt s úgy látta, hogy e támadásnak hasznát veszi Valtellinában s az osztrák-velencei határon.¹²

Senki sem várt többet Bethlen támadásától, mint Pfalzi Frigyes. 1622-ben Tilly és Cordova kiűzték örökölt tartományából, a következő év elején a birodalmi gyűlés

megfosztotta választói méltóságától s arra a bajor herczegre ruházta azt, akinek győzelme széttepte az önálló cseh királyság álmát. Bethlen Petendy Györgyöt küldötte Frigyeshez Hágába, aki 1622 október 19-ikén előadta, hogy ura minő terveket gondolt ki a császári hatalom megsemmisítésére. Igyekezék Frigyes pénzt szerezni barátaitól, mert pénz nélkül Bethlen nem boldogulhat. Frigyes nagy örömmel fogadta a követet, hanem pénzt nem küldhetett. Ellenben biztatta Bethlent, hogy Mansfeld és Halberstadti Keresztély, akik Frigyes ügyét fegyverrel támogatják, az ő támadásának sikerét is biztosítani fogják. Bethlen barátjai, Thurn s a jägerndorfi örgróf azt hitték, hogy a nyugati barátok és a török szövetséges közreműködése megvalósíthatja még a téli királyság korabeli reményeket. Közvetítésükkel Frigyes hivei s Bethlen közt élénk szóbeli s írásbeli üzenetváltás indult meg. Nagy haditervek forogtak szóban.

A képzelt harctér messze terjedt, a lengyel földre, Olaszországra, a német birodalomra s Ferdinánd tartományaira. A katolikus hatalmak megalázása, Frigyes méltóságainak helyreállítása, Bethlen magyar s lengyel királylyá választása nem látszottak valószínűtlen dolgoknak. Thurn konstantinápolyi küldetése s Petendy utazása a török fővároson át összefüggésben voltak e nagy politikai álmodozással. Bethlen szívesen látta, hogy e nagy remények tette buzditják barátait. Ő is hitte, hogy a németországi mozgalom jó hatással lesz vállalatára. Midőn Halberstadti Keresztély követe 1623 májusa körül Gyula-Fejérvárott arra kérte Bethlent, hogy kivonulásával támogassa urának hadi vállalatát, a fejedelem így válaszolt: Mihelyt Halberstadti Keresztély értésére adja indulása idejét és útjának irányát, ő is rögtön útnak indítja a jägerndorfi örgrófit, hogy egyesüljön a német vezérrel. Időközben a boszniai pasát Stájerország ellen küldi; a tatárok pedig messze fognak kalandozni, talán Bajorországig. Végül Bethlen a temesvári és egri pasákkal a nyugati határ felé indul, mihelyt a gabona érik.

Bizonyos, hogy Bethlen egyesülni akart Halberstadti Keresztélylyel Morvaországban vagy Sziléziában. Tilly azonban megverte a protestáns vezért Stadlotlohnán augusztus 6-ikán és így a májusi haditerv nem volt végrehajtható.

De nem kell hinnünk, hogy e haditerv semmivé tétele megölte Bethlen erélyét. Nem azért fogott fegyvert, hogy Frigyes szerencséjét biztosítsa. A Pozsonyban s Besztercebányán szerzett dicsőség lebegett szeme előtt. Nagy szerencsének tartotta volna a német protestantizmus diadalát, s jó hasznát vette volna a hozzá csatlakozó német gyalogságnak, de most is leginkább a maga erejében bízott és a török segítségében. Már elindulása előtt nyugtalanító híreket hallott a német szövetségesek hadairól, de nem rémült el. „Úgy praeparáltam én most magamat – így kiáltott fel – hogy semmit német hadhoz ne kellésék biznom.”¹³

Ez előkészületekhez tartoztak az udvarral való alkudozások. Bethlen most is úgy tett, mint első támadása előtt. Hadat gyűjtött, de kerülte a feltűnést s azt akarta elhíttetni az udvarral, hogy a békét áhitja. Csakhogy a változott viszonyokhoz képest a módszer is különbözött. Bethlen egyrészt nyugtalanította s félemlítette az udvart folytonos panaszaival s vádjaival, másrészt élénk diplomatai tárgyalásokba bocsátkozott, mintha a vérontás kikerülése volna legfőbb törekvése.

Nem azt akarjuk mondani, hogy panaszai és vádjai alaptalanok voltak. A soproni országgyűlésnek az a végzése, mely a Bethlentől elzalogosított jószágok visszaváltásáról intézkedett, nem felelt meg a nikolsburgi békének. Ez nem volt elég. Bethlen szerint az országgyűlés e határozatáért a felelősség Thurzó Szaniszlót illette. A nádor ugyanis arra hivatkozott Sopronban, hogy Kassay nikolsburgi nyilatkozata alapján az országgyűlés bátran elhalaszthatja a zálogbirtokosok kielégítését, anélkül, hogy tartania kellene a fejedelem megsértésétől. Thurzó – Bethlen értesülése szerint – azt is mondotta volna, hogy a fejedelem csak hadainak leszállítása végett kívánta az illető pontot, de végrehajtásával nem törődik.

Bethlen már azelőtt sem szerette Thurzó Szaniszlót. Nem sokra becsülte hűségét, azt tudta róla, hogy önzése és hiúsága nagyon csorbitják szolgálatkésztségét. És Thurzó most nádorrá lett. Bethlen úgy vette észre, mintha volt hive megtagadná tőle a fejedelmi ranghoz illő tiszteletet. „Thurzó Szaniszló” – ezeket mondotta Bethlen Gál Péternek, Esterházy követének 1623 június elején – „becsületlenül nyelvén forgatott. Ha élek is, megholtnak mondom, minden országokban kiterjedvén az Thurzó Szaniszló ellenem költött szava. Ki szolgálna énnekem ezután, és minemű ocsmány, förtelmes ember volnék én, ha az úgy volna? Árulóul hazudott Thurzó Szaniszló. Inkább hogy sem elszenvedjem, meghalok, vagy teszek róla. Ez az ok, noha több is vagyon, miért akarok az fegyverhez nyúlni.”

A nikolsburgi béke ugyanis más pontokban is meg volt sértve. Az ötvenezer forintot, mely a béke értelmében a Bethlennek átengedett végvárak ellátására volt szánva, Ferdinánd nem fizette meg. Nem is gondoskodott e végvárak kijavításáról. Sok más panasza is volt Bethlennek, de Ferdinánd úgy hitte, hogy e sérelmek alku útján is elintézhetőek. Annál is inkább, mert Bethlen is vétett a béke ellen. Hogy csak egyet említsünk, 1623-ban oly pénzt veretett, melyen királynak nevezte magát.

Bethlen örült, hogy az udvar és hivei szívesen látják embereit, s hogy Ferdinánd is küld hozzá követeket. Szentkereszty Jakab és Izdenczy András, akik június 26-ikán Kolozsvárra érkeztek, Bethlen ítélete szerint nem voltak elég előkelő emberek arra, hogy valami derekasat végezessen velük. De nem ez volt a döntő. Bethlen komolyan tárgyalgatott velük, és a sok alkudozás után végre megnyugodott abban, hogy biztosokat küld Besztercebányára, akik a király biztosaival együtt majd elintézik a vitát.¹⁴

E tárgyalások alatt Bethlen nagyította komoly neheztelését és igazi sérelmeit, hogy a császári tanácsosokat tehesse felelőssé az esetleges háborúért, s hogy engedékenységre kényszerítse az udvart. De Ferdinánd személye iránt nagy tiszteletet mutatott. A király „nevének nevezetire mindenkor süveget emelintette” – írja Esterházy követe.

Még nagyobb alázátról tanuskodtak azok a titkos tárgyalások, melyek a nyilvánosakkal egyidejűek voltak.

Károlyi Zsuzsánna, a gondos gazdasszony és hű feleség, 1622 május 13-ikán meghalt. Bethlen nagy házasságra gondolt; a birodalmi fejedelem méltóságát a Habsburgok ősi koronájának fényével akarta megaranyozni. Megüzente Esterházy Miklósnak, aki ekkor országbíró s bányavidéki főkapitány volt, hogy nőül venné Ferdinánd másodszületett leányát, az ekkor még tizenkét éves Cecilia Renatát. Megígérte, hogy nem háborgatná nejét vallásában, sőt „talán maga is követője leszen”. Kész volna a törökre is arcul támadni, nagy jegybért biztosítana nejének, s a földig megalázva magát, legkisebbik szolgálja leszen ő felségének. Ne gondoljon az udvar Báthory Zsigmond történetére. Bethlen igen szereti a személyt, irott képét is leírta. Károlyi Mihály közölte ez ajánlatokat Esterházyval, s tőle üzente a generális a fejedelemnek, hogy hadverést, fejedelemválasztást és házasságot Isten magának választott; ki tudja, mit rendel a gondviselés ebben a dologban. De szükséges, hogy a fejedelem békés magaviseletével nyerje meg az udvart. Ferdinánd helyeselte Esterházy eljárását s 1623 augusztus 4-ikén tudatta vele, hogy házának szokása szerint közli Bethlen ajánlatát a spanyol ággal.¹⁵

Bethlen ajánlataiban volt egy csekély őszinteség is, mely a valószínűség látszatát kölcsönözte a diplomatai fogások e szövvényének.

Bethlen lehetségesnek hitte, hogy hozzáadják a főhercegnőt. E házasság természetes következményének látszott a politikai szövetségek rendszerének változtatása. Annál is inkább, mert a Lengyelországban vagy Ázsiában elfoglalt török megbizhatatlan szövetségesnek bizonyult, s kivált az utolsó katonai forradalmak óta nem is látszott elég erős védő hatalomnak. Annyiban tehát őszinte volt Bethlen, hogy a török szövetségest cserben hagyja az osztrákért, mihelyt teljesen megbizható jelek mutatták volna, hogy aggodalom nélkül támaszkodhatik az új szövetségesre. A házasság egyike lett volna a megbizható jeleknek, de

csak egyike azoknak. S itt kezdődnek Bethlen ajánlataiban a diplomatai fogások. Bajos elképzelnünk, hogy „a személy kedvéért, kinek irott képét leiratta”, Bethlen egyszerre felforgatta volna a kétféle támaszkodás politikájának rendszerét. Amíg az osztrák-spanyol hatalom ellenségeinek szövetkezése nem bizonyul reménytelennek, Bethlen bizonyára felhasználta volna új rokoni viszonyát hatalmának fejlesztésére, anélkül, hogy arcul támadjon a törökre, aki még mindig elég erős volt arra, hogy könnyen földönfutóvá tehetné volna. De akármit tett volna később, azt bizonyosan tudta, hogy még messze van az idő, mikor ez eshetőségekkel számolnia kell. Egyelőre biztatta az udvart érzelmei és politikája változásával.

Amellett hadat gyűjtött és kémlelte az ország hangulatát. 1623 februárjára gyűlésbe hívta Kassára a neki engedett hét megye rendjeit. Előszámlálta ott „rettenetes meggyaláztatásait”, de a rendek némán hallgatták, nem ajánlották meg a fegyveres felkelést, hanem inkább inteni kezdték Bethlent, hogy tűrje el, és ne bontsa fel a békességet. Ez igen elkésztette a fejedelmet, „nyelvvél kimondani nem tudta keserűségét, inkább elhallgatta, de elhatározta, hogy nem bizza magát a nemes vármegyék ótalmára”.

És valóban, midőn szeptember 10-ikére újra Kassára hívta a hét megyét, csak a hadiszerek szállítására kért tőlük segítséget, de rögtöni felkelésüket nem követelte.¹⁶

A háború már kitorófélben volt, midőn megkezdődtek a beszercebányai tanácskozások. Dallos Miklós győri püspök, Osztrotyth István, Pakay Benedek és Sándor János, a király követei már augusztus 28-ikán Beszercebányára érkeztek, de ott várakozniok kellett az erdélyi biztosokra, akik közül Kamuthy Farkas és Kassay István csak szeptember 17-ikén, Monaki Miklós és Lónyai Zsigmond pedig 20-ikán érkeztek. Bethlen nem vette komolyan a tárgyalásokat, Dallosék is tudták, hogy nem fognak célt érni, de nem volt más mód a fejedelem tartóztatására. Az erdélyiek azzal az indítvánnyal léptek fel, hogy Thurzó Szaniszló soproni nyilatkozata miatt halállal lakoljon. A Bethlentől elzálogosított birtokok rögtöni visszaadását követelték. Egyszersmind százezer rajnai forintot kértek, mert ennyivel tartozik Ferdinánd 1622 óta a végbeliek ellátására, továbbá elegendő költséget a végvárak kijavítására, és még húszezer forintot annak az összegnek pótlására, melyet Bethlen 1621-ben a tatároknak költött. Ferdinánd biztosai visszautasították az utóbbi követelést, a végekre nézve minden jót ígértek, s a zálogbirtokosok kielégítésére százezer forintot ajánlottak. De egyszersmind követelték, hogy Bethlen is adja vissza jogos birtokosaiknak a birodalmához tartozó elzálogosított jószágokat, s adja meg Thurzó György özvegyének a Tokajért és Rakamazért járó összeget. Október 2-ikán vége volt a tárgyalásoknak, az erdélyi biztosok kijelentették, hogy szerintük az értekezlet nem oszlott fél, csak alkalmasabb helyre fog áttétetni. Egyszersmind kijelentették, hogy a nádor, Pázmány s Esterházy felelősek a vérontásért, mert gyalázó szavaik elkésztették a fejedelmet.¹⁷

Csak most győződött meg az udvar arról, hogy jobb lett volna az időt alkudozások helyett hadi készülétekre fordítani. Ferdinánd miniszterei nem biztak ugyan Bethlenben, de a németországi zavarok, a kincstár üressége s a kormányzat lassúsága annyira megnehezítették a készülődést, hogy a kényelemre vágyó udvar örömeát átengedte magát annak a csalódásnak, hogy a béke mégis csak megmenthető.

Hamarább felocsudik tétlenségéből, ha Bethlen betegsége miatt nem lett volna kénytelen pár hétig Váránál vesztegelni, s ha Ibrahim pasa gyorsabb léptekkel halad Buda felé. Murád szultán szeptember 17-ikén kelt parancsában megdorgálta a szerdárt lassúsága miatt s meghagyta neki, „hogy az erősségnek övét egy néhány részben ágyékára felővedzve mentest menjen Bethlen király mellé, és fejez orczával jární serényen igyekezzék”.¹⁸ Bethlen 1623 szeptember 13-ikán vonult be Kassára, magyarországi birtokainak székhelyére, hadai egy részének élén. Amióta Kassa Bethlen városa lett, Eperjes volt Felső-Magyarország székhelye. Csakhogy az eperjesieknek terhére esett a dicsőség s nem akarták bebocsátani Széchy Györgyöt, a felsőmagyarországi főkapitányt s helyettesét, Forgách Miklóst. A

főkapitánynak lett volna hivatása vigyázni Bethlenre, de Bécsben kevésre becsülték Murány urának hűségét és tehetségét s mit sem törődtek jelentéseivel. A be nem igtatott főkapitány tehát kedvetlenül Murányba zárkózott és elhagyta Ferdinánd ügyét.¹⁹

Thurzó Szaniszló jóindulatú tanácsait is mellőzték Bécsben. Tulajdonképp Esterházy Miklós vezette az ellenállást, de az udvar közömbössége nagy mértékben csökkentette erélyének hatását. Szeptember 21-ikén Bethlen már elfoglalta Szendrőt, nemsokára Putnokot is, s a besztercei értekezlet tagjai még együtt voltak, midőn a fejedelem tábora Fülek alá szállott. E nagy vár előtt kissé meg kellett állapodnia; hiába csábitgatta s rémitgette a vár kapitányát: Bosnyák Tamás daczolt ellenfelével. Pedig a vár rosszul volt ellátva élelemmel s hadiszerral. Bosnyák ép oly fáradtnak érezte magát, mint őrsége és nagyon örült, hogy Bethlen egyszerre csak elment a vár alól.²⁰

A határ felé sietett, nem törődve a várakkal, mert útját akarta állani a Morvaországból Magyarország felé igyekező német csapatoknak. Kárba veszett volna minden fáradsága, ha a császári hadvezér megrakja a magyar várakat német katonasággal. Ürménynél táborozott, midőn megtudta, hogy Wangler alezredes vagy ezerkétszáz emberrel Nagyszombat védelmére van kiküldve. A Horvát István lovasságától zaklatott Wangler, már nem messze Nagy-Szombattól, a bogdanóczi templomba zárkózott. Bethlen is oda sietett, lövetni kezdé a templomot s ekkor Wangler kitűzette a fehér zászlót. Megadta magát azon föltétel alatt, hogy lerakva a fegyvert, szabadon elvonulhat csapatával. Bethlen a német katonák nagyobb részét szolgálatába fogadta, de vagy négyszáz embert az alkú ellenére az alezreddessel együtt rabbá tett.²¹

S így Nagy-Szombat Bethlen hatalmába került. Rögtön országgyűlést hirdetett oda. Csapatái Pozsonyig száguldoztak és megszállták a Csallóközt. Október 15-ike körül egyesült Ibrahim szerdár Bethlennel a nagyszombati táborban. Most a fejedelem erdélyi hadai, magyar s kis részben német zsoldosai, oláhországi és moldvai segédcapatai a törökkel együtt több mint negyvenezer főre szaporodtak.²²

E nagy hadsereggel szemben Ferdinánd Carafa Jeromos, Marchese di Monte Negro vezérlete alatt talán kilenczezer embert gyűjtött táborba. Nagy-Szombat elfoglalása óta az udvar féltette Pozsonyt, sőt Bécset is. A császári fővárosban már nagy volt a drágaság a magyarországi élésszállítmányok elmaradása miatt. Monte Nsgro előbb azt az utasítást kapta, hogy Szokolczánál gyülekezve akadályozza meg Bethlen átkelését a Vág vizén. De mivel Bethlen gyorsan átkelt a Vágon, Monte Negrónak az a feladat jutott, hogy a Morva jobb partján Pozsony felé siessen. Azonban Bethlen vezérei, Kornis és Horvát derekasan kapdostak a császári seregen. Midőn Bethlen meghallotta, hogy Monte Negro átkel a Morva jobb partjára, rögtön utána indult egész táborával, Ferdinánd tábornokai – Wallenstein is köztük volt – nem mertek tovább menni Hodolinnál (Göding). Attól tartottak, hogy Bethlen könnyű lovassága útközben megakadályozván őket a takarmány- és élelemszerzésben, megsemmisíti az egész hadsereget. Hodolinban védve voltak, egyrészt a Morva vize, másrészt annak elágazása, erdő, mocsár és a mező felől igen erős sánczok oltalmazták Monte Negro katonáit, Bethlen körülvette a tábort, megostromolni nem bírta, hanem ki akarta éheztetni. Csapatái messze pusztították Morvaországot, a törökök kötélen vonszolták a rabokat; Thurn és Jägerndorf azon voltak, hogy a jószágelkobzás és az ellenreformatio miatt elkeseredett lakosságot lázadásra ingereljék. Monte Negro és Wallenstein aggódva látták, hogy embereik fogynak az éhség s átpártolás miatt, nagyon várták a lengyel segítséget, mert jól tudták, hogy könnyű csapatok nélkül szembe nem szállhatnak ellenfelükkel. Már már azt hitték, hogy veszve vannak, midőn megérkezett a váratlan segítség Thurzó Szaniszló képében, a ki Bethlennel fegyverszünetet kötött s így megmentette a huszonhárom nap óta körülzárt császári tábort.²³ Bécsben nem győztek eleget csodálkozni azon, hogy Bethlen mintegy elbocsátotta a hatalmába került császári hadsereget.²⁴ Pedig Bethlen csak hű maradt önmagához. Nem a pillanat sikerének örült, hanem a következményekre gondolt. A

keresztény hatalmak cserbe hagyták, Mansfeld és Halberstadt, a kiket Thurn és Jägerndorf az utolsó perczig is vártak, elmaradtak. Erős német gyalogság nélkül kevés ideig tarthatta volna Csehországot és Morvaországot. A porta tartós támogatása is kétes volt. És így a múltó haszon kedvéért a maradandóbbat áldozta volna fel, ha nem fogadja el a fegyverszünetet. Mert jól tudta, hogy a német császár erejét nem töri meg végleg Monte Negro seregének megsemmisítésével; így pedig dicsekedve azzal az érdemmel, hogy megmentette Ferdinánd hatalmát, mikor szabad volt útja Prága felé, tisztességes békét remélhetett. Külömben a siker sem volt egészen biztos. A körülfogás nagyon soká huzódott, a novemberi hideg már kényelmetlenné tette a táborozást, a magyar hadak zugolódtak, mert haza akarták takarítani a zsákmányt, az elpusztított vidéken az élelmezés mind nagyobb nehézségekbe ütközött és Szent-Demeter napja után a török, a ki úgylis inkább rabolni, mint hadakozni szeretett, csak nagy bajjal volt arra birható, hogy Bethlen táborában maradjon. Bethlen attól tartott, hogy szétzúlló csapata lassanként meglazítja az ostromzárt s így a körülfogott ellenség elmenekül, vagy szorongatója ellen támad.²⁵

Ép azért örömmel fogadta Thurzó nádort hodolini táborában november 18-ikán. Szó sem volt többé arról, hogy a nádornak fejét követelné, mint beszterczebányai biztosai mondták. A politikából nagyított harag már a hadjárat megindításakor is elpárolgott. Thurzó Szaniszló Sempte városában életét és birtokait féltette, midőn Bethlen Nyitramegyében táborozott; a nádor ekkor hajlandó lett volna esetleg arra a szerepre vállalkozni, melyet Forgách Zsigmond játszott a haimburgi békealkú felbomlásáig. Bethlen felhasználta a nádor ijedelmét s ingadozását és értésére adta neki, hogy szeretné, ha közvetítésével folytathatná a Beszterezebányán megakadt tárgyalásokat. Thurzó az udvar engedelmével Hodolinba sietett, nem várva be a király formális meghatalmazó levelét. Ott Monte Negróval is érintkezvén, november 20-ikán fegyverszünetet kötött Bethlennel. Bethlen az alkú értelmében új foglalásai közül Pozsony-, Nyitra-, Trencsén-, Bars- és Turóczmegyéket átadta Ferdinándnak. Ez öt megye kivételével a Dunán innen eső egész országrész Bethlen hatalmában maradt, ide nem számítva Tornát, Szádvárt, Hajnácsköt, Somosköt, Bujákot, Füleket, Nógrádot, Nyitrát s még néhány várat, melyeket csapatai nem foglaltak el. A fegyverszünet 1624 Szent-Mihály napjáig tartott volna.²⁶

A fegyverszünet értelmében Bethlen kénytelen volt visszavonulni s elbocsátani török segítségét. De a fejedelem marasztalni akarta szövetségeseit, a míg a császár meg nem erősíti a Thurzóval kötött alkút. Azonban a török nagyon türelmetlen volt s haza indult. Esterházy november 27-ikén s 30-ikán kegyetlenül szétverte az Esztergom felé vonuló csapatokat. Több mint kétezer morva rab szabadult meg ekkor. Sokan haragudtak Bethlenre, hogy annyi keresztény lelket szolgáltatott ki a pogánynak. Káldy György, a ki ekkortájt a fejedelem táborában volt, a hagyomány szerint bátran megdorgálta Bethlent a „kápás és patyolatos” törökökkel való barátsága miatt.²⁷

Hanem az egész ország nem osztozkodott Esterházy és Káldy véleményében. A vármegyék most sem igen támogatták Bethlent, ép úgy mint első támadásakor, de a november 19-ikére hirdetett nagyszombati országgyűlésre mégis elküldötték követeiket, kivált az éjszakkeleti részekből. Esterházy mint országbiró törvénytelennek nyilvánította a gyűlést s hevesen tiltakozott Bethlen országrontó politikája ellen. Külömben a gyűlés nem volt forradalmi hajlamú, csak a „boldog békét és egyességet” óhajtotta s csonka testületnek érezve magát, a teljes országgyűlés egybehívását sürgette.²⁸

Thurzó Szaniszló pártolni merete egy ideig a csonka gyűlés ez óhajtását az udvar előtt, de midőn látta, hogy az udvar nagyon kedvetlenül fogadja eszméjét, nem ragaszkodott indítványához.²⁹ Úgy hitte, hogy az országgyűlési tárgyalások helyreütnék a csorbát, melyet az udvar ejtett nádori tekintélyén. Ferdinánd Hodolinba azt a parancsot küldötte Thurzónak, hogy hat hétre kössön fegyverszünetet. A nádor két órával a parancs megérkezése előtt már megegyezett Bethlennel a főbb pontokban.³⁰ Nem akart szégyenben maradni a fejedelem előtt

s mivel látta, hogy Monte Negro s Wallenstein szükségesnek tartják a fegyverszünetet, abban a hiszemben indult vissza Semptére, hogy az udvar szívesen megerősíti a november 20-iki egyességet. Csalódott. Midőn a veszély elmúlt, az udvar nem érezte magát hálára kötelesnek Bethlen iránt; lassanként nem is hitte, hogy valódi volt a veszély. Ferdinánd tanácsosai Esterháznak adtak igazat, a ki azt mondotta, hogy az erdélyi fejedelem „a mit nem birt s nem is bírhatott, azt örömezt nekünk engedte”³¹ Az udvar megütközött azon, hogy Thurzó tíz hónapra oly nagy területet engedett át Bethlennek. Attól tartott, hogy a fejedelem a hosszú időt és meggyarapodott jövedelmét újabb támadás előkészítésére fogja felhasználni, mint a pozsonyi fegyverszünet után.

Bethlen talán Hodolinban is sejtette, hogy az udvar nem fogja megerősíteni a Thurzóval kötött egyességet. De midőn meghallotta, hogy a fegyverszünetet „fenékkal felborították”, nagy haragot mutatott. „Hálaadást reméltem a császártól”, – így szólt – „mert Prágáig porrá tehettem volna a földet, de nem hálaadást, hanem egy nagy megrézfálást nyerék.” Lassanként csillapult. A lényeges pontokban engedett. 1624 január 20-ikán Besztercebányán új okiratot irt alá, melyben a már Hodolinban átengedett megyékhez Zólyomot is csatolta. S így az alsó-ausztriai kamara felfogása szerint Bethlen lemondott a körmöczi és besztercebányai bányakamarákról, csak a selmeczi maradt nála, mely Hontmegyéhez tartozott. Megnyugodott abban, hogy a fegyverszünet márczius 1-ig tartson. E határidőt később május 1-ig hosszabbították meg, a mi nem csekély engedmény volt az udvar részéről, mert Ferdinánd kénytelen volt az egész télen át annyi katonát eltartani. De Bethlen is engedett, mert a béketárgyalásokat ép engedékenységgel akarta előkészíteni s szerette volna azokat mennél hamarább megindítani.³²

Kamuthy Farkas, Kassai István és Bornemisza János, mint a fejedelem követei, 1624 február 7-ikén érkeztek Bécsbe. Szerettek volna a király elé jutni, mert csak vele akarták közölni kényes természetű megbízásukat. Ferdinánd azonban nem fogadta Bethlen követeit, Kamuthy és társai nem jelenthették ki titkaikat azok előtt, a kiket ők neveztek meg, hanem Thurzó, Sennyei kancellár és Collalto előtt, mert az udvar hozzájuk utasította őket. A titkok a már 1623-ban felvetett házassági tervre vonatkoztak. Kamuthy előterjesztéséből jobban kivehetjük Bethlen igazi gondolatát, mint a Károlytól Esterházyhoz küldött izenetből. Bethlen Magyarország kormányzója akart lenni, a király czime és jogai nélkül. De a nádor, az országbíró, a kamara és a kapitányok tőle függöttek volna. Bethlen látta volna el a végvárat az ország jövedelmeiből, a jövedelem fenmaradó részét a király tárházába szolgáltatta volna. Hanem az ország Fátrán túl eső megyéit függetlenül óhajtotta igazgatni. Kormányzói fizetésül csak a besztercebányai rézbánya jövedelmét kérte. Ferdinándnak – így beszélt Kamuthy – nem volna többé oka félni a töröktől. Bethlen megakadályozná a török támadását s könnyű szerrel kiszorítaná a törököt Ferdinánd segítségével.

Kétségtelen is, hogy a fejedelem mint Magyarország kormányzója s mint Ferdinánd veje meglazította volna a köteléket, mely a portához csatolta, de azt nem hitte az udvar, hogy Bethlen oly gyorsan s annyi őszinteséggel mondott volna le eddigi pártfogója barátságáról, mint Kamuthy ígérte. Volt elég ok a kételkedésre. A magyar tanács tagjai Péchy Simonra hivatkoztak, a ki Nagy-Szombatban megígérte, hogy ura Szkender táborában a törökök ellen fog fordulni. Azóta hét év múlt el és sok oly dolog történt, a mi megingatta a hitet az ily ígéretekben. Káldy György, a kit a fejedelem ekkor Bécsbe küldött, nagyon dicsérte Bethlen szeretetreméltóságát s meggyőződéssel, de siker nélkül hirdette, hogy az udvar bizhat benne.³³

A házassági ajánlat inkább neveltség tárgya volt az udvarnál. Ellenben a spanyol udvar, mely nagyon szerette volna, ha Ferdinánd megszabadul örökös keleti bonyodalmaiktól, komolyabban foglalkozott a dologgal. Olivarez gróf már 1623-ban tudatta Ferdinánd követével, hogy a spanyol király nem ellensége a házasságnak, csak azt kíváná, hogy Bethlen mindenek előtt a katolikus hitre való áttéréssel bizonyítsa őszinteségét. Midőn

Bethlen látta, hogy ajánlata rossz fogadtatásban részesül, azt üzenté az udvarnak, hogy megnyerhetné őt a házasság nélkül is.³⁴

Külömben Kamuthynak a nyilvános tárgyalások számára készített utasításában a házassági tervvel összefüggő nagy követelések nem voltak megemlítve. Abban Bethlen a Nikolsburgban átengedett terület kikerekítése végett Sáróst, Ungot, Tornát és Gömört kérte Szendrővel együtt.³⁵ Ferdinánd azonban február 23-iki határozatában felszólította Bethlent, hogy elégedjék meg területének régi, 1619 előtti határaival. A ragaszkodás e határozathoz a háború folytatását jelentette volna. Voltak is a háborúnak szószólói az udvarnál; Esterházy, Pázmány s mások is igen hevesen kikeltek Bethlen ellen, de a spanyol követ s Eggenberg a béke mellett szóltak. Még hatalmasabb pártfogója volt a békének a kincstár üressége. De mivel az udvar tudta, hogy a török 1624-ben nem akarja folytatni a háborút, merészen kijelentette, hogy a nikolsburgi békét nem fogadhatja el a tárgyalások alapjául. Nem fogadhatja el, mert maga Bethlen érvénytelennek nyilvánította 1623-ban. A fejedelem követei azonban határozottan kijelentették, hogy megbizásuk szerint nem köthetnek új békét, csak a réginek javításában nyugodhatnak meg. Nem ellenzik, hogy a javított békét bécsinek nevezzék. Az udvarnak engednie kellett. Az alkudozással megbízott tanácsosok márczius 25-ikén tudatták Bethlen követeivel, hogy a király elfogadta a nikolsburgi békét a tárgyalás alapjául. De két pontot kénytelen visszavetni. Nem akarja magát kötelezni annak az ötvenezer forintnak fizetésére, mely a hét megyében lévő végvárak ellátására van szánva. És nem adja meg Bethlennek Oppelnt és Ratibort. Bethlennek a saját állítása szerint 300,000 forint évi jövedelme volt a két hercegségből. Ez nagyított összeg, de Bethlen igazán meg volt elégedve a hercegségek jövedelmével; leginkább a miatt volt panasza, hogy nem eléggé tisztelik rangját Sziléziában. A boroszlói rendi gyűlésre nem kapott meghívást. Mindamellettnél tényleges ura maradt a hercegségeknek 1623 október 26-ikáig, midőn a császár biztosának felszólítására a rendek újra hűséget esküdtek Ferdinándnak. Bethlen már a fegyverszüneti tárgyalások alkalmával belátta, hogy le kell mondania a két hercegségről. Természetes, hogy nem könnyen mondott le; rajta volt, hogy kárpótlást kapjon Magyarországon.

Az április végén Bécsbe küldött Kovacsóczy kancellár fejezte be a tárgyalásokat. A május 8-ikán kötött bécsi béke újabb kiadása a nikolsburginak. A különbség csak abból áll, hogy Bethlen elveszti a két sziléziai hercegséget, de megtartja czimüket; az 50,000 forintnyi évi segítség 30,000-re olvad, Ecsed, Nagybánya és Felsőbánya örök jogon Bethlené lesz. Az elzálogosított jószágok kérdése, mely a háborúnak állítólagos főoka volt, megmaradt úgy, a hogy a sopronyi országgyűlés elintézte.

És az országos sérelmek? Bethlen 1624 márczius 28-ikára gyűlésbe hívta Kassára az uralma alá tartozó rendeket, ép úgy, mint a nikolsburgi béke idején Magyar-Bródba. A kassai gyűlésnek is az volt a célja, hogy határozatai nagyobb nyomatókat adjanak Bethlen követeléseinek. A rendek Bécsbe indított követétől, Keczer Andrástól azt kellett volna az udvarnak megértenie, hogy a „statusok maguk szabadságára és életekre s megmaradására vigyáznak”. E küldetésnek nem volt eredménye. Az 1624-iki béke nem szól az országos szabadságokról. Csak annyiban tekinthetjük ez okiratot a protestáns és rendi szabadságok újabb biztosítékának, a menyinyiben Bethlen erejéről tanuskodik, a ki elhagyatva a nyugati hatalmaktól s a töröktől, s lanyhán támogatva a magyar rendektől, még sem volt kénytelen feladni a nikolsburgi béke legfontosabb vivmányait.³⁶

---

555. Az országgyűlés történetét részletesen írja le Frankl, Pázmány Péter, II. 3–40 L. még az Acta Diaetae Soproniensis pro Anno 1622. és Acta Diaetalia című kéziratokat a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában. V. ö. még Zsilinszky, id. m. II. 285. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, I. 304, Pethő Rövid Magyar Krónikája, id. kiadás 201. és Gindely, Geschichte, IV. 470.

556. Frankl, Pázmány, II. 19. Bethlen pol. levelei, 374. Acta Diaetae Soproniensis pro 1622. Szilágyi, Bethlen fejedelem levelezése, 214.

557. Frankl, Pázmány levelezése 282. l.

558. Toldalagi utasítása: Török-Magyarkori Államokmánytár, I, 347. Toldalagi Emlékirata Mikónál, id. m. I. 236. The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his embassy to the ottoman Porte, London, 1740., 45–52.
559. Bethlen fejed. levelezése, 221. The Negotiations of Sir Thomas Roe, 75–106. A történetirók idézni szokták I. Jakab levelét Bethlenhez 1621. végéről. Ebben az angol király nagy pénzsegélyt ígér Bethlennek s arra ösztönzi, hogy foglalja el egész Magyarországot. A levelet, mely Hormayr Archivjában (1828) jelent meg először igen gyanúsnak találom. Teljesen ellenkezik I. Jakab politikájával. Calvert államtitkár 1622 elején azt írja Roenak: His majestie hetherto would never have any thing to doe with him (Bethlennel). (L. Negotiations, 28.) Hogyan egyeztethető össze Calvert ez állítása Jakab állítólagos levelével?
560. L. Cesy jelentését XIII. Lajoshoz: Hurmuzaki, Documente Supplem. I. volum I. (Bukarest, 1886.) 203.
561. Török-Magyar Államokm.-tár, I. 381–393. s Toldalagi Emlékirata Mikónál, I. 237.
562. Hága levelei: Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 395–398 s Óváry, Oklevéltár Bethlen G. dipl. összekött. tört.-hez, 524. L. különösen: De Gids (Amsterdam, 1873.) 95, 96, Klopp, Der dreissigjährige Krieg, II. 404. Az orániai Móricznak tulajdonított nyilatkozat nem igen érthető. A herczeg jól ismerte Bethlen nevét s szerepét. Miért mondotta ezt: nem hiszem, hogy él valahol Bethlen Gábor?
563. Rusdorf, Mémoires et négociations secrètes, I. 184. 310. Negotiations of S. Th. Roe, 175.
564. Török-Magyarkori Államokmánytár I. 392. Hurmuzaki, Documente, Supplement I. Volum. I, 202. 215. 218.
565. U. ott, 202.
566. Óváry, Oklevéltár Bethlen G. dipl. összekött. tört.-hez, 125–133. Zwiedinek-Südenhorst, Die Politik der Republik Venedig, II. 18–22. Báró Radvánszky Béla, Házi Történelmünk Emlékei, I/I. 58. és 69.
567. Gindely-Acsády, Bethlen Gábor, (Budapest, 1890.) 68. 69. Negotiations of Sir Thomas Roe, 129. Ferdinand Tadra, Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors gegen Kaiser Ferdinand II. i. Jahre 1623. Archiv f. oest. Geschichte LV. 405. I. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, II. 44. és különösen M. Ritter, Untersuchungen über die pfälzische Politik am Ende des Jahres 1622. u. zu Anfang des Jahres 1623. (Historische Zeitschrift, új sorozat, XXXVIII. 407. Téved Horváth Mihály (Magyarország története, V. 278.), midőn azt állítja, hogy Bethlen e hadjáratnak „azt tűzte volt ki leginkább céljául, hogy Mansfelddel és Keresztély herczeggel egyesülve, a pfälzsi Fridriket Csehország birtokában helyreállítsa”. Ha igazán ezt tűzi ki céljául, ideje lett volna még visszafordulni, midőn a stadtholn győzelem után nagyon valószínűnek látszott, hogy a cél el nem érhető.
568. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, II. 17. Szilágyi, Erdélyi Országgy. Emlékek VIII. 136–163. és az Előszó, mely e tárgyalásokat alaposan ismerteti.
569. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, II. 32–38.
570. U. ott, 42. s Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1879. 448. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 166.
571. Frankl és Ráth, Dallos Miklós iratai, 112–208. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, II. 65.
572. Erdélyi Országgy. Eml. VIII. 31. és Gergely Samu: Tört. Tár, 1882. 450.
573. Jászay, Oklevelek, X. 35. 92. 152. Frankl, Pázmány Péter levelezése, 348–351.
574. Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 275. Jászay, Oklevelek, id. h. 213.
575. Thurzó levele a királyhoz u. ott 307., Kemény János önéletírása, 47. Katona, d. m. XXXI. 19. és Padavin jelentése Óvárynál, id. m. 292, Esterházy Miklós, II. 84. és D’Elvert, Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, III. 124.
576. Kemény Nagy-Szombat elfoglalása után emliti Ibrahim megérkezését. (Id. m. 52.) Padavin is (Óváry, 294.), Thurzó Szaniszló pedig már október 17-iki levelében a meggyarapodott seregről szól (Jászay, Oklevelek, id. h. 231.). Thurzó 38,000-re becsüli a sereget, Wangler kémje (D’Elvertnél, id. h.) ötvenezere teszi. Kevésbé megbízható tudósítások még nagyobb számokat emlegetnek.
577. Padavin jelentése Óvárynál, id. m. 293. Tadra, Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors, id. h. D’Elvert, Beiträge, id. h. 123. Kemény önéletírása, 51–56.
578. Padavin Óvárynál, id. m. 304.
579. L. Tadra, id. m. 410. 432. Kemény János önéletírása, 56. 57. Jól itél Roe Bethlen motivumairól „he might have forced them, if he had pleased; but then he had made his estate desperate of any reconciliation with the emperor and must resolve to continue the war, uncerteyne of the constancy of the Turks.” Négociations, 208.
580. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. Thurzó Naplója, 166. 190–211. A várakra nézve I. Jászay, Oklevelek, id. h. 233.
581. Esterházy Miklós, II. 86. 87. Ipolyi id. m. Magyar Sion, 1888. 583. Kemény János önéletírása, 63.

582. Esterházy Miklós, II. 87–96. Szilágyi: Tört. Tár, 1894 666.
583. Jászay, Oklevelek, XI. 5.
584. Gindely, Okmánytár, 382.
585. Barabás Samu közleménye: Tört. Tár, 1881. 717.
586. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 178–222. Szilágyi közleménye: Tört. Tár. 1893. 499. Gindely, Okmánytár, 405. A bányakamarák birtoka vitás kérdés maradt a fegyverszünet ideje alatt.
587. Padavin Óvárynál, id. m. 318. 323. 324. Szilágyi, Adalékok Bethlen Gábor szövetk. történetéhez, 44–56. Dallos Miklós iratai, 215.
588. Khevenhiller, Annal. Ferdinand. X. 168. Szabó Károly közleménye: Tört. Tár, 1889. 117.
589. Szilágyi id. munkája, 41.
590. A Pray-Millernél (Principatus Gabr. Betlen) közölt szöveg nem hiteles. Khevenhiller közli fordításban X. 599. a hiteles szöveget. A tárgyalásokról I. Jászay Oklevelek, XI., Horváth Mihály id. m. s Frankl, Pázmány Péter, II. Oppelnról és Ratiborról I. Veress Endre értekezését: Erdélyi Múzeum, 1897. 213. A kassai gyűlésről Szilágyi: Adalékok, 60.

VII. FEJEZET.

A gyarmati béke. Az 1625-iki országgyűlés.

A török-magyar béke megújításának szüksége. Kurz János császári követ. A gyarmati tárgyalások. A béke megkötése. Bethlen helyzete a béketárgyalások alatt. Megfélemlítési politikája. Az erdélyi adó leszállítása. Újabb házassági tervek. Rerdinánd ajánlatai. Bethlen biztosainak részvétele a gyarmati tárgyalásokban. A soproni országgyűlés. Thurzó Szaniszló halála. Esterházy Miklós nádorrá választása. A trónutódlás kérdése. Törekvés a koronázási hitlevél elodázására. III. Ferdinánd megválasztása és koronázása. A sérelmek. A vallási defensorok eszméje. A törvénycikkek szerkesztése. Winkovich zágrábi nagyprépost. Adó. Fraknó és Kabold visszacsatolása az országhoz. A pénz javítása. Bethlen Gábor készülődéseinek hire. Széchy György halála. A protestáns nagyhatalmak fegyverkezése. Bethlen összeköttetései a hatalmakkal. Richelieu az osztrák-spanyol hatalom ellen. Francia követ Erdélyben. Strassburg Pál követsége. Gusztáv Adolf tervei. Érintkezések Bethlen és Gusztáv Adolf között. Alkudozások a hatalmak portai követeivel. A pénzkérdés. A francziák ajánlata. Bethlen házassági tervei. Brandenburgi Katalin. Bethlen küldöttei Berlinben. A leánykérő követség Ferdinándnál. A császár beleegyezése. A házassági szerződés. Quadt dániai küldetése. IV. Keresztély szövetkezési ajánlata. A dán-angol-hollandi unio. Bethlen felvételének kérdése. Bethlen esküvője Brandenburgi Katalinnal. Brandenburg politikája a protestáns unio kérdésében

A kettős támadást kettős béke követte. Bethlen táborában a boszniai pasa hadai is küzdöttek s így a szultán és a magyar király közt is függőben volt a béke és háború kérdése. Ferdinánd udvara már régebben gondolt a török béke megújítására, mert a zsitvatoroki béke 1606-ban húsz évre volt megkötve s a török már Bethlen első támadása idején is megszegte a békét.

Senfenaui Kurz János, a császár nagykövete, 1623 július 13-ikán indult el Bécsből a portára, hogy pénzzel s jó szóval a béke útjára térítse a vezéreket. Sokféle akadály tartóztatta útjában, úgy hogy csak november 9-ikén érkezett Konstantinápolyba, midőn a boszniai pasa Bethlennel már Hodolin előtt volt. A portán azt mondták Kurznak, hogy a török támadás a szultán hire nélkül történt. A császári követ nem azért jött, hogy e válaszról vitatkozzék. Örült, midőn azt hallotta, hogy a budai pasa meg van bizva a zsitvatoroki béke megújításával. Midőn Kurz 1624 június 17-ikén elhagyta Konstantinápolyt, azt a meggyőződést vitte magával, hogy a török birodalom hanyatlik, de annyira még nincs elgyengülve, hogy szembe ne szállhasson a pártokra szakadt kereszténységgel.¹

Ugyane felfogásból indult ki a Ferdinándtól megkérdezett magyar tanács is, midőn 1624 augusztus végén sürgette a béke megkötését.² Szeptember közepén a magyar király biztosai már Komáromban voltak, de hónapok teltek el, a míg a török biztosokkal találkozhattak. A halasztás okát az egyik fél a másikra tolt s nem minden ok nélkül. Mindegyik vigyázott arra, hogy az alkudozás oly formában menjen végbe, mely ne sértse a megbízó méltóságát. Különösen a hely megválasztása okozott nehézséget, mert egyik fél sem akarta mutatni, hogy felkeresi a másikat a béke kedvéért. Végre 1625 április első felében megnyílt a tanácskozás Hidasgyarmat határában, Párkány és Szögyény közt.³ Althan Adolf, Esterházy Miklós, Galler Zsigmond, Cziráky Mózes, a király biztosai Szögyényben, a budai mufti, a budai defterdár, Jaha és Amhát pasák, Haczi Bajaran olajbég pedig Párkányban laktak. A gyarmati mezőben egy sátorban gyűltek össze.⁴

A biztosok arról vitatkoztak leginkább, hogy a zsitvatoroki béke elfogadható-e az új béke alapjául vagy sem. Ferdinánd biztosai ugyanis a zsitvatoroki béke alapján visszakövetelték Vácot, továbbá Dresniket és Tersacot, más horvátországi várakkal együtt. A török biztosok azt felelték, hogy a zsitvatoroki béke már felbomlott s az elrongyolott köntös nem áll úgy a testhez, mintha új volna és egész. Vác elfoglalását azzal mentették, hogy a keresztények is elfoglalták Bolondvárt, azt a balatoni várat, melynek helyén Szemes épült.

Ferdinánd biztosai erre megjegyezték, hogy Bolondvár lerontása 1603-ban történt, tehát három évvel a zsitvatoroki béke előtt. A török el volt határozva, hogy felbontja az alkút, ha Ferdinánd biztosai makacsul követelik Vácot. A felek kénytelenek voltak Vác s a horvát várak elintézetlen ügyét későbbi tárgyalásokra halasztani s így 1625. május 26-ikán meg volt kötve a gyarmati béke, mely általánosságban megerősíti a zsitvatorokit.⁵

Bethlen biztosai is Párkányban laktak a törökök társaságában. Igen kényes volt Bethlen helyzete a gyarmati béketárgyalások idején. Az ő vágya az volt, hogy közvetítse a békét a szultán és a magyar király közt. Tudatta szándékát Bécsben s Konstantinápolyban. De a magyar tanács 1623 november 23-iki véleményében azt mondta, hogy arra valók a felség követei a portán.⁶ Nem akarta a magyar tanács, hogy Bethlen mintegy bírása legyen a magyar király és a szultán vitájának. Attól tartott, hogy a Bethlen közbenjárásával megkötött béke nagyon is veszedelmes fegyver volna az erdélyi fejedelem kezében.

Bethlen mint közbenjáró külön eredményeket remélt elérni, mint a minőket a bécsi béke biztosított számára. Ezzel a békével még kevésbé volt megelégedve, mint a nikolsburgival. Jól érezte, hogy nemsokára újra meg kell próbálnia a hadi szerencsét a török segítségével, kivéve ha netalán sikerül a főhercegné kezét elnyernie. Ez esetben a Kamuthy Farkasnak 1624 elején átadott megbízás szerint hosszú időre közvetítője lett volna a szultán és a király ügyeinek. De minden esetre szüksége volt Ferdinánd bizalmára s jóindulatára s egyszersmind a portán is erősíteni kívánta azt a hitet, hogy a szultánnak nincs oly szolgálója, a ki hivebben oltalmazná a porta érdekeit a német ellenében, mint az erdélyi fejedelem. Nem ellenezte a békealkut, mert szüksége volt pihenésre s azt is tudta, hogy a porta az ázsiai ellenség miatt nem akar Ferdinánddal hadakozni. Kedvében járt mind a két félnek, a nélkül hogy bármelyiknek használni kívánt volna. Hosszúra akarta nyújtani az alkú idejét s azon volt, hogy a török megfélemlítse Ferdinándot.

„Fegyvert, fegyvert, fegyvert szerezzen először ő nagysága” – üzenté Bethlen még 1624 áprilisában a budai pasának – „úgy fogjon az némettel való tractatushoz.”⁷ Ugyanakkor Cserényi Farkast és Toldalagi Mihályt is hasonló üzenettel küldötte a portára. A szultán ki is adta a parancsot a boszniai beglerbégnak, hogy sereget gyűjtsön a pesti mezőre a békealku előmozdítása végett, de a török birodalom akkori anarchicus viszonyai miatt nem csodálhatjuk, hogy az alku kezdetén nem jelentek meg a török csapatok a pesti mezőn.⁸

Toldalagiék azt kívánták, hogy a porta ki ne rekeszsze Bethlent a békéből. De ez a kívánság kimaradt a szultán leveléből. Ellenben meg volt hagyva a budai pasának, hogy egyetértsen Bethlennel s hallgassa meg Budára küldött főtanácsos úr embereit. Bethlen egyebek közt azt tanácsolta a budai pasának, hogy Nógrádot, Füleket, Szécsényt és Gyarmatot kérje vissza Ferdinándtól. Ez a tanács nem azért volt adva, hogy a béke ügyét előbbre vigye. De a sok jó indulat jutalmat érdemelt. Murád szultán 1625 június 2-ikán elengedte az 1623/24. évre eső adótartozást s kimondotta, hogy 1624 október közepétől számítva 10,000 aranyra szállítja le az addig 15,000 aranyban fizetett erdélyi adót.⁹

Egészen más gondolkörben mozogtak Bethlennel Ferdinánddal való tárgyalásai. Kovacsóczy kancellár, ki a bécsi béke okiratával 1624 májusában érkezett Kassára, arról értesítette Bethlent, hogy az udvar nem hajlandó hozzá adni Cecilia Renata főhercegnőt. Bethlen erre levelet irt a királyhoz, melyben menedéklevelet kér követei számára, a kiket a német vagy más európai udvarokba küld, hogy feleséget keressenek uruknak. Bécsben tudták, hogy ez mit jelent. Nagyon nyugtalanította az udvart az a gondolat, hogy Bethlen protestáns fejedelmi családdal akar összeházasodni.

A Bethlen levelében említett követek 1624 szeptemberében valóban Bécsbe érkeztek. Kovacsóczy és Mikó Ferdinánd előtt kijelentették, hogy Brandenburgba kell utazniok. Collaltónak s Ulmnak azonban megmondották, hogy Bethlen Ferdinándtól kér feleséget. Nem igéri ugyan, hogy áttér a katolikus hitre, de pártolni fogja a katolicizmust. Eggenberg herceg, Sennyey kancellár s a spanyol követ tanácsára a császár elhatározta, hogy valamely

rokon hercegnő kezét szerzi meg Bethlennek. Úgy gondoskodunk a fejedelem házasságáról – válaszolt Ferdinánd a követeknek – mintha legjobb rokonunkról volna szó. Kovacsóczyék lemondottak a brandenburgi utazásról.

Az udvar remélte, hogy az előkelő házasság vagy egyelőre annak reménye megakadályozza Bethlen ellenséges szándékát. 1625 elejen Ferdinánd Sennyei püspököt Gyula-Fejérvárra küldötte. A kancellár elbeszélte a fejedelemnek, hogy a király a toscanai nagyherceg két unokájára gondolt, de az egyik rút, a másik még igen fiatal. Hanem egy modenai hercegnőt ajánl Bethlennek. A fejedelem azt válaszolta, hogy úgy beszél Sennyeivel, mintha gyóntatója volna. Ő csak a király fenséges leányára gondolt. Felajánlotta szolgálatait a török ellen. Már előbb is azt tanácsolta az udvarnak, hogy Gyarmaton makacsul követelje Vác visszaadását. E tanács annyit ért, mint az a másik, mely szerint a budai pasa várakat követeljen a királytól. Sennyei bizott Bethlen őszinteségében, körülbelül úgy, mint annak idején Káldy György. Bethlen azonban nem volt megelegedve a szép szavakkal. Megüzente az udvarnak, hogy 1625 májusában követséget küld Bécsbe, mely forma szerint megkéri majd a főhercegnő kezét. Az üzenet zavarba hozta az udvart. Sennyei kénytelen volt válaszában arra inteni a fejedelmet, hogy a királyhoz való hűségét ne tegye függővé egy nő kezének elnyerésétől. Egyszersmind a neversi hercegnőt, a császárné rokonát ajánlotta neki. Ez a hercegnő rokona volt annak a Gonzagának, a ki a keresztény militia rendjét alapította, a mely rendnek a néhai Homonnay is tagja volt. Az udvar tehát oly házasságot ajánlott Bethlennek, mely őt a török előtt gyanussá teszi, anélkül, hogy neki valamely hatalmas rokonság támogatását szerezte volna meg.¹⁰

Bármennyi jó indulatot mutatott az udvar Bethlen iránt, azt rossz néven vette tőle, hogy követeit elküldötte a gyarmati tárgyalásokra. Különösen Esterházy Miklós tiltakozott nagyon hevesen az erdélyiek megjelenése ellen, mert – úgymond – „ki higye el azt pedig, hogy Kamuthi uramék társúl adván magokat a török mellé, valami vélek ellenkező cselekedetet merjenek mutatni”. Bethlen azt felelte, hogy ő sokféle okból nem akart két hatalmas fejedelem közé férközni, de már nem hívhatja vissza embereit a vezér akarata ellen.¹¹

S így Kamuthy Farkas, Toldalagi Mihály és Borsos Tamás is részt vettek a gyarmati tárgyalásokban. Párkányban laktak a törökkel együtt. Nagyon kellett vigyázniuk arra, hogy egyik fél se higye őket ellenségnek. Párkányban azzal foglalkoztak, hogy előkészítsék a törököket a gyarmati tárgyalások vitáira. Ez nagy szolgálatnak látszott, de az erdélyiek jól tudták, hogy okoskodással a török nem nyer várat. Igen elégedetlenek voltak a tanítás eredményeivel. A törökök fenyegettek inkább, sem mint okoskodtak. A tárgyalások alatt az erdélyiek veszteg ültek és hallgattak. Semmi sem zavarta ki őket hallgatásuk mélységéből. A magyar biztosok szerették e némaságot, de a törökök nógatták a beszédre Bethlen embereit. Az erdélyiek titokban a királyi biztosokkal is értekeztek a keresztény érdekek megóvásának módjairól.

Mind e diplomatai mesterkedésnek nem csupán a kétféle barátság megerősítése volt a célja. Kamuthy és társai szerették volna a következő pontot beigtatni a gyarmati békébe: „Mínt hogy Erdély sok időktől fogván magának való szabados fejedelemség volt, ennek utánna is mind az mostani fejedelmek idejében s mind pedig legitimus successorinak idejekben ezen mostani szabados fejedelemségnek agnoscáltassék és tartassék utrinque, hozzá való mostani határaival, szabadságaival együtt s abban egyik féltől is bántása ne legyen.” Esterházy Miklós azonban tiltakozott e pont beiktatása ellen. Jól látta, hogy mire való. A Bethlennek kötött béke értelmében az erdélyi rendek 1624 június 7-ikén kiadott biztosító levelükben kijelentették, hogy a Bethlennek éltéig átengedett hét vármegyéhez nem tartanak jogot. A Kamuthytól indítványozott pont ellenkezően a biztosító levél tartalmával, a hét vármegyét a török oltalma alatt hosszú időre Erdélyhez csatolta volna.

Esterházy hiúsította meg Bethlen szándékát a királyi Magyarország jövőjének érdekében.¹²

E jövő biztosítására gondolt az udvar is, midőn 1625 július első felében szeptember 8-ikára Pozsonyba hívta össze az országgyűlést.

A rendek szokás szerint lassan gyülekeztek. A király csak október 13-ikán vonult Sopronba s ezután kezdődött az országgyűlés munkássága.

Az országnak ekkor nem volt nádora. Thurzó Szaniszló, az utolsó protestáns nádor, 1625. május elején meghalt. A rendek addig nem akartak a királyi előterjesztések tárgyalásába bocsátkozni, a míg a király meg nem nevezi a nádorjelölteket. Az udvar szokatlanul gyorsan engedett. A katolikusok közül Esterházy Miklóst és Pálffy Jánost, a protestánsok közül Nádasdy Pált és Ostrosith Istvánt nevezte meg. Az október 25-iki vegyes ülésen százhuszonöt szavazat esett Esterházyra s vagy huszonöt Nádasdyra. Ez eredmény érthetővé teszi az udvar engedékenységet. Nem mintha megszűnt volna a császár környezetének hagyományos idegenkedése a nádori intézmény ellen. De végre oly nádort választott az országgyűlés, a kit a király megbízhatóbbnak tartott elődjénél. Esterházy szerencsétlenségnek tartotta az ország vagy egyes részeinek elszakadását a királyi háztól. Ez mely meggyőződése volt, melyben akkor sem ingott meg, midőn félénkebb, óvatosabb pártfelei a felkelőkhöz csatlakoztak. Igaz, hogy Esterházy a kételkedőknél messzebb látott, de kétségtelen, hogy a lovagias hűség érzetének is része volt állhatatosságában. A protestánsok is reá szavaztak; szerencséje, nagy vagyona, éles esze s határozottsága oly tekintélyt szereztek neki, hogy csak kevesen mertek ellene nyilatkozni. Már Thurzó Szaniszló életében is övé volt a vezér szerepe. Thurzó Györgyre emlékeztet Esterházy munkakedve s nagy jártassága az állami igazgatás különböző ágaiban. Vallásossága is emlékeztet elődjére, csak hogy a protestáns szülőktől származott, de jezsuita iskolában nevelt Esterházy az ellenreformáció bajnoka volt. Nemcsak a hatalom eszközeivel terjesztette vallását, de, mint Hajnal Mátyás tanítványa, theologiai tudományával is sikra szállott hitének védelmében. Esterházy hűsége az udvar iránt nem fajult szolgasággá. Erős magyar érzés jellemezte, de mégis távolabb állott a köznemesség felfogásától, mint Thurzó György: a népies vonások hiányoztak politikájából.

Az udvar nem csupán Esterházy egyénisége miatt volt oly előzékeny a nádorválasztás kérdésében. Engedett, hogy a rendek nagyobb dologban engedjenek, a nádorválasztást egy még jelentékenyebb választás próbájának tekintette.

Az országgyűlés egybehívásának tulajdonképi célja az volt, hogy a rendek Ferdinánd fiát királylyá válaszsák. Az udvar különösen Bethlen nyugtalan politikája miatt attól tartott, hogy komoly zavarok támadhatnának, ha Ferdinánd utódjának megválasztása előtt halna meg. Most nem gondolt az udvar arra, mint az 1618-iki országgyűlésen, hogy a trónöröklés elvét iktassa a magyar törvénykönyvbe. A királylyá avatás ténye sűrűsebbnek látszott, mint az öröklés rég óhajtott diadala. Az udvar most más természetű akadályokat támasztott. Pázmány, Eggenberg, Caraffa nuntius s Lamormain meg akarták menteni a főherceg lelkiismeretét a koronázási hitlevél elfogadásának terhétől. Azt mondták, hogy az atyát mentik az 1618-iki súlyos körülmények, de most kedvezőbb idő jár, miért kötelezné magát az ifjú herceg a vallási szabadságról szóló czikkeket tiszteletben tartására? Elégedjünk meg, mondtotta e papi párt, a választással, a koronázást s ezzel együtt a hitlevél aláírását jobb időkre halaszthatjuk. Ferdinánd a gyóntató atyának adott igazat. De különösen Esterházy és a spanyol követ ellenezték a koronázás elhalasztását. Elmondották, hogy a magyarok nem tekintik igazi királyuknak azt, a ki nincs megkoronázva s hogy a német birodalmi választás és a spanyol házasság szempontjából is szükséges a koronázás. Nagy hatással volt a királyra Esterházy az a megjegyzése, hogy Ferdinánd főherceg annak idején megváltoztathatja a törvényeket a rendek hozzájárulásával, ha az ország egészen katolikussá lesz. Eldöntötte a vitát az a körülmény, hogy az országgyűlés még a választáshoz sem akart fogni a hitlevél elfogadása előtt.

Másrészt Esterházy a rendek hangulatát is vizsgálta s igyekezett lefegyverezni minden ellenállást. Csupán az ellenzék legszélsőbb töredéke, a Bethlennek átadott hét megye követei tiltakoztak a választás ellen. Utasításuk és a királyi előterjesztések nem szóltak a választásról; vagy ölnek, vagy vágnak, de mi sem választunk, sem koronázunk, mert most is sok fejedelmünk lévén, sok urat nem győzünk tartani és uralni – így nyilatkoztak. Bethlen Sopronban tartózkodó követe biztatta őket az ellenállásra. De a nádor szép szóval, erős okokkal s ha türelméből kifogyott – a mi hamar megesett – még erősebb fenyegetésekkel leakarta beszélni a követeket az ellenmondásról. Igyekezetének volt is annyi eredménye, hogy a november 27-iki vegyes ülésen, a melyben az elfogadott hitlevél bemutatása után Ferdinánd főherceget kikiáltották magyar királylyá, a tiz vagy tizenkét főnyi szélső ellenzék tagjai elnémultak. A döntő pillanatokban a már száz év óta uralkodó család tekintélye erősebben hatott rájuk, mint az elszakadás vágya és az a félelem, hogy kiérdemlik Bethlen feddő szavát.¹³

December 8-ikán koronázták meg III. Ferdinándot. A sérelmeket az országgyűlés még a választás előtt intézte el. A mióta a horvátok megérkeztek, a katolikusok többségben voltak¹⁴ s így a sérelmi pontok igen nagy részének tárgyalása alig adott alkalmat az ellenmondásra. De a német katonaság s a vallás ügye most is zivatart idézett elő. A német katonaságot 1623-ban Bethlen második támadásának hírére vezették Érsekújvárhoz s több más várba. Thurzó Szaniszló a magyar tanács határozata alapján kérte a katonaságot, de később bizonyos tiltakozással élt, hogy védje magát a rendek haragja ellen. Esterházy minden tartalék nélkül s igen határozottan kérte az idegen hadi erőt.¹⁵ Most sem akarta kivezetni a császár katonáit, de az országgyűlés többségével egyetértve oly cikket kívánt alkotni, mely megóvjá az ország törvényes jogát. A nádor a vallás ügyében is el akarta halasztani a vitákat, a protestánsok törvényes biztosítékainak tiszteletben tartása mellett. Az udvar szerette volna hallgatással mellőzni e biztosítékokat, de a béke kedvéért megnyugodott a nádor felfogásában. Esterházy vegyes üléseken szavazatra bocsátotta e kérdéseket, mint már Thurzó Szaniszló is próbálta az 1622-iki országgyűlésen. A szélső ellenzék tagjai, különösen az abauji és borsodi követek hevesen tiltakoztak az együttes szavazás módja s általában a vitának ilyenmő elintézése ellen. Szükségesnek tartották a vallási sérelmek tárgyalását és nem akarták tűrni a német katonaságot az országban. Esterházy azonban keményen megdorgálta a tiltakozókat, szemükre hányván egyebek közt azt, hogy az alkotmány ellenére nem szavazással, hanem lármával akarnak döntené az országos ügyekről. Végre is a nádor megvalósította az országgyűlés többségének akarátát. A vallási vita elmaradt, a XXII. törvénycikk megújította az 1608-iki törvényt s Ferdinánd hitlevelének hatodik pontját. A XXIV. cikk pedig azt mondja, hogy most nem tanácsos kivezetni az idegen katonaságot, de ennek meg kell történnie, mihelyt a körülmények megengedik. Időközben a kapitányok a nádor hatósága alá tartoznak a törvények értelmében.

A mérsékeltbb protestáns ellenzék sem volt egészen megelégedve e megoldással. Az alsóházban újra felvetette a vallási defensorok eszméjét. Egy katolikus s egy protestáns bíró ítéljen a vallási vitákról – így hangzott az indítvány, mely gyakorlati szempontból talán nem nevezhető szerencsésnek, de bizonyos, hogy a méltányosságot akarta uralomra juttatni. Nem igen akadt még katolikus, a ki úgy gondolkodott volna, mint Liphay Imre. A barsi követ pártját fogta a protestánsoknak s a papság szemrehányásaira azt válaszolta, hogy „lelkemben kegyelmetekkel tartok, de mint Bars vármegye követe, utasításom szerint az evangélikusok közé tartozom.”

Midőn a királyválasztás után a törvénycikkék szerkesztésére került a sor, az alsóház nagy botránynak lett színhelye. Az alsóház protestáns többsége a XXII. törvénycikkbe Mátyás magyarázó oklevelét és az „örök időkre” szavakat toldotta be. Winkovich zágrábi nagyprépost, az alsóház küldöttségének szónoka, a felsóházban kijelentette, hogy a katolikusok nem fogadták el a toldalékokat, mely ellenkezik az országgyűlés

megállapodásával. E szavak miatt a küldöttség protestáns tagjai megtámadták a nagyprépostot az alsóházban. Ingerült vita keletkezett. Nehány követ neki esett a prépostnak, ökleikkel ütötték, haját és szakállát tépték. Pázmány elégtételt kért a királytól a magyar főpapok nevében. Tekintettel a koronázás ünnepére, a büntetés nem volt szigorú. Deczember 8-ikán a tettek térdén állva bocsánatot kértek a királytól, majd a következő napon a vegyes ülésen megkövették az országgyűlést, az egyházi rendet s a prépostot. Két törvénycikk örökítette meg e botrány emlékét. A LXI. elrendeli, hogy a zágrábi prépost s az egyik szlavóniai követ a felsőházban foglaljanak helyet. A LXII-ik szigorú büntetéssel fenyegeti az országgyűlés tanácskozási termében erőszakoskodókat s meghagyja a megyéknek és a távollevő főuraknak, hogy birtokos nemeseket küldjenek az alsóházba.¹⁶

Az országgyűlés két éven át portánként három forint évi adót, koronázási ajándékul pedig egy évre portánként egy forintot szavazott meg. A korona őrzésének költségeire a földesurak zsebéből portánként egy forintot ajánlott fel; ez adót a nem porta után adózó kiváltságosok is tartoztak fizetni. A XXXVII. törvénycikk, mely az Ausztriához csatolt magyarországi birtokok átvételére 1626 vizkereszt ünnepét tűzte ki, foganatosabb volt, mint a hasonló tartalmú régebbi törvénycikkek. Február 14-ikén ugyanis a kiküldött bizottság az említett birtokok közül Fraknót és Kaboldot visszacsatolta az országhoz.¹⁷

Az 1625-iki törvénykönyv három cikke igyekszik enyhíteni a rossz pénz okozta súlyos bajokat. Az 1622-iki országgyűlés elhatározta, hogy a szomszéd tartományokból származó háromkrajczáros garas négy dénárban járjon, 1623 husvétjától kezdve pedig három dénárban. E törvénynek ugyancsak kevés volt a haszna. A háromkrajczáros garast vagy, mint akkor nevezték, az új polturát senki sem akarta elfogadni a törvényes árfolyamban. Pozsonyban csak egy dénárban fogadták el.¹⁸ Hiában erőszakolták a hatóságok a szegénységre az új polturát, a barsmegyei nép azt mondta, hogy ha mindenét eladja is az új polturán, pénz nélkül marad.¹⁹ Erdélyben a régi jó poltura elkelt négy dénárban, de az újat nem vették el;²⁰ Ónod tájékán még a jó új polturát is visszautasították.²¹ Mindenütt a magyar apró pénzt kívánták. Pázmány írja 1623 elején, hogy az idegen pénzen élő füleki, szendrei és ujbári őrség egy havi zsolddal nyolcz napra elégséges száraz kenyeret sem bír vásárolni.²² És mintha nem lett volna elég ez a nyomorúság, másféle rossz pénz is kezdett terjedni. 1623-ban új dutka vagyis három polturás pénz merült fel, mely két új polturánál sem nyomott többet.²³ Az úgynevezett pozsonyi garas is nagyon kétes értékű pénz volt. A nagy urak sorban jelentkeztek Körmöczön 1624-ben s a császár rendeletére hivatkozva, több mint negyvenezer forintnyi pozsonyi garast mutattak be, melyért jó körmöczi pénzt kértek.²⁴ A szegény nép nem hivatkozhatott császári rendeletekre, senki sem védelmezte a nagy drágaság okozta bajok és különböző urainak zaklatásai ellen. Növelték a bajt a kalmárok, a kik abba hagyva mindenféle kereskedést, összeszedték a jó pénzt, kivitték az országból s rosszat hoztak helyette.²⁵ Az arany, a tallér s a jó dutka ritkán voltak találhatók, Bethlen szerint 1624-ben szivesen adtak volna a forgalomban levő rossz pénzben tizenkét magyar forintot egy tallérért s húsz forintot egy aranyért, de úgy sem kaptak tallért s aranyat.²⁶ Az 1625-iki országgyűlés több elődje példájára elrendeli, hogy jó magyar pénzt verjenek. A tallér értékét egy forint és húsz dénárban, az aranyét két forintban állapítja meg. Megújítja az arany és ezüst kivitelére vonatkozó tilalmat, elrendeli az árak leszállítását és számúzi az országból a lelketlen pénzkalmárokat.²⁷ Deczember 13-ikán az országgyűlés be volt fejezve.

Az egykorúak sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy Bethlen nem akarta-e megakadályozni III. Ferdinánd koronázását. A fejedelem ugyanis 1625 őszen tekintélyes hadi kísérettel látogatta meg Kassát. Sokan, s nem csupán ellenségei, azt hitték, hogy újra támadásra készül a császár ellen. Azt rebesgették, hogy az udvartól megsértett Széchy György egyetért Bethlennel s hogy a gyilkosság, mely véget vetett Széchy életének, meggyújtotta a hadi vállalatot. Pedig ez év nyarán őszintén írta Bethlen Pázmánynak, hogy a házasságra van most legnagyobb gondja. Azonban a kassai séta még sem volt oly ártatlan, mint a minőnek

Bethlen akarta föltüntetni. Nem csak az volt a fejedelem célja, hogy zavarja Ferdinándot hadi erejének összpontosításában, hanem főleg az, hogy figyelmeztesse a császár ellenségeit, mennyire számíthatnak az erdélyi támogatásra, ha a kellő föltételek mellett hasznát akarják venni.²⁸ Mert 1625-ben már erősen készülődtek a császár ellenségei s Bethlen úgy érezte, hogy a cseh forradalommal kezdődő harc most fejlődik igazán európai küzdelemmé. A protestáns nagyhatalmak fegyverkeztek s Franciaország, Velence és Savoya szövetsége támogatta a protestánsok céljait. Bethlen csatlakozni kívánt e nagy reményeket keltő mozgalomhoz, hanem a szokottnál is nagyobb óvatossággal. 1621-ben s 1623-ban politikai barátai örültek fáradozásának s hasznát is látták, de nem könnyítették küzdelmeit. Különösen a második támadás tapasztalatai azt a meggyőződést érelték Bethlenben, hogy a magyar könnyü lovasság s a csekély török segítség nem elégséges a Besztercebányán szerzett méltóság kiküzdésére. „Az némettel hadakozni nem hasznos, valamig egynehány ellenséget neki ember nem csinálhat” – írja 1624 áprilisában. Szükségesnek tartotta tehát, hogy „derék fundamentommal végezzen a keresztyén országokkal,” mert most már ő akarta hasznát látni a mások erőfeszítésének.²⁹

És míg Bécsben a császár vejének s a török ellen bajtársnak ajánlkozott, sorban kérdezgette a Habsburgok összes ellenségeit, hogy mily mértékben s minő hála fejében kívánják szolgálatait.

Bethlen nagy örömmel tapasztalta, hogy a francia politika, mely az első támadás idején inkább ellene fordult s azóta kétes értékű biztatással támogatta, most rögtön ajtót tár előtte, alig várva kopogtatását. Richelieu, a ki 1624-ben vette át az ügyek vezetését, igen nagyra becsülte azt a szerepet, mely Bethlenre várt az osztrák-spanyol hatalom leküzdésében. Boccourt de Montealto francia követ 1625 január 2-ikán indult Erdélybe s e követküldés nyomán élénk szóbeli s írásbeli üzenetváltás keletkezett egyrészt Gyula-Fejérvár és Páris, másrészt Gyula-Fejérvár és a konstantinápolyi francia követség közt.³⁰

A protestáns szövetség követe is megjelent az erdélyi udvarban. Mert így nevezhetjük Strassburg Pál kapitányt, noha a protestáns hatalmak nem adtak neki hivatalos megbízást. Anstruther, a kopenhágai angol követ ajánlotta Strassburgot Pfalzi Frigyesnek, Frigyes pedig 1624 végén arra kérte ipját, hogy küldje el a kapitányt az erdélyi fejedelemhez. Jakab király még mindig irtózott a gondolattól, hogy az ő nevében követ vagy levél induljon a pogányok szövetségéhez. Rusdorf, Pfalzi Frigyes londoni megbizottja, nem birta legyőzni Jakab idegenkedését, hanem a walesi herczeggel levelet íratott Thurnnak, melyben a herczeg Thurn gondjaira bizza Bethlen és Strassburg ügyét. Thurn az 1623-iki hadjárat befejezése után elhagyta Magyarországot, azzal az ígérettel, hogy Bethlent tudósítani fogja az európai állapotokról. Azóta Velence szolgálatába szegődött s ez állam területén tartózkodott, midőn Strassburg hozzá érkezett. Thurn a kapitányt, mint az északi hatalmak megbizottját, küldötte Bethlenhez. Strassburg 1625 nyarán Erdélybe érkezve, elmondotta Bethlennek, hogy az északi népek, a kiknek ősei hajdan elárasztották a föld kerekességét, a császár ellen fordultak. Súlyos és végtelen háboru fenyegeti Ferdinándot. Bethlen nem egészen új dolgokat hallott Strassburgtól. A fejedelem reményei akkor már annyira fel voltak csigázva, hogy osztogatta az osztrák birodalom országait. Pfalzi Frigyes 1625 márcziusában Bethlen kívánságára azzal a nagylelkű ígérettel válaszolt, hogy átengedi neki Morvaországot. Bethlen örült a még el nem ejtett vadnak, de nem vette csekélybe a vállalat nehézségeit. Páthoszszal válaszolt Strassburg páthoszára, hanem egyszersmind figyelmeztette arra, hogy szilárd alapra van szüksége a nagy épületnek. Mansfeld, a dán király s Hollandia idegenektől kapott pénzen hadakoznak. Honnan teljék az ő költsége ily nagy hadjáratra, ha mások semmit sem akarnak neki adni?³¹

Strassburg sokat beszélt Bethlennek Gusztáv Adolf terveiről. Az erdélyi fejedelem, mint sok más protestáns, azt remélte, hogy a svéd király fogja vezetni a protestáns coalitiót. Gusztáv Adolf a katholicizmus hatalmának megtörésére irányuló terveiben számba vette Bethlen Gábort. Már 1623-ban szeretett volna vele egyesülni Sziléziában. A két uralkodó

azóta is üzengetett egymásnak az egyesülés módjáról s helyéről. Bethlen 1624-ben Quadt Mátyás német kapitányt küldötte Svédországba. A kapitányt, ki az 1624-ben elhalt jägerndorfi őrgróffal került Magyarországra, Bethlen ügyes diplomatának tartotta. Quadt és társai kereskedőknek öltözve utaztak Lengyelországon át, de Zsigmond elfogta a szerinte rossz ügyben kereskedőket. A svéd király azonban más uton értesült Bethlen izenetéről.³²

A követküldés ellenséges területen át nehéz s feltűnő dolog volt, Bethlen czélszerűbbnek s kényelmesebbnek tartotta az európai hatalmak konstantinápolyi követeitől tudakolni, hogy megbízóiknak mi a szándéka. 1625-ben a portára küldött erdélyiek tudatták a francia, hollandi, angol és velencei követekkel Bethlen föltételeit. A fejedelem – így hangoztak a föltételek – be akar lépni az európai szövetségbe. 40,000 fegyveressel háborgatná a közös ellenséget, de a tömérdek sereg eltartására havonként 40,000 tallért kíván. Nem békül meg a szövetségeselek tudta nélkül, de ők se kössenek békét vagy fegyverszünetet anélkül, hogy belé ne foglalják Bethlen Gábort. A követek mindannyian sokallották a kívánt összeget. Kormányai nem hatalmazták fel őket a feltételek elfogadására, leginkább azért, mert átalították új s nem egészen biztosan kamatozó kötelezettséggel gyarapítani nagy költségeiket. Roe Tamás kijelentette, hogy nem a török fővárosban kellene megkötni az alkut, hanem legjobb volna, ha Bethlen emberei bejárnák a szövetkező országok fővárosait. A francia követ lanyhának tartotta követtársai magaviseletét Bethlennel szemben. Megmondotta Roenak, hogy a francia király felhatalmazta őt a feltételek elfogadására. Roe, a ki nagyon szerette volna magának tulajdonítani azt a dicsőséget, hogy diplomatai ügyességével Bethlent a császár ellen ingerelte, szégyelte magát, hogy az angol kormány a francia mögött marad e hasznos ügy előmozdításában. Igaz, hogy De Priard, a francia követ, a ki 1625 derekán jelent meg az erdélyi udvarban, Bethlent a követelések mérséklésére akarta birni. De midőn e kísérlet nem sikerült, 1626 elején Harlay de Césy Konstantinápolyból Fornetti tolmácsot küldötte Bethlenhez. Fornetti elmondotta, hogy az angol, hollandi s velencei kormányok nem feleltek Bethlen ajánlataira. A francia király azonban azt üzeni, hogy elvállalja a 40,000 tallér negyedrészenek fizetését az esetre, ha a fejedelem megkezdi a támadást. A többi föltételt is elfogadja. De ha Anglia, Hollandia s Velence nem vállalják el a reájuk eső rész fizetését, a francia kormány fizetne Bethlennek 50,000 tallért a támadás kezdetén.³³

Bethlen örült a francziák készségének, de többet kívánt. Már előbb is belátta, hogy a konstantinápolyi követségek útján nem kötheti meg az alkut. Elhatározta, hogy követet küld a protestáns udvarokhoz. Választása a lengyel fogságból kiszabadult Quadtra esett. Az ürügy is megvolt, Quadt a leánykérő küldöttséghez csatlakozott. Bethlen már 1624-ben jól tudta, hogy az udvar hitegeti a házasság dolgában. A mióta visszautasították a kormányzásra vonatkozó ajánlatát s az ezzel összefüggő terveket, inkább csak színből folytatta a házassági alkút az udvarral, azzal a mindinkább tündező reménnyel, hogy a császár még vejenek fogadja a politikai helyzet kényszere alatt. Az ajánlott katolikus hercegnők kezére nem vágyódott. Azt hitte az udvar, hogy hizelegve a fejedelem hiúságának, törbe ejtheti a kínált rokonságokkal. Bethlen alig látszott észre venni a csábítást, Kamuthy s Kovachóczy sikertelen bécsi útjai után abban a táborban kereste a rokon összeköttetést, melyhez érzelmei s politikai érdekei vonzották. Roe Tamás tanácsolta uralkodója családjának, hogy jó volna, ha Bethlen számára német hercegnőt keresnének. Pfalzi Frigyes nejének, Erzsébetnek volt egy Farenbach Magdolna nevű udvari hölgye, a kinek testvére Vollmar, Thurn grófot szolgálta. Erzsébet ez úton figyelmeztette Bethlent már 1624 májusában Brandenburgi Katalinra. Júniusban az udvarhölgy azt jelentette úrnőjének, hogy Bethlen meg van nyerve a tervnek. A fejedelmet nagyon csábította Gusztáv Adolf sógorsága. Az a Quadtól vezetett követség, melyet a lengyel király elfogott, azzal is meg volt bizva, hogy e házasság ügyét tárgyalja a svéd királylyal.³⁴ Bethlen 1625 márczius elején Scultetus Weichard nevű udvari orvosát küldötte Berlinbe, hogy kérje meg a választó-fejedelem hugának kezét. Április 19-ikén a

választó Scultetusnak s a valamivel később érkezett Listi Ferencznek azt válaszolta, hogy Bethlen személye ellen nincs kifogása, de tartania kell a császár s a lengyel király haragjától és azért kéri az ünnepélyes leánykérő követség elhalasztását.³⁵

A brandenburgi választó igen tisztességes és hasznos dolognak tartotta a gazdag és európai hírű fejedelemmel való sógorságot. De a döntő szót addig nem merete kimondani, a míg a császár formális beleegyezésére nem hivatkozhatott. A császár engedelmével a választó a lengyelek kifogásait akarta elnémítani, mert Zsigmond már Quadt elfogatása óta intette György Vilmost, a lengyel korona vazallusát, hogy ne kössön szövetséget Lengyelország ellenségével.³⁶

A császár jóváhagyását akarta megnyerni az a követség, mely 1625 júliusában Kovachóczy és Mikó vezetése alatt Ferdinánd udvarába indult s a melyhez Quadt is csatlakozott. Már a követség elindulása előtt megüzente Bethlen Sennyey kancellárnak, hogy lemondott a császári rokonság reményéről, de mindamelllett igaz hive marad Ferdinándnak. Követeit a császár Bécsujhelyben fogadta koronás fők küldötteihez illő tisztelettel. Édességekkel akarta elfelejtetni az elutasítás keserűségét. A Serenissimus czimet küldötte Bethlennek, a mit rossz néven vettek az idegen hatalmak követei. A spanyol követ azt mondta, hogy az ő királyának sem adnak nagyobb czimet. Ferdinánd azzal mentette magát, hogy az irigyelt kitüntetést nem mint császár, hanem mint magyar király osztotta. Különben Kovachóczyék még mindig emlegették Bethlen vágyát a császári rokonságra. Az udvar azt a sejtelmet akarta ébreszteni bennük, hogy Ferdinánd talán az idősebb királykisasszonyt Bethlenhez adná. De – így mondogatták az udvari emberek – a vallás különbsége el nem hárítható akadály. Csak tartóztatni akarták az erdélyi követeket, mert jól tudták, hogy nem csupán a leánykérés végett utaznak Berlinbe. Midőn arról volt szó, hogy az udvar jóváhagyja-e Bethlen házasságát a brandenburgi választó hugával, Ferdinánd azt válaszolta, hogy György Vilmos nem barátja ugyan, de ő nem fél tőle. A gyámoltalan választó nem is bírta volna megboszulni Ferdinánd jóváhagyásának megtagadását, de a császári politika szempontjából fölösleges dolog lett volna ez alkalomból megsérteni György Vilmost és Bethlent. Az erdélyi követek szeptemberben Berlinbe érkeztek s megkötötték a házassági szerződést.³⁷

Quadtnak más dolga volt; elhagyva követtársait, 1625 október 16-ikán IV. Keresztély dán király nienburgi főhadiszállására érkezett.³⁸ A dán király már ekkor megindította a hadjáratot. Nem várva be Bethlen követét, Berbisdorf Ehrenfried ezredes Magyarországra küldötte. Berbisdorf gyógyszerésznek öltözve Szilézián át Kassára utazott. Arra kérte a fejedelmet, hogy támadja meg a császár örökös tartományait, lépjen a szövetséges királyok társaságába s küldjön a dán sereg számára hatezer magyar katonát a szövetségesek költségén. Bethlen tagadó vagy kitérő választ adott. Ha rögtön megengedi a toborzást, zavarta volna a lakodalmi ünnepet. Azért mondta, hogy bajos volna a téli időben a csapatot átvezetni a határon. Megüzente továbbá, hogy addig nem fog fegyvert, a míg az unióba nincs felvéve.³⁹

Senki sem óhajtotta melegebben Bethlen fölvételét mint éppen a dán király. Ulfeld és Sehested dán követek kíséretében Quadtot is utnak indította Hágába november 10-ikén. A következő hónapban a dán, angol és hollandiai követek megkötötték a szövetséget. Bethlen kimaradt belőle. Hanem a szövetséglevélnek tizennegyedik pontjában a protestáns hatalmak kimondották, hogy értesítik Bethlent a szövetségről s így az erdélyi fejedelem majd elhatározhatja, hogy aláveti-e magát a föltételeknek. Az okirat nagyobb tisztelettel emlékezett volna meg Bethlenről, ha a pénz kérdése nem bántotta volna annyira a hollandi s angol követeket. Azonban magánuton tudtára adták Quadtnak, hogy, ha a fejedelem megcsinálja az óhajtott diversiót, megfogja kapni a havi 40,000 tallért s biztosabbat is végezhet a szövetségesekkel, ha újra Hágába küldi követeit 1626 márcziusára, a mikor kicserélik a szövetséglevél ratifikált példányait.⁴⁰

Midőn Quadt e sovány eredménnyel távozott Hágából, Rákóczy György vezetése alatt már elindult az a nagy követség, mely a menyasszonyt Berlinből Kassára kísérte. Bethlen

a Berlinbe küldött házassági szerződésben a nászajándékot kéretlenül 50,000 forinttal gyarapította. 1626 márczius 2-ikán volt az esküvő Kassán. A szultán, a császár, III. Ferdinánd, a bajor és kölni választók, a spanyol király gazdag ajándékokat küldöttek a fejedelemnek. Bethlen a szultán követeit nem várokozta, hanem „elbeszélé” Kassáról a lakodalom napja előtt, mert tudta, hogy nehéz volna vagy Ferdinánd követének vagy a török pasának megsértését kikerülni, ha együtt vannak a lakodalmon. Velence, Franciaország és Anglia követi hiányoztak. Nem tartották szükségesnek lekötölni a fejedelmet, úgy is tudták, hogy mi módon nyerhetik meg szolgálatait s kerülni is akarták a föltűnést.⁴¹

A nagy kísérethez, mely a fiatal asszonyt új hazájába kísérte, Schwarzenberg, Brandenburg vezető minisztere is csatlakozott. Brandenburg üllő és kalapács közé jutott, midőn a protestáns és katolikus hatalmak összeütköztek. Schwarzenberg Kassán azt akarta elérni, hogy Bethlen kösse szívére az unio tagjainak a brandenburgi érdekek kiméletét. Bethlen elismerte sógorának kényes helyzetét, de mégis azt tanácsolta, hogy bátrabban csatlakozzék a protestánsok táborához. Remélte, hogy György Vilmos, mint a protestáns szövetség tagja, reá vehetné társait a Quadt Mátyástól Hágába küldött feltételek elfogadására.

Ismeretes volt, hogy Schwarzenberg gróf a császár pártjához hajlik. IV. Keresztély még idején figyelmeztette Bethlent, hogy tartóztassa a grófot tisztességes ürügyek alatt, mert különben a kelletnél korábban tesz jelentést a bécsi udvarnak Bethlen szándékairól. Bethlen lelkiismeretesen eljárt e megbízásban. Schwarzenberg harmadfél hónapig lakomázott Bethlen udvarában.⁴²

-
591. Kurz jelentése: Kuefstein, Acula, az egyetemi könyvtár kéziratai között.
  592. Jászay Pál, A gyarmati béke. Tudománytár, 1837. II. 43.
  593. Esterházy Miklós, Magyarország nádora. II. 119–166 l.
  594. Kamuthy irja. L. Gergely Samu közleményét: Tört. Tár, 1883. 132. 144.
  595. Jászay, id. m.
  596. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 194. XI. 183. Horváth Mihály, Magyar Regesták: Magyar Tört. Tár, és Jászay, Oklevelek, X. 142.
  597. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 409.
  598. Horváth Mihály, Magyar Regesták, id. h. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 421. és Kamuthy jelentése (Gergely Samu. közlem.): Tört. Tár, 1883. 132.
  599. Gergely Samu és Szilágyi Sándor közleményei, Tört. Tár, 1882. 41. 462. 466. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 432.
  600. Frankl, Pázmány Péter, II. 107–115. Itt a fent tárgyalt kérdés széleskörű kutatás alapján teljesen fel van derítve. V. ö. még Bethlen fejedelem levelezése, 296 és 300. és The Negotiations of Sir Thomas Roe, 454.
  601. Esterházy Miklós Magyarország nádora, II. 122. 145.
  602. Gergely Samu közleményei: Tört. Tár, 1883. 131–148 Erdélyi országgy. Emlékek VIII. 239. Esterházy Miklós, Magyarország nádora II. 352.
  603. L. különösen Frankl, id. m. II. 157. 161–170. Esterházy Miklós, II. 231. 251. Carlo Caraffa, Relatione dello Stato dell' Imperio, kiadja Müller Godohard József: Archiv für oesterreichische Geschichte XXIII. 272–78. Szemere naplója Kaprinay gyűjteményében, XXVI.
  604. Padavin jelentése Óváry, id. m. 386.
  605. Barabás Samu közleménye: Tört. Tár, 1881. 716.
  606. L. különösen Frankl, id. m. II. 157–161. s 171–175. V. ö. még Esterházy Miklós, II. 246. 250. 265. Botka, Kisfaludi Liphay Imre, 60. Zsilinszky, id. m. II. 310. és Szemere naplója id. h.
  607. L. Katona, id. m. XXXI. 143. 144. 158. 161. s Chernel, Kőszeg jelene és múltja, II. 78.
  608. Szilágyi, Adalékok Bethlen szövetkezéseinek történetéhez, 32.
  609. Pécs Antal, Alsó-Magyarország bányamivelésének története, II. 602.
  610. Gr. Károlyi cs. oklevéltára, IV. 165.
  611. Szilágyi közl. Tört. Tár, 1894. 657.
  612. Esterházy Miklós, II. 18.
  613. Pécs, id. m.
  614. U. ott, 181–83.
  615. Szilágyi közl. Tört. Tár, 1879. 452.
  616. Horváth Mihály közl. Magyar Tört. Tár, XI. 181.

617. Katona, id. m. XXXI. 161–163.
618. Esterházy Miklós, II. 247. Frankl, Pázmány levelezése, 445. Mikó, id. m. I. 238. és Zorzi Giustinian bailo jelentései Óvárynál, id. m. 601–606.
619. Török-Magyarkori államokmánytár, I. 417.
620. Seller előterjesztése Óvárynál, id. m. 159. és Gindely-Acsády, Bethlen Gábor, 122.
621. Rusdorf, Mémoires et Négociations secrètes, I. 406. 409. Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1883. 225–236. Gindely, Okmánytár, 409. Moissesso levele, Óvárynál, id. m. 148.
622. Droysen, Gustav Adolf, I. 188. 194. 234. Rusdorf, id. m. 550. Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1891. 412. Kemény János önéletírása, 65.
623. Negotiations of Sir Thomas Roe, 403. 472. 485. 486. Óváry, id. m. 579. 580. 610. Instruttione a Tomaso Fornetti: Bethlen Fejed. Levelezése, 325.
624. Negotiations of sir Thomas Roe, 287. Friedrich Krüner cikke Bethlenről: Historische Zeitschrift, XXII 32. és Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1891. 412. Kemény önéletírása 77.
625. Szabó Gyula közl. Tört. Tár, 1888. 640–643. 647–633. Marczali Regestáiban már közölte ez iratok kivonatát.
626. Szilágyi közleményei: Tört. Tár, 1891. 416–421.
627. Frankl, Pázmány Péter, II. 116. 117. Padavin jelentései Óvárynál, id. m. 370–72. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 305. Szabó Gyula közl. Tört. Tár, 1888. 646. s 663. Scultéti levele, közli gr. Kemény József: Kurz, Magasin für Geschichte Siebenbürgens, (Brassó, 1844) 344. Droysen, Geschichte der preussischen Politik, III. 1. 35.
628. Hurter, Geschichte Ferd. II., IX. 500.
629. Óváry, id. m. 172. Esterházy Miklós, II. 275. Fraknói közl. Tört. Tár, 1881. 112.
630. Szilágyi, Adalékok Bethlen Gábor szövetk. tört., 82. Opel, Der niedersächsischdänische Krieg, II. 338–41. The Negotiations of Sir Thomas Roe, 493, 503.
631. Kemény János Önéletírása, 87. Opel id. m. II. 427. Ötvös Ágoston, Brandenburgi Katalin fejedelemsége: Magyar Akadémiai Értesítő, II., (Pest, 1861.) és Szilágyi: Adalékok 75.
632. Szabó Gyula közl. Tört. Tár, 1888. 643. Ez okiratra hivatkozik Droysen, Geschichte der preussischen Politik, III. 1, 37. Schwarzenbergről I. Fraknói közleményét: Tört. Tár, 1881. 101. és Opel, id. m. II. 462.

VIII. FEJEZET.

Bethlen Gábor utolsó évei.

Bethlen előkészületei a harmadik támadásra. Az unio és a török támogatás kérdése. Bethlen portai alkudozásai. IV. Murád engedélyt ad Bethlennek a nagyhatalmakkal való szövetkezésre. Quadt IV. Keresztélynél. Hágában és az angol királynál. A francia támogatás reménye füstbe megy. Gusztáv Adolf kiválik az unióból. A lengyelországi háború. Mansfeld dessau-i veresége. A németországi hadjárat kudarcjai. Bethlen panaszlevele Ferdinándhoz. Mansfeld és a weimari herceg Sziléziában. Bejövetelek magyar földre. Bethlen halogatja az egyesülést. Wallenstein Magyarországon. Murtéza budai pasa. A török sereg megindulása. Bethlen táborba száll. Mansfeld és János Ernő táborozása. Wallenstein Drégely-Palánka alatt. Fegyverszünet. Mansfeld egyesül Bethlennel. Csatározások Wallenstein ellen. Mansfeld kivonulása és halála. Quadt az angol király előtt. Bethlen felvétele az unióba. A török csapatok lázongása. A perzsák bagdadi győzelme. A weimari herceg halála. Bethlen békealkudozásai. Az ország pusztulása. A pozsonyi béke. A tokaji szerződés. A gyarmati béke megerősítésének ügye. Schmidt János Rudolf császári követ a portán. Alkudozások a török és magyar biztosok között Komárom és Szöny között. Murtéza hadi készülétei. Esterházy Miklós közfelkelést hirdet. A szőnyi béke. Erdély szerepe a békekötésnél. Toldalagi küldetése. A béke megerősítése. Kuefstein Lajos császári nagykövet. Vác visszaadásának kérdése. Mikó Ferencz Konstantinápolyban. A török által ajánlott forma. Erdély függetlenségének biztosítására. A dán királyllyal kötött egyezség. A dán segélypénz megérkezése. A sziléziai hadi tervek. A békekötés végét veti a további terveknek. A szövetségesek panaszai Bethlen ellen. Bethlen lengyelországi törekvései. Gusztáv Adolf lengyel politikája. A moldvai és oláhországi események. Szombathelyi Márton árulkodásai. Bethlen törekvései Ferdinánd bizalmának megnyerésére. Titkos hadi készülődései. Az orosz szövetség terve. Bethlen betegsége és halála.

Európának alig volt állama, melynek politikáját Bethlen számba ne vette volna, midőn harmadik támadásának sikerét biztosítani kívánta. De messze terjedő terveinek középpontja most is Konstantinápoly volt. Szerette volna mennél szorosabbra fűzni a kapcsolatot a porta és a Habsburgellenes szövetségesek közt. Sürgősen kérte nyugati barátait, hogy rendkívüli követséget indítsanak a portára. Ha Franciaország, Anglia, Dánia, Svédország, Hollandia és Velencez küldöttei meg nem jelennek a török fővárosban – így szólott Bethlen Schwarzenberghez – az államok minden igyekezete jégre van építve.¹ Köln és Rimay útjára gondolt s azt hitte, hogy amit Pfalzi Frigyes 1620-ban megtett, azt 1626-ban a nevezett hatalmak nagyobb fényvel fogják ismételni. Különösnek tartotta, hogy a hatalmak e biztos és közeleső utra vonakodnak lépni. Mennyi pénzzel és katonával ért volna föl a török birodalom katonaságának sikra szállása. Csakhogy a hatalmak alig válaszoltak Bethlen ez ajánlatára; felfogásuk szerint ép az volt Bethlen barátságának értéke, hogy általa elérjük a töröktől várható hasznot, anélkül, hogy kénytelenek volnának magukra vállalni a keresztényhez nem illő barátság szégyenét.

Bethlen egyszersmind a saját tekintélyének emelésére is gondolt, midőn a rendkívüli követség küldését ajánlotta. Egyrészt ez volt a célja akkor is, midőn a szövetségesek konstantinápolyi követeit arra kérte, hogy támogassák kérelmeit a portán. Roe Tamás eleintén azt hitte, hogy valami ártalmas szándék lappang e kérelem alatt, mert Bethlen maga is el tudja végezni dolgát a törökkel. De az ügy érdekében nem tagadta meg a kívánságot² s Bethlennek a Ferdinánd követeire való tekintettel jól esett, hogy idegenek járnak el abban, a mit különben csupán a maga embereire kellett volt bízni. De így sem sikerült rejtenie szándékait, mert a portán nem volt nehéz kinyomozni bizonyos diplomatai titkokat.

Pedig Bethlennek elég oka volt arra, hogy a császár előtt titkolja portai alkudozásait. Mialatt Hidasgyarmatnál Bethlen küldöttei is részt vettek a tárgyalásokban, Konstantinápolyban az erdélyi követ a béke ellen izgatott. Bethlen azt magyarázta a török uraknak, hogy a „frigyen egy jó kövér kappant nem adnánk, mikor éhek volnánk”. Csak gyermeki játék az egész, az ő tanácsait a török biztosok nem fogadták meg.

S a porta nagyon fogékony volt az ily beszédek iránt. A török politika vezetői nem elégedtek meg a zsitvatoroki béke egyszerű megerősítésével, javítani akarták annak feltételeit.

Elég jól voltak értesülve a Ferdinánd ellen készülődő európai coalitióról s úgy látták, hogy bátran elhalaszthatják a béke megerősítését.³

Ily körülmények közt Roe, Giustinian és Hága Kornél könnyen szerezték meg a Bethlentől sürgetett szultáni levelet. 1625 szeptember elején küldötte el a kajmakám Juszuf agát Erdélybe IV. Murád levelével, melyben a szultán megengedte Bethlennek, hogy szövetséget köthet Franciaországgal, Angliával, Hollandiával és Velenczével. A levél márcziusi hamis kelettel volt ellátva, nehogy a császáriak esetleg azt mondhassák, hogy a gyarmati béke előtt kelt. Bethlen azonban minden eshetőségre fedezte magát a szultán irásával.⁴

A döntő fordulat Toldalagi Mihály 1626-iki követsége idején állott be. Toldalagi július 3-ikán érkezett a portára. Utasításában el volt mondva minden, a mit Bethlen remélt és a minek reményével a törököt áltatni akarta. Toldalagi a kedvező európai helyzetről hosszasan értekezett, dicsekedve azzal, hogy „im mostan az Isten a hatalmas császárnak ilyen nagy szerencsét mutatott”. Beszédének veleje az volt, hogy mielőtt a szultán az európai coalitióval együtt a gyökeresen felforgató nagy csapást méri Ferdinánd és szövetségesei hatalmára, készítsen jó hadat a budai pasa által a német ellen s indítsa meg a tatár khánt a lengyel ellen. Gürcsi Mehemet kajmakám, Bethlen régi jóakarója, pártolta Toldalagit.⁵ De a lázadó spahik július közepén megölték a kilenczvenhatéves államférfiut, a szultán legtapasztaltabb s legbölcsebb miniszterét. Recsep pasa, Gürcsi utódja, kételkedve vizsgálta Toldalagi hosszú utasítását. De ő sem akarta elmulasztani a jó alkalmat. Megíratta a kívánt leveleket, parancsot küldött a budai pasának, nem olyat, mintha támadásra hatalmazná fel, hanem felszólította, hogy Bethlennel együtt védelmezze meg a török végeket. Roe szerint a kajmakám hideg és kétértelmű leveleket irt, de Toldalagi meg volt elégedve az irásokkal s midőn szeptemberben haza ért, Bethlen is megértette, hogy Recsep nem ellenzi a támadást, hanem a békebontás látszatát kerüli.⁶

De fontos dolog volt megtudni azt is, hogy mit várhat Bethlen nyugati szövetségeseitől? Említettük, hogy Quadt semmit sem végzett a hágai conferentián. A szövetségesek azzal vigasztalták, hogy majd 1626 márcziusában adnak neki határozottabb választ. Bethlen az Erdélybe visszatért kapitányt különböző akadályok miatt csak 1626 áprilisában küldhette el újra Berlinen át a szövetséges udvarokhoz, hogy „legyen szembe a királyokkal”.⁷

Quadt június elején érkezett Wolfenbüttelbe IV. Keresztélyhez. Azt kívánta, hogy a hatalmak ismerjék el Bethlent a szövetség tagjának. Adják meg neki a fegyveres segítséget és a havi negyvenezer tallért; Bethlen egyelőre megelégednék három havi jutalékkal, csak fizesse meg a dán király a reá eső részletet. A király rossz kedvében volt, Mansfeld dessau veresége s Anglia elégtelen támogatása okozták levertségét. Quadt nem volt megelégedve Keresztély válaszával. Stendalba utazott s azzal fenyegette a hadsereg vezetőit, hogy ura Kassán túl nem fog menni, ha kéréseit nem teljesítik. Fuchs és János Ernő herceg, Keresztély tábornokai, megijedtek. A német birodalom szabadsága s az evangelium nevében kérték a dán királyt, hogy ne szegje kedvét Bethlennek. Keresztély erre határozottan megígérte, hogy Mansfeldet Sziléziába küldi s megadja Bethlennek a kívánt összeg egyik részletét. Miután Quadt Tangermündében megbeszélte Mansfelddel a Bethlennel való egyesülés idejét és helyét, tovább utazott.⁸

Augusztus 22-ikén érkezett Hágába. Ismételte a Wolfenbüttelben elmondottakat. Csakhogy itt a fősúly a pénzkérdésre esett. Azonban Hágában nem igen biztatták Bethlen követét. A hollandiaknak is kellett a pénz a spanyol háborúra s a dán király támogatására. Az angol kormány válaszáatól tették függővé elhatározásukat. Pedig midőn Quadt Hágából Londonba utazott, Bethlen már útnak indult seregével.⁹

A fejedelem ekkor már tudta, hogy nem számíthat a francia támogatásra. A konstantinápolyi francia követ 1626 júliusában egyszerre elfordult Bethlen ügyétől. Ő volt az

indító, de midőn látta, hogy az óhajtott diversio a Bethlen részéről Franciaországtól követelt százezer tallér nélkül is végbe fog menni, az angol, hollandi és velencei követekre hagyta a további teendőket.¹⁰

Nagyobb csalódás is érte Bethlent. Gusztáv Adolf és a hágai szövetség útjai külön váltak. A svéd király úgy látta, hogy a szövetség nem elég biztos alapra épít, átengedte tehát a vezetést a dán királynak s régi ellensége, a lengyel ellen fordult. Sadler Fülöpöt Bethlenhez küldötte a lakodalom alkalmából. A svéd követ azonban nemcsak szerencsét kívánt királya új sógorának, hanem arra akarta bírni Bethlent, hogy Gusztáv Adolffal Lengyelországban egyesüljön. A lengyel is tagja az európai katolikus ligának. III. Zsigmond trónjának megdöntésével Bethlen nagy szolgálatot tehetne a protestantizmusnak. Ha a Visztulánál el van végezve a munka, könnyű volna a győzők egyesült seregének Sziléziában megtörnie a császár hatalmát. Bethlen azonban a sziléziai egyesülést előbbre valónak tartotta. Sokat kockáztatott volna, ha Lengyelországba tör és alkudozásai a portával s a nyugati hatalmakkal már oly természetűek voltak, hogy nem bírt s nem is akart elszakadni a hágai szövetségtől, kivált a mióta Quadt megfordult Mansfeld táborában. Pfalzi Frigyes s a dán király küldöttei is arra kérték Gusztáv Adolfot, hogy Bethlen kívánsága szerint Szilézia felé forduljon, de eredmény nélkül.¹¹

A svéd király ez elhatározása felforgatta Bethlen nagy reményeit s terveit. Elest a szövetséges táborok egyesülése Bécs előtt, melynek veszedelmességét még növelték volna a végbeli pasák pusztításai. De a nagy készüllet töredékei is elég értékesek voltak. Bethlen erdélyi hadai s a hajduság, a budai pasa segítsége s Mansfeld közreműködése együttevén biztosítékai voltak annak, hogy a kudarc nem lesz szégyenletes. Mansfeld dessau-i veresége nyugtalanította Bethlent. Attól tartott, hogy ez a dán királyt megingatja szándékában. Beckmannt, feleségének titkárát Wolfenbüttelbe küldötte, hogy beszélje reá Keresztélyt a Quadt-nak adott ígéret teljesítésére. Bethlen általában elégtelen volt a németországi hadjárat vezetésével. Bármennyire szeretne volna megvárni Quadt Mátyást, nem halaszthatta tovább kivonulását, mert aggódott, hogy a császár és a liga hadserege egészen elfojtják a németországi ellenállást. A dán király augusztus 27-iki lutteri veresége, melynek híre szeptember elején már el volt terjedve Magyarországon, növelte aggodalmait és tette buzditotta.

Már augusztus 21-ikén levelet írt Ferdinándhoz, melyben elégtételt kért az 1624-iki béke megszegéséért. Nem volt oly panasza, melyet alkuval el nem intézhetett volna. A császár nem fizette meg a harmincezer forintot a végek eltartására, Esterházy nádor pedig több ízben megsértette a fejedelmet. A császár azt felelte, hogy megadja tartozását s hogy a fejedelemnek még több jogos kívánságát is teljesíti, csak a békét ne zavarja. Esterházy sértései pedig nem országos ügyek.¹²

Máskor Bethlen jobb okokkal is védelmezte támadása jogosságát, de ügyének eldöntését nem az okoskodás erejére bízta.

A dán királytól küldött Mansfeld és János Ernő szász-weimári herceg Sziléziában várták Bethlent. Quadt július 20-ikára ígérte a fejedelem megjelenését.¹³ A német hadvezérek azt remélték, hogy Bethlent felhasználhatják valamely németországi diversióra.¹⁴ Alaposan csalatkoztak reményükben. Bethlen Magyarországra akarta hívni Mansfeldet s a herceget seregének erősítésére. Augusztus 25-ikén küldötte Trencsén megyébe Horváth Istvánt „szinhadával”, hogy segítsen szövetségeseinek a határon való átkelésben.¹⁵ Mansfeld és a herceg nem maradhattak Sziléziában és Morvaországban, mert Wallenstein nyomukban volt. Szeptember 3-ikán már átkeltek a határon Illésházy Gáspárnak, Trencsén urának és Bethlen hívének segítségével.¹⁶ A nádortól kihirdetett közfelkelés nem volt elég gyors s erős arra, hogy feltartóztassa Mansfeldet a határon vagy a Vág folyónál.¹⁷ Szeptember 10-ikén a dán királytól küldött csapatok már szentkeresztnél táboroztak s zaklatták a bányavárosokat. A

hűtlen Horváth István elvált Mansfeldtől s Turóczban kalandozott, inkább a nádor, mint Bethlen szavára hallgatva.¹⁸

Midőn Mansfeld a bányavárosok felé közeledett, Bethlen még Nagyváradon volt. Nem akart sietni; szükségesnek tartotta, hogy minél tovább tűnjék fel a béke megsértett, de türelmes hívének. Ferdinánd s hivei még az utolsó perczen is kételkedtek abban, hogy Bethlen átlépi a királyi terület határát.¹⁹ Késedelmének másrészt az volt a célja, hogy az ország belsejébe csalja a császár seregét.

Wallenstein szeptember 9-ikén érkezett Vágújhelyre.²⁰ Mansfeld Bethlen s Wallenstein, a három európai hírű hadvezér, most magyar földön készültek a mérkőzésre. Wallenstein nem szívesen hagyta el a németországi csatatér. Ismerte a magyar harczok veszélyeit. Nem könnyen felejtette el Hodolint. Stratégiájának az volt egyik főgondolata, hogy hadserege épségben maradjon. S hol pusztulhat serege könnyebben mint a magyar földön, hol az élelmezésnek sok a nehézsége s hol a magyar lovasság a tatársággal együtt annyi kárt tehet féltett hadainak? Kétségbe ejtette az udvart s különösen a királpárti magyar urakat folytonos követeléseivel, aggodalmas lassúságával, indulatosságával és makacs gögjével. Vagy tiz napig vesztegelt Vágújhelyen, de végre engednie kellett az udvar türelmetlen zaklatásának, kivált midőn meghallotta, hogy a budai pasa pusztítja a falvakat.²¹ Nem a vén s békés természetű Szofi Mehemed volt ekkor a budai pasa. Neki szólt az a parancs, melyet a kajmakám iratott Toldalagi sürgetésére. Murtéza, a fiatal s szilaj boszniai pasa talán tizenötezer emberrel a szerdár mellé volt rendelve. Midőn Murtéza a Szent-Gellért hegy alá érkezett, azt izenték neki, hogy a budai pasa ép akkor halt meg. Szofi Mehemed nem volt kedves embere Bethlennek, a harcziasabb boszniai pasa jobban tetszett neki. Úgy látszik, része volt abban, hogy Murtéza lett a budai pasa s egyszersmind szerdár.²²

Az új szerdár Nógrád ostromával indította meg a hadjáratot. Esterházy Pál, a nádor öcscse, vitézül védelmezte a várat, de az ostrom hire sietésre intette Wallenstein. Hadai szeptember 26-ikán Érsekujvárnál táboroztak a nádor csekély számú seregével. Itt hallották meg Ferdinánd vezérei a hirt, hogy Bethlen mégis átlépte országa határát.²³ A fejedelem szeptember 25-ikén a füleki táborból csatlakozásra s az erők összpontosítására hívta fel János Ernőt és Mansfeldet. A felhívás még sürgősebben hangzott a Balassa-Gyarmat körüli Csalomjáról szeptember 28-ikán, midőn Bethlen csodálkozva vette észre, hogy az ellenség hátrahagyva nagy ágyúit és podgyászát s Lóra ültetve gyalogságát, 27-ikén Léva tájára jutott. Ezt a gyorsaságot alighanem Esterházy sürgetésének kell tulajdonítanunk.²⁴

Mansfeld s János Ernő azonban nem siettek úgy, mint Bethlen kívánta. Szeptember 17-ikén a két vezér elhagyta a bányavárosokat s Bajmócz felé tartott. Mansfeld szeretett volna visszatérni a felső Pfalzba Csehországon át, megerősödve néhány ezer magyar katonával. De úgy látszik, hogy Német-Prónáig jutott s azon a tájon volt, midőn Bethlen Nógrádmegyébe hívta. A szintén arra tartó Wallenstein miatt Mansfeld vonakodott elindulni a Bethlentől kijelölt uton.²⁵

Mansfeld helyett ott volt Murtéza. Bethlen őt is táborába hívta, hogy megmenthesse az ostromolt magyar várat s hogy erősödjék Wallensteinnal szemben. Wallenstein szeptember 30-ikán meg akart ütközni Bethlennel Drégely-Palánknál. Csakhogy már lemenőben volt a nap, midőn a német tábor Bethlen jobb szárnyától egy nagy negyed mérföldnyire ért. Wallenstein kerülni akarta az éjjeli ütközetet, kivált midőn észrevette, hogy azt a keskeny árkot, mely Bethlen tábora előtt volt, az ellenfél igen jól használhatná fel védelmére. Különbén Bethlen serege számosabb volt. Talán harminczezernél is többre rugott a zászlói alatt harczoló kopjások, gyalogok, oláhok és törökök száma. De Bethlen féltette seregét a német gyalogságtól s a helyet alkalmatlannak találta a lovasság harczára. Murtéza zugolódott az ütközet elmaradása miatt, de csakhamar belátta, hogy az „ő meztelen s haszontalan” hadát s a nem sokkal jobb karban levő erdélyieket nem volna tanácsos Wallenstein kevesebb számú, de válogatottabb katonáinak puskái elé juttatni. Bethlen az október elsejére virradó éjjelre

fegyverszünetet kért Wallensteintől. Az éjjeli nyugalomra nagy szüksége volt a német-magyar tábornak s így Esterházy is örült a fegyverszünetnek. Bethlen az éj oltalma alatt visszavonult Szécsényig.²⁶

A visszavonuló hadvezér volt a győztes. Wallenstein nem merte üldözni; hiába tiltakozott a tüzes Zrinyi György bán, nem boldogult a haditanács többsége s az őt halálosan gyűlölő fővezér akarata ellen.²⁷ Wallenstein visszavonult Érsekújvárra s onnan tovább a Vág partjára. Egy ideig arra gondolt, hogy megakadályozza Mansfeld s Bethlen egyesülését,²⁸ de erre sem vállalkozott. Mansfeld még Szécsényben egyesült Bethlennel.²⁹ A fáradt és beteg hadvezér fáradt és megfogyatkozott sereget vezetett szövetségese táborába. Az alig tizezer emberből, mely Sziléziából Magyarországra vezetett, már nagyon sok hiányzott.³⁰ Bethlent ez a segítség nem bátorította arra, hogy megütközzék az ellenséggel. Barsig nyomult előre s apró csatározásokkal fásztotta Wallensteint.³¹ Október második felében Kovács Péter kapitány elfogta Vágújhelynél Schlick grófot, a német tüzérség parancsnokát és Lorenzo del Maestro ezredest.³² Az éhség s a betegség Bethlen huszárjainál is erősebben fogyasztották Wallenstein táborát. A német főhadvezér boszankodott, szidalmazta Magyarországot és békét kívánt.

Bethlen tehát sokat ért el; elvonta Wallensteint a német harctérről s aránylag csekély áldozatokkal majdnem megtörte a császár büszke hadseregét. Növelte hírnevének félelmetességét. De nem tartotta tanácsosnak tovább folytatni a harcot. Mansfeld nem akart az országban maradni. Szilézia felé nem mert menni, hanem Bethlennél hagyva serege töredékeit, Olaszországnak tartott, hogy Páduában gyógyíttassa magát s pártfogói pénzen új sereget gyűjtsön. De nem messze Szerajevótól, a sokat próbált zsoldos vezér, ki a cseh forradalom kitörése óta oly állhatatosan küzdött Pfalzi Frigyes ügye mellett, tüdőbajának áldozata lett.³³

A barsi táborban összegyűlt karok és rendek szintén megunták a háborút. Már a támadás elején is „igen gyarlóul ültek fel” és haza kíváncsoltak.³⁴ Quadt útjának eredménye sem volt kielégítő. Hágából Londonba utazott, hol Rusdorf, Pfalzi Frigyes megbízottja, pártolta ügyét. I. Károly október 6-ikán fogadta Bethlen követét hajadon fővel, mert attól tartott, hogy ha fölteszi kalapját, Quadt is követi a példát. Az angol király november végén írta alá azt a szerződést, melyben elfogadja Quadtnak már a hágai conferentián előadott kívánságait. A kapitány visszatérő útjában hasonló szerződést íratott alá a németalföldi egyesült államokkal s a dán királylyal 1627 február 9-ikén és 28-ikán.³⁵ Így tehát Bethlen tagja lett a hágai szövetségnek, de már későn. Az ígéretekben nem bízott, csak a dán király utalványoztatott számára harmincezer tallért Konstantinápolyban s azt is csak 1626 végén.³⁶

De mindennél fontosabb körülmény volt az, hogy Murtézának utasítása igen korlátolt volt. Igaz, hogy Borsos Tamás kérésére a kajmakám megengedte a pasának, hogy esetleg Bethlen téli szállásán maradjon.³⁷ Midőn a török katonaság Demeter napján lázongva követelte a hazabocsátást, Bethlen lóra ült s Murtézával együtt engedelmességre kényszerítette a békétleneket. Szóbeszéddé lett ekkor a török közt, hogy nincsen már töröknek egyéb Szent-Demeter napja, csak Bethlen Gábor napja.³⁸ A fejedelem nem akarta addig elbocsátani a törököt, míg el nem végzi ügyét Ferdinánddal. De a kajmakámnak gondja volt arra is, hogy megkösse a vitéz Murtéza kezét. Apró foglalásokra fel volt hatalmazva; de vigyáznia kellett, hogy ne tegyen olyasmit, a mire a császáriak csak hadüzenettel válaszolhattak. Október közepe táján Murtéza el is foglalta Damasdot, a kis palánkot a Garam mellett Kéménd fölött. De azután csendesen viselte magát, annál is inkább, mert a barsi táborba is eljutott a perzsák bagdadi győzelmének hire. Oly nagy csapás volt ez, írja Roe Tamás, a minőt a török birodalom még soha sem szenvedett. Midőn Bethlen meghallotta a hirt, sohajtva mondá: látom, hogy meg kell békülnöm.³⁹

Úgy is kellett tennie, mert a porta segítsége nélkül vagy épen akarata ellenére oktalanság lett volna tovább hadakoznia a nyugati segítség bizonytalan reményében s küzdve a magyar rendek kedvetlenségével. Jobbnak tartotta bevárni a kedvezőbb időt. A nemeslelkű

János Ernő herceg, a ki 1626 végén halt meg Túrócmezgyében, hasztalan buzdította Bethlent a harc folytatására. A fejedelem, bölcs szokása szerint, már kezdettől fogva alkudozással kötötte össze a hadi mozdulatokat. Még a szécsényi táborból is azt írta a nádornak, hogy „nem vinni, nem ország foglalni, hanem békességünknek megerősítésére jöttünk”.⁴⁰

Ferdinánd udvara szerette volna megfenyíteni Bethlent, de Wallenstein kudarcza, a németországi zavarok, a török veszély s a magyar tanácsosok sürgetése arra birták, hogy az alkudozás terére lépjen. A magyar tanácsosok az ország állapotára figyelmeztették a királyt. 1626-ban négy hadsereg dűlta a magyar földet. Talán Mansfeld pusztításai voltak a legrémitőbbek,⁴¹ de Murtéza, Bethlen s Wallenstein hadai is éreztették a hadviselés nyomorát a szegény lakossággal. Úgy annyira, hogy Esterházy szavai szerint Szendrőtől fogva Pozsonyig, két-három hitvány és hegyek közt levő vármegyék kivételével, pusztasággá lett az ország. E pusztta föld sirja lett volna annak a hadseregnek, mely az 1627-ik év tavaszán élösködni akart volna rajta.⁴²

Mikó Ferencz és Lónyay Zsigmond, a fejedelem biztosai, november 2-ikán érkeztek Pozsonyba. Nemsokára a király is kinevezte a nádort, Pázmányt, Sennyeyt és Cziráky Mózeszt biztosaivá s így az alkudozások megkezdödtek november közepe táján. Nem csekély akadály volt az amnestia kérdése. A király biztosai ki akarták zárni az amnestia jótéteményeiböl azokat, a kik nem a Bethlennek átengedett hét megyében laknak. Nyíltan ki is jelentették, hogy különösen Illésházy Gáspárral, Mansfeld kalauzával, akarják éreztetni a király haragját. Hosszadalmas vita után nyugodtak meg az amnestiát biztosító levél oly formájában, mely remélni engedte, hogy Illésházy Gáspár, Szunyogh Gáspár és Pogrányi György fel vannak mentve a büntetés alöl.⁴³

A Bethlentöl 1619 óta eladományozott, beirt vagy elzálogosított jószágok is tárgyai voltak a vitának. Bethlen megígérte, hogy minden idegen kézen levő jószágot visszaad, azokat kivéve, melyekről végezése van a birtokosokkal. Ez a kivétel nagyon leszállította az engedmény jelentöségét.⁴⁴

Annak sem volt jelentösége, hogy Bethlen lemondott a pozsonyi békében kikötött harminczezer forintröl, melyet a császár köteles lett volna a neki átengedett végvárak jó karban tartása végett fizetni. Könnyü volt lemondania a rendetlenül fizetett vagy egészen elmaradó jutalékröl.

Alvinczy, a kiröl Esterházy azt írta, hogy „az kit tudományával elő nem vihetvén, vérrel akarja felépíteni vélekedését”, szemére hánytta Bethlennek, hogy a pozsonyi béke nagyon is erős hűségesküre kötelezi a hét megyét Ferdinánd iránt. Alvinczy itt a rendek közvéleményét fejezte ki,⁴⁵ azokét a rendekét, a kik cserbe hagyták Bethlent, ha áldozatokat kívánt tölük. De Bethlen figyelmeztette Alvinczyt arra, hogy az eskü csak addig köt, a mig Ferdinánd megtartja a békét. Már pedig a pozsonyi békében a nevezetesebb nikolsburgi pontok vagyis a politikai és vallásos szabadságok is meg vannak erősítve. Ez az eredmény a császár dessau és lutteri gyözelmei és a török bagdadi veresége évében nagy jelentöségü volt.

A fejedelem s a király biztosai 1627 május 19-ikén Tokajban még egy szerződést kötöttek, mely a béke végrehajtásáról, a vámtételek szabályozásáról, a király s a fejedelem jogainak egyeztetéséről intézkedik.⁴⁶

Az okok, melyek hajlandóvá tették az udvart a pozsonyi békére, még erősebben szóltak a törökkel való alkudozás mellett. Ferdinánd megerősítette a gyarmati békét s 1626 nyarán Konstantinápolyba küldötte a ratifikált példányt. Ekkor már ki voltak adva a Bethlentöl kívánt parancsok. A kajmakám úgy hitte, hogy Bethlen s Murtéza hadjárata után jobb békét várhat. Volt elég ürügy a ratifikálás elhalasztására. A gyarmati béke semmiröl sem végzett határozottan. A két császártöl egymáshoz küldött követek tárgyalásaira bizta Váczy ügyét. De Lustrier Sebestyén csak egyszerű követ volt, a porta pedig nagykövet küldését kívánta.⁴⁷

A bagdadi vereség után a porta is kívánatosnak tartotta a béke megújítását, hogy biztosítsa magát a kettős háború veszélye ellen. Schmidt János Rudolf, a bécsi udvar postája, 1627 márczius 3-ikán Murtéza megbüntetését követelte a portán;⁴⁸ a kajmakám azonban nem akarta érteni, hogy miért kellene megbüntetnie a budai pasát. Sőt Murtézára bizta a a fenforgó vita elintézését s ismételten és igen határozottan megparancsolta a pasának, hogy a Ferdinánddal kötött fegyverszünetet békévé alakítsa át.⁴⁹ Márczius 28-ikán a budai pasa divánt tartott, mely egyhangúlag elhatározta, hogy a török adja vissza Ferdinándnak az előző évben elfoglalt Damasdot. Esterházy a határozat végrehajtásának siettetésére kényszerítette a pasát, mert el volt szánva addig nem kezdeni a tárgyalást, a míg Murtéza nem váltja be ígéretét.⁵⁰

Mind a két fél kívánta a békét s mégis elmúlt a tavasz, a míg a biztosok Komárom és Szőny közt egy leveles színben azzal a megnyugvással indították meg az alkut június 30-ikán, hogy a formákban tőlük telhetően megóvták császáraik méltóságát. Sennyey kancellár, Questenberg, Esterházy Dániel és Koháry Péter voltak a király biztosai, Murtézát pedig a budai mufti, az egri pasa, az esztergomi bég, a szolnoki bég és Gzihan aga helyettesítették. Leginkább két pont körül forgott a vita. Esterházy nádor, a keresztény biztosok tulajdonképi vezére, Vácznak visszaadását követelte. A másik pont a követküldés kérdése volt. Ez a két dolog volt minden dolgoknak mintegy sarka, mint a nádor írja egyik levelében.⁵¹ Murtéza kijelentette, hogy Vácot soha meg nem adja, ha „hallaná, hogy a portáról az ő megölésére jönnek a kapucsiak is”.⁵² A követküldésről pedig a török biztosok azt mondták, hogy Herbersteinon kezdve a számítást, Bécsből négy főkövet érkezett Konstantinápolyba, a törökök pedig ugyanez idő alatt öt nagykövetséget indítottak útnak. A sor tehát a német császáron van, annál is inkább, mert a szultán nem úgy tárgyal csak, mint Magyar, Boszna, Horvát, Tót, Rác, Bulgár, Moldva, Havasalföld országoknak királya, hanem mint Ázsia, Afrika, Európa nagyobb részeinek hatalmas császára, Illő tehát, hogy a zsitvatoroki béke szerint a német császár küldjön először követet.⁵³ Esterházy azonban kinyilatkoztatta, hogy „a római császárnak igen méltósága ellen lenne, hogy egyik követe megjövén a portáról, a kinek lovának veritéke is alig száradott még meg, hogy viszont új követét bocsássa alá”.⁵⁴ Sok volt a szó s az üzenetküldés; a nyár vége felé járt. Mind a két fél azt hitte, hogy jó volna a fegyvereket mutogatni. Augusztus 9-ikén Murtéza kiszállítja a pesti mezőre a végbeli hadakat, hogy Tassi Gáspár, Esterházy nádor Budán lévő megbízottja is láthassa őket. Tassi ötezernél nem becsülte többre a hadak számát. „Nagy isten ostora rajtunk” – így kiáltott fel Tassi – „hogy a mikor oly alkalmatosságunk vagyunk is, hogy a mit sok esztendeig nagy hatalmas hadakkal tőlünk elvettek, visszavehetnők, utánok járunk mégis; csak e kevés török is nagy darab földünket hirtelenébe semmivé tehetné.”⁵⁵

Esterházy meg akarta mutatni, hogy Murtéza emberére találna, ha próbálna valamit. Közfelkelést hirdetett a dunáninnyi és dunántúli vármegyékben, Fehérmegye felé, Semptében s Füleknel három táborba vagy tizenkétezer embert szállított. E táborozásnak tulajdonította, hogy a vezér tíz nap alatt megadta, a mire hét hónapig hiában kérte.⁵⁶

A nádor erélyének volt is része abban, hogy Murtéza engedett. De fontosabb dolog volt az, hogy a végbeli török s a portai vezérek egyaránt óhajtották a békét. A budai törökök közül néhányan „ki három, ki négy juhot fogadott, hogy kiosztogat a szegényeknek isten nevében, ha a békesség véghez megyen.” A nagyvezér pedig megunt a hosszadalmas tárgyalásokat és megparancsolta Murtézának, hogy „sietséggel, valamint s valahogy, de a békességet vigye végben”.⁵⁷

Különben Murtéza csak egy lényeges pontban engedett. Az 1627 szeptember 13-ikán kötött szőnyi béke negyedik pontjában elfogadta azt a közvetítő indítványt, hogy a ratifikált példányok kicserélése végett küldött követek egyike sem hagyja el hamarabb császára területét, mint a másik, hanem bizonyos napon találkozzanak Szőny és Almás közt. Ázsia,

Európa és Afrika nagyobb részének császára tehát egyenlő rangu volt a lenézett római császárral. Vácznak dolga újra későbbi tárgyalásokra halasztódott.⁵⁸

Bethlen követe is végig hallgatta a tárgyalásokat. Bethlen már az 1626-iki támadást azzal a szándékkal kezdte meg, hogy mint közvetítő fog szerepelni a török-német békekötésnél. Borsos Tamásnak erre vonatkozó kérelmét Recsep már 1626 szeptemberében mellőzte.⁵⁹ Csak azt engedte meg, hogy Bethlen követe részt vegyen a tanácskozásokban s hogy Murtéza hallgassa meg Bethlen tanácsait. A pasa meg is írta Esterháznak, hogy urának parancsából nem tárgyalhat Bethlen nélkül, mire a nádor azt felelte, hogy Ferdinánd már megbékült Bethlennel s így nincs értelme az erdélyi követ megjelenésének.⁶⁰ Toldalagi mégis Budára ment, a divánban Damasd átadását pártolta s a török biztosokkal együtt utazott Szönyre. Feladata ugyanaz volt, mint a Kamuthytól vezetett követségé Gyarmatnál. Murtézát erősítenie kellett az erdélyi fejedelem iránt érzett jó indulatában s egyszersmind a keresztény biztosokkal is el akarta hitetni, hogy szívében viseli a királyi Magyarország érdekeit. Bethlen már áprilisban fogadta Hosszutóti Györgyöt, a nádornak hozzá küldött követét s fejtegette előtte a török legyőzésének könnyű és biztos módjait. Ajánlotta, hogy a nádor kérje vissza Vácot.⁶¹ Nem a békét akarta zavarni, csak Ferdinánd bizalmát szerette volna megnyerni. Toldalagi azonban nem merte Vácot visszakérni Budán s a szőnyi mezőn, mert attól tartott, hogy Murtéza rossz néven venné fellépését. Pedig Buday Pál a magyar biztosok nevében ezer aranyat ígért neki, „ha Vác megadásában forgódik.”⁶²

Nem is azért fáradott Budára, hogy valamelyik félnek szolgálatot tegyen. Hanem, mint Kamuthy annak idején, Toldalagi is Erdélynek a békébe iktatását kérte. Csakhogy a szőnyi ajánlat különbözött a gyarmatitól. 1625-ben arról volt szó, hogy a két császár ismerje el Erdély s a hét megye függetlenségét. Most Bethlen a hét megyét kihagyta, Erdély függetlenségét kívánta biztosítani, egyszersmind Moldvát és Havasalföldet is meg akarta említettetni, úgy hogy a két tartomány kapcsolata Erdélylyel ki volna fejezve a békében. Bethlen úgy akarta feltüntetni a dolgot, mintha Murtéza kívánná Erdély, Moldva s Oláhország beiktatását. Esterházy azonban jól látta, hogy kit kell keresnie a pasa mögött. Murtéza hajlandó lett volna kardoskodni az indítványnak oly formája mellett, mely a német császár beavatkozását kizárná. De az nem tetszett neki, hogy Erdélynek a szultántól „se legyen semmi bántása”. Már pedig Bethlen a kétfelől való függetlenség biztosítását kívánta s így Toldalagi indítványa megbukott.⁶³

A szőnyi békét a szultán elég gyorsan ratifikálta. 1627 december 9-ikén elfogadta s helyben hagyta a megkötött békét és barátságot a megállapított huszonöt évre.⁶⁴ A bécsi udvar azonban jól megvizsgálta a török oklevél szövegét. Esterházy gyanakodott, hogy a porta megpróbálja a szőnyi béke oklevelének hamisítását, mivel a hasonló kísérlet annyira sikerült a zsitvatoroki béke kötésekor. A haditanács is el akarta kerülni a végzetes mulasztás ismétlődését. Lustrier, a császári residens, már 1627-ben kiigazította a jelentékenyebb eltéréseket, de a haditanács még Lustrier igazításai után is elég hibáztatni valót talált a török példányban. A török úgy fogalmazta az oklevelet, mintha a szultán kegyelmes ajándékkal boldogítaná a rangban alatta álló s békéért esedező római császárt. Ferdinánd addig nem erősítette meg a békét, a míg a török helyre nem állította a hiteles szöveget. Kuefstein Lajos, a császári nagykövet, 1628 szeptember 26-ikán találkozott a szőnyi békében kijelölt helyen, Recsep kanizsai pasával, kit a szultán küldött a ratifikált példánnyal.⁶⁵

A portának tehát engednie kellett. Megbizottjai elfogadták Szőnynél azt az elvet, hogy a két császár rangban egyenlő s most az elv következményeit is el kellett fogadnia. Haragját Kuefsteinnal érezte, méltatlan bosszantással zavarva a nagykövet konstantinápolyi „mulasztását”. Különbén a nagykövetnek is volt alkalmá nagy kívánságai előadásával megtorolni a bosszantásokat. A szőnyi béke értelmében fel kellett vetnie Vác visszaadásának kérdését. Pongrácz István, a Kuefsteinnal utazó magyar követ, 1629 január 31-ikén e

kérdésről így nyilatkozik: „Vác visszaadását csak jó elménkben se hagyjuk tönni, hogy tracta által valamikor visszaadják.”⁶⁶

Ily nagy engedmény nem is volt várható, elég volt az udvarnak, hogy a török nem gondol a béke zavarására. Nem gondolt rá, mert folytatni akarta a perzsával való harcot. S míg Ázsiában volt elfoglalva, Bethlen is hiába sürgette volna a szőnyi béke felbontását.

Nem is sürgette. Sőt az 1627-ben Konstantinápolyba küldött Mikó Ferencz azt fejtegette, hogy a szőnyi béke mennyivel különb a gyarmatinál. Az érdemet Bethlen Murtézának s önmagának tulajdonította. De Mikó kijelentette azt is, hogy a békének fogyatkozása van. Az Erdélyre vonatkozó pont hiányzik belőle. A porta helyre üthetné Murtéza hibáját a ratifikálás alkalmával. Mert ha a szultán ellenezné annak a pontnak fölvételét, hogy Erdélynek egyik császártól se legyen bántása, „az ország abból hitében nem csekély kétséget vehet”. A vezérek úgy tettek, mintha helyeselték volna Mikó indítványát. Midőn a vezérek a béke oklevelének változtatásával foglalkoztak, Bethlen nevét fel akarták vétetni az új szövegbe. De csupán a német császárt akarták kötelezni Erdély függetlenségének tiszteletben tartására, a szultánra e kötelezettséget nem kívánták kiterjeszteni s így a német császár küldötte nem fogadhatta el a változtatást.⁶⁷ Murtéza tehát nem ok nélkül ejtette el Toldalagi szőnyi indítványát. A szultán nem szívesen látta volna a kétfelől való függetlenség kimondását, szerinte Erdély egyszerűen a hatalmas császár tartománya volt.

Bethlen nagy vívmányának tartotta volna, ha a szultán elfogadja a császáriaktól ajánlott formulát, de a török indítványban is megnyugodott volna. Mert a császáriaktól inkább féltette Erdélyt, mint a töröktől. A gyarmati tárgyalások alkalmával Erdélylyel együtt a hét megyét is a török oltalma alá akarta helyezni. Szőnynél a hét megyét nem említette, hogy a császáriakat könnyebben megnyerje tervének. Különben is számba vehette, hogy a két terület sorsa szorosán összefügg. Mennél jobban hanyatlott egészsége, annál inkább nyugtalanította a hét megye s Erdély jövője. Mivé lesz Erdély függetlensége, ha halála után császári őrsegek szállják majd meg Kassát, Ónodot, Tokajt, Kállót s Szatmárt? Bethlen tehát 1629 őszén athnamét kért a szultántól a hét megye oltalmára s kérésére Murtéza írásban megígérte, hogy a hatalmas császár mindaddig megtartja a hajdu vitézeket szabadságaikban, a míg hiven szolgálnak az erdélyi fejedelemnek. Bethlen élete utolsó heteiben a hét megye rendjeivel is tanácskozott Váradon a magyarországi terület s Erdély állandó kapcsolatáról.⁶⁸

A szőnyi béke után következő években azt hitte, hogy messzebbre terjesztheti birodalma határait. Nem a hágai szövetségbe való felvétel izgatta e reményre. A császár diadalmas seregei a Keleti tengerig nyomultak. Bethlen élete végén a németországi protestantismus egészen le volt verve.

A fejedelem nem akart részt venni a dán királytól vezetett szerencsétlen küzdelemben, kivált a mikor tudta, hogy a porta oly jó szolgálatnak tekinti a szőnyi béke megkötését s oly nehezen várja Kuefsteint. De a hágai conferentia tagjainak nem mondta meg szándékát, hogy segítségébe vetett reményeik el ne oszoljanak. Midőn a császárral megindította a pozsonyi békére vezető tárgyalásokat, Mitzlafnak, a dán király fő-hadibiztosának azt mondta, hogy a béke csak ideiglenes természetű lesz. A barsi táborban egyezséget kötött a dán biztossal, melyben megígérte, hogy megakadályozva a török békét, folytatni fogja a harcot, ha a dán király Sziléziába 12,000 embert küld és Bethlen számára 240,000 tallért tesz le Konstantinápolyban. Bethlen ez egyességre hivatkozva, azzal mentegette magát szövetségesei előtt, hogy a pozsonyi békét a dán biztos tudtával kötötte meg.⁶⁹

Már meg volt kötve a béke, midőn Bethlen meghallotta, hogy a dán királytól neki szánt 30,000 tallér megérkezett a török fővárosba. Hogyan meri e pénzt fölvenni? kérdé a fejedelemtől Juszuf aga. Régi szolgálataim fejében, válaszolta Bethlen. Azt hitte, hogy e szolgálatok még több jutalmat érdemelnek. Az erdélyi követ a portán 1627-ben kinyilatkoztatta, hogy Bethlen még mindig teljesiténé a hágai szövetségben elvállalt kötelezettséget, ha a szövetség tagjai megakadályoznák a szőnyi béke ratifikálását az 1626-iki

hátralék fejében 120,000 tallért küldenének neki, és fizetnék a 40 000 tallérnyi havi segítséget. Pedig ekkor, mint láttuk, Bethlen inkább a ratifikálás mellett dolgozott.⁷⁰

De senki sem vette oly komolyan ajánlatait, mint Mitzlaf, a ki a kételhalt fővezér seregének töredékeit Sziléziába vezette. A szorongatott csapatok Bethlentől várták megmentésüket. 1627 májusában Mitzlaf Zierotin Bernátot Erdélybe küldte azzal az üzenettel, hogy Bethlen megkapja a kívánt összeget, csak küldjön segítséget.⁷¹

A dán király Keresztély Vilmost, a magdeburgi adminisztrátort, nevezte ki a sziléziai csapatok fővezérévé, abban a reményben, hogy az adminisztrátor, ki Brandenbergi Katalin nagybátyja volt, könnyebben megindítja az erdélyi fejedelem szívét, mint Mitzlaf. A szerencsétlen fővezér IV. Keresztély megbízásából Velenczén át Erdélybe utazott a segítség sürgetésére. Utközben megtudta, hogy serege széteszlott; Bethlen pedig arra hivatkozott, hogy kénytelen volt békét kötni a császárral, mert a szövetségesek cserbe hagyták.⁷²

Keserű vádakkal illették ekkor Bethlent a hágai szövetségesek táborában Roe Tamás azt mondotta róla, hogy olyan, mint a svájci katona, vagy a janicsár, mert csakis pénzért szolgál. Zierotin azt állította, hogy Bethlen eladta a dán király sziléziai hadseregét a császárnak.⁷³ Úgy látszik, hogy Bethlen valóban nem a legjobban bánt e hadsereggel, de a szövetségeseknek gyalázó ítéletei himnusokká változtak volna át, ha Bethlen a maga költségén s a porta ellenére oly hadjáratot indít, melylyel önmagának biztosan ártott, de az ügynek aligha használt volna. Különben Roe Tamás a pillanat benyomásai szerint változtatta ítéletét. Valamivel közelebb járt az igazsághoz, midőn azt mondotta, hogy a francia követ nagyhangú biztatásai s a velenceiek fősvénysége okozták Bethlen csüggedését.⁷⁴

Való, hogy Bethlen is így gondolkodott a velenceiekről s a francziákról s megbízhatóság vagy nagylelkűség dolgában melléjük állította Angliát és Hollandiát. Eléggé sajnálta, hogy a római császár ellenségei érdekeik nagy különbsége miatt nem tömörülhetnek hatalmas szövetséggé. A pozsonyi béke után nem fordult el figyelme az említett hatalmak politikájától, de ép oly erősen s talán erősebben is érdekelték a lengyel állapotok. Bethlen a beszercebányai országgyűlésen sokat beszélgetett szövetségeseinek követeivel arról a kérdéstről, hogy mi módon nyerhetné el a lengyel koronát. Rimay és Dóczy ugyane dolgot a portán is feszegették. Senki sem ismerte jobban a vállalat nehézségeit, mint Bethlen. Számithat-e a protestáns fejedelem a katolikus nemzet szavazatára? A kevés protestáns akarata nem sokat nyom. Zsigmond király élteben pedig a sikernek alig van lehetősége. Ily kétségekkel fogadta Bethlen 1624-ben néhány elégületlen lengyel főurnak azt az izenetét, hogy szívesen látnák országukban. Szent Pál irásából tudom – így válaszolt a fejedelem – hogy minden hivatal istentől vagyon; kezük írása alatt pecsétetes biztosító levelet kért az uraktól arról, hogy a király halála után őt fogják választani. A következő évben is folytatta a titkos tárgyalásokat a lengyel főurakkal, s mint Bethlen környezetében hitték, szerencsés eredménnyel.⁷⁵

Gusztáv Adolf jól ismerte Bethlen lengyelországi törekvéseit. Midőn a harmadik támadás előtt a Visztula mellé hívta, azzal a reménnyel hitegette, hogy a lengyel főurak úgy fogják köszönteni, mint a felkelő napot.⁷⁶

Különösnek látszik, hogy a két nagyhirű protestáns fejedelem, a kik egyaránt óhajtották a császár s a katolikus lengyelség hatalmának megtörését, közös vállalatra nem egyesültek. Gusztáv Adolf 1626 után is azt kívánta, hogy Bethlen, nem várva be Zsigmond halálát, Lengyelországra törjön, vagy legalább küldjön a svéd táborba bizonyos számú magyar katonát. Gusztáv Adolf követei, Strassburg és Farensbach, azon voltak, hogy éleszsék a fejedelem reményeit a lengyel trónra s ezt abból a szándékból tették, hogy a Gusztáv Adolffal való közreműködésre bírják.

Bethlen azonban egy ideig nem akart Zsigmond halála előtt hadat vezetni lengyel földre. Lehetetlenné tette volna magát Lengyelországban, ha a gyűlölt svéd királylyal egyetértve próbálja megalázni a lengyel köztársaságot. Helytelenítette a svéd hős politikáját.

Zokon vette, hogy annyira szorongatja sógorát, a brandenburgi választót. De nem ez volt a fődolog. Gusztáv Adolf ólomlábon jár, mondotta Bethlen, mert egyedül ő van hivatva fölemelni a porból a lesújtott német protestantizmust s a helyett Lengyelországot bántja. Gyanította, s nem alaptalanul, hogy Gusztáv Adolf is törekszik a lengyel trónra s pedig ugyanazoknak a főuraknak segítségével, a kikre Bethlen is számított. Ép azért nem volt hajlandó a svédekkel szövetségbe lépni mindaddig, amíg királyuk nem fordítja fegyvereit a császár ellen. Stralsund felszabadítása biztató jel volt arra nézve, hogy Gusztáv Adolf nem akarja kikerülni a császárral való háborút. Bethlen számított erre s remélte, hogy vagy egyesülhet Gusztáv Adolffal Sziléziában, vagy legalább hasznát látja a svéd-német háborúnak Lengyelországban.⁷⁷

Bárhová fejlődtek volna az események, Bethlen a porta helyeslése, sőt támogatása nélkül nem akart hadi vállalatot indítani. Védelmezte méltóságát a vezérekkel szemben, de engedett is, hogy fölösleges érzékenykedések meg ne rontsák a nagy áron szerzett jó viszonyt. S mégis Recsep kajmakám keményen dorgáló levelet írt a fejedelemnek 1628 elején.

A pasa személyes okokból neheztelt, de haragjának politikai jelentősége is volt. Bethlen nagyon is szabadon bánt a két oláh vajdával. Recsep szerint adófizetőkké tette őket. Kiűzte Sándor oláh vajdát, a kit a török azután székébe ültetett. S a moldvai vajdával, Bernavski Mironnal is érezte fölébbségét. A két tartomány előkelőbbjei bevádolták Bethlent a portán.

Bethlen erre azt válaszolta, hogy csak tartozást követelt s nem adót. Azonkívül megkövetelte, hogy a vajdák megadják az évi ajándékot, melylyel régi idő óta tartoznak az erdélyi fejedelmeknek. Nem az volt a célja, hogy a porta ellenére uralkodjék a két vajdaságon, hanem a reá nézve alkalmatlan vajdától szabadulni igyekezett s szerette volna megőrizni Erdély fenhatóságát Moldva s Oláhország felett. Lengyel tervei szempontjából is szüksége volt e fenhatóságra. Ezt kívánta biztosítani, midőn Szőnyinnél a már említett cikket a béke oklevelébe akarta iktatni.

Recsepnek haragját Szombathelyi Márton árulkodása is táplálta. Szombathelyi 1627-ben Mikóval érkezett a portára s azután ott is maradt. A nyughatatlan ember, ki már Báthory Gábor halála után szolgálatokat tett a császári politikának, Lustrierrel egyetértve megsugta a kajmakámnak, hogy a török ne bizzék Bethlenben. Midőn az erdélyiek észrevették az árulást, Szombathelyi a nádorhoz szökött. Itt előadta, hogy a porta haragszik Bethlenre, s hogy Ferdinándnak még több oka volna haragudni reá. Könnyű volna megbuktatni Bethlent, magyarázgatta Szombathelyi. A hadi tanács nem bizott az árulóban s nem is akarta zavarni a pozsonyi békét, de a nádor, ki Bethlennek nem birt hinni s megbocsátani, meg akarta tenni a próbát. 1628 szeptemberében titkos utasítással Lengyelországon át elküldötte Szombathelyit a portára. Mikor a titkos ágens Törökországba ért, észrevette, hogy semmit sem tehet Bethlen ellen. Toldalagi és Kemény reábeszéltek, hogy menjen vissza Erdélybe, a fejedelem megbocsát neki. Úgy is lett, Bethlen kinevezte kamara-ispánnak, de Szombathelyi újra írt a nádornak, levelét elfogták s ekkor elérte sorsa.

Szombathelyi még a nádornál volt, midőn Toldalagi főkövet, ki 1628-ban két ízben is megfordult a portán, lecsillapította Recsep haragját. Ajándék és jó szó s az adó pontos beküldése elintézték a dolgot. Bethlen ekkor újra arra kérte a portát, hogy béküljön meg a persával, mert az európai fejedelmek a háboru miatt berzenkednek a török ellen. Figyelmeztette a szultánt a császár növekvő hatalmára. Egyszersmind értesítette arról, hogy a lengyel főuruk őt szeretnék királylyá választani.

A porta jó néven vette a figyelmeztetést és értesítést, a kajmakám azt írta Bethlennek, hogy az ozmán kardok éle még nem tompult el.⁷⁸

Bethlen ezt a kajmakám szava nélkül is elhitte. De mégis jónak látta fentartani a barátságot Ferdinánddal. Sohasem volt oly barátságos az érintkezés az erdélyi és bécsi udvar közt, mint a pozsonyi béke óta. Az 1626-iki hadjárat tanulságai nagyon emelték a Bethlennel

való szövetség értékét. És Bethlen azon volt, hogy az udvart teljesen megnyugtassa. A hét megye hódoltsága dolgában oly jó tanácsokat adott a király kormányának, hogy még Esterházy is kénytelen volt elismerni e szolgálatot. A fejedelem felhasználta ezt a jó egyetértést a szomszédos viszonytal összefüggő kérdések szabályozására. Nagyon szerette volna Ferdinánd király környezetében azt a hitet felkelteni, hogy a kereszténység számíthat reá a pogányság küzdelmében. Erre vonatkozó előterjesztései nem voltak új dolgok, de Bethlen most ép oly nyomatékkel beszélt e tervekről, mint a mikor a hercegznő kezét kérte. Midőn így az udvar bizalmát akarta erősíteni, a lengyel királyválasztás idejére gondolt. Kemény János nagy meglepéssel beszélt önéletrajzában, hogy ifjacska korában a fejedelem Pázmányhoz küldötte hatalmas dolgokról való tárgyalások végett. Azért kellett az érsekhez mennie, mert a fejedelem nem merte titkait a rossz indulatu Esterházyra bízni. S az udvar bizalma még sem erősödött. Bethlen folytonos hadi eszközei ellenkeztek szavaival. Midőn 1629 tavaszán a nádor Kéry Jánost, a gyarmati kapitányt Erdélybe küldötte, hogy felvilágosítást kérjen a szállongó hírekről, Bethlen már nagyon rosszul érezte magát. Nem tudott lábán állani s alig volt étvágya. Kéry előtt esküdözött, hogy hűve a császárnak, s hogy nem forral ellene rosszat. Nagyon neki indult az esküvésnek. Egyebek közt azt mondotta, hogy soha se gyógyuljon ki bajából, ha igazat nem mond. Alig ejtette ki e szavakat, ijedten megállapodott beszédében s azután így folytatta: jaj, mit mondtam.⁷⁹

A beteg fejedelem a szintén beteg és vén Zsigmond király halálára várakozott. De Zsigmondnak szívós élete volt s Bethlen türelme megszakadt. 1628 végén komolyan készült a hadjáratra. Több körülmény volt befolyással elhatározására. Remélte, hogy Gusztáv Adolf nemsokára védelmére kel a német vallásszabadságnak. Továbbá a moszkvai czár követei Konstantinápolyban megismerkedtek Toldalagival s azt üzenték Bethlennek, hogy ő czári felsége nagy és hatalmas fejedelem, gazdag kincstára van és szövetséget óhajt kötni az erdélyi fejedelemmel. Nemsokára két vándor diplomata érkezett Erdélybe. Az egyik, a hugenotta Roussel Jakab, sedani ügyvéd volt. A másik Talleyrand marquisnak nevezte magát. Rohan herceg ajánlotta őket. Roussel jól ismerte a lengyel viszonyokat és sokat utazott, a marquis nem különben. Bethlennek szüksége volt ily emberekre. Mikes Zsigmond kíséretében 1626 márcziusában Konstantinápolyba küldötte őket. Meg volt hagyva nekik, hogy lehetően titkolják megbízatásukat, sőt nemzetiségüket is s mint az erdélyi főkövet egyszerű kísérői tartózkodjanak az erdélyi házban. De a francziák nagy garral léptek fel s úgy látszik, hogy az összeférhetőség sem volt meg diplomatai erényeik közt. Küldetésük nem maradt titokban, a mi eleintén zavart okozott. De a vezérek szívesen látták őket s Hága Kornél mindenben segített nekik. A nagyvezér nem akart velük érintkezni, főleg azért, hogy gyanut ne ébreszsen a római császár követében. A kajmakám azonban meghallgatta Bethlen nevében előadott kívánságaikat. Megbuktatta Bernavszki moldvai vajdát, kit Bethlen lengyel érzelmekkel vádolt s helyére Radul fiát ültette. Parancsot adott a tatár khánnak, hogy Bethlen felszólítására táborba szálljon. Pasát s hadsereget rendelt a Duna mellé. Csak a szőnyi béke ratifikálását nem halasztotta el, mint Bethlen kívánta, mert nem akarta, hogy a porta már előre kötelezze magát a háboruban való részvételre. A két franczia Cyrill konstantinápolyi patriarchát is meglátogatta. A patriarcha megígérte, hogy a kozákokat megnyeri a vállalat számára. Roussel s Talleyrand 1629 július végén indultak el Konstantinápolyból Moszkva felé. Megbízatásuk szerint tovább is kellett menniök. Mert a svéd, a dán s az angol királyok is a szövetséghez tartoztak volna. A lengyel elégületlenek, kik közt Radzivil Kristóf volt a legelőkelőbb, egyetértve a kozákkal, tatárral s muszkával, segítve Bethlen, a két oláh vajdaság s a török segédcapatok egyesült erejétől, félelmetes ellenfelei lettek volna Zsigmond királynak, kivált mikor a protestáns szövetség Németországot támadja. De mire a két franczia Moszkvába érkezett, Bethlen már nem élt.

Az asthma már azelőtt is gyötörte, 1629-ben a vízi betegség jelei mutatkoztak testén. Bethlen ez év elején nagyon beteg volt s negyvennyolcz féle orvossággal élt. Végre megunta a

sok orvost s kis időre jobban lett. De baja gyógyíthatatlan volt. 1629 november 15-ikén délelőtt tizenegy órakor „ő szent felsége szép csendes halál által magához szólítá” Bethlen Gábort negyvenkilenc éves korában.⁸⁰

-
633. Szabó Gyula közl. Tört. Tár, 1888. 646.
634. Negotiations of Sir Thomas Roe, 388. 394.
635. U. ott, továbbá Gergely Samu közlése: Tört. Tár, 1883. 146. és Zorzi Giustinian jelentése: Óváry, id. m. 576.
636. Óváry, id. m. 590–94.
637. U. ott, 632. Mikó, id. m. I. 238. és Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 441–66.
638. Mikó, id. m. I. 238. Óváry, id. m. 644–65. Negotiations of Sir Thomas Roe, 524. 537. 538.
639. L. Gindely, Okmánytár, 472. Marczali, Regesták: Tört. Tár, 1879. 550. és Bethlen Pol. Levelei, 415.
640. Fraknoi közleménye: Tört. Tár, 1881. 101. és Opel, id. m. II. 519–524.
641. Óváry, id. m. 790. és De (Gids Amsterdam, 1873.) 446. Caroli Carafa Commentaria de Germania Sacra, (Bécs, 1748.) II. 101–125.
642. Negotiations of Sir Thomas Roe, 510 és Óváry, id. m. 648 l.
643. Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifver Förra Afdelningen Första Bandet (Stockholm, 1888.) 525. (Sadler instructiója 1625 végéről vagy 1626 elejéről). Szilágyi közlése: Tört. Tár. 1883. 244. Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor és a svéd diplomácia, (Budapest, 1882.) 33. és Opel, id. m. II. 346. 529.
644. Fraknoi közlése: Tört. Tár, 1881. 105. Bethlen fejed. levelezése, 338, 343. Pray, Epistolae Procerum III. 387.
645. Opel, id. m. II. 583.
646. Gindely, Okmánytár, 413.
647. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 467.
648. Esterházy Miklós, II. 364. 367.
649. Esterházy levele Pázmányhoz: Hazai okmánytár, IV. 464.
650. Pécs Antal, Alsó-Magyarország bányamívelésének története II. 205. Esterházy II. 371. és Kemény Önéletírása, 99.
651. Esterházy Miklós, II. 390.
652. Huber, Geschichte Oesterreichs, V. 312.
653. L. Tadrától közölt leveleit: Fontes Rerum Austriacarum, XLI. 399–441. Esterházy Miklós, II. 372. 388. és Gindely, Waldstein, I. 119–122.
654. Zorzi Giustinian jelentése: Óváry id. m. 666. Salamon Ferencz, Két magyar Diplomata, 216. Gergely Samu közlése: Tört. Tár, 1883. 149. Ez a levél is mutatja, hogy Szofi Mehemed s Bethlen közt nagy volt az ellentét. V. ö. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 55.
655. Esterházy Miklós, II. 391.
656. Tadra, id. h. 442. 443. s Bethlen levelei: Gindely, Okmánytár, 419–422. E leveleket már Katona is közölte.
657. Pécs, id. m., II. 642. Gindely, Okmánytár, 421. 423. Nem fogadhatjuk el Gindely állítását, mely szerint Mansfeld „szeptember 26-ikán Magyar-Bródban ütötte fel hadi szállását”. (Bethlen Gábor és udvara, 181.) Ez állítás a Tört. Tárban (1884. 208.) közölt levélre van alapítva. Mansfeld e levele így van keltezve: Germanico Brodae, 26. Sept. 1626. Gindely szerint a Germanico helyett Hungaricot kell olvasnunk. De talán egyszerűbb volna a Brodae helyett Pronaet olvasnunk. Az Okmánytár most idézett közleményeiből látszik, hogy Mansfeld szeptember 20. és 21. táján Magyarországon volt, 29-ikén pedig Bethlen felteszi róla, hogy Zólyom körül van. A 25-iki levélben nem Mansfeldet hívja Bethlen Sziléziából, hanem az ott hagyott mansfeldi csapatokat. Azért nem merjük a Germanico Brodae Magyar-Bródnak olvasni.
658. Gindely, Okmánytár, 426. Tadra közleménye id. h. 443. Kemény János Önéletírása, 92. 98. 100. Esterházy Miklós, II. 400–402. Bethlen seregének számára nézve l. Szilágyi közlését Tört. Tár, 1894. 678. Rákóczy György e számadatait mérsékelnünk kell. Tadra előszavából (id. h. 246.) s Huber számításaiából kivehető, hogy Wallenstein serege alig volt erősebb huszezer főnél. Murtéza s Bethlen hadairól l. Murtéza szavait: Salamon, Két magyar diplomata 13.
659. Tadra, id. h. 443. Ballagi Aladár, id. m. 152–154.
660. Tadra id. h. 445.
661. Kemény és Toldalagi szerint Mikó: id. m. I. 238.
662. Századok, 1868. 235. és Gindely, Okmánytár, 449.
663. Az október 16-iki ütközet, mely Bethlen nagyzó jelentése alapján szerepet játszik történetírásunkban, ez apró csatározásokhoz tartozik.

664. Padavin jellemzése: Óváry id. m. 428. és Kemény Önéletírása, 107.
665. Marczali, Regesták: Tört. Tár, 1879. 556. Peblis levele: Óváry id. m. 220.
666. Rákóczy id. levele: Tört. Tár, 1894. 678. Századok, 1868. 237. és Pázmány levele: Hazai Okmánytár, III. 462.
667. Rusdorf, Mémoires, I. 748. és Szilágyi, Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez, 79–93. Megjegyezzük, hogy a Fraknóitól közölt irat (Tört. Tár, 1881., 106.) nem 1627-ből való, mint Opel is hiszi, hanem 1625-ből; hiszen a magyar országgyűlést is említi.
668. Giustinian jelentése: Óváry, id. m. 694.
669. Negotiations of Sir Thomas Roe, 561.
670. Kemény Önéletírása, 109.
671. Negotiations of Sir Thomas Roe, 550. 655. Esterházy Miklós, II. 414.
672. U. ott, 408. és Gindely, Okmánytár, 439.
673. U. ott, 444.
674. Esterházy Miklós, II. 431.
675. Frankl, Pázmány Péter, II. 195–205. Bethlen pol. levelei, 427. Erdélyi Orsz. Emlékek, VIII. 360.
676. Pray, Principatus Gabr. Bethlen, II. 92. Századok, 1868. 236–37.
677. Esterházy Miklós, II. 383. Századok, 1868. 236. Negotiations of Sir Thomas Roe, 655.
678. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 418–430.
679. Esterházy Miklós, III. 3. és 137.
680. Jászay Pál, A szőnyi béke: Tudománytár, 1838. 92.
681. Salamon, Két magyar diplomata, 19.
682. U. ott, 24. 27. Jászay, id. m. 196.
683. Salamon, Két magyar diplomata, 173.
684. U. ott, 52.
685. Jászay, id. m. 230. és Esterházy Miklós, III., 136.
686. U. ott, 161.
687. Salamon, id. m. 170. 238.
688. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1895., 116 l.
689. Salamon, 192. és Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1882. 46.
690. Salamon, id. m. 284.
691. Zorzi Giustinian jelentése: Óváry, id. m. 675.
692. Salamon, id. m. 21.
693. Kovachich, Scriptorum Rerum Hung. Minores II. 282.
694. Salamon, id. m. 46. 47. 121.
695. U. ott, 89. Horváth Mihály, Kismartoni Regesták: Magyar Tört. Tár, X. 26. és Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1882. 47.
696. Jászay, id. m. 272. és Esterházy Miklós, III. 190.
697. Gindely, Okmánytár, 478. 484. s Esterházy Miklós, III. 365.
698. Esterházy Miklós, III. 467. Ugyane munkában lásd Kuefstein jelentésének ismertetését Khevenhiller után.
699. Mikó, id. m. I. 360. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1882. 52. Negotiations of Sir Thomas Roe, 716.
700. Török-Magyarokori Államokmánytár, II. 121. 133–136. Bethlen fejedelem levelezése, 403. 405. Bethlen pol. levelei. 466. Kemény János Önéletírása, 139.
701. Opel, id. m. III. 205. Innen vesszük át az egység pontjait. V. ö. Bethlen pol. levelei, 444. s Negotiations of Sir Thomas Roe, 651.
702. U. ott, 651. és 656.
703. Opel, id. m. III. 213, és Hazai Okmánytár, IV. 469.
704. Fraknói közlése: Tört. Tár, 1881. 103. Opel, id. m. III. 209. Negotiations of Sir Thomas Roe, 681.
705. U. ott, 717. s 646.
706. U. ott, 649. Velenczéről lásd Óváry, id. m. 714.
707. Szilágyi, Adalékok Bethlen szövetkezésének történetéhez, 66. Strassburg 1625-iki levelei. Óváry, id. m. 158. 174.
708. Szilágyi, Bethlen Gábor és a svéd diplomácia, 35.
709. L. ezekre nézve Szilágyi, Bethlen Gábor s a svéd diplomácia. Az itt közölt okiratok közül Nicodém levele, Oxenstierna utasítása, Farensbach, de különösen Strassburg jelentései nagyon becsesek. V. ö. még Wibling közleményeit: Tört. Tár. 1892. 448–452. Gusztáv Adolf lengyel terveiről I. Geijer, Geschichte Schwedens, III. 249. Wake levele: Negotiations of Sir Thomas Roe, 711.

710. A török és oláh dolgokról. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 8. 9. 17. 21. 52. 53. 89. 91. Kemény J. Önéletírása, 112. I. Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, III. 80–88. Szombathelyiről I. Esterházy Miklós, III. 309–372. P. Szatmáry Károly közleménye: Magyar Tört. Tár, XVIII. 41. Hurmuzaki, Documente, IV. 1. 606. és Gindely, Okmánytár, 499.
711. Kemény János Önéletírása, 121. Pray, id. m. II. 198. Esterházy Miklós, III. 276.
712. Esterházy Miklós, III. 363. 523. Szilágyi, Bethlen és a svéd diplomácia, 69. 72. Talleyrand és Roussel követsége Bethlen fejed. levelezése, függelék; Venier bailo jelentései: Óváry, id. m. 748–778. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 99–125. Bethlen fejed. levelezése, 408.

IX. FEJEZET.

Bethlen Gábor jellemrajza.

Roe Tamás ítélete Bethlenről. Bethlen egyéniségének titokzatos vonásai. Ifjúságának benyomásai. Szereplése Bocskay alatt. Török barátsága. Politikája a portával szemben. Közvetítő szerepe a két császár között. Politikájának eredményei. Dynastai hajlamai. Katonái. Hadvezéri tehetsége. Diplomatai sikerei. Az államháztartás rendezése. Az ipar fejlesztésére tett kísérletek. Az anabaptisták behozatala. A kereskedelem Bethlen idejében. Fényüzése. Iskolái. Építkezései. Gyula-Fejérvár. Hunyad. Kísérletei Mátyás könyvtára visszaszerzésére. Zeneszeretete. Nemzetiségi politikája. A székelyek. Az oláhok. Bethlen vallásossága. Igazságszeretete. Munkássága. Kinézése. Erkölcsi érzésének nagysága

ROE TAMÁS, a nagy műveltségű angol diplomata, sokat foglalkozott Bethlen jellemével. Diplomatai küldetésének természete ösztönözte arra, hogy fűrkéssze a fejedelem cselekvésének bonyodalmas motivumait. Egyre súlyosabbnak érezte a feladatot. Bethlen – írja egyszer Roe – letépné ingét, ha azt sejtene róla, hogy tudja gazdája szándékait. A titokzatos homály nem oszlott szét. Roe haragudott, ha csalódott az erdélyi fejedelemben, a mi gyakran megesett, de olykor nyugodtan megvallotta, hogy nem érti Bethlent.¹ Sokan jártak így, de kevesen vallották meg. A kortársak gyűlölete és lelkesedése átszállott a különböző pártok történetíróira is. Nem csupán az elfogultság nehezítette a megértést: Bethlen szövevényes diplomatiája a nyugodt vizsgálót is megtévesztette.

Ifjúságának benyomásai magyarázzák meg férfikora érzelmeit. Gyakran emlegette akkori élményeit. „Mi rajtunk erdélyieken történt ez meg” írja egyik titkos utasításában – „jámbor szolgálatunkért, vérünk hullásáért Rudolphus császár ő felsége idejében, nemcsak kicsiny értékünket fosztották el, hanem a profoszok öllel hordották az istrángokat és az urak, nemes népek előtt lehányták s a kiket akartak közülök, nyakon kötözték, felaggatták.”²

Bethlen átszenvedte Erdély történetét Mihály vajda s Basta korában. Az a meggyőződés vert benne gyökeret, hogy Erdély csak a török oltalom alatt őrizheti meg szabadságát. Együtt érzett Bocskayval, aki azt mondta, hogy a független Erdély pajzsa a magyar nemzetiségnek. Ha még kételkedett volna Székely Mózes és Bocskay politikájának helyességében, Forgách Zsigmond és Homonnay támadásai alkalmasak voltak kétségeinek eloszlatására. E meggyőződésében meg nem ingott haláláig; végrendeletében is hivatkozva a Bocskay támadása előtt történetekre, arra kéri a rendeket, hogy ne álljanak a német mellé s bizzanak a török nemzetben, kit az isten a hazának „pajzsul való oltalmára” rendelt.³

De vajjon e gondolatnak híve volt-e akkor, midőn a császár leányát nőül kérte és a török ellen szövetségesül ajánlkozott? A történetírók sokat elmélkedtek Bethlen politikájának ez állítólagos változásáról. Pedig úgy hisszük, hogy az udvarhoz küldött ajánlatok nem zavarták meg politikája alapgondolatának egységét. Csak akkor zavarták volna meg, ha Bethlen a töröknek „pajzsul való oltalmát” szolgálai alázatossággal akarta volna meghálálni. Sokszor vádolták Bethlent azzal, hogy ifju korában törökké lett s egész életében rabja volt a töröknek. Mindabból csak annyi igaz, hogy fiatal korában kénytelen volt oltalmat keresni a porta s a végbeli pasák udvarában; megismerkedett a török szokásokkal s úgy vette észre, hogy a pogány alapján véve nem sokkal rosszabb, s bizonyos tekintetben még valamivel jobb is, mint sok keresztény. „Ismerem a törököt természetiben”,⁴ szokta volt mondani s több joggal mondhatta ezt, mint azok az államférfiak, a kik érzékenyen szónokoltak a pogány embertelenségéről, de nem átalították keresztény ellenségeik ellen titkon felizgatni a török politikát. Bethlenre igen nagy benyomást tett a török hatalma. A nagy csapások, melyek az ozmán birodalmat érték, nem változtatták meg azt a hitét, hogy a szakadozott kereszténységgel szemben a török erő még mindig félelmetes. Azért áldozatokat hozott a porta barátságáért, ha látta, hogy nem boldogul más uton. Leveleinek törökös stylje, melyet ellenfelei annyi kárörömmel emlegettek, a legcsekélyebb volt ez áldozatok közt. De azért

megőrizte s egyre növelte függetlenségét. Leszállította a török adót, megkevesítette a császár s a vezérek ajándékát; ellenfelei a portán nem ok nélkül hangoztatták, hogy a török katonák 1623 óta inkább Bethlen érdekeit szolgálták, mintsem a portáét. Az 1621-iki hadjárat óta a török megbecsülte hatalmas vazallusát, nem küldözgette messze földre a szultán ellenségeinek tábora ellen és elnézte némely merészségét. Bethlen azon volt, hogy növelve hatalmát, a portával szemben mind nagyobb függetlenségre tegyen szert. Ezért kereste a római császár barátságát a nélkül, hogy eltávozna politikája szilárd alapjáról. A két császár közt az erős közvetítő szerepére törekedett. Ezért igyekezett kiterjeszteni Erdély határait s ezért vágyódott arra a szerepre, hogy mint a császár veje s Magyarország elismert kormányzója, a törökkel ijeszthesse az udvart s az udvar hatalmával a portát. Úgy hitte, hogy ezt a szerepet utódjaira is átszállíthatja és hosszú időre biztosíthatja az egész nemzetet és Erdélyt a Rudolf korabeli események megújulása ellen. Terve sok más alakot is öltött. Örömet fogott fegyvert abban a reményben, hogy megsemmisíti az osztrák ház hatalmát. Ez a remény buzdította, midőn a cseh korona elnyerésére gondolt, vagy a midőn Magyarországot a protestáns császárságtól vezetett német birodalom egyik tagjává óhajtotta tenni. Sőt talán e reményben vágyódott a lengyel koronára. De a kisebb eredménnyel is beérte. Midőn királylyá választotta magát, midőn Erdély beiktatását kérte a gyarmati és szőnyi békébe, s midőn halála előtt a hét megyének Erdélyhez való kapcsolását akarta elérni, mindig arra törekedett, hogy magának s az utána következő erdélyi fejedelmeknek megszerezze a már említett közvetítői szerepet. Nem úgy sikerült minden, a hogy kívánta. De igen sokat ért el. Elérte, hogy a cseh alkotmány megsemmisítése idején Ferdinánd kénytelen volt megújítani a bécsi békét s hogy uralkodása alatt ellenség nem mert háborgatni Erdély területét. A kis országot az európai politikának jelentékeny tényezőjévé tette. Lángeszének fáradhatatlan, bár nem mindig sikeres munkája fényt vetett utódjainak trónjára is.

Nem azt akarjuk mondani, hogy Bethlent csupán az általános eszmék vezették törekvéseiben. A dynastai nagyravágyásnak is volt bennük része. A személyi s általános motivumok kapcsolatát gyakran fel kellett bontanunk, midőn történetét elbeszéljük. De nem akarjuk tagadni a kapcsolatot. Régi családból származott. Szerette emlegetni, hogy erdélyi vajda is volt ősei közt. Történetirója, Bojthy Gáspár, meg akarta örvendeztetni urát egy lelkiismeretesen készült s mégis diszes genealogiával. Feladata nem volt könnyű. Egyik dogozatára Bethlen ezt jegyezte meg: Keveset irt le benne.⁵ Büszke volt származására és még inkább örült annak, hogy a maga erejéből családjának hatalmat és dicsőséget szerzett. Az európai fejedelmek sorában mennél előkelőbb rangot iparkodott kivívni. Királyi pompás, módos magaviselő fejedelem volt, ahhoz képest udvart is csinosat tart vala – írja Kemény János. Opitz szerint kelet és nyugat pompája egyesültek palotájában.⁶

Nagy céljai elérésére mindenekelőtt katonaságra volt szüksége. Az erdélyi s később a magyarországi nemesi fölkelés, a székelyek, a kapuzámos gyalogok és lovasok, a hajduk és más fizetett zsoldosok alkották hadseregét. Legtöbbre becsülte a zsoldosokat, a nemesi fölkelésben nem igen bizott. Nem győzi eléggé gúnyolni a magyarországi urak idegenkedését a tábori élettől. A lovasság volt seregének legjava, Bethlen egész stratégiája a könnyű lovasság harcmódján alapult. E stratégiával alázta meg Buquoyt, Monte Negrót és Wallensteint. Hadakozása jól kipróbált módjának követését végrendeletében is ajánlja utódainak, szívére kötve, hogy ha némettel szemben való viadalt elkerüljétek minden úton.⁷

A harczmezőn nevelkedett. 1623 végén azt mondta, hogy negyvennégy harczon volt.⁸ Gyönyörködött a hadi szemlékben, melyeknek akkor, a nem állandó hadseregek korában, nagyobb jelentősége volt, mint most. Egy alkalommal reggeltől estig lovon volt és tizenháromezer négyszáz embert mustrált meg.⁹ Az ellenség előtt sem kimélte magát. Sokszor hált táborostúl „a hó hátán”.¹⁰ Midőn 1621-ben Füleket ostromolta, egész éjjel ott forgolódott a sánczok körül és semmit sem aludt.¹¹ Sátrát többször járta át az ellenség golyója, de a

fejedelem nem akart tovább költözni. Pozsony előtt 1621-ben egy golyó feje mellett repült el. Hívei vigyázatra intették, de ő azt mondogatta, hogy a fejedelmek életét Isten őrzi.¹²

Fegyelmet tartott, amennyire akkor lehetséges volt; eléggé intette katonáit a jámbor életre. 1621 nyarán táborában tíz prédikátor volt és minden nap huszonnyolc helyen megütötték a dobot prédikációra és könyörgésre.¹³

De legnagyobb diadalait a diplomácia fegyvereivel vivta. Mestere volt az elhítésnek. Egészen beleélte magát annak lelkébe, a kit meg akart győzni. Kétkedő mosolylyal olvasták nagytáborait azok, a kik már egyszer csalódtak benne; de mintha valami bűvölet vett volna rajtuk erőt, mindig hajlandók voltak újra hinni. Politikája sajátos vegyülete volt a nagy, szinte phantastikus terveknek s a minden csekélységet számba vevő gyakorlati észjárásnak, majdnem úgy, mint a Gusztáv Adolfé. Egy kevésbé maga is hitt abban, a mit elhítenni akart s ez a csekély ösztönesség az ösztönesség nagy hiányában megzavarta ellenfelét. Tulajdonképpen ellenfeleinek mondhatjuk szövetségeseit is. Bethlen senkiben sem bízott, alig csatlakozott valakiben s mindenkinek kezéből kisiklott.

Erősen vezetett s jól rendezett országra akart támaszkodni, midőn messze kalandozó tervei valószínűsítésén fáradozott. Rendezetlen s majdnem elpusztult államot vett át elődjétől. Báthory Gábor eltékozolta az állami jószágokat úgyannyira, hogy a Fogarashoz tartozó hetvenhárom faluból csak egy maradt meg, a Váradhoz tartozó tízezer jobbággy közül százötvennél több nem maradt.¹⁴ Bethlen segített ez állapotokon.

Azonban az államháztartás rendezésére s vállalatáira pénz kellett. Nagy adókat vetett ki, évenként tizenhat, sőt huszonnégy forintot is szavaztak meg országgyűlései egy kapu után. Igaz, hogy az erdélyi kapu több adózót foglalt magába mint a magyarországi porta. De ha még hozzávesszük a gyakori hadviselések terheit, azt kell hinnünk, hogy Bethlen ellenségei nem egészen alaptalanul terjesztették a fejedelem népszerűtlenségének hírének. Pedig az elfogulatlanok elég jelét láthatták annak, hogy Bethlen nem csupán a fiscus érdekeivel törődik. Igaz, hogy a rossz ötpénesz garasok veretése miatt sokan vádolták a fejedelmet; Bethlen garasának csúfolták e pénzt. A hitvány apró pénz elszaporodása miatt Bethlen területének ez időtájt ép annyi baja volt mint a Ferdinándénak. De 1625 végén Bethlen segített a bajon s Nagybányán és Kassán oly jó pénzt veretett, mely sokáig forgott Erdélyben. A régi garas beváltása egyeseknek sok kárt okozott, de végre a jó új pénz kiszorította a régiek rosszat.¹⁵ A pénzvisszonyok zavarossága összefüggött a bányák elhanyagolt állapotával. Bethlen uralkodása kezdetén az erdélyi arany- és ezüstbányák beszakadoztak és megteltek vízzel. Bethlen a nikolsburgi béke után körülbelül kétszáz magyarországi bányászt telepített le Erdélyben és nagy költséggel, de eleintén kevés haszonnal műveltette a bányákat.¹⁶

A mesteremberek telepítése általában uralkodása legelső teendői közé tartozott. Erdélynek szüksége volt iparosokra, Bethlen minden felől hívogatta őket. 1621-ben a Morvaországból elűzött anabaptistákat küldötte Erdélybe s Alvinczen rendelt nekik lakóhelyet. A szász mesteremberek nem igen örültek a különféle mesterséghez értő anabaptisták bevándorlásának. Bethlen azonban úgy hitte, hogy a verseny nem fog ártani. Segítette a szegény jövevényeket s kimondatta az országgyűléssel, hogy senki se háborítsa őket vallásukban.¹⁷

A rossz pénz okozta, hogy az iparosok és kereskedők nagy áron kínálták cikkeit. A hivatalos árszabások nem igen segítettek a bajon. De midőn 1626-ban Bethlen jobb pénzt veretett, szigorúan megkövetelte, hogy az iparos és kereskedő a kiszabott árakhoz tartsa magát. Különösen a görög kereskedők kegyetlen birságot fizettek, midőn az országos biztosok nem voltak megelégedve a követelt árakkal. Az erdélyiek hasznosnak tartották a görögök kereskedését, de sokszor panaszkodtak ellenük, hogy kiviszik a jó pénzt az országból. Különben az erdélyiek is hoztak pénzt más országokból; Lengyelországba, Ausztriába, Velenczébe és Törökországba jártak az erdélyi kereskedők. Kénesöt, viaszt, rezet, sót, ökröt, lovat és ökörbőrt vittek a külföldre. Bethlen volt az ország első kereskedője. Néha eltiltotta az

ökr, ló vagy viasz kivitelét, hogy megdrágítsa a saját áruit. 1625-ben el volt tiltva Erdélyből az ökrkivitel s ez évben egyszer másfélezer ökröt hajtatott Bethlen a „bécsi köre”.¹⁸

A fejedelmi pénztárnak mennél több jövedelemre volt szüksége. Bethlent még barátjai is fősvénységgel vádolták. Murtéza azt mondta, hogy az 1626-iki vállalatnak nagyobb sikere lett volna, ha Bethlen nem fukarkodik a pénzzel. A nagy adók, az előkelő foglyok váltságdíjai, a kereskedelem, a gondos gazdálkodás egyre szaporították a fejedelmi vagyont. De Bethlen a vádakra azt felelte, hogy pénzt kell gyűjtenie, nehogy szükség esetén másokra szoruljon. Midőn a lengyelországi vállalatot tervezte, büszkén emlegette, hogy kincstára el van látva a szükséges eszközökkel.¹⁹

Különben nem kímélte a pénzt, ha az egyházra, az oktatásra, a művészetre, vagy fejedelmi házának fényére kellett költenie. Mily bőven áldozott a fejevári iskoláért. Nagy örömmel írja 1628-ban, hogy virágozik már az intézet. „Jó reménységű ifjak nevelkednek tudományokban, reméljük 75 avagy nyolczvanon is, főemberek gyermekei is.” Arra törekedett, hogy a gyulafejevári főiskolát a legjobb németországiakkal egy sorban emlegessék. Azért kerestette számára a hírneves külföldi tanárokat. És boldog volt, midőn élete utolsó évében hallotta, hogy Alsted, a nagy theologus Erdélybe igérkezett. Könyvtárt is szerzett az iskola számára. Más protestáns főiskolákról is gondoskodott és másutt is taníttatott ifjakat. „Gyönyörködött igen abban” – írja Kemény János – „az mely hazafiában jóindulatot látott; bezzeg valóban apjuk is volt, nemkülönben tanítván, oktátván szegény bennünket, mint jó atyjafiait; látni, hallani örömet küldözött, segített maga költségén.” Így taníttatta öcscsének két fiát, Istvánt és Pétert, utaztatta őket, ajánlotta nekik az idegen nyelvek tanulását. De sok más ifjat is taníttatott a külföldön. Papokká, tudósokká, diplomatakká s hadi mérnökökké igyekezett nevelni őket. Támogatta az írókat. Kedvelte a jezsuiták módját, a kik jó rhetorokká nevelik tanítványaikat.

Pedig őt nem nevelték a tudományok tiszteletére. Korán lett árva. Nagybátyja, Lázár András, egy székely főnemes nevelte, a ki keveset törődött a könyvekkel. Tizenhat éves korában már be volt fejezve Bethlen iskoláztatása. Szeretett volna többet tanulni, de a tapasztalás, a tettek vágya az udvarhoz vonzották s nemsokára a politikai életbe sodorták. Később olvasgatott, tábori szekerein könyveket is vittek utána. A bibliát sokszor átolvasta, a papjelöltek vizsgáján előtte volt a biblia, szorgalmasan felkereste a szentírásbeli bizonyságokat és meghallgatta a magyarázatokat. A hadi tudomány, a történet s az európai államok viszonyai nagyon érdekelték. De maga mondja, hogy „deákul soha sem tanult s magyar írásnál egyebet nem tud”.²⁰

Sok volna előszámlálni – írja Szalárdi – az építésben való telhetetlenségét. Lengyelországból, Németországból és Olaszországból hozatott kőműveseket, szobrászokat s építészeket. Nemcsak várfalakat s bástyákat építtetett nagy gonddal, hanem pompás épületű házakat is Fejevárott, Radnóton, Alvinczen, Balásfalván, Fogaras és Várad váraiban. Gyulafejevár pusztá hely volt, midőn Báthory Gábor elhagyta Erdélyt. Bethlen igazán fejedelmi székhelylyé változtatta. Palotája kívül „olasz fokos” volt, „belül különbnél különb szép képirásos, aranyos és mészmetészbéli mesterséges mennyezetekkel és azokat sok ezer tallér-érő különbnél különb velencei drága kárpitokkal megékesítette, melyekben holmi római és Julius császár históriái voltak csudálatos szép mesterséggel szótetve”. A nyugat felől való hegyekből forrásvizet vitetett a városba. Az 1627-iki országgyűlés elhatározta, hogy minden vármegye, szék és város házakat építtet Fejevárott. Bethlen építtette a vajdahunyadi vár délkeleti szárnyát s átalakíttatta a várbeli lakóházat. Itt közvetlenül érintkezett munkája a Hunyadyak munkájával s mintha általában azon lett volna, hogy feltámaszsza Mátyás király korát. Bizonyos, hogy Mátyás könyvtárát ki akarta szerezni a törököktől.²¹ A zenében ép oly nagy öröme telt, mint az építésben. Egy olasz zenésznek, Baglioninak, a ki a pápa zsoldján élt, ezer aranyat ígért évenként, hogy Erdélybe csábitsa. Don Diego, spanyol muzsik,

olaszul beszélő zsidó szintársasággal mulattatta az udvart. Különösen Brandenburgi Katalin bevonulása óta a fényes balletek gyakoriak voltak a gyulafejevári palotában.

Az érzéseiben és szokásaiban annyira magyar fejedelem érdeklődött az idegen szokások iránt és nagyra becsülte az idegen nemzetek érdemeit. Jól bánt a szászokkal. Bár eleinte sok baja volt velük s lett volna oka neheztelnie rájuk, nem érezte velük haragját. Ajánlotta nekik, hogy férjenek meg a magyarokkal. Fogadják be városaikba a nemességet és erősítsék meg rokoni köteléssel a barátságot. A szászok azonban makacsul ragaszkodtak kiváltságaikhoz. Bethlen nem akarta sérteni Erdély hasznos polgárait, a szászok pedig, kik Báthory Gábor halála után annyira irtózták Bethlentől, később megszerették a fejedelmet és áldották emlékét.²²

Bethlen általában nem bántotta a kiváltságokat, csak azokat üldözte, melyek lazították a központi hatalom erejét. Sajátságos visszaélés harapózott el ekkor a székelyek közt. A Székelységen való jobbágyság, mely 1622 táján számra a tizezret meghaladta, sem adót, sem dézsmát nem fizetett. Ez a kiváltság arra csábította a hadakozni köteles szabad székelyt, hogy jobbágnak kösse magát. Csak Bocskay fejedelem ideje óta majdnem hatezer székely lett jobbágygyá. Az 1622-iki őszi országgyűlés Bethlen indítványára elhatározta, hogy a kik Mihály vajda bejövele előtt jobbágyok voltak, azok maradjanak ős jobbágyoknak és fizessék az országos adó felét. Az új jobbágyoktól pedig, a kik fizetésért kötelezték magukat szolgálatra, a nemes vagy lófőszékely vegye föl a pénzt és bocsássa őket szabadon. Ily módon újra megszorodott a „szolgáló rend” a székelyek közt.²³

Bethlen az oláhok állapotán is javítani akart. Felmentette a fogarasvidéki oláh papságot a tizedfizetéstől. Az oláh nép iskoláztatására és irodalmának fejlesztésére is gondolt. A bibliát le akarta fordíttatni oláh nyelvre. Halála e téren is nagy tervekben okozott fenakadást. Azt hitte, hogy a tudatlan és durva pópáktól vezetett oláhság hite alig nevezhető vallásnak. Cyrill patriarcha segítségével Kálvin hitére szerette volna őket téríteni. E törekvésekben Bethlent nem a nemzetiség érdeke, hanem a vallás és művelődés szempontja vezette.²⁴

Buzgó hive volt egyházának. Egész életének az volt tartalma, hogy gátat emelt az ellenreformáció árja ellen. Nem kell komolyan vennünk, hogy néha hitegette az udvart katholizáló szándékával.

Ha utazott, a pap is ott volt kíséretében. „Praedicator nélkül semmiképen utunkban el nem lehetünk” írja egyik levelében.²⁵ Sokféle kedvezményben részesítette egyházát. Megnemesítette a papokat és utódjaikat. Az evangélikus egyház lelkészeiről is gondoskodott. Ellensége volt azoknak a szász papoknak, kik a Formula Concordiae mellett kardoskodtak. A külföldre küldött ifjaknak Pareus heidelbergi tanár leczkéit ajánlotta, mert Pareus a kálvinisták és lutheránusok uniójának volt szószólója. Alvinczy, ki azt hirdette, hogy Calvinus az úr vacsorája felől nem sokat különbözött Luthertől, nagyon kedves embere volt Bethlennek. A fejedelem türelmes volt mindenki iránt, az unitáriusokat sem bántotta, pedig azt mondotta, hogy legörömbestebben őket üzné ki országából. S mi csodálatosabb, a katolikusokat sem igen háborgatta. Nem türte a katholicizmus uralmát vagy terjeszkedését, de nem bolygatta a katolikusok vallásszabadságát. Kényes természetű katonai s diplomáciai feladatokat bízott katolikus hiveire. A jezsuitákat is támogatta olykor; térítő buzgalmukat nem szenvedte, de megbecsülte érdemeiket. Említettük Káldyhoz való viszonyát. Kiváltságokat adott a zsidóknak ép úgy, mint az anabaptistáknak, hogy a kereskedők rendjét gyarapítsa. De a szombatosokat üldözte; untig elégnék tartotta Erdélyben a felekezeti szakadozottságot.²⁶

Az igazságszolgáltatás terén emlékezetre méltó munkát végzett, midőn codificáltatta a perrendtartást.²⁷ Kegyelmes igazságszolgáltatása ép úgy ritkítja párját korában, mint vallási türelme. 1621-ben írja, hogy „eddig egy nemes embert is meg nem ölettem”.²⁸ Valóban csodálatos volt az a nagylelkű okossága, hogy hamar megbocsátott árulóinak. Igaz, hogy nem

bocsátott meg mindenkinek és keményen sujtott, ha javíthatatlan volt a vádlott, vagy bűnét szerfelett ártalmas példának tartotta. De ha összehasonlítjuk eljárását elődjéivel, vagy a korabeli fejedelmek szokásaival, el kell ismernünk, hogy igaz érzéssel írta e szavakat: „a megtérő bűnösökért holt meg Krisztus urunk”.²⁹ Elég erősnek érezte magát a kegyelmességre, a félénk s ideges zsarnokok kegyetlensége távol volt lelkétől. Volt valami patriarkális nyájasság szigorúságában; a kipróbált hűséget pedig meleg ragaszkodással viszonzta.

De korát tekintve, ne csodáljuk, hogy Bethlen is babonás volt. A szombatot szerencsés napjának tartotta. Hitt a bűvölésben, a boszorkányok, nézők és jövőmondók mesteriségében.³⁰

Mindez nem zavarta értelmének erejét. Tulajdonkép mindent egyedül végzett; „egyedül gondviselő vagyok” írja a táborból nejének. „Annyi gondom vagyona – írja Thurzó Imrének – „hogy egészségem is szintén megbomol immár miatta, napestig csak az levelek olvasása is elég gond nekem, ha választ nem adnék is reájok mindjárt.” A nagy munka s a nem egészen mértékletes életmód hamar aláásták egészségét, Már 1620-ban is kinezta a vesebaj, mikor még elég erősnek s egészséges színűnek látszott. Nagy feje volt; rövidre nyirt haja régi magyar mód szerint elől üstökbe volt csavarva; magas homloka alatt nagy szemek világlottak; széles szája volt s hosszú fekete, de korán őszülő szakált viselt.

Betegségének haladása nem törte meg munkakedvét. Terveiről nem mondott le, mert sokáig bizott gyógyulásában, de a halálra is készült, „nagy, erős férfiúi bátorsággal.” Rendezte családját s országa ügyeit, hogy halála után felne bomoljon mindaz, a minek megerősítésén annyit fáradozott, Nehéz küzdelem után várta az örök nyugalom. Sokáig és keményen tusakodott oly hatalmakkal, melyeknek pánczéjáról a jámborság fegyverei visszapattantak volna. Természetes, hogy sokszor visszásnak tűnt fel viselete, pedig nagy erkölcsi érzés élt lelke mélyén. Számadásra kötelezett szolgának érezte magát. Erős hite volt munkája jelentőségében, nemzetét boldogító és istennek tetsző mivoltában. Halála napján, midőn már nem tudott szólni, papírost és tollat kért s e szavakat jegyezte fel: „Ha isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen.”³¹

-
713. Negotiations of Sir Thomas Roe, 662. és több más helyen.
  714. Szilágyi Adalékok, 46. l.
  715. Koncz József, Bethlen Gábor végrendelete. 15.
  716. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1885. 210.
  717. Kemény József adta ki: Nemzeti Társalkodó, 1841. 5. sz. Ujabban Karácsonyi János irt Bethlen őseiről: Turul, 1897. 57.
  718. Önéletírás, 50. Acsády, Bethlen udvara. (Függelék a Gindelytől irt életrajzhoz) 252.
  719. Végrendelete, Koncz J. közl. 24.
  720. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 213.
  721. Kemény önéletrajza, 149. s Bethlen polit. levelei, 79.
  722. Ugyanott, 230.
  723. Bethlen fejed. levelezése, 185.
  724. U. ott, Kemény Önéletírása, 59. 61. Gindely, Okmánytár, 338.
  725. Gergely közlése: Tört. Tár, 1882. 133.
  726. Bethlen fejedelelem levelezése, 36.
  727. Krauss, Siebenbürgische Chronik, 74., 75. Segesvári krónikája Mikó, id. m. IV. 193. V. ö. u. ott. I. 140. Bethlen pol. Levelei 431. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 399.
  728. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 359. és II. 59. Segesvári krónikája id. h. 189.
  729. Erd. Országgy. Emlékek, VIII. 182. Krauss, Chronik, 72. Áldássy Antal, Anabaptisták a XVI. s XVII. században: Katholikus Szemle, 1893.
  730. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 335. Mikó, id. m. II. 80. Bethlen pol. levelei, 111. Bethlen fejed. levelezése, 335. Krauss, Chronik, 56. 74. Szabó Károly közlése: Tört. Tár, 1879. 216. és Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 127.
  731. Lásd Roussel beszédét: Óváry, id. m. 755.
  732. Bethlen Fejed. Levelezése 323. Kemény Önéletírása 69. Szilágyi, Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. (Budapest, 1880.) 16–21. Szalárdi, Siralmas Krónika, 33. Casparus Böjthini, De rebus gestis Bethlen, 244. Bethlen levele Justh Andrásához; közli ifj. Kubinyi

- Miklós: Századok, 1889. 238. Melotai Nyilas István, Speculum Trinitatis. (Debreczen, 1622.) Bethlen polit. levelei, 460.
733. Szalárdi, Siralmas Krónika, 34. Arányi, Vajda-Hunyad vára. (Pozsony, 1867.) Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 369.
734. Krauss, Chronik, 56. 76.
735. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 104–106.
736. Jancsó Benedek, A román nemzetiségi törekvések története. (Budapest, 1896.) I. 503–526.
737. Protestáns Közlöny, 1890. 413.
738. Pokoly József, Az erdélyi fejedelmek viszonya a protestáns egyházakhoz: Prot. Szemle, 1896. 613. s. kk. Alvinczyról I. Révész Kálmán: Százéves küzdelem a kassai ev. református egyház megalakulásáért és Tört. Tár, 1895. 140.; Pareusról Tört. Tár, 1881. 306.; Jászay, Oklevelek, X. 27. Erdélyi Országgy. Emlékek, VII. 488. és VIII. 143. Katona, id. m. XXXI. 184. A Bethlennek tulajdonított egyházi ének nem az ő munkája, később formálták nevére. L. Szilády Áron: Irodalomtört. Közlemények, 1897. 45.
739. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VII. 103. 518.
740. Mikó, id. m. II. 394.
741. Bethlen polit. levelei, 34.
742. Tört. Tár, 1883. 533. Bethlen polit. levelei, 102. és Erdélyi Országgy. Emlékek, VI. 412.
743. Bethlen polit. levelei, 253. Szabó K. közleménye: Tört. Tár, 1879. 112. Gründlicher und wahrhafter Bericht, 12. Kemény Önéletírása, 145.

I. FEJEZET.

Versengés Bethlen Gábor örökségeért.

Brandenburgi Katalin megválasztatása. Bethlen István kormányzó. Zierotin Katalin udvarában. A katolikus párt. Katalin bizalmatlansága a Bethlen-család iránt. Bethlen István. A hét vármegye visszabocsátásának kérdése. Csáky István. Sereggyűjtés Bethlen Gábor pénzén a Bethlenek ellen. A kővárvidéki csata. Csáky István menekülése. Katalin betegsége. Béke Bethlen István és Katalin között. A gyulafejevári országgyűlés. Csáky befolyásának megújulása. A megyeri gyűlés. Csáky István száműzetése. Prépostváry Zsigmond trónjelöltsége. A hajduk mozgalma. A tokaji ütközet. A szamosújvári és kolozsvári országgyűlések. Katalin lemondása. Bethlen István fejedelemmé választatása. Rákóczy György, a hatalmas vetélytárs. Bethlen alkudozásai a választás előtt. Zólyomi Dávid és ifjú Bethlen István Rákóczy pártján. A topai egyezség. A segesvári országgyűlés. Rákóczy György megválasztása. Uralkodásának jellemzése. Takarékosága. Egyház- és irodalompartolása. Politikai irányelvei. Párhuzam Bethlen és Rákóczy politikája között. Esterházy nádor ellenséges magatartása. Támadása Rákóczy ellen. A rakamazi kudarc. Kassai szerződés. Brandenburgi Katalin elhagyja Erdélyt. A Császár-féle pórlázadás. Leveretése. Az eperjesi béke. Zólyomi elégtelensége. Bebörtönöztetése. Ifjú Székely Mózes szökése. Rákóczy népszerűtlensége a török előtt. A törökök 1634-iki lengyelországi hadjárata. Rákóczy mint békeközvetítő. Öreg Bethlen István elégtelensége. A török Erdély fejedelemségével biztatja. Körlevele. A török tervei. Bethlen készülődései. Ali csaszur üzenete. A nagyszalontai tábor. Győri Jakab vitézsége. Rákóczy győzelme

BETHLEN GÁBOR meglepetést akart szerezni fiatal nejének, midőn 1626-ban kijelentette előtte, hogy utódjává választatja. A májusi országgyűlés végrehajtotta Bethlen akaratát. Már ekkor is suttozták egyesek, hogy szokatlan dolog nőt, és pedig idegen származásút, a fejedelmi trónra ültetni. Állítólag a porta is ez okból késleltette a fejedelmi jelvények megküldését. A nagy uralkodó elismerte ez ellenvetések jogosságát, midőn öcscsét, Bethlen Istvánt, a kormányzót Brandenburgi Katalin gyámjának s első tanácsadójának jelölte ki. Úgy hitte, hogy Bethlen István s a fejedelmi tanács az ő uralkodása szellemében vezetik majd az országot s esetleg megakadályozhatják a kormányzás új irányainak felülkerekedését. Egyúttal remélte, hogy biztosítva van a Bethlen-dynastia jövője, mert két unokaöcscsét azért neveltette oly gondosan, hogy az erdélyiek örömezt válasszák fejedelmüknek a Bethlen névnek valamelyik örökösét.¹

A szép remények nem teljesültek. A könnyüvérű fejedelemasszony mulatni vágyott s férje nem akarta kedvét szegni. Zierotin Ditrich, a morvaországi protestáns száműzött, kit Bethlen udvarában nagy becsületben tartott, előkelő szerepet játszott az udvari mulatságokban. A léha főúr nagyon tetszett Brandenburgi Katalinnak. Zierotin többször változtatta vallását, s hogy a császári udvar kedvében járjon, 1629 elején katolikus könyveket s képecskéket juttatott a fejedelemasszony kezébe. Nemsokára Brandenburgi Katalin köré csoportosult az a katolikus párt, mely a kormányzó s családja befolyását meg akarta törni. Nagy volt „a zsi bongás közöttök, kiki csak a rút változó állapotot remélte”. A fejedelem is figyelmessé lett, eltávolította Zierotint s gyöngéden kérdőre vonta nejét. Erre Brandenburgi Katalin július 31-ikén nyilatkozatot irt alá, melyben kijelentette, hogy nem pártolt el Kálvin hitétől s nem is fog elpártolni. Ha valaha mégis megváltoztatná vallását, fejedelmi méltósága megszűnnék s az erdélyiek többé nem volnának iránta hűségre kötelezve. A neje iránt mindig gyöngé fejedelem meg volt nyugtatva, Brandenburgi Katalin pedig azt izente a nádornak, hogy mindvégig hive marad a katolikus vallásnak.²

Az is maradt Bethlen halála után egy ideig. A fiatal özvegy nem szerette férje családját. Érezte s aligha nem éreztették is vele, hogy utját állja a Bethlen család emelkedésének. Nagyon nehezőre esett, hogy az 1626-iki választási feltételek a kormányzó gyámsága alá helyezték. Gyűlölségét szították a Bethlen család rosszakarói. A kormányzó egyénisége nem riasztotta vissza azokat, a kik a trónváltás zavarát fel akarták használni rég visszafojtott politikai vagy egyéni vágyak elérésére. Bethlen István bátyja segítsége nélkül

egész életén át a homályban maradt volna. Volt nagyravágyása, de hamar visszariadt a nehézségektől. Nagyon helyén volt mint kormányzó, midőn még bátyja vezérlete alatt szolgált. De nem sokára oly viszonyok közé jutott, a hol merészségre és kiméletlenül erős kézre lett volna szüksége, hogy érvényesüljön. Itt megakadt, habozott, hirtelenkedett; félénken visszavonult, vagy könnyen kockáztatott.

Brandenburgi Katalin és Bethlen István vitájának első eredménye az volt, hogy megbukott az a terv, melynek valósításán Bethlen Gábor élete utolsó heteiben fáradozott. Apafy György küldetése sikerült. A szultán védelmébe fogadta a hét megyét Kassával s a hajdukkal együtt. Murtéza budai pasa rá akarta birni a kormányzót, hogy a hét megyét, vagy legalább Bethlen hódításainak tiszántúli részét ne adja át a császárnak. Sőt Papazogli Muhammed egri pasát négy-ötszáz lovassal Debreczenbe küldötte s másfelől is táborba szólította a végbeli pasákat, hogy ellenállásra bátorítsa Bethlen Istvánt. Murtéza Konstantinápolyból nem várt segítséget, hanem a kormányzótól ötvenezer tallért kért hadak fogadására. Brandenburgi Katalin a bécsi udvar kedvében járt s nem is gondolt arra, hogy a Bethlen Gáborral kötött békekötések ellenére megtagadja a hét megye átadását. Bethlen István pedig félt a küzdelemtől, nem bízott a török önzetlenségében s attól tartott, hogy a császárral való vitája erősen felingerelné s nagyon is erősítené Brandenburgi Katalin pártját. Így esett meg, hogy Erdélyből már Bethlen halála napján elindult az a követ, ki a fejedelemszony, a kormányzó s a tanács nevében felszólította a bécsi udvart a hét megye átvételére. Murtéza készsége s a török táborozás nyugtalanították a kormányzót. Aggódott, hogy a nádor ürügyül használhatná a török mozgalmat az erdélyi határ megtámadására s hajlandó volt elhinni, hogy Murtéza tulajdonképen Jenő várának elfoglalására törekszik. Sürgetésére Murtéza visszavonta hadait.³

Bethlen István engedékenységevel nem birta lefegyverezni erdélyi ellenségeit és azoknak magyarországi támogatóit.

Csáky István, az ekkor huszonhat éves, Bécsben nevelkedett ifju gróf volt a katolikus ellenzék feje. Azt beszélték róla, hogy a fejedelemségre törekedett, pedig esküdözött, hogy nem magának halász. Saját szavai szerint Brandenburgi Katalin korlátlan fejedelemségének útjában fáradozott. Ha e célzt elérte, úgy is uralkodó lett volna, mert a fejedelemszony, ki már elfelejtette Zierotint, megigézett rabja volt Csákynek. Úgy féltém tőle – beszélte később – hogy meg nem mertem volna tartani tőle, valamit láttam, hogy kedvel. Csáky először is azon volt, hogy megtörje a gyűlölt Bethlen család hatalmát. Hadakat fogadott a saját s kis részben barátjai pénzén. A fejedelemszonytól is kapott néhány ezer forintot. Kegyetlen iróniája volt a sorsnak, hogy abból a féltékenyen őrzött kincsből, melyet Bethlen a nevét viselő dynastia hatalmának megalapítására gyűjtött, özvegye katonákat toborzott a Bethlenek ellen. Különben ez uton Csáky nem boldogult. Barátjai nem igen támogatták, okosabbnak tartották megbékülni a kormányzóval a fiskális jószágok árán, melyeket másrészt Brandenburgi Katalin is vesztegetett, hogy pártot gyűjtsön magának.⁴

Kovács Pétert, Bethlen mezei kapitányát, Csákyék megvesztegették. Kovács hadai Kővár vidékén voltak elszállásolva Szunyogh Gáspárnak, a kővári kapitánynak s Csáky pártfelének oltalma alatt. Toldalagi Mihály, az ismert diplomata, Bethlen István parancsából, maroszekei hadakkal kiüzte Kovács katonáit az erdélyi határból.

Ez még 1630 január 25-ike előtt történt. E napra volt kitűzve Bethlen Gábor temetése s a fejevári országgyűlés megnyitása. A kővárvidéki csata hire növelte a Fejevárra gyülekezők izgatottságát. Csáky is megjelent, fogadott hadait a falukba szállásolva. Zólyomi Dávid, a kormányzó veje, már előbb is fenyegette Csákyt, hogy „rövid nap bizony elütik a pohárt az orra elől”. A fejevári palotában is megfenyegette ellenségét a fejedelemszony jelenlétében. Zólyomi és ifjabb Bethlen István szolgái széltében hirdették, hogy levágják a pápistákat. Csáky forrónak érezte a fejevári talajt; gyors futással menekült almási várába.⁵

Csáky menekülése nagyon elrémítette Brandenburgi Katalint. A gyöngye elméjü s állhatatlan lelkü asszony idegrendszere megsínylette a sok izgalmat. Valami súlyos betegség is gyötörte, melynek természetéről sokat fecsegték az emberek titokban. Schulitz, vagy Scultetus Weikhard, Bethlen Gábor volt udvari orvosa, gyógyította a beteg fejedelemszont, és rémülve látta, hogy betegének lelki orvosságra is szüksége van. Segítségül hívta a papokat, Gelei Istvánt és Alstedet. Az orvos és a papok meg voltak győződve, hogy Brandenburgi Katalint az ördög szállotta meg. A beteg istentelenül szitkozódott s látta a fenyegető sátán borzasztó arcát. Alsted, Gelei és Schulitz imádkoztak és zsoltárokat énekeltek, hogy elűzzék az ördögöt. Huszonnyolc óráig küzdött a beteg a sötétség fejedelmével; végre csillapultak idegei s ekkor kijelentette, hogy elhagyta az igaz hitet, de bánja bűnét s visszatér ősi hitéhez.⁶

Most helyreállott a béke a kormányzó és a fejedelemszont közt. Bethlen István átadta kardját Katalinnak és felszólította, hogy vágja le fejét, ha valami jogtalanságot bizonyíthat rá, de ha nem, bizzék hű szolgájában. Katalin visszaadta a kardot; nem használhatta kedve szerint. Achitofel elnémult, Haman meg volt verve és Mardochai győzött – írja a jámbor Schulitz, ki az ördögűzés és Bethlen István ügyéhez való ragaszkodása miatt később orgyilkosok áldozata lett.

A temetés után megnyílt országgyűlés törvényei azt mutatják, hogy Bethlen István és Csáky küzdelme nem csupán a felekezeti és személyes ellenkezésből keletkezett. Csáky menekülése után is többségben volt az országgyűlésen az a párt, mely megunt Bethlen Gábor erős kormányát s csak a fejedelem halála után mert szabadon nyilatkozni. Ez a párt a fiskus szegényítésére s jogainak csorbítására törekedett. Nem kellett neki a hatalmas fejedelemség, mely telt kincstárral és fizetett hadakkal rendelkezik. Bethlen úgy hitte, hogy Erdély állami élete folytonos rázkódtatásokat szenvedne ily fejedelemség nélkül. De a rendek visszavágyódtak az aristocraticus köztársaság formájához, mely kevesebb áldozatot kívánt tőlük s nagyobb tért adott az egyéni nagyravágyásnak.⁷

Brandenburgi Katalin a fejevári országgyűlés után egy ideig megfért a kormányzóval. A míg a brandenburgi választónak Koszpoth Jánostól vezetett követsége Erdélyben volt, Bethlen István nem panaszkodott. A követség május 22-ikén eltávozott. A kormányzó arra kérte a választót, hogy küldjön a fejedelemszont mellé megbízható protestáns tanácsost, a ki a jó úton vezetné. Ily tanácsosra nagy szüksége volt Katalinnak. Mert Koszpoth távozása után a hízelt Csáky emberei kormányozták a fejedelemszont akaratát. Június elején az a hír lepte meg Bethlen Istvánt és híveit, hogy Brandenburgi Katalin újra pénzt adott Csákynek s kinevezte munkácsi és tokaji uradalmának gondviselőjévé. Az erdélyiek megvoltak döbbenve. „Csáky e magyarországi jószágokból, mint sas úgy volna fejek felett” – mondotta valaki. Különösen veszedelmes lett volna Munkács az ellenség kezében. Szerencsére Balling János kapitány nem olyan ember volt, a kit szép szóval vagy fenyegetéssel kicsalhattak volna a várból. Örömmel beszélték Erdélyben, hogy gúnyos választ küldött Brandenburgi Katalinnak: Mit tenne ő felsége ott olyan nagy udvari nagy úr kapitánynyal, mint Csáky István?

Bethlen István túrhetetlennek érezte a helyzetet. Reávette Brandenburgi Katalint, hogy július 10-ikére rendkívüli országgyűlést hívjon össze Megyesre. Az előleges egyesség ellenére Bethlen István veje, Zólyomi Dávid hadakkal jelent meg Megyesen. A kormányzó katonái őrizték a templomot, a hová a rendek gyülekeztek. Bethlen István kijelentette, hogy senki sem köteles a fejedelemszont hűségére, mivel megszegte esküjét. A rendek nyugtalankodtak a tanácskozás szabadságának megsértése miatt. Szívesen meghallgatták Kapi András és Kornis Zsigmond szavát, a kik a fejedelemszont pártján voltak. A német testőrök el voltak szánva a küzdelemre, ha Zólyomi hadai meg merték volna támadni a fejedelemszont környezetét. Bethlen István visszajedt a vérontástól. Toldalagi és Borsos közvetítése helyreállította a nyugalmat. Az országgyűlés törvényei szabályozták a kormányzó és fejedelemszont viszonyát és pedig nem úgy, a hogy Katalin kívánta. Különösen rosszul esett neki az a

határozat, melynek értelmében kénytelen volt erdélyi és magyarországi magán jövedelmét közcélokra a kincstár kezébe szolgáltatni.

Csákyt a fejedelmi tanács július 16-iki határozata kitiltotta az udvarból s egyszersmind értésére adta, hogy ne merészeljen fegyveres kísérettel megjelenni az országgyűléseken.⁸

Csáky valóban elhagyta Erdélyt, de a béke nem állott helyre. Alkudozás nem csillapíthatta le a felizgatott szenvedélyeket. Esterházy nádor és pártja nem akarták tűrni, hogy Bethlen István uralkodjék Erdélyben. Haragudtak a megyesi országgyűlés végzése miatt. Az a terv merült fel, hogy az örökké elégületlen Prépostvári Zsigmondot ültessék az erdélyi trónra. Brandenburgi Katalinnak csak annyit mondtak a cselszövők, hogy Bethlen István elmozdításáról van szó, s hogy Prépostvári meg fogja őt oltalmazni. Időközben Zólyomi Dávid, az udvari kapitány Debreczennél táborba szállt s visszanyomta a bősörményiekkel háboruskodó kállai katonákat. A hajduk mozgalmak jó alkalom volt az ország táborba szólítására. Brandenburgi Katalin augusztus 28-ikára Szamosújvárra hívta a rendeket. Itt szeretett volna a kormányzótól megszabadulni. De beteggé lett s a terv meghiúsult. Még Szamosújvártt volt a kormányzóval együtt, midőn Bornemissza János a kassai alkaptány a Tiszához közeledett, hogy megfenyítse az erdélyieket a debreczeni harcz miatt. Úgy látszik, hogy támadása összefüggésben volt a Prépostvárira vonatkozó tervvel. De Zólyomi és ifjabb Bethlen István gróf Bornemissza fogadtatására siettek és Tokajnál megverték a nádor hű szolgáját, a ki hajdan Bethlen embere volt s a hét megye átadása után elhalt urának utódjai ellen fordult. Ez az ütközet jelentékeny hatással volt Erdély sorsára.

A rendek közt nagy izgalom támadt Szamosújvártt. Ugy hitték, hogy Bornemissza támadásának folytatása is lesz. Egyrészt haragudtak Bethlen István fiára s vejére, akiknek harczias kedvét veszedelmesnek tartották. De másrészt megúnták a női kormányt, mely annyi zavart hozott az országra. Bethlen István fel akarta használni e hangulatot. Katalinnal országgyűlést hirdettetett szeptember 21-ikére Kolozsvárra, mert, úgymond, tanácskoznia kell az országnak a hajduk mozgalma s a két könnyelmű ifjú dolgában.

Természetes, hogy Bethlen István nem haragudott ekkor fiára s vejére. Sőt arra kérte őket, hogy oltalmazzák az országgyűlést a felső-magyarországiak esetleges támadása ellen. Az országgyűlésen pedig azon volt, hogy Brandenburgi Katalin lemondjon a trónról. Még azok sem merték védelmezni Bethlen Gábor özvegyének fejedelemségét, a kik Megyesen pártján voltak. Katalin szeptember 28-ikán kénytelen volt lemondani a trónról.

Most Bethlen István volt a helyzet ura, mert a rendek attól tartottak, hogy Zólyomi és a váradi kapitány ellenük fordulnak, ha az öreg urat meg nem választanák. A kormányzó némi habozás után elfogadta a választást.⁹

Nem ok nélkül habozott. Jól tudta, hogy hatalmas ellenjelölt indul Erdély felé.

Ez a hatalmas ellenjelölt Rákóczy György volt, Sárospatak gazdag ura s a jó Rákóczy Zsigmond fia. Rákóczy már Bethlen halála óta igyekezett magának pártot szerezni Erdélyben.¹⁰

Bethlen István ismerte Rákóczy szándékát; egy ideig maga is arra gondolt, hogy csak a hatalmas úr segítségével buktathatná meg Csáky Istvánt és őszintén biztatta Rákóczyt. Nem sokkal Brandenburgi Katalin lemondása előtt levelet irt Sárospatak urának, melyben tizenöt vagy tizenhatezer tallérról szóló irást kért Rákóczytól, hogy ez összeg odaigérésével rávehesse a fejedelemasszony környezetét a lemondás elősegítésére. Ez a kérés csakis azt jelenthette, hogy a lemondás Rákóczynak válnék hasznára. Bethlen István ekkor már nem Rákóczynak útját akarta egyengetni, hanem Sárospatak urának nevét s hatalmát a maga érdekében szerette volna felhasználni. Midőn Bethlen még őszintén biztatta Rákóczyt, nem hitte, hogy könnyű dolog volna kitudni a fejedelemasszonyt Erdélyből; a kolozsvári országgyűlésen már az a merész gondolata támadt, hogy felhasználja s cserben hagyja Rákóczyt. Levelet irt Rákóczynak, hogy ne induljon ki Patakából, vejét és fiait pedig arra

kérte, hogy tartóztassák a főurat Váradnál mindaddig, a míg az ország szabad választással ki nem mondja akaratát.

De Zólyomi és a váradi kapitány Absolonokká változtak. Nem eresztették atyjuk levélvivő szolgáját Patakra s hitlevelet adtak Rákóczynak. Teljes erővel támogatták ügyét. Az „okos elméjü” ifju gróf átlátta, hogy atyja veszve van, ha annyi ellenségen felül még Rákóczy híveit is maga ellen lázítja. Az öreg úr el volt keseredve, de nem akart megmérkőzni azzal a táborral, melyhez gyermekei is csatlakoztak. „Azon könyörgünk a mi Istenünknek” – írja ekkor – „hogy a mi Absoloninknak fizessen kegyelmesebben, hogy sem mint a régi Absolonnak.”

Egy Topa nevű falunál egyességre került a dolog október 23-ikán. Bethlen István megígérte, hogy a következő országgyűlésen felszabadítja hiveinek neki való kötelességét és új választást enged nekik. Ennek fejében Rákóczy őt atyjának tartja, Fogaras kiváltásában segíti s Huszt vára birtokában nem háborgatja. Bethlen november 26-ikára Segesvárra hívta össze a fejedelmválasztó országgyűlést. Időközben ígérete ellenére mindent elkövetett Rákóczy megbuktatására. Hatni akart a törökre, de fia s veje már korán megnyerték a budai basát Rákóczy ügyének. Rákóczy ígért és költött. Brandenburgi Katalin is pártját fogta, mert örült, hogy a kormányzón bosszúját töltheti. Követe Kemény János volt az első, ki december elsején a segesvári gyűlésen Bethlen István példáját követve Rákóczyra szavazott. A nagy többség a két lemondott fejedelem után indult.¹¹

Végre erős kéz vette át Erdély kormányát. Széltében beszéltek akkor, hogy már Bethlen Gábor emlegette Rákóczyt utódjának. Talán emlegette, de komolyan nem gondolt a jelöltségre. S mégis Rákóczy méltó utódja lett a nagy fejedelemnek. Szalárdi nem ok nélkül írja, hogy Rákóczy minden dolgaiban az egy nagy pompán kívül Bethlen fejedelem magaviselését az igazgatásban követni igyekezett. Rákóczy is mondotta egy alkalommal: „mi sokat tanultunk a szegény megholt fejedelem idejébeli példákból”.¹² Sokat tanult azokból, a nélkül hogy utánozta volna elődjét. A két uralkodó természetete sokban egyezett.

Rákóczy még gondosabb és szorgalmasabb gazda volt, mint Bethlen. Trónralépte után a fiskus újra gazdagodott s a fejedelmi jövedelmek mindjobban szaporodtak, a kereskedés, a monopoliумok, a jószágyszerzések és adók révén. A családi kincstár gyarapodását rossz szemmel nézték Erdélyben. „Szamos, Maros annyit nem hozhat, amennyit Patak emészt”¹³ – mondogatták a kis országban. Bethlen családi kincstára legalább Erdélyben maradt. A nótaperek is sűrűbbek voltak Rákóczy alatt, a ki szigorubb volt elődénél s jobban szerette használni a vagyonszerzés e módját. Kún Kocsárdot egy elejtett szóért megfosztotta szabadságától és jószágaitól.¹⁴

De az egyházért s az iskoláért csak oly szívesen adakozott mint Bethlen. Mátyás könyvtárának maradványaiért ő is ígért pénzt a töröknek. Oláh alattvalóival szemben folytatta Bethlen politikáját. Kálvinista kátét adott ki számukra s kinyomatta az új testamentom oláh fordítását.¹⁵ Senki sem multa felül egyházas buzgóságban. Az ő testamentomot tizenháromszor, az új testamentomot harminckétszernél többször olvasta el.¹⁶ Büszkeséggel emlegette tiszta s józan életmódját. Soha sem voltam ittas – így szólt egyszer bizalmasai körében – soha sem vágyódtam más nőre, mint feleségemre és soha sem kívántam más könyvet olvasni, mint a melyben isten szava van megírva.¹⁷ Vagyonát és szerencsáját is Isten jutalmának tekinté. „Nem a sietés, nem az akarat, hanem a könyörülő Isten dönti el dolgainkat” – ez volt jelszava. Pedig Rákóczy sietett, fáradozott s erősen akart. Nem hiu dicsekvésképen írta, hogy „az éjszakát is sokszor nappá teszszük és tennénk, úgy sem akarnánk megfogyatkozni a közjónak, nem kedvezvén sem magunk egészségének s nyugodalmának, testünknek”.¹⁸ Éber gondoskodása megőrizte az országot az ellenség háborgatásától. E jótétemény áldását azok sem tagadhatták, kik erőszakkal és kapzsisággal vádolták. Nem riadt vissza a veszélytől. Nyugodt lelkiismerettel s Istenébe vetett bizalommal állott meg a legnagyobb veszedelem közepett. De nem akart kockáztatni. Óvatosabb volt

mint Bethlen. Nagy dolgokban a maga fejétől nem kívánt cselekedni. Meghallgatta Kassai Istvánnak, nejének Lorántfy Zsuzsánnának és másoknak szavát. Távol volt lelkétől a phantasia mindennemű kísértése. E tekintetben gyökeresen különbözött Bethlentől.

A katolikus és német uralmat ép oly kevésbé szerette, mint az a fejedelem, a kinek zászlaja alatt szolgált 1619 óta. Eleintén nagy tüzzel, noha nem nagy szerencsével harczolt, de Bethlen később korholta lanyhasága miatt. Rákóczy sokallotta a Bethlentől kívánt áldozatokat, a családi hatalom gyarapításának gondja uralkodott lelkén. A katonáskodásban nem lelte oly nagy mértékben kedvét, mint Bethlen. Hanem szenvedélyesen vadászott mind haláláig.

A török barátságra való támaszkodás neki is hasznos dolognak látszott. De ebben a tekintetben merész újításokat engedett meg magának Bethlen politikájával szemben. E téren nem volt eléggé erdélyi, meglátszott rajta a magyarországi nevelés. Erdély későbbi helyzete bizonyítja, hogy Bethlen hagyományainak félretolása veszedelmes következménnyel járt. De Rákóczy még nem adta meg merészsége árát. Még a töröknél is hatalmasabb szövetségese volt szerencséje, mely el nem hagyta haláláig; állhatatos szerencséje feltűnt már az egykoruaknak, a kik verset is irtak róla.¹⁹

Esterházy nádor még nem ismerte Rákóczy e szövetségését, midőn 1630 végén elhatározta, hogy szembeszáll az új fejedelemmel. Sokan hitték akkor, hogy a nádor valamiképen egyesíteni óhajtja hivatalát Erdély fejedelmének méltóságával. A hír nem volt alaptalan. Valószínűnek látszik, hogy Esterházy puhatolta, vajjon a töröknek volna-e kifogása a hivatalok e különös egyesítése ellen. Politikai pártállásának szempontjából bizonyára jó okokkal bírta igazolni nagyon merész tervét. Lehetséges, hogy tervének valószínűségét is remélte, midőn az erdélyi zavarokat a magyar király fegyvereivel próbálta eligazítani. De jól ismerte tervének nehézségeit, és nagyon elég lett volna neki a csekélyebb eredmény. Megelégedett volna azzal, ha az udvarnak megbízható szövetségese, vagy legalább nyugodt természetű fejedelem foglalja el Erdély trónját. Munkács visszaszerzésének reménye is befolyással volt erdélyi politikájára.

Nagyon megharagudott Bethlen Istvánra, midőn azt hitte, hogy a tiszántúli hajduk segítségével akarja elűzni Bethlen özvegyét. De a midőn észre vette, hogy Bethlen István gyermekei, a kik a hajduknak élére állottak, Rákóczy szolgálatába szegődtek, Esterházy megbarátkozott Bethlen István fejedelemségével. Támogatta őt Rákóczy ellen s Bethlen István a topai egység után is az udvar segítségére számított. Esterházy haragja Rákóczy ellen nem csupán személyes okokból magyarázható. A nádor igen veszedelmes dolognak tartotta, hogy Rákóczy a hajdukra támaszkodik. Úgy hitte, hogy csirájában kell elfojtania a bajt, mert különben megújulnának a Bethlen korabeli események. Ezért is mondotta Rákóczyról: „Nem hagyom megtollasodni repülésig, hanem miglen csak pihes, addig előzőm meg.” A sajátjából vagy 150,000 forintot költött hadak fogadására. De midőn Kassára ért, tapasztalnia kellett, hogy a felsőmagyarországi megyék erősen ellenzik vállalatát. E vidéken oly hangulat keletkezett akkor, mint a minővel Forgách Zsigmondnak kellett megküzdenie, midőn Báthory Gábor ellen indult. Esterházy nem rosszul fizetett hadaitól, hanem a német csapatok megérkezésétől várta a sikert. De a dragonyosok lassan haladtak s Esterházynek tennie kellett valamit. Megindította az ellenségeskedést a Tiszántúl. Rákóczy nem ijedt meg a nádortól. Tudta, hogy az udvarnak egy hatalmas pártja nem helyesli vállalatát. Pázmány állott e párt élén. A bibornok tudatta is a fejedelemmel, hogy a nádor nem az udvar politikáját hajtja végre, s egyszersmind mérsékletre intette Rákóczyt, a kinek családjához baráti kötelék is fűzte. Rákóczy hajlandó volt alkudozni Esterházyval, feltételei semmit sem változtattak volna azokon a viszonyokon, melyek a hét megye átadásának voltak következményei. De Esterházy Rákóczy teljes megalázását óhajtotta. Csak azért alkudozott, hogy bevárja a dragonyosokat. S midőn látta, hogy az udvar alig támogatja, s hogy a vörös vitéz, a hogy haragjában nevezte

Pázmányt, Rákóczyt a Béccsel való közvetlen tárgyalásra bátorítja, fegyverszünetet kötött Rákóczyval.

Esterházy kezdettől fogva Szathmárt, Kállót és Tokajt féltette az erdélyiektől. A Tokaj védelmére ázott rakamazi sánczot Esterházy Pál védelmére bizta. Midőn Zólyomi és ifjabb Bethlen István észrevették, hogy a nádor csak a dragonyosok megérkezését várja, elhatározták, hogy megelőzik ellenfelüket. Felégették Kálló városát, mivel az ottani hajduk a nádor pártján voltak, s mit sem törődve a fegyverszünettel, márczius 15-ikének hajnalán megtámadták a rakamazi sánczot. Majdnem az egész hajduság állott most szemben a nádornak másfélezer főnyi fizetett hadával. A hajduk családjukért, szabadságukért és életükért harczoltak, mert jól tudták, hogy a nádor diadala vesztüket jelentené. Öt óráig ostromolták a sánczot Zólyomi vezetése alatt, a ki mezeitelen hegyes törrel fenyegette a csüggedőket. Végre az ostromoltak egy része elpártolt, ekkor Esterházy Pál s Bornemisza János abbahagyták a harczot és háromszázad magukkal kompokon menekültek át a Tiszán. A nádori sereg nagy része fogságba került, vagy a sánczban maradt, vagy a kiáradt Tisza vizébe fült.

A rakamazi kudarcz után Esterházy már nem merte megvárni a dragonyosokat. Komolyan alkudozott a Kassán várakozó biztosokkal. Április 3-ikán megvolt kötve a béke, mely alapjában semmit sem változtatott Erdély és Magyarország viszonyán. Rákóczy a már szokásossá vált titkos pontokat is aláírta, melyekben hűségre kötelezi magát a király iránt, a ki elismerte fejedelemnek. Most már a hajduk is csillapodtak és a Magyarországhoz tartozók hűséget is fogadtak a királynak. Különösen e körülményre céloz Esterházy, midőn azt írja, hogy „nagy fegyverrel is csak ezt kellett végben vinni”. Csak leplezni akarta e szavakkal elégtelenségét. Jól érezte, hogy megfontolás nélkül cselekedett. „Jó oskolám volt „így kiáltott fel,” talán Paduában sem tanúlhattam volna többet”.²⁰

Nem is birta elfelejteni megaláztatását, és szívesen megújította volna küzdelmét Rákóczy ellen. De a német birodalomban dúló háborúk és Pázmány mérsékletre intő tanácsai megakadályozták törekvéseiben. A fejedelem azzal vádolta Esterházyt, hogy 1631 nyarán újabb támadásra ingerelte Bélték urát, Prépostváry Zsigmondot, a kiről az egykorú pasquillus azt írja:

Prépostvári uram, sem prae sem post nem vagy.

Pártoló urak közt ne légy első hadnagy.

Az izgága öreg úr ártatlan mozgolódásának csak az volt a következménye, hogy Rákóczy elkobozta erdélyi jószágait.

Rákóczy sem úgy viselte magát, mintha igen komolyan venné a kassai szerződést. A Kassán aláírt titkos pontokra nem akarta letenni az esküt, „holmi haszontalan mentségekkel mentve magát,” a nádor szavai szerint. Rákóczy most már nem elégedett meg a kassai szerződéssel, nagyobb vállalatra még nem látta kedvezőnek az időt, de a császár szorult helyzete alkalmasnak látszott birtokok szerzésére. Leginkább a munkácsi uradalom elnyerésére gondolt. E célból szüksége volt Brandenburgi Katalin és a császár beleegyezésére.

Szegény Brandenburgi Katalin megbánhatta, hogy oly mohó örömmel támogatta Rákóczyt Bethlen István ellenében. Rákóczy választása után talán vissza kívánta a régi állapotot; 1631 június 28-ikán alá kellett írnia egy kötelezvényt, melyben megígéri, hogy Rákóczy középső fiát, Zsigmondot fiává fogadja és beírja neki Munkácsot százötvenezer forintban, úgy hogy húsz jobbagytelket azonnal a kezébe bocsát s erről vallomást is tesz a leleszi káptalan előtt.

E szerződés aláírása mintegy váltságdíja volt Katalinnak. Mert rosszul érezte magát Erdélyben s Magyarországra kívánkozott. Midőn aláírta mind azt, a mit Rákóczy kívánt tőle, elhagyhatta Erdélyt, de Ibrányi vezetése alatt diszörség kísérte. A fejedelemasszony azt hitte, hogy az őrség csak az erdélyi határig kíséri. De Ibrányi oly aggodalmasan féltette Katalin biztosságát, hogy addig nem akart távozni, a míg a fejedelemasszony nem teszi meg az ígért

vallomást Leleszen. Hanem a magyar területen Bethlen özvegye már Csáky István s a királpárti urak szavára hallgatott. Sennyey Sándor eltiltotta Katalint a leleszi vallomástól a császár nevében.

Csáky elfogatta Balling János fiát és vejét, hogy így Munkács várának átadására kényszerítse. De Balling nem tágitott, Csákyt nem bocsátotta a várba; Katalin pedig Csáky nélkül nem jól érezte volna magát a Rákóczy kapitányától őrzött Munkácsban.

S így ellenséges állapot fejlődött ki egy részt Rákóczy hadai, másrészt pedig a Katalin ügyét védelmező királpárti seregek közt.

Ez ellenségeskedések nyomán oly mozgalom keletkezett, mely mind a két félre nagyon veszedelmessé válhatott volna.

A szerencsétlen jobbágyok, a kik a béke idején is eleget szenvedtek, 1830 végén s a következő év elején rendkívül el voltak keseredve az Esterházytól fogadott magyar hadak és az ugyancsak tőle behívott dragonyosok garázdálkodása miatt. 1631 tavaszán azon vette észre magát a felső-magyarországi generális, hogy az úgynevezett paraszt vármegyék abban is utánozzák a nemesi vármegyéket, hogy közfelkelést hirdetnek. A jobbágyok eskettető leveleket küldöttek szerteszét, kapitányokról, hadnagyokról, tizedesekről beszéltek s puskákkal, lándzsákkal, vasvillákkal és hajító lánczos botokkal voltak ellátva. A fölkelés Torna, Ung, Sáros, Bereg, Abauj, Zemplén s Borsod vármegyékben, sőt tovább is el volt terjedve. Nemesek is csatlakoztak a jobbágyokhoz; társadalmi és politikai okok táplálták a lázadás tüzeit. A jobbágyság s köznemesség gyűlölettel volt eltelve az Esterházytól befogadott idegen katonaság ellen. A császár és Rákóczy viszálya Munkács miatt különböző reményeket ébresztett a felkelés sikere iránt. Bizonyos, hogy Császár Péter, a mozgalom vezetője, megfordult Erdélyben s beszélgetett Rákóczy fő hiveivel. Az egri pasa támogatását is kereste. De a mozgalom mégis csak inkább parasztlázadás volt; az a remény lelkesítette a felkelőket s vezetőiket, hogy könnyitenek sorsukon. Erősen el volt terjedve a hír köztük, hogy a császártól „levél érkezett a pórok könnyebbségére, melyben az volt, hogy a pórság öt napnál többet egy hónapban ne szolgáljon földes urának.” De a mesés levelet Semsei Miklós elrekkentette, pedig a szegény jobbágyok szívesen feláldozták volna életüket, csak hogy e levelet megkaphassák.

Elszántak voltak, de nem kegyetlenek. Inkább a szabadságot óhajtották, mint a bosszút. Aránylag kevés fosztogatás s öldöklés történt. A felsőmagyarországi generális, a ki nem akart vért ontani, megbizta Kátai Jánost, az ónodi kapitányt, hogy alkudozzék a jobbágyokkal. Az volt a baj, hogy nem mertek szétozslani, mert a büntetéstől féltek. 1632 elején a király katonái elfogták Császár Pétert s Kassára vitték, ott márcziusban a kiküldött bíróság vallatta a jobbágyvezért s azután kegyetlenül kivégeztette. Április 3-ikán a felsőmagyarországi generális kegyelmet hirdetett a felkelőknek, de most a félelemhez a bosszu vágya is járult. A fölkelők meg akarták torolni a felnégyelt vezér halálát. De a harczhoz szokott s jól felfegyverkezett zsoldosok és hajduk ellenében mit sem tehettek. 1632 nyarán le voltak verve. Különösen súlyos csapás volt reájok nézve a bátori harcz, melyben az erdélyi hajduk s a váradi hadak verték széjjel a Tiszán túl fosztogató pórhadat.

Pedig a mikor a kassai törvényszék vallatta Császár Pétert, nagyon szerette volna megtudni a jobbágyvezértől, hogy nem kapott-e biztatást Rákóczy Györgytől? Oly mély volt a nádor s egyes udvari körök bizalmatlansága Rákóczy iránt a munkácsi ügy miatt.

Nagyon féltek attól, hogy Rákóczy egyesülni óhajt a császár nyugati ellenségeivel. Pázmány már 1631-ben tanácsolta az udvarnak, hogy jó volna a Rákóczy és a király közt fenforgó ügyet törvénytudó férfiak döntésére bízni. A nádor ellenezte az alkudozás gondolatát. 1632 végén Ostrosythy István a király nevében felszólította a fejedelmet a tárgyalások megkezdésére s ekkor Rákóczy, ki fegyveres beavatkozásra nem birta magát elhatározni, megnyugodott az udvar ajánlatában. Eperjesen 1633 február 5-ikén kezdődtek a tárgyalások Ferdinánd és Rákóczy biztosai közt. Mint Pázmány írja, a vitának „derék veleje

ugyancsak a munkácsi és mádi dolog volt”. Az alkudozások hosszasan húzódtak. Brandenburgi Katalin lemondása után Munkács a fiskust illette volna meg, az udvar nem könnyen engedte át a stratégiai szempontból oly fontos várat és a hozzátartozó gazdag uradalmat Rákóczynak. De a fejedelem tudta, hogy az udvarnak engednie kell. Követeléseit csak akkor szállította le, midőn látta, hogy az udvar eljutott engedményei legszélső határáig, 1633 szeptember 28-ikán meg volt kötve az eperjesi béke, melynek értelmében a király elzalogosítja Munkácsot a fejedelemnek és két fiának 200,000 forintban s nem váltja vissza a fejedelem, vagy fiai életében. Alaghy Menyhértne halála után Mád is a Rákóczy család birtokába jut. Onod váráról a kassai béke azt határozta, hogy a király őrsége együtt őrzi a fejedelemmel. Az eperjesi béke a vár őrizetét egyedül a fejedelem katonáira bizza.

Ily áron szabadult meg az udvar a kelet felől fenyegető véstől. Rákóczy pedig gyarapodott vagyonban, hatalomban és tekintélyben.²¹

A szomszédban fenyegető tűz el volt oltva, de belülről is füstölgött a ház. Zólyomi Dávid, az udvari kapitány, nem volt megelégedve a Rákóczytól kapott jutalommal. Prépostváry Zsigmond biztatta és csábitgatta Bethlen István vejét. Hitegette azzal, hogy a császár pártján nagyobb jutalom vár reá mint Erdélyben. A ki nagy vízben halász – irta neki – nagyobb halakat fog. Zólyomi 1631-ben a csekélyebb vízben maradt és feljelentette Prépostváryt. A rakamazi harcz és a bátori diadal, melyet a paraszton aratott, növelte a könnyelmű ifju elbizakodottságát. A katonák és a hajdúk nagyon szerették a vitéz hadvezért, a ki a szegénységen elkövetett erőszakosságokért nem bántotta embereit.

Sólyom módra nyargalsz jó vitézid előtt,

irja róla az egykoru versiró. A jó vitézek messze földről sereglettek zászlai alá, hogy örülhessenek a vitézi életnek a polgárok és jobbágyok rovására. Zólyomi harci dicsőségre s hatalomra vágyott. „Im édes anyám” – mondá egy nemes özvegyasszonynak – „a fejedelem énnekem nem ad semmit, de én egy kardot csináltattam s a melyik oldalamba akarom, arra kötöm, s a mily könnyen fejedelemmé tettem, olyan könnyen levehetem róla, ha akarom”. Ifjabb Bethlen István gróf hú társa volt sógorának. De Bethlen ifjan halt el 1633 januárjában, nem nagy bánatára Rákóczynak, mint sokan mondták, mert a fejedelemnek tartania kellett attól, hogy a kormányával való elégtelenség esetleg az általánosan nagyra becsült ifju köré csoportosulnak. A hú s okos barát halála után Zólyomi vakon rohant a veszedelemnek. Nem igen titkolta hóbortos terveit. Hadsereget próbált gyűjteni, hogy a német császár ellenségeihez csatlakozzék, üzengetett a töröknek s a német császárnak is. A Bethlen Gábortól elfoglalt hét megyét akarta magának megszerezni, hogy ezután a fejedelemségre törekedjék. Rákóczy ráijesztett s erős reversalisokat csikart ki tőle. De midőn újabb bizonyítékokat szerzett Zólyomi veszedelmesnek látszó törekvéseiről, 1633 április elején elfogatta a szerencsétlen ifjut. Az augusztusi országgyűlés fő- és jószágvesztésre ítélte Zólyomit. Rákóczy megkegyelmezett az elítélt életének, hanem Kővárba záratta, hol a sólyom módra nyargaló vitéz eléggé tisztességesen el volt látva, de szabadságától örökké meg volt fosztva.

Zólyomi büntetését sokan hálátlan, törvénytelen és kegyetlen eljárásnak bélyegezték. S igaz is, hogy a büntetés nagyon súlyos a vétséghez képest. Mert Zólyomi sok mindent akart, a minek veszedelmes látszata volt, de csak beszélt, tervezgetett s ide-oda kapkodott. S mégis példa végett szükségesnek látszott a büntetés, annál is inkább, mert Zólyomi Rákóczy fogadott katonáit is magához csábitgatta. Azonban a jószágelkobzás, amely az ilyen büntetésnek kiegészítő része s az a körülmény, hogy a fejedelem menedéklevele megszegésével fogatta el Zólyomit, gyűlöletes színben tüntették fel az egész eljárást.²²

Az 1633-iki augusztusi országgyűlés Zólyomin kívül Székely Mózesre is kimondotta a hűtlenség büntetését. Székely Mózesnek, a hasonló nevű fejedelem fiának, jó dolga volt Bethlen Gábor alatt. De Rákóczy alatt panaszkodott, mert nemhogy szereshetett volna jószágot, hanem még el is vették tőle ami a kezén volt. A megsértett fejedelmi utód 1632

végén Temesvárra szökött s egy írásra hivatkozott, melyben az volt, hogy a szultán az ő apjának úgy adta a fejedelemséget, hogy az fiára is szálljon.

Oda ígérte Lugost, Karánsebest és Jenőt, ha a szultán Rákóczy helyébe ülteti. Székely sok nyugtalanságot okozott Rákóczynak. A porta nem akarta kiszolgáltatni sem őt, sem társait, „az éretlen elméjű szökevényeket”, mint a fejedelem írja. Itt léte hasznosabb, írta Musztafa fővezér nagy nyugalommal. Sőt 1635 nyarának elején az a hallatlan dolog történt, hogy a vén Juszuf aga, a császár csausza, Székelytől lázító leveleket hozott Erdélybe. Székelynek ekkor elég kényelmes fogsága volt szép mulató helyekkel. De most Rákóczy erélyes hangon irt a portára. A kajmakám tehát a Jedikulába záratta Székelyt oly helyre, ahol „egyebet az égnél és a fejér tengernél nem látott”. Ez sem volt elég Rákóczynak. Székely szolgálói szabadon jártak. A fejedelem tizezer tallért ígért Huszain pasának, ha megöleti a foglyot. Azonban a portán tovább is őrizték Székelyt, hogy zsarolják és ijesztgessék Rákóczyt.²³

Mert a török nem szerette Rákóczyt. Már 1631-ben jelenti Szalánczy kapitihá, hogy Konstantinápolyban haragusznak a fejedelemre, mert a kassai békét a török hire nélkül kötötte meg. Különösen sajnálták a tiszántúli hajduság átengedését. Ez azonban csak múló harag volt. Rákóczy azzal mentette magát, hogy a budai pasa kényszerítette a békére.²⁴

Tartósabb haragot vont magára a fejedelem, midőn az oláh fejedelemségek ügyébe avatkozott. A vezérek nagyon rossz néven vették tőle, hogy úgy viseli magát, mintha a két fejedelemség osztogatása rajta állana. Leon oláh vajdától évenként négyezer arany évi adót követelt. Midőn Radul megbuktatta Leont, a portán azt mondták, hogy Rákóczy azért pártolja az ellenjelölt Basaráb Mátét, mert csak olyan vajdát tür meg, aki megadja a Leontól ígért adót. A porta megüzente Rákóczynak, hogy nem kívánja Máté vajdaságát, hanem határozottan óhajtja Radul megmaradását. S Rákóczy mégis támogatta Basaráb Mátét, a ki valóban el is üzte Radult. 1633-ban a porta kénytelen volt jóváhagyni Máté vajdaságát. Nyegul, Basaráb fia, a ki 1633-ban moldvai vajda akart lenni, ötezer arany évi adót ígért Rákóczynak, ha az óhajtott hivatalt megszerzi neki. A porta megalázva érezte magát; nem segíthetett a bajon, csak rejtegette haragját Rákóczy ellen.²⁵

Az sem igen emelte Rákóczy népszerűségét a török előtt, hogy késedelmes volt az adó beküldésében.²⁶ Midőn a nagyvezér 1633-ban Jenőt követelte, Kőrössy István kapitihá büszkén oda mondotta a pasának, hogy Rákóczy soha azt oda nem adja, hanem ha fegyver leszen a nyakán. A lippai törökök czivakodása a jenei katonákkal annyira megharagította a portát, hogy Rákóczy kénytelen volt „leszállítani” Bornemissza Pált a jenei főkapitányt tisztségéről.²⁷

Mind ehhez járult még a töröknek 1634-iki lengyel hadjárata. Murad szultán szerette volna megalázni a lengyel királyságot. Rákóczyt is táborba szólította. A fejedelem nem merészelt ellenkezni, sőt május közepén a megyei hadakkal és fizetett katonáival Szászsebesen táborba szállott. Nagyon óhajtotta a török vereségét. IV. Ulászló lengyel király előtt mentegette magát, hogy kénytelen volt kivonulni országának hadi erejével a szultán parancsára, de ígérte, hogy nem fog keresztény vért ontani. Tudósította a lengyeleket a török sereg mozdulatairól. El volt szánva arra, hogy nem fog megjelenni a török táborban, hanem esetleg részhadat küld oda Kemény János vagy Szentpáli vezetése alatt. Szerencséjére a töröknek dolga akadt Perzsiában s a lengyel oly nagy erővel készülődött a harcra, hogy a szultán elvesztette kedvét a hadakozásra. Murtéza szerdár többet foglalkozott a békealkuval, mint a háboruval. Rákóczy is meg volt bizva a lengyel-török béke közvetítésével. A fejedelem örült, hogy ily megbizatást kapott s nem kell a lengyelek ellen vonulnia. De megijedt, midőn hallotta, hogy Murtéza oly helyen kelt át a Dunán, a honnan közel érheti Erdélyt. Attól tartott, hogy Murtéza neki ront a két oláh vajdaságnak s azután leigazza Erdélyt. Azért meghagyta a lengyel táborba küldött erdélyi követnek, hogy szerezze meg a lengyel segítséget a veszély esetére. Megüzente Ulászlónak, hogy valami módon biztosítsa a lengyel oltalmat Erdély s a

két vajdaság számára, a nélkül hogy a török hűtlenséget vethetne Rákóczy szemére. Ulászló meg is próbálta ezt, de a szerdár kereken megtagadta Erdély felvételét a békébe. Októberben a béke meg volt kötve és Rákóczy eloszlathatta szászsebesi táborát. A porta nem köszönte meg Rákóczy közvetítését. Észrevette, hogy nem egyenes uton járt. Az a hír volt elterjedve a törökök közt, hogy Rákóczy 40,000 főnyi segítséget ígért a lengyelnek.²⁸

Mind e körülmények eléggé érthetővé teszik azt, hogy a török Székely Mózeset nem akarta megöletni és Zólyomi kiszabadítását is sürgette.

A két főurnál hatalmasabb ellensége támadt Rákóczynek 1636-ban. Bethlen István a fejedelem választása után visszavonult magyarországi jószágaira. Nem tudta elfelejteni a történeteket; az alattvaló szerepe nehezebbre esett neki s Rákóczy sem igyekezett azt könnyűvé tenni. Bethlen István nem akarta letenni a hűségesküt. Rákóczy az 1631-iki országgyűlésen törvényt hozatott azokról az urakról, a kik a római császár birodalmában laknak s Erdélyben is bírnak jószágokat. Az ilyenek tartozzanak reversalist adni, hogy semmi ellenségeskedést nem indítanak – mondja az 1631-iki törvény. Bethlen azonban nem adott reversalist s nem esküdött hűséget. Rákóczy az 1633-iki gyulafejevári országgyűlésen újra felszólította az öreg urat az eskü letételére s midőn Bethlen nem tágitott, a már elkészült törvénykönyvhez függelékkel készítettett, mely egészen Bethlen Istvánra vonatkozott. E törvényczikk a hűségeskü letételére szólítja fel azokat, a kik eddig le nem tették s egyszersem meghagyja, hogy a fiskális várak birtokosai hittel kötelesek a fejedelemnek, a kit bebocsátni tartoznak kíséretével együtt, ha a közszükség, vagy a fejedelem magán körülményei úgy kívánják.

„E czikkel” – írja Bethlen István – „minket nézett, hogy vagy halálom történnén (mivel szorgalmasan szokta calculálni időmet) maradékaimtól könnyebben elránthassa Husztot, vagy magam megbetegedvén, hamarabb kényszerithessen annak az articulusnak színével az ő kegyelme népét belebocsátani, és osztán szokása szerint könnyebben kiszinelhesse kezemből.”

Bethlen István válaszul ez 1633-iki czikkre Illésházy Gáspárnak, közeli rokonának katonáit vitette Huszt várába. Rákóczy ily körülmények közt nem érezte magát kötelezve arra, hogy teljesítse Ecsed és Huszt urának követeléseit, melyek a topai egyességen alapultak, vagy összefüggöttek ifjabb Bethlen István örökségének és Zólyomi elkobzott jószágainak kérdésével. Bethlen István nem szerette Zólyomit, de leánya érdekeit védelmezte s családjára nézve rossz jelnek tartotta, hogy Rákóczy oly rövid uton végez vejével, Erdély egyik leghatalmasabb főúrával.²⁹

Aggodalmait növelte az a baleset, mely másik fiát, Bethlen Pétert érte. Bethlen Péter ugyanis hirtelen haragjában úgy megütötte egyik gazdatisztjét, hogy a szerencsétlen ember néhány nap múlva meghalt. Bethlen Péter meg akart alkudni az elhalt gazdatiszt anyjával, de Rákóczy úgy látszik, megakadályozta az alkút. Annyi bizonyos, hogy pörbe fogatta Bethlen Pétert, a ki attól tartott, hogy „nehezen kerüli el Zólyomi tánczát”, noha Rákóczy váltig állította, hogy nem akarja elfogatni. 1635 szeptemberében Bethlen Péter elhagyta Hunyadot és atyjához szökött Ecsedbe.³⁰

Most már csak a fegyver dönthette el a Bethlenek és Rákóczy vitáját. Rákóczy bizonyára visszafogadta volna Bethlen Pétert megalázó feltételek árán, de az öreg ur már az addigi megaláztatást is sokallotta. Úgy hitte, hogy Rákóczy hatalma alapján meg van ingatva. Miért adná tehát fel családjának erdélyi birtokait s miért tűrné tovább szerencsés vetélytársa kiméletlenségét? 1635 december 20-ikán Murtéza pasának egy embere érkezett Ecsedre, aki Moldván, Lengyelországon és Huszton át utazott. A török azt kérdezte Bethlen Istvántól, hogy felveszi-e az erdélyi fejedelemséget? Mert a hatalmas császár a telhetetlen Rákóczyt nem szenvedti tovább. Másrészt Illésházy Gáspár megüzente Ecsed urának Esterháznak ezt a nyilatkozatát: „Ha Bethlen István uram a maga oltalmához fog, mi azt csak az ujjunk közül fogjuk nézni”.³¹

Ezek igen biztató szavak voltak. Alaposnak látszott a remény, hogy az 1630-ban elvesztett méltóság most visszaszerezhető. Január közepén Bethlen István elhagyta Ecsedet és Budára utazott Naszuhpasazade Huszein pasához.

Rákóczy nem ijedt meg. Jellemzi hangulatát két udvari emberének párbeszéde. Kerekes Pál azt mondta 1636 februárjában Faragó András mezei kapitánynak, hogy minden jót vár, mert a töröknek most ügye vagyon. „Hohó, Pál uram” – mondja Faragó – „nem sok kell minekünk”. Mire Kerekes így szól: „Nem azért hoztam bizony most két hordóban hetven vagy nyolczvan ezer forintot és egy ládában hét vagy nyolcz ezer aranyat, hogy könnyen hagynánk; nem megyünk bizony oly könnyen ki innét”.³²

Mindamellettt Rákóczy szerette volna a vitát békésen elintézni. Bethlen István mindenfelé szétküldött körleveleiben nem csupán személyes sérelmeit emlegette. Törvénytelen s rossz kormányzattal vádolta Rákóczyt. Felemlítette egyebek közt, hogy Bethlen Gábor hagyományát nem adta át a fejérvári kollégiumnak. A hagyományozott 20,000 forintot Rákóczy az Isten oltáráról vonta el – írja Bethlen István. Rákóczy tisztázni kívánta magát s a vitát az ország ítéletére bizta. Az erdélyi rendek követsége visszahívta Bethlen Istvánt Budáról, de a trónkövetelő feltételei oly parancsoló hangon voltak írva, hogy Rákóczy meg nem nyugodhatott bennük.³³

Bethlen a portában bizott, a hol Laskai János járt el ügyében. Ugyanott a Toldalagitól vezetett követség védelmezte Rákóczyt. De Toldalagiék magaviselete gyanusnak látszott. Annyi bizonyos, hogy Bethlen Gábor e hú embere a békülést ajánlotta Rákóczynak.³⁴

A töröknek valóban sok ügye volt, a magyarországi hadviselés felülmulta volna erejét; azon volt, hogy bizalmat keltsen Rákóczyban. S remélte, hogy a végbeli törökök majd kikergetik a készületlen fejedelmet. A portáról azt irták Rákóczynak 1636 júniusban, hogy Bethlent elviszik Rodusba, vagy a héttoronyba zárják, a hogy a fejedelem kívánja. Erősen bizott a török e hitegetés sikerében s abban, hogy az erdélyiek Bethlen pártjára kelnek. Atesi Mehemed aga, Huszein küldötte, azt mondta a szultánnak: „Padisahom! ha Bethlen visszahelyezéséért kibocsátott parancsoddal elmenvén a Rákóczy nevű átkozottat tönkre nem teszem, fejem legyen a biztosíték.”³⁵

Esterházy nádor jól ismerte a török szándékait. A párkányi aga mondta Eőrsi Zsigmondnak, a nádor Budára küldött követének, hogy Rákóczy nem vitéz, csak kalmár, rosszul bánt Bethlen Istvánnal, fiát megétette, s Székely Mózeset kiüzte. Mivel ezek a császár köntöséhez ragaszkodnak, a török kiüzi Rákóczyt.³⁶ A nádor nem haragudott ezért. Azon volt, hogy elszigetelje Rákóczyt; a hajduknak megüzente, hogy fel ne keljenek, mert nem bízták reájuk Erdély védelmét, Rákóczynak pedig azt tanácsolta, hogy engedjen, ha nagy az ellenség.³⁷

Arról szó sem volt, hogy a nádor komolyan megfenyítette volna az Ecsedben lakó Bethlen Pétert, mint Rákóczy kívánta. Bethlen Péter ugyanis hadakat fogadott, háborgatta Rákóczy hiveit s megtámadta azt az erdélyi sereget, mely Huszt várát ostromolta.³⁸

Ez júliusban történt. A budai pasa belátta, hogy a hitegetés politikája nem használ, mert Rákóczy háborura készül és pedig a legnagyobb erélylyel. Augusztusban Ali csasznt küldötte hozzá háborus üzenettel. Szeptember másodikán Budára érkezett Atesi aga és Van Ali bég az indulásra való parancsolattal. Október elsején a török tábor Gyula mellett volt.³⁹

Rákóczy meg nem hátrált az Ali csaszntól hozott üzenetre. A török követséget letartóztatta és Tordára sietett, a hova közfelkelést hirdetett. Szeptember 26-ikán az egész ország hadai az Aranyos partján sátor alatt mezőben voltak. Rákóczy a rendek elé terjeszté az állapotokat. Nem igen nagy volt a harci kedv, a fejedelem ellenségei s a Bethlen-ház barátjai, a kik közt Kapronczai György és Bethlen János, a történetíró voltak a leghangosabbak, hevesen elleneztek a hadjáratot. De Rákóczy szerencsés optimismusa legyőzte a félnkséget, a habozást és ellenséges indulatot. A fejedelem bizonyára arra hivatkozott, hogy a magyar és

erdélyi hajduk mellette vannak, hogy a jó legények mindenfelől gyülekeznek s így hadserege húszezerre is reá telik.⁴⁰

E hadseregnek egy része Kornis Zsigmond és Ibrányi Mihály vezérlete alatt október elején Nagy-Szalonta mellett táborozott. Ide gyűltek az Erdélyhez tartozó vármegyék, a hajduk, a Rákóczy uradalmaiból való katonák s a marosszéki hadak. Kornis Zsigmond választotta a szalontai táborhelyet, hogy biztosítsa a visszavonulást Várad felé s jobban vigyázhasson a hajduvárosokra.⁴¹ Huszein pasa Bethlen Istvánt Bekir temesvári pasával, mint szerdával s a török sereg színével Szalonta felé indította. Október 6-ikán este felé a két tábor összeütközött. „Lőn rettenetes kopjatorés és nagy kemény viadal” írja Szalárdi. A kopjás lovasok rohama „az iszlám sereget visszanyomta s némely hitharczost vértanukká tett” a török történetíró szavai szerint. De a jancsárok néhány könnyű taraczkkal bokrok és szekerek közé lévén helyezve, sűrű lövésekkel visszariasztották az erdélyieket. A magyar hadnak nem volt egységes vezetése, a hajduk s mások is nem bíztak a „pápisztás” Kornis Zsigmond vezetésében. Ibrányi Mihály pedig kevesebbet értett a vezetéshez, mint Bethlen Gábor volt tábornoka. A jancsárok lövöldözése teljesen felbontotta a rendet. A vezérek is Nagyvárad felé menekültek. De a török tábor is visszavonult éjjeli pihenőre. Ekkor Győri Jakab szalontai hajdu, aki egész életét török csatákban töltötte s egyszer rabja is volt a töröknek, háromszáz lovassal a tiszta és csillagos éjszakán csendesen a török után nyomult. Lovasait hátrahagyva, gyalog az ellenség táborába indult s ott hamar észre vette, hogy a törökök meg vannak ijedve. Attól tartottak, hogy Rákóczy derék hada nyomon követi Kornisékat. Győri visszaszökött s meghagyta társainak, hogy dobolással, „hozzá, hozzá vitézek!” s „Jézus, Jézus!” kiáltással, továbbá puskalövésekkel mennél nagyobb lármát csináljanak, de helyükből meg ne mozduljanak. E lármára a török táborban az a hír terjedt el, hogy Rákóczy megérkezett s éjjeli támadást intéz Bekir ellen. Bekir is megijedt, hiába intette Bethlen István, hogy várja meg azon helyben a virradást. A pasa elhatározta a visszavonulást, de midőn kiadta azt a parancsot, hogy nézzenek a ló után, tüstént elterjedt a hír, hogy a szerdár megfutott. Erre a török hadsereg csapatokra szakadozott s mint Arany írja:

Ekkor aztán: rajta! vágni!
Mint a vetést, egymás után.
Szigetenkint, és egyenkint,
Győri és az öt kapitány.
Szigetenkint, lápon, éren,
Másnap is még, sőt hetekig, –
Ugy vadászták, úgy halászták,
Élve-halva, mérföldekig.
Sok, szájában kizöldellő
Árpszemmel, éhen veszett;
Szalontánál a háromszáz
Hajdú dolga ekkép esett.⁴²

A nagy vereség után a budai pasa Lippára vonult vissza, hogy onnan Illye felé Erdélybe mehessen, mint Rákóczy táborában hitték. De Rákóczy azon volt, hogy elvágja utját. Október 21-ikén Kornis Zsigmondot tizezer kopjással, ötezer gyaloggal és tíz ágyuval küldötte a vezér látogatására. De a Maros áradása s a nagy esőzés miatt Kornis nem támadhatta meg a vezért. Pálélésénél Lippától egy mérföldnyire megállapodott. A vezér nem vette tréfára a dolgot, zálogokat kezdett kivánni s a békealkudozáshoz fogott.⁴³

Sehonnan sem várhatott segítséget. Tudta, hogy Konstantinápolyban a perzsa elég aggodalmat szerez. Kinán pasa pedig, a ki Oláhországban Máté vajdát akarta háborgatni, november vége felé visszavonult, midőn hallotta, hogy Rákóczy székely csapatokat küld szövetségese segítségére. A portáról meg azt üzenték a budai pasának, hogy vigye végbe a

dolgot, ha oly állapottal viheti végbe, hogy a szultánnak tavaszi ázsiai hadjáratát meg nem gátolja, ha pedig nem tudja, béküljön.⁴⁴

S így a budai pasa bár eleintén nagyokat követelt, mégis engedett, Rákóczy is örült, hogy szép szerével szabadult a bajtól. Szászvároson Bethlen Istvánnal egyességet kötött deczember 4-ikén, melyben nagyrészt kielégítette az öreg úr birtokköveteléseit. Kimondotta, hogy Huszt várára s Bethlen Istvánra nem terjeszti ki a fiskális várakról szóló czikknek érvényét. A Bethlen Péter ellen indított pert pedig egyszerűen eltörli s a sérelmes asszonyt a békességre inti.

Huszein pasának Rákóczy sok mindent megígért, egyebek közt azt is, hogy negyvenezer tallért küld a szultánnak s tizezret a kajmakámnak. De ígéreteinek teljesítését attól az athnamétól tette függővé, melyben a szultán Rákóczy fejedelmi hatalmát a tőle kívánt módon újból meg fogja erősíteni.⁴⁵

A szalontai csata hire messze terjedt; Ferdinánd udvarából is terjesztették Rákóczy dicsőségét. A félnkebb politikusok, kik a tordai tábori országgyűlésen elleneztek a hadjáratot, talán most is azt mondták, hogy ne ítéljük, míg a dolog végét nem láttuk. De bármit mondtak, Rákóczy trónja most szilárdan állott: két császárnak támadása és három főúr pártütése mintha csak arra valók lettek volna, hogy megerősítsék Bethlen Gábor örökösének hatalmát.

---

744. Tört. Tár, 1897. 724. V. ö. Szilágyi, Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 3. 4.

745. Schulitz levele; közli Szilágyi: Tört. Tár, 1883. 253. Kemény János Önéletírása, 160. Tört. Tár, 1894. 422. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1895. 310. Pray, Principatus, II. 195. és Bethlen fejed. levelezése, 406.

746. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 158. Óváry, Oklevéltár, 784. Magyar Történelmi Tár, X. 41. (Horváth Mihály közlése.) Tört. Tár, 1884. 480. 694. s 698. (Gergely Samu közlései.) Kemény János, id. m. 153.

747. Deák Farkas, Gróf Csáky István életrajza, (Budapest, 1883.) 109. és Csáky levelei az okirattárban; a Katalintól adott pénzre nézve Koszpoth jelentését követtük, melyet Á. Á. közölt: Tört. Tár, 1896. 467. V. ö. Ötvös Ágost érkekezését: Magyar Akadémiai Értesítő, II. 1861. 178.

748. Deák Farkas, id. m. 51. s 224. Knesebeck jegyzete: Tört. Tár, 1896. 476. Kemény János, id. m. 171–173.; Mikó, id. m. I. 240.

749. Schulitz jelentése: Tört. Tár, 1883, id. h. Gelei Katona levele: Tört. Tár, 1896. 458. Knesebeck jegyzete u. ott, 475. és Kemény, id. m. 173.

750. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1882. 255. 1896. 476. és Szilágyi bevezetése Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 25–31.

751. Szalárdi, Siralmas krónika, 67. Deák Farkas, Csáky István, 243. Ötvös Ágost, id. m. 190. Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 110–125. Marczali, Regesták: Tört. Tár, 1880. 138. 150. 357. s 359. Kraus, Chronik, 86. Kemény János, id. m. 186.

752. A fentebbiekben többnyire Szilágyit követtük: I. Rákóczy György (Budapest, 1893) 153–157. és Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 44–51., felhasználva az id. helyen idézett forrásokat. Prépostvári mondja, hogy a rendek félélemből választották a kormányzót. E vádat Bethlen nem bírja megczáfolni.

753. Haller István levele: Frankl, Pázmány, II. 335, Bethlen fejed. levelezése, 405. s különösen Szilágyi közleményei: Tört. Tár 1895. 311–325. és 660.

754. A főbb dolgokat Szilágyi már tisztázta. Rákóczyak kora Erdélyben, (Pest, 1868.) czimü művében. L. Előszavát az Erdélyi Országgy. Emlékek IX. kötetéhez s a kötetben közölt okiratokat. Igen jól használható Illésházy Gáspár emlékirata: Tört. Tár, 1891. 559. V. ö. Szilágyi I. Rákóczy György 163–181.

755. Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 179 l.

756. U. ott, 545. l.

757. Joannes Bethlen, Rerum Transylvanicarum Libri. 1664. 22.

758. Jancsó Benedek, id. m. I. 519–533.

759. Szalárdi, id. m. 236.

760. Kraus, Chronik, 112.

761. Történelmi Lapok, I. 1326.

762. E verset l. Mikónál, id. m. II. 349.

763. Szilágyi, I. Rákóczy György, 192–201. Toldy, Esterházy Miklós munkái, 191–206. Esterházy emlékirata: Tört. Tár, 1884. 66. (Pettkó Béla közl.) Frankl, Pázmány Péter és kora, II. 344, 353. és Szalárdi, id. m. 77–79.
764. Szilágyi, I. Rákóczy György, 205–247. Kraus, Chronik, 95, Kemény, id. m. 222–229. Marczali, Regesták: Tört. Tár, 1880. 360. A parasztlázadról I. Valentinus Bujdosó, Szilágyi és Reizner János közleményeit: Századok, 1871. 437. Tört. Tár, 1884. 105. 1887. 627–640. 1888. 125–133. és Szalárdi, id. m. 84. Az eperjesi békéről I. Frankl, id. m. II. 361. és III. 63–81. Szilágyi közl. Magyar Tört. Tár, VIII. 253.
765. Szilágyi, Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 177–185. 361. Illésházy Gáspár emlékirata: Tört. Tár, 1891. 563; Beke közlése: u. ott, 352. Szilágyi, Rákóczy és Pázmány, 181–185. Magyar Tört. Tár, X. 45. (Horváth M. közl.) Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 374.
766. Szilágyi, Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 180. 193. Rozsnyay Történeti Maradványai, 139. I., Török-Magyarkori Államokm. II. 184, 194. 239. Tört. Tár, 1894. 87. (Szilágyi közl.); Beke és Barabás, I. Rákóczy György és a porta, 77. 204. Szilágyi, Levelek és Okiratok I. Rákóczy Gy. keleti összeköttetései történetéhez 319.
767. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1883. 420.
768. U. ott, 438. 449. 459. 460. 665. 716. Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte, III. 92–94.
769. L. Beke és Barabás, id. m. 21.
770. Szilágyi, Levelek és Okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez, 149. és Szalárdi, id. m. 94.
771. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 203–223. Szilágyi, Rákóczy és Pázmány, 190. Szalárdi, id. m. 95–97. Kemény, id. m. 262. Zinkeisen, Geschichte des osm. Reiches, IV. 509–512. Beke és Barabás, id. m. 131. 137. 145. 148. Beke Antal, Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése, 16.
772. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, IX. 272. 325. 484. Tört. Tár, 1884. 121. (Szilágyi közlése.)
773. Történeti Lapok, II. 1326. Illésházy Gáspár emlékirata. Tört. Tár, 1891. 563. 564.
774. U. ott, 566. 570.
775. Tört. Tár, 1884. 313. (Szilágyi közlése.)
776. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, IX. 447. 450. 545.
777. Beke és Barabás, id. m. 284. 314.
778. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 346. Karácson Imre cikke: Hadt. Közlem. 1893. 307. Atesi nevét Bethlen István is említi naplójában: Tört. Tár, 1884. 307.
779. U. ott, 490. I.
780. Beke és Barabás, id. m. 40. 41.
781. U. ott, 34. I.
782. Tört. Tár, 1884. 492. 307. 308.
783. Beke és Barabás, id. m. 332. 335. Kemény, id. m. 270.
784. Tört. Tár, 1884. 591. (Szilágyi közlése.)
785. Szalárdi, id. m. 111–121. Kemény, id. m. 273–275. Bethlen István naplója: Tört. Tár, 1884, 308. Karácson Imre cikke a Hadtört. Közlemények id. kötetében. Naima nem említi Győri kalandját s Kemény sem, de Szalárdi jól ismerte az eseményeket s más források is említenek egyet-mást abból, a mit ő elbeszél.
786. Beke és Barabás, id. m. 396. Haller naplója: Mikó, id. m. IV. 36. s Szalárdi, id. m. 121.
787. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 480. Szilágyi, Levelek és Okiratok I. Rákóczy Gy. keleti összeköttetései történetéhez, 492. és Szilágyi, A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 47.
788. Uj Magyar Muzeum, 1856. I. 245. és Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 472.

II. FEJEZET.

Országgyűlések. 1630–1642.

Az 1630. évi pozsonyi országgyűlés. Vallásügy. Az országgyűlés kivánságai. Az 1634/35. évi országgyűlés végzései. A protestánsok magatartása. A sérelmek tárgyalása. Harminczadok. Anabaptisták. Pázmány és Esterházy versengése. II. Ferdinánd halála. III. Ferdinánd. Neveltetése. Házassága. Az 1637. évi országgyűlés. Vallásügy. Protestánsok sérelmei. Az „evangelikus status”. A február 3-iki királyi leirat. A protestánsok ragaszkodnak kivánságaikhoz. Szenvedélyes viták. Adóra és végvárakra vonatkozó határozatok. Az országgyűlés jellemzése. Homonnay János erőszakos templomfoglalása. Esterházy nádor magatartása. Aggodalmi

Az alkotmányos szokás szerint II. Ferdinándnak már 1629-ben kellett volna összehívnia az országgyűlést, de minduntalan akadt valami politikai bonyodalom vagy más természetű akadály, mely alkalmas oknak látszott a kényelmetlen szokás meg nem tartására. Végre a király 1630 április közepére hívta össze az országgyűlést Pozsonyba. Ekkor is csak rövid ideig akart kedvelt hívei közt időzni s a nádor tanácsa szerint mellőzte az előterjesztésekben a vitákra ingerlő tárgyakat.

Első helyen volt e tárgyak közt a vallás kérdése.

De vajjon semmi sem történt 1625 óta, a mi a rendeket arra bírta volna, hogy ők indítsák meg a vallási vitát?

A nádor írja 1627-ben, hogy az országban nagy az izgatottság a csehországi protestánsok üldözése miatt. A jezsuiták növekvő befolyása aligha csillapította ez izgatottságot. Az ellenreformáció munkája előre haladt s így a protestáns követek gyűjthettek volna anyagot a vallási sérelmekre. De elállottak a vitától, mert a király megígérte, hogy nemsokára új országgyűlést hirdet s akkor orvosolni fogja az összes sérelmeket. A rendek tehát megelégedtek azzal, hogy az 1630-iki törvénykönyv egyszerűen megerősíti az 1608-iki vallási törvényt s a koronázási hitlevél hatodik cikkének érvényét.

A király ígéretét a rendek általában nagy előzékenységgel hálálták meg. A XLVI. törvénycikkben kimondották, hogy a kik a Bethlen Gábortól 1619 óta 1629-ig bármily utonmódon elfoglalt jószágok birtokában vannak, kötelesek azokat visszaadni a jogos tulajdonosnak. A végvárak költségeire portánként három forintot szavaztak meg egy évre. Ez adó kezelésével Amadé Lénártot bízták meg, a kinek meg volt hagyva, hogy a begyűlt összeget a végvárak ellátására fordítsa. Noha az 1629-iki termés oly rossz volt, hogy egyes vidékek lakóit éhség sanyargatta, a rendek még gabonabeli segítséget is ajánlottak a végbeliek élmezésére.

A király is azon volt, hogy teljesítse az országgyűlés kivánságát. Nem ellenezte annak a törvénycikknek megújítását, mely a pozsonyi kamara hatósága alá rendelte a dunántúli harminczadokat. Szükségesnek tartották a rendek, hogy a magyar kancellár mellé két magyar tanácsos rendeltessék, a kik, úgy mint II. Mátyás korában történt, állandóan az udvar székhelyén tartózkodjanak. A király megerősítette azt a törvénycíkket, mely a rendek kivánságához képest intézkedik a kancellária önállóságának s hatáskörének fejlesztéséről. De mindennél fontosabb dolog volt a végvárak ellátása s jó karban tartása. A király megígérte, hogy megszerzi a már régóta elmaradt külföldi segítyt, növeli a hazai katonaság számát s a végekben szolgáló idegeneket a magyar kapitányok alá rendeli.

Ferdinánd már május 16-ikán megerősítette az országgyűlés törvénycikkeit.¹

De a németországi háború miatt megint egészen 1634 végéig halasztotta az új országgyűlés összehívását. Deczember 18-ikán fogadták a rendek II. Ferdinándot Sopronban. A felsőházban kisebbségben voltak a protestánsok, de az alsóházban nagy pártot alkottak. A városok követei a nagyszombatiak kivételével mindannyian, a megyei követek pedig nagy részt protestánsok voltak. Deczember 29-ikén alakult meg a sérelmek összeírására kiküldött

bizottság. A protestánsok, mint előre látható volt, mindenek előtt a vallási sérelmek felvételét követelték. Az esperesek látogatták az evangélikus egyházakat s a katolikus földesurakat az 1630-iki törvény nem akadályozta meg a protestáns jobbágyok vallásszabadságának megsértésében. Különösen a Thurzó urak, Batthyány Ádám, Rákóczy Pál és Forgách Zsigmondné vétettek az 1608-iki törvény s a koronázási hitlevél ellen, midőn alattvalóiktól elvették a templomokat.

A nádor s a főrendek 1635 január 2-ikán azt ajánlották a követeknek, hogy mellőzzék a vallási sérelmeket. A protestánsok a törvényre hivatkoztak. A főrendek ekkor megüzenték az alsóháznak, hogy négyféle eshetőséggel kell számolnia. Minden rendén van, ha a protestánsok leveszik a sérelmeket a napirendről. De tehetik azt is, hogy a vallásról s a kegyúri jogról szóló czikkek értelmezését a királyra bizzák. A harmadik eshetőség az volna, hogy bocsássák szavazatra a dolgot, s ha ezt sem akarják, a gyűlésnek eredménytelenül kell szétoszlania. A protestánsok azt sejtették, hogy a három utolsó eshetőségnek nagyon rossz következményei lehetnének. A vegyes ülésen való szavazás megsemmisíthetné a bécsi béke vivmányait, az országgyűlés eredménytelen szétoszlása pedig csak a közügynek volna kárára, a nélkül hogy csüggesztené az ellenreformáció harcosait. A protestánsok gyanakodtak, hogy a katolikusok valami államcsinyt terveznek s rövid ideig tartó habozás után január 5-ikén elhatározták, hogy a „több nem jó közül” mégis az lesz a legjobb, ha megelégednek azzal, hogy az 1630-iki példa szerint a törvénykönyv újra megemlíti az 1608-iki törvény és a koronázási hitlevél érvényben maradását. I. Rákóczy György nagyon meg volt elégedve a követek magatartásával; azt hitte, hogy sikerrel védelmezték a protestáns szabadságot a tervezett támadás ellen s a vezetőknek aranyos kupákat küldött elismerése jeléül.²

Január 5-ike után az országgyűlés a sérelmek szerkesztéséhez s a királyi előterjesztések tárgyalásához fogott. A király azt mondta előterjesztésében, hogy az 1630-ban megszavazott egy évi dica, melynek beszédését a rendek Amadéra bizták, alig lendített valamit a végvárak ügyén az adóösszeg csekélysége s a kezelés módjának hiányossága miatt. Az országgyűlésben valóban meg volt a jóakarát, hogy gyökeresen segítsen a bajon. Arra kérte a királyt, hogy a bányák és harminczadok jövedelmét, továbbá a külföldi segítséget fordítsa a végvárakra. Abból a gondolatból indult ki, melyet Esterházy is fejtegetett az udvarhoz küldött felterjesztéseiben, hogy a végvárak nem volnának oly siralmas állapotban, ha az udvar az ország teljes jövedelmét ellátásukra fordítaná. A rendek joggal kértek áldozatokat az udvartól, mert ők is hajlandók voltak áldozatokra. Öt forintot szavaztak meg két évre portánként. Azon kívül elhatározták, hogy a rendes harminczadon felül két éven át félharminczadot szedjenek a harminczadosok s e pótléket szolgáltatassák át a kamarának a régi végbeli katonák fizetésére. És hozzá még gabonabeli segítséget is ajánlottak.

Panaszkodtak a rendek, hogy a dunántúli harminczadokra vonatkozó törvény még most sincs végrehajtva. A király azt válaszolta, hogy részben már végre van hajtva s megengedte, hogy az országgyűlés kimondhassa a törvényben a nevezett harminczadoknak teljes és végleges függését a pozsonyi kamarától. A kancelláriáról szóló törvény is meg van ujtva az 1635-iki czikkeken. A szegény anabaptistáknak az országgyűlés súlyos birság terhe alatt eltiltja a keresztények újra keresztelését. Az utolsó törvényczikk arra kéri a királyt, hogy ezentúl minden három évben tartson országgyűlést. Mert a rendek óhajtanák, hogy ő felsége sűrűbben boldogítsa őket jelenlétével.

A nádor nagyon elégületlen volt az 1634/45-iki országgyűlés törvényczikkeivel. A protestánsok nem szerették Esterházyt, a katolikusok pedig Pázmányt követték. Már pedig Pázmány és Esterházy ellenségeskedésben éltek, vitájukat az egész ország ismerte. Nem csupán politikai ellentétek választották el őket. Szenvedélyes ember volt mind a kettő, egyikük sem akarta átengedni a másiknak a vezérszerepet. Pázmány köré sereglettek a püspökök, úgy hogy a katolikus nádornak szembe kellett szállnia az egész magyar főpappal. A nádor azt izente az egyik püspöknek, hogy ő viczekirály és helytartó. Az

egyházi rend pedig arra figyelmeztette a nádort, hogy ne bántsa a papokat, mert aki az egyház szolgáit bántalmazza, a katolikus vallást is sérti. Esterházy azt hallotta, hogy Pázmány ki akarja átkozni. Ez nem volt igaz, de bizonyos, hogy a bibornok nem kimélte a nádor érzékenységét. „Isten alacsony rendből azért vitte elő” – üzent Esterházynak – „hogy az eklézsiának szolgáljon.” A nádort eléggé bosszantotta az, hogy az udvar inkább a papság részére hajlik. Most meg kellett érnie, hogy Pázmány befolyását az országgyűlésen is érvényesítette. Mert az ő befolyásának tulajdonította azt a törvénycíkket, hogy a rendek a király rendelete nélkül senkinek felhívására sem tartoznak felkelni. Ez a nádor ellen szólt, aki azt vitatta, hogy jogában van bizonyos esetekben kihirdetni a közfelkelést. A többi törvénycíkket sem úgy szerkesztette az országgyűlés, hogy Esterházy kívánta, ki nagyon meg volt sértve s azt mondotta, hogy hivatalának tekintélye meg van csonkítva.

Hanem a király meg volt elégedve az országgyűléssel, csak rosszul érezte magát Sopronban s február elején igen kérte a rendeket, hogy siessenek.

Február közepén a rendek szétoszlottak.³

Ez volt II. Ferdinánd utolsó országgyűlése. 1637 február 15-ikén meghalt. Halála nem jelentett rendszerváltozást. Voltak bizonyos különbségek az atya és fiú közt. III. Ferdinánd rosszalta atyjának tékozlását. Buzgó tanítványa volt a jezsuitáknak, azonban alatta a hatalmas rendnek nem volt annyi befolyása a politikai kérdésekben, mint II. Ferdinánd alatt. De nagyjában mégis úgy kormányzott, mint atyja. III. Ferdinánd sok nyelvet tudott, tanult s szorgalmas ember volt. Viseletében nyájasságot és méltóságot egyesített. Nagy türelemmel hallgatta meg tanácsosai előadását s rendesen elfogadta a titkos tanács véleményét. Neki is volt mindenható minisztere, mint atyjának. Eggenberg szerepét III. Ferdinánd alatt Trautmannstorff Miksa gróf folytatta.⁴

III. Ferdinánd 1629-ben vette el a spanyol király leányát, Máriát. A királyné még nem volt megkoronázva s ez volt talán főoka annak, hogy a magyar ügyek iránt meglehetősen közömbös III. Ferdinánd már uralkodásának első évében 1637 szeptember 21-ikére összehívta az országgyűlést. De csak november 29-ikén érkezett Pozsonyba s december elsején nyújtotta át az előterjesztéseket.

A protestánsok most még kevésbé voltak hajlandók sérelmeik elintézése előtt az előterjesztések tárgyalásához fogni, mint a múlt országgyűlésen. Már annyiszor engedtek s mi volt az eredmény? 1608-tól 1638-ig számos templomot vesztettek el.

A sérelmi bizottság tagjai a nádorhoz fordultak s azt kérdezték tőle, hogy mit remélhetnek a vallás ügyében? Hagyják el a kérdést, válaszolta a nádor s tárgyalják az előterjesztéseket, mint a király kívánja. Máskor meg azt mondotta a nádor, hogy van vallásszabadság, de a templom a földesúr a kegyúri jognak alapján. Deczember 5-ikén a protestánsok elhatározták, hogy átadják sérelmeiket a királynak az országgyűlés megkerülésével. Ez elhatározás nagy izgalmat keltett a katolikus táborban. Lósy érsek, az 1637-ben elhunyt Pázmány utódja, azt mondotta, hogy ő felségének úgy kellene tennie, mint Szent-Istvánnak, térítenie kellene a lutheránusokat, mert nem illő, hogy a jobbágyok más hiten legyenek, mint az urak. A nádor figyelmeztette a protestánsokat, hogy hiában fáradnak mert III. Ferdinánd mindent elhisz, a mit a klérus mond neki. A personalis is kérte őket, hogy álljanak el szándékuktól, mert az emberek megtérésében – úgymond – a szent lélek működik közre, tehát nem történik rajtatok igaztalanság. Hát nem igaztalanság az, uram – így kiáltott fel Szemere Pál, az abauji követ – hogy elszedik templomainkat, elűzik papjainkat s nem engedik eltemetni halottainkat? A katolikusok arra hivatkoztak, hogy a városokban a protestánsok uralkodnak s a katolikusok alig bírják kivívni vallásuk szabadságát: Pedig a kassai, löcsei, eperjesi, bártfai templomok tulajdonkép a katolikusokat illetik. „Micsoda igazság az?” – kérde a pozsonyi prépost – „hogy ő felségének mint patronusnak ne volna temploma a ti városaitokban?” „Igen” – feleltek a protestánsok – „ő felségének mint patronusnak joga van arra, hogy védje, de nem arra, hogy elfoglalja a templomokat.” A

katholikusok a szavazást sürgették, de Dévényi erre azt felelte, hogy a sértő fél nem lehet bíró egyszerismind; „mi tehát Isten nevében ő felségéhez fordulunk.”

December 15-ikén a protestánsok küldöttsége átnyújtotta a királynak a sérelmek lajstromát. Ez iratban el volt beszélve, hogy mit szenvedtek a protestánsok Ung-, Zemplén-, Abauj-, Szabolcs-, Sáros-, Bars-, Komárom-, Győr-, Pozsony-, Trencsén-, Nyitra- s Nógrádmegyékben és Nagy-Szombat városában.

Pálffy Katalin, Forgách Zsigmond özvegye volt a protestánsoknak leghevesebb üldözője. Sárosban elfoglalta a szentpéteri templomot, a lelkészt a legnagyobb hidegben kiűzte lakásából nejével s gyermekeivel együtt, a lakosságot börtönözte és birsággal sújtotta, míg azt nem mondták, hogy katolikus papot kívánnak. A protestánsok a vétkesek megbüntetését kérték.

De a király minderre csak azt válaszolta, hogy a protestánsok eljárása törvénytelen és szokatlan. Az indulatos nádor nagy kemény szókkal és hosszú beszéddel, fenyegetőzéssel parancsolta a protestánsoknak, hogy fogjanak már a sérelmek összeírásához, mert ő másokat nevez ki a bizottság tagjaivá és a makacsokat megbünteti. Erre a követek küldöttsége december 23-ikán kijelentette a nádor előtt, hogy ők a megyéktől úgy küldettek, mint szabad személyek szabad országgyűlésre, szabad tárgyalások végett, de úgy látják, hogy másképen van a dolog. Kénytelen reá mennek a sérelmek szerkesztésére, de azzal a fentartással, hogy megvárják a beadott panaszokra a királynak kedvező választát.

Valóban hozzáfogtak a szerkesztéshez, de január 8-ikán újra kitört a vihar. Mert a protestánsok a december 15-ikén átadott irat felvételét kívánták az országgyűlés sérelmi lajstromába. A katolikusok megtagadták e felvételt s hozzá még tiltakoztak az „evangelikus status” elnevezés ellen. A világi katolikusok a status szót vették rossz néven, az egyháziak pedig az evangelikus jelzőt a katolikus vallásra nézve sértőnek mondták. A protestánsok hivatkoztak a régi magyar szokásra s a németországi példára. Igen rosszul esett nekik, hogy meg akarják őket fosztani az evangelikus névtől, melyre oly büszkék voltak. Illésházy Gáspár így szólt: „Ne fosztassuk meg magunkat az evangelikus elnevezéstől; mit használ a vagyon, rang és dicsőség? Hiuságok hiuságai, melyek itt maradnak a földön.”

Az országgyűlés 1638 januárját is ily szenvedélyes vitákkal töltötte el. A protestánsok egyre sürgették a kedvező királyi választ. A nádor közvetítő indítványával nem voltak meglegedve.

A király tanácsában most már komoly aggodalmak merültek fel; egyebek közt attól tartottak, hogy a királyné koronázása elmarad. Február 3-ikán tehát királyi leirat érkezett az evangelikusokhoz, mely a következő engedményeket tartalmazta: 1. A vallás ügyében a bécsi békekötés első, a koronázási hitlevét hatodik pontja és az 1608-iki harmadik törvénycikk az azokban használt elnevezésekkel együtt érvényben maradnak. 2. A nagyszombati református imaház kőből építhető, de nagyobb ne legyen, mint a faépület volt. A lévai imaház fából felépíthető. A szakolczaiak temetőt kapnak. A király meghallgatja mind a két félt s azután fog határozni arról, hogy szükséges-e a vizsgálat a városokban és falvakban.

A protestánsok ellenben a következő kívánságokhoz ragaszkodtak: 1. A vallás ügyében a bécsi békekötés első pontja és az 1608-iki első és harmadik törvénycikk, az azokban foglalt elnevezésekkel együtt, érvényben maradnak. 2. Ő felsége még ez országgyűlésen kegyelmesen intézkedni fog a nagyszombati és lévai *templomok*, a pataházai, szakolczai és győri *imaházak* helyreállításáról és a temetők szabad használatáról. 3. Ő felsége a két felekezet hasonló számú tagjaiból alakult bizottságot küldjön ki a városok és községek vallási ügyének vizsgálatára s egyszerismind gondoskodjék arról, hogy a városokban és községekben senki se zavarja a vallásszabadságot. 4. Kegyelmesen gondoskodjék arról ő felsége, hogy templomfoglalások, a jobbágyok birságozása s erőszakos katholizálása, továbbá a parochialis jövedelmek elszedése a jövőben elő ne forduljanak.

Ezek a kívánságok lényegesen eltértek a királyi leirat engedményeitől. A protestánsok mindvégig sürgették a királytól a jobb választ, de a február 3-iki leirat után még sem akadályozták a tárgyalásokat. Február 8-ikán a sérelmek össze voltak írva és 14-ikén megkoronázták a királynét. A nagy vallási viták eredménye az volt, hogy az országgyűlés törvénykönyvbe iktatta III. Ferdinánd hitlevelét. Ennek czikkeiben a vallásszabadság, úgy a hogy a protestánsok kívánták, a legteljesebb módon biztosítva volt. Az 1638: XXXI. cikk a szentszékek hatáskörét is korlátozza az 1618-iki törvény értelmében, noha a király nagyon ellene volt annak az elvnek, hogy csak a házassági ügyek tartoznak a szentszékek elé. De még együtt voltak a rendek s máris tapasztalhatták, hogy a február 3-iki leirat és a törvényes biztosítékok mennyit érnek. A lévai kapitány ugyanis a királyi parancs ellenére megtiltotta a lévai imaház felépítését, mivel a parancsot nem a király, hanem csak az udvar magyar titkárja írta alá.

Nem egyedül a vallás ügye adott alkalmat szenvedélyes vitákra. A főurak azt állították, hogy azok a nemesek, kik uradalmuk területén jószágot bírnak, úri székük elé idézhetők. Az alsóház valláskülönbség nélkül hevesen kikelt a főrendiház e felfogása ellen. Oly nagy volt az ingerültség, hogy márczius 2-ikán majdnem szétoszlott az országgyűlés. Végre az a közvetítő indítvány csillapította le a rendeket, hogy a nehéz kérdésnek megoldása későbbre marad, de egyelőre az urak ne folytassák a megkezdett pöröket.

Nyugodtabbak voltak azok a viták, melyek az ország védelmére vonatkoztak.

A király panaszkodott előterjesztésében, hogy a múlt országgyűlésen megszavazott adónak sem volt haszna. A rovók vagy nem szedték be a kivetett járulékokat, vagy nem számoltak be velük. A porták számlálásában is lelkiismeretlenül jártak el, a falvakra, melyek portaszám szerint adózhatnának, taxát vetettek ki tetszésük szerint. Innen van az, hogy a porták száma a közjövödelmek kárára hihetetlenül megfogyott.

Az országgyűlés elhatározta a múlt országgyűlésen megszavazott pénz- és gabonabeli adó hátralékának behajtását. Továbbá elrendelte, hogy a Dunán inneni és túli részek két évre portánként öt forintot fizessenek. Ez adó csupán a Kanizsa elleni s a bányavidéki végvárak ellátására való. A felsőmagyarországi részek a dica fizetése és a részleges felkelések helyett arra kötelezik magukat, hogy négyszáz jól fegyverzett lovast állítanak ki négy forint havi zsolddal az ónodi, szendrői és putnoki végvárak számára. E havi zsoldnak három részletét a porták fizetik, de a negyedik részletet a földesurak sajátjukból fedezik.

Ez intézkedésekben a nádor eszméinek hatását véljük észrevenni, mert Esterházy buzdította a nemességet, hogy a magáéból is áldozzon s ne vessen minden terhet a nyomorult jobbágyra. A részleges felkeléseket pedig a nádor így jellemzi: „felvévén némely földesurak a portákra vetett pénzt, holmi maga alkalmatlan emberit szokta expediálni, ugymint szabadosit, lovasit is, és holmi gyermeket”.

A királyi előterjesztés kiemeli, hogy a félharminczadnak jó haszna volt. Valóban, e pótlék czimén 1635 júniusától 1636 végéig csupán a dunáninnyi és dunántúli hivatalokból 174,208 forint jövedelme volt a kincstárnak. Az országgyűlés újra elrendelte a pótlék beszédését két évre. A királynénak portánként egy forintot szavazott meg koronázási tiszteletdíjül.

A rendek tehát elég bőkezűek voltak s nem csupán a jobbágyok rovására.

„Márczius 26-ikán – írja egy protestáns követ – igen nagy kedvetlenül eloszlék az országgyűlés.” A protestánsok azzal a benyomással távoztak, hogy elég adót szavazták meg, de vallási szabadságaikat nem bírták kivívni. „Nem említik vala” – írja az országgyűlés egy protestáns főuri tagja – „egy gyűlésben is ily nagy gyűlölséget hit végett minden statusok között, mint ezen gyűlésben vala.”⁵

Alig oszlott el az országgyűlés, Homonnay János, a iudex curiae, fegyveres kézzel elfoglaltatott egy protestáns templomot. „Csak kezdeti a jövendőbeli nyomoruságoknak”, – kiáltott fel elkeseredésében a protestáns emlékiró – „de mind nagyobb azoknál az Izraelnek

istene, a ki nem szunnyad, sem aluszik, a ki őrzi az Izraelt, nem rövidült még meg az ő jobb keze.”

Esterházy nem félt e jobb kéztől, de már sokallotta az erőszakot a vallási dolgokban. Nagyon elégtelen volt az egész kormányrendszerrel. Óhajtotta volna, hogy az udvar komolyabban vegye III. Ferdinánd hitlevelének cikkeit. Haragudott a német katonák garázdálkodása miatt a végekben, pedig ő vezette oda az országtól gyűlölt idegeneket, midőn az erdélyi fejedelmek ellen szüksége volt rájuk. Az 1638-iki országgyűlés után jobban közeledett a rendi ellenzék felfogásához, mint bármikor. A kor és betegség növelték ingerlékenységét, nagyon bántotta, hogy személyes kívánságait az udvar ép oly kevésbe veszi, mint a közügyekre vonatkozó felterjesztéseit. Pedig mennyit számolt, mennyit aggódott s tervelt, hogy segítsen a végvárak állapotán. A szlavóniai végek, Győr és a hozzá tartozó várakról gondoskodott valahogy az örökös tartományok segítségével. De a báni végvárak, a Kanizsa elleni végek, Komárom, a bányavidéki és felsőmagyarországi kerület ugyancsak gyöngén voltak ellátva, a mióta Csehország, Morvaország és Szilézia nem fizették meg a járulékot. A félharminczad javára vált a báni végváraknak s a Kanizsa ellenieknek, az országgyűlésen megszavazott adó is lendített valamit ideig-óráig, de mind ez keveset ért. Esterházy számítása szerint az adriai tengertől Erdélyig a magyar királyságnak nyolczvannolcz végvára volt. Az őrség és tisztek fizetésére e várakban évenként 1.218,300 forint kellett volna.

Az udvar a gondviselésre bizta e pénznek előteremtését. „Az egy isteni félelemnél” – írja Lippay kancellár III. Ferdinánd udvaráról – több jó bizony nincsen, úgy látom, az egész gubernatióban. Jó az egynek igaz, de több is kell hozzája. Ezek az emberek mindenestől belemerültek az imperiumi hadba, úgy hogy még fülük sincsen ki belőle, hogy hallani kívánnák a mi nyavalyáinkat.” Esterházy lemondását emlegette, mint már Pázmány életében is megtette. Kissé éledeztek reményei, midőn az udvar elhatározta, hogy 1642 november 11-ikére összehívja a sokszor elhalasztott országgyűlést.

A nádor le akarta beszélni a protestáns követeket a vallási sérelmek feszegetéséről és az udvart is szerette volna mérsékletre birni. De a protestánsok nem tágitottak, s az udvar sem engedett. A katolikus főrendek s képviselők jó része nem jelent meg Pozsonyban. Ez a lanyhaság s a protestánsok állhatatossága rossz sejtelmeket ébresztettek Bécsben. November 29-ikén két német tanácsos közölte a rendekkel a király azt a határozatát, hogy feloszlatja az országgyűlést. Ő felsége – így hangzott az üzenet – a külügyekkel van elfoglalva. Megengedi, hogy a végre nem hajtott törvények a lehetőségig végrehajtassanak. De inkább távol marad Magyarországtól, semhogy a vallás ügyében engedjen valamit. A rendek most tanácskoztak arról, hogy mit tegyenek s mi módon segítsenek az ország bajain. De nehéz volt megtalálni a segítséget s még nehezebb volt összeegyeztetni a véleményeket. A nádor emlékiratot készített a helyzetről s az ország nevében átadatta a leküldött tanácsosoknak. Deczember 3-ikán a rendek szétoszlottak.⁶

---

789. L. ez országgyűlésről különösen Zsilinszky, id. m. II. 340. 341. Katona, XXXI. 370–394. Berényi György említi a király ígérését. Naplóját közli Komáromy András: Tört. Tár, 1885. 120. A jezsuitákról I. Krones id. cikkét: Oesterr. Ung. Revue, 1892. 293. A vallási viszonyokról: Esterházy Miklós Magyarország nádora, III. 197. Tört. Tár, 1895. 125. A végekről s a rossz termésről I. Esterházy Miklós, II. 55. s Magyar Tört. Tár, XIII. 241.

790. Zsilinszky, id. m. 354–359. Berényi György naplója, közli Komáromy András: Tört. Tár, 1885. 119–121. Frankl, Pázmány Péter, III. 103. I. Rákóczy György levelei. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1884. 121. és Levelek és Okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. 226.

791. Berényi naplója, id. h. Katona, XXXI. 622–730 Beke Antal, Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése, 33. Frankl, Pázmány Péter, III. 106. Magyar Történelmi Tár, X. 56–68. (Horvát Mihály közlése.)

792. Koch, Geschichte des deutschen Reiches unter der Regierung Ferdinands III. és Fiedler, Relationen id. h. 188.

793. Zsilinszky, id. m. II. 367–416. Berényi naplója: Tört. Tár, 1885. Demkó Kálmán cikke: Századok, 1885. Illésházy Gáspár emlékirata: Tört. Tár, 1891. 580–585. Katona, id. m. XXXII. 24–108. Esterházy Miklós munkái, kiadja Toldy Ferencz, 357. Acsády Ignác, Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. 47.
794. Zsilinszky, id. m. II. 465–468. Illésházy Gáspár emlékirata, id. h. 587. Esterházy munkái, Toldy kiadása. 371, 378. Magyar Történelmi Tár, X. 90–92. (Horvát Mihály közl.) Tört. Tár, 1891. 512. (Cs. Varju Elemér közleménye.)

III. FEJEZET.

Török-magyar viszonyok.

Az ország részei a török uralom alatt. A magyar korona fenhatósága. Megyei követek. Városok és falvak. A török hódoltság határvonalai. A területi viszonyok változásai a zsitvatoroki béke után. A hódoltság felosztása. Vijalettek. A zsitvatoroki béke rendelkezései. A török erőszakos foglalásai. Király Jakab jobbágy vallomása. A falvak pusztulása. Az adók különböző nemei. Magyar rabok váltságdíja. Kossuth Miklós. Gyermekek-tized. A török békeszegése. A nemesi szabadság megsértése. A török vallási türelme. Katonai élet a végvárakban. Kirohanások. Török foglyok. Szabad vitézek rablása. Földesurak zsarolása. Honvédelmi állapot. Török rablások. A végvárakra vonatkozó török-magyar béketárgyalások. A második szőnyi béke. Török portyázások

Királyi terület, királyi, de részben vagy teljesen töröknek hódolt megyék, erdélyi terület, Erdélyhez tartozó hódoltság és egészen török terület, ezekre a töredékekre volt felosztva Magyarország a török uralom korában. Hetvenkét megyéből állott hajdan az ország, – írja Esterházy nádor 1641-ben – ebből csak harminczkettő van a magyar korona fenhatósága alatt és e harminczkettőnek is nagyobb fele részben vagy egészen a töröknek adózik. A nem adózó magyarországi lakosok pedig kevesen vannak, s többnyire terméketlen vidékeken tengődnek.¹

Balásfi Tamás is azt írja még a nikolsburgi béke előtt, hogy Magyarország hetvenkét vármegyéből tizenöttnél több nem marada, a ki vagy mindenestől vagy részben nem hódolna a töröknek.²

De a magyar korona fenhatósága a szabad királyi terület határán túl is terjedt. Az 1637/38-iki országgyűlésre harminczöt megye küldött követeket. Köztük volt Nógrádmegye, melynek területe a hódoltsághoz tartozott, noha várait a magyar király katonasága őrizte. Az ily megyék tényleg a magyar koronához tartoztak bár jobbágyaik a törököt is uralták s a magyar kincstárnak az országgyűléstől kivetett adónak csak a felét fizették.

De megjelentek az országgyűlésen Pest, Pilis és Solt vármegye követei is, pedig e megye egészen a töröké volt váraival, városaival s falvaival együtt. A megye jobbágyai részt vettek a közterhek viselésében, a nemesek pedig a szent korona tagjainak érezték magukat. A magyar nemzet egységének érzetét a török foglалás nem ölte ki, hanem az államhoz való tartozás kapcsa annál inkább lazult, mennél közelebb esett a magyar terület a tulajdonképeni török birodalom határához.

„A jobbágy a mi tulajdonunk országostúl” – írja Bethlen mint választott magyar király, – „a töröknek csak behódol.”³ Szalánczi István 1636-ban azt mondta a budai pasának, hogy „soha csak egy falú sincs, kit a török egyedül épen birna, hanem minden falúnak vagyon magyar ura is”.⁴ A nagyvezér panaszosan említette 1618-ban az erdélyi kapitálya előtt, hogy a magyar urak Temesváron alól s Becskereken alól is hódolatják és birni akarják a szegénységet.⁵

Esterházy nádor a töröknek ehhez hasonló panaszára 1629-ben ezeket válaszolja: „Mi régi örökös jusunkat nem vesszük ki azokból a falúkból, mert az szinten annyit tenne, mint ha azt végeznők, hogy soha többé Magyarországhoz semmi közünket nem avatjuk”. „Azért tartjuk kezünket e falvakon – írja máskor – hogy a nemzetségektől el ne idegenedjenek jövődjére is.”⁶

A magyar felfogás szerint két karban voltak a magyarországi városok és falvak. Azok, kik mind szolgálnak s mind adóznak, és kik csak adóznak, mert messze vannak. A mely falvak a keresztény várak háta megett vannak, csak adóznak s ne szolgáljanak a töröknek, a melyek a török várakon belül vannak, a keresztényeknek csak adót adnak.⁷

E szerint alig volna teljesen török terület, hanem csak török hódoltság bizonyos magyar vidékeken, s magyar hódoltság azokon a vidékeken, a hol a várakban a török

uralkodik. Esterházy azt kívánta, hogy a magyar hódoltság a Tisza-Duna közben Péterváradjáig terjedjen, a Dunán túl pedig Pozsegáig.⁸ Az erdélyi fejedelem pedig, mint láttuk, az erdélyi magyar hódoltság déli határvonalát Temesvár és Becskerek táján kereste. A török a magyar és török hódoltság megkülönböztetését elvben elismerte, de a magyar részről kijelölt határokat nem ismerte el. Ellenezte a magyar hódoltságnak a déli határig való kiterjesztését, mind messzebb tolta a török hódoltság határát a magyar vidéken s e hódoltságra kivált a zsitvatoroki béke óta körülbelül oly terheket igyekezett róni, mint a valódi és kétségtelen török birtokra.

Salamon Ferencz szavai szerint a zsitvatoroki békével nem kezdődik új rend és átalakulás a hódoltsági viszonyokban.⁹

De másrészt e békekötés a területi viszonyok nevezetes változását szentesíti. A tizenöt éves háború alatt Fülek, Somoskő, Hollókő, Hajnácskő, Dévény, Kékkő, Szécsén, Balassagyarmat, Palánk, Vác és Nógrád magyar kézbe kerültek. Ellenben Egert és Kanizsát a török foglalta el. E területváltozásból alig kiegyenlíthető birtokviták keletkeztek és ezeknek nyomán a hódoltsági viszonyokban zavar támadt. A zsitvatoroki béke után következő szerződések e birtokvitákat próbálják kiegyenlíteni s a nagy zavart szeretnék eloszlatni.

Aini Ali irata szerint a hódolt Magyarország 1614-ben négy vilajetre vagy helytartóságra oszlik. A budai vilajet szandzsákjai: Szemendre, Szerém, Koppány, Simontornya, Székes-Fejérvár, Esztergom, Nógrád, Szécsény, Szegszárd, Mohács. A temesvári vilajet szandzsákjai: Lippa, Csanád, Gyula, Moldova, Jenő. A kanizsai vilajet szandzsákjai: Szigetvár, Pécs, Pozsega. Az egri vilajet szandzsákjai: Szeged, Szolnok, Hatvan.¹⁰

A hivatalos török felosztás szerint tehát Szécsény s Nógrád a zsitvatoroki béke után is szandzsákságok főhelyei maradtak, nem is említve Lippát és Jenőt, a melyek miatt a porta az erdélyi fejedelmeket zaklatta.

Egészen hiában volt tehát megírva a zsitvatoroki béke tizenötödik cikkében, hogy a mely falvak Szécsénnyel, Nógráddal s a már felsorolt várakkal a hódolástól megszabadultak, ezután se hódoljanak. Épp oly hiában való volt a cikknek minden egyéb rendelkezése. Elbeszéltek, hogy minő viták keletkeztek az Esztergomhoz követelt falvak kérdéséről. Elmondottuk, hogy 1618-ban a két fél biztosai a kívánt falvak közül kiválasztottak hatvanat s kimondották, hogy azok az esztergomi töröknek is adóznak.

De 1627-ben a török is elismerte, hogy a hatvan falu felett már huszat behódoltatott s nemsokára újra 158 falut követelt, mint az 1615-iki bécsi béke előtt.¹¹

A zsitvatoroki béke idézett cikkének következtében 1609-ben Zala-Egerszegnél és 1615-ben Körmenten vegyes bizottságok „jó móddal igazították el” a kanizsai hódoltságot. De a kanizsai török 1641-ig a megállapított lajstrom ellenére száznál több falut kényszerített a hódolásra.¹²

Eger megvétele után az első esztendőben hatvan falu, másodikban száz, azután százötven, s mind így tovább hódolt a török várhoz a zsitvatoroki békéig. Ezeket a nádor már átengedte volna, de 1632-ben az egri pasa „szintén a kassai kőhidig” kívánta kiterjeszteni a hódoltságot.¹³

1625-től 1627-ig a törökök negyvenöt falut, 1627-től 1642-ig pedig 326 falut hódítottak be.¹⁴

Hogy mi módon ment végbe az erőszakos hódolás? Elmondotta azt Király Jakab, az öreg rakaczai jobbágy, midőn 1641-ben így vallott Borsodmegye urai előtt: „Látván sok faluknak a török vitézek miatt pusztult állapotjokat, barátjainknak keserves rabság szenvedéseket, reánk is az egri török vitézeknek sokszor ízben mind izengetéseket s mind pedig rettentő nekünk küldött sok rendbeli leveleket, és megfáradván, télen, nyáron, hegyekben, völgyekben, sivatag erdőkben való bujdosásban, feleségestől, gyermekestől úgy

kényszerítettünk Egerben lakó Mamhut ispahia nevű töröknek huszonöt forintban és husz itcze vajban 1638-ban megsummálni és meghódolni.”¹⁵

Esterházy nádor is megerősíti az meg jobbágy elbeszélését, midőn így foglalja össze a hódolások történetét: A lakosok „rablás, fenyegetés, gyermeklopással bekényszerítették”.¹⁶

Csakhogy a behódolással még nem volt vége a nyomornak. 1623-ban ifjú Memhet aga több embereivel együtt magyar ruhába öltözködve, fényes nappal Győr megyének Patona nevű helységére ütött és sok gyermeket felkapdosván lovaik farára, Fejérvárra vitte őket, honnan szülőik sok száz forintot váltották ki; a falu meguntván a fenyegetéseket, megalkudott a törökkel hetven forintban, három esztendeig fizették az adót, de azután a török földesúr száz forintra emelte.¹⁷

Ez volt a szokás; a falvak, az akkori kifejezés szerint megsummáltak a török földesúrral, de az addig tartotta magát a kötéshez, a meddig neki tetszett. Az Esztergomhoz csatolt hatvan falu summáját az ország s a budai pasa biztosai állapították meg és a török mégis felemelte az összeget olykor háromszorosára, sőt négyszeresére is.¹⁸ A törökök nem nézik a falvak pusztulását – írja Esterházy nádor – a kiből ezelőtt ötven hatvan ház volt, most alig van csak tíz is, ugyanannyi summát kívánnak rajtuk.¹⁹ Bethlen is hasonló dolgokról tudósít 1618-ban: „Gyulából, Lippából mind summa pénz, mézet, vaját akármely szegény embereken, a hol egy faluhelyen csak ketten-hárman nyomorognak is, egyaránt szintén annyit kérnek, mint a hol huszonötven, harminczan vannak.”²⁰

Gömör megyében az 1627-iki vizsgálat szerint az egi törökök a falvak summáját évenként 2734 forint és 60 dénárral verték fel, ez összegbe számítva a szegénységen bitangban vett pénzt is. Egyes községekre száz forintnyi s még nagyobb adóemelés is esett, a pénzbeli követeléssel nem érték be az egi vitézek. A gömöri jobbágyok búzatarozását nyolczszázhárom kilóval, a zabot háromszáznyolczvanöt kilóval, méz és vaj adójukat négyszázötvenkét itczével, szénájukat kétszázharmincz szekérrel verték feljebb.²¹

1627-től 1642-ig a török évenként mintegy harminczötezer forinttal emelte a summákat, nem számítva a gabona és élelembeli adó felverését.²²

A nagyobb adó fizetése még nem szabadította meg a hódoltságot „az inségektől”, mint akkor a török részről elkövetett jogtalanságokat nevezték. Csak néhány jellemző inséget említünk fel. Sok szpáhi megváltotta a szegénységtől a munkát pénzzel, de elfeledkezett a végzésről és miután megvette a népen a váltságot, azonkívül „hatalmasul munkára kényszerítette”.

Megesett, hogy a török úr minden házi dolgát és nyári munkáját elvégeztetve a jobbágyokkal, más török barátjától pénzt vett fel és annak is szolgáltattott jobbágyával.

Az erőszakos halállal kimúlt emberekért a török a községen vette meg a vérdíjat. Zala vármegyében történt ilyen dolog – így olvassuk az inségek 1627-iki lajstromában, – „hogy a török úr, noha látta a jégnek indulását és a veszedelmet, erővel a halászatra hajtotta a jobbágyokat s azonban nyolcz vagy tíz ember belé holt a vízben. Azoknak is díjakat mind azon falubelieken akarta megvenni.”²³

A zsitvatoroki béke óta cselekszi azt a török – így panaszkodtak a vármegyék – hogy a hódolt faluk jobbágyait is rabságban tartja, noha azelőtt az volt a szokás, hogy a meghódolt falu népét visszabocsátotta. A török várakból kiinduló csaták sokféle zsákmányra, de leginkább rabokra vadásztak.

1627-től 1642-ig az országos kimutatás szerint a törökök 1194 embert gyilkoltak s 13,664 marhát hajtottak el.²⁴ Ez ugyan bő eredmény volt, de a kirándulás mégis akkor jövedelmezett a legtöbbet, ha minél több rabot hurczolt haza a török lovas. És sokszor oly könnyen foghatta őket. 1626 Szent-István napjának előestéjén ezeröttszáz lovas török megeresztett zászlókkal megjelent a győrmegyei szabadhegyi halmokon s a szántással és kölesaratással foglalkozó mintegy kétszáz férfi, asszony és leánynépet rabságra hurczolta s velük együtt ezeröttszáz juhot, száz ökröt, ezer tehenet és sok lovat vitt el.²⁵

A kanizsai törökök 1640 karácsonyán csak egy vasmegyei faluból száz embert, tíz év alatt a zalai magyar várak környékéről több mint háromszáz embert hurczoltak el Pölöskéről egy alkalommal tizenkét leánykát, más vidékről pedig huszonöt gyermeket raboltak.²⁶

Esterházy írja 1641-ben, hogy a néhány év alatt megöltek vagy rabságra hurczoltak száma felülhaladja az ötezret. S mily nehéz volt a rabok kiszabadítása; mennyi kalandról és szenvedésről beszélhettek a rabok övéiknek, ha haza tértek, s mennyivel többet beszélhettek volna azok, kik életük végéig török rabságból könyörögtek nagy uraknak vagy hatóságoknak, hogy szerezzék össze a kiváltásukra szükséges sarcot.

Esterházy nádor számítása szerint öt év alatt kétszázezer forintnál többre rúgott a török rabságba esett magyarok váltságdíja, pedig e számításból kimaradt Korlát Ferencz, Spáczai Márton, Darabos György, Hosszutóti György, Gombkötő János és Budai Pál nevű nemes emberek váltságdíja, a kiktől a budai pasa tömérdek pénzt csikart ki.²⁷

Nemes embert szívesen látott a török rabjai közt. Jól megsarczolhatták őket; úgy bántak velük, hogy végre vagyonukat is oda ígérték szabadságukért. Kossuth Miklós hajlandó lett volna ezernyolczszáz tallért fizetni 1652-ben, pedig a mi kevés jószága volt, föl nem ért a kivánt összeggel.²⁸

Hanem leginkább az ifjúságot vadászták a portyázó törökök. A munkabíró fiatal embernek nagy s könnyen pénzzé tehető értéke volt. És a fiatal emberek fogékonyabbak voltak Mohamed vallása iránt, mint az öregebbek; hitének változtatása felszabadította a rabot, s az új mohamedán fanatikusabb ellensége lett a kereszténynek, mint a valódi török.²⁹

A fiatal asszonyokat, leányokat és gyermekeket nagyon nehéz volt kiváltani a rabságból. „Csak az egri Sidó Memhet pasának idejében” – írják a nógrádiak – „a Mátra körül való tartományban, a hódoltságból negyven gyermeknél többet loptak el az egriek, hatvaniak és budaiak, kik közül a keserves atyák csak egyet is soha ki nem szerezhettek, mert szintén úgy gyűjték, mint a ménest, és a portára vivén, azzal keresnek magoknak kedvet és tisztet.”³⁰ El is adhatták a gyermekeket jó áron. 1622-ben egy elrablott szlavóniai gyermek hetven tallérért kelt el Gradiskán.³¹

De a gyermektized, mint intézmény, ismeretlen volt a tulajdonképi Magyarországon. Már az egykorúak kiemelték, hogy e tekintetben is különbözik a Dráván innen eső hódoltság a délibb vidékektől.³²

De vajjon a békekötések nem tilalmazták-e mindezt? A zsitvatoroki béke ötödik pontja azt mondja, hogy mindenféle csaták megszűnjenek. E békén alapulnak mindazok a szerződések, melyeket a két fél 1606-tól 1627-ig kötött s mind azok a bizottsági tárgyalások, melyek a sérelmek elintézésére, vagy a szerződések pontjainak határozottabb formulázására törekedtek. De a szerződés betűje irott malaszt volt. A pasák és bégek vagy nem bírtak parancsolni a végbeli katonáknak, s különösen a martalóczoknak, vagy nem jutalmazhatták őket a kivánt mértékben. Többnyire maguk is helyeselték, hogy katonáik zsákmánnyal s mindenféle erőszaktétellel pótolják a zsold vagy hűbérjővedelem hiányát.

A békének alig volt egy pontja, melyet a török meg ne sértett volna. A zsitvatoroki béke tizenötödik czikke meghagyja, „hogy akik nemes emberek a hódoltság között, vagy házuk van ott, a töröknek se adót, se dézmát ne adjanak és semmiből ne hódoljanak, és valakik a királynak nem fizetnek, a törököknek se fizessenek, hanem mindenekben, mind házukban és személyekben szabadosak legyenek.”

A magyar országgyűlések egyre panaszkodtak, hogy a török nem törődik a nemesi szabadsággal.

1627-ben úrnapiján az egri pasa megkiáltatta a rimaszécsi sokadalomban, hogy mindenek reá menjenek a török császár munkájára a várakban mind nemes és paraszt emberek.³³ A budai pasa az ehhez hasonló sérelmek mentségére azt hozza fel 1628-ban, hogy a magyar és horvátországi hódolt területen mintegy hetven-nyolczvan ezerre mehet a nemesek összes száma.³⁴ Sok volna tehát mindezeket felmenteni a fizetés s másnemű terhek alól. A

jobbágyos nemest – úgymond a pasa – nem bántja, de némelyiknek nincs jobbágya, ezek iratos jobbágyok, s ezeknek fizetniök kell.³⁵

Esterházy nádor már 1629-ben megnyugodott abban, hogy az új nemesek, a kik parasztföldeken vannak, adózzanak a töröknek, csak hogy a magyar generalisok vagy alispánok beleegyezésével. Hanem a török továbbra is erővel kényszerítette az adózásra a hódoltságban lakó nemességet.³⁶

A zsitvatoroki béke kilencedik pontjában meg volt írva, hogy ujonnan várakat és kastélyokat építeni egyik résznek se legyen szabad. Ezzel a tilalommal egyik rész sem törődött. A törökök Horvátországban vagy tiz pusztát várat építettek újra, azonkívül palánkkal erősítették Vörösvárt, Ercsit, Pentelet és Hevest s más helyeket is. E palánkok jó lesálló helyek voltak csatázó időben.³⁷

A török az 1615-iki bécsi békében kötelezte magát arra, hogy oltalmazni fogja birodalmában a papokat, barátokat s jezsuitákat. Ezt a békepontot lelkiismeretesebben hajtotta végre, mint a többi. Oly közömbös volt a papok s barátok dolgai iránt, hogy könnyen esett neki ez a lelkiismeretesség. De a kapzsiság szenvedélye olykor fellobbantotta benne a vallási gyűlölet parázsát. 1626-ban a füleki magyar katonák kiraboltak néhány törökországi olasz kereskedőt, a kik a gyöngyösi ferenczrendiek kolostorában voltak szállva. Murtéza pasa Budára hurczoltatta a barátokat janicsáraival s ha a pesti bég meg nem védi őket, karóba vonatta volna szegényeket. A foglyok ezerötszáz tallérnyi sarczon váltották meg szabadságukat s életüket. A pécsi jezsuitákat is zaklatta a török, mivel az unitáriusok bevádolták a jezsuitákat, hogy az új kalendáriumot használva, sok ünnepnapot hirdetnek s így a munkára kötelező napok fogyasztásával károsítják a törököt. Ha zsarolásról volt a szó, a török egyenlő mértékkel mért a keresztény felekezetek papjainak. A fejérvári bég 1631-ben elhajtatta a cseszneki református lelkészt nejével és sok hívével együtt.³⁸

Ugy látszott tehát, hogy igaza volt a nádornak, midőn a magyar-török békét a juhok és farkasok békéjének nevezte. De a török azt állította, hogy a magyarok a farkasok.

Szinte csodálatos lett volna, ha a magyar végek katonái tétlenül nézik a török rablásokat s pusztításokat. Igaz, hogy a végekben már nem volt oly vig élet a XVII. században, mint az előtt. A nemesek már nem akartak ott szolgálni, a teljesen elhanyagolt várakban oly nagy volt néha a kedvetlenség, hogy némely katona törökké lett. De általában még élt a régi csatázó kedv. Még mindig szívesen hallgatták a vitézek a régi éneket:

Zölditsed Úr Isten hamar az erdőket,
hogy próbálhassuk meg éles fegyverünket!
Kegyelmes Úr Isten tenéked könyörgünk,
Hogy adjad kezünkben pogány ellenségünk.³⁹

Hasszán pasa 1631 októberében panaszkodik, hogy Győr, Tata és Szent-Márton kapitányai teljes fegyverzettel dobpergés mellett hétszáz, vagy nyolczszáz emberrel Zsámbék vára alá indultak, a várral szemben csatarendbe állították embereiket, kétszáz marhát és harmincz lovat elhajtottak a vár töve alól, két embert foglyul ejtettek s néhányat vértanuvá avattak.⁴⁰ 1622-ben negyvenötezer forintnyi zsoldot vittek a végbelieknek Budára, de a magyar vitézek elkapták.⁴¹ Ali budai pasa is panaszkodott, hogy 1609 elején hét emberét vágták le Egernél, akiknél pénz is volt.⁴² 1641 nyarán a füleki, szécsényi, gyarmati, palánki és nógrádi magyarok Bács megye felé törve százhetven embert öltek meg, vagy fogtak el. Általában igen sok török fogoly jutott a magyarok kezébe. A Heves nevű palánkból való török foglyok váltságdíja nyolczezer forintnál többre rugott.⁴³

A magyar kormány tiltotta e békezavarást. Az országgyűlések törvényeket hoztak a csatázók ellen. Forgách Zsigmond mint felső-magyarországi generalis kihirdette, hogy jószágát, marháját s örökségét, sőt fejét is elveszti az, ki csatára megy. Thurzó nádor is erélyesen üldözte a magyar csatázókat.⁴⁴

Esterházy nádor szintén ellenezte a kirohanásokat, de kénytelen volt elismerni, hogy nem segíthet a bajon, mivel a fizetetlen végbeliek fegyelmezése alig lehetséges s hozzá még a szabad vitézek annyira elszaporodtak, hogy nehéz velük birni.⁴⁵ Nem csupán a harci kedv s a zsákmány vágya hívogatta a magyar katonákat vagy kapitányokat a török várak alá, hanem a bosszú érzése is. A főurak is el-elnézték embereiknek az ilyen kirándulásokat nyereségvágyból olykor de a pogányok ijesztése vagy egyes vidékek védelme végett is. Néha maguk is kivonultak csapataik élén oly hangulatban, mintha férfias erőt kipróbáló vadászatra indulnának. Bizonyos helyeken a jobbágyoknak is meg volt engedve, hogy zászlót, dobot s fegyvert tartsanak a török elleni védelemre.⁴⁶ A pasák, bégek vagy szpáhik nem voltak biztosságban, midőn kimentek falvaikba adót szedni. A békekötések tilalmazták a falvakra járást, s meghagyták, hogy a bíró vigye az adót a török várakba. A magyar hatóságok tudták, hogy az ily vendéglátás káros a jobbágyokra nézve, de annak sem igen örültek, ha a török földesurnak baja történt. Nem annyira a jobbágyoktól, mint inkább a magyar végbeliektől kellett tartaniok a török uraknak. 1632-ben panaszkodtak a törökök, hogy a jenei vitézek levágják, vagy legalább kirabolják a gyulai szandzsákságban a szpahikat, a kik jószágaikat látogatják.⁴⁷ A füleki vitézek 1612-ben a hevesmegyei Mindszent és Tar nevű falukban összesen négy szpahit öltek meg, akik jobbágyaik adóját akarták beszedni.⁴⁸ De a törökök mégis kijárogattak a falvakra a békekötések s a tapasztalatok ellenére is. Midőn Szalánczi István 1635-ben I. Rákóczy György nevében arra kérte a budai pasát, hogy a török vitézek ne járjanak jobbágyaik közé, Huszain így válaszolt: „Nem jól esék az a szód, te is nemes ember vagy, ha kimenned nem léssen szabad jobbágyid közé, mint léssen az, ez nem jó fenyegetés”.⁴⁹ Elég példa van arra, hogy a jobbágyok megunva a török zsarolást, messze földre vándoroltak. Esterházy Miklós egyszer azzal fenyegette a törököt, hogy Pálffy Miklós példája után indulva mindenestül elpusztítja a török végházakhoz közel eső s minduntalan zaklatott falvakat, lakóikat pedig felhossa a szabad magyar területre. Honnan lesz azután a töröknek jó lova, szép köntöse, sava és kenyere?⁵⁰

De nem kell hinnünk, hogy minden szpáhi népszerűtlen volt falujában.

Megtörtént az is, hogy a parasztember, kit magyar ura gonoszul tartott, a török területre futott, a hol hallotta, hogy a szpahi jobban tartja jobbágyát.⁵¹

Említettük, hogy az 1631-iki parasztlázadás idején a jobbágyok Ibrahim egri pasához is fordultak. Esterházy ekkor azzal vádolta Ibrahim pasát a budai vezér előtt, hogy fellázítja a jobbágyokat. Mire Hasszán így válaszolt: „E szegény rájáknak, mint egy nyáj juh, mely két felé is adja tejét, két sereget kell kitaraniok. Ti őket annyira elnyomtatok, hogy elfordultak tőletek, ámbátor hittársaitok voltak.”⁵²

Bizony nem egyszer hányta szemére a török úr a magyar urnak, hogy kegyetlenül sanyargatja a jobbágyokat. Moharem egri deák arra kérte Mágócsi főkapitányt, hogy szegény falucskáját védelmezze meg Horlai nevű magyar földesura ellen, mert Horlai annyi terhet rak a jobbágyokra, hogy csekély marhájukat eladni kénytelenek. A csanádi olajbég is arra kérte a „szent korona gyámolit”, hogy védelmezzék meg a csanádmegyei helységeket Jármí András hallatlan erőszakoskodásai ellen, mert ő „török törvény a mint tőle telik, oltalmazza szegényeket, de nem tudja.”⁵³

A két pásztor gyakran összetűzött a nyáj miatt, ritkán a juhok kedvéért, hanem gyakrabban azért, hogy kiki több tejet kívánt.

A honvédelem akkori szegényletes állapota volt az oka annak, hogy a török a béke ürügye alatt növelte területét és kiélte az országot. A végvárak őrségei rendetlen kalandjaikkal nem védelmezték a lakosságot, hanem ingerelték az ellenséget újabb kártételekre. Hiában nógatta a nádor a megyéket az önvédelemre. Gúnyolnia kellett az úgynevezett részleges fölkelések siralmas voltát.

Már pedig a törökök vakmerősége egyre növekedett. 1639 őszén felgyújtották Onod városát, nemsokára elpusztították Gyarmatot, sőt 1640-ben Bakabányát is megrohanták. A

magyar tanács úgy látta, hogy a többi bányaváros is veszélyben forog. Ily körülmények közt tanácsosnak látszott a béketárgyalások megújításával segíteni a bajon, a mennyire az ily tárgyalásoktól segítség volt várható.

IV. Murád szultán 1640 április 8-ikán meghalt; utódja Ibrahim Amhát agát küldötte Bécsbe, hogy tudtul adja trónra léptét. A szultán szerette volna, ha a császár az internuntius küldését nagykövetség küldésével viszonzná. A nádor azt hitte, hogy a porta e nagykövetséggel a perzsára akart hatni, általában úgy gondolta, hogy a portának elég baja van más ellenségével is s így remélhető, hogy a végekre nézve kedvező békére volna birható. III. Ferdinánd udvara azonban nem sietett a követküldéssel; a főhaditanács német követet akart küldeni s nem igen merte a magyar végek ügyét oly erélyesen védelmezni a portával szemben, mint a nádor kívánta. 1640 végén III. Ferdinánd elhatározta, hogy a nádor fölterjesztése szerint magyar internuntiumt küld a portára. De az udvar lassúsága még most is késleltette a nádortól ajánlott Izdenczy András elindulását, úgy hogy a portán már haragudtak a követség elmaradása miatt. Izdenczy csak 1641 április 29-ikén érkezett Konstantinápolyba. Itt azt mondotta a nagyvezérnek, hogy az ország két év alatt a béke címén több kárt szenvedett, mint tíz háborus évben. A porta Oszmán aga kapucsi pasát küldötte Magyarországra a béke megerősítése s a végbeli zavarok elintézése végett. 1642 január 16-ikán kezdődtek az alkudozások Szöynnél egyrészt Oszmán aga, a budai Mehemet effendi timár defterdár, az esztergomi Musztafa alaj bég, az egi Musztafa aga, a kanizsai Musztafa aga s másrészt Lippai György, Esterházy Dániel, Mikulich Tamás s Szunyogh Gáspár közt. A király biztosai visszakövetelték a töröktől az utolsó szönyi béke óta behódoltatott falukat. Oszmán aga erre azt válaszolta, hogy „neki nincsen hatalma arra, hogy azokat a falukat visszaszerezze és avval a szent békét megerősítse”.

Itt fennakadtak a tárgyalások. 1642 márczius 19-ikén mégis megvolt a második szönyi béke husz esztendőre. Azért végeztek oly gyorsan, mert semmit sem végeztek. A falvak ügyét, mint 1606 óta a legtöbb vitás ügyet, bizottságok tárgyalására halasztották. A török csak annyit ígért meg, hogy más falvakat nem hódoltat s az adót feljebb nem veri. Az új palánkok, a nemesek, a papok és barátok s a csatázók dolgában a második szönyi béke megerősíti a megelőző kötések intézkedéseit, vagy elodázza a nehézségek megoldását a szokott módon.⁵⁴

A második szönyi béke csak oly kevéssé változtatta meg a török-magyar viszonyokat, mint a megelőzők. A török portyázások és a magyarok vitézi kalandjai nem szüntek meg. Sokáig fenmaradt híre az 1652-iki vezekényi csatának, melyet a négy Esterházy: László, Ferencz, Tamás és Gáspár hősie halála tett emlékezetessé.

-
795. Majláth Béla, A szönyi béke okmánytára. (Budapest, 1885.) 234.
796. Balásfi, Magyarországnak Bethlen Gábor támadáskori állapotja. (Ponori Thewrewk kiadása, 61.)
797. Bethlen fejedelem levelezése, 146.
798. Tört. Tár, 1894. 102. (Beke Antal közleménye.)
799. Mikó, id. m. II. 136.
800. Esterházy Miklós Magyarország nádora, III. 488. és Tört. Tár, 1888. 96. (Beke Antal közlése.)
801. Rozsnyay, Történeti maradványok, 122. (Dóczy és Rimay athnameterve)
802. Esterházy Miklós, III. 519.
803. Magyarország a török hódítás korában; második kiadás, 364.
804. Salamon, id. m. 270.
805. Salamon, Két magyar diplomata 208. és Esterházy Miklós Magyarország nádora, III. 452.
806. Majláth, id. m. 233. 280.
807. Esterházy Miklós, III. 490. és Magyar Tört. Tár, X. 47. (Horváth Mihály közleménye.)
808. Salamon, Magyarország a török hódítás korában. 253.
809. Majláth, id. m. 219.
810. Esterházy, III. 489.
811. Magyar Tört. Tár, VII. 39. I. (Ráth K. közl.)
812. Lósy érsek szerint Majláth, id. m. 130.
813. Esterházy Miklós, III. 529.

814. Tört. Tár, 1879. 767. (Szilágyi közl.)
815. Jászay oklevelek, XII. 148–174.
816. Salamon, Magyarország a török hódítás korában, 253.
817. Esterházy Miklós, III. 70–77.
818. Salamon, id. h.
819. Magyar Tört. Tár, VII. 41. 1. (Ráth K. közl.)
820. Kanizsai török rablásai. Komáromy András közlése: Hadt. Közlem. 1895. 92.
821. Majláth, id. m. 235.
822. Tört. Tár, 1892. 540. (Szerémi közl.)
823. Majláth, id. m. 234. Salamon, Két magyar diplomata. 29.
824. Jászay, Oklevelek, XII. 67. s Magyar Tört. Tár, VII. 27.
825. Monumenta spectantia Historiam Slavor. Meridionalium, XVI. 107.
826. Thuri mondja: Ungrisches Magazin, 1783. 488.
827. Salamon, Két Magyar Diplomata, 116.
828. Esterházy Miklós, III. 390.
829. Salamon, id. m. 125. és Tudománytár, 1838. IV. 232.
830. Esterházy Miklós, III. 429. Majláth, id. m. 130.
831. U. ott, 150. és Salamon, id. m. 213.
832. Jászay, Oklevelek, XII. 68. Majláth, id. m. 253. Magyar Tört. Tár, VII. 52.
833. Esterházy munkái, kiadja Toldy, 382. Esterházy Miklós, III. 201. Thaly, Vitéz Énekek, I. 154.
834. Velics Antal közleménye: Tört. Tár, 1885. 580.
835. Századok, 1870. 333. (Thaly K. közlése.)
836. Tört. Tár, 1879. 94. (Szilágyi közlése.)
837. Majláth, id. m. 291–311.
838. Tört. Tár, 1879. 108. (Nagy Gyula közlése) és Tört. Tár, 1894. (Forgács 1616. május 24-iki levele Rákóczyhoz, Szilágyi közlése.)
839. Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 441.
840. Századok, 1871. 438. (Valentinus Bujdosó közlése.)
841. Tört. Tár, 1883. 663. (Szilágyi közlése.)
842. Komáromy András közleménye: Hadtört. Közl. 1894. 380.
843. Beke és Barabás, I. Rákóczy György és a porta. 17.
844. Esterházy Miklós, III. 476.
845. Mikó, id. m. II. 135.
846. Tört. Tár, 1885. 581. Velics közleménye.
847. Szederkényi, Hevesmegye története, III. 212 és Borovszky, Csanádvármegye története, I. 243.
848. Majláth, id. m.

IV. FEJEZET.

I. Rákóczi György támadása.

A szőnyi béke eredményei. Pázmány követsége Rómába. A pápai udvar magatartása. A katolikus coalitio. A harminczéves háboru. Strassburg Pál követsége Rákóczyhoz. Gusztáv Adolf felszólítása. Rákóczy föltételei a külföldi szövetségbe lépésre nézve. A török magatartása. Rákóczy és Oxenstierna alkudozatai. A török ellenséges érzülete Rákóczy iránt. Meerbolt követsége Svédországba. Bisterfeld Franciaországban. Rákóczy kívánságai a francia udvarnál. Richelieu tervei. A francia követek és a porta. Torstenson és a svéd-dán háború. Rákóczy feltételei. A gyulafejevári szerződés. A porta magatartása. III. Ferdinánd udvara. Rákóczy személyes sérelmei. Az 1644-iki hadjárat. Felső-Magyarország meghódolása. A „szétoszlott hadakozás”. Rákóczy hadainak visszavonulása. Szerencs megvétele. Kemény János nyitrai hadi útja. Ujabb visszavonulás. A hadjárat vége. A békealkudozások. Fejérpataki követsége Ferdinándhoz. Tokaji gyűlés. Torstenson előnyomulása. Ismét biztatja Rákóczyt. A császári biztosok engedékenysége. A posta adóemelése. Czernin gróf izgatása a portán Rákóczy ellen. A svéd segédc csapatok megérkezése. Nagyszombat elfoglalása. A linczi béke. Vallásügyi intézkedései. A béke végrehajtása

A szőnyi béke egyelőre megszabadította az udvart az aggodalomtól, hogy a török támadásra használhatná Ausztria zavarát a harminczéves háboru zivatarai közben. A háboru nagyon veszedelmessé vált az udvarra nézve, midőn Gusztáv Adolf kikötött Németországban 1630-ban. Az 1631-iki breitenfeldi csata után a császár ellenségei elfoglalták Prágát s a svéd király csapatai a Rajnáig jutottak.

II. Ferdinánd 1632 elején Pázmány Pétert Rómába küldötte, hogy szólítsa fel a pápát a lehanyagató katolicizmus támogatására. A magyar ellenreformáció diadalmas vezére arra kérte a katolikus egyház fejét, hogy beszélje le XIII. Lajost a svéd király támogatásáról, hogy vegye át a spanyol és német Habsburgok szövetségének vezetését s hogy e szövetséghez való csatlakozásra szólítsa fel az összes katolikus államokat. De VIII. Orbán nem vallásos háborunak, hanem politikai küzdelemnek fogta fel Gusztáv Adolf és szövetségesei harcát a spanyol és német Habsburgok ellen. V. Pál és XV. Gergely a harminczéves háborut a katolikus ellenreformáció nagy küzdelmének nézték, VIII. Orbán ellenben az olasz fejedelem szempontjából mérlegelte az európai bonyodalmakat. Nagyon ellenére volt a spanyol hatalom terjeszkedése Olaszországban s alig titkolt örömmel szemlélte a Habsburgok visszaszorítását. Teljesen együtt érzett Richelieuvel.

Pázmány azzal a reménnyel érkezett Rómába 1632 márczius végén, hogy a nagy katolikus szövetség megtöri majd az eretnekek s később még a pogány hatalmát is. De a Rómában uralkodó Barberiniek nagyon hidegen fogadták terveit.

Azzal a különös ötlettel akarták elnémitani Pázmányt, hogy bibornok nem lehet fejedelem követe. Pázmány polemikus heve fellángolt e tarthatatlan állítás ellen. Tudományát s éles eszét megdicsérték a római udvar diplomatái, de kiváló tehetsége nem hidalhatta át azt a világtörténeti ellentétet, mely felfogását elválasztotta a Barberiniek érzelmeitől. VIII. Orbán aránylag kevés pénzsegélyt küldött Bécsbe, de a katolikus coalitioról mitsem akart tudni. Pázmány igen elégtelenül távozott Rómából május végén s a pápa ép oly örömmel látta távozását, mint a mily kellemetlenül hatott reá később az a hir, hogy a spanyol király vissza szeretné küldeni a szenvedélyes magyar főpapot a katolicizmus fővárosába.¹

Pázmány a katolikus Magyarországnak volt szószólója. I. Rákóczy György, kit a magyar protestánsok vezérének nevezhetünk, ép oly nagy érdekléssel kísérte a harminczéves háboru eseményeit, mint az esztergomi érsek. Megbizásából Graf tolmács már 1631-ben írta Sadler Fülöpnek, hogy Rákóczy is támogatná a svédeket, ha pénze volna a háborura.²

1632-ben Gusztáv Adolf megverte Tillyt s elfoglalta egész Bajorországot. A császár újra Wallensteinra szorult, a ki kiűzte a szászokat Csehországból s egyesült a liga seregével. A svéd hős elesett a lützeni csatában, de a protestáns tábornokok nem hátráltak. Ez évben Strassburg Pál is megjelent Erdélyben, nem csupán azért, hogy Brandenburgi Katalin érdekeit védelmezze, hanem azért is, hogy Gusztáv Adolf nevében Bethlen szerepének folytatására

szólítsa fel Rákóczy Györgyöt. De tapasztalnia kellett, hogy Rákóczy habozóbb és félénkebb mint elődje, a ki kedvezőtlenebb körülmények közt is merészebben fogott a nagy vállalathoz. Rákóczy biztos úton akart előre törni és nagy jutalmat követelt fáradságáért. Egész Magyarországon kívül Ausztriát és Stájerországot is kívánta. A protestáns szövetségesektől ötszázezer forintnyi évi segílyt kért két félévi részletben a háboru idejére s az első évi jutaléknak egyszerre való kifizetését óhajtotta. Azonkívül arra kérte a szövetséges protestáns hatalmakat, hogy tizenhatezer német gyalogot és négyezer lovas bocsássanak rendelkezésére. Természetes, hogy Rákóczy e követeléseket hajlandó lett volna mérsékelni. De „bizonyos dolog” nélkül nem akart elindulni; fizessenek a szövetségesek ötvenezer tallért Rákóczy elindulása előtt – mondták az erdélyiek Strassburgnak – s akkor a fejedelem elhiszi, hogy nem csalódik meg a külföldi szövetségbe vetett reményében. Gusztáv Adolf várakoztatta Rákóczyt a feleletre. Azt mondtotta, hogy az erdélyi fejedelem ajánlatai a svéd király állapotának és hadviselésének félreismerésén alapulnak. Pénzt nem adhat, megélhet Rákóczy hódításaiból is. Fölösleges dolog volna oly jelentékeny számú sereget Magyarországra küldeni, nem elég biztosíték-e az erdélyi fejedelemnek az, hogy Gusztáv Adolf elfoglalta Bajorországot?

A porta sem volt hajlandó megadni a szükséges engedelmet. A török nem igen örült Gusztáv Adolf meglepő diadalainak s éppen nem bánta halálát, mert „rettegte szerencsését”, mint Szalánczy írja. Nem hatott a portára Rákóczynak üzenete, hogy „mióta ő hatalmasságuk birodalma nevelkedni kezdett, egykor jelen úgy nem volt a jó szerencsés győzedelmek alkalmatossága, mint most”. Budán azt mondták a törökök, hogy Bethlen Gábor mellett is magukat fogyatták s a fejedelmet gazdagították. A mufti kijelentette, hogy a hatalmas császárnak a perzsával kell hadakoznia.³

Gusztáv Adolf halála után Oxenstierna kancellár kérdezte Rákóczytól, hogy volna-e még kedve a hadakozásra? Az alkudozások végett a Sziléziában táborozó Thurn grófhhoz utasította. Rákóczy azt üzentte, hogy kész volna isten tisztességének szolgálni s Szentpált el is küldötte Thurnhoz. 1633-ban a fejedelem már leszállította követeléseit. Megelégedett volna évi 300,000, majd 200,000 forintnyi segílylyel s csak ötezer német gyalogot kért. Úgy látszik, hogy Thurn nem ellenezte a követeléseket, hanem csak Csehország, Morvaország és Szilézia nevében adott írásbeli ígéreteket Rákóczynak. Pedig azok a tartományok maguk is jötehetetlenek, mondtotta a fejedelem s legalább a szász és brandenburgi választók aláírását kívánta.⁴

A következő években a porta ellenségeskedése foglalkoztatta Rákóczyt. Bethlen István támadása idején nem a protestánsok, hanem a császár szövetségét kereste. Jól tudta, hogy a török nem felejtí el egykönnyen a szalontai vereséget. Igaz, hogy a porta elfogadta a szászsebesi békét és nem háborgatta Rákóczyt az akkor ígért összeg meg nem fizetéseért, de nem is adott oly athnamét, minőt Rákóczy kívánt fejedelemségének élethosszig való biztosítása végett. A kajmakám az írta a fejedelemnek 1637-ben, hogy ha a Bethlen életében elengedett ötezer aranyat az évi tizezer aranyból álló adóhoz csatolja, a szultán elfelejtené az 1636-iki eseményeket. Hanem az erdélyi országgyűlés nem fogadta el az adó növelését s a porta ebben is megnyugodott. Hadi ereje annyira le volt kötve Ázsiában, hogy Máté oláh vajdát nem bírta kiűzni székéből. Sőt el kellett néznie, hogy Rákóczy megsegíti szövetségesét, midőn Lupul, a moldvai vajda 1637-ben s 1638-ban gyűlölt szomszédjára rontott. Rákóczy ez alkalommal is merészen kihívta a porta haragját, de nem minden nyugtalanság nélkül gondolt a következményekre. Megjegyezte magának, hogy az a török, ki 1637-ben a haza térő Toldalagit kísérte, útközben így kiáltott fel: Ebek! im soha nem felejtí el hatalmas császár a tavalyi cselekedeteket, meghigyjeteK, hogy bizony megadjátok még annak az árát. 1638. elején a kajmakám Rákóczy előterjesztésére azt válaszolta, hogy meg van ugyan elégedve hűségével, de Székely Mózeset, a rossz ebet nem bocsátja el, mert nem szokás, hadd üljön veszteg.⁵

Sokszor gondolt arra Rákóczy, hogy a török majd reá szabadítja Székely Mózes, ha ő Magyarországra indul, hová a váltakozó szerencséivel hadakozó protestánsok egyre hívták. A hessen-kasseli gróf 1637 elején Meerbott Henrik nevű protestáns lelkészt küldötte Rákóczyhoz. A fejedelem a hessen-kasseli diplomatát a maga nevében küldötte a szövetséges udvarokhoz. Meerbott október elején érkezett Stockholmba. A svédek sokallották kívánságait, egy évre háromszázezer tallért nem ígérhettek. Meerbott az év végéig várakozott Stockholmban, de nem boldogult!⁶ Ép oly kevés eredménye volt Bisterfeld utazásának, ki Meerbott után indult el.⁷

Weimari Bernát 1638-iki győzelmei ösztönözték Rákóczyt az alkudozások folytatására.

Bisterfeld János Henrik, a gyulafejevári kollegium nagyhirű tanára, 1638 tavaszán újra elindult Erdélyből. Most Párisnak tartott, mert Rákóczy azt akarta tudni, hogy a francia kormány akar-e vele szövetkezni s hajlandó volna-e komoly szándékainak jeléül követet küldeni Erdélybe, vagy pedig oly oklevelet, melyben Rákóczy megnyugodhatnék, Grotius Hugó, aki akkor svéd követ volt Párisban, Père Josephnek, Richelieu nagy befolyású barátjának figyelmébe ajánlotta Bisterfeld kívánságait. Richelieunek tetszett az erdélyi szövetség gondolata, mert nagy eredményt várt a svéd és erdélyi hadak egyesülésétől az osztrák örökös tartományokban. Teljesítette Rákóczy kérelmét s július végén Du Bois d'Avaugourt küldötte Erdélybe.

Rákóczy Beszterczén novemberben tudatta a francia követtel, hogy mit vár XIII. Lajostól és szövetségeseitől. Mindenek előtt eszközöljenek ki a portán számára három dolgot: engedelmet az elindulásra s a török oltalmát országából való távolléte alatt, fia fejedelemségének megerősítését és Székely Mózes ártalmatlanná tételét. Továbbá biztosítsanak számára nagy évi díjat, ha mégis elvesztené országát. Adjanak elindulása előtt kétszázezer tallért s az első fizetéstől félévre százharminckétezret. A háboru alatt évi kétszázhuszezer tallérral és hatezer gyaloggal támogassák.⁸

Du Bois d'Avaugour megígérte Rákóczynak, hogy 1638 április elsejére újra Erdélyben lesz, de akkoráig hiában várta a fejedelem.⁹

Rákóczy már attól tartott, hogy a francziák csak hitegetik. Pedig Richelieu komolyan vette az alkut. Midőn Bisterfeld 1639 májusában megint Párisba érkezett, a francia kormány megbizta d'Avaux grófot, XIII. Lajos németországi rendkívüli nagykövetét a tárgyalások siettetésével. A kormány terve szerint Franciaország és Svédország megbizottjainak együtt kellett volna Rákóczyhoz utazniok. De úgy látszik, hogy a svédek nem akarták a Rákóczytól követelt összegek feléneket fizetését elvállalni. Különben a francia kormány is szerette volna leszállítani az erdélyi követeléseket s mind a két kormány megütközött azon, hogy Rákóczy elüzetése esetére is nagy évi díjat követel. Így a megbizottak már bejelentett erdélyi útja elmaradt 1639-ben.

Más nehézség is merült fel. Párisban megígérték Bisterfeldnek, hogy a konstantinápolyi francia követ sürgetni fogja a D'Avaugournak átadott három pont elfogadását. Césy s utódja, De la Haye kaptak is ily értelmű utasításokat. De az ily sürgetés pénz nélkül semmit sem ért, már pedig a francziák nem igen akarták a megvesztegetésre szükséges összegekért elvállalni a kezességet, mint Rákóczy óhajtotta. Azonban a porta nem jó szemmel nézte Rákóczynak üres kézzel kéregető embereit. Toldalagi, a ki részt vett a Lupul elleni küzdelemben, 1639 végén életét féltette Konstantinápolyban. Rákóczy sajnálta az alku halasztását, kivált a mióta Banér előnyomulásáról értesült. Nem is kellett volna már neki a formális szerződés, megelégedett volna a francia király levelével, mely bejelenti a szerződés elküldését.

Valóban Rákóczy aggodalmasságával s nagy követeléseivel ritka jó alkalmat mulasztott el. Banér ekkor Csehországban, egy másik svéd hadtest Sziléziában volt s Weimari Bernát az örökös tartományok felé készült.¹⁰

1640-ben és 1641-ben Lipót Vilmos főherceg és Piccolomini visszaszorították Banért. A svéd és erdélyi hadak egyesülése az erdélyi határon mind távolabb eső lehetőséggé vált. A francia és svéd kormányok hallgatása nyugtalanította Rákóczyt. „A mi embereink nem oly együgyűek” – írja Bisterfeld D’Avaugournak 1640 júliusában – „hogy észre ne vennék, ha gúnyt üznek belőlök.” „Valóban csodálkozom” – írja ugyancsak Bisterfeld egy év múlva Salviusnak, a svéd államférfiúnak – „hogy a kormányok veszedelmes hallgatása meg nem ingatta a fejedelem állhatatosságát”.¹¹

A Banértól elejtett kardot Torstenson vette fel. Midőn a nagy hadvezér kénytelen volt abbahagyni Briegnek ostromát, 1642 augusztus elején Glogau mellett fekvő táborából Dörffling és Plettenberg ezredeseket küldötte Rákóczyhoz azzal a kérelemmel, hogy a fejedelem ne szalaszsa el a mostani alkalmat s törjön Morvaországba. Ne féljen, a svéd nem hagyja el.¹²

Nemsokára diadalmasan tudósítja Bisterfeld D’Avaugourt, hogy igen méltányos feltételekre bírta Rákóczyt.¹³ Valóban Rákóczy most már az első évre kétszázezer tallért kért és százötvenezeret a következő évekre. Harmincezeret kívánt a török megvesztegetésére s az országából való kiűzés esetére évenként negyvenezer tallért kívánt. Most már megelégedett háromezer gyaloggal s helyettük kárpótlásul háromezer lovast ígért a szövetségeseknek. Fentartotta azt a kívánságát, hogy a hatalmak eszközöljék ki számára a portán az engedelmet. E föltételeket a svéd kormány s Rorté, a stockholmi francia követ elfogadták még 1642-ben.¹⁴

Az 1643-iki svéd-dán háború könnyített a császár helyzetén. Torstenson Holsteinba vonult s az év végeig a császár területe néhány sziléziai és morva vár kivételével megszabadult az ellenségtől. Torstenson 1643 elején becsületszavára ígerte Rákóczyt, hogy megszerzi a két koronától a diplomát, csak fogjon a vállalathoz. „Torstenson” – írja ekkor Rákóczy – „leveleivel mozdítani akart, de realitást sem a portára nézendő, sem pénz és egyéb fundamentumos kívánságinkra meg nem felelt. A világ dicsőségének vadásza nem vagyunk, a mely szegeletben az Uristen a mi nemzetünknek javára méltóztatott helyzetetni, azt koczkára nem vethetjük.” Elhatározta, hogy megvárja a diplomát.¹⁵

Torstenson erre júliusban Rebenstock ezredest és az erdélyi szász származású Orbay alezredest küldötte Rákóczyhoz. Ez a két követ egy Torstenson aláírásával és pecsétjével ellátott levelet adott át a fejedelemnek, melyben a hadvezér a kormányától küldött felhatalmazás alapján elfogadja az 1642-ben küldött feltételeket. Midőn Rákóczy még mindig kételkedett, Torstenson októberben a felhatalmazást is elküldötte.¹⁶ Rebenstock csodálkozott, hogy Rákóczy még mindig habozik. Nagyon haragudott Kassay Istvánra, a ki körmönfont észjárásával soha sem fogyott ki az okokból, melyek a szerződés aláírásának elhalasztását tették ajánlatossá. Különösen azt nem értette Rebenstock, hogy miért sürgeti oly nagyon Rákóczy a török engedelmet, hisz a porta úgy sem merné megtámadni? De a fejedelem mégis fedezni kívánta országát, mielőtt elhagyná hadastul. Szükségesnek tartotta e fedezést ép a második szőnyi béke megkötése után s miután már annyiszor ingerelte a portát. Bisterfeld végre legyőzte Kassay befolyását s a fejedelem 1643 november 16-ikán Gyula-Fejérvárt szerződést kötött Torstenson által a svéd és francia koronákkal. A szerződés az 1642-ben Stockholmba küldött pontok alapján készült. A fejedelem a török támadása esetére fentartással élt. Kikötötte magának, hogy vagy segítik akkor a szövetségesek, vagy kibocsátják a szövetségből.¹⁷

Rebenstock ezután a fejedelem megnyugtatósa végett Konstantinápolyba utazott. A portán ugyanis az engedelem kiszerezése nagy nehézségekkel járt, mert De la Hayenek nem volt felhatalmazása a pénzigéretre. Rebenstock ekkor a szövetségesek nevében harminczhatezer tallér lefizetésére kötelezte magát s így Rákóczy György összesen hetvenkétezer tallérnyi ajándékot ajánlhatott a szultánnak és vezéreinek. Egyszersmind meg kellett ígérnie, hogy annak idején a hét megye után is évi adót fizet. Az egész Magyarország

adójáról nem akart ígéretet tenni, csak azt üzenté a portára, hogy a magyar követek majd megalkudnak a szultánnal. A nagyvezér decemberben azt mondta az erdélyi követnek, hogy ha Rákóczy az ígérettel és császárnak való kedveskedéssel nem késett volna, eddig már Pozsonyban nyugodhatnék. 1643 december 24-ikén Rákóczy megnyugtathatta Kassayt, hogy a szultán már megparancsolta a moldvai, oláh vajdáknak és az egri pasának, hogy ezer-ezer lovassal kísérik el utjára.¹⁸

III. Ferdinánd udvarában régóta tudták, hogy Rákóczy miben törí fejét. A császári követek egymásután látogatták meg az erdélyi udvart, hogy megerősítsék a fejedelmet békés hajlamaiban s hogy kikémléjék az erdélyi állapotokat. Rákóczy a szép szavakra keveset adott. Esterházy egyik levelére e szavakat jegyezte: „Törödben s jármódban nem ejtesz.”¹⁹ Nem hatott a fejedelemre Esterházynek az a figyelmeztetése, hogy a „római birodalom ha hajol is, nehezen dől el.”²⁰ Voltak Rákóczynek különböző személyes sérelmei. Különösen bántotta az a „Nova Transylvania” című „mocskos könyv”, melyben Lórántfi Zsuzsánna meg volt sértve.²¹

De nagyobb panaszai is voltak. Midőn 1643 elején Jakusit György egri püspök Erdélyben volt, Rákóczy azt mondta neki, hogy jobb volna, ha a király helyreállítaná a vallás szabadságát, „felülne ő felsége mellett az evangélikus status mi velünk együtt”. Jakusit erre azt felelte: „nincs az ő felsége hatalmában, hogy helyben állatná a vallásszabadságot a klérus ellen.”

E kijelentésre hivatkozott Rákóczy 1643 októberében Kéry János előtt, a kitől megizente a császárnak, hogy lelkének kötelessége alatt tartozik vallásának szolgálni.²²

Nem akarta bevárni a tavaszt, mert meglepetést kívánt szerezni a császáriaknak. Elejét szerette volna venni annak, hogy az udvar a főbb erősségek őrségeit esetleg német katonákkal is gyarapítsa. A jobban védelt várak meghiusíthatták volna egyesülését a svédekkel. A meglepetés eléggé sikerült. Az 1641 november 7-ikén elhunyt Lósy Imre esztergomi érsek utóda, Lippay György 1644 január elején azt hitte, hogy Rákóczy nem mer támadni, mert a török nem engedi.²³ „Oly nagy titokban lett vala az indulat” – írja Szalárdi – „hogy csak akkor lenne hírekkel császár végeiben, mikor már a Meszesen kívül volna a fejedelem minden hadával.”

1644 február másodikán még hajnal előtt verték a készülőt az ország dobjával Gyulafejérvártt.²⁴

Rákóczy kiindult Magyarországra, hogy fegyverrel igazítsa el a harminczas évek országgyűlési ellenzékének elintézetlen sérelmeit. Ezt hirdette február 17-iki kiáltványában. Esterházy más véleményen volt. „Minden indulatiban” – írta a fejedelemnek – „maga célja kegyelmed magának.”²⁵ Esterházy jól látta, hogy a mozgalomnak oly céljai is vannak, melyekről a fejedelem nem szívesen szólt a nyilvánosságnak szánt irataiban, de elfogultságában merő önzést látott abban, a miben a megalázott protestáns jogérzetnek is nagy része volt.

Rákóczy körülbelül harminczezer főnyi sereggel indult a hadjáratra. Kezdetben hadi sétához hasonlított a vállalat.

Forgách Ádám, a felsőmagyarországi generális, 1643 végén így rajzolja kerületének állapotát: „Kevés a vitéz és eleség, rosszak az ágyúk, korhadtak a falak s a német katonák meztelenek.”²⁶ Felső-Magyarország szívesen látta a vér nélkül hódítót. Kálló már február közepén a fejedelemé volt; Kassának kapui márczius 12-én nyíltak meg. Hosszasabb volt Szatmár ellenállása, de márczius 16-ikán ez a jelentékeny vár sem ellenkezett többé.²⁷ Nemsokára Tokaj is követte a példát.

Ekkor néhány vár kivételével Felső-Magyarország Rákóczyé volt. Április elején már tovább száguldoztak csapatai Bakos Gábor, Bornemissza Pál, Kapronczai György, majd később Kemény János és Rákóczy Zsigmond vezetése alatt. „Sok bába közt csaknem elvesze a gyermek” – írja Kemény János – „ki nem tudott hozzá, kinek nem volt kedve ahhoz a

hadakozáshoz”. Eleintén sikere volt a széteszlott hadakozásnak. Bornemissza Pál április elején meghódította a bányavárosokat; a nagytermetű, jóindulatu, de tapasztalatlan Kapronczai Liptóig jutott; Wesselényi Ferencz pedig Fülekből jó szót adott Keménynek. De hirtelen megfordult minden, midőn az ellenség gyülekezett. Február közepén a magyar tanács javaslata szerint a király elhatározta, hogy beküldi a német hadakat Magyarországra s Révay Lászlót, Esterházy hű emberét, a ki hajdan Bethlen egyik követségével a portán is járt, nevezi ki fő hadi biztosnak. Puchheim április 9-ikén Kapronczai Györgynek Galgócz felé küldött portyázó csapatját visszakergette oda, a honnan elindult s ekkor Kapronczay is elesett. Április 22-ikén Galgócznál egyesült Götz tábornagy Puchheim altábornagygyal s Esterházy is ide vezette a magyar csapatokat. Ferdinánd e hadserege talán tizenkétezer emberből állott. Most már Wesselényi sem akart alkudozni Keménnyel. Május elején a Garam vizénél volt az ellenség.

Ekkor egyesültek a széthúzó vezérek, együtt volt Rákóczy Zsigmond, Kemény, Bornemissza s Bakos. De Kemény, a ki köztük a legtapasztaltabb volt, nem látta tanácsosnak a derekas ellenállást. Megkezdődött a retiráda, magyarul „lassu futás”, mint a Bethlen iskolájában nevelkedett hadvezér írja.²⁸

Csakhogy Bethlen aligha lett volna megelégedve az olyan lassu futással, aminővel Rákóczy csapatai mulattatták az ellenséget.

A fejedelem szécsényi főhadiszállásán egyesült a visszavonuló csapatokkal. Rebenstock ezredes, a ki a fejedelmet elkísérte a hadjáratra, azt ajánlotta, hogy erősített táborba szálljon a magyar sereg s így várja meg a török, vagy erdélyi segítséget. Ez a tanács nem illett a magyar hadi szokásokhoz. Rákóczy a Keménytől ajánlott módon azt mondta tisztjeinek, hogy harczhoz készül, de visszafelé ütközetre alkalmas mezőt keres. „Azonban az ellenség” – írja Kemény – „mind közelitvén, mi is nem tanálunk vala Markalf módjára ütközetre való mezőt.” Mikor a fejedelem Rima-Szombatnál volt, a nádor postakövetje érkezett hozzá azzal az üzenettel, hogy, ha immár oly vitéz ember Rákóczy s oly nagy kedve van a hadakozáshoz, álljon harczot s várja meg. De Rákóczy seregének nem volt kedve a megállásra, a Bodroghközéig futott; a fejedelem május végén Ungmegyében táborozott Salamonnál, a hol átköttette a Tiszát. Puchheim egy felfogott levelében csúfolta a magyarokat, a kik szerinte oly szorosokat hagytak oltalom nélkül, a minőket a német tábor asszonynépei szégyenlenének úgy hagyni. Valóban nagy volt az ijedtség és zavar Rákóczy táborában. Kemény János ügyessége sok bajtól óvta meg a hátráló sereget.

Az ellenség diadalútjában visszafoglalta Szendrőt. Nemsokára Szerencshez közeledett. Rákóczy Lászlónak, a fejedelem katolikus unokaöccsének tisztartója, nem törődve a többi tisztviselő ellenzésével, feladta a várat Esterházynek.

A nádor most már azt hitte, hogy a fejedelem nem fordul vissza, hanem túl a Tiszán marad. Bágyadt- legyeknek gúnyolta az erdélyieket s elmulasztotta a jó alkalmat megzavarodott ellenségének üldözésére. Hanem elhatározta, hogy visszafoglalja Kassát.²⁹

Ez az elhatározás mentette meg Rákóczyt. Május 27-ikén hagyta el Esterházy Szerencset,³⁰ Radványi István védelmére bizván a várat. De Rákóczy Toldalagi Ferenczet, egy német kapitánnyal, majd később Kemény Jánost is a vár alá küldötte. Június 11-én Rákóczy vitézei ostrommal vették meg Szerencset.³¹

Ezalatt Kassa körül is hanyatlásnak indult a császáriak hadi szerencséje. Róti Orbán nem oly könnyen mondott le a védelemről, mint Forgách Ádám, midőn márcziusban Rákóczy szállott Kassa alá. A fejedelem hadai most elfogták az ostromlók élelmét s így Esterházy június 17-ikén elhagyva Kassát, Eperjes felé vonúlt. A sárosmegyei várakkal sem boldogult, a fejedelem hadai pedig nyomán voltak. Esterházy ekkor elhagyta társait; a német tábornokok pedig a Szepességen, Liptón s Turóczon át Nyitra megyébe vonúltak. Kemény János utánok vágatott. Götz és Puchheim Bajmócznál elsánczolták táborukat, de itt sem nyugodhattak Keménytől, a ki augusztus elején Privigyénél termett s zaklatta a németeket.

Kemény elbeszélése szerint Götz tábornagtól azt kérdezték tisztjei, hogy miért nem támadja meg az örökké nyugtalankodó erdélyi vezért. Erre Götz így felelt volna: Örömet cselekedném, de nem tudok mit mivelni nekik, éjjel-nappal lovaik nyeregben vannak, ha harcolni akarok, csak elrepülnek, én kutya nem vagyok, hogy nyomokon széjjel erdőkön, mezőkön kergessem. Mig Kemény Nyitrában volt, Rákóczy a Lengyelországba menekült s ott hadakat toborzó Homonnay két várának Ungvárnak s Jeszenőnek elfoglalásával bajlódott; el is foglalta azokat s hozzá még Regéczet, Esterháznak Örsi Zsigmondtól védett várát. De augusztus 5-ikén elvesztette Murány várát, melyet Széchy Mária adott át Wesselényi Ferencznek.

Ez a foglalás rendkívül zavarta az összeköttetést Rákóczy nyitrai csapatai és a fejedelmi főhadiszállás közt.

Kemény János nyitrai hadi útján leginkább azon volt, hogy megakadályozza a császáriak egyesülését a Lengyelország felől közeledő Homonnay Jánossal és Csáky Istvánnal. Sikerült is azokat eltéríteni a rövidebb úttól, de kerülő úton mégis eljutottak Nyitrába. Midőn Kemény meghallotta, hogy az ellenség más csapatokkal is erősödött, visszavonult Barsmegyén át kelet felé.³²

A császáriak nyolczezer főnyi serege szeptember első felében Aszaló tájékára érkezett. Most ismétlődött a májusi lassu futás. Rákóczy Rakamaznál átkelt a Tiszán, Kemény János Liszka körül maradt, Ibrányi pedig Lúcznál. E hátrálásról írta Rákóczy Zsigmond anyjának: „Nagyobb búsulásunkra volt az utolsó hátrazállás, hogy nem az első; ha nem harcoltunk is, ugyan mégis valami bátorságot mutathattunk volna az ellenségnek.”

Azonban a császáriak sem igen vitéztek. Szeptember 27-ikén feldúlták Szerencset s ez alkalommal a németek kifosztották a Rákóczyak családi sirboltját s szétszórták a fejedelem atyjának csontjait. Majd Puchheim, Zrinyi Miklós, Barkóczi László es Wesselényi Ferencz széjjelverték Ibrányi Mihálynak ezerhétszáz lovas hajduból álló csapatját. De mivel Rákóczy Zsigmond vezetése alatt Erdélyből új csapatok érkeztek a fejedelem táborába, október 5-ikén a császáriak is jónak látták elhagyni Aszalót. Szendrő felé tartottak s mind tovább hátráltak. Rákóczy sóhajtozva emlegette ekkor Bethlen Gábor nagyhirű kapitányait: Petneházy Istvánt, Horvát Istvánt, Egri Istvánt s Béldy Kelement. A derék Bornemisza Pál ép ez időtájt meghalt; Kemény János azonban most is becsületet szerzett a nagy fejedelem hagyományainak s csak azt óhajtotta, hogy Rákóczy is érne annyit a csataterén, mint régi ura. Kemény követte az ellenséget Murány felé, de Götznek el kellett hagynia Magyarországot, Puchheimnak megfogyatkozott serege pedig téli szállásokra vonult december elején. A szepesmegyei Almásban Kemény és a fejedelem is elhatározták, hogy a téli idő miatt elszállásolják a seregeket.³³

Ezzel bevolt fejezve az 1644-iki hadjárat. A hadjárat alatt mind a két fél próbálgatta, hogy vajjon céljához juthat-e a békealkú útján. Rákóczy ugyan igen jól tudta, hogy a „császáriak soha jól meg nem békülnek, valamig meg nem ijednek.”³⁴ Rajta is volt, hogy megijedjenek, de 1644-ben nem igen dicsekedhetett azzal, hogy elérte azt, amit a jó béke szükséges előzményének tartott. Azonban ismerte a császár bajait s különben is szívesen ragaszkodott a jó béke reményéhez, még a mikor el is hagyta a hadi szerencse.

Az udvar eleintén inkább időnyerés céljából vagy Rákóczy hiveinek eltántorítása végett alkudozott, de mennél rosszabbra fordult a helyzet a külföldi csatatereken, annál nagyobb áldozatokra szánta el magát, hogy szabadon használhassa a Magyarországon lekötött csapatokat.

Rákóczy május elején szerette volna alkudozásokkal tartóztatni a császáriak előnyomulását a Tisza felé, de akkor a vérmes nádorral nehéz volt a békéről beszélni.³⁵

Esterházy a kassai visszavonulás után is ridegen visszautasította Rákóczy ajánlatait. Midőn Lónyay Zsigmond, Serédi István és Klobusiczky András, Rákóczynek Sárosra küldött biztosai, június vége felé előadták, hogy a fejedelemnek egyebek közt személyes kívánságai is

vannak, a nádor így válaszolt: e pontról nem örömet szólnak, hogy bántást ne szerezzünk vele. Hanem – így szólt a nádor – menjen vissza a fejedelem Erdélybe és ezentúl ne sértse meg alattvalói jogait és szabadságát.³⁶

Rákóczy nem szakíthatta meg a tárgyalásokat. Nem akarta azt a látszatot felkelteni, hogy a maga érdekei biztosítása végett kívánja a háború folytatását. A lengyel királynak, aki szerette volna a békét közvetíteni, meg akarta mutatni, hogy nem rajta múlik a háború vagy béke kérdése. De még inkább óhajtotta a magyar rendek megnyugtatót. Mert közülök sokan nem szerették a háborút, némelyek pedig elégtelenek voltak Rákóczy hadviselésének módjával.

A fejedelem tehát azt kívánta, hogy a rendek vele együtt alkudozzanak s mintegy megoszszák vele a felelősséget a háború súlyos bajaiért. 1644 augusztus elsejére a hozzá hajló megyék és városok követeit Kassára hívta.

Heves viták keletkeztek itt a politikai helyzetről. Feltűnőnek látszott, hogy a svéd és francia kormányok cserben hagyták Rákóczyt. Valóban úgy volt. Torstenson a magyar határtól messze volt s nem küldötte el a gyulafejevári szerződés ratifikációját. A szerződésben megígért pénzsegély is elmaradt. De épp augusztus 6-ikán érkezett Kassára Krisztina királyné áprilisban kelt levele s a mi még nagyobb hatással volt, Des Hameaux, a velencei francia követ ekkor üzenté Rákóczynak, hogy számára százezer tallért küldött hozzá a francia kormány.

A remények újra feléledtek. A lengyel követ hiába beszélt a békéről. A rendek elhatározták, hogy követséget küldenek a lengyelekhez eddig megtagadott jóindulatuk megnyerésére s hogy Ferdinándhoz is küldenek valakit.

Fejérpataky Márton volt a királyhoz küldött rendi követ. A rendek kételkedtek a küldetés sikerében. De meglepetésükre Ferdinánd fogadta Fejérpatakyt s azt üzenté, hogy szeptember közepére Nagyszombatba küldi biztosait.³⁷

Rákóczy szeptemberben Tokajba hívta össze a felsőmagyarországi rendek követeit, hogy határozzanak a Fejérpatakytól küldött üzenet tárgyában. A tokaji gyűlés megválasztotta a rendi követeket s Rákóczy is kinevezte biztosait. A rendek követei azzal voltak megbizva, hogy kérjék a királytól az egész 1608-iki törvénykönyv megerősítését. Rákóczy a rendi követelésekhez személyes kívánságait is csatolta. S ezek nem voltak csekélységek. Egész Felső-Magyarországot kérte, azonkívül Tokajt 200,000 forintban, Tarczalt, Óvárt, a szatmári uradalmat s még többet is.

Ferdinánd pedig oda utasította követeit, hogy óriási hadi kárpótlást kívánjanak Rákóczytól. A két utasítás ellentéte mintegy kizárta az alku lehetőségének reményét. A király biztosai a rendi kívánságok tárgyalását az országgyűlésre akarták halasztani, a nádor pedig hevesen tiltakozott az országos kérdések s a fejedelem kívánságainak egybekapcsolása ellen. Rákóczy s a rendek biztosai az 1638-iki példán okulva jól tudták, hogy mit jelent az országgyűlésre halasztás. A fejedelem pedig azt írta Lónyaynak, biztosai vezérének, hogy „a mi contentatiónk nélkül nem lesz békesség”. Az udvar hajlandó lett volna engedni, de Esterházy – mint Rákóczy egyik követe írja 1644 vége felé – „egy ideig inkább ülne a pokolban, hogy nem a contentatióra lépnek.”³⁸

De a hadi és politikai viszonyok erősebbek voltak, mint a nádor akarata.

Torstenson nem hagy el minket, írja Rákóczy 1644 decemberében.³⁹ Valóban úgy is volt. Torstenson tovább foglalkoztatta a dán háború, mint Rákóczy 1644 elején hitte, de 1644 végén Torstenson megverte a dánok segítségére küldött Gallast s az örökös tartományok felé sietett. Márczius közepén tönkretette Hatzfeld seregét Jankaunál, ahol Götz is elesett. Most a Dunáig nyomult; Bécs is veszedelemben forgott.

Ily körülmények közt nem csoda, hogy Rákóczynak 1645-ben „semmi mezőben való ellensége nem volt, aki eleibe mert volna állani”. Egyes várak körül folyt a jelentéktelen

küzdelem. Junius elején Rákóczyé volt „a birodalom a Vágig” néhány nagyobb s kisebb várat kivéve.⁴⁰

Torstenson már márcziusban hívta Rákóczyt a Duna mellé. Egyesült erővel mindenesetre elfoglalhatták volna Pozsonyt s talán többet is végezhetek volna. Azonban Rákóczyt a magyarországi várak foglalkoztatták s a fősereggel csak akkor akart elindulni, a mikor jobban zöldül a mező.

De el volt szánva arra, hogy egyesül a svéd vezérrel. Nem csupán a hadi dicsőség vonzotta az örökös tartományok felé. A svédek még 1645-ben sem ratifikálták a gyulafejevári szerződést. Torstenson egyre biztatta Rákóczyt, hogy ne aggódjék, majd megérkezik a kívánt megerősítés, a szerződésben ígért pénz pedig nála van. Mihelyt közeledik Magyarország felé, Rákóczy átveheti az összeget. Torstenson becsületesen bánt el a fejedelemmel, csak nem mondhatta meg neki a teljes igazságot. A svédek nem ratifikálták a szerződést, mivel Franciaország nem akarta megerősíteni s így a svéd kormány attól tartott, hogy a fizetés egész súlya reá esik. A francziák szintén attól tartottak, hogy svéd barátjaik reájok akarják háritani a gyulafejevári szerződés kötelezettségeit. Ezért nem akarták elfogadni az egyoldaluan kötött egyezséget. Croissyt küldötték Magyarországra, hogy külön alkút kössön Rákóczyval. Croissy április 22-ikén valóban megkötötte Rákóczyval a munkácsi szerződést, melyben a francia korona a gyulafejevári szerződésben kikötött összegek felének lefizetésére kötelezi magát.

Croissy most már azon volt, hogy meghiusítsa Rákóczy alkudozását a császáriakkal.

Rákóczy úgy tett, mintha hallgatna szavára, de azért folytatta a tárgyalásokat. Torstenson diadalmas előnyomulásának hatása meglátszott a nagyszombati béketárgyaláson.

A császári biztosok folytonosan engedtek, mind többet fogadtak el a rendek és Rákóczy követeléseiből. A tizennégy megye és hat város ónodi és bártfai gyűlései 1645 januárjában és februárjában ragaszkodtak a tokaji utasításokhoz. Márczius 25-ikén ugyanaz a Lónyay, a ki már kevesebbel is beérte volna, azt jelenti Rákóczynek, hogy az udvar elfogadja a rendek előterjesztését, annak az egy pontnak kivételével, mely az 1638-tól 1645-ig elfoglalt templomok visszaadását követeli. Sőt úgy látszik, hogy az udvar már hajlandó volna átengedni a hét megyét Rákóczynek, úgy mint 1622-ben Bethlennek, de ezt még nem jelentette ki hivatalosan. Tehát nem ok nélkül írta Rákóczy Esterháznak, hogy meg lévén a harcz s nem a Kegyelmed kívánsága szerint, három hét alatt többre lépett, mintsem négy egész holnap alatt. Csakhogy Rákóczy még többet kívánt.

Követei márczius 28-ikán azzal a kijelentéssel bucsuztak el a királyi biztosoktól, hogy nem szakítják meg a tárgyalásokat és reménylik, hogy az udvar el fogja oszlatni a még fenforgó nehézségeket.

Az udvar szerette volna megakadályozni Rákóczy egyesülését a svédekkel, hadi és politikai szempontokból egyaránt. Alig hogy eloszlott a nagyszombati értekezlet, a király Törös János kamarai tanácsost küldötte Rákóczy táborába. A császár annyira óhajtotta a kibékülést, hogy Rákóczy kérelmére Esterházyt távol tartotta az alkudozásoktól. A fejedelem ugyanis Regéczet is követelte, s az udvar attól tartott, hogy a különben is elkeseredett nádor várának elvesztése miatt nehezíti majd a tárgyalást. Midőn Rákóczy az Ipolyon és Nyitrán át a Vág felé közeledett, a magyar király, a svéd s a francia kormányok küldöttai kísérték útjában.

De a rimaszombati táborba más követ is érkezett, a ki kellemetlenebb vendég volt a három előbbinél. Bégzáde Mehemet csausz azt a parancsot hozta a portáról, hogy Rákóczy hagyjon békét a német birodalomnak, s ne lépje át a hét megye határát.

A porta nem elégedett meg azzal a 40,000 tallérral, melyet Rákóczy a támadásra való engedelemért fizetett. Követelte az erdélyi adónak ötezer aranynyal való növelését, s a hét megye után húszezer tallér évi adót kívánt. Oszmán budai pasa 1644-ben nagyon gyarló katonai segítséget adott Rákóczynek, erős gyanu támadt ellene, hogy a németek

megvesztegették. Mazullá lett, nem épen Rákóczy kedvéért, hanem mivel „a német pénzt ki akarták sajtolni belőle”. Rákóczy megígérte, hogy 1645 február elsejére megküldi a megyékért a húszezer tallért, de az ötezer arany fizetését kereken megtagadta Erdély nevében.

A húszezer tallér még április elsején nem volt beadva, de a vezér oly hangon beszélt az erdélyiekkel, hogy lehetetlen volt tovább halasztani az ígért beváltását. Serédi átadta az összeget április közepén, de az ígért athnamet nem kapta meg.

Czernin gróf, a kit az udvar 1644-ben a portára küldött a szőnyi béke ratifikációja végett, szintén izgatott Rákóczy ellen. Úgy látszik, hogy Czernin már tudtára adta a portának a hét megyének átengedését s azt is, hogy a császár nem szeretne többet átengedni a fejedelemlen. A porta szerette volna a császárt is kizsarolni, s 400,000 forintot követelt a bécsi udvartól a zsitvatoroki béke alapján. Mindamellett Ibrahim szultán, a ki most egész szenvedélylyel a velencei háborúra készült, azzal az üzenettel bocsátotta el Czernint, hogy békében akar élni a római császárral.

Bizonyos, hogy a porta nem jó szemmel nézte a svédek előre haladását. A gyenge római császárt kényelmesebb szomszédnak tartotta, mint a harcias svéd államot. De még inkább tartott attól, hogy Rákóczy elfoglalja Magyarországot. Az alkalmatlan vazallus hatalmának ily nagy emelkedése valódi veszedelem lett volna a törökre. Azért akarta volna megállítani a porta Rákóczyt Rimaszombatnál 1645 júniusában.

De Rákóczy azt felelte, hogy élet vagy halál, de felvett útját örökké való gyalázatjára meg nem változtathatja.

Torstenson nem győzván megvárni Rákóczyt Ausztriában, Morvaországba fordult, s Brünn ostromához fogott. Július 6-ikán érkezett meg a svéd vezértől Douglas tábornok 1800 lovassal Rákóczy nagytapolcsányi táborába. S így teljesítve volt a gyulafejevári szerződésnek az a pontja, mely a svéd csapatküldésre vonatkozott. Rákóczy nagyon örült a kitűnő svéd lovasságnak. Kemény János, Rákóczy Zsigmond és Bakos Gábor ekkor elfoglalták Nagy-Szombatot, majd a fejedelem parancsára Morvaországba indultak. Július 27-ikén Rákóczy György is morva földön táborozott Rampersdorfnál, Lundenburg mellett. Nem azért kelt át, hogy részt vegyen a hadviselésben. Már Holicsban tudta, hogy a békesség kezén van.

Torstensontól a gyulafejevári szerződésben kikötött pénzt követelte. A svédek meg is fizették az 1644-re járó százezer tallért, de Rákóczy még 37,500 tallért követelt, mint az 1645-re eső jutalék felét. A svédek azt mondták, hogy a szerződés csak évi s nem havi segélyről szól. A 37,500 tallért soha sem fizették meg, noha Rákóczy még évek mulva is követelte tőlük. A francziák rosszabbul bántak vele. A Des Hameauxnak küldött 100,000 tallérból De la Haye 27,000-et fizetett le Konstantinápolyban, de a többit Rákóczy soha sem látta. A francia diplomaták azt mondták, hogy Rákóczy békét kötött a császárral a munkácsi szerződés ellenére, s így ők sem tartoznak fizetni. Kárpótlásul megígérték, hogy fel fogják említeni az erdélyi fejedelmet a westphaliai béke okiratában a francia korona szövetségesei közt. Meg is említették az utolsóelőtti helyen.

Rákóczy szövetségeseivel szemben a török tilalomra hivatkozott. A svédek s francziák kételkedtek a mentség komolyságában, de kénytelenek voltak elismerni, hogy Rákóczy a szerződések értelmében a porta tilalma miatt fel van mentve a hadakozás kötelezettsége alól. Néhány száz embert hagyott a fejedelem a svéd táborban, a kik el is veszték Brünn előtt.

Valóban nem a török tilalom volt a főoka annak, hogy Rákóczy megbékült a császárral. Nyugtalanította az a császári sereg, mely Leopold főherczeg vezetése alatt júliusban Dévényhez szállott. A fejedelem már úgy is unta a háborút és tudta, hogy ha tovább fárad is, jobb békét nem remélhet.

Július 4-ikén a császár már elfogadta Rákóczy követeléseit, csak abban nem birt megnyugodni, hogy a fejedelem egyes megyéket örökjogon is birjon. Augusztus 8-ikán a császár elfogadta Rákóczy személyes kívánságait, s 20-ikán az országos érdekű pontokat. 22-ikén a fejedelem rampersdorfi táborában kötelezvényt irt alá, melyben lemond a svéd és

francia szövetségről. Ezt a békekötést nevezi történetírásunk a linczi békének, mivel a császár a diplomát Linczben írta alá, 1645 december 16-ikán.

A császár tömérédek vagyonnal gyarapította a Rákóczy családot e békében. Átadta a fejedelemnek Tokajt és Tarczalt, Regéczet, Szatmárt és Szabolcsot, a tokaji hétszözlőt, Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát örökjogon, azonkívül a hét megyét élete végéig.

Nagyobb jelentőségűek voltak az augusztus 20-ikán elfogadott pontok. III. Ferdinánd megerősítette az 1608-iki koronázás előtti I. törvénycíkket s a királyi hitlevél VI. cikkét. Biztosította a jobbágyok vallásszabadságát. Megtiltotta a papok elűzetését, s elrendelte az elűzöttek visszahívását. Megígérte, hogy az 1638-iki és az azóta fölmerült sérelmeket elintézi a következő országgyűlés, mely egyszersmind a vallásháborítók ellen el fogja rendelni a megtorlást. Általában a következő országgyűlés, melyet a király a diplomák kicserélése után három hónap alatt fog egybehívni, intézkedni fog mindazokról az 1608-iki törvényeken alapuló sérelmekről, melyeket a rendek a nagyszombati béketárgyalás ideje alatt felsoroltak.

„Az Úr Isten dicsőségére nézve s talán külső szabadságára nézve is hazánknak egy magyar fejedelem is azt végbe nem vitte, a kit mi mostan” – írja Rákóczy a linczi békéről.

Kiérezhethetjük e sorokból boldog örömét s nem tagadhatjuk, hogy jogos büszkeséggel tekinthetett művére. Midőn Bethlen megerősítette Bocskay művét, a magyar protestantizmus még nem fogyatkozott úgy meg erőben, mint Rákóczy idejében. A linczi béke azon a ponton épít bástyákat, a hol a legnagyobb volt a veszély; különös nyomatékkal védelmezi a jobbágyok lelkiismereti szabadságát, mely erősen meg volt támadva már Pázmány életében, s még inkább Lósy és Lippay érsekek kormányja alatt.

III. Ferdinánd már december 27-ikén kiadta az utasítást a béke végrehajtására kiküldött bizottság számára. 1646 márczius végén kezdődött a királyi biztosok tanácskozása az erdélyi fejedelem küldötteivel Tokaj városában. Az erdélyi biztosok azt mondták, hogy uruk már mindent megtett, a mivel a diploma szerint tartozott. Kivonta katonáit a királyi területből, átadta a királyi és bányavárosokat, most a királyon a sor, hogy teljesítse az elvállalt kötelezettséget. Május közepén a következő pontok voltak még a vita tárgyai: az erdélyiek elvették a hét megyében a jezsuiták birtokait, a hét vármegye rendjei nem akarták még letenni a királynak a hűségesküt, melyre kötelezve voltak a nikolsburgi s linczi béke értelmében. Nem akarták letenni mindaddig, a míg a zavarok alatt és a békekötés után elfoglalt javakat és templomokat a király vissza nem adja jogos birtokosaiknak.

A király tehát elrendelte a templomok visszaadását. A fejedelem örömmel értesült az engedékenységről, de kijelentette, hogy a hét megye esküjét elhalasztja az országgyűlés befejezéséig. A tokaji értekezlet eloszlása után még sok vitás pont maradt elintézetlenül, úgy, hogy a hét megyének formális átadása csak 1648 elején mehetett végbe.⁴¹

---

849. Gregorovius, Urban VIII. im Widerspruch zu Spanien und den Kaiser. (Stuttgart, 1879) és Frankl, Pázmány Péter és kora, III. 3–56.

850. Tört. Tár, 1892. 453. (Wibling közl.)

851. Beke és Barabás id. műve, 7. 8. Tört. Tár, 1883. 257. 426. 450. 657. és 673. (Szilágyi közl.) Szilágyi, Okirattár Strassburg Pál követsége történetéhez, 55. 56.

852. Szilágyi, Levelek és okiratok I. Rákóczy György összekött. tört. 126. Tört. Tár, 1883. 713. (Szilágyi közl.) Marczali, Regesták Tört. Tár, 1880. 364.

853. Beke és Barabás, id. m. 355. Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 102. 121. Szilágyi, Levelek és okiratok, 474. 573. Kemény János, id. m. 289–293.

854. Tört. Tár, 1892. 461. (Wibling közl.) Szilágyi, Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetkezései történetéhez, 23.

855. U. ott. Bisterfeld 1637-iki utját Pufendorf is említi. (Kvacsala cikke: Századok, 1891. 468.) és Fagniez, Le père Joseph, II. 370.

856. Szilágyi, Okmánytár, 19–25. Fagniez, id. m. II. 370. 371.

857. Beke és Barabás, id. m. 415.

858. Tört. Tár, 1889. 692. 693. 698. 702. (Gergely Samu közl.) Beke és Barabás, id. m. 486. 500. Szilágyi, Okmánytár, 33. Szilágyi, Okirattár Strassburg Pál összeköttetések történetéhez, 139. 140. Huber, Geschichte Oesterreichs, V. 554.
859. Tört. Tár, 1890. 59. (Gergely közl.) és 1892. 471. (Wibling közl.).
860. Huber, id. m. 554. és Tört. Tár, 1892. 592. (Wibling közl.).
861. U. ott, 596.
862. U. ott, 598–601.
863. Szilágyi, Okmánytár, 39–47.
864. U. ott, 69. 77. 91.
865. Szilágyi, Okmánytár, 93. 99. 104. 120. 121. 125. Tört. Tár, 1884. 682. (Szilágyi közl.)
866. Tört. Lapok, III. 354. (Szilágyi közl.) Beke és Barabás, id. m. 644. Török-Magyarkori Államokmánytár, III. 218. 244. Tört. Tár, 1892. 604. (Wibling közl.); Szilágyi, Okmánytár, 117. Szilágyi, Levelek és Okiratok, 749.
867. Beke Antal, Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése, 89.
868. Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 301.
869. Történeti Lapok, III. 308.
870. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, X. 401–403.
871. Győri Tört. és Rég. Füzetek, II. 184. (Lichner P. közleménye).
872. Szalárdi, id. m. 147. 148.
873. Toldy, Esterházy munkái, 216. 407.
874. Magyar Tört. Tár, XI. 194. (Horváth M. közleménye).
875. Szilágyi, A két Rákóczy György Családi Levelezése, 127. 131. s Szilágyi közleménye: Hadtört. Közl. 1892. 141.
876. Kemény Önéletleirása, 313–323. Kemény és Bornemisza levelezése: Tört. Tár, 1880. 25–33. (Szilágyi közleménye) Szilágyi, I. Rákóczy György, 374. és Révay naplója: Magyar Tört. Tár, III. 252.
877. Kemény, id. m. 324–340. Szalárdi, 162–168.
878. Szilágyi, A két Rákóczy György Családi Levelezése, 166.
879. U. ott, 177. és Szalárdi, 174.
880. Kemény Önéletleirása, 341–402. Levelei: Tört. Tár, 1880. (Szilágyi közl.) Acsády, Széchy Mária, 127. Szilágyi, A két Rákóczy György Családi Levelezése, 221. Szalárdi, id. m. 171–181.
881. Szilágyi: Két Rákóczy családi Lev. 255–295 Szilágyi: Linzi Béke Okirattára 46 I. Beke és Barabás 718 I. Kemény 411–418 II.
882. Szilágyi, A linczi béke okirattára, 149.
883. Szilágyi, I. Rákóczy György, 374.
884. A linczi béke okirattára, 11–21.
885. A linczi béke okirattára, 283. Szilágyi, I. Rákóczy György, 378. Tört. Tár, 1892. 614. (Wibling közlése.)
886. A linczi béke okirattára, 39. 43. 51. 104. 119. 123.
887. U. ott, 140.
888. Beke és Barabás, id. m. 769.
889. Linczi Béke Okirattára, 314–405. Szilágyi, I. Rákóczy György, 394. A két Rákóczy Családi Levelezése, 336. 338. 342. 344. Huber, Geschichte Oesterreichs, V. 573. Révay naplója, id. h. A portai dolgokról I. Beke és Barabás, 721. 726. 767. Szentpáli budai követjárásról irt jelentéseit nem kell nagyon komolyan vennünk. Rampersdorffban kelt, tehát a svédek és francziák számára készült. (Beke és Barabás, 783); I. még Czernin: Zweite Gesantschaftsreise. (Neuhaus, 1879.) 63. 64. 154. A svéd és franczia dolgokról Szilágyi, Okmánytár, 327. 330. 332. 336. 461. A tokaji tanácskozásról Zsilinszky, A linczi béke története 234–323.

V. FEJEZET.

Országgyűlések. 1646–1655.

Esterházy halála. A nádorválasztás. Az 1646/7-iki országgyűlés vallásügyi tárgyalásai. A protestánsok követelései. A clerus tiltakozása a linczi béke vallásügyi pontjai ellen. III. Ferdinánd közbelépése. Templomfoglalási ügy. Rákóczy befolyása a protestáns rendekre. Lelkészi fizetések ügye. IV. Ferdinánd megkoronázása (1647). A királyi előterjesztések. Vallási törvénycikkék. Adóügy. Elidegenített városok visszacsatolása. Az 1649-ik évi országgyűlés. Pálffy Pál nádorrá választása. Vallási sérelmek tárgyalása. A végek ellátása. Ujabb erőszakoskodások. IV. Ferdinánd halála (1654). Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés. Nádorválasztás. Vallási vita. Közjogi sérelmek. A végvárak német katonasága. A német birodalmi segély ügye. Leopold és Mária Eleonora megkoronázása. III. Ferdinánd halála. Az örökös királyság eszméje. Zrinyi Miklós

Ferdinánd kormánya szívesen halasztotta volna el bizonytalan időre a linczi békében sokszor emlegetett országgyűlés egybehívását, ha Rákóczytól nem kell tartania.

Már elmúlt a kikötött három havi határidő, midőn a király májusban augusztus 24-ikére hirdette ki a gyűlés kezdetét. III. Ferdinánd csak szeptember 19-ikén érkezett meg Pozsonyba, s ekkor a personalis többekkel együtt azt indítványozta, hogy a tárgyalások a nádorválasztáson kezdődjenek.

Mert Esterházy nádor 1645 szeptember 11-ikén meghalt. Megérte még a linczi békét, a gyűlölt fejedelem e nagy diadalát.

A personalis indítványa megbukott, mert szokatlan dolog volt a királyi előterjesztések átadása előtt a tárgyalásokhoz fogni. A király szeptember 22-ikén adta át a királyi előterjesztéseket, s a főpapság most a nádorválasztást sürgette. Az ellenzék a linczi béke törvénybe iktatását előbbre valónak tartotta. Ez országgyűlésen tehát ki voltak cserélve a szerepek. Az a párt, mely első helyre szokta tenni a nádorválasztást, most hátráltatni akarta, s ép azok akarták első helyre tenni, akik máskor inkább hátráltatták. E változásnak oka az volt, hogy a főpapság a béke beiktatását szerette volna elodáztatni s másrészt oly nádor választására gondolt, akiben szíve megnyugodott.

Szeptember 25-ikén valóban megtörtént a választás. Százhusz szavazat esett Draskovich Jánosra, a horvát bánra, a ki szenvedélyes híve volt az ellenreformációnak. A főpapság tudta, hogy ez a nádor szolgálatra kész eszköze lesz.

Most a katolikusok a szokott sorrend szerint a sérelmeket szerették volna tárgyaltatni. De a protestánsok nem tágitottak, hanem a béke oklevelének megerősítését követelték. Midőn a király megbízásából október 9-ikén két német tanácsos megkérte az országgyűlést, hogy iktassa törvénykönyvbe az oklevelet, Lippay érsek a papság nevében tiltakozott a békének vallásügyi pontjai ellen. Lippayhoz csatlakozott néhány világi főrend is. Gróf Pálffy Pál országbíró nyíltan rosszalotta az érsek eljárását. A protestáns rendek nagyon el voltak keseredve, s azt követelték, hogy a papság vonja vissza a tiltakozást. A büszke és hajthatatlan Lippay, ki az ily dolgokban a király szavának sem igen engedelmeskedett, visszautasította a rendek kívánságát. Az izgatottság csak akkor csillapult le, midőn a király október 22-ikén örökre érvénytelennek nyilvánítván a papság tiltakozását, felszólította az országgyűlést az oklevél elfogadására.

Most a protestánsok a béke intézkedéseinek rögtöni végrehajtását kívánták. Azok a bizottságok, melyek a béke értelmében az 1644-ben kezdődő zavarok alatt elfoglalt templomok visszaadására voltak kiküldve, 1646 november 20-ikán, majd 1647 januárjában beadták jelentéseiket. E jelentésekből kitűnt, hogy a biztosok csak szóval hajtották végre az executiót. Működésük után a szóban forgó templomok állapota úgy maradt, ahogy azelőtt volt.

A protestánsok a personalisnak november 2-ikán átadott iratukban az 1608 óta elfoglalt összes templomok visszaadását követelték. Követelésüket a béke oklevelének

szavaival támogatták. De a katolikusok azt válaszolták, hogy tudtukkal senki sem foglalt el templomokat az evangélikusoktól. A katolikusok csak törvény adta jogaikkal éltek.

A protestánsok erre kijelentették, hogy az 1646-iki országgyűlés a linczi béke megerősítésére volt egybehíva. E béke szerint vissza kellett volna nyerniök a zavarok alatt elfoglalt templomokat, de ahelyett az történt, hogy a tokaji tanácskozás idején visszaadott templomokat is újra elvették a katolikusok, akik most a békét sem akarják elismerni. Kérik tehát a rendek a királyt, hogy intézze el sérelmeiket s adassa vissza a templomokat.

A király ekkor közvetítőket nevezett ki a viszály barátságos elintézésére. November közepén a protestánsok kifejtették, hogy a király 1638-ban elrendelte az 1608 óta elfoglalt templomokra nézve a vizsgálatot. Kivánják tehát a vizsgálat végrehajtását oly módon, hogy annak a felekezetnek jusson a vitás templom, amely többségben van. A másik felekezet pedig építhessen új templomot. A legutóbbi zavarok alatt elfoglalt templomok visszaadása ugyanily módon történjék. Az 1638 óta elfoglalt templomokat azonban minden vizsgálat nélkül vissza kell adni. A közvetítők ezt az ajánlatot nem fogadhatták el.

Azt ajánlották, hogy a katolikusok kezén levő templomok maradjanak náluk, kivéve a zavarok alatt elfoglaltakat. De ezentúl tiltva volna a templomfoglalás pénzbírság és súlyos büntetés terhe alatt. A felsőmagyarországi városokban a katolikusok is kapjanak templomokat.

Rákóczy intette a rendeket, hogy ne engedjenek. Most van az ideje – úgymond – hogy az evangélikus státus keményen viselje magát. Kezében a diploma.

A katolikusok december elején kifejtették, hogy a törvények mellettük szólnak. Mint mindig, most is a kegyúri jogra hivatkoztak.

Ha elveszik templomaikat – így szóltak – a földesurak vallási szabadsága volna megsértve. Arra hivatkoztak, hogy a törvények csak vallásszabadságról beszélnek, de a templomokat nem említik. A protestánsok példáját utánozva, visszakövetelték az 1604 óta elfoglalt katolikus templomokat.

Ez érvekre mondotta Rákóczy, hogy hamis, jezsuitai csalárd találmányok. „Az istenért” – írta a rendeknek – „disputatiót a jezsuitákkal ne indítsatok s abba magatokat ne borítsátok”, elég világos a béke negyedik pontja, mely jogosnak ismeri el a templomokra vonatkozó protestáns sérelmeket.

Ferdinánd december 22-ikén elhatározta, hogy a béke kedvéért átenged a protestánsoknak húsz templomot. „E határozat felolvasása után” – írja egy protestáns követ – „csak elhülünk s elálmélkodánk felette igen-igen nagy szívünkbeli fájdalomainkkal lévén.”

Hogyan elégednének meg húsz templommal, mikor majdnem négyszázat követelnek. A kegyúri jog folytonos emlegetése pedig igen gyanusnak látszott, s mintha csak arra való lett volna, hogy új foglalások útját készítse elő.

A protestánsok a vizsgálatot kérték oly módon, ahogy már novemberben követelték. A nádor, az országbíró s a personalis azon voltak, hogy a protestánsok hagyják el a vizsgálat követelését és sorolják el a templomokat.

1647 február 7-ikén a protestánsok kijelentették, hogy engednek, elsorolják a templomokat jogaik sérelmével, 400 templom helyett 114-et kérve. Február 10-ikén a király 90 templomot engedett át, s ez engedményben megnyugodtak a protestánsok.

Most a két párt a lelkészi fizetésekről vitatkozott. A protestánsok azt az elvet akarták diadalra juttatni, hogy a hívők semmit se fizessenek a másik fél papjának. Hosszas tárgyalgatás után abban állapodtak meg a vitatkozó felek, hogy a hol a templomoknak jövedelmei vannak, ott a katolikus plébános elégedjék meg e jövedelmekkel és hallgatói fizetésével. Ahol pedig a plébánosok csupán személyes fizetésekből élnek, ott a katolikus és evangélikus lakosoktól a bírák behajtván a fizetést, azt egyenlő részre oszszák s igazságosan oszszák fel a két felekezet papjai közt. Ez utóbbi intézkedés később sok panaszra és vitára adott alkalmat.

Április 9-ikén Draskovich nádor kiküldötte a bizottságot, mely arra volt hivatva, hogy átadja a kijelölt kilenczven templomot s hozzá még a zavarok alatt vagy után elfoglaltakat, melyek még nem voltak a jogos birtokosok kezén.

Mindezzel még nem voltak elintézve a vallási sérelmek. A protestánsok megújították régibb panaszait; néhány kérelmüket teljesítette a király, de a jezsuitákra vonatkozó régi törvényt nem akarta megújítani.

Pedig az országgyűlés június 3-ikán királylyá választotta Ferdinánd főherceget s a rendek most azzal fenyegetőztek, hogy addig nem fognak a koronázáshoz, míg a király kérelmüket nem teljesíti. De talán megnyugtatta őket az, hogy IV. Ferdinánd június 14-ikén elfogadta a koronázási hitlevelet, melyben mind azok a törvények meg voltak erősítve, a melyeknek végrehajtását óhajtották a protestánsok. Június 16-ikán koronázták meg IV. Ferdinándot s másnap el voltak fogadva az 1647-iki nevezetes vallási törvényczikkek.

A királyi előterjesztés különösen a végek állapotára hívta fel a rendek figyelmét. A német birodalom és az örökös tartományok el vannak pusztitva – mondotta a király – onnan kevés segítség várható. A multkor megszavazott adó még nincs egészen behajtva. A hátralékok nem annyira a jobbágyoknál, hanem inkább azoknál maradtak, akik az adó beszedésével vannak megbizva.

Az országgyűlés méltányolta a király szavait. Portánként tiz forintnyi adót szavazott meg két évre s az adó felét a földesurakra róvta. Megengedte a félharminczad szedésének folytatását. Elhatározta, hogy a nem porta szerint adózó és taxát sem fizető helységek porták szerint adózzanak. Gabonabeli segítséget is ajánlott. A korona őrzésére egy forintot szavazott meg portánként, ugyanennyit ajánlott meg IV. Ferdinándnak tiszteletdíjúl.

Az országgyűlés köszönetet szavazott a királynak, hogy intézkedett Kőszegnek, Szarvkőnek, Borostyánkőnek és Kis-Martonnak az országhoz való visszacsatolása ügyében. E visszacsatolás ténynyé vált 1647 szeptember 17-ikén. Két év mulva Kőszeg városának már magyar jegyzőkönyve volt.

Julius 17-ikén erősítette meg a király a több mint tiz hónapig tartó országgyűlés törvénykönyvét.

Ha csupán a törvényeket nézzük, azt kell hinnünk, hogy a rendi és protestáns felfogás nagyobb diadalt aratott ez országgyűlésen, mint akár 1608-ban. Mert a linczi béke beiktatásával a vallási szabadság az 1647-iki törvénykönyvben határozottabban s teljesebb mértékben volt biztosítva, mint a megelőző országgyűlési végzésekben.

De a westphaliai béke után nagyon keveset törődött az udvar az alkalmatlan törvények végrehajtásával. Az alkotmányos formák megmaradtak, de épen csak formák maradtak s lassanként minden erőszakos rázkódás nélkül elvesztették tartalmukat.

Draskovich nádor meghalt s III. Ferdinánd 1649 január 25-ikére újra összehívta az országgyűlést. Csak márczius 23-ikán adta át a királyi előterjesztéseket. A nádorjelöltek közt első helyen volt megnevezve Pálffy Pál, az országbíró. A többi jelölt visszalépett. A protestánsok is kedvelték Pálffyt. Emlékeztek az 1646-iki országgyűlésre, midőn Pálffy rosszalotta Lippay erőszakosságát. Az új nádor mérsékelt szellemű s jóindulatú ember volt. Az erdélyi fejedelemmel szemben nem Esterházy, hanem Pázmány politikáját folytatta.

Jóakarója volt II. Rákóczy Györgynek s bár nem egészen úgy kormányzott, a hogy a protestánsok óhajtották volna, az udvarnak központosító irányát nem szerette. Voltak ezért összeütközései is az udvari körökkel.

A nádorválasztás után a katolikusok és protestánsok három hónapig vitakoztak a sérelmeken. Jellemző a korra nézve, hogy a kálvinisák a lutheránus Kassa ellen is panaszkodtak, mely felekezetüket nem akarta megtűrni falai közt. A földesurak ellen sok panasza volt az evangélikus statusnak. Vádolták Nádasdy Ferenczet, Esterházy Lászlót és Széchy Dénest.

A katolikusok azt válaszolták, hogy e sérelmek nem az országgyűlés elé valók. A múlt országgyűlés büntetést szabott a törvénysértőkre.

Forduljanak tehát a protestánsok a bírói fórumokhoz. Inkább a katolikusok panaszkodhatnak a múlt országgyűlésen elhatározott templomosztások ellen. Róluk nem gondoskodott az 1647-iki törvénykönyv s most ők kívánják ugyanazt, mint a mit a protestánsok elértek. A protestánsok tehát nem boldogultak.

A végek ellátása végett az országgyűlés újra elrendelte a félharminczad beszédésének folytatását. Adó helyett katonatartást ajánlott oly formán, hogy a rendek a tulajdonképi magyarországi végek számára háromezerkilencszáz ember fizetését vállalták el.

Egy 1647-iki számítás szerint az érsekújvári, győri, Kanizsa elleni és kassai kerületek várainak tízezer lovasra és nyolczezer gyalogra volt szüksége. Ha tehát a kamara jól el akarta látni a végeket, még sokat kellett költenie.

Az 1649-iki országgyűlés utáni állapotokat eléggé jellemzik a következő tények:

Illésházy György Trencsénben elfoglalt egy protestáns templomot. A megyei bírának ki kellett volna menniök az 1647-iki törvényben elrendelt büntetés kiszabására. De Illésházy a királytól erős parancsolatot hozott a kimenendő bírakra, hogy szüntessék meg az eljárást.

A protestáns városokban pedig a katolikusok szenvedtek. Kőszegen a tanács akadályozta, hogy katolikus házat vegyen, a mesteremberek közé katolikust nem vettek be; a városbíró nem engedte, hogy a jezsuiták temessenek. „Oda ne menjen a jezsuita” – fenyegetődött a bíró – „a processióval a halottas házhoz, mert ha mi esik rajta, magoknak tulajdonítsák.” Csakhogy hozzá kell tennünk, hogy a katolikusok panaszait a kormány hamarabb intézte el, mint a protestánsokéit.

IV. Ferdinánd 1654 július 9-ikén 21 éves korában meghalt. A királyválasztás végett III. Ferdinánd hat évi szünet után 1655 január 24-ikére újra Pozsonyba hívta az ország rendjeit. Csak márczius elején érkezett a magyar fővárosba.

Ekkor már Pálffy Pál nem élt. A király szerette volna elhalasztani a nádorválasztást a következő országgyűlésre és ily módon Lippay érsek kormányozta volna az országot helytartói címmel. Ez ellen a rendek erősen tiltakoztak, a király engedett, mivel a királyválasztást akarta biztosítani. Márczius 15-ikén leküldötte a négy jelölt nevét.

A katolikusok közül Csáky Istvánt és Wesselényi Ferenczet, a protestánsok közül Prini Ferenczet és Thököly Zsigmondot jelölte ki. Prini 24 szavazat esett, Csákyra kettő, Wesselényire kétszáz. S így a murányi regény hőse lett a nádor. Az új nádor a hatalmas Lippaynak s Puchheimnak volt barátja. Zrinyi Miklós írta Wesselényiről, hogy ha Puchheim nem ad instructiót neki, nem röpülhet.

A nádorválasztás után a sérelmek kerültek sorra. A protestánsok előbb Lippaynak adták be a sérelmeket, azt gondolván, hogy valahogy megalkudhatnak rajtuk s nem kell az országgyűlés előtt vitatkozniok e dolgokról. Hanem Lippayval bajos volt megalkudni. A katolikusok szintén készítettek sérelmi lajstromot s felszólították ellenfeleiket, hogy vagy intézzék el a katolikus sérelmeket, vagy mellőzzék a magukét.

A protestánsok azt kívánták, hogy legalább a Pozsonyhoz közel eső vidékeken igazítsa el a sérelmeket a kormány még az országgyűlés alatt, a távolabb eső vidékek ügye maradhat az országgyűlés befejezése utáni időre. A katolikusok nem engedtek. A protestánsok a királyhoz fordultak; a király pedig a bírói fórumokhoz utasította őket.

Május 10-ikén volt vége a vallási vitának. Az eredmény egy törvénycikk volt, mely biztosítja a bírói végrehajtás szabadságát a vallási ügyekben. „Titoktanács előtt protestáltunk” – írja egy protestáns követ – „hogy nekünk ez articulussal satisfactionk nem lött; mert a gyűlés alatt kellett volna a mi sérelmeinket a diploma szerint elintézni.”

A már említett trencsényi példa mutatta, hogy mennyiben védelmezte a protestánsokat az 1647-iki törvény, mely büntetéssel fenyegeti a vallásháborítókat. „Istenre s az időre kell a többit biznunk,” írja a protestáns követ.

A vallási sérelmek után következtek a közjogiak. Az 1608-iki törvények sérelmével különösen az 1649-iki országgyűlés után az udvar német katonákkal rakta meg a magyar várakat. 1651-ben Kassára is próbált vagy háromszáz idegen katonát küldeni, de a város nem bocsátotta be őket s Pálffy nem akarta segíteni az udvart ebbeli szándékában. 1652 elején körülbelül négy ezer német katona volt a magyar végvárakban.

A rendek a németek kivitelét követelték. A papság és a főurak azt akarták, hogy megmaradjanak a következő országgyűlésig.

Lippay így akarta. Megmondotta, hogy Erdélyre kell vigyázniok, mert azelőtt német nélkül volt a vidék s akkor könnyen elfoglalhatták az erdélyi fejedelmek. Tekintettel a királyválasztásra, a kormány elfogadta azt a törvénycíkkel, mely elrendeli, hogy három év múlva ki kell vinni a németeket.

A vármegyék még 1652-ben követet küldöttek Prágába, a ki sürgette az országgyűlés egybehívását, különösen a végbeli állapotok javítása végett. Midőn a király halasztó választ adott, a követ arra kérte, hogy engedje meg a megyéknek a követküldést a birodalmi gyűlésre a segélypénz végett. A király e kérést megtagadta.

„Ezt a legfájdalmasban szenvedik az emberek”, – írja egy megyei úr – „hogy már nem is könyöröghetnek másoknak segedelemért”.

A megyék gyanakodtak, hogy a császári kamara más czélokra fordítja a birodalmi segélyt s az alatt a magyar végek pusztulnak. Az országgyűlés ezerkilencszáz katonának zsoldját szavazta meg, melynek felét a földesúr tartozott fizetni. A korona őrzésére egy forintot ajánlott portánként.

Ez országgyűlés két koronázást látott. Június 27-ikén koronázta meg Lipótot s azután Mária Eleonorát, III. Ferdinánd harmadik nejét. Az országgyűlés az új királynak portánként egy forintot szavazott meg s ugyanannyit a királynénak. III. Ferdinánd július 3-ikán erősítette meg az 1655-iki törvénykönyvet. Ez volt a király utolsó országgyűlése. 1657 április 2-ikán meghalt.

Lipót királylyá választása előtt egy iratot terjesztettek Pozsonyban, mely a magyaroknak az örökös királyság intézményét ajánlotta. Az irat azt vitatta, hogy Magyarország még nem élhet egyedül, reá szorul a Habsburgok segítségére a török ellenében.

Senki sem volt oly heves ellensége az örökös királyság eszméjének, mint Zrinyi Miklós, a horvát bán. A nagy költő és államférfiú rendkívül el volt ekkor keseredve. Szeretett volna nádor lenni. Mint maga mondja: „Magyarország dolgainak mind jó, mind gonosz szerencséje a palatinusság administrációjából legkiváltképen vagyon.” Ép azért óhajtotta a nagy méltóságot. Tervei voltak és égett a tettvágytól. Kétségbe volt esve a magyar állapotok miatt. A magyarok – így szólt – lankadtan, betegen vannak, török rabolja egy felől, más felől megveti minden és sirniok sem hadnak, és a ki tartoznék segíteni is, az örül nyavalyáján.

Zrinyi, a ki 1644-ben Rákóczy ellen harczolt, most úgy látta, hogy az ország a Habsburgoktól alig remélhet boldogabb jövőt. Erdély felé fordult tekintete. Igen nagyra becsülte az ott uralkodó fejedelmet. Várta, hogy megsegíti a magyart. De vajjon alkalmas volt-e II. Rákóczy György arra a nagy feladatra, melyet Zrinyi szánt neki?¹

---

890. A fentiekre nézve I. Katona, XXXII. 367–871. Zsilinszky, A linczi béke története 329. s köv. Szilágyi Sándor közleményei az 1649–1655-iki évek történetéről: Történeti Lapok, I. Chernel, Kőszeg multja és jelene. Pettkó Béla közleménye: Történeti Tár, 1891. 172–179. Thaly közleménye: Századok, 1868. 336. Zrinyi ismeretlen munkája, kiadja Kanyaró. (Budapest, 1890.) Gyurikovics közlése: Tudom. Gyűjtemény, 1839. I. 70.

VI. FEJEZET.

II. Rákóczy György.

I. Rákóczy György instructiói fia részére. II. Rákóczy György nevelése. Várad kapitánysága. Gyulai Pál levele Sibrikhez. II. Rákóczy György jegyváltása Báthory Zsófiával. Lakodalma. Báthory Zsófia katolikus érzelmei. II. Rákóczy György fejedelemmé választása. Kormányzósága. Az Approbata Constitutio. A lengyelországi katasztrófa előzményei. Radzivil herceg követi Rákóczynál. I. Rákóczy előkészületei. Chmelniczky Bogdán magatartása. A fejedelem halála. A lengyel királyság örökségbe kapott tervei. János Kázmér lengyel királyllyá választása. Chmelniczky biztatásai. Rákóczy Zsigmond. A kozák-tatár szövetség megbízhatósága. A bécsi udvar gyanakodása. Pálffy nádor intése. A lengyel-kozák háború. Chmelniczky veresége. Svéd követség Rákóczynál. Kalandos tervek. Hadjárat Lupul ellen. Ennek kiüzetése. Politikai fordulat. A lengyel hadi szövetség. A porta elégületlensége. Chmelniczky hűséget esküszik a moszkvai czárnak. Ennek politikai jelentősége. Rákóczy kényes helyzete. Az oláhországi lázadás leveretése. Rákóczy elbizakodása. Politikai tervei. Követe Cromwellnél. Schaum követsége Stockholmba. A svéd-lengyel háború. János Kázmér elüzetése. A svéd követ Rákóczynál. A lengyelek segélykérése. Rákóczy közvetítő ajánlata. A svéd-magyar szövetség. A kozák szövetség. A porta és a bécsi udvar magatartása. Rákóczy ábrándjai a lengyel királyságról

I. Rákóczy György 1648 október 11-ikén meghalt ötvenötödik évében. A linczi béke után még sok baja volt a portával. A török a béke után is követelte a hét megye után járó évi húszezer tallért s az erdélyi adó öt ezer aranynyal való növelését. Rákóczy nem fizetett, Konstantinápolyban nagy volt a harag ellene, „rakva minden rendnek torka Székely Mózes nevével”, írja a portáról Szalánczi 1646 végén.

Az öreg Rákóczy bölcs instructiókat készített fia számára, de tetteivel nem véste eléggé utódja lelkébe azt, hogy a portával való viszony szilárdsága talpköve az erdélyi politikának. Pedig míg e talpkő ki nem fordult helyéből, sokáig úgy látszott, mintha II. Rákóczy György is magához lánczolta volna Jahvét, csakugy mint atyja.

György tizenhetedik évében járt, midőn az utolsó iskolai vizsgálatot letette, azután külön udvart kapott, s 1640 augusztus 14-ikén várad kapitánnyá lett. Ez nem közönséges hivatal volt. Fejedelmek iskolájának lehetne nevezni. Még Báthory István korából maradt fenn egy levél, melyet Gyulai Pál irt Sibrik Györgyhez várad kapitánnyá kineveztetése alkalmából. E „gyönyörűsége instructio” állandó utasítása lett a várad kapitányoknak. „Gondolja meg” – írja Gyulai egyebek közt – „hogy két szomszédság török és német közt vagy, az első igen hatalmas, a másik igen practicus.” És így Váradon szűkebb körben, de néha eléggé súlyos viszonyok közt meg lehetett tanulni, hogy mikép kell vezetni az erdélyi állam hajóját a két nagy örvény mellett.

De nem kell nagyitanunk az ifju kapitány gondjait. Maradt ideje a pihenésre, mulatságra s a szomszédba járásra. Így ismerkedett meg Somlyón Somlyai Báthory András leányával, Zsófiával, s nagyon megszerette. „Ez az alkalmatosság”, mint Szalárdy mondja, „tetszett ugyan mindenképen” a fejedelemnek és nejének, de „nagyon irtóztatta elméjüket a leánynak pápistasága.” Azonban elhitették magukkal, hogy ki fog épülni belőle az ige hallgatása által és mivel a leány özvegy anyja részéről ez irányban ígéret történt, végbe ment az eljegyzés 1641 júliusában. De az a „kiépülés” nem volt oly gyors, mint talán eleinte hitték. Zakrzewska Anna, a gyermekleány anyja, buzgó katolikus, a leány pedig igen „anyás” volt, és a jegyesek „bolond szeretettel” ragaszkodtak egymáshoz. De a fejedelem nem engedett, attól tartott, hogy Báthory Zsófia a maga vallására hódoltatja férjét, már pedig inkább száz fiát akarta eltemetni, semhogy „Isten tisztességének kárt tegyen”. Végre a mennyasszony és anyja megígérték, hogy előbbi ígéretükhöz tartják magokat s így a lakodalmat megülték 1643 évi február 3-ikán. És ez évben a fiatal asszony először élt az úrvacsorával, mi nem csekély „husvét-i öröme” volt az öreg fejedelmi párnak. Hanem egy érdekes jelentésből, melyet Kemény Zsigmond szépen fölhasznált volna, ha olvashatja, világosan látszik, hogy a szegény convertitának keserű volt ez a husvét-i öröm.

A bécsi udvar követe, a katholizált Örsi Zsigmond, 1643 május 12-ikén ebédre volt hiva ifjú Rákóczy Györgyhez. Ebéd fölött a vallásról vitatkoztak, a protestánsok bálványimádóknak nevezték a katolikusokat. Örsi nem maradt adós a felelettel, de észrevette, hogy Báthory Zsófia nem jól érzi magát s hogy a könnyek sűrűn omlanak szeméből. Pedig azt is fölhozták beszéd közben, hogy Báthory Zsófia jószántából communicált husvétkor, Lórántffy Zsuzsánna példája után indulva. Örsi erre azt mondta, hogy az a darab kenyér semmit sem tesz, csak maradjon az asszony szívében katolikus s gúnyolta a kenyérevés szokását, mire Rákóczy felszólította Örsit, hogy erről többet ne beszéljen, mert ő már nejét az igaz hitre térítette. De nemsokára kitünt, hogy a dolog nem egészen így volt. A fiatal asszony régi fogadalma szerint pénteken és szombaton nem akart húst enni, miből pörpatvar keletkezett; az öreg fejedelem ugyanis szemére hányta fiának, hogy nem elég erélyes nejével szemben. A szombati böjtről már le akart mondani az ifju Rákóczyné, de a péntekiről nem, csak augusztus 27-ikén jelenthette Rákóczy György, hogy reá vette nejét a kívánt téritvény aláírására.¹

Midőn e nagy állami actió ily módon be volt fejezve, akkor már másfél éve múlt annak, hogy II. Rákóczy György fejedelemmé választott. Az 1642 február 16-ára összehívott országgyűlés „egy szüvel lélekvel” mondotta ki e választást, kérvén az Istent, hogy tegye a váradi kapitányt hasznos fejedelemmé, s „ruházza föl értelemmel, okossággal, bölcsességgel, tudománnyal, fejedelmi bátorságnak lelkével, mint régen Dávidot, Salamont, Ezéchiást és a többi szent királyokat”.²

Hátra volt még a porta megerősítése. A porta nem épen jó szemmel nézte a Rákóczydynastia megalapítását, szokatlannak találta, hogy a fejedelem életében válasszanak utódot. „A vezér ő nagyságával” – írja az erdélyi követ urának – „igen óva kell bánnunk, mint az ért kelés olyan”.³

De ő nagysága érzékenysége a küldött aranyoktól lecsendesült. És nemsokára alkalom nyílt arra, hogy az új fejedelem hivatásának éljen. Midőn 1644-ben I. Rákóczy György elindult arra a hadjáratra, melynek eredménye a linczi béke volt, magával vitte Zsigmondot s idősebb fiát kormányzóvá nevezte ki. Nagyon csekély volt az új kormányzó önálló hatásköre. Az öreg fejedelem meghagyta neki, hogy fogadja meg mellette hagyott „expertus hiveinek” tanácsát, engedelmeskedjék anyja parancsainak s olvassa el figyelmesen „gyakori szép intő leveleit” is. Hanem azok a szép intő levelek néha ugyancsak keményen dorgáltak s a fiú levelei is olykor elkeseredést mutatnak. Kemény János évek múlva megemlékezve erről a korról, azt mondja, hogy voltak, kik elidegeníték a fejedelmet „a szegény öreg úrtól”, Úgy látszik, hogy a sugdosók elég serények voltak a viszály szításában, de azért nem akarjuk nagyon komolyan venni a kedvetlen szavakat. Néha rosszul eshetett a kormányzónak, hogy öcsce, Zsigmond messze jár a táborban atyja mellett, ott embereket lát, különféle tiszteletben részesül, míg ő a megszokott körben marad; az atya pedig indulatosan kifakadt, ha olykor híreket hallott fiának állítólagos vagy igazi mértékletenségéről, vagy arról, hogy kormányzói hatáskörét valami csekélységben áthágta. De azért György nem volt rossz fiú, s rossz testvér sem, az öreg fejedelem pedig mogorva beszéde mellett is mind a két fiának javát egyenlően óhajtatta. Igaz, hogy fiatalabb gyermekét talán kevésbé korholta, csendesebbnek, higgadtabbnak, gondosabbnak tartotta bátyjánál, hanem azért úgy hitte, hogy a trónörökösnek hibái, melyeket apai aggodalomból néha nagyított, az idő múltával el fognak enyészni.⁴ II. Rákóczy György kora Erdély belső fejlődésére is nevezetes. Legyen elég említenünk az *Approbata Constitutio* elkészítését. De ebben a korban mindenekelőtt a lengyelországi katastropha köti le figyelmünket előzményeivel és hatásaival együtt. Mert nem elég ismernünk magát a katasztrófát, figyelemmel lehet és kell kisérnünk az elborulást is az első felhő föltünésétől a vészes tornyosulásig s a vihar kitöréséig.

És ha így az eredetet kutatjuk, úgy láttuk, hogy I. Rákóczy György korából kell kiindulnunk. Radzivill litvániai herceg követei már 1643-ban jártak Erdélyben, szóba hozván

azt, hogy a herceg IV. Ulászló halála után protestáns királyt szeretne választani s e méltóságot a fejedelemnek vagy fiainak szánta.⁵ Ez a terv tetszett az erdélyi udvarnak és bizonyos, hogy sokszor emlegették azóta mindaddig, míg IV. Ulászló 1648 május 22-dikén történt halálával elérkezett a tettek ideje.⁶ Ekkor azután igen sokoldalú diplomatai munkásság ágazott szét az erdélyi udvarból. Dalmady István Stockholmba indult, egyebek közt azért, hogy utközben Danzigban pártot szerezzen a Rákóczy-háznak s hogy Krisztina királynővel a fejedelmet vagy Zsigmond herceget ajánltassa a lengyel országgyűlésnek. Oxenstierna azt felelte, hogy a királynő már lekötötte szavát Kázmérnak. Ugyanekkor utaztak Mikes Mihály és Padányi Brandenburgba s Németalföldre és ez a küldetés is kapcsolatban volt a lengyel tervvel.⁷

Ez éjszaknyugati mozgolódás csak csekélység volt a délkeleti követjáráshoz képest. Kemény János jelent meg Moldvában, mert arról volt szó, hogy az eddig ellenséges Lupul vajda jóindulatát, sőt segítségét kellett kinyerni a nagy eshetőség idejére. Oláhországra úgy is számíthatott a fejedelem s az ide küldött Sebessi a más uton járó küldöttek munkáját támogatva, főleg a kozák szövetség megkötésén fáradozott; Chmelniczky Bogdánt, a híres kozák hetmánt kellett megnyerni, ki ép ez időtájt föllobbantotta a régi kozák gyűlölség tüzét a lengyel ellen, ádáz dühvel támadván meg a köztársaságot. De mi legfőbb, Bethlen Ferencz és Klobusiczky Lengyelországba indultak 40,000 „vert sárga” arannyal és körülbelül 20,000 tallérral, hogy abból pártot szerezzenek és „vitélő rendnek is fizessenek”. Chmelniczky megemlékezve Báthory Istvánról, kitől a kozákok kiváltságokat kaptak, nagy örömmel válaszolt Rákóczy fölszólítására, ígérve, hogy teljes erejével fogja megtámadni a köztársaságot, csak a fejedelem se késsék a hadi parancs kiadásával. Bethlen is azt írta lengyel földről, hogy a hadak készen legyenek, hiszen Wielopolszky azt mondta inter pocula, hogy totus est Rákóczianus. Hanem a fejedelem meghalt, még az új király megválasztása előtt. Midőn Kemény János Jassyban „jó jámbor vén urának” halálos betegségét hallotta, azt izente, hogy „nem recedálni semmiben”.⁸

Így állottak a dolgok a fejedelem halálakor. Nem volt-e már ekkor számításba véve, megbeszélve és csak hogy nem a tettig érelve mind az, mi a lengyelországi szerencsétlenséget előidézte? Háboru a nem „Rákóczianus” Lengyelország ellen Chmelniczky segítségével, Erdély és a két vajda hadi erejével, a nyugati protestáns hatalmak rokonszenvére támaszkodva: ezek voltak I. Rákóczy György tervének fő alkatrészei. Igaz, hogy az induló jel még nem volt kiadva s a nagyravágyó, de óvatos fejedelem nem is adta volna ki, ha meghallja, hogy a királyválasztó országgyűlésen a Rákóczy név alig hangzott föl. De azért nem „recedált” volna mindjárt; sokkal nagyobb hévvel fogtak a dologhoz az erdélyi udvarnál, semhogy az első csalódás után rögtön elállhattak volna a tervtől. Akárhogy történt volna, I. Rákóczy György már játszott a veszedelmes tűzzel és ez nem csekély dolog a politikában.

Fia pedig tulajdonképp folytatta ott, a hol atyja elhagyta. Örökölte a szenvedélyes vágyat s tovább bonyolította a szálakat, melyeket atyja kezdett szöni. Nem akarjuk tagadni nagy hibáit, de azon általános nézettel szemben, hogy jól rendezett s jól védett örökségét oly könnyelműen szelnek eresztette, szükségesnek tartottuk utalni arra a tényre, hogy az állam szekere veszedelmes útra volt terelve már akkor, midőn a gyeplő II. Rákóczy György kezébe került.

János Kázmér királylyá választása kétségtelenné tette, hogy a Rákóczy-háznak nincs számba vehető pártja Lengyelországban. Ekkor talán le is lehetett volna mondani a képzelgésről, hogy a katolikus Lengyelország protestáns fejedelmet válaszson, ki határozott ígéretet nem tett az áttérésre és ép egy antikatholikus liga segélyével akart a trónra jutni. De ha már e vágyat lehetetlen volt elfojtani, a királyválasztás legalább arra inthette volna az erdélyi udvart, hogy óvatosabb legyen terveiben. Mindenekelőtt szükséges volt a lengyel állapotok alaposabb megfigyelése, nem inter pocula ejtett megjegyzések alapján s szükséges volt a Rákóczy-párt erősítése, mert világos, hogy a lengyel trónra az út minden körülmények

közt leginkább a lengyel rendek beleegyezése egyengetheti. Már pedig a kozákokkal való, legalább is fölösleges szövetkezés épen nem volt alkalmas arra, hogy a Rákóczy-háznak népszerűséget szerezzen a lengyelek közt.

János Kázmért 1648 november 17-én választották királylyá s a koronázást a következő év január 17-dikére tűzték ki. Ekkor Rákóczy György Keménnyel azt a merész tervet latolgatta, hogy „a kozák hetmán ő kegyelme” akadályozza meg a koronázást. Vegye körül Krakkót ostromzárral, hogy a koronát el ne vihessék, akkor azután új választó gyűlést kell hirdetni; ez alatt Erdélyben is elkészülnek és Rákóczy Zsigmondot útnak eresztik.⁹

Mialatt ily eshetőségeket tárgyalgattak II. Rákóczy György környezetében, a koronázás minden akadály nélkül megtörtént. S most az udvar csak Jármí Ferencznek azzal a jelentésével vigasztalhatta magát, hogy a „koronázat gyalázatosan ment végben”.¹⁰

Ez a jelentés azonban nem gátolta meg a királyt abban, hogy Rákóczynak kozák összeköttetéseire vigyázzon. Wielopolszkyt nagy kísérettel és azzal a megbizással küldötte Erdélybe, hogy kérjen segítséget Rákóczytól a kozák ellenében. De talán nem is ez volt a követség fő célja, Lengyelországban biztos tudomást akartak szerezni az erdélyiek hangulatáról. Rákóczy békeközvetítőnek ajánlotta magát és általános kifejezésekben jóindulatáról beszélt. Wielopolszky nem a legjobb benyomásokkal távozott.¹¹

Méltán kételkedett Rákóczy jóindulatának őszinteségében. Egyre jártak-keltek a követek Czeherin és Erdély közt. Chmelniczky valóban örült az erdélyi szövetkezésnek, megtisztelés volt neki az előkelő összeköttetés s másrészt hasznot is várt belőle. Úgy látszik, hogy a Rákóczyak révén Timotheusz nevű fia számára is valami előléptetést remélt s mi még fontosabb, az erdélyi hadi erőt akarta fölhasználni Lengyelország ellen. 1649 májusában azt izente Erdélybe, hogy Zsigmond herceg jöjjön a kozákok közé és élökre állva vívja ki ügyét. Ez ajánlatot igen komolyan vették Rákóczy udvarában s a gyógyi fürdőben június 14-ikén a tanácsosok alaposan megbeszélték a dolgot. Szerencsére úgy látták, hogy a tervnek nincs elég alapja s észrevették a kozák ajánlatnak azt a kétértelműségét, hogy egyszer Zsigmond hercegnek haddal, másszor had nélkül való kivonulását kérik.¹² De nemsokára a hetmán egy fényes diadal után békét kötött a lengyelekkel Zborownál. Senki sem hitt a béke tartósságában, maga a hetmán sem. Teterát, a hadak nótáriusát, küldötte a Rákóczy-testvérekhez, hogy kozák földről induljon bármelyikök „a király és a respublica” ellen. Erre Rákóczy Zsigmond egy tudós értekezésben kifejtette, hogy mennyi nehézséggel járna ez a terv, akármelyik testvér is indulna el a kozákok „hivataljára”. De nevezetes a dologban az, hogy oly komolyan fontolgattak ily kalandos tervet s hogy ép Rákóczy Zsigmond, a higgadtabb testvér, e hosszasan indokolt votumában a támadó célból kötött kozák szövetség reményét nem akarja elejteni. Azt mondja, hogy elég volna, ha csak egy néhány lengyel főúr „akarná a dolgot” s ekkor „a kozákoknál is derekabb fundamentumot vetve”, könnyebb volna akár neki, akár bátyjának „az Istentől megmutatott” alkalommal élni, sőt elmulatni nem is tartanám igen jónak.¹³ Emlékezzünk vissza Keménynek azon jassyi intésére, hogy nem kell recedálni, most pedig vegyük hozzá Zsigmond herceg ítéletét, kinek néhány lengyel főúr akarása s a kozák hadi szövetség bizonyos körülmények közt nem igen „elmulatni való” alkalomnak látszik és előre érezhetjük, hogy e makacs ragaszkodás az illúziókhoz s e folytonos foglalkozás az alaktalan politikai tervekkel elfojtanak majd minden józanságot s az örvénybe sodorják az álmódzókat. Egyelőre leginkább a kozák mozgalmak szolgáltattak anyagot a tervkovácsoknak. Chmelniczky ugyanis gondoskodott arról, hogy el ne felejtsek. A zborowi béke csak fegyverszünet volt, a kozákokra nézve kedvező föltételeiben a lengyelek nem bírtak megnyugodni. Chmelniczky tehát készült a háborúra s a tatárokkal szövetkezett. Az 1650-dik évben még nem tört ki a lengyel-kozák háború, de a harczias hetmán ezt az évet arra használta föl, hogy elpusztítsa Lupul moldvai vajda tartományát, ki vonakodott leányát nőül adni Chmelniczky fiához. A Rákóczy-ház e régi ellenségének megfenyítése nem volt ellenére az erdélyi fejedelemnek, de még sem tudhatta, hogy nem fejlődik-e ki valami zavar e

kozák-moldvai sógorságból. Tanácsosnak látszott tehát már ezért is a kozák jóindulatának biztosítása, noha tudjuk, hogy nem ez volt a főok a baráti viszony főtartására. A hetmán határozott nyilatkozatot kért a fejedelemtől, hogy megsegíti-e, ha a lengyelek megtámadják. Rákóczy még nem mert segítséget adni, hosszasan s őszintén fejtegette, hogy szövetségesekre volna szüksége, egyrészt a támadás nyomatékossága s másrészt országának földözése érdekében. Ez idő szerint leginkább azt kérte a hetmántól, hogy „az tatár kánnal szerezne oly bizonyos szövetséget és barátságot közöttünk, az minemő vagyon magoknak ő kelmeknek.”¹⁴

Tudjuk, hogy minő megbízható volt a kozák-tatár szövetség s mennyire szavahihető két ember volt a khán s a hetmán, azért Rákóczy kérését olvasva, Falstaff adósságára kell gondolnunk, melyért Bardolph akart kezeskedni.

E nyugtalankodásnak kézzel fogható eredménye az volt, hogy gyanakodást és bizalmatlanságot keltett azokban, a kiknek jóindulata oly szükséges volt az erdélyi politikának, mint a mindennapi kenyér. Maga Rákóczy György is tudta, hogy a bécsi udvarnál nem nagy a kedveltsége s mivel szeretett volna valami biztosat tudni a császári tanács szándékairól, Bethlen Ferencztől oly általánosságban tartott üzenetet küldött Bécsbe, melyből azt lehetett kivenni, hogy a fejedelem hajlandó volna szolgálatot tenni a császárnak esetleg a török ellen is. E teljesen fölösleges ajánlást, melyet a fejedelem anyja és öccse nem javallottak, az udvar azzal viszonzta, hogy a szövetség ajánlatát bejelentette Konstantinápolyban.¹⁵

De azért kapott Rákóczy jó tanácsot is az udvartól. Pálffy nádor ajánlatára adták e tanácsot s mi inkább a nádori fölterjesztés szavait idézzük, semmint a hivatalos levél kifejezéseit. Pálffy, a következőket írja a császárnak 1650. év végén: „Inteni kellene Rákóczyt, hogy a lengyel dolgokba ne avatkozzék, ki kellene fejteni előtte, hogy nemcsak a sajátját veszítheti el, hanem egész nemzetségét is tönkre teheti s ez így fog történni többféle okból, de leginkább – s ezt ő is jól tudhatja – abból az okból, hogy a török nem szereti s azt, mit atyja vétett, rajta kívánja megboszulni. Soha sem hagyná őt békében és lehetetlen, hogy a többi nagyhatalom ne zaklatná Rákóczyt s ne támadna reá fegyverrel.”¹⁶

Talán később eszébe jutott Rákóczynak ez intés, de most tovább kergette a délibábot. 1651-ben kitört a lengyel-kozák háború és Rákóczy szerette volna, ha a hetmán megelőzve a lengyelek kivonulását, elfoglalná Krakkót, ő maga pedig kissé hátra maradna. Ez a hátrább maradás arra kellett volna, hogy a hetmán távollétében s Krakkóra támaszkodva valamely erdélyi főúr Rákóczy hűségére esküdtetné, a bizonyára nagy számmal odagyülekező lengyel híveket és azután Rákóczy is oda vonúlna „illendő erővel”. Ez a huszáros terv is a papíron maradt, pedig a fejedelem ez időtájt ugyancsak szeretett volna táborba szállni.¹⁷

Hanem az alkalom egyre késett, mert az 1651-diki hadjáratban a kozákok elég messze estek Krakkótól. Sőt a beresteskói ütközetben Chmelniczky tökéletes vereséget szenvedett ép annak a tatár khánnak árulása következtében, kinek szövetsége egyik legerősebb „fundamentuma” volt Rákóczy György légvárának. A hadjárat alatt Rákóczy mind a két félnek ajánlatot tett, hogy hajlandó volna közvetíteni a békét közöttük. Ha ez a közvetítés sikerül, akkor, így gondolkodott Rákóczy, a béke érdekében tett szolgálatot érdeméül fogják főlróvni különösen Lengyelországban. De mi még fontosabb, ha a lengyelek megszegnék a békét, akkor a mediator pacis tiszta lelkiismerettel s a „világ idegen ítélete nélkül fegyverrel oltalmazhatná a végzéseket megálló felet”, sőt köteles volna a védelemre. A terv bölcsen volt kigondolva, csak a viszonyokhoz nem illett. A bjelazerkowi békét, mely meghiusította a zborowi béke eredményeit, idegen közvetítés nélkül kötötték meg és hire járt, hogy a békét követő lakomán Chmelniczky minden bajáért Rákóczyt okolta, ki váltig biztatta segítséggel. A lengyelek sem akarták elfogadni Rákóczy közvetítését, hanem szintén azzal vádolták, hogy ösztönzi a kozákokat.¹⁸ A közvetítői szerep tehát ugyancsak hálátlannak bizonyult, de ugyanez évben másfelől vigasztalóbb jelek mutatkoztak. A portán mindeddig jól állottak Rákóczy dolgai. Mindjárt uralkodása elején lefizette azt a nagy összeget, melyet atyjától a linczi béke

után hiában követelt a török. E jó magaviseletnek most hasznát kívánta látni Rákóczy s 1651-ben arra kérte a portát, hogy tegye lehetővé a kozákok megsegítését, még pedig úgy, hogy Erdélyt a fejedelem távollétében a budai basa s a két vajda védené meg a császár támadása ellen. A porta igen előzékenyen válaszolt, mert Chmelniczky vesztét éppen nem kívánta, hanem alapjában elhalasztó volt a válasz. Megígérte ugyanis a kívánt segítséget s meg is adta az engedélyt, de akkorra, „mikor Isten azt az időt adja érni”, melyben a porta a maga hadi erejével veheti pártfogásába Chmelniczkyt.¹⁹ Ebből világosan ki lehetett volna venni azt, hogy a porta Rákóczy önálló beavatkozását nem kívánja, hanem csak a maga érdekében akarja fölhasználni a fejedelem harcias készségét. De a Rákóczyak nagy örömmel fogadták a választ s most azt hitték, hogy mindent megkapnak majd a portától, a mit csak akarnak. „A portán dolgaink optime sunt”, írja Rákóczy Zsigmond.²⁰

De bármily optime állottak itt a dolgok, Rákóczy Zsigmondnak is meg kellett vallania, hogy barátokról kellene gondoskodni s a svédre mutatott, ki ekkor maga jelentette be barátságát.²¹

János Kázmér ugyanis megtagadta Krisztinától a királynő czimét s csak kárpótlás fejében akart lemondani a svéd koronára való igényéről azonfölül még Livlandot is követelve. 1651-ben maga a királynő is azt mondta, hogy a háború kikerülhetetlen és jó lesz be nem várni a támadást. Stokholmban tudták, hogy Rákóczy készülődik Lengyelország ellen, azért Skytte Benedek bárót, a svéd államtanács tagját, elküldötték Erdélyen át Konstantinápolyba, hogy jelentést tegyen a keleti állapotokról. Skytte előbb Sárospatakon beszélt Zsigmond herczeggel, azután Erdélybe utazott a fejedelemhez.

Mind a két udvarnál oly örömmel fogadták, mint a régen várt megváltót. Most végre akadt hatalmas szövetséges, ki Lengyelország ellen készül s hozzá még evangélikus. Emlegették a svéd báró előtt Erdély kedvező helyzetét s a Rákóczy-ház vagyonát. Tíz milliónál többre rúg a pataki és munkácsi kincstár, azonkívül évenként fél milliót tesznek félre. Jobb szövetséges társat a császár és a lengyel ellen sehol sem kaphatna Svédország. Csak az imént is tudomására jutottak néhány rigai polgár összeesküvésének a lengyel királylyal és e fölfedezés is mutatja a Rákóczyak értesültségét. Különösen az volna jó, ha a svéd korona a török portával közvetlenebb viszonyba lépne, valami kereskedelmi és baráti szerződést kötve vele, mi által Svédország nagy befolyást nyerne a keleti ügyekre. A politikai combinatiók egész tűzijátéka röppent föl a Rákóczyak képzeletében. Igazitották Európa térképét, osztogatták s cserélgették a területeket, különösen Lengyelország rovására, s a tűzijáték központjában ott tündökölt a lengyel korona és talán a magyar is valamelyik Rákóczy fején. A svéd udvarnál kissé kalandosnak találták e tervelést, de úgy hitték, hogy, nem kell elkedvetleníteni a vállalkozó fejedelmet.²² De 1652-ben fordulat állott be Rákóczy lengyelországi politikájában. Ez évben ugyanis Moldva felé fordult a figyelem. Chmelniczky 1650-ben fegyverrel kényszerítette a moldvai vajdát, hogy leányát eljegyezze fiával, Timotheussal. 1652-ben a lakodalmat akarta megülni a vőlegény, most újra táborba kellett szállniok a kozákoknak, hogy haza vihessék a szép és gazdag Rozandát. Augusztus végén megtartották a kikényszerített lakodalmat, hanem az apa s leánya csakhamar megnyugodtak sorsukban és most az a hír terjedt el, hogy Lupul ki akarja tudni Mátét oláh vajdaságából, hogy székibe kozák vejét ültesse.²³

A kozák szövetség növelte Lupul régi nyughatatlanságát s veszélyességét. Igen kalandos terveket szőtt szomszédainak megrontására, egyebek közt az erdélyi oláhok föllázítására is gondolt. Mi úgy hisszük, hogy sok oly tervet tulajdonítottak neki, miről a vajda semmit sem tudott és hogy még kozák szövetségeseivel együtt is alapjában ártalmatlanabb volt, mint a minőnek ellenségei hitték. A türelmetlen Rákóczy azonban azt mondta, hogy Lupul kezdte volna, ha ő nem kezdi a támadást és mivel azt tartotta, hogy „konyhában embernek ellenséget várni nem tanácsos dolog”, 1653-ban megindította a hadjáratot Lupul ellen.²⁴ Az erdélyi hadi erő, szövetségben az oláhval s a lengyellel, a moldvai alattvalók

ellenszenvére is támaszkodva, kiűzte Lupult országából. 1653. év végén a vajda a Jedikulában volt, helyét Stephán foglalta el, Rákóczy híve; Timotheus elesett és Rákóczy Lupul kincseiből százezer aranyat és huszonötezer tallért kapott. Nevezetes az a fordulat, mely a kozák barátságot nyílt ellenségeskedéssé és a lengyellel való feszült viszonyt szoros szövetséggé változtatta. Mind a két tény leginkább a pillanatnyi szükség magyarázza meg. A boszúvágy s az a türelmetlen törekvés, hogy a két szomszédos vajdaság az erdélyi fejedelemtől függjön, sőt némileg Lupul kincseinek nagy híre is hirtelen fölforgatták Rákóczy politikáját, mely különben is oly kevésbé alapúlt biztosan kigondolt és kapcsolatos terveken, hogy könnyen csapott szokatlan útakra.

De másrészt Rákóczy úgy tapasztalta, hogy a kozák erő gyöngébb, mint eleinte gondolta s hogy Chmelniczky csak akkor féltelmes, ha a tatárral egyetért. Különben föntartotta az összeköttetést a hetmánnal és tábornokaival, és azt hitte, hogy még fölhasználhatja annak idején Chmelniczky vitézeit, noha most egyik főoka volt Timotheus bukásának s a nagy kozák vereségnek.

Abból, hogy az erdélyi hadak Chmelniczky ellen küzdöttek, önként következett a lengyel barátság helyreállítása. A közös fegyvertények és kölcsönös diplomatai szolgálatok erősítették a baráti hangulatot. Midőn János Kázmér visszabocsátotta az erdélyi hadakat, azt irta a fejedelemnek, hogy ki fogja mutatni háláját „minden alkalommal és minden helyen, úgy hogy Rákóczynak soha sem kell majd megbánnia a király barátságát”.²⁵

De ez a lengyel hadi szövetség nem volt inyére a portának, már csak azért sem, mert megeshetett volna, hogy az erdélyi hadak összeütközésbe kerülnek a tatárokkal. Általában véve Rákóczynak azt a merészséget, hogy fölhasználva a porta szorult helyzetét, a maga erejével és a szomszédos szövetségesek segítségével kiűzi tartományából a porta vazallusait, nagyon zokon vették a török udvarnál. De nem szóltak, nem tiltották határozottan a beavatkozást, várták a dolog lefolyását és különben sem törődtek semmit Lupullal, kit csakis a fővezér pártolt, de nyíltan még ő sem. Hanem azért veszedelmes dolognak tartottak a vazallusok önállóságát. Rákóczy különben még izeneteiben sem kimélte eléggé a török érzékenységet, úgy hogy a portai tolmács néha le se merte fordítani iratait.

Mindebből közvetlen baj nem származott. Látszólag minden fényesen sikerült. Rákóczy nagyralátó tervei számára fölhasználhatta most már Erdély hatalmát, a maga nagy vagyonát, mely Zsigmond herczeg halála óta újra gyarapodott, a két vajdát, kik most némi függésben voltak tőle, a lengyeleknek az eddiginél nagyobb jóindulatát és a hite szerint még kibékíthető kozákot is. Hanem azért még mindig kérdés, hogy nem lett volna-e tanácsosabb, ha nem is a „konyhában”, de legalább a ház előtt bevárni az ellenfélt?

Mert a porta hallgatott ugyan, „csak mintegy félszemre nézi a fejedelem magaviseletét”, mint Szalárdy írja, de „felrójja vala” és pedig fekete könyvében.²⁶

Az 1654-dik év nevezetes eseménynyel köszöntött be. Január 8-kán Chmelniczky hűséget esküdött Alexei Michajlovics moszkvai czárnak. Kis-Oroszország ez elszakadása a lengyel királyságtól nevezetes fordulat az európai kelet történetében és az egykorúak is érezték fontosságát. A czár most a zaporogi kozákokkal együtt támadta meg Lengyelországot, az orthodox hit protectorának mondotta magát, arról volt szó, hogy a görögkeleti vallású népek szövetségének élén fog harcolni a katolikus Lengyelország ellen.

Rákóczyt meglepte s kényes helyzetbe hozta a moszkvai-kozák szövetkezés. Még Chmelniczky is várt tőle segítséget, de élénkebben követelték fegyveres támogatását a lengyelek, hivatkozván a tavalyi közös táborozásra. Rákóczy azon volt, hogy egyik félt se haragítsa magára s óvakodott a közbelépéstől, mely az ő érdekei szempontjából a legjobb esetben is fölösleges erőpazarlás lett volna. A kozák hetmánnal mentegette a tavalyi félreértést, magyarázgatta, hogy az ő hadai sohasem sértették meg „a zaporogi kozákság területét”, kijelentette, hogy jövőre is „igazi, őszinte barátságot” akar tartani Chmelniczky hadaival. A legjobban szerette volna, ha a békét közvetítheti a hadakozók között, de ez

ajánlatnak alig volt értelme és oly elhasznált expediens volt már, hogy a lengyelekre nem igen hatott. Folytassuk a megkezdett fegyveres szövetséget, írja Rákóczynek a szorongatott lengyel király, mire a fejedelem úgy nyilatkozott, hogy „nehéz kívánság s bolondúl akarna a király minket a hadakozásban egyvelíteni”. De hogy végleg el ne kedvetlenítse a lengyel rendeket, hajlandó volt megengedni, hogy a lengyelek katonákat fogadjanak az erdélyi területen. A lengyelek sem akartak szakítani Rákóczyval és kérésére a köztársaság a lengyel indigenátussal ruházta föl Rákóczy fiát és néhány erdélyi főurat.²⁷

Nem a háborútól való idegenkedés tette Rákóczyt ily tartózkodóvá. 1655-ben újra kardot rántott, hogy rendet csináljon Oláhországban. Máté halála után ugyanis Konstantin, az új oláh vajda, föl akarta oszlatni az állandó testőrcsapatot, az úgynevezett személyeket. E bolgár, szerb, kuzovlach, kisorosz s albán zsoldosok hadra termett, de igen rakoncátlan katonák voltak. Boszút állottak a bojárokon, kik a föl-oszlatást tanácsolták, s új vajdát is választottak. Rákóczy egy döntő ütközetben véget vetett a lázadásnak. A közbelépésre több ok volt most, mint midőn 1653-ban Lupult megtámadta. Az oláh lázadás Moldvát s az erdélyi terület biztosságát is fenyegette. Természetes törekvése volt az erdélyi fejedelmeknek a két vajdaságot hatalmuk körébe vonni és Rákóczyt e törekvésben, ép úgy mint Báthory Gábort és Bethlent, különösen az a gondolat sarkalta türelmetlenségre, hogy e két állam élén nagyobb tekintéllyel s hatalommal léphet föl, ha majd Lengyelországban döntésre kerül a sor. S így e vállalatban is érezhető volt a lengyel korona reményének hatása, még pedig elég szerencsétlenül. Mert igaz, hogy a török nem tiltotta a beavatkozást, sőt a szilisztriai basa egyenesen ösztönözte is arra Rákóczyt, hisz alapjában véve a török érdek is követelte a lázadás elfojtását. Hanem a szultán gyermek volt, a palota-forradalmak, a lázongások s a velencei háború egy időre megbénították a portát. Mind a mellett tehetetlen irigységgel nézte a vakmerő vazallus szerencsését, s azzal vádolta, hogy kiszívja a két vajdaság zsíriját, mely szerinte csak a török urakat illette. Rákóczynek védekeznie kellett a vád ellen, hogy az oláh földről tizenötezer erszény aranyat vitt el. Valami anyagi haszna volt a vállalatból s tanácsos lett volna ebben mennél bővebben részesítenie a török udvar befolyásos embereit. Azt meg épen rossz néven vették a portán, hogy Rákóczyt a két Oláhországban erdélyi királynak czímezgették.²⁸

Rákóczy most szerencsésének tetőpontjára jutott. Mintegy protectora volt a két oláh vajdának, kik évenként tiszteletdíjat fizettek neki, lengyel, svéd, kozák s tatár követek fordultak meg udvarában. Nagy híre volt Magyarországon. Zrínyi örömmel hallotta a híreket a „magyarság reményének” emelkedéséről.

Valóban úgy látszott, hogy Rákóczy merészségét mindig siker jutalmazza, s hogy okossága nem kisebb bátorságánál. Az erdélyi politika hagyományos útjain, szövetségben a keleti vagy nyugati ellenféllel, talán ő is kikerekíthette volna területét a magyar királyság rovására ép úgy, mint elődei. Meg volt benne mindaz, a mi szükséges volt az ily vállalatra, a gyorsaság, kitartás s bizonyos leleményes diplomácia. De még itt is veszélyeztette volna a sikert a mérséklet hiánya. Maga emlegette, hogy ily esetben meg nem elégednék, mint atyja, a hét vármegyével. Nagyon is bízott erejében, szerencsésében és józan eszében. – Készen áll-e az erdélyi hadi erő? – kérdé a svéd kancellár Rákóczy egyik követétől. – Készen áll – felelt a követ – csak még az ellenség hiányzik. – Ellenséget könnyű találni – válaszolt mosolyogva Oxenstierna. Valóban ellenséget Rákóczy könnyebben talált, mint kellett volna. Azt hitte, hogy apró fogásaival biztosítja magát oly helyzetben, mely a legmélyebb számítónak is ki nem bonyolítható föladatot nyújtott volna. Csillogó káprázat vezette, midőn Erdély hadi erejével és hatalmi állásával arra a koronára vágódott, melyet a szintén protestáns X. Károly fényes tehetségével s nagy hadi erejével nem birt kivívni. E vállalatban a nagy európai politika tengerére került. Itt nem volt elég az osztrák lassúság és készületlenség kihasználása, itt nem oláh vagy moldvai viszonyokkal volt dolga, az európai hatalmak szövvényes érdekeinek találkozását s ellentétét kellett mérlegelnie. És itt cserben hagyta belátása,

gyanakodó volt s a mellett könnyen hívő. Azt hitte, hogy uralkodik a viszonyokon, hogy mindenkit fölhasznál a maga érdekében, pedig elvakult áldozata lett még azoknak is, kiket lenézett. A politikában jó guerilla-vezér volt, ki elhitette magával, hogy nagy hadvezérnek született. Még az 1654. év végén nagy európai körútra küldötte Schaum Konstantint, hogy jelentést tegyen neki arról, vajjon lehet-e remélni a protestáns hatalmak szövetkezését s hogy ő maga mit remélhet e szövetségtől. Svédország, Dánia, Hollandia s Anglia voltak azok a protestáns hatalmak, kiknél Schaumnak tudakozódnia kellett. Ez ellentétes érdekű hatalmak szövetkezése a protestantismus védelmére csak jámbor óhaj volt. Bizonyos diplomáciai szolgálatokra még hajlandók voltak a hatalmak vallásos rokonszenvből, de oly szolgálatok tételére, melyek nagyobb áldozatokba kerültek, csak a politikai vagy a kereskedelmi érdekek bírhatták őket.

Angliának volt Svédországgal közös érdeke, de a megbízható dán-svéd szövetség megkötése már súlyos feladat lett volna. Hanem azért, hogy ne fogadták volna szívesen Schaumot?

Cromwell valóban örült, hogy üzenetet kap a kálvinista fejedelemtől, ki a protestantismus legtávolibb őrszeme a keleten. Könnyezve beszélt a követ előtt a protestánsok sorsáról és megígérte, hogy mindent megtesz a jeles fejedelem érdekében, a mit csak tehet. Valóban azt beszélték ekkortájt, hogy a protector jobb szeretné, ha Rákóczy uralkodnék Lengyelországban, semmint a svéd király. Csakhogy ez uralmat egyiknek sem szerezhette meg.²⁹

Schaum útazásai közül legfontosabb a svéd fővárosban való látogatása. Itt nemcsak azt kellett megtudnia, hogy mennyire haladt az angol-svéd szövetkezés s hogy annak miféle hasznát láthatná Rákóczy. Svédország a háborúra készülődött 1654 végén s még nem volt bizonyos, hogy ki ellen fordítja fegyverét. Híre terjedt és nem ok nélkül, hogy a svéd udvar nem nézheti nyugodtan az oroszok előrehaladását a Keleti tenger felé. Azért kérdezősködött Schaum Konstantin, hogy igaz-e a hír, mert az ő urának barátságát nagyon kéri a kozákok, a moszkvaiak szövetségesei, és így Rákóczy biztosat szeretne tudni a svédek szándékáról, hogy valami hibát ne kövessen el.

De akkor, midőn Schaum Stockholmba érkezett, a király már elhatározta a lengyel háborút. Ismerte az erdélyieket, egy évtizeddel azelőtt együtt harczolt velök Ausztria ellen, kérdezősködött Keményről, Bakosról, a székely katonákról, de egyszersmind a fejedelem politikai szándékairól is. Még nem tudta, hogy mennyiben használhatja II. Rákóczy György szövetségét, hanem megígérte, hogy követet küld udvarába a szorosabb összeköttetés létrehozására.³⁰ 1655 nyarán megtámadta X. Károly Lengyelországot, megindult a harc a „dominium maris baltici” miatt. A roszakat lengyel köztársaság nem bírta magát megvédeni a nyugati és keleti ellenség csapásai ellen. János Kázmér Sziléziába menekült és mindenki azt hitte, hogy vége van a lengyel királyságnak.

A svéd király megtartotta ígéretét. Elküldötte Welling Gothardot az erdélyi udvarhoz. Hanem a fejedelemnek nem nagy örömet szerzett e követség. Azt hitte, hogy X. Károly most szövetséget köt vele s hogy erre támaszkodva közelebb jut „az nagy dologhoz”. De a király maga is el bírta végezni, a mit akart, egyelőre nem volt szüksége a fejedelemre és Welling követségének célja az volt, hogy Rákóczyt tartóztassa a lengyelek megsegítésétől a nélkül, hogy a király magát valami nevezetes szolgálatra lekötné s a nélkül, hogy Rákóczyt teljesen elkedvetlenítené. Welling valóban meggyőződött arról, hogy Rákóczytól egy ideig nem kell tartani, ha ugyan uralomvágya valami változást nem fog okozni, hisz a zavarosban mindenki szeret halászni.³¹ De ez a követség arra az elhatározásra bírta Rákóczyt, hogy egyelőre be ne avatkozzék a lengyel zavarokba, bármint szeretett volna „abban kapni valamit”. Hanem nem volt oly könnyű a tartózkodó politika. Volt valami kényszer a helyzetben, mely erősebb volt Rákóczy akaratanál. Rákóczynak már éreznie kellett nyugtalanító s mindenbe merészen belevágó politikájának hatását.

Természetes, hogy ez évben a lengyelek még sürgetőbben kértek tőle segítséget, de szerencsére Rákóczynak most alaposabb kifogása volt mint a múlt évben, mert oláhországi elfoglaltságára hivatkozhatott. Azonban volt a lengyeleknek egy szövetségese, kit veszélyes volt egyszerűen visszautasítani. Rákóczy az oroszok támadása óta semmitől sem tartott annyira, mint a tatárok haragjától. 1655. év elején is segítséget kért tőle a khán; igen „szorgoztatta”, mint Rákóczy írja, pedig csak „tatár ne legyen ellenség”, a többieknek inkább megfelelhet. Már arra gondolt, hogy ezeröttszáz embert küld a lengyel táborba. Hanem a tatárt nem bírta „magáévá tenni.” az év végén Moldvából azt kellett hallania, hogy a tatár követek „ugatnak, mint az ebek” Rákóczy ellen, ki Havasalföldet elrontotta hadával, mintha nem lett volna elég már az, mit Moldvával tett. Itt volt Rákóczy helyzetének gyöngéje a délkeleti szomszédokkal szemben.

Nem tetszett Erdély e főnhatósága a sárga nádak hadai hetmánjának sem, mint Chmelniczky nevezte magát, ki különben sem bírta elfelejteni Lupul elűzetését s Timotheus halálát, bármily barátságos üzeneteket váltott is vele Rákóczy. „Mérgesen haragusznak ám a kozákok Nagyságodra, – írja 1655 augusztusában, Boros János – ejtettek olyan szót, hogy az erdélyi fejedelem embere följebb ült minden boéroknál, de eljű az üdő, ha az isten muszka császárt íteti, hogy az erdélyi fejedelem is megbotlik”.³²

Valóban már közelgett ez az idő, mert noha Rákóczy 1655 nyarán többször mondogatta, hogy a „magunk sorsával contentusok vagyunk”, ősszel már újra tudakolta, hogy a portának melyik dolog volna inkább kedvére: a svéd, vagy a lengyel szövetség-e?³³

Most már a megszorult lengyelek mind élénkebben értesítették Rákóczyt „hozzája való affectiójokról”. Egyszerre szaporodott azok száma, kik a koronát is fölajánlották neki, csak segítséget adjon. Lubomirski marsall és Wielopolski több lengyel főúr nevében megízték neki, hogy küldje hozzájuk meghitt emberét, kivel megbeszélhetnék az ügyet. Rákóczy a katolikus Mikes Mihályt küldötte, ki Lublinban december hó 17-én s 18-án értekezett a lengyel főurakkal. A lengyel főurak ígéreteikben igen messze mentek, noha azt nem akarták kijelenteni, hogy elállanak János Kázmértól. Valami „sociale regimen”-t emlegettek s erről hosszasan beszélgettek Mikessel, kiben azt a benyomást igyekeztek fölkelteni, hogy, ha egyszer Rákóczy elnyerte a társkirályságot, „akkor mindent adnának, valamit per expressum nem excipiálnának”. Pedig, ha jól értjük a lengyel urakat, úgy gondolták, hogy Rákóczy csak adja kölcsön a kért hat vagy hétszázezer tallért s hozzon mennél több katonát, a többi majd eligazodik magától az egyik társkirály javára, ki talán nem Rákóczy lett volna.

Rákóczy ellenállott a csábításnak, főleg azért, mivel a svéd ellen fegyvert fogni nem akart. Ajánlkozott, hogy közvetíti majd a svéd-lengyel békét. Talán azt hitte, hogy mind a két fél akaratából sikerül majd kiszorítania János Kázmért, mindenesetre biztosítani kívánta ajánlata által lengyel barátai s egyszersmind a svéd király jó akaratát. Küldöttei a porosz földre követték a diadalmas X. Károlyt, ki ekkor Brandenburg visszaszorításával volt elfoglalva. Innen izente a király, hogy majd gondoskodni fog a hagyományos erdélyi-svéd szövetség megújításáról, de a békére most nem gondol, mert a szerzett terület megőrzéséről kell gondoskodnia.³⁴

És ez nem volt könnyű föladat. A lengyel állam életereje még nem merült ki teljesen. A X. Károlytól vezetett Svédország, mint Carlson megjegyzi, egy év alatt próbálta megvalósítani azt, mit Oroszország egy évszázad alatt végzett el. Hanem 1656-ban megfordult a hódító szerencséje. A letiport nemzeti s vallásos érzés föltámadt az idegen s protestáns ellenféllel szemben és a külföld segítsége sem hiányzott. Károly ugyan szövetséget kötött a brandenburgi választóval s kivívta a varsói nagy diadalt, de a csár ellene fordult a Balti tenger felé nyomúlván, a tatár is segítette a lengyelt. Hollandia féltette kereskedelmét, a dánban nem lehetett bizni s Ausztria mind nyomatékosabban segítette János Kázmért, mert

tartania kellett a svéd-brandenburgi hatalom erősödésétől. Károly hadi ereje is csökkent, Svédországból pedig nyugtalanító hírek érkeztek.

Mind e körülmények visszahatása Erdélyben is érezhető volt. A lengyelek magatartása Rákóczyval szemben már 1656 elején megváltozott. Jó szóval és szép remények csillogtatásával nem fukarkodtak ugyan, mert Rákóczy pénzének és katonáinak még mindig jó hasznát vehették.³⁵ Hanem késtek a követség küldésével, mely hivatva lett volna a Mikessel kezdett alkudozást szerződésbe foglalni. Végre Prazmowszkyt küldötték el, a későbbi gneseni érseket, ki Kázmér hű embere volt s csak május 15-kén érkezett Gyulafehérvárra. De most már nem volt szó a Mikessel megbeszélte társkirályságról. Prazmowszky pénzt akart kölcsön venni, hadi segítséget kért s ezek fejében megígérte, hogy Rákóczy Ferenczet, a fejedelem fiát, a király fiának fogadja s katolikusként neveli, sőt még azt is, hogy a rendek a király utódjává fogják választani. A legszélsőbb engedmény, melyet megbízása szerint tehetett, az volt, hogy Rákóczy maga is megszerezheti a választott király címét, de meg nem koronázható, s tulajdonkép semmi hatásköre sem volna. Rákóczy igen szép latinsággal írt levelében azt válaszolá, hogy istentelen alku volna a legnagyobb viszontagságok közt forgó földi koronát a hervadhatatlan mennyei babér árán vásárolni meg. Rákóczy sértve érezte magát Prazmowszky ajánlatai miatt s noha később jobb föltételek mellett ajánlgatták neki a kívánt méltóságot, haragudott a lengyelekre, kik szerinte méltatlan játékot űznek vele.³⁶ Úgy hitte, hogy még visszafizetheti ezt a lengyeleknek, mert a svéd király sokkal különb ajánlatokat tett neki. Eleintén ugyan keveset ajánlottak Sternbach és Welling, kik augusztus 17-kén érkeztek Kolozsvárra. Két galicziai palatinatus, Szepesség s Podolia egyes részei a halicsi nagyherceg címével együtt nem elégitették ki Rákóczyt. A svéd király azt hitte, hogy a fejedelem nem fog sokkal többet kívánni. De Rákóczynak egész Lengyelország kellett a királyi címmel együtt, északnyugaton ugyan engedett volna valamit a brandenburgi-svéd hatalomnak, délkeleten is a kozákoknak, hanem mind a többi részt meg akarta tartani. Ha egyedül rajta múlik a dolog, nem kívánta volna Lengyelország földarabolását. Rákóczy tudta, hogy a svéd most reá szorult, s Károly is mind bőkezűbben osztogatta a még nem biztosított zsákmányt. De nem igen bizott Rákóczyban. Azt hitte, hogy ha átadja neki Krakót, melynek fölmentése végett sietette Rákóczy segítségét, a fejedelem majd elhanyagolja a svéd ügyet, sőt esetleg a király ellen fordul s úgy igyekszik megszerezni a lengyel koronát. Eleinte egy millió tallért kívánt a városért, hanem nagyon lejjebb szállott ebben is másban is s követei december 19-kén megkötötték a szövetséget Rákóczyval. Roppant területeket engedtek át a fejedelemnek, kivált a királyság déli s keleti részeiből és a királyi cím megadásával is biztatták. Rákóczy soha sem ratifikálta a szerződést, pedig később is ismételten fölszólították erre. Azt hitte ugyanis, hogy sokkal kedvezőbb föltételeket vivhat még ki s hogy a svédet annak idején a királyi cím formálisabb elismerésére is kényszerítheti.³⁷

Csak Krakó legyen a kezében, így álmadozott, a lengyelek szívesebben ismerik el majd királyuknak, mint akár a tunya Kázmért, akár a gyűlölt X. Károlyt. S a kik jó szántokból nem ismerik el, majd megteszik félelemből, hisz nem egyedül megy, vele van a moldvai, az oláh, s mi fontosabb, a kozák is.

Némi nehézségekbe ütközött az alkukötés e régi jó barátokkal. Rákóczy méltóságának sérelme nélkül óhajtott volna szerződni úgy, hogy a formában nyilvánvaló legyen a különbség egy hetmán s egy erdélyi fejedelem közt. Hanem a kozákok azt felelték, hogy „minket nem karddal hajtott meg ő nagysága, mint a moldvaiakat és havasalföldieket”. Ez a dolog még mindig fájdalmas emlékeket ébresztett a sárga nádak hadai közt. De mivel X. Károly is kereste a kozákok barátságát s mivel Lengyelország földarabolásáról volt szó, a kozákok sem akartak otthon maradni Rákóczy engedett a formákból és így október 18-ikán a hetmán s főtisztje megesküdtek a bibliára és keresztre az erdélyi követ előtt.³⁸

De vajon lehetett-e a tatárban bizni, a kozákok szomszédjában? Hiában jártak-keltek a követei a tatárok földjéről Erdélybe és vissza, e veszedelmes csapatok főnökei elég világosan

fenyegették az erdélyi fejedelmet nagyralátása miatt, s azért, hogy a mult évben a lengyeleket nem segítette. S mit ért minden ígérnök, ha a porta is ingerelte őket. Pedig az világos volt, hogy a porta nem akarja a lengyelek vesztét s még kevésbé Rákóczy emelkedését. A porta a svédet sem szerette, ép oly kevésbé akarta szomszédjának e harczias népet, mint 1645-ben s attól tartott, hogy a lengyelek legyőzete után a keresztyének még egyesülhetnének a török ellen. S mit várhatott Rákóczy a bécsi udvartól? Lehetetlen volt megczáfolni az okokat, melyekkel Szelepcsényi az udvar nevében bizonyitgatta a fejedelem előtt vállalata veszélyességét. Igaz, hogy az erdélyi tanácsurak votumai helyeselték a svéd szövetséget, de kiérezhető e votumokból, hogy az urak máskép is tudnának, sőt szeretnének beszélni. Egy névtelen vélemény azonban határozottan kifejti, hogy jobb a kicsiny, de biztos birtok a nagyobbánál, ha annyira nem biztos. És az egyházak szószékeiről, a lakosság különböző osztályainál, de különösen a katolikus mágnások körében elég hangosan nyilatkozott a közvélemény a könnyelmű hadakozás ellen. A fejedelem neje, anyja és napa elleneztek a vállalatot. De el kellett némulniok az államférfiak bölcsesége előtt. Rákóczy egyre hozatta a sok drága királyi ruhát s aranyos szerszámot.³⁹ A fényes jelmez már jó előre el volt készítve a nagy, királyi szerepre. Bizonyára föl-föltolultak lelkében a kétségek és aggodalmak és az övéinek hangulata reá is hatással volt. De csak pillanatnyira. Lelkéhez nem fért a boru, a pillanat öröme, a hizelgők szava, egy fényes szertartás s olykor a borital hamar elűzték a gond könnyű báránnyelűit. Lehetetlen volt használatlanul hevertetnie a királyi ruhákat. Az arany és bibor mámora szédítette. És rohant a fény felé.

-
891. Beke és Barabás, id. m. 800–815. Szilágyi II. Rákóczy Györgyén kívül Szalárdy, a Török-magyarokori államokmánytár s a két Rákóczy családi levelezésének erre vonatkozó okleveleit. Őrsi jelentése Szilágyinál: Erdélyi országgy. emlékek, X. 389.
892. Erdélyi Országgy. Emlékek, X. k.
893. Török-magyarokori Állam-Okmánytár, III. k. 108.
894. A kormányzói utasítást közli Pettkó Béla: Tört. Tár 1891; Kemény 1658 január 13-diki levelét Tört. Tár 1882, a Családi Levelezésben A két Rákóczy leveleit.
895. Kemény önéletleirása, 297.
896. Kraus, Chronik. 174.
897. Dalmady István svédországi követsége, Szilágyi Sándortól. (Rajzok és tanulmányok, I. köt. Buda-Pest, 1875.)
898. Kemény önéletleirása, 475–479. Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 495–500. s Szilágyi, Erdély és az északkeleti háború I. 6–12.
899. Szilágyi, Okmánytár II. Rákóczy György keleti összeköttetéseihez, 1874. 4. 5.
900. Erdély és az északkeleti háború I. 35.
901. Szilágyi: II. Rákóczy György, 62. s Kochowski, Annalium Poloniae Climacter Krakkó, 1683., 164. Mit Kemény beszél e követségről, azt méltán mellőzi Szilágyi. Magában véve nem hihetetlen, hogy Wielopolszky egyenetlenséget akart támasztani a két Rákóczy közt, de Kemény igen ríktó színekkel írja le Wielopolszky eljárását.
902. A tanácskozás jegyzőkönyvét I. Tört. Tár, 1889. Szilágyi közli; I. még Chmelniczky levelét Keményhez, közli P. Szathmáry Magyar Történelmi Tár II. folyam VI. köt. 57.
903. Rákóczy Zsigmond votuma, Szilágyinál Erdély és az északkeleti háború. I. 57. l.
904. Utasítása Ujlaki László számára, 1650. okt. 29. Erdély és az északkeleti háború, I. 120., 121.
905. Erdélyi Orsz. Emlékek, XI. 95, 101, 103 s Erdély és az északkeleti háború, I. 211.
906. Pálffy előterjesztése, 1650 decz. 17. U. o. I. 134.
907. A Göcs Pálnak adott titkos utasítást. Erdély és az északkeleti háború. I. 173. Bisterfeld írja Rákóczy Zsigmondnak: „Video enim plane pronum in bellum esse principem,” (1851 máj. 25.); közli Szilágyi: Tört. tár, 1891.
908. A Göcsnek adott utasítás Erd. Orsz. Emlékek, XI. 138. Kemény János jelentését. Erdély és az északkeleti háború, I. 192. s Okmánytár II. Rákóczy György kel. összeköttet., 84. l.
909. Itt össze kellett egyeztetnünk Reninger s Földváry jelentéseit. Hurmuzaki: Fragmente zur Geschichte der Rumänen. III. Szilágyi Erdély és az északkeleti háború, I. 215.
910. „Et contentum et auxilium facile obtineremus” 1651 deczember 25. Klobusiczkyhoz, közli Szilágyi Tört. Tár, 1891.
911. U. o. Rákóczy Zsigmond levele Györgyhöz. 1652 január 12.

912. Carlson: Geschichte Schwedens, IV. 28. 29. s Erdély és az északkeleti háború I. 196–212. II.
913. Családi Levelezés, 467.
914. Rákóczynak anyjához irt leveleit, I. u. ott s Lupul levelét Szilágyinál Erdély és az északkeleti háború I. 225.
915. Rummy, Monum., Hung. II. Pest, 1816, 308.
916. Erdély és az északkeleti háború, I. 279. Sebesi szeptemberi jelentései Okmánytár II. Rákóczy Gy. keleti összekött. 127. és Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte, III. 178–205.
917. L. Galitzin-Streccius Allgemeine Kriegsgeschichte der Neuzeit. III. Suppl. I. zu Cassel, 1882. 194. 202. II Okmánytár II. Rákóczy György kel. összeköttet. 135. 700. I. Erdély és az északkeleti háború I. 301., 316., 325. II. s Klobusiczky és Mikes instructiója május 22. közli Szilágyi Tört. tár, 1889.
918. Thallóczy Lajos, II. Rákóczy György és az oláh személyek Századok 1892. Szilágyi, II. Rákóczy György 120–126. II. Erdély és az északkeleti háború, I. 559. Okmánytár, 254. és Családi levelezés, 492.
919. Kvaczala, Comenius és a Rákóczyak, (Budapesti Szemle szerk. Gyulai Pál. LX. 139.) Okmánytár, 182. Erdély és az északkeleti háború, I. 392. Lettres de Pierre Des Noyers. (Berlin, 1859.) 18.
920. Erdélyi Orsz. Emlék. XI. 208–223. Erdély és az északkeleti háború, I. 385. s Carlson, IV. 42., 76.
921. Erdély és az északkeleti háború, I. 459.
922. Okmánytár, 174. 235. 264. Erdély és az északkeleti háború, I. 340. 480. Családi levelezés, 489. s Történeti Lapok, I. Klobusiczky és Mednyánszky 1655-diki leveleit közli Szilágyi.
923. Erdély és az északkeleti háború, I. 472. 562.
924. Okmánytár, 244–247. Erdély és az északkeleti háború, I. 480–482., 494–515. s. Erdélyi Orsz. Eml. XI. 227–229.
925. L. Különösen Wielopolszki levelét, Okmánytár: 317.
926. Erdély és az északkeleti háború, II. 70. 88. 92. 117. 175.
927. Erdély és az északkeleti háború. II. 136–139. 141. 163. 180. s Carlson IV. 197. I.
928. Okmánytár, 487. 539.
929. Erdély és az északi háború és az Okmánytár 1657-iki okiratai.

I. FEJEZET.

Vallás és oktatásügy.

A katolikus reactio megindulása. A katolikus egyházi állapotok. A kath. papság létszáma a Bocskay-fölkelés idején. Lelkészhány. Szerzetesrendek mint kiegészítők. A ferenczrendü szerzetesek lelkészi működése a török hódoltsági területeken. A szegedi rendház. A jezsuiták. Forgách Ferencz és Pázmány Péter intézkedései a lelkészhány megszüntetése végett. Zsinati intézkedések. Licentiatikusok. Az 1628. évi pozsonyi zsinat végzései. Egyházlátogatás. A nagyszombati egyházmegyei zsinat (1629). Papi seminariumok felállítása. A római ritus elfogadása. Az 1634-iki zágrábi zsinat. A Pazmaneum. A nagyszombati egyetem alapítása. A győri papnevelőintézet. A kassai jogakadémia. A pálosok. Protestánsok egyházi szervezkedése. A zsolnai zsinat. A szepesvárallyai zsinat végzései (1614). A szemptei zsinat (1622). A reformátusok zsinatai. A köveskúti és komjáthi zsinat végzései. Az 1646-iki szatmár-németii nemzeti zsinat. Az arisztokratiko-demokratiai egyházkormányzat. Prot. püspökök hatalmi törekvése. Patai erőszakoskodása. Az „udvari főpapok”. Independens mozgalom. Ujfalvi Imre. Tolnai Dali János tanai. Presbyterianismus. Medgyesi Pál. Zsinati határozatok jellemzése. Prot. iskolák. A sárospataki collegium fénykora. Comenius Ámós János. A debreczeni főiskola. Az erdélyi fejedelmek mint az iskolák pártfogói. A gyulaféjvári collegium alapítása. Az iskolák belélete. Iskolai zendülések. Az ifjúság erkölcsi élete. Külföldi egyetemek látogatása. Alumnusok. Magyar ifjak szereplése külföldi egyetemen. A kor vallásos szelleme. Az erdélyi fejedelmek és a főurak vallásossága

A KATHOLICISMUS és protestantismus harczának nevezhetnők e korszak egyháztörténetét. Visszavenni a protestantismustól a meghódított területet, elszántan ellenállani és mind halálig védekezni: e jelszavak tömörítik össze a két tábor. Ezekkel szemben minden más kérdés alárendelt vagy mellékes és csak annyiban jó tekintetbe, a mennyiben ennek céljait s érdekeit közvetve vagy közvetlenül előmozdítja. A katholicismus kissé elkésve ébredt az őt fenyegető veszedelem tudatára, akkor, a mikor az országban alig volt papja s a hivek: főurak, nemesek, egyaránt elhagyták zászlaját. A XVII. század elején alig volt egy-két egyházmegye – írja e kor egyik legalaposabb történetírója, – melyben a katolikus vallású lakosok számot tevő töredékét tették volna a népességnek s a Bocskay-fölkelés idején Magyarországon (Erdélyt és Horvát-Szlavonországot is beleértve) a tizennégy érsekség és püspökség territoriumán nem volt több mint legfeljebb 300 katolikus áldozár, beleszámítva valamennyi érseket, püspököt, apátot, prépostot, kanonokot, plébánost és fõlszentelt szerzetest kivétel nélkül.¹ Nagy számmal voltak, különösen a török hódoltsági területen olyan városok s falvak, hol a hivek még katolikusok voltak ugyan, de nem volt plébánosuk.² Az általános lelkész-hiányon a szerzetesek igyekeztek segíteni. Ezek között első sorban a ferencz-rendiek működtek önfeláldozó buzgósággal, sorra járva a pap nélkül maradt gyülekezeteket s végezve a legszükségesebb egyházi szertartásokat, keresztelve és esketve s a haldoklókat a lelki vigasztalásban részesítve. Különösen a szegedi rendház, melynek guardiánját a esanádi püspök helytartójává is kinevezte³ s a boszniai ferenczesek tevékenységéről szólnak az egykorú feljegyzések nagy elismeréssel, a kik a szomszédos vármegyék falvait maguk között felosztva a töröktől kapott menedéklevél fedezete alatt sorra járták. Nyomdokaikba a jezsuita atyák léptek, kik szintén lankadatlan tevékenységgel buzgólkodnak, nemcsak hiveiket erősítve, hanem a más vallásúakat is gyengítve, térítgetve. A ferenczrendiek és jezsuiták önfeláldozó működése ha segített is a bajon, de azt meg nem szüntethette, a hivek lelki gondozása állandó köztük lakást kívánt. Midõn a katolikus reactio megindult, Forgách Ferencz és Pázmány Péter ebben ismerték föl a baj legnagyobb okát s legelőször is ezt igyekeztek orvosolni. Zsinatokat hívtak össze s itt is kimondják, hogy ez a legsürgösebb teendő, mely nem tûr halasztást. Eleinte úgy segítettek a hiányon, a hogy hamarosan tudtak. Felhatalmazták az iskolamestereket, hogy egyházi beszédeket olvassanak föl, sõt az 1629. évi zsinata sürgőségtõl kényszerítve különösen a török hódoltsági helyeken egyes lelkészi functiók végezését (pl. keresztelés, házasságkötés, temetés) a laikusoknak is megengedte, s csak a legfontosabbakat (gyónás, áldozás) kellett a szomszéd város vagy falu

lelkészének időközönként végezni.⁴ Licentiatosoknak hívták az ilyeneket s csak annyit kívántak meg tőlük, hogy nőtlenek, jámbor életűek s hogy valamit tanultak légyen;⁵ megbízásuk rendszeren egy évre szólott, de ha nem volt reájuk panasz, meg lehetett újítani. Az ezután egyre-másra tartott zsinatok gondoskodnak az egyházi élet egyéb szükségeinek orvoslásáról is. Az 1628. évi pozsonyi zsinat elrendelte, hogy a vicariusok s a fő- és alperesek látogassák meg az egyházakat, a tudatlanokat gyűjtsék össze s azok oktatásáról gondoskodjanak. A következő évben Nagy-Szombaton tartott egyházmegyei zsinat legnevezetesebb határozata az esztergomi rituale elfogadása s annak kimondása, hogy katolikusok eretnek, azaz protestáns helyre se kereskedés, se mesterség, se nyelv tanulás végett gyermekeiket ne küldjék, s a ki ezt megtenné, attól megtagadhatják az egyházi szertartással való temetést.⁶ Ugyanez a zsinat eltiltja azt a „nemzeti szokást,” hogy az iskolamesterek az egyházi beszédek előtt és után rendszerint énekeltek, mindaddig, míg hivatalos énekgyűjteményt nem adnak ki.⁷ Az 1630. évi nagy-szombati nemzeti zsinaton a papi seminariumok felállítására vonatkozólag történtek fontos intézkedések. Pázmány már 1625. kivitte II. Ferdinándnál, a ki ez évben kiadott oklevelében a főpapok végrendelkezési jogát szabályozta, hogy azok ingó vagyonának felerésze seminariumokra fordíttassék⁸ s most átengedte e célra nagy-szombati házáat is s rábirta az egyes főpapokat, hogy rendes évi díjat ígértek e célra. E zsinaton fogadták el a római ritust is, de oly feltétel alatt, hogy a magyar szentek officiumai is felvétessenek.⁹ Nevezetesen az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinat határozatai. Tiltakoztak az ellen, hogy a horvát főpap vagyona is magyar seminarium céljaira fordíttassék, mely inkább a zágrábi, bécsi és bolognai növendékházakat illeti, valamint a római ritust sem fogadták el. A pápa a zsinat határozatait nem erősítette meg.¹⁰

E zsinatok tárgyalásai is mutatják, hogy általánosan fölismerték égető szükségét egy papi seminarium fölállításának. Az eszme megvalósítása Pázmány érdeme, a ki 1623. Bécsben e célra alapította 115,000 forint alapítvánnyal a Pazmaneumot. Ugyancsak az ő terve volt, hogy minden egyházmegyében állíttat föl ilyen seminariumot,¹¹ de ezt nem valósíthatta meg.

Szintén az ő nevéhez fűződik a nagy-szombati egyetem megalapítása. Már előbb újjá szervezte a nagy-szombati jezsuita collegiumot, s alapította (1626.) a pozsonyit, de legnagyobb alkotása ez egyetem. 1635. május 6-ikán kelt alapító oklevéllel 100,000 forintot adományozott e célra. Az egyelőre hit- és bölcsészettudományi karból álló s a jezsuiták gondjaira bízott egyetemet még azon évben (november 13.) megnyitották.

Az ország másik nevezetes intézete, a győri papnevelőintézet és gymnasium, mely Dallos Miklós győri püspök fáradozása folytán jött létre, 1627. év őszén nyílt meg¹² s vezetését mind a kettőnek szintén a jezsuiták vették kezükbe. E korszak végén (1657) tett hatvanezer forint alapítványt Kisdi Benedek egri püspök a kassai jogakadémia alapjára.

Más szerzetesrendek kevesebb jóindulatra és támogatásra találtak. A pálosok hasztalan igyekeztek Nagy-Szombatban seminariumot alapítani, a városi tanács a telek vásárlását sem engedte meg, úgy hogy kénytelenek voltak e célból Bécs-Ujhelybe menni.¹³

Míg a katolikus egyház így szervezkedett s belsőleg így megerősödött, a protestánsok sem maradtak tétlen. Egyik zsinatot a másik után hívták össze, ők is törekedtek erősíteni magukat és szervezkedtek.

A mult századok protestáns zsinatai az egyház tani épségének fentartását tűzték ki célul, s így határozataik is főképp dogmatikus tárgyúak; most a katolikus reactio az egyházi szervezkedés szükséges voltára irányozta figyelmüket, a mi halaszthatatlan életkérdésük volt. Már fent említve volt a lutheránusok zsolnai zsinata, mely a Forgách tiltakozása által országos jelentőségűvé vált; ennek végzéseit újabb revisió alá vette az 1614. évi szepesvárallyai zsinat, melyen a katolikusból újra lutheránussá lett Thurzó Kristóf elnökölt. Itt két superintendenst is választottak, megállapították fizetését (200 forint), ügykörét s felmerülő panaszok esetén a törvénykezési eljárást.¹⁴ A Thurzó Szaniszló nádor elnöklete alatt tartott szemptei zsinatukon

(1622.) pedig a zsinattartás módját, a superintendens hatáskörét a lelkészek és tanítók kötelességeit állapították meg s a superintendensnek alárendelték az esperest és a lelkészeket.¹⁵ A kálvinisták zsinatainak is ugyanilyenek voltak tárgyai. A köveskúti zsinat (1612) a superintendensről, esperesről, a zsinat összehívási módjáról, az egyház látogatásáról s papi felavatásról hozott végzéseket.¹⁶ Fontosabb szervező zsinat volt: a komjáthi (1626), melynek végzéseit ki is adták. Itt határozták meg körülményesen a püspök, esperesek és lelkészek választása módját, s nevezetes határozatokat hoztak az iskolákról s a zsinatokról.¹⁷ Még nevezetesebb volt a szatmár-németi (1646) nemzeti zsinat, melyet Gelei Katona István hívott össze s melyen I. Rákóczy György is megjelent. Ez tüzetes megvitatás alá vette az egyházalkotmány alapelveit s kimondta, hogy az egyházkormányzat alapjául az aristokratiko-demokratiai formát fogadja el; hogy a fejtelenség kikerülése végett szükség van a püspöki hatalomra, mely abból áll, hogy a lelkészek az egyház javára irányzott ügyekben a püspöknek engedelmességet tartoznak; elvben a presbyteri rendszert sem kárhoztatta, de még nem tartotta a népet arra elég érettnak. Szintén nevezetes határozata, hogy megbizta Gelei Katonát egy egyházi törvénykönyv szerkesztésével.¹⁸

Az összetartás és fegyelmezetség szükségének érzete kedvezett e korban egyes prot. lelkészek hatalmi törekvésének, kiket ebben a protestáns fejedelmek és földesurak is támogattak. E hatalmi törekvés olykor messze túllépte a megengedett határokat, mint mikor Patai István dunántúli superintendens katonai erővel akarta elfogatni s elzáratni a fegyelmi vétséget elkövető lelkészt stb. Ez egy főúr, a Batthyány Ferencz birtokán volt; az erdélyi fejedelmek „udvari főpapjai” még többet engedtek meg maguknak. Az ellenhatás itt sem maradt ki, ennek következménye volt e kor independens és presbyterianus mozgalma.

Ujfalvi Imre, egy tudományosan képzett, külföldi egyetemen is járt lelkész volt ennek megindítója. Izgatott a püspöki hatalom ellen, s mikor sokan mellé állottak, felmondta püspökének, Hodászinak az engedelmességet. Állítólag Hodászi helyett ő akart püspök lenni: „Ő várta és másnak esett” – mint Bod mondja,¹⁹ – s a sértett hiúság vitte erre a lépésre. Hodászi zsinat elé vitte az ügyet (1610. váradi zsinat) s ez vétkesnek mondotta ki Ujfalvit: állásától elmozdította s kötelezvényt állított ki vele, hogy ezután tartózkodik az izgatásoktól.²⁰ De az még ezután sem pihent s egy ennek következtében összehívott s szintén Váradon tartott zsinaton (1612) hivatalvesztésen kívül Báthori Gábor parancsára börtönbüntetésre ítéltetett, később pedig Bethlen Gábor számkivetést szabott rá s abban halt el. De halálával nem aludt el a mozgalom. Tolnai Dali János, a ki Franekerben, Gröningenben tanult s Londonban is megfordult, az itt látott presbyteri rendszert megkedvelve több társával szövetséget kötött, hogy e rendszert hazájukban is meghonosítsák. Hazajövén Rákóczy György sárospataki tanárrá tette. De terveinek hire már előre forrongásba hozta az „orthodoxokat” s a Sárospatakra ügyében összehívott zsinat (1638) addig nem engedte állását elfoglalni, míg reversalist nem ad magáról, hogy az egyház symbolikus könyvei és a fennálló rend ellen nem izgat. De eleven, újító szellemét nem tudta ezután sem fékezni, bár újításainak egy része, mint pl. az iskolában a magyar zsoltárok énekeltése, nem érdemelt megrovást, mégis bevádolták Rákóczy György előtt s állását el kellett hagynia. Ezután Rákóczy Zsigmond tábori papja, később esperes lett. Londoni fogadását itt is be akarta váltani s e miatt társaival együtt, kik már többen voltak, a szatmárnémeti zsinat elé idézték. Egyházi újításaiban szintén sok üdvös eszme jutott kifejezésre, így a belső vallásosság, házi istenitisztelet, nemzeti nyelvű oktatás, de volt sok túlzás is. Ilyen volt pl. hogy keresztelni csak vasárnap és a templomban szabad, hogy a hitvallások mellőzhetőek, a püspöki hivatal megszüntetendő, az egyházmegyékre osztás ördögi intézmény stb. Tolnai a zsinaton bátran védte nézeteit, de az kárhoztatta azokat s hivatalvesztésre ítélte. – Szerencséjére, a II. Rákóczy György pártfogása megóvta őt minden veszélytől s később a pataki iskola tanára és tarczali lelkész lett.

Elvtársa volt a szintén Angliában tanult Medgyesi Pál, Lorántfi Zsuzsánna udvari papja, a ki a presbyteri rendszer védelmére egy művet is irt „Dialogus Politico-Ecclesiasticus” czimen. Neki sem lett bántódása, hatalmas pártfogója ellenségeit elnémitotta. „Szerzett volt is másokkal együtt valami zavart, de az országra következett sok veszedelem hamar lecsendesítette.” Nem volt tehát ez időben sem belső zavargásoktól ment a ref. egyház élete, de az egyház kormányán állók erélye idejekorán elejét vette annak, hogy egyes újítók pártokra szakítsák az összetartásra nagyon rászorult egyházat. E zsinatok egyéb nagy fontosságú ügyekben is intézkedtek. Így több foglalkozott a Pázmány támadó irataival s elhatározták, hogy „istenkáromló” művét megczáfolják:²¹ a szatmár-németii zsinat az egyházi censurát is behozta; figyelmük aprólékosabb dolgokra is, mint pl. a papok öltözetére, kiterjedt, melyről egy zsinat azt határozta: „Ezután a papok csizmát ne viseljenek sub poena elsőben fl. 6, azután fl. 12, tertio deponáltatik. A deákok pedig és oskolamesterek scutuliás süveget ne viseljenek, se gombos mentét, se pedig lepentős ujjú mentét. Ha a mesterek le nem teszik, a senioroknak legyen hatalmuk reá, hogy levonják rólok. A deákokról az főpapok az miziri gallért is dolmányról és mentéről letegyék sub eadem poena;”²² azonkívül ítélkeztek házassági, fegyelmi stb. ügyekben. Határozataikban sok fontos jelentőségű elv jutott kifejezésre. Egy zsinaton elrendelték, hogy a tanítók a tanulónak ne emlékező-, hanem ítélőtehetségét igyekezzenek kiképezni. Az iskolaügy fontosságát az egyházra nézve is általában felismerték, iskoláikat is erősíteni igyekeztek.

A főiskolák közül a sárospataki, melyről egy múlt századi író (Dudics) úgy nyilatkozott, hogy jeles tanárai vannak s kebeléből képzett tanulók szoktak kikerülni, most is megtartotta hírnevét, sőt most élte fénykorát.²³ Nem hiába nevezték el „Rákóczy-iskolájá”-nak, I. Rákóczy György és felesége Lorántfi Zsuzsánna bőkezűen és soha meg nem szűnő gondoskodással törekedtek fejlesztésére. Maga Rákóczy az iskolai épületet bővítette, a tanárok fizetéséhez hozzájárult, a törvényeket revideáltatta; felesége hívta be Comenius Ámós Jánost, a ki négy évi tanársága alatt az iskolában saját paedagógiai rendszerét honosította meg, tankönyveket irt számára s a pataki iskolának oly hírnevet szerzett, hogy külföldről is jöttek ide tanulni. Nem ok nélkül mondhatta azért Lorántfi Zsuzsánna a sárospataki deákokról: „Te látod Isten, mint az édes anya magzatait, az dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára.”²⁴

A debreczeni iskola is folyton emelkedett, hasonlóképp az erdélyi fejedelmek pártfogása mellett, a kik az alföldi collegium nagy jelentőségét fölismerték s anyagi és erkölcsi támogatásukban részesítették.²⁵

Alig van erdélyi fejedelem s nagyobb főúr, aki ez iskola iránt érdemeket ne szerzett volna. Ráthory Gábor 1609-ben a szepesi termés tizedét, Bethlen a tokaji Hétszözlőt és Barátságölőt ajándékozta a debreczeni deákoknak, Zólyomi Dávid nagyobb alapítványt tett, I. Rákóczy György a debreczeni iskolában egy tanár fizetését (1635.) magára vállalta.²⁶

A fejedelmek gondoskodása még a tanuló-ifjúság egyenruhájára is kitérjed. Így intézkedik 1624-ben Rákóczy György a Bethlen meghagyásából, hogy a debreczeni nagyobb diákok egyenruhája sárga zsinóros zöld tóga (tógátus diák), bokáig érő kapcsos dolmány s hosszú, nyestes magyar süveg (sinkó) legyen.²⁷

Nagyvárad, Pápa, Szatmár, Kolozsvár mind nagyobb főiskolákkal birtak.

De mindezeket messze túlszárnyalta volna a gyulafehérvári collegium, melyet Bethlen egy protestáns egyetem rangjára szándékozott emelni. Terve az volt, hogy lassanként bővítse ki főiskolából egyetemmé, azért első sorban jeles tanárokról akart gondoskodni s behívta (1621.) Opitz Márton, a jeles német költőt, (1629.) Alstedet, Bisterfeldet és Piscatort s e korban valóban fejedelmi bőkezűséggel, lakáson és élelmi szereken kívül ezer tallért rendelt egy-egy számára évi fizetésül, s azonkívül végrendeletében 100,000 forintot meghaladó birtokokat hagyott az egyetem alapjára. Halála után tervét Rákóczy ugyan nem valósította meg, de azért

Bisterfeld és később az Angliából menekült Basire Izsák igazgatása alatt e korban Erdély elsőrendű főiskolája volt.²⁸

A mi a protestáns iskolák beléletét illeti, a tanuló ifjúság csaknem mindenütt autonom testület volt, mely maga választotta hivatalnokait, a seniort és contrascribát, maga intézte ügyeit, maga kezelte vagyonát, mely pénzen kívül föld- és szőlőbirtokokból, terményekből, tizedjövedelmekből stb. állott, maga gazdálkodott, szüretelt, saját pinczéje, csüre, malma és rendes háztartása volt s pénzét kölcsönre kiadta. Az ifjúság szervezett gyülekezete (coetus), mint elkülönült önálló testület állott mind az iskola rektorával s tanáraival, mind a patronátust gyakorló egyházi és városi tanácscsal szemben s szabadsága gyakran féltelenségre, a korlátozni vagy fegyelmezni törekvés pedig heves összeütközésre vezetett. Így lázadtak fel (1627.) Debreczenben, midőn a városi tanács templomépítésre fordította a czéhek évenként szokásos adományát, így zendültek föl más alkalommal (1648.) a tapintatlan rektor ellen. Ez a városi tanács útján akarta engedelmességre szorítani az ellene föllázadókat, de az ifjúság ellenállott, bezárta az iskola kapuit s fegyveres védelemre készült. A felfegyverkezett polgárság csak véres küzdelem árán ejthette hatalmába a vétkeket. Az iskola szabadságán ejtett ez a sérelem azonban még jobban elkésérette őket, ennek következtében nagy részük ott hagyta az iskolát s a hajdúvárosokban meghúzódva csak két év múlva tértek vissza hosszas alkudozás, a sebesülteknek juttatott kárpótlás után.²⁹ A rektorral még többször összezördültek s rendes taktikájuk szerint egy időre elhagyták a várost „az asszonyok sirása közt” – mint a város krónikása feljegyezte. Ily alkalommal rakoncátlanságuk nem ismert határt. Megverték a tanácsbeli urakat – így a krónikás Bartha Boldizsárt is – megfosztották süvegeiktől és egyébűtt is „sok és nagy excessusokat committáltak”.³⁰

A marburgi és heidelbergi egyetemi törvények megtiltják a tanulóknak a kardviselést, a nyilvános tánczot, a polgárság multságába vegyülést, s egy évről más évre értesítenek, hogy a tanulók megzavarják a polgárok nyugalmát, a lakodalmas házakba betörnek s a lakodalmas nép közé vegyülnek s tánczolnak, dőzsölnek; a marburgi évkönyvek a deák dőzsöléseknek még műelnevezését is megőrizték s hosszasan leírják, az öreg deákok „Bachus fiai” hogyan kényszerítik a novitiust, hogy közéjük belépésének áldomását megadja, hogyan törnek lakására s kényszerítik, hogy bort hozasson, a mit ha nem akarna, könyveit, ruháit elviszik, elzalogosítják s az árát megisszák stb. A tanulóifjúság körében nálunk is hasonló erkölcsi elfajulásra találunk. Éjjelenként megtámadják a polgárokat, a városra kirohanásokat intéznek, cyklopsi ordításokat visznek véghez, a kerítéseket fölszedik stb. A deákáldomás is megvolt, csak hogy nem a belépő, hanem az iskolát elhagyó deák adta s hogy mennyire divatos volt, legjobban mutatja az, hogy az iskolai törvények sem merik eltörölni s megelégesznek annyi korlátozással, hogy azokat lakásukon tartsák s egyszerre hétnél többen ne legyenek. Milyen katonás szórakozásaik lehettek, bizonyítja az, hogy a törvényekben dárdavetésről, mozsárgyűkről, puskákról és zászlóhordozásról is tétetik említés.³¹

A wittenbergi, heidelbergi, marburgi és a többi egyetemek évkönyvei sokat tudnak beszélni a tanulók összeütközéseiről a katonasággal és polgársággal, deákokról, a kik éjfélnél megostromolják a lengyel nemes tanulók lakását s meg akarják őket ölni, mert a tanároknál ellátásban levő ifjak az egyetemen is többrendbeli kedvezményben részesültek: az elfajult erkölcsök hasonló tünetei nálunk is gyakran nyilvánultak. Különösen Sárospatakon, és Debreczenben; az utóbbi helyen a deákok erkölcsének vadságára talán a hajdúság közelsége is hatott.

A külföldi egyetemet még most is szorgalmasan látogatták, a theológiát és egyéb egyetemi tárgyakat ugyan itthon is tanították, de azért még mindig a külföld tekintetett olyannak, hol a lelkészi vagy tanári minősítést meg lehet szerezni. Fentebb említve volt, hogy a zsolnai lutheránus zsinat intézkedett arról, hogy a papjelöltek a lelkészi képesítést a hazában is megszerezhessék; bár így volt ez a kálvinistáknál is, kik szintén egyházi gyűléseiken

vizsgálták meg az ifjakat s e korban már rendes diplomákat is osztogattak: de azért a kor felfogása az egyetemeknek látogatását még mindig megkivánta.

Öreg Rákóczy Zsigmond, Bethlen Gábor, Rákóczy György költségén rendszeresen tanult egy-két ifjú külföldön s azonkívül egyes városok tanácsa, mint Nagyszombat, Debreczen, Enyed, Ráczkeve stb. szintén küldött egy-két alumnust; a középrendből és a polgárok sorából hasonló áldozatkészségnek nem egy szép példáját találjuk.

Az egyetemek közül különösen Heidelberget, Marburgot, Utrechtet, Leydent látogatták nagy számmal, de messzebb, Angolországba is elvándoroltak. Egyes főurak, mint Bethlen J., egész kísérettel mentek s egész kis udvartartásuk volt, s némelyiket közülök, még az egyetem rektorának is megválasztották. A bursa-rendszer néhol még most is fennmaradt; a tanulók külön autonóm testületet alkottak, saját törvényekkel, külön könyvtárral, maguk által választott elnökkel, magyar nyelvű istenisztelettel. A magyar tanulók kitartó szorgalmát és tudományos képzettségét ez egyetemeken is elismerték s Heidelbergben a reformáció százados évfordulójának (1617) diszünnepeén rendezett vitatkozó gyűlésen kettő közül egyiknek egy magyart jelöltek ki,³² egész könnyűséggel irtak latin, görög és héber verseket s egy közülök az által ejtette ámulatba utrechti tanárait és tanulótársait, hogy héber nyelven tartott beszédet. Ilyen és hasonló bravuros szerepen kívül ez egyetemi tanulók a komoly, tudományos képzettség számos jeleit adták.

De egészben véve vallásos szellem e kor főjellemvonása, mely a fejedelmi udvarból indul ki s a főrangúak körében követésre talál. Bethlen Gábor konstantinápolyi követsége alatt háromszor olvasta át az egész bibliát, öreg Rákóczi György több mint huszonötször,³³ Lorántfi Zsuzsánna fejedelemszöny szintén gyakorta olvasgatta, olvasás közben jegyzeteket csinált az „az igaz keresztyéni vallásnak negyvenöt ágazatának szentírásbeli győzhetetlen bizonságtételé”-ről, melyet nyomtatásban is kiadott³⁴ s mind a ketten, férj és feleség, halálukig megbőjtölték a keddi napot, a melyen Ferencz fiuk meghalt.³⁵ Sóvári Soós Kristóf, Bocskay sógora, postillákat s bibliamagyarázatokot irt és adott ki nyomtatásban s terve volt az összes kis prófétákat végig magyarázni.³⁶ Gróf Illyésházy Gáspár „két szerelmes gyermeke”, Gábor és György, „lelki készülétekre” ájtatossági művet fordított,³⁷ gróf Nádasdi Pál imakönyvet irt fiai számára.³⁸ Ugyanazon szellem nyilvánulása ez, mely tovább élt Apafi Mihályban, a Dániel és több más család ivadékaiban.

---

930. Károlyi Árpád, A korponai országgyűlés 38. A Borghese hercegi levéltárban őrzött memorandum után idézve, mely a pápának küldetett.

931. Borovszky, Csanád m. I. 226.

932. Karácsonyi, Békésvármegye, I. 278. Borovszky, id. m. I. 224–8. Zsilinszky, Csongrád I., 218–9. Márki, Aradvármegye II. 232. Így pl. Csanádban még e század közepén sem volt plébánosa Káran-Sebes, Lugos, Lippa, Krassó, Orsova, Csanád, Zombor, Becskerek és még sok más helységnek. Borovszky, Csanádvármegye I. 227.

933. Péterffy Sacra Conc. II. 255. (helyesen 235.) Acta cap. III. §. 10.

934. Péterffy id. m. 251. (231) jegyzet.

935. Péterffy id. m. II. 254 (234) Acta. cap. III. §. 9.

936. U. ott.

937. Fraknói, Pázmány P. Élete 185.

938. Lányi-Knauz A magyar Egyház Története II. 323.

939. U. ott, 327.

940. Fraknói, id. m. 185.

941. A győri kath. főgymn. története az intézet 1896. évi értesítőjében, 23.

942. Bakonyvári, A pápai kath. gymn. a pálosok idejében 15.

943. Szeberényi, Corpus synodorum (1848) cím alatt kiadta e korszak három nevezetes zsinatának végzéseit. Péterffy id. m. II. 219. (199) említi, hogy a zsinat („ünnepélyes sokadalom” a hogy ő nevezi), végzéseinek 69 pecséttel s a jelenlevők aláírásával megerősített eredeti példánya az ő birtokába került. V. ö. Szeberényi 24.

944. Szeberényi 50.

945. Tóth F. Túl a dunai püspökök, 73.

946. Canones eccles. in quinque classes distributi. Várad 1642.
947. Canones eccl. 1649. Magyarra Kiss Kálmán fordította.
948. Bod Péter, Magyar Athenas, 109. és 329.
949. E kötelezvényt közli Ember P. Lampe Hist. eccl. 338.
950. Tóth Sámuel Adalékok.
951. Bod, Gellius Transylvanicus cz. kézirata a marosvásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban. XXVI. §. (32. lap.)
952. Történetét Szombathy János s ujabban Szinyei Gerzson írta meg.
953. Dezső L., Comenius Magyarországon. Egy újabb kimerítő monográfiát Kvacsala J. irt róla német nyelven.
954. Szinyei id. m. 4.
955. Géresi, az iskola 1896. évi millennáris értesítőjében. 16, 47.
956. Géresi id. h. 145.
957. A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története, (Nagyenyed, 1868). Irta P. Szathmáry Károly.
958. Bartha Boldizsár, Rövid Chronica. Debreczen 1666. Később újra kiadta; Géresi K. az iskola történetében: 1894–95. évi ért. 9–28. 152–153.
959. U. ott.
960. A debreczeni iskola 1657. évi törvényei.
961. Hautz, Geschichte der Universität Heidelberg, (1864). II. 156.
962. Schema primum generale. (Albae-Juliae 1657.) 28. Debreczeni Ember Pál huszonkettőt emlit. Garizim és Ébál. (Kolozsvár, 1702.) 192.
963. Moses és az Prophéták. Gyula-Fejérvár 1641. Egy nagyszombati jezsuita egy anonym pasquillust irt ellene, a kinek kikutatására és megfenyítésére a férj az udvarhoz is fordult, de eredmény nélkül.
964. Szalárdi J. Siralmas krónikája 84.
965. Postilla. (Bártfa, 1598.) A szent próphéták magyarázatjának I. része. (U. ott 1601.)
966. Kézben viselő könyv, Debr. 1639.
967. Csepreg 1631.

II. FEJEZET.

Társadalom. Ipar. Kereskedelem.

A „Querela Hungariae” jellemzése a magyar viszonyokról. A közerkölcsiség sülyedése. Ennek okai. A török hódoltsági viszonyok. A török valláspártolása és türelmessége. Török közigazgatás. Adók nemei. A véradó. A földesuraknak fizetett adó. A szabad hajdúk garázdálkodása. Ezek jellemzése. Közállapotok. Főuri élet. Thurzó Borbála lakodalma. A jobbágyság szomorú helyzete. A pórlázadás (1631). A jobbágyság ügye az országgyűléseken. Országgyűlési határozatok. A jobbágyok szabad költözési joga. Köznemesek. A falvak pusztulása. Tisza István birtokszerzése. Foglalkozási ágak. Földművelés. Gyümölcsstenyésztés. Állattenyésztés. Ipar. Czéhek. Kincstári városok. Kereskedés akadályai. Közlekedési viszonyok. Vásári piacok. Sókereskedés. Kereskedők. Közbiztosság hiánya

„Mostan vadnak, jaj, azok az üdők mi nekünk, melyekben az élők az holtakra és az holtak az élőkre valóban irigykedhetnek az ördögnek emberi nemzetséghez megkegyetlenült gonoszságáért ...” – így jellemzi e korszakot a „Magyarország panasz”, e kor legsajátságosabb terméke. A magyar viszonyokat az Akháb zsidó király korabeli állapotokkal hasonlítva össze, a ki szükségtelen háborúba bonyolította az országot: a világ végét, az utolsó ítéletet látja közelegni, mert már minden fegyelem és tisztességes erkölcs, a békesség és csendesség felháborított. Szalárdi János is, ez a jámbor és a „Panasz” írójával rokonlelkű krónikás „Siralmas magyar króniká”-nak nevezte el művét, mely e kor történetével foglalkozik. Nagyon sötét képek, túlerős színekkel rajzolva, de mindkettő hű annyiban, hogy koruk hangulatát hiven tükröztetik vissza. Wéltó folytatása az előbbi korszak „Magyarország romlásá”-nak. Sok igazság van e panaszokban. A ki a társadalmi rendet s a közerkölcsiséget megfigyelte, sok elszomorítót talált s a viszonyok rosszabbulását, a nemzeti erő lassú elernyedését s az erkölcsiség rohamos sülyedését könnyen felismerhette. Az okokat is megtalálhatta a politikai helyzetben. A hódoltsági vidék mutatta a legszomorúbb képet, a török volt tehát a baj egyik főforrása. Újabbkori írók sokat beszélnek a törökök humanismusáról, hogyan tisztelték a keresztyén vallást, hogyan vették védelmükbe a másunnan elüldözött papokat és tanítókat, sőt olykor földesuraikkal szemben a jobbágyokat is, hogyan őrködtek a közerkölcsiség fölött, mily szigorúan megbüntették a gyilkosokat stb. De e humanismus politikai számításból eredt s nem is volt általános. Olykor a protestánsokat pártolták a katolikusok rovására, máskor ezek papjait is bilincsre verték s nagy váltságdíj mellett bocsátották szabadon; jezsuitáknak, ferenczrendi szerzeteseknek menedéklevelet adtak, hogy hiveiket sorra látogathassák, de más alkalommal annyit verettek egy ferenczrendi szerzetes talpára, hogy lepedőben kellett haza vinni;¹ engedélyt adtak, hogy templomaikat kijavíthassák, de azért más izben a templomba betörték, az oltárképeket letépték, az egyházi edényeket, kelyheket, tömjéntartót, misemondó ruhákat elrabolták s még a padokat is kiforgatták helyeikből.² A mint nem tisztelték alattvalóik vallását, még kevésbbé tisztelték azok vagyonát. Az egész török közigazgatás az ország lakosainak kihasználására volt alapítva. Kikötő- és révpénzt, vámot szedtek a bor, gabona, szarvasmarha után, helypénzt s vásárfelügyelői díjat fizettettek a vásárokon, volt mázsa- és kilo-hányad, mészárszékadó (juhlábadó), boroshordókra, sör-, gyertyaöntő-, festő-házakra, malmokra kivetett adó, katona-, mátká-, fejadó³ s ezeken kívül még számtalan faja az adóknak, tizedeknek és birságoknak; volt véradó is, melyet a gyilkos, vagy ha az nem volt kinyomozható, az a község fizetett, melynek határában a gyilkosság történt; így egy öcsödi lakos, a ki egy tolvajt agyonütött (1642) kénytelen volt utoljára megszökni falujából, mert megunta a sok fizetést érte.⁴

S ehhez járult az az adó, melyet a földesúrnak fizettek, a kik a rendes adón, a termények tizedrészén kívül szintén változatosnál változatosabb adónemeket találtak ki, továbbá a magyar királynak, vagy erdélyi fejedelemnek fizetett adó, az egyházi adó stb.

Mind e terheken kívül még sok egyéb ok is volt, melyek mind elszegényedésre s pusztulásra vezettek. Időközönként török, tatár és német rablóhadak vonultak végig egyes vidékeken, kik kiméletlenül raboltak, vagy rengeteg sarcot követeltek. Az ezek által okozott pusztítást végül a hajduk garázdálkodása is növelte. Nem azé a 9254 hajdúé, a kiknek Bocskay tűzhelyet adott, bár a letelepítés ezek kebléből sem irthatta ki a vadságot s ezek sem lettek még sok idő múlva sem városaik békés lakóivá, hanem azon vándor vitézeké, kik e név alatt az országban szerte kalandoztak. Zsoldos katona, ki bérét megunta várni, földhöz ragadt jobbágy, ki hármassal ura zsarolását nem bírta tovább állani, elszegényedett nemes, a ki túrt a meddig tűrhetett s amikor türelme kifogyott, felcsapott szabad vitéznek, hajdúnak. Elszánt, vitéz emberek voltak, a kik bátran szemébe néztek a veszedelemnek – nem volt sok kockáztatni, sem veszíteni valójuk; rabló, garázda nép, mely szívtelenül fosztott, pusztított, zsákmányolt, de élete fentartása kényszerítette rá. Neve magyar, török, német előtt gyűlöletes volt, talán ez utóbbi előtt legjobban. De van egy hazafias vonásuk is, mely a negyvennyolczas idők „szegény legény”-eire emlékeztet, ők e kor „Rózsa Sándor”-ai: kiméletlenül rabolnak, ölnek, de hacsak lehet, inkább az ellenséget. Halálosan gyűlölik a németet és a törököt. Ha alkalom kínálkozik, zsoldba is szegődnek egyes támadásokra vagy várak védelmére, de erélyes, tapasztalt és tapintatos vezető vagy várkapitány legyen az, ki velük bánni tud. E hazafiasságot belső ösztönük sugallta, nem volt ez közös eszme, mely állandóan egymáshoz fűzte volna vagy összetartotta volna őket, így erejüket apró csatározásokban fecsérelték el. Ha ellenség nem volt, a népet rabolták, zaklatták és szegényítették, s így a köznyomort ők is súlyosbították.

A különböző terhek súlya a köznemesekre és jobbágyokra nehezedett. Jobb dolguk volt azon országrészeknek, melyek a török hódítást elkerülték, de ezek másrésről a gyakori hadjáratok alkalmával szenvedtek sokat. A földesurak békésen megegyeztek a körülményekkel, tovább is nyugodtan éltek, politikával vagy vadászattal foglalkozva, utazgatva, olykor-olykor országra szóló vendégséget vagy lakodalmat csapva. Ha a Thurzó Borbála lakodalmát (1612) olvassuk, mely 14,310 forintba került s miatta az uradalomnak huszonhárom szarvasmarhával, harmincz darab bölénnyel, nyolczvanegy disznóval és malaczczal többet kellett beszolgáltatni s hogy hatszázötven akó bor, husz akó eczet s kétszázkilenczven akó sör volt előírányozva s a várban husz idegen szakács sürgölődött,⁵ alig hinnők el, hogy az országnak sok oly faluja volt, hol a lakosok nem merték elpusztult házaikat sem felépíteni s inkább kunyhókban laktak, hogy a török meg ne irigyelje jólétüket s újabb adóval ne sújtsa őket.

Nehéz és vigasztalan helyzetük a Nyírségen, Abauj-, Zemplén-, Borsod- és Tornavármegyében 1631-ben lázadásra vezetett s az elégületlenek vezért is találtak Császár Péter személyében. Katonailag szervezett had volt, élén generálissal, kapitányokkal, tizedesekkel és egyéb „vitézlő tisztekkel” fegyverekkel, vasvillákkal, „hajtólánczos botokkal”, zászlókkal s dobokkal ellátva. A kezdetben jelentéktelen rablócsapat pusztító hadjáratában folyton növekedett a helyenként fölvert és fölesketett paraszttal. A derékhad előtt jó messze levél-, ízenet- és követség-hordozók jártak, kik a vidék népét csatlakozásra szólították föl. A lázadás okául a hadaktól való inséget s a földesurak zsarolását emlegették, kik úton jártokban is csak az a pénzükön éltek s dühök is ezek ellen fordult s különösen a „németségnek nem kevés félelmök volt miattok.”⁶ A gyülevész hadat ifjabb Bethlen István, Zólyomi Dávid és Csomaközi András váradi alkaptány Nyír-Bátornál támadták meg s kemény ellenállás után szétverték. A lázadás ereje ugyan ezzel meg volt törve, de még ezután is verődött össze egy kisebb csapat, mely élén az életben maradt vezérrel pusztítva vonult tovább Kassa felé. E városnál a vezér is elfogatott s elrettenő például négyfelé vágatott s a vezető nélkül maradt hadat azután (1632) Forgách Miklós felsőmagyarországi kapitány csendesítette le, kegyelmet és bajaik orvoslását megígérve nekik.⁷ De mélyre ható, gyökeres intézkedés, mely sorsukat lényegesen megváltoztatta volna, ezután sem történt.

Helyzetükkel ugyan gyakran foglalkoznak az országgyűlések, de azok végzéseit kevés helyen foganatosították. A szabad költözést ugyan már az 1556. évi XXVII. törvénycikk megengedte, de hogy ez mily kevésbé lépett életbe, elég bizonyosága az, hogy az 1608-ik évi országgyűlés is csak annyit rendel el, hogy azon megyék, a hol a jobbágyok szabad költözése nincs gyakorlatban, ez ügyben megyei határozatokkal intézkedhetnek. Némileg könnyített helyzetükön az 1618-iki országgyűlés, mely megtiltotta, hogy a tizedszedők tized helyett pénzt követeljenek a jobbágyoktól s meghatározta, hogy az adókiivetésnél egy kapura négy jobbágyház és tizenkét zsellér számíttassék, valamint a véghelyeknél teljesítendő robotmunka mennyiségét is, a mely intézkedésekkel sok visszaélést és önkénykedést szüntetett meg. Szintén fontos az 1625. évi országgyűlés határozata, mely megtiltotta a véghelyek kapitányainak, hogy vámot szedjenek a jobbágyok adójától s az 1655. évi XXII. törvénycikk, mely azon visszaélést orvosolta, hogy földesurak és egyes kapitányok foglyaik vagy azok váltságdíjának szállítására kötelezték jobbágyaikat. Mindez intézkedések csak némileg enyhítették ez osztály szomorú helyzetét.⁸

Ezenkívül még vallásszabadságukat is sokképen megsértették; földesuraik e miatt sok helyen elűzték vagy maguk vallására kényszerítették őket.

A jobbágyok mellett szomorú viszonyok között élt a köznemes is, a ki, a mig lehetett, tűrte az ellenség pusztítását, birtoka romlását s ha nem volt reménye, hogy azt felépítheti vagy békében lakhatja, elbujdosott s a zsoldos katonák vagy szabad hajduk számát szaporította.⁹ Egész falvak maradtak e miatt néptelenül s terjedelmes földek gazdátlanul. Olcsó volt a föld, nem volt biztos a birtoklása, könnyen lehetett vásárolni. Egyes, jövőbe látó nemes emberek – mint Tisza István gyulai kapitány – össze is vásárolták olcsó pénzen az ilyeneket, beiktatták magukat azok birtokába s várták az időt, mikor a török uralom megszűnik s azt birtokukba vehetik.¹⁰

A lakosok foglalkozását a mi illeti, legrosszabb idő a földművelésre járt, nem volt biztos a földművelő, hogy fog-e a maga részére is arathatni? A mit természetek, sőt a már csürbe takart terményt is folytonos veszély fenyegette. A törökök részére különösen kölest természetek s ezenkívül a törökök Gyulán a kukoricza termesztését is megkezdték.¹¹

A gyümölcsstermesztésben is pangás állott be, bár ezt a török is pártolta s néhány újabb gyümölcsfaj (sikulai alma) meghonosítása is ez időre esik.¹² A szőlőtermelés több vidéknek főjövedelmi forrása volt s a bornak nyugot felé Ausztriába, Steier- és Németországba, északra főleg Lengyelország felé volt nagy kivitele.¹³

Az állattenyésztésre a míveletlenül maradt földek önként kínálkoztak, de azok eladását a vásárra hajtással járó kockázat, a sokféle vám nagyon megnehezítette s azonkívül is sok akadály volt. A török széna- és makkadót is szedett¹⁴ s gyakran megesett, hogy a hajduk és törökök egész nyáját elhajtottak. Mégis a török hódoltsági Alföld volt a marhatenyésztés főtelepe – az „alföldi” elnevezés ez időben egyértelmű volt az ökörhajcsár elnevezéssel – itt különösen Kecskemét, Debreczen, Mező-Túr, Hódmezővásárhely foglaltak el kiváló helyet.¹⁵ Habár az állattenyésztést sokféle veszedelem fenyegette, de azért voltak oly községek, valamint egyes vállalkozó emberek, kik még lakóhelyüktől távolabbi vidékeken is béreltek ki e célra földet s a kik szembe néztek a kockázattal és messze földre elmentek vásárra.¹⁶

Az ipar a városokban virágzott, különösen az erdélyi fejedelmek voltak nagy pártfogói, a különböző mesteremberek számára a legtöbb czéhlevelet ez időben ők adták ki s egyes mesterembereket meg is nemesítettek, mint Bethlen Gábor a Petneházi kapitány szabóját.¹⁷

A török hódoltsági városok közül még legkedvezőbb helyzete az úgynevezett kincstári városoknak volt. Ilyen volt például Nagy-Kőrös és Kecskemét. Ezek mentek maradtak a török földesurak zsarolásaitól s adó fejében salétromot stb. tartoztak beszolgáltatni.¹⁸

A kereskedést különösen a közlekedési viszonyok rosszasága s az utazás veszedelmei, s a különféle vámok, vagy harminczadok stb. akadályozták. Törökök, hajduk, nem egyszer

megtámadták a gyanutlan kereskedőket s megfosztották áruiktól, sőt életüktől is. Hiresebb piacza volt ez időben Pozsonynak, Kassának, Váradnak, Debreczennek és Lippának, melynek kőből épített oszlopos bazára máig fenmaradt. A kereskedés tárgya itt főleg a só volt, melyet vizen szállítottak idáig. A kereskedők között sok rác, görög, olasz és zsidó is volt található.¹⁹

Hogy a közbiztoság e korban milyen gyenge lábon állott, arra nézve elég bizonyosság Szenczi Molnár esete. Az 1613-ik évben Rohonczi (Vasmege) az Alföldre akart utazni, hogy tanulmányozza az ottani viszonyokat s behajtsa a kint lévő adóságokat. Egy „deákinással” kelt útra, de az utazásnak, alig hogy elindultak, nem remélt akadályai támadtak. Magukban még egyik falutól a másikig sem utazhattak, hol egy, hol két katonának kellett kíséreni. Utközben így is sokszor nagy félelmet állottak ki. „Nagy félve háltunk az elfutott népű faluba” írja a Léva közelében eső Boriról, hová a Lorántfi Mihály katonája kísérete el. Böszörménynél tovább így sem mert menni: „Innen visszafutamodtunk tatártul féltünkben” írja Naplójában. Hasonló félelmeket kellett a vásárra utazó kereskedőknek kiállani, kik legtöbbször biztoság kedvéért, mint külföldön, úgy nálunk is, csapatokba állottak össze.

-
968. Márki Sándor Arad-vármegye tört. II. 230.
  969. U. ott.
  970. Velics-Kammerer Török defterek I. köt. XXI–XXII.
  971. Karácsonyi, Békés-vármegye tört. I. 281.
  972. Báró Radvánszky Béla, Lakadalmak a XVI. és XVII. században, 12.
  973. Szalárdi, Siralmas Krónikája 84.
  974. Forgách Miklós levelét közli Thaly: Századok 1871. 437–9 I. V. ö. Tört. tár 1887/8.
  975. Nagy Sándor a jobbágyságról irt monográfiát.
  976. Komáromy A. tanulmánya. Hadtört. Közl. 1894. 6.
  977. Komáromy And. A Tisza-család ősei.
  978. Karácsonyi id. m. I. 293.
  979. Magyar Gazdaságtört. Szemle 1895, 30. Márki id. m. II. 252.
  980. Magyar Gazdaságtört. Szemle 1894. 134.
  981. Velics-Kammerer, Török Defterek, I, 271 s számos helyen.
  982. M. Gazdaságtört. Szemle, 1897. 194.
  983. Karácsonyi id. mű I. 293.
  984. Márki id. m. II. 257.
  985. Galgóczy, Nagy-Kőrös monográfiája.
  986. Márki i. m. 261.

III. FEJEZET.

A magyar nyelv és irodalom.

E kor irodalmának vallási jelleme. Polemikus irodalom. Pázmány Péter és Alvinczi. Pázmány irodalmi működésének jellemzése. Szenvedélye. Műveinek nyelve. Veresmarti Mihály, bátai apáta. Lepés Bálint. Káldy György. Szenci Molnár Albert. Külföldi bolyongása. Latin-magyar szótára. Zsoltárfordítása. Nyelvtana. Jellemzése. Medgyesi Pál irodalmi működése és eszméi. Gelei Katona „Magyar Grammatikácská”-ja. A „Gradual”. Apáczai Cséri János „Magyar Encyclopaediá”-ja. Rimai János élete. Költői működése. „Nagypénteki Meditációi”. Zrinyi Miklós. A szombatos költészet. Pécsy Simon. Életpályája. Fordításai. Költészetének jellemzése

E kor irodalmának a vallásosság a főjellemvonása. A megelőző korszakban a protestánsok támadása, most a katolikus reakció tette a vallást napi kérdéssé. A társadalom minden osztályának érdeklődését az kötötte le. Eleinte, mikor a támadás megindult, a protestánsok nem védekeztek azonnal s külföldi bizományosaikhoz fordultak hitelesítő s czáfoló művekért, a kiknél mindig volt készletben egy-egy korszerű mű a jezsuitákról, – ezek voltak a legkeresettebbek, – a szentek imádásáról s más efféléiről.¹ De csakhamar itthon is elkészültek s megindult a czáfolat és felelet, újabb czáfolat és erre ismét újabb válasz. Mind a két tábor hívei nagy lelkesedéssel nézték a vitát s nagy lelki gyönyörűséggel olvasták a „Csepregi szegényvallást”, a „csepregi hiúságok kőszegi toldalékinak verőfényre hozását”,² a „csepregi szitokszaporító morgó praedicátornak az igazságnak jóra tanító ostorával való iskolázását”, valamint másrésről a „tetetes, nevevesztett pápista embertől küldetett szines öt levelekre rend szerint való feleletet”³ s „Pázmány Péter pironóságát” stb.⁴ Természetesen mindenik tábor a saját bajnokának ítélte oda a győzelmet.

A nagy és hosszú vitában *Pázmány Péter* a vezéralak, azzá tették képességei, szenvedélye s egyházi állása. Kitartó ellenfele protestáns részről *Alvinczy Péter*, a híres „kassai pap”. Egyenlő erős szenvedélyük és meggyőződésük.

Pázmány messzeható működése már más helyen ismertette volt, mi még irodalmi működésének néhány jellemvonását emeljük ki. Első föllépése már nagy feltűnést keltett, s csak ugyan elérte, hogy neve nem sokáig maradt az ismeretlenség homályában. Képtelen vádakot dobott a protestánsok szemébe, olyanokat, a melyeket maga sem hitt el, mint pl. hogy azok az ördögöt imádják. De célját elérte vele. Magára akarta vonni a figyelmet s csakugyan első fellépése óta nevét mindenki ismerte Magyarországon: a protestánsok felzudultak, hitsorsosai magasztalták s nemsokára érsekké lett. Később engedett az ily vádaktól, de a protestánsok megtérítése holta napjáig legkedvesebb eszméje volt: „hogy egy akolban, egy hitben és vallásban szolgáljunk ő szent Felségének” – a mint ő kifejezte.⁵ – Pál apostol írta valahol, hogy kész lenne „átokká”, elkárhozottá lenni, ha ez által megnyerhetné a keresztyén vallásnak zsidó atyafiait. Az ezen sorokon előmlő szenvedély Pázmány téritői működésének jellemvonása. Ugyanilyen szenvedély lángja csapdos felénk az ő polemikus irataiból. Az ő atyafiai a protestánsok voltak. Mint kéri őket s könyörög nekik, térjenek vissza az igaz egyházba; majd meggyőzni igyekszik őket s a jezsuita dialektika és sofistika leleményességének egész tárházát kimeríti, gunyolódik, majd fenyegetőzik. A mai kor gyermeke alig képes megérteni ez emésztő szenvedélyt, sőt ma bizonyos borzadálylyal olvassa az ilyen sorokat: „Im halljátok édes Magyarim, mint felelnek a mi írásinkra az új hitfaragók . . . Hamisság, költés, szitok, csavargás, hiúság minden feleletek. Nincs is egyéb módgyok az igazságnak fojtóson nyakokba vetett idegének óldoztatásában. Azért ne menjetek édes Magyarim, mint a szarvon kötött marha az örök kárhozatnak mézszárszékibe. Ne hidgyetek vakúl a nyelvés predikátoroknak.”⁶ Vagy más helyen: „Ha valami világi dologban dicsekednem kellene, úgy tetczik, abban dicsekedném, hogy a farkasok (t. i. protestánsok) reám ordítanak, a lelkek hóhérai ellenem agyarkodnak.”⁷ De nem is a

tartalomért, hanem tősgyökeres magyar nyelvéért s ennek hatásáért becsesek az ő művei. Nem teremtette ugyan meg a magyar könyvprózát – mint egy nevezetes író mondotta róla – erre szerencsére a tizenhetedik században már nem volt szükség, de nyelvének tisztasága, erőteljessége, eredetisége s népies zamatossága jótékonyan hatott az irodalmi nyelv fejlődésére.

Pázmány nagyobb katolikus volt mint a ki katolikusként született, még inkább az volt lelki gyermeke *Veresmarti Mihály*, a későbbi báti apátur, ki debreczeni kálvinista deák korában hadat üzent volna a „páristáknak”. Van valami megható és szájalomra méltó jellemvonás ez ember életében, ki „Megtérése históriáját” maga megírta: Mint sellyei plébános ki-kimegy a Vág partjára s várja a kálvinista prédikátorokat, egykori iskola- és paptársait, kik ott mennek el a zsinatra. Megszólítja, majd sirva kéri őket, győzzék meg s vissza megy hozzájuk. Azok próbálják, de sikertelenül. Végig kíséri őket az országúton, a város utcáján, még mindig kérve és vitatkozva...⁸

Pázmány kortársai közül a szelidlelkű Lépes Bálint nyitrai püspök és imakönyvíró s a fentebb már szintén említett *Káldy György* válik ki bibliafordításával (1626), Vasárnapi, innepi és halotti beszédeivel.⁹

Pázmány mellett irodalmunk másik kimagasló alakja a kálvinista *Szenczi Molnár Albert*.

Nem egyenlők tehetség, eredetiség, sokoldalúság vagy hatás tekintetében sem, de mindketten nagy és elévülhetetlen szolgálatot tettek a nemzeti nyelv és irodalom ügyének s egyforma volt lankadatlan buzgóságuk s lázas tevékenységük, habár különbözők voltak is az eszközök, melyekkel dolgozhattak s különböző a társadalmi helyzet és működési kör is.

Az egyházi és politikai méltóság s a vele egybekötött befolyás, hatalom, vagyon, az udvar kegye nagyon megkönnyítette az egyik munkáját, a folytonos küzdés, nélkülözés, sőt inség közepette végzett önzetlen munkásság a tudomány vértanujává avatta a másikat.

Molnár Albert, egy székely származású molnár gyermeke, 1574. augusztus 30-ikán született Szenczen, Pozsonymegyében. A család Erdélyből származott a Mátyusföldre s Szencz polgára később is büszke volt székely származására s fájára, mely a „régii” magyar nyelvet romlatlanul s a mátyusföldinél tisztábban beszélte.¹⁰ A gyermek a szenczi iskolában kezdte meg a tanulást s Győrött és Gönczön folytatta tovább; amott az egykori szenczi református lelkész Sibolti kísérte figyelemmel, itt Károli Gáspár, a bibliafordító a szomszéd Visolyba az eleven gyermektől gyakran küldözgetett kéziratot és korrekturát. Másfél évig volt Gönczön s innen 1588. Debreczenbe ment. A mi üres ideje maradt, olvasgatásra fordította; már Győrben is szívesen olvasgatta a Sibolti műveit s most is, a mi magyar könyv kezeügyébe esett, szorgalmasan olvasgatta s azokba sokszor, talán a tanulási órák alatt is, annyira elmélyedt, hogy tanítói „kiütötték” kezéből, hogy azok miatt a latin nyelvet el ne hanyagolja, Már ekkor foglalkozott mellékesen a versirással is: magyar verseket írt, de ezek nem maradtak fenn. Debreczenből Kassára ment s öt hónapon át egy polgárcsaládnál nevelő volt.

Már mint győri és gönczi tanuló bekalandozta fél Magyarországot; többen össze állottak s csapatosan jártak faluról falura, hol a pap, hol a tanító vendégelte meg őket. A kassai nevelősködés után az alig tizenhat éves gyermek külföldi útra is elhatározta magát. 1590. november 1-én indult el szülőföldéről. Első megtelepedési helye Vittenberg volt, hol ez időben sok magyar ifjú tanult, mindannyian egyszersmind a magyar együletnek (bursa) is tagjai; később Drezdában, Heidelbergben és Straszburbban folytatta a tanulást.

Straszburbban a főiskolával kapcsolatos convictusba, az úgynevezett collegium Wilhelmitanumba is fölvettek, melyben szegény sorsú tanulók lakást és élelmezést kaptak. A három év alatt (1593–96), melyet itt töltött, kijárta az iskola két felső (második és első) osztályát s a babérkoszorút is megszerezte. Tovább is tanult volna, a magisteri és doktori fokozatért, ha egy váratlan esemény pályáját ketté nem szakítja. Vallási meggyőződését nem titkolta el s el-eljárt egy szomszédos faluba a lelkészt hallgatni s úrvacsorát venni. Mikor ezt

az intézet előjárói észrevették, kérdőre vonták s rövidesen kimondták reá az intézetből kiutasító határozatot. Megint újabb bolyongás, ismét vándorbotot vett kezébe. Svájcba utazott, a hol Bâsel, Genf és Lausanne voltak útjának nevezetesebb pontjai; innen Olaszországba ment: megtekintette a loretói Casa-Santa-t, volt Rómában és Velenczében. Négy hónapi utazgatás után újra tanuláshoz fogott Heidelbergben, melyet egyszer már inséges helyzete miatt hagyott el. Ez idő alatt meghívást kapott a sárospataki iskolánál megüresedett tanári (lectori) állásra, pénzsegélyvel együtt, hogy tanulmányait befejezze. De pártfogója Fabricius időközben elhalt s ez állástól elesett. Kilencz évet töltött így el külföldön s ekkor visszatért hazájába, hogy itt pártfogókat keressen s pénzt gyűjtsön a tanulás folytatása és irodalmi tervei megvalósítására.

Különösen két gondolat foglalkoztatta folytonosan, a melyek szinte gyermekkori emlékekhez fűződnek: egy *latin-magyar szótár* írása s a *magyar bibliának* újabb kiadása. Az első gondolat kassai nevelősködése idejében merült föl lelkében, midőn növendékével egy latin-német szótárral kellett vesződnie, a második Gönczig nyúlik vissza, arra az időre, mikor Károli Gáspár a „gönczi plébános”, a visolyi nyomdába küldözgette a „tőle írott leveleskékkel”. Most, midőn pártfogókra tett szert, hozzáfogott e tervek megvalósításához. De mindjárt a kezdetnél megakadt, legelőször a bibliát akarta kiadni s nem tudta hazulról megkapni a Károli-féle fordítást s kiadót és alkalmas helyet sem talált, a hol nyugodtan e munkának élhessen. Herborn, majnai Frankfurt, Amberg csak rövid időre szolgálhattak tartózkodási helyül.

A Nürnberg közelében eső Altdorfban addig is, míg a bibliát megkapja, hozzáfogott (1603) egy latin-magyar szótár írásához s öt hónap alatt elkészült vele s alig egy hónapra volt szüksége a második, a magyar-latin rész szerkesztéséhez. Erre kiadó is csakhamar akadt s 1604-ben megjelent Nürnbergben az egész mű. E szótárra, mint azt a gyakorlati észjárású Molnár már ifjonta felismerte, igen nagy szükség volt. Az addig megjelent szótárak nagyobb részét tárgyi és fogalmi csoportok szerint sorolták föl a szavakat s iskolai célokra alkalmatlanok voltak s azonkívül kevés példányban jöttek forgalomba; volt ugyan betürendes szótár is, miként a Calepinus tizenegy nyelvű szótára, de ez drága és hasonlókép nehezen kezelhető volt. Magyar-latin szótár pedig egyáltalában nem volt Molnár műve az első ilyenmű kísérlet.

Első művét Molnár Rudolf magyar királynak ajánlotta. Személyesen vitte el Prágába, hogy azt bemutathassa. Altdorfi és nürnbergi barátai s pártfogói ajánlólevelekkel látták el Prága irodalmi köreihez, Keplerhez, Weston Erzsébethez, a kik mindannyian szívesen fogadták. Ezek pártfogása mellett jutott be a királyhoz is, a ki ötven forintot utalványozott ki részére s Unverzagt Farkas, az udvari kamara elnöke megkísérlette áttérítésére is, s levelet adott neki, hogy azt Bécsbe vigye az egyetem kancellárjához s kilátást nyujtott neki, hogy ott állást nyerhet. De Molnár inkább Altdorfba tért vissza s új művek írásához látott.

Előbb a *Zsoltárokat* fordította le s azután a *magyar bibliát* és *catechismust* adta ki. A Zsoltárokat már ekkor a protestáns egyházakban világszerte énekelték. Népszerűségüket nagyon emelték a Marot-Béza-féle francia fordítás gyönyörű dallamai. E francia dallamokkal teszik meg azután körútjukat a világban, e szerint fordította Melissus (Schede) Pál és Spethe András latinra, Lobwasser németre stb. Molnár a Lobwasser fordítását vette alapul, vagy – mint mondja – „vezetősínóru”, de a francia fordítást is maga előtt tartotta. Ismerte a korábbi magyar fordításokat, de úgy találta, hogy zsoltárfordításaink nagy része „parasztversekben” van írva, noha „még az szentléleknek is kedves az versek szép, egyező volta”, s hogy azok verselése a históriás énekekre emlékeztet, a melyekben vagy semmi „egyenlő terminatiók” nem voltak vagy tiz vers is egymás után mind egy igében ment ki, a honnan számtalan bennük a sok „vala”, kin az idegen nemzetek nem győznek eleget nevetni. Ismerte az újabban megjelent „ékesb” verseket, így a Balassi Bálint költeményeit s helyes érzékére mutat, hogy ezt választotta példányképül. Molnár zsoltárfordítása korszakot alkot

verselésünk történetében. „Százharmincz különböző nótát” és majd megannyi versnemet ültetett át s változatosnál változatosabb, eladdig nálunk ismeretlen versformákkal gazdagította költészetünket. Bámulatos könnyűséggel birkózott meg nehéz feladatával: a francia, apró igékből álló verseket nehezen lehetett beszorítani a „magyar zubonköntöskébe”, melyben az 5–6 szótagú szavak sem ritkák. „Meggondolhatja minden minemű nagy munkával kellett ennekem ez hosszú magyar igéket . . . versekre formálnom,” mondja ő maga, ne csodálkozzunk azért rajta, ha itt-ott a beerőszakolás meglátszik, vagy egy-két szó pongyolán kirí a versből; annyival kevésbbé, mert inkább hűségre, mint correct verselésre törekedett: „nagyobb gondom volt – írja – a fundamentombeli igaz értelemnek fordítására, hogysen a verseknek ékesgetésére”. De fordítása így is magasan fölötte áll költőiség tekintetében a Lobwasser fordításának s erőteljes, szép, zengzetes, tiszta magyarsága a legnépszerűbb magyar könyvvé tették azt, mely száz kiadásnál többet ért meg, s a magyar protestantismus ma sem tud megválni tőle.

E művét IV. Frigyesnek és Móríciz hesseni tartománygrófnak ajánlotta. Midőn ez utóbbinak, kit Tököly Miklós egy izben „magyarul szólani hallott”, személyesen átnyújtott egy példányt, megbizta őt, hogy szótára kiegészítéséül írjon egy magyar nyelvtant is. Molnár elvállalta a megbizást s 1610-ben megjelent „*Nvvae grammaticae Ungaricae libri duo*” című, latin nyelvén írott műve. Nagy hátrányára van, hogy egy latin grammatika rendszerét erőszakolta a magyar nyelvre, ahelyett hogy magából a nyelvből vonta volna el a szabályokat, de művét így is becsessé teszi az, hogy finom nyelvészeti megfigyelésnek s önálló nyelvészeti gondolkodásnak is számos jeleit találjuk benne. Midőn e művekkel elkészült, engedett a több rendbeli hívásnak s családjával együtt hazajött Magyarországra. Itthon a Batthyány Ferencz pártfogása alatt rohonczi (1613) s a következő évben komáromi lelkész lett. De egyik helyen sem viselte sokáig hivatalát, családja nem tudott megbarátkozni a magyar viszonyokkal. Majd egy nyomda felállítását tervezte, de pártfogás hiánya miatt ez sem sikerült. Elkedvetlenedve hagyta el hazáját, miután még egy körútat tett az országban s többek közt felkereste Fogarasban Bethlen Gábort is. Külföldön V. Frigyes, a későbbi cseh király ajánlatára Oppenheimban kapott előbb kántori, majd iskolamesteri állást. 1620 körül ezt is el kelle hagynia, s Heidelbergben, az V. Frigyes oltalma alatt vonta meg magát. E város feldúlása alkalmával Tilly durva katonái őt is kirabolták és megkínózták. Ismét hazaköltözésre határozta el magát s egy Hollandiában tett utazás után, 1623-ban, ismét Magyarországon van, egy ideig Kassán, a Bethlen Gábor költségén, majd Kolozsváron várva a gyulafehérvári egyetemhez kineveztetését, a melyre őt Bethlen már régóta kiszemelte. De Bethlen elhalálása után ez állást nem nyerte el s úgy hunyt el 1633 tájban, nyomorban hagyva feleségét és gyermekeit. Molnár már említett művén kívül még több fordítást is adott ki, melyek közül nevezetesebbek: Scultetus Postillái (1617). Imádságos könyv (1620), melynek előszavában a nőnevelés szükséges voltát fejtegeti, Kálvin Institutiójának fordítása (1624), mely nyelvének szabatosságával s erejével tűnik ki s utolsó műve Zigler „Főjóról” című munkájának fordítása, melyben az elbeszélő prózával próbálkozott meg.¹¹

Molnár irodalmunk legrokonszenvesebb alakjai közé tartozik. Ő a nemzeti tudományosság vértanúja. Inség és nyomor között tengődött s még sem fogadta el a felajánlott kényelmes állásokat, hogy megvalósíthassa irodalmi terveit. Csupán erre használta fel összekötéseit, Bethlen, Móríciz hesseni fejedelem és V. Frigyes cseh király pártfogását. Műveinek legnagyobb része fordítás, de hatásuk így is jelentékeny volt. Azon hit ösztönözte a működésre, hogy műveinek csak egyike által is több hasznot tesz hazájának, „mintha sok éven át bárhol személyesen tanította volna az ifjúságot és gyülekezetet”, s ebben az utókor is igazat ad neki.

A protestáns theologiai irodalomnak e korban rajta kívül *Medgyesi Pál* a legnemesebb alakja, a kit szenvedélye oly tulságokra sohasem ragadott, mint Alvinczit, Geleit és még több másokat. Vitázó irataiban¹² is nem annyira ellenfelét akarja meggyőzni, mint inkább

hitsorsosait hitükben erősíteni. Különben sem szívesen lépett a vita terére, a meddő „szóvagdalkozásnál” hasznosabbnak tartotta a „tanító theológiát” s szívesebben irt homilétikai művet lelkésztársai számára, hogy megtanulják belőle, miként irjanak egyházi beszédet és imádságot,¹³ szelid lelkülete a dogmatikánál többre becsülte a belső vallásosságot s ily iratokról is gondoskodott;¹⁴ az egyházkormányzatban a népképviselő mellett szállt síkra „Dialogus politico-ecclesiasticus”¹⁵ című művében s megróttá a főurakat, kik idegenkednek attól, mert nem szeretnének jobbagyaikkal együttúlni a presbyteriumban. Az új eszméknek e nemes bajnoka csak egy tekintetben volt ósdi: megróttá a neologismust, ha ugyan illik e kifejezés a Gelei Katona ily irányu kísérleteire, a ki meg más téren mindenben conservatív volt.¹⁶

Kortársai közül *Gelei Katona István* (1589–1649), e korszak Meliusa válik ki terjedelmes vallási műveivel („Váltság titkának I., II., III. volumenje”, „Titkok titka”) s egy „Magyar grammatikátska” című fejtegetésével, melyben tudományos műszavak alkotásával is megpróbálkozik. Egyik szerkesztője (Keserüi Dajka volt a másik) az I. Rákóczy György rendeletére készült „Gradual”-nak (1636), melyet a fejedelem a maga költségén kinyomatva, nevével és jelmondatával ellátva ajándékkul küldött az egyes nevezetesebb református egyházaknak. Sok tekintetben ellentéte Molnárnak, ő is szegény sorsban született, de nem veti meg azért a „világi nyereséget” sem, s halála után 75,000 forintot hagyott az egyháznak.¹⁷

Philosophiai irodalmunk figyelemreméltó úttörő alkotása *Apáczai Cseri János*-nak, egy szintén sokat küzdő tudósnek, s később kolozsvári professzornak „Magyar Encyclopaediá”-ja (1653), mely által a bölcsészetnek nemzeti nyelven való tárgyalásában a németeket (Thomasius) is megelőzte. Nagy és magasztos czélok után törő léleknek bizonyosága egy javaslata: „A magyar nemzetben immár elvégtére egy akadémia felállításának módja és formája felől.”

A költők közül a politikai életben is nevezetes szerepet játszott¹⁸ *Rimai János* válik ki. Előkelő családból született s ifjukorában külföldön is tartózkodott. Tehetsége és becsvágya korán érvényesült, Bocskai Istvánnak kamarása és belső tanácsosa volt, Bethlennek is mint követ több ízben tett jó szolgálatokat. Ifjukorát megnemesíti a belső barátság, mely Balassi Bálinthoz fűzte, a ki őt jelölte ki utódjának s halála óráján őt kérte föl emlékköltemény írására. Ez ifjukori barátság, a tanítványnak mesteréhez való állandó ragaszkodása emléke gyanánt „Istenes énekei” a Balassiéval együtt jelentek meg. Az Istenben való rendületlen hit és gyermeki odaadás s bizonyos borus világnézet jellemzi e költeményeket; bünt lát mindenfelé: haszonlesést, irigységet, hízkelkedést alant, dobozódást, léhaságot, „üres fejet” a magasabb társadalmi osztályokban, „a főmberségben”, a „borivó hadnagyságban” és „korcsmás kapitányságban”, a kiktől megvetéssel fordul el s menekül a „középséghez”, hol édes álmodni nem bont félelem s nagy gond; a természet szépségeiben való elfogulatlan gyönyörködés s a vallásos megnyugvás vegyít némi derűt e költemények alaphangjába. Még szerelmes énekei sem mentek minden reflexiótól. Egy eddig elveszettnek hitt, de újabban felfedezett prózai műve „Nagypénteki meditációi” egy mélyen vallásos lélek áhitatának őszinte megnyilatkozásai.

E korszak végén már hallatta búbajos énekét, költészetünknek jobb jövőt jósolva, az „Adriai tenger Syrenája, gróf *Zrinyi Miklós*” is, kinek irodalmi működését politikai szereplésével kapcsolatban a következő kötet fogja méltatni.

Az a különös jelenség, hogy e kor theologusai bizonyos előszeretettel az újnak is elébe helyezve, szívesebben tanulmányozták az ó-testamentumot, melyen a kutatásnak tág tere nyílt: némelyeket bizonyos túlzó tévirányba terelt. Nem a Szenczi Molnár későbbi nevének, Ferinári Kunigundának férje volt az egyetlen, a kinek héber és khald bibliai tanulmányokba s metaphysikai vizsgálódásokba elmélyedve, egyszer csak az az elhatározás szülemlett meg agyában, hogy „az Izrael istenéhez való szerelemből s a Mózes törvénye tanulmányozása kedvéért” elhagyja a keresztyén vallást és zsidóvá lesz. Nálunk egész szekta vall zsidó

színezetű vallási tanokat: a *zsidók* vagy *szombatosok* szektája. Azért-e, hogy az unitarizmusról e lépést könnyebb volt megtenni, vagy pedig – mint egy író mondja – azért, mert az elnyomott zsidó nemzet szenvedése visszhangra talált a székely nép szívében, bajos volna megmondani.¹⁹

Eössi András volt nálunk az első, a ki nyíltan zsidó nézeteket vallott, de e felekezet tanainak jelentőséget nem ő, hanem fogadott fia Péchy Simon adott. Ő a szellemi vezérük, vele emelkednek, védelme alatt terjeszkednek, majd vele buknak el. Számra nézve kicsiny felekezet, melyet soha sem ismertek el, melynek nem volt fénykora, de több üldözést és viszontagságot állott ki, mint a többi felekezetek együttvéve. Péchy a legnagyobb szombatos, származása s ifjúkora homályban vész el. Azt sem tudjuk, mikor született. Állítólag „csak egy szőcs legény volt s parasztemberségből ment volt nagyra.”²⁰ Ifjúkorában került Erdélybe s itt a szenterzsébeti unitárius iskolában rektor lett. Ekkor ismerkedett meg Eössivel és vallásos tanaival, a ki „lelki gyermekévé” majd örökös fiává fogadta s nagy vagyonát reá hagyta. A művelt s már előzőleg sokat utazott és állítólag tizenkét nyelvet értő Péchy ezután csakhamar érvényesítette tehetségeit. Bocskaynak titkára, Bethlen Gábornak pedig kancellára lett. A legfontosabb követségek és alkudozások vezetése bízott reá s szolgálatai nagyságát mi sem mutatja inkább, mint az, hogy Bethlen (1617) azokat kilencz faluval jutalmazta.

Később gyanuba esett a fejedelem előtt, hogy meg hagyta magát vesztegetni s az (1621) elfogatta s Szamosujvárt, majd Kővárott rabságba vetette s birtokait lefoglalta. Három és fél éven keresztül viselte a bilincseket, s ekkor a rendek közbenjárására szabadon bocsátatott ugyan, de szenterzsébeti jószágát soha sem volt szabad elhagyni. A működés teréről ekként leszoritva, irodalmi foglalkozásokban keresett vigasztalást. Rajongó odaadással csüngött az Eössitől örökbe kapott szombatos tanokon s államférfiúi munkássága közben is szakított időt kedvenc tanulmányaira. Most ennek folytatására is kedvező alkalma nyílt. Héberből magyarra fordította „Az szent Atyákból kiszedegett tanulságok”-at, vagyis a Talmud egy részét, Chajun, Álnákvá, Ibn-Gabiról és mások műveit,²¹ Mózes öt könyvének egy részét, a Zsoltárokat; továbbá ima- és szertartási könyvet szerkesztett, melyre az új felekezetnek legnagyobb szüksége volt, énekeket irt és fordított. Egy szakavatott ismertetője, magasztalja fordítói ügyességét, fordítása hűségét és pontosságát, bámulja rendkívüli nyelvismeretét és héber irodalmi jártasságát s e kor legnagyobb hebraistája Buxtorf mellé, sőt fölé állítja.²² De más szempontból nevezetesek Péchy fordításai. Teljesen beleéli magát a héber írók gondolat- és érzelmvilágába, velük érez és velük gondolkodik; a héber szellem iránt való ez a fogékonysága kiválóképpen képesítette őt arra, hogy műveiket fordítsa: a Zsoltároknak s a Mózes könyveinek, a héber szertartási imáknak eddigelé ő volt leghivatottabb magyar fordítója. A héber írók erőteljes nyelvét, megkapó képeit, saját szerű felfogását az életről mintha eltanulta volna, e szellő fuvallatát érezzük saját költeményein is s a megkapó fájdalom, mely a Jeremiás vagy a Deutero-Ésaiás keserveiből tör elé, az ő költeményeiben és imádságaiban is kifejezésre jutott s az üldözött zsidó nép szenvedése az ő szívében nemcsak részvétre, hanem visszhangra is talált.²³

---

987. Prága 1616.

988. Csepregi iskola. Pozsony 1616.

989. Alvinczi Péter. Debreczen 1609.

990. Keresztur 1615.

991. Setét hajnal-csillag után bujdosó lutheristák vezetője. Bécs 1627. 481.

992. U. ott, 480–481.

993. U. ott, 6.

994. Ipolyi Arnold, Veresmarti Mihály megtérésének hist. I. (1875.)

995. A tiz parancsolat magyarázata halála után gr. Kolonics Lipót adatta ki. (Nagy-Szombat, 1681.)

996. Dictionarium Ung. Lat. (1604) A magyar és erdélyi ifjusághoz intézett ajánlása.

997. Molnár életrajzát először Bod Péter írta meg egy becses monografiában, melyet egy külföldi folyóiratban készült kiadni. Címe: „Rediviva Alberti Molnár Szenciensis memoria”; kézirat a

- marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban. Ugyanő készített kivonatot levelezéseiből „Gellius Molnarianus” czimen. Utána életrajzát Szathmáry Pap Zsigmond (1837.), Toldy (1869.), Jancsó Benedek (1878.) írták meg. Legújabb életrajza e sorok írójától a Történeti életrajzokban, (1897.). Mint szótáríró Szamosi János és Zipser Miksa, mint nyelvész Jancsó, mint költőt Szücs Lajos méltatta. A hozzá írott levelekből s okmányjaiból mutatványokat közölt Kemény József (Uj Magyar Múzeum, 1859. I.), Naplójának egy hibás kiadása a Történeti Lapokban (III. évf.) jelent meg. „Sz. Molnár Albert naplója, levelezése és irományaik a M. Tud. Akadémia kiadásában most van sajtó alatt.
998. Szentatyák öröme (Gyula-Fejérvár, 1640.) Égő szövétnék, minden hiveknek és kiváltképpen a Catholikusoknak hasznokra 1645.
999. Doce nos orare, quin et praedicare. (Bártfa, 1650.) Rendes könyörgésnek tudománya. U. ott.
1000. Scala coeli. (Debreczen, 1632.) Praxis pietatis (Bayle után) (Debreczen, 1636.)
1001. Bártfa 1650. Továbbá: Rövid tanítás a presbyteriumról, (Sárospatak, 1650.)
1002. Medgyesi és Gelei Katona között érdekes párhuzamot von Szilágyi S. Erdély irodalom történetében: Budapesti Szemle (Csengeri szerk.) IV. 23.
1003. Imre Sándor, Gelesi Katona István főleg mint nyelvész, (Pest, 1869.)
1004. Ipolyi, Rimai J. államiratai és levelezése, kiadta Szilágyi S.
1005. Kővári László, a „Keresztény Magvető”-ben VII. évfolyam. Kohn, Szombatosok a „Magyar-Zsidó Szemlé”-ben és külön is (1889); németül szintén megjelent.
1006. Kemény János, Önéletírása 11 és 407.
1007. Részletesen felsorolja és ismerteti Kohn id. m. 265–285.
1008. Kohn i. m. 289.
1009. Esedező imádság az üldözés ellen.